

नेपाल राष्ट्र बैंक

समाचार

६२ औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क

वैशाख १४, २०७४

नेपाल राष्ट्र बैंक

समाचार

६२ औं वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क

वैशाख १४, २०७४

सम्पादकीय

यस वर्षदेखि नेपाल राष्ट्र बैंक ६२ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । छ दशकभन्दा लामो यात्रामा नेपाल राष्ट्र बैंकले अनेकौं आरोह अवरोह पार गर्दै आजको अवस्थामा आएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको अथक प्रयासले वित्तीय प्रणालीको विकास र विस्तार भएको छ । अहिले वित्तीय स्थायित्वको लागि वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरणको चरणमा प्रवेश गरेको छ । तर पनि ग्रामीण क्षेत्रमा र न्यून आय भएकाहरूका लागि वित्तीय पहुँच विस्तार गर्नुपर्ने खाँचो छ । पछिल्लो समय लघु वित्तीय संस्थाहरूको विस्तारलाई सकारात्मक मान्नुपर्ने देखिन्छ भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका शाखा विस्तारलाई थप जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

२०७२ साल वैशाखमा आएका विनासकारी भूकम्प र नेपालको नयाँ संविधान २०७२ जारी भए पश्चात बाह्य व्यापारमा आएका व्यवधानले गर्दा शिथिल रहेको अर्थतन्त्र आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा सुधारोन्मुख रहेको छ । मौसमी अनुकूलताले कृषि उत्पादनमा भएको वृद्धि, ऊर्जाको उपलब्धता, गैर आर्थिक व्यवधानमा आएको कमी र पुनर्निर्माणको सुरुआतले गर्दा गैर कृषिक्षेत्रको वृद्धि पनि आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा उत्साहजनक रहने देखिएको छ । साथै, मूल्यवृद्धि ११ वर्षपछिकै कम रहने देखिन्छ ।

आर्थिक गतिविधिमा आएको उत्साहसँगै बैंकिङ क्षेत्रबाट उल्लेखनीय कर्जा प्रवाह भएबाट यस वर्ष बैंकिङ प्रणालीले केही समय कर्जायोग्य साधनको अभाव भोग्नु पर्‍यो । यसले गर्दा लामो समयपछि निक्षेपका ब्याजदरहरू बढेको अवस्था छ । उत्पादनमूलक क्षेत्रतर्फ नयाँ कर्जा प्रवाहमा शिथिलता नआओस भनेर आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को मौद्रिक नीतिको अर्ध-वार्षिक समीक्षामा गरिएका नीतिगत परिवर्तनले बैंकिङ प्रणालीमा सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ । समष्टिगत आर्थिक स्थितिमा आएको परिवर्तन अनुरूप बैंकिङ क्षेत्रले सम्पत्ति र दायित्व व्यवस्थापनमा ध्यान बढाउनु पर्ने आवश्यकता भने देखिन्छ । नेपालको संविधान २०७२ अनुरूप संघीयताको कार्यान्वयन हुने क्रममा हुन गइरहेको विभिन्न तहका निर्वाचनहरूले राजनैतिक स्थायित्व बढाउँदै आर्थिक गतिविधि बढाउन सहयोग पुऱ्याउने हुँदा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्दै सर्वसुलभ कर्जा प्रवाह र वित्तीय सेवाको पहुँच पुऱ्याउन बैंकिङ क्षेत्र लामो पर्ने देखिन्छ ।

यस विशेषाङ्कमा सदा भैं श्रीमान् गभर्नरज्यूले जारी गर्नुभएको वक्तव्य समावेश गरिएको छ । साथै, आर्थिक, वित्तीय र व्यवस्थापकीय विषयमा लेखिएका लेखहरू समावेश गरिएका छन् । उक्त लेखहरू पाठकहरूलाई उपयोगी हुने अपेक्षा गरेका छौं । निजी विचार अभिव्यक्त भएका उक्त लेखहरू लेखकको नामको वर्णानुक्रम अनुसार प्रस्तुत गरिएको जानकारी गराउँदै लेख उपलब्ध गराउने सबै विद्वान वर्गलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं ।

प्रकाशक

नेपाल राष्ट्र बैंक
गभर्नरको कार्यालय

सल्लाहकार

डा. भुवनेश पंत

प्रधान सम्पादक

डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ

सम्पादक

शम्भुनाथ ढुङ्गाना

सम्पादन सहयोगी

विभुप्रसाद अर्याल
सुरेश पन्त
निर्मला गुरागाई
सार्थक कार्की
इन्दुदेवी थपलिया
प्रभा अर्याल
नवीना ताम्राकार

कम्प्युटर

रामप्रसाद राजभण्डारी

सहयोगी

गायत्री सापकोटा

आवरण

सुन्दर श्रेष्ठ
(आइडियल डिजाइनर्स)

मुद्रक

गिरीधर प्रिन्टर्स प्रा.लि.
पुतलीसडक, काठमाडौं
फोन नं. ०१-४२२७६८४

विषय सूची

क्र.सं.	विषय	नाम	पृष्ठ
	नेपाल राष्ट्र बैंकको ६२ औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा गभर्नर डा. चिरंजीबि नेपालले दिनुभएको वक्तव्यको पूर्ण विवरण।		I-XXII

नेपाली खण्ड

१.	नेपालको वैदेशिक व्यापार र भारतसँगको निर्भरता	उमा जोशी बोहरा	१
२.	नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण	गम्भीरबहादुर हाडा	८
३.	उत्प्रेरणा तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा भौतिक कार्य वातावरणको भूमिका	गुणराज भट्ट	१३
४.	बैंकिङ साधन परिचालनमा देखिएको असन्तुलन : कारण र परिणाम	डा. गुणाकर भट्ट	१८
५.	संघीयतामा विकास र वित्तीयताको अवस्था	गोपीकृष्ण ढुंगाना	२४
६.	आर्थिक कूटनीति: वैदेशिक सहयोग सन्दर्भ तथा चुनौती	प्रा. डा. चक्रपाणि लुईटेल	३०
७.	नेपालको आर्थिक अवस्था र संभावनाहरू	चिन्तामणि शिवाकोटी	३८
८.	आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र किन र कसरी ?	जयन्ती चापागाईं	४४
९.	उत्पादनशील क्षेत्र कर्जा लगानी सम्बन्धमा देखिएका केही अस्पष्टताहरू	डा. डिल्लीराम पोखरेल	५०
१०.	नेपालको वित्तीय क्षेत्र र यसका चुनौतीहरू	दिलिपकुमार श्रीवास्तव	५६
११.	सफा नोट नीति : भ्रम र यथार्थ	भागवत आचार्य	६१
१२.	बैंकिङ क्षेत्रमा पछिल्लो दशकमा देखिएका परिवर्तनहरू	राजनविक्रम थापा	६५
१३.	मोबाइल मनी कारोबारमा केन्द्रीय बैंक : सार्क मुलुकको प्रसंग	रामहरि दाहाल	७१
१४.	मुद्रास्फीतिमा मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षाको प्रभाव	रामेश्वरी पन्त	७९
१५.	कर्जा जोखिम र सुपरिवेक्षकीय दृष्टिकोण	लक्ष्मीप्रपन्न निरौला	८३
१६.	नेपालको आर्थिक स्थिति, चुनौती तथा विकासका सम्भाव्यता	डा. वामदेव सिग्देल	८८
१७.	भूटान भ्रमणमा एक दर्जन शिक्षा	वासुदेव अधिकारी	९४
१८.	गरिबी निवारणको चुनौती	विनोदकुमार नेपाल	९८
१९.	नेपालमा स्थानीय स्तरको योजनाको प्रभावकारिता	हिरालाल रेग्मी	१०४

English Section

S.N.	Subject	Name	Page No.
1.	Salary and Wage Rate Index (SWRI) in Nepal : An Introduction	Durgesh G. Shrestha	115
2.	Stock Market of Nepal: A Journey to Automation	Hom Nath Gaire	121
3.	Mobile Business in Nepal	Dr. Jitendra Prasad Upadhyay	127
4.	Philosophy of Nepalese Foreign Trade: Export Promotion or Import Rationalization?	Khageshor Bhandari	132
5.	Forward Looking Approach in Nepalese Banks: Reality and Requirement	Lekhanath Bhusal	138
6.	Washington and Post-Washington Consensuses on Economic Development	Madhav Prasad Dahal, Ph.D.	146
7.	Public Finance Management in Nepal: An Overview	Mila D. Barahi	152
8.	Banking Sector under the Financial Sector Development Strategy	Narayan Prasad Paudel	159
9.	Causes, Effects and Measurement of Inflation in Nepal	Neelam Timsina	163
10.	Review of Retail Payment Strategies: Relevant Information for Nepal	Nephil Matangi Maskay, Ph.D.	170
11.	Bank Lending Channel for Monetary Policy: A Survey	Prakash Kumar Shrestha, Ph.D.	178
12.	Government Budget and its Effectiveness in Nepal	Prem Prasad Acharya	184
13.	Managing the Diversity in Public Organizations	Ramesh Chaulagain	190
14.	Foreign Direct Investment in Nepal: Opportunities and Challenges	Sarita Khanal	194
15.	Workforce Diversity: Management in the 21st Century	Dr. Shankar Prasad Acharya	201
16.	Learning and Organizational Learning	Shikhar Nath Khanal	205
17.	Banking Law in the Light of Nepalese Supreme Court Verdict	Suman Acharya	211
18.	Retention Factors on Employees' Commitment in Nepalese Commercial Banks	Mr. Suroj Tandan	217
19.	Budget Deficit, Debt, Investment and Economic Growth with Reference to Nepal	Tula Raj Basyal	226
20.	Financial Literacy, Financial Education and Financial Capability	Yogendra Timilsina	235

वित्तीय स्थायित्व कायम गर्दै वित्तीय पहुँच र उत्पादनशिल कर्जा विस्तारमार्फत आर्थिक वृद्धिमा टेवा पुऱ्याउन नेपाल राष्ट्र बैंक कटिवद्ध*

१. नेपाल राष्ट्र बैंक आफ्नो स्थापनाको ६१ औँ वर्ष पूरा गरी ६२ औँ वर्षमा प्रवेश गरेको छ। यस अवसरमा बैंकका उद्देश्यहरू प्राप्तिका लागि आ-आफ्नो तर्फबाट भूमिका निर्वाह गर्ने यस बैंकको सञ्चालक समिति र बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई म हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु। यस बैंकको कार्य सम्पादनमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय लगायत अन्य निकायहरू, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरू, सञ्चार माध्यम तथा शुभेच्छुकहरू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

आर्थिक पुनरुत्थानको वर्ष

२. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ नेपाली अर्थतन्त्रका लागि अवसरहरूको वर्षको रूपमा रहेको छ। अधिल्ला दुई आर्थिक वर्षहरूमा प्राकृतिक, राजनीतिक र आपूर्तिजन्य व्यवधानबाट सिर्जित चुनौतीलाई व्यवस्थापन गर्दै यस वर्ष अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्र सुधारोन्मुख रहेको अवस्था छ। यसै सिलसिलामा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व हासिल गर्ने कार्यले गति लिएको र देशमा आन्तरिक एवम् बाह्य लगानीको वातावरणमा सुधार आएको छ। अर्थतन्त्रका समष्टिगत परिसूचकहरू सकारात्मक रहेका छन्। मुद्रास्फीति न्यून रहेको, विदेशी विनिमय सञ्चित पर्याप्त रहेको, उर्जा आपूर्तिमा भएको उल्लेख्य सुधार, पूनर्निर्माणका कार्यले लिएको गति र बन्द हडतालमा कमी आई देश राजनैतिक स्थिरतातर्फ उन्मुख भएको पृष्ठभूमिमा आर्थिक विकासको गतिलाई द्रुततर ढंगले अगाडि बढाउने अवसर प्राप्त भएको छ।

यिनै सकारात्मक वातावरणका कारण आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा आर्थिक वृद्धिदर विगत दुई दशककै उच्च र मुद्रास्फीति एक दशककै न्यून दरमा रहने देखिएको छ।

कानूनी तथा नियामकीय सुधार

३. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा वित्तीय क्षेत्रसँग सम्बन्धित कानूनहरूमा समयानुकूल परिमार्जन र तर्जुमा भएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दोस्रो संशोधन भई कार्यान्वयनमा आएको छ। यसैगरी बैकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को प्रथम संशोधन भएको छ भने बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ संसदबाट पारित भई हालै प्रमाणीकरण भएको छ। विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ समसामयिक सुधार गर्ने प्रयोजनका लागि सरोकारवाला पक्षहरूसँग छलफलको प्रक्रियामा रहेको छ भने भुक्तानी तथा फछ्यौट सम्बन्धी ऐनको मस्यौदा तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ।

४. नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषदबाट मिति २०७३/९/२२ मा स्वीकृत भई आर्थिक वर्ष २०७३/७४ देखि २०७७/७८ सम्म पाँच वर्षको लागि वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति कार्यान्वयनमा आएको छ। उक्त रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि बैकिङ, बीमा, पूँजी बजार लगायत अन्य गैर बैकिङ क्षेत्र समेतलाई सहभागी गराइ सम्बन्धित कार्यहरू सम्पादन गराउने र सो रणनीतिको कार्य प्रगतिको अनुगमन एवम् मूल्यांकन गर्ने जिम्मेवारी नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय

* नेपाल राष्ट्र बैंकको ६२ औँ वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा गभर्नर डा. चिरंजीबि नेपालले दिनुभएको वक्तव्यको पूर्ण विवरण।

लगायत सम्बद्ध अन्य पक्षको सहभागितामा यस बैंकका गभर्नरको संयोजकत्वमा गठन भएको कार्यान्वयन समिति मार्फत हुने व्यवस्था गरिएको छ । वित्तीय क्षेत्र बिकास रणनीतिको कार्यान्वयनबाट देशको वित्तीय साधनको प्रभावकारी परिचालनमा सहयोग पुगुका साथै वित्तीय पहुँचमा अभिवृद्धि भई समग्र आर्थिक वृद्धि तथा वित्तीय स्थायित्व हासिल हुन मद्दत पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

५. बैंक तथा वित्तीय संस्था एक आपसमा गाभ्ने वा गाभ्ने सम्बन्धी विनियमावली, २०६८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था प्राप्ति (एक्विजिशन) सम्बन्धी विनियमावली, २०७० खारेज गरी उक्त विनियमावलीमा रहेको समान प्रकृतिका प्रावधानहरूमा एकरूपता एवम् अन्तर्राष्ट्रिय विवेकशील मान्यता तथा अभ्यासहरू, नेपाल लेखामान प्रतिवेदन मापदण्ड (NFRS) अनुसारको लेखाङ्कन पद्धतिसँग सामञ्जस्यता हुने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्था एक आपसमा गाभ्ने गाभ्ने (मर्जर) तथा प्राप्ति (एक्विजिशन) सम्बन्धी विनियमावली, २०७३ जारी गरिएको छ ।
६. ग्रामीण स्वावलम्बन कोषलाई एउटा छुट्टै राष्ट्रिय लघुवित्त विकास कोषको रूपमा स्थापना गर्ने सम्बन्धमा राष्ट्रिय लघुवित्त विकास कोष ऐनको मस्यौदा तयार गरी स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय समक्ष पठाइएको छ ।
७. भूकम्प प्रभावित घरपरिवारलाई आवासीय घर पुनर्निर्माणका लागि प्रदान गरिने पुनरकर्जा कार्यविधि, २०७२" लाई संशोधन गरी सरल र सहज प्रक्रिया अपनाई यस कार्यविधि बमोजिम हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, भूकम्पले क्षतिग्रस्त आवासीय घर, गाउँ विकास समितिमा भए सो भित्रै, नगरपालिकामा भए सम्बन्धित वडा भित्रै पुनर्निर्माण गर्नका लागि पुनरकर्जा सुविधा उपलब्ध गराइने व्यवस्था गरिएको छ ।
८. युवाहरूलाई व्यावसायिक कृषि कर्जामा प्रदान गरिने ब्याज अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि, २०७१ खारेज गरी व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जामा प्रदान गरिने ब्याज अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि, २०७३

नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्बाट स्वीकृत कार्यविधि कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । नयाँ कार्यविधि बमोजिम ब्याज अनुदान दरलाई ४ प्रतिशतबाट वृद्धि गरी ५ प्रतिशत कायम गरिएको छ । साथै कर्जा सीमा बढीमा ७ करोडसम्म र एकल बैंक सीमा ३ अर्ब कायम गरिएको छ भने कृषि बालीको धितोमा वा सामुहिक जमानीमा रु १० लाखसम्म कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

९. यस बैंकबाट जारी भएको "भुक्तानी तथा फछ्यौट विनियमावली, २०७२" मा पहिलो संशोधन गरिएको छ । यसैगरी "भुक्तानी सम्बन्धी कार्य गर्ने संस्था/संयन्त्रलाई प्रदान गरिने अनुमति नीति, २०७३" तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । भुक्तानी प्रणाली ओभरसाइट सम्बन्धमा विद्युतीय भुक्तानी सेवा प्रदान गर्दा अपनाउनु पर्ने सुरक्षा व्यवस्था, दूरसञ्चार संजालमार्फत् स्वदेशी मुद्रामा गरिने वित्तीय सेवा सञ्चालन र विद्युतीय भुक्तानी कार्ड सञ्चालन सम्बन्धमा निर्देशनहरू जारी गरिएको छ ।
१०. नेपाल सरकारले २०७३ चैत १० मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी २०७४ साउन १ गतेदेखि लागू हुने गरी रु. १० लाख वा सो भन्दा बढी मूल्यको कुनै सेवा वा वस्तुको खरिद बिक्री वा अन्य कारोबार गर्दा वित्तीय संस्था वा बैंकिङ उपकरण मार्फत् गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।
११. २०७४ श्रावणदेखि कार्यान्वयन गर्ने गरी बैंकको आगामी तेस्रो रणनीतिक योजना (२०१७-२०२१) तर्जुमा गर्ने कार्य अन्तिम चरणमा रहेको छ ।

नीतिगत सुधार

१२. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ देखि लागू गरिएको ब्याजदर करिडोर पद्धति मौद्रिक व्यवस्थापनलाई पारदर्शी, व्यवस्थित र आधुनिक बनाउने दिशामा प्रस्थान बिन्दुको रूपमा रहेको छ । यसको प्रयोगसँगै हुने क्रमिक परिमार्जन र सुधारले तरलताको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्दै ब्याजदर स्थायित्व हासिल गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
१३. सुपरिवेक्षण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन वाणिज्य बैंकहरूमा अन्तरनिहित जोखिमका क्षेत्रहरू पहिचान

गर्दै सोहीअनुरूप सुपरिवेक्षकीय साधन स्रोतहरू बढी जोखिम भएको क्षेत्रमा केन्द्रित गरी वाणिज्य बैंकहरूको सुपरिवेक्षण प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउँदै लैजानका लागि पूर्णतः जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण प्रणाली लागू गरिएको छ ।

१४. समीक्षा अवधिमा “क”, “ख” र “ग” वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई इजाजतपत्र प्रदान गर्न स्थगन गर्ने नीतिलाई निरन्तरता दिनुको साथै नयाँ “घ” वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाको इजाजत मनाइ, जुम्ला, हुम्ला, डोल्पा, कालिकोट, मुगु, जाजरकोट, बझाङ, बाजुरा र दार्चुला गरी १० जिल्लाहरूमा मात्र प्रदान गर्ने नीति अख्तियार गरिएको छ । साथै, इजाजतपत्र प्रदान गर्ने कार्य स्थगन हुनु अगाडि प्राप्त भएका लघुवित्त संस्था खोल्ने निवेदनहरूका सम्बन्धमा यस बैंकबाट वित्तीय कारोबार गर्न सैद्धान्तिक सहमति प्राप्त गरी र Fit and Proper Test सम्पन्न भई अन्तरक्रिया सम्पन्न भइसकेको हकमा इजाजत प्रदान गर्ने प्रक्रियामा अगाडि बढाइने र अन्य आवेदनका हकमा थप अध्ययन गरेर मात्र आवश्यक कार्य अगाडि बढाइने छ । वित्तीय मध्यस्थताको कार्य गर्ने गैर सरकारी संस्थाहरूको हकमा त्यस्ता संस्थाहरू २०७४ चैतमसान्तसम्म घ वर्गका लघुवित्त संस्थामा परिणत भइसक्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१५. लघुवित्त संस्थाहरूको पूँजीगत आधार समेत सुदृढ बनाउने उद्देश्यले यस बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त राष्ट्रिय स्तरको थोक कर्जा प्रदान गर्ने लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले २०७५ असार मसान्तसम्ममा न्यूनतम चुक्ता पूँजी रु. ६० करोड कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१६. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्राथमिक पुँजीको ८० प्रतिशतसम्म यस बैंकबाट पुनरकर्जा प्राप्त गर्न सक्ने साविकमा व्यवस्था रहेकोमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको चुक्ता पूँजी बढ्दै गएको कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्राथमिक पुँजीको २५ प्रतिशतसम्म मात्र यस बैंकबाट पुनरकर्जा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

विश्व अर्थतन्त्र

१७. सन् २०१६ मा ३.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको विश्व

अर्थतन्त्रमा क्रमशः सुधार हुँदै विश्वको आर्थिक वृद्धिदर सन् २०१७ मा ३.५ प्रतिशत र २०१८ मा ३.६ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले गरेको छ । अमेरिकी अर्थतन्त्र सन् २०१६ मा १.६ प्रतिशतले बढेकोमा सन् २०१७ मा २.३ प्रतिशतले बढ्ने अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको प्रक्षेपण रहेको छ । सन् २०१६ मा ४.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको अनुमान गरिएको उदीयमान तथा विकासोन्मुख देशहरूको अर्थतन्त्र सन् २०१७ मा ४.५ प्रतिशतले बढ्ने प्रक्षेपण रहेको छ । छिमेकी मुलुकहरू भारत र चीनको आर्थिक वृद्धि सन् २०१७ मा क्रमश ७.२ प्रतिशत र ६.६ प्रतिशत रहने अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको प्रक्षेपण छ ।#

समष्टिगत आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति

वास्तविक क्षेत्र

१८. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा अनुकूल मौसमले गर्दा कृषि क्षेत्रमा भएको उच्च वृद्धि, ऊर्जा आपूर्तिमा भएको उल्लेखनीय सुधार र पुनर्निर्माण कार्यले विस्तारै गति लिन थालेको कारण आर्थिक क्रियाकलाप उत्साहजनकरूपमा वृद्धि भइरहेको छ । नेपाल सरकार केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले हालै सार्वजनिक गरेको राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा देशको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर आधारभूत मूल्यमा ६.९ प्रतिशत हुने प्रारम्भिक अनुमान रहेको छ । यस्तो वृद्धिदर आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा ०.१ प्रतिशत हुने विभागको संशोधित अनुमान छ ।
१९. वृहत् औद्योगिक समूहका आधारमा विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा प्राथमिक क्षेत्र (कृषि तथा वन, मत्स्य र खानी तथा उत्खनन)को वृद्धिदर ५.३ प्रतिशत हुने प्रारम्भिक अनुमान रहेको छ । त्यसै गरी द्वितीयक क्षेत्र (निर्माण, उद्योग र विद्युत, ग्याँस तथा पानी) ११.० प्रतिशतले र सेवा क्षेत्र (थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटल तथा रेष्टुरेण्ट, यातायात सञ्चार तथा भण्डारण, वित्तीय मध्यस्थता लगायत) ६.९ प्रतिशतले वृद्धि हुने प्रारम्भिक अनुमान रहेको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, वर्ल्ड इकोनोमिक आउटलुक, अप्रिल २०१७ ।

२०. चालू आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा कृषि क्षेत्रको उत्पादन ५.३ प्रतिशतले वृद्धिहुने केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको अनुमान रहेको छ। प्रमुख खाद्यबाली धानको उत्पादनमा २१.७ प्रतिशतले भएको उच्चवृद्धिका कारण कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर उत्साहजनक रहने देखिएको हो। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा उद्योग क्षेत्र ९.७ प्रतिशतले वृद्धि हुने प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ। गत आर्थिक वर्षमा भूकम्पको प्रभाव तथा सिमानाकामा भएको अवरोधका कारण यो क्षेत्र संकुचित भएको थियो।
२१. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को पुस मसान्तसम्ममा वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीहरूको संख्या अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा ९.९ प्रतिशतले कमी आई १ लाख ८९ हजार ४३३ पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा उक्त संख्यामा २२.५ प्रतिशतले ह्रास आएको थियो। समीक्षा अवधिमा वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीहरूको प्रमुख तीन गन्तव्य मुलुकहरूमा क्रमशः कतार (६२ हजार ७७६), साउदी अरब (४४ हजार ४८१) र मलेसिया (३८ हजार ७२७) रहेका छन्।

मूल्य स्थिति

२२. कृषि उत्पादनको वृद्धि, आपूर्तिमा सहजता र भारतीय मुद्रास्फीतिमा आएको कमीका कारण पछिल्ला महिनाहरूमा मुद्रास्फीति निरन्तर घट्दै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को फागुन महिनामा वार्षिक बिन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति २.९ प्रतिशत रहेको छ। यस्तो मुद्रास्फीति अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा १०.२ प्रतिशत रहेको थियो। यसै अवधिमा वार्षिक बिन्दुगत आधारमा खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहको मूल्य वृद्धिदर ०.४ प्रतिशतले ऋणात्मक रहेको छ भने गैर-खाद्य तथा सेवा समूहमा ५.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यी समूहहरूको मूल्य वृद्धिदर क्रमशः १०.३ प्रतिशत र १०.२ प्रतिशत रहेको थियो।
२३. २०७३ फागुन मसान्तमा वार्षिक बिन्दुगत थोक मुद्रास्फीति दर १.० प्रतिशत रहेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो मुद्रास्फीति ५.५ प्रतिशत रहेको थियो। कृषिजन्य वस्तुहरूको मूल्य सूचकाङ्क ०.२ प्रतिशतले घटेको छ भने स्वदेशमा उत्पादित वस्तुहरूको

मूल्य सूचकाङ्क ४.२ प्रतिशत र आयातीत वस्तुहरूको मूल्य सूचकाङ्क १.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ।

सरकारी वित्त स्थिति

२४. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को चैत मसान्तसम्ममा नगद प्रवाहमा आधारित सरकारी बजेट रु. ६३ अर्ब ५९ करोडले बचतमा छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा सरकारी बजेट रु. ४७ अर्ब ६९ करोडले बचतमा रहेको थियो।
२५. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को चैत मसान्तसम्ममा नगद प्रवाहमा आधारित कुल सरकारी खर्च ४६.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४१९ अर्ब ९३ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो खर्च ८ प्रतिशतले बढेको थियो। आर्थिक वर्ष शुरु हुनुभन्दा अगावै बजेट प्रस्तुत भई समयमै विनियोजन विधेयक पास भएकोले कुल खर्च बढ्न गएको भए तापनि पूँजीगत खर्चको विभिन्न शीर्षकमा भएको खर्च वार्षिक अनुमानको तुलनामा कम नै रहेको छ।
२६. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को चैत मसान्तसम्ममा नगद प्रवाहमा आधारित चालू खर्च ४४.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ३०५ अर्ब ७७ करोड पुगेको छ। यो बजेट अनुमानको ४९.५ प्रतिशत हो। समीक्षा अवधिमा सरकारको पूँजीगत खर्च रु. ७४ अर्ब ९ करोड भएको छ। यो खर्च बजेट अनुमानको २३.८ प्रतिशत मात्र हो।
२७. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को चैत मसान्तसम्ममा नगद प्रवाहमा आधारित राजस्व परिचालन ४४.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४१८ अर्ब ९५ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो राजस्व परिचालन ०.४ प्रतिशतले कमी आई रु. २९० अर्ब १९ करोड रहेको थियो।
२८. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को चैत मसान्तसम्ममा आन्तरिक ऋण रु. ३० अर्ब २५ करोड परिचालन भएको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको चैत मसान्तसम्ममा नेपाल सरकारले रु. ४२ अर्ब ५८ करोड आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको थियो। सरकारी बजेट उल्लेख्य बचतमा रहेको कारण २०७३ चैत मसान्तमा नेपाल सरकारको नेपाल राष्ट्र बैंकमा रु. २३४ अर्ब ६६ करोड नगद मौज्जात रहेको छ।
- वैदेशिक व्यापार तथा शोधनान्तर स्थिति**
२९. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनासम्ममा कुल

- वस्तु निर्यात १२.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४८ अर्ब २२ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो निर्यातमा २४.९ प्रतिशतले ह्रास आएको थियो। समीक्षा अवधिमा भारततर्फ १६.३ प्रतिशत, चीनतर्फ १३.४ प्रतिशत र अन्य मुलुकतर्फ ८.२ प्रतिशतले निर्यात बढेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा भारत, चीन र अन्य मुलुकतर्फको निर्यात क्रमशः ३४.५ प्रतिशत र ४५.९ प्रतिशत र ३.७ प्रतिशतले घटेको थियो।
३०. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनासम्ममा कुल वस्तु आयात ४४.२ प्रतिशतले बढेर रु. ६२८ अर्ब ५६ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात १३.९ प्रतिशतले घटेको थियो। समीक्षा अवधिमा भारतबाट भएको आयात ५९ प्रतिशत, चीनबाट भएको आयात १७.५ प्रतिशत र अन्य मुलुकबाट भएको आयात २६.२ प्रतिशतले बढेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा भारत, चीन र अन्य मुलुकबाटको आयात क्रमशः १९.३ प्रतिशत, २ प्रतिशत र ६.१ प्रतिशतले घटेको थियो।
३१. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनासम्ममा कुल वस्तु व्यापार घाटा ४७.६ प्रतिशतले बढी रु. ५८० अर्ब ३४ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो व्यापार घाटा १२.५ प्रतिशतले घटेको थियो। समीक्षा अवधिमा निर्यात-आयात अनुपात ७.७ प्रतिशत रहेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो अनुपात ९.८ प्रतिशत रहेको थियो।
३२. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनासम्ममा चालू खाता रु. ६ अर्ब ३१ करोडले घाटामा रहेको छ। निर्यात, भ्रमण आय, अनुदान, विप्रेषण आप्रवाहमा वृद्धि भए तापनि आयातमा उच्च वृद्धि भएको कारण समीक्षा अवधिमा चालू खाता घाटामा गएको हो। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यो खाता रु. १३८ अर्ब ५५ करोडले बचतमा रहेको थियो। त्यसैगरी, समीक्षा अवधिमा शोधनान्तर बचत रु. ५० अर्ब ६ करोडले बचतमा रहेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा शोधनान्तर रु. १५८ अर्ब १८ करोडको उच्च बचतमा रहेको छ।
३३. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनासम्ममा विप्रेषण आप्रवाह ५.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ४४९ अर्ब ९९ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह १५.२ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो। विप्रेषण आप्रवाहमा भएको वृद्धिका कारण खुद ट्रान्सफर आय ८.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५४२ अर्ब ७२ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आय १९ प्रतिशतले बढेको थियो।
३४. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनासम्ममा पूँजीगत ट्रान्सफर रु. १० अर्ब ३ करोड रहेको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो ट्रान्सफर रु. ९ अर्ब ७२ करोड रहेको थियो। लगानीको वातावरणमा सुधार आएकोले समीक्षा अवधिमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी रु. ८ अर्ब ३५ करोड आप्रवाह भएको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आप्रवाह रु. २ अर्ब ३४ करोड रहेको थियो।
३५. कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति २०७३ असार मसान्तको रु. १०३९ अर्ब २१ करोडबाट ३.४ प्रतिशतले वृद्धि भई २०७३ फागुन मसान्तमा रु. १०७४ अर्ब २७ करोड पुगेको छ। कुल सञ्चितिमा भारतीय मुद्रा सञ्चितिको अंश २२.१ प्रतिशत रहेको छ। अमेरिकी डलरमा २०७३ फागुन मसान्तमा कुल विदेशी विनिमय सञ्चिति ३.८ प्रतिशतले वृद्धि भई अमेरिकी डलर १० अर्ब ११ करोड पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो वृद्धिदर १५.२ प्रतिशत रहेको थियो। आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनाको आयातलाई आधार मान्दा बैकिङ क्षेत्रसँग रहेको विदेशी विनिमय सञ्चिति १३.९ महिनाको वस्तु र १२ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहने देखिन्छ।
३६. २०७३ असार मसान्तको तुलनामा २०७३ चैत मसान्तमा नेपाली रुपैयाँ अमेरिकी डलरसँग ३.५ प्रतिशतले अधिमूल्यन भएको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा नेपाली रुपैयाँ अमेरिकी डलरसँग ४.५ प्रतिशतले अवमूल्यन भएको थियो। २०७३ चैत मसान्तमा अमेरिकी डलर एकको खरिद विनिमय दर रु. १०३.१० पुगेको छ। २०७३ असार मसान्तमा उक्त विनिमय दर रु. १०६.७३ रहेको थियो।

मौद्रिक स्थिति, तरलता व्यवस्थापन र ब्याजदर

३७. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनासम्ममा विस्तृत मुद्राप्रदाय ९.५ प्रतिशत र सञ्चित मुद्रा १२ प्रतिशतले बढेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विस्तृत मुद्राप्रदाय ११.५ प्रतिशतले बढेकोमा सञ्चित मुद्रा ४.० प्रतिशतले बढेको थियो।
३८. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनासम्ममा कुल आन्तरिक कर्जा १२.२ प्रतिशतले बढेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो कर्जा ५.५ प्रतिशतले बढेको थियो। वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७३ फागुन मसान्तमा यस्तो कर्जा २५.७ प्रतिशतले बढेको छ। त्यसैगरी, मौद्रिक क्षेत्रको निजी क्षेत्रमाथिको दावी १६.२ प्रतिशतले बढेकोमा अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो दावी ११.६ प्रतिशतले बढेको थियो। वार्षिक बिन्दुगत आधारमा निजी क्षेत्रमाथिको दावी २०७३ फागुन मसान्तमा २८.३ प्रतिशतले बढेको छ।
३९. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को आठ महिनासम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप ८.३ प्रतिशत र निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाहित कर्जा १५.३ प्रतिशतले बढेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा निक्षेप तथा कर्जा क्रमशः ८.४ प्रतिशत र १०.८ प्रतिशतले बढेको थियो। समीक्षा अवधिमा वाणिज्य बैंकहरूको निक्षेप ९.२ प्रतिशतले बढेको छ भने विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूको निक्षेप क्रमशः ०.१ प्रतिशत र ९.९ प्रतिशतले घटेको छ। त्यसैगरी, निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाहित कर्जामध्ये वाणिज्य बैंक र विकास बैंकको कर्जा प्रवाह क्रमशः १७.६ प्रतिशत र ६.५ प्रतिशतले बढेको छ भने वित्त कम्पनीहरूको यस्तो कर्जा प्रवाह ३.६ प्रतिशतले घटेको छ।
४०. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को नौ महिनासम्ममा वाणिज्य बैंकहरूले रु.७७२ अर्ब ५ करोड र अन्य वित्तीय संस्थाहरू (वाणिज्य बैंकहरूबीच बाहेक) ले रु. २९६ अर्ब ७८ करोड बराबरको अन्तर-बैंक कारोबार गरेका छन्।
४१. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को नौ महिनासम्ममा यस बैंकले पटक-पटक गरी रु. १०१ अर्ब १० करोड

तरलता प्रशोचन गरेको छ। यस्तो प्रशोचन निक्षेप बोलकबोलमार्फत् रु. ३६ अर्ब ८५ करोड र रिभर्स रिपोमार्फत् रु. ६४ अर्ब २५ करोड (टर्नओभरको आधारमा) रहेको छ।

४२. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को नौ महिनासम्ममा यस बैंकले पटक-पटक गरी रु. ४७ अर्ब १८ करोड तरलता प्रवाह गरेको छ। यस्तो तरलता प्रवाह रिपोमार्फत् रु. ३३ अर्ब २१ करोड (टर्नओभरको आधारमा) तथा सोफ्रै खरिद बोलकबोलमार्फत् रु. १३ अर्ब ९७ करोड रहेको छ। यस बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई २०७३ साउनदेखि चैत मसान्तसम्ममा रु. ६१ अर्ब ६४ करोड स्थायी तरलता सुविधा उपलब्ध गराएको छ।
४३. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को नौ महिनासम्ममा यस बैंकले विदेशी विनिमय बजार (वाणिज्य बैंकहरू) बाट अमेरिकी डलर ३ अर्ब ३ करोड खुद खरिद गरी रु. ३२४ अर्ब ५६ करोड बराबरको खुद तरलता प्रवाह गरेको छ। त्यसैगरी, अमेरिकी डलर ३ अर्ब २२ करोड र यूरो ९ करोड ५० लाख बिक्री गरी कुल रु. ३५४ अर्ब ४ करोड बराबरको भारतीय रुपैयाँ खरिद गरिएको छ।
४४. २०७२ चैतमा ९१-दिने ट्रेजरी विलको भारत औसत ब्याजदर १.१० प्रतिशत रहेकोमा २०७३ चैतमा ०.९३ प्रतिशत रहेको छ। त्यसैगरी, वाणिज्य बैंकहरूबीचको अन्तर-बैंक कारोबारको भारत औसत ब्याजदर २०७२ चैतको १.५९ प्रतिशतको तुलनामा २०७३ चैतमा ०.७५ प्रतिशत रहेको छ। अन्य वित्तीय संस्थाहरूबीचको अन्तर-बैंक कारोबारको भारत औसत ब्याजदर २०७२ चैतको १.५२ प्रतिशतको तुलनामा २०७३ चैतमा ७.२७ प्रतिशत पुगेको छ।
४५. २०७३ फागुनमा वाणिज्य बैंकहरूको कर्जा तथा निक्षेपबीचको भारत औसत ब्याजदर अन्तर ५.६ प्रतिशत रहेको छ। त्यसैगरी, वाणिज्य बैंकहरूको औसत आधार दर ८.३० प्रतिशत कायम हुन आएको छ।

पूँजी बजार

४६. नेप्से सूचकाङ्क वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २२.२ प्रतिशतले वृद्धि भई २०७३ चैत मसान्तमा १,६९७.१ बिन्दुमा पुगेको छ। २०७२ चैत मसान्तमा उक्त सूचकाङ्क १,३८८.६ बिन्दु कायम भएको थियो। २०७३ असार

मसान्तको १,७१८.२ बिन्दुको तुलनामा नेप्से सूचकाङ्कमा १.२ प्रतिशतले ह्रास आएको छ ।

वित्तीय पहुँच

४७. २०७३ फागुन मसान्तमा “क” वर्गका २८, “ख” वर्गका ५७, “ग” वर्गका ३६ र “घ” वर्गका ४८ गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कुल संख्या १६९ रहेको छ । त्यसैगरी १५ वटा सहकारी संस्था, एउटा राष्ट्रिय सहकारी बैंक र २५ वटा गैरसरकारी संस्था समेत यस बैंकबाट इजाजत लिई सीमित बैंकिङ कारोबारमा संलग्न छन् ।
४८. २०७२ फागुन मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंकहरूका १८०६, विकास बैंकहरूका ८५६, वित्त कम्पनीहरूका २०२ र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका १२३१ गरी कुल ४०९५ शाखा संख्या रहेकोमा २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा उक्त संख्या बढेर वाणिज्य बैंकहरूका २०५३, विकास बैंकहरूका ९१२, वित्त कम्पनीहरूका १३७ तथा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका १६५७ गरी कुल शाखा संख्या ४७५९ पुगेको छ । यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको एक शाखाबाट औसतमा करिब ५८९२ जनसंख्याले सेवा प्राप्त गर्न सक्ने देखिन्छ । “क”, “ख” र “ग” वर्गका वित्तीय संस्थाहरूमा निक्षेप खाता संख्या करिब १ करोड ८२ लाख ६ हजार र ऋणी संख्या करिब ११ लाख ५६ हजार रहेको छ ।
४९. वित्तीय पहुँच कम भएका स्थानहरूमा वित्तीय पहुँच अभिवृद्धिका लागि शाखारहित बैंकिङ सेवाको स्वीकृति दिने नीतिलाई निरन्तरता दिइए बमोजिम २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा शाखा रहित बैंकिङ सेवाको संख्या ९४० पुगेको छ ।
५०. वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले तोकिएका १४ जिल्लाका सदरमुकाममा शाखा खोलेमा रु. ५० लाखसम्म र सदरमुकाम भन्दा बाहिर शाखा खोलेमा रु. १ करोडसम्म निश्चित अवधिको लागि निर्ब्याजी सापटी उपलब्ध गराउने नीति अनुरूप २०७३ चैत मसान्तसम्म रु ४ करोड उपयोगमा रहेको छ ।
५१. वित्तीय सेवाको पहुँच नपुगेका स्थानहरूमा ‘घ’ वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई इजाजतपत्र प्रदान गर्ने नीति अनुसार इजाजतपत्र प्रदान गर्ने कार्य स्थगन गरिए अगाडि प्राप्त भएका निवेदनहरूमध्ये ९ वटा लघुवित्त

वित्तीय संस्थाहरूलाई वित्तीय कारोवार सञ्चालन गर्ने इजाजतपत्र प्रदान गरिएको छ । साथै, ६ वटा संस्थालाई सैद्धान्तिक सहमति प्रदान गरिएको छ ।

सहुलियत तथा उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ कर्जा

५२. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को चैत महिनासम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई साधारण पुनरकर्जा रु. ९ अर्ब ७ करोड तथा निर्यात पुनरकर्जा रु. १ अर्ब ४२ करोड प्रवाह भएको छ । भूकम्प प्रभावित घर परिवारलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट बढीमा २ प्रतिशत ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्थाअन्तर्गत आवासीय घर पुनर्निर्माणका लागि रु. ४८ करोड २२ लाख पुनरकर्जा प्रदान गरिएको छ ।
५३. नेपाल सरकारले युवाहरूलाई विदेश पलायन हुनबाट रोक्ने उद्देश्यले कार्यान्वयनमा ल्याएको “युवाहरूलाई व्यावसायिक कृषि कर्जामा प्रदान गरिने व्याज अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि २०७१” (प्रथम संशोधन सहित) बमोजिम तोकिएका कृषि व्यवसायहरूमा बैंक/वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाहित कर्जामा ४ प्रतिशतसम्म ब्याज अनुदान दिने साविकको व्यवस्था बमोजिम २०७३ पुस मसान्तसम्म करिब रु. ५ अर्ब ९४ करोड कर्जा प्रवाह भएको छ भने सो अवधिसम्म ब्याज अनुदान करिब रु. १२ करोड ९८ लाख ६१ हजार प्रदान गरिएको छ ।
५४. वाणिज्य बैंकहरूबाट तोकिएका उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गर्नु पर्ने न्यूनतम २० प्रतिशत कर्जा मध्ये २०७३ फागुन मसान्तसम्म १६.९ प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको छ । उत्पादनशील क्षेत्रमा पर्ने घरेलु तथा साना उद्योग अन्तर्गत रु. ३ करोडसम्म स्थिर जेथा भएका साना उद्योग समावेश हुने व्यवस्था रहेकोमा नयाँ औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७३ बमोजिम रु. १० करोडसम्मको स्थिर पूँजी भएका साना उद्योगलाई समावेश गर्न थालिएको छ ।

वित्तीय क्षेत्र सुधार तथा नियमन

५५. नेपाल बैंक लिमिटेडको पुँजी योजनामा उल्लिखित कार्यहरू मध्ये अधिकांश कार्यहरू सम्पन्न भएका छन् । ऋणात्मक रहेको बैंकको पुँजीकोष घनात्मक बनाई यस बैंकले तोकेको अनुपातमा पुऱ्याउने सिलसिलामा

२०७३ पुस मसान्तमा पुँजीकोष अनुपात १२.२१ प्रतिशत पुऱ्याएको हुँदा उक्त बैकलाई पुँजी पर्याप्तता अनुपात नपुगेका कारण लागाइएका बन्देजहरु समेत हटाइसकिएको छ । राष्ट्रिय बाणिज्य बैकको पुँजी यस बैकले तोके अनुसार पुऱ्याउने लक्ष्य सहित स्वीकृत पुँजी योजनामा उल्लिखित कार्यहरु मध्ये अधिकांश कार्यहरु सम्पन्न गरी २०७३ पुस मसान्तमा पुँजीकोष अनुपात १०.९९ प्रतिशत कायम भई तोकिएको पुँजीकोष अनुपात कायम गर्दै आएको छ । हाल दुवै बैकको पुँजीकोष धनात्मक भएको, चुक्ता पुँजीमा उल्लेख्य बृद्धि भएको, निक्षेप उल्लेख्य रुपमा बृद्धि भएको, निष्कृत कर्जाको मात्रा क्रमशः घट्टदै गएको तथा उच्च मुनाफा आर्जन गर्न सफल भएका कारण समग्रमा दुवैको वित्तीय अवस्था सन्तोषजनक रहेको छ ।

५६. बैक तथा वित्तीय संस्थाहरुले Margin Lending प्रकृतिको सेयर सुरक्षण राखी प्रवाह हुने कर्जाका सम्बन्धमा सुरक्षण बापत राखिने सेयरको मूल्याङ्कन गर्दा नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार लिमिटेडबाट प्रकाशित पछिल्लो १८० कार्य दिनको अन्तिम मूल्यको औसत मूल्य वा सेयरको प्रचलित बजार मूल्यमध्ये जुन कम हुन्छ, सो रकमको बढीमा ५० प्रतिशत रकमसम्म मात्र सेयर धितो कर्जा प्रवाह गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, संस्थापक सेयरको धितोमा कर्जा प्रवाह गर्ने प्रयोजनका लागि सुरक्षण बापत राखिने सेयरको मूल्याङ्कन गर्दा साधारण सेयरको पछिल्लो १८० कार्य दिनको औसत मूल्यको बढीमा ५० प्रतिशत मूल्य वा संस्थापक सेयरको अन्तिम कारोबारको मूल्यमध्ये जुन कम हुन्छ, सोको आधारमा मूल्य कायम गर्नु पर्ने र यसरी कायम गरिएको मूल्यको बढीमा ५० प्रतिशत रकमसम्म मात्र कर्जा दिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
५७. पर्यटकीय सम्भावना रहेका तर तुलनात्मक रुपमा विकास हुन नसकेका पर्यटकीय गन्तव्य पाथीभरा, माइपोखरी, हलेसी, लाडटाड, स्वर्गद्वारी, माथिल्लो मुस्ताङ, गढीमाई, जनकपुरधाम, रारा तथा खप्तड क्षेत्रमा सुविधा सम्पन्न स्तरीय होटल स्थापना गर्न प्रदान गरिएका असल कर्जाको सुरक्षणमा वार्षिक ४ प्रतिशत ब्याजदरमा पुनरकर्जा उपलब्ध गराइने व्यवस्था गरिएको छ । अष्ट्रिच पालन, अलैची खेती र मौरी पालन गरी निर्यात गरेमा निर्यात

बराबरको रकम नबढ्ने गरी असल कर्जाको धितो सुरक्षणका आधारमा वार्षिक १ प्रतिशत ब्याजदरमा पुनरकर्जा उपलब्ध गराइने व्यवस्था गरिएको छ ।

५८. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को मध्यतिर बैकिङ क्षेत्रमा देखिएको कर्जायोग्य साधनको कमीको अवस्थालाई ध्यानमा राखी उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ कर्जा प्रवाह अवरुद्ध नहोस् भन्ने उद्देश्यले विपन्न वर्गमा प्रत्यक्ष रुपमा प्रवाह हुने २ प्रतिशतसम्मको कर्जा, “युवाहरुलाई व्यावसायिक कृषि कर्जामा प्रदान गरिने ब्याज अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि” बमोजिम प्रवाह हुने कर्जा तथा उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाको ५० प्रतिशतसम्मको रकमलाई २०७४ असार मसान्तसम्म विद्यमान ८० प्रतिशतको कर्जा-निक्षेप (प्राथमिक पुँजी सहित) अनुपात गणना गर्दा घटाउन पाउने व्यवस्था गरिएको छ । २०७४ वैशाख १ देखि दैनिक रुपमा उक्त अनुपात अनुगमन गरिने र दैनिक रुपमा गणना गरिने उक्त अनुपातको तोकिएको सीमा नाघेमा बढी प्रवाहित कर्जा रकममा नेपाल राष्ट्र बैक ऐन, २०५८ को दफा ९९ अनुसार बैक दरले हुन आउने बराबर रकम हर्जाना लगाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
५९. बैक तथा वित्तीय संस्थाहरुले Overdraft लगायतका revolving प्रकृतिका व्यक्तिगत कर्जा प्रवाह गर्ने रु. १ करोडको सीमालाई २०७४ असार मसान्तभित्रमा रु. ७५ लाखमा ल्याउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी, प्राकृतिक व्यक्तिलाई व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि सवारी साधन खरिद गर्न कर्जा प्रवाह गर्दा सो साधनको मूल्यको अधिकतम ५० प्रतिशतसम्ममात्र कर्जा प्रवाह गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ ।
६०. मर्जर तथा प्राप्त विनियमावली लागू भएदेखि २०७३ चैत्र मसान्तसम्म “क”, “ख”, “ग”, र “घ” वर्गका गरी १३६ वटा संस्थाहरु एक आपसमा गाभिएर ४४ वटा संस्था बन्न पुगेका छन् भने २८ वटा बैक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई एक आपसमा गाभिई ११ वटा कायम रहन सैद्धान्तिक सहमति प्रदान गरिएको छ ।
६१. बैक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा सहज तथा मितव्ययी रुपमा Nepal Financial Reporting Standard (NFRS) कार्यान्वयन गर्ने तथा आवश्यक समन्वयकारी भूमिकाका लागि गठित उच्चस्तरीय NFRS

Oversight Committee अन्तर्गत उपसमिति गठन भई यस सम्बन्धी निर्देशनको मस्यौदा तयार पार्ने काम अन्तिम चरणमा पुगेको छ ।

६२. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले दैनिक, साप्ताहिक, मासिक तथा त्रैमासिक रूपमा यस बैंकमा पठाउनुपर्ने तथ्याङ्क Online Software को माध्यमबाट प्राप्त गरी अन्तर-बैंक कारोबार तथा तरलता सम्बन्धी दैनिक विवरणहरू र मासिक विवरण संकलन तथा विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । साथै, “घ” वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको समेत Online बाट तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने कार्य शुरु गरिएको छ ।
६३. डेपुटी गभर्नरको संयोजकत्वमा रहेको गुनासो व्यवस्थापन समितिले २०७२ चैतदेखि २०७३ फागुन मसान्तसम्म परेका १२२ गुनासा तथा उजुरी मध्ये २५ वटा गुनासा समाधान गरेको छ । अन्य गुनासाहरू समाधानको प्रक्रियामा रहेका छन् ।
६४. बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १३ बमोजिम व्यावसायिक विशेषज्ञहरूको सूची कायम गर्ने सन्दर्भमा २०७३ फागुन मसान्तसम्म तोकिए बमोजिमको योग्यता तथा रीत पुगेका थप १६ जना व्यक्तिहरू समावेश गरी जम्मा १८० जना व्यावसायिक विशेषज्ञहरूको सूची कायम गरिएको छ ।
६५. भूकम्प तथा सीमा नाका अवरोधका कारण समस्यामा परेका तोकिएका क्षेत्रका व्यवसायीहरूलाई राहत प्रदान गर्नका लागि नेपाल राष्ट्र बैंक मार्फत् सञ्चालन हुने गरी आर्थिक पुनरुद्धार कोष स्थापना गरिएको छ । सो कोषमा नेपाल सरकार, बाह्य विकास साभेदार, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट गरी रु. १०० अर्ब जुटाई पुनरुर्जा तथा ब्याज सहूलियत उपलब्ध गराउने उद्देश्य रहेकोमा नेपाल सरकारबाट ब्याज अनुदान खातामा रु. २ अर्ब ७५ करोड र पुनरुर्जा खातामा रु. २ अर्ब २५ करोड गरी जम्मा रु. ५ अर्ब कोषमा रकम जम्मा गरिएको छ भने बैंक वित्तीय संस्थाहरूले रु. २९ करोड ५९ लाखको प्रतिबद्धता जनाइसकेका छन् ।
६६. E-mapping सम्बन्धी कार्यतर्फ सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा, शाखारहित बैंकिङ र ATM मेशिन रहेको स्थानको GPS Location Tracking गर्न Mobile

App तयार गरी करिब ७००० वटा Financial Service Points (FSP) मध्ये ५१०० वटाको Tracking कार्य सम्पन्न भएको छ । २०७४ साल जेठदेखि नेपाल राष्ट्र बैंकको Website मार्फत् वित्तीय समावेशीकरण सूचकलाई सार्वजनिक गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

६७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा एउटै प्रकृतिको मुद्दती निक्षेप बाहेकका एक भन्दा बढी खाता खोल्न नपाइने र एक जना व्यक्तिलाई एउटै प्रकारको एक भन्दा बढी कार्ड (डेबिट/क्रेडिट) जारी गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, माग तथा अल्प सूचनामा आधारित निक्षेप (Call Deposit) को ब्याजदर साधारण बचत खातामा प्रदान गरिने भन्दा बढी नहुने गरी तय गर्नुपर्ने र हाल कायम रहेका माग तथा अल्प सूचनामा आधारित निक्षेप (Call Deposit) को हकमा २०७३ चैतमसान्त भित्र नियमित गरिसक्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ
६८. ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा, बिल्स डिस्काउन्टिङ्ग वा त्यस्तै प्रकृतिका आयात कर्जाका अधिकतम १२० दिनसम्मको अवधिलाई २०७४ असार मसान्तसम्मका लागि १५० दिन कायम गरिएको छ ।
६९. गैर नेपाली नागरिकबाट व्यवस्थापन सेवा लिने सम्बन्धमा विदेशी संयुक्त लगानीमा सञ्चालित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विदेशी लगानीकर्ता (Joint Venture Partner) सँग प्राविधिक सेवा सम्झौता (Technical Service Agreement, TSA) गरी ५ देखि ७ जना गैर नेपाली नागरिक व्यवस्थापन सेवाका लागि खटिई आउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, गैर नेपाली नागरिक कर्मचारीको रूपमा नियुक्त गरी काम गराउने सम्बन्धमा इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कुनै विशेष प्राविधिक पदमा स्वदेश मै दक्ष कर्मचारी उपलब्ध नभएमा तोकिएको प्रक्रिया/व्यवस्थाहरूको पालना गरी गैर नेपाली नागरिकलाई नियुक्त गरी काम गराउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
७०. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व सम्बन्धी कार्यमा थप क्रियाशील हुन हरेक आर्थिक वर्षको खुद मुनाफाको कम्तीमा १ प्रतिशत रकम छुट्टयाई संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कोष

खडा गरी जम्मा गर्नु पर्ने र सो कोषमा जम्मा भएको रकम सञ्चालक समितिले बनाएको कार्यविधि बमोजिम तोकिएको क्षेत्रमा अर्को आर्थिक वर्षमा खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, आफूना कर्मचारीहरूको दक्षता अभिवृद्धिका लागि प्रत्येक वर्ष कुल कर्मचारी खर्चको न्यूनतम ३ प्रतिशत रकम तालिम तथा वृत्ति विकासमा खर्च गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

७१. बैंक तथा वित्तीय संस्थामा नयाँ सञ्चालक नियुक्त/मनोनित भई आए पश्चात् सम्बन्धित संस्थाले सबै सञ्चालकहरूलाई हरेक वर्ष कम्तीमा एकपटक अभिमुखीकरण/पुनर्ताजगीकरण गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
७२. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले शाखा कार्यालयहरूको कामकारवाहीको अनुगमन, निरीक्षण, आन्तरिक लेखापरीक्षण लगायत अन्य प्रशासनिक कार्यहरू गर्ने गरी तोकिएको प्रकृया पुरा गरी क्षेत्रीय कार्यालय स्थापना गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
७३. काठमाडौं उपत्यका, महानगरपालिका वा उप महानगरपालिका वा नगरपालिकाका केन्द्र बाहेकका स्थानमा शाखा खोल्न यस बैंकको स्वीकृति लिनु नपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस व्यवस्था बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिबाट शाखा खोल्न निर्णय भएको मितिले ७ दिन भित्र यस बैंकलाई जानकारी गराउनु पर्ने व्यवस्था कायम गरिएको छ । २०७२ बैशाखको भूकम्पबाट अति प्रभावित काठमाडौं उपत्यका बाहेकका जिल्लाहरूमा रहेका इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका शाखा स्वीकृत स्थानमा रहन असुविधा हुन गएमा सोही जिल्लाको अन्य उपयुक्त स्थानमा त्यस्तो शाखा स्थानान्तरण गर्न यस बैंकको पूर्व स्वीकृति लिनु नपर्ने व्यवस्था कायम गरिएको छ ।
७४. विगतमा सुरक्षाको कारणबाट यस बैंकको स्वीकृति लिई/नलिई यस बैंकलाई सूचना मात्र दिएर बन्द गरिएका/ गाभिएका शाखा/उपशाखाहरू पूर्ववत् रूपमा सञ्चालन गर्न यस बैंकको स्वीकृति लिइरहनु नपर्ने र यसरी सञ्चालन भएपछि सोको जानकारी ७ दिनभित्र यस बैंकलाई दिए पुग्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, द्वन्द्वकालमा विस्थापित भएका बैंकका शाखा पुनर्स्थापनालाई प्रभावकारी बनाउन त्यस्ता स्थानमा

दुईवटा शाखा पुनर्स्थापना गरेको अवस्थामा काठमाडौं उपत्यकाभित्र यस बैंकको स्वीकृति लिइ एक शाखा खोल्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

७५. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अनिवार्य नगद मौज्जातको गणना गर्दा साप्ताहिक औसत निक्षेप मौज्जातका आधारमा दुई हप्ताको अवधिभर अनिवार्य नगद मौज्जात कायम गर्नुपर्ने र यसरी कायम गर्नुपर्ने अनिवार्य मौज्जातको कम्तीमा ७० प्रतिशत मौज्जात दैनिक रूपमा कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
७६. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले रु. ५० करोड वा सो भन्दा बढी रकमको बहु-बैंकिङ कर्जा उपभोग गर्ने/गरिरहेका ऋणीहरूको कर्जा सहवित्तीयकरण कर्जामा परिणत गर्नु पर्ने व्यवस्थालाई संशोधन गरी रु. १ अर्ब वा सो भन्दा बढी रकमको बहु-बैंकिङ कर्जा उपभोग गर्ने/गरिरहेका ऋणीहरूको कर्जा सहवित्तीयकरण कर्जामा परिणत गर्नु पर्ने व्यवस्था कायम गरिएको छ ।
७७. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले रु ५० लाख भन्दा बढीको रकम भुक्तानी गर्दा अनिवार्य रूपमा एकाउन्टपेयी चेक मार्फत् गर्नु पर्ने व्यवस्थालाई संशोधन गरी रु. ३० लाख वा सोभन्दा बढीको रकम भुक्तानी गर्दा अनिवार्य रूपमा एकाउन्टपेयी चेक मार्फत् गर्नु पर्ने व्यवस्था कायम गरिएको छ ।
७८. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्ना सेयरधनीहरूलाई प्रदान गर्ने नगद लाभांश सेयरधनीको खातामा जम्मा हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, सार्वजनिक निष्काशन (IPO/FPO) को क्रममा धितोपत्र बाँडफाट पश्चात् लगानीकर्ताले माग गरे बमोजिम सेयर प्राप्त गर्न नसकेको खण्डमा त्यस्तो रकम फिर्ता गर्दा समेत निजले दरखास्त फाराममा उल्लेख गरेको खातामा जम्मा हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने निर्देशन जारी गरिएको छ ।
७९. “क” वर्गको वाणिज्य बैंकहरूले कर्जा तथा सापटको न्यूनतम २० प्रतिशत कर्जा तोकिएका उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने मध्ये कृषि र उर्जा क्षेत्रमा कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम १२ प्रतिशतबाट १५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, तोकिएका उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह नगरेमा वा कम प्रवाह गरेमा न्यूनतम रूपमा पुऱ्याउनु पर्ने रकममा हुन

आउने नपुग रकममा २०७४ असार मसान्तदेखि नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८१ बमोजिम सम्बन्धित इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले सो गणना अवधिमा कर्जामा लिने अधिकतम ब्याजदरले हुने रकम हर्जाना लगाइने व्यवस्था गरिएको छ ।

८०. “क”, “ख” र “ग” वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो कुल कर्जा तथा सापट (बिल्स खरिद तथा डिस्काउण्ट समेत) को क्रमशः न्यूनतम ५ प्रतिशत, ४.५ प्रतिशत र ४ प्रतिशत विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । “क” वर्गका बाणिज्य बैंकहरूले तोकिएको अनुपातमा विपन्न वर्ग कर्जा प्रवाह गर्ने क्रममा आफ्नो कुल कर्जा सापट (बिल्स खरिद तथा डिस्काउन्ट समेत) को न्यूनतम २ प्रतिशत कर्जा प्रत्यक्ष रूपमा लगानी गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सोको समयवधि २०७५ असार मसान्तसम्म कायम गरिएको छ ।

८१. आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को मौद्रिक नीतिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई २०७४ असार मसान्तसम्ममा चुक्ता पूँजी बढाउनु पर्ने व्यवस्था गरिएकोमा हालसम्म २ वटा वाणिज्य बैंकहरूले तोकिएको चुक्ता पूँजी पुऱ्याइसकेका छन् । चालू आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को मुनाफाबाट बोनस सेयर जारी गरेर ५ वटा बैंकहरूले चुक्ता पूँजी पुऱ्याउने देखिएको छ । साथै, चालू आर्थिक वर्ष २०७३/७४ भित्रै ३ वटा बैंकहरूले Further Public Offering (FPO) जारी गरेर र ६ वटा संस्थाहरूले हकप्रद सेयर जारी गरेर चुक्ता पूँजी पुऱ्याउने देखिएको छ । यस मध्ये बाँकी रहेका १२ वटा वाणिज्य बैंकहरूले हकप्रद सेयर जारी गर्ने र मर्जर पनि सँगै गरेर चुक्ता पूँजी पुऱ्याउने देखिएको छ । विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरू पनि चुक्ता पूँजी पूरा गर्ने प्रकृत्यामा रहेका छन् ।

८२. “घ” वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहकलाई प्रदान गर्ने कर्जाको ब्याजदर तय गर्दा आफ्नो कोषको लागत (Cost of fund) मा प्रशासनिक लागत वापत बढीमा ४ प्रतिशत बिन्दुसम्म थप गरी कोष तथा प्रशासनिक लागत कायम गर्न सक्ने र सो लागतमा बढीमा ७ प्रतिशत बिन्दुसम्म थप गरी कर्जाको ब्याजदर कायम गर्न सक्ने तर यसरी तय हुने कर्जाको ब्याजदर

१८ प्रतिशत भन्दा बढी हुन नहुने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, हाल कायम रहेका कर्जामा लिने ब्याजदर यस व्यवस्था बमोजिम कायम हुने दर भन्दा बढी भएमा २०७४ असार मसान्तसम्ममा यस व्यवस्था बमोजिम हुने गरी कायम गरी सक्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

८३. समग्र वित्तीय क्षेत्रको दीर्घकालीन विकासका लागि यस बैंकको समन्वयमा तयार भएको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिमा उल्लिखित यस बैंक अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू चरणबद्ध रूपमा कार्यान्वयन गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाइएको छ ।

समस्याग्रस्त संस्था रिजोलुसन

८४. नेपाल राष्ट्र बैंकले हालसम्म १६ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई समस्याग्रस्त घोषणा गरेकोमा सातवटा संस्थाहरू खारेजी, संस्था सुधार, एक्विजिसन आदि विधि मार्फत रिजोलुसन भइसकेका छन् भने हाल नौवटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू समस्याग्रस्त अवस्थामा रहेका छन् । दुईवटा समस्याग्रस्त वित्त कम्पनीहरू जनरल फाइनान्स लि. र अरुण फाइनान्स लि. क्रमशः मिति २०७३/०८/२७ र २०७३/१०/१२ देखि समस्याग्रस्त संस्थाबाट हटी अन्य वित्तीय संस्था सरह नियमित कारोबार गरिरहेका छन् । हाल कायम रहेका नौवटा समस्याग्रस्त संस्था मध्ये पाँचवटा संस्थाहरूमा नयाँ लगानीकर्ताहरूसँग समझदारी पत्र (MOU) मा हस्ताक्षर भई सेयर नामसारीको प्रक्रियामा रहेको छ । दुईवटा संस्थाहरूको मुद्दा अदालतमा विचाराधीन रहेको र दुईवटा संस्थाहरूमा नयाँ लगानीकर्ता भित्र्याई संस्था सुधार गर्न पहल भइरहेको छ । हाल दुईवटा समस्याग्रस्त संस्थाहरू (नेपाल फाइनान्स लि. र सेयर मार्केट्स एण्ड फाइनान्स लि.) यस बैंकको नियन्त्रणमा रहेका छन् ।

८५. नौवटा समस्याग्रस्त संस्थाहरूमा २०७३ पौष मसान्तमा रु.२ अर्ब ५० करोड निक्षेप र रु. ५ अर्ब ६७ करोड बाँकी कर्जा रहेको छ । यी संस्थाहरू समस्याग्रस्त हुँदा यस्तो रकम क्रमशः रु. १० अर्ब ६३ करोड र रु. १३ अर्ब ३५ करोड रहेको थियो । समग्रमा हेर्दा समस्याग्रस्त संस्थाहरूले समस्याग्रस्त भए पश्चात करिब ५८ प्रतिशतले कर्जा असुली गरेको र ७६ प्रतिशत निक्षेप फिर्ता भुक्तानी गरेको देखिन्छ ।

निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण

८६. वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि र बैकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गरी बैकिङ तथा वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्दै जाने उद्देश्यले सबै वाणिज्य बैंकहरूमा नियमित तथा आवश्यकताको आधारमा स्थलगत निरीक्षण तथा गैर-स्थलगत सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गरिएको छ ।
८७. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को फागुन मसान्तसम्ममा कुल १९ वटा वाणिज्य बैंक र जलविद्युत लगानी तथा विकास कम्पनी लिमिटेडको स्थलगत निरीक्षण कार्य सम्पन्न गरिएको छ । ग्राहकका गुनासा तथा अन्य विभिन्न निकायबाट अनुरोध भई आएका विषय अन्तर्गत वाणिज्य बैंकहरूमा २६ पटक विशेष स्थलगत निरीक्षण गरी प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि पठाइएको छ ।
८८. मिति २०७०/१०/२१ देखि नेपाल क्रेडिट एण्ड कमर्स बैंक लिमिटेडको व्यवस्थापन नेपाल राष्ट्र बैंकले नियन्त्रणमा लिई ३ जनाको व्यवस्थापन समिति मार्फत संचालन गर्दै आएकोमा उक्त बैंकको वित्तीय परिसूचकहरू सुधारोन्मुख हुँदै आएको र सेयर संरचनामा परिवर्तन हुने गरी उक्त बैंक र अन्य चारवटा विकास बैंकहरू एकापसमा गाभिई एकीकृत वित्तीय कारोबार समेत प्रारम्भ भैसकेको हुँदा उक्त संस्थाका सेयरधनीहरू मध्येबाट नयाँ सञ्चालक समिति गठन गरी २०७३ पुस १८ गतेदेखि सो संस्थाको व्यवस्थापन जिम्मा लगाउने कार्य सम्पन्न भएको छ ।
८९. विपन्न वर्ग कर्जातर्फ २०७३ पुससम्म बाणिज्य बैंकहरूबाट करिव रु ७७ अर्ब कर्जा प्रवाह भएको छ भने विकास बैंकहरूबाट १४ अर्ब ३० करोड कर्जा प्रवाह भएको छ । वित्त कम्पनीहरूले सो अवधिमा रु. १ अर्ब ९० करोड विपन्न वर्ग कर्जा प्रवाह गरेका छन् ।
९०. सो अवधिमा एउटा बैंकलाई तोकिएको कर्जा सिमा नपुऱ्याए वापत रु. १ करोड १५ लाख २५ हजार जरिवाना गरिएको छ । त्यसै गरी अनिवार्य नगद मौज्जात कायम नगर्ने एउटा बाणिज्य बैंकलाई १ लाख ६५ हजार जरिवाना गरिएको छ ।
९१. यस बैंकको निर्देशन पालना नगर्ने एउटा बाणिज्य बैंकलाई रु. १० लाख र सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी यस

बैंकको निर्देशन उल्लंघन गर्ने एउटा बाणिज्य बैंकलाई रु. १० लाख जरिवाना गर्नुका साथै अनियमितता गरेको पाइएको हुँदा एक जना बैंकका सञ्चालकलाई रु. १ लाख जरिवाना गरिएको छ ।

९२. सुपरिवेक्षकीय व्यवस्थापन सूचना प्रणाली स्थापना गर्ने कार्यका लागि प्राविधिक सेवा प्रदायक छनौट भएको हुँदा जोखिममा आधारित गैर स्थलगत सुपरिवेक्षण कार्यविधि (RBS Offsite Manual) तयार गर्ने र सुपरिवेक्षण सूचना प्रणालीका लागि सफ्टवेयर सम्बन्धी कार्य कार्यान्वयनको प्रक्रियामा रहेको छ ।
९३. राष्ट्रिय स्तरका “ख” वर्गका वित्तीय संस्थाहरूमा आर्थिक वर्ष २०७३/७४ देखि पूर्ण रूपमा BASEL II लागू गरिएको छ । साथै, “ख” वर्गका वित्तीय संस्थाहरूमा जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण (Risk Based Supervision) प्रणाली लागू गर्ने सिलसिलामा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकहरूमध्ये २ विकास बैंकहरूमा सो पद्धतिअनुसार समष्टिगत स्थलगत निरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । त्यसैगरी, दवाव परीक्षण (Stress Testing) सम्बन्धी मार्गदर्शनका आधारमा राष्ट्रियस्तरका “ख” वर्गका वित्तीय संस्थाहरूले गर्ने गरेको दवाव परीक्षण (Stress Testing) को नियमित अनुगमन गरिएको छ । बहु-बैंकिङ (Multiple Banking) कारोबारलाई निरुत्साहित गर्न “ख” वर्गका वित्तीय संस्थाहरूको स्थलगत निरीक्षणका क्रममा अनुगमन कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ ।
९४. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को फागुन मसान्तसम्ममा ८ वटा राष्ट्रिय स्तरका समेत गरी ३५ वटा विकास बैंकहरूको विशेष निरीक्षण गरिएको छ । साथै यस अवधिमा ४ वटा विकास बैंकहरूको विशेष निरीक्षण समेत गरी आवश्यक कारबाही अगाडि बढाइएको छ ।
९५. स्थलगत निरीक्षण गर्दा प्रचलित ऐन, नियम तथा यस बैंकबाट जारी निर्देशनहरू पालना गरेको नपाइएका पाँच वटा विकास बैंकका संचालक समितिका सदस्य तथा पाँच वटा विकास बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरूलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा १००(२) (क) बमोजिम सचेत गराइएको छ ।
९६. वित्त कम्पनीतर्फ २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा १७

वटाको स्थलगत निरीक्षण, ४ वटाको विशेष स्थलगत निरीक्षण तथा २ वटाको अनुगमन निरीक्षण कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

९७. लघुवित्त संस्थाहरूमध्ये २०७३ साउन १ गते देखि २०७२ फागुन मसान्तसम्म २४ वटा 'घ' वर्गका लघुवित्त विकास बैंकहरू, ४ वटा सीमित बैंकिङ कारोबारको अनुमति पाएका सहकारी संस्थाहरू र ३ वटा लघुवित्तको कारोबारको अनुमति पाएका वित्तीय गैर-सरकारी संस्थाहरूको स्थलगत निरीक्षणको कार्य सम्पन्न गरिएको छ । त्यसैगरी सो अवधिमा 'घ' वर्गका लघुवित्त विकास बैंकहरूमध्ये २ वटा संस्थाहरूको विशेष निरीक्षण समेत गरिएको छ ।
९८. विदेशी सुपरिवेक्षण अधिकारीसँग पारस्परिकताको आधारमा सहयोग आदान प्रदान गर्न तथा सुपरिवेक्षकीय सूचनाहरू आदान-प्रदान गर्न स्टेट बैंक अफ पाकिस्तान र बंगलादेश बैंकसँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएको छ । यस अघि भारतीय रिजर्व बैंक र चाइना बैंकिङ रेगुलेटरी कमिशनसँग समेत यस्तो सहमतिपत्रमा हस्ताक्षर भइसकेको छ ।

लघुवित्त तथा ग्रामीण वित्तीय सेवा

९९. ग्रामीण स्वावलम्बन कोषबाट २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा ११०९ वटा सहकारी संस्था, ५३ वटा गैर-सरकारी संस्था र १ वाणिज्य बैंकलाई दीर्घकालीन कर्जा गरी कुल ११६३ संस्थाहरूलाई रु. २ अर्ब २१ करोड ९६ लाख कर्जा प्रवाह भएकोमा उक्त कर्जामध्ये रु. १ अर्ब ५९ करोड ५५ लाख असुली भएको छ भने रु. ६२ करोड ४१ लाख कर्जा लगानीमा रहिरहेको छ । कोषबाट उपलब्ध गराइएको कर्जाबाट गैर-सरकारी संस्थाले २७ जिल्लामा र सहकारी संस्थाले ७० जिल्लामा सेवा पुऱ्याएका छन् भने कुल ५७,७५८ घर परिवारले विभिन्न आय तथा स्वरोजगारमूलक कार्यक्रमहरू संचालन गरी प्रत्यक्ष रूपले लाभान्वित भएका छन् । यस्तो कर्जाको असुली दर ९४.३५ प्रतिशत रहेको छ ।
१००. आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखि दीर्घकालीन पूँजीको आवश्यकता पर्ने व्यवसायहरू खासगरी चिया, अलैंची, कोल्डस्टोरका लागि कृषि विकास बैंक लि. र लघुवित्त सम्बन्धी कार्य गर्ने विकास बैंकहरूलाई ग्रामीण

स्वावलम्बन कोषबाट थोक कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहे बमोजिम यस अन्तर्गत २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा कृषि विकास बैंक लि.लाई लगानी गरेको रु. १५ करोड ९२ लाखमध्ये हाल रु. ४ करोड ३० लाख लगानीमा रहेको छ । दीर्घकालीन कर्जा तर्फको कर्जा असुली दर शतप्रतिशत रहेको छ ।

१०१. एशियाली विकास बैंकको अनुदान सहयोगमा सुदूर-पश्चिमाञ्चल र मध्य-पश्चिमाञ्चलका १० जिल्लामा साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि आयोजना (Raising Income of Small and Medium Farmers Project - RISMF) सञ्चालनमा रहेको छ । आयोजनाअन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को फागुन मसान्तसम्ममा १० जिल्लाका १०४ सहकारी संस्था तथा समूहहरूलाई रु. ९ करोड २३ लाख स्वीकृत भए मध्ये रु. २ करोड ५४ लाख अनुदान वितरण भएको छ । नेपाल सरकार र जर्मन सरकार (German Financial Cooperation with Nepal-KFW) बीच द्विपक्षीय विकास सहयोगको विषयमा सहमति भएअनुसार ९० लाख युरो ऋण लगानी गर्ने प्रस्तावमा यस बैंकले On-Lending Agent को रूपमा कार्य गर्ने सहमति गरेको छ ।
१०२. नेपाल सरकार र डेनमार्क सरकारबीच UNNATI-Inclusive Growth Program कार्यान्वयनमा ल्याउने सम्बन्धमा भएको द्विपक्षीय सम्झौता बमोजिम यस बैंकसँगको सहकार्यमा संयुक्त राष्ट्र संघीय पूँजी विकास कोष (UNCDF) को प्राविधिक सहयोगमा सन् २०१४-२०१८ सम्मका लागि वित्तीय सेवाको पहुँच (Access to Finance-A2F) कार्यक्रम संचालनमा ल्याइएको छ । यस परियोजना अन्तर्गत नेपालको पूर्वाञ्चलका सात पहाडी जिल्लाहरू ईलाम, पाँचथर, तेह्रथुम, भोजपुर, धनकुटा, ताप्लेजुङ्ग र संखुवासभामा मूलतः डेरी, अदुवा, अर्थोडक्स चिया र अलैंची खेतीमा संलग्न करिब १ लाख ५० हजार साना किसानहरूलाई Value Chain Activities मा सहयोग पुग्ने गरी त्यस क्षेत्रमा कार्यरत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमाफत वित्तीय सेवा उपलब्ध गराइने र १ लाख ग्राहकहरूलाई शाखारहित बैंकिङ र मोबाइल वित्तीय सेवा उपलब्ध गराइने लक्ष्य लिइएको छ । यस परियोजनाको कूल सहायता रकम करिब ९.४

मिलियन अमेरिकी डलर रहेको छ । यस परियोजना अन्तर्गत हाल वित्तीय क्षेत्रका नवीनतम पक्षमा कार्य गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसंग प्रस्ताव आह्वान गरी १९ वटा संस्थाहरूसंग साभेदारीमा काम गर्ने गरी सम्झौता हुने क्रममा रहेको छ ।

१०३. नेपाल राष्ट्र बैंक वित्तीय समावेशीकरणका लागि कार्यरत अन्तर्राष्ट्रिय संस्था Alliance for Financial Inclusion (AFI) मा सन् २०१० देखि औपचारिक रूपमा आवद्ध भएको छ । यस क्रममा Alliance for Financial Inclusion को सक्रिय सदस्यको रूपमा यस बैंकले Maya Declaration अन्तर्गत वित्तीय समावेशीकरण र वित्तीय साक्षरतासंग सम्बन्धित विभिन्न प्रतिवद्धताहरु समेत व्यक्त गरेको छ ।

१०४. साना तथा लघु व्यवसायहरूलाई चल/अचल सम्पत्ति धितो लिई वा उद्यम/परियोजना धितो लिई प्रवाहित रु. १० लाखसम्मको कर्जा, व्यावसायिक कृषि परियोजनाको धितोमा प्रवाहित रु. १० लाखसम्मको कर्जा र नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको “युवाहरूलाई कृषि कर्जामा प्रदान गरिने ब्याज अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि” बमोजिम तोकिएका कृषि व्यवसायहरूमा ऋणीहरूलाई प्रवाह भएको रु. १० लाखसम्मको कर्जा विपन्न वर्ग कर्जामा समावेश गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

१०५. विपन्न तथा न्यून आय भएका व्यक्तिलाई सामुहिक जमानीमा लघु उद्यम वा व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रति समूह सदस्य बढीमा रु. तीन लाखसम्म लघुकर्जा उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था गरिएको छ भने विगत दुई वर्षदेखि कर्जा उपभोग गरी असल वर्गमा परेका समूह सदस्यको हकमा रु. पाँच लाख सीमा कायम गरिएको छ । त्यस्तै, नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधि अन्तर्गत Solar Home Systems र/वा Bio-gas प्रयोजनको लागि प्रति परिवार बढीमा रु. दुई लाखसम्मको लघुकर्जा उपलब्ध गराउन सकिने सीमा कायम गरिएको छ ।

१०६. बैंक तथा वित्तीय संस्था नभएका गाउँ विकास समितिहरूमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूबाट स्वीकारयोग्य धितो लिई समूहमा आबद्ध भएका तथा नभएका व्यक्तिहरूलाई लघु उद्यम सञ्चालन गर्न रु. १० लाखसम्म कर्जा प्रदान गर्न

सकिने व्यवस्था गरिएको छ । समूहमा आवद्ध नभएका विपन्न तथा न्यून आय भएका व्यक्तिलाई पर्याप्त धितो लिई बढीमा रु. तीन लाख सम्मको लघुकर्जा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

१०७. राष्ट्रिय वित्तीय साक्षरता रणनीति स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकारसमक्ष पठाएकोमा सोमा थप सुझाव माग भएकोले सोलाई समेत समायोजन गरी स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय पठाइ सकिएको छ । साथै, नेपालको वित्तीय समावेशीकरण सम्बन्धी मार्गदर्शन (National Road Map on Financial Inclusion) तयार भई यसको कार्यान्वयनको लागि कार्ययोजना तयार भै रहेको छ ।

१०८. व्यावसायिक कृषि परियोजनाको धितोमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह गरिने रु. १० लाखसम्मको परियोजना कर्जालाई विपन्न वर्ग कर्जामा गणना गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

भुक्तानी प्रणाली

१०९. राष्ट्रिय साना मूल्यको भुक्तानी रणनीतिपत्र तयार गर्ने प्रयोजनका लागि कार्यसमिति गठन गरी कार्य अधि बढाइएको छ । साथै, RTGS, Central Securities Depository (CSD) र National Payment Switch/Gateway सम्बन्धमा अध्ययन गर्न कार्यदल गठन गरिएकोमा RTGS को प्रतिवेदन तयार भइसकेको छ ।

११०. यस बैंकको लगानीमा स्थापित नेपाल क्लियरिङ हाउसले NCHL-IPS को रूपमा Automated Clearing House संचालनमा ल्याएको र यसै प्रणालीबाट नेपाल सरकारबाट हुने भुक्तानी सम्बन्धी कार्य पनि सुरु भएको छ । साथै, सरकारी ऋणपत्रको अभौतिकीकरण गरी खर्चलाई मितव्ययी बनाउनका लागि भुक्तानी प्रणाली विभागबाट CSD स्थापना गर्दा एकै पटक एकीकृत रूपमा सम्पादन गर्न सक्ने कार्य अधि बढाइएको छ ।

१११. भुक्तानी तथा फछ्यौट विनियमावली, २०७२ बमोजिम निवेदन दिएका संस्थाहरूलाई नियमानुसार आशयपत्र तथा अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने प्रक्रिया शुरु गरिएको छ । जस अन्तर्गत २०७३ चैत मसान्तसम्म २८ वटा बैंक

तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कारोवारको स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

११२. नेपालको भुक्तानी प्रणालीलाई सुरक्षित, स्वस्थ, सक्षम, भरपर्दो र प्रभावकारी बनाउँदै यसप्रति सर्वसाधारणको विश्वास अभिवृद्धि ल्याउन चाल्नुपर्ने कदमका सम्बन्धमा उपयुक्त नीति निर्धारण गर्न सहयोग पुगोस् भन्ने अभिप्रायले सहरी क्षेत्रमा Electronic Payment System को प्रवर्द्धन सम्बन्धमा अध्ययनका क्रममा देशका विभिन्न ९ स्थानमा सर्वेक्षण कार्य शुरु भएको छ ।

राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन

११३. २०७३ फागुन मसान्तसम्म नेपाल सरकारको कुल बाँकी आन्तरिक ऋण दायित्व रु. २२८ अर्ब ३५ करोड ४९ लाख रहेको छ । यसमा ट्रेजरी बिल रु. १०३ अर्ब ९३ लाख, विकास ऋणपत्र रु. ११५ अर्ब ९० करोड, राष्ट्रिय बचतपत्र रु. ९० करोड ६५ लाख, नागरिक बचतपत्र रु. ८ अर्ब १ करोड ६ लाख र वैदेशिक रोजगार बचतपत्रमा रु. ५२ करोड ८५ लाख दायित्व रहेको छ ।
११४. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को नेपाल सरकारको बजेटमा रु. १११ अर्ब आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०७३ फागुन मसान्तसम्म ९१-दिने ट्रेजरी बिलबाट रु. ५ अर्ब, विकास ऋणपत्रबाट ७ अर्ब, नागरिक बचतपत्रबाट रु २० करोड ४४ लाख र वैदेशिक रोजगार बचतपत्रबाट रु. ४ करोड २२ लाख गरी कुल रु. १२ अर्ब २४ करोड ६६ लाख आन्तरिक ऋण उठाइएको छ ।
११५. नेपाल सरकारको तर्फबाट निष्कासन भएका ट्रेजरी बिलमध्ये आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा रु. १० अर्ब र आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को फागुन मसान्तसम्ममा रु. १८ अर्ब ४ करोड ९८ लाख गरी जम्मा रु. २८ अर्ब ४ करोड ९८ लाख ट्रेजरी बिल भुक्तानी भएको छ ।
११६. राष्ट्रिय बचतपत्र र नागरिक बचतपत्रको प्राथमिक तथा दोस्रो बजार र वैदेशिक रोजगार बचतपत्रको दोस्रो बजार कारोबारको सुविधा उपलब्ध गराउन तथा त्यस्ता ऋणपत्रहरूको कारोबारलाई बढीभन्दा बढी क्रियाशील बनाई सरकारी ऋणपत्रको बजार विकासमा सहयोग

पुन्याउने उद्देश्यले चालू आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को फागुन मसान्तसम्ममा तीन वर्ष अघिका लागि ५१ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई तोकिएका शर्तहरू पालना गर्ने गरी बजार निर्माताको इजाजतपत्र प्रदान गरिएको छ, जसमध्ये १० वटा बजार निर्माताहरू काठमाडौं उपत्यका बाहिर रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा ४७ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई यस्तो इजाजतपत्र प्रदान गरिएको थियो ।

११७. नेपाल सरकारद्वारा निष्कासित ऋणपत्रहरूमध्ये २०७२ चैतदेखि २०७३ फागुन मसान्तसम्म वैदेशिक रोजगार बचतपत्र रु. ३३ लाख ८० हजार, विकास ऋणपत्र रु. ६ अर्ब ४२ करोड र राष्ट्रिय बचतपत्र रु. ११ अर्ब ६८ करोड गरी जम्मा रु. १८ अर्ब १० करोड ३३ लाख ८० हजार नेपाल सरकारबाट भुक्तानी भएको छ ।
११८. वैदेशिक रोजगार बचतपत्रको प्राथमिक कारोबार गर्नको लागि आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को फागुन मसान्तसम्ममा तीन वर्षका लागि रेमिट्यान्स सम्बन्धी कार्य गर्ने १३ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा मनि ट्रान्सफर कम्पनीहरूलाई बिक्री एजेण्ट तोकिएको छ ।

विदेशी विनिमय व्यवस्थापन

११९. भारतबाट परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भुक्तानी हुने गरी सफ्टवेयर खरिद गर्दा एक पटकमा बढीमा अमेरिकी डलर १० हजारसम्मको सीमालाई वृद्धि गरी अमेरिकी डलर १५ हजारसम्मको सफ्टवेयर आयात गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१२०. खरिद मात्र गरिँदै आएका स्वीडिस क्रोनर, डेनिस क्रोनर, हङकङ डलर, कुवेती दिनार र बहराइन दिनार समावेश गरी २१ वटा विदेशी मुद्राहरूको खरिद तथा बिक्री गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१२१. भारत बाहेक तेस्रो मुलुकहरूबाट ड्राफ्ट-टी.टी.को माध्यमबाट एक पटकमा बढीमा अमेरिकी डलर ४० हजार सम्मको वस्तु आयात गर्न पाइरहेकोमा सो सीमामा वृद्धि गरी अमेरिकी डलर ५० हजारसम्म पाउने व्यवस्था मिलाइएको छ । वस्तु आयात गर्दा बैंक ग्यारेण्टी लिनुपर्ने सीमालाई अमेरिकी डलर ४० हजारबाट वृद्धि गरी अमेरिकी डलर ५० हजार पुऱ्याइएको छ ।

१२२. भारतीय रुपैयाँ खरिद-बिक्री कारोबार गर्ने मनिचेञ्जरका लागि न्यूनतम चुक्ता पूँजी रु. ५ लाखलाई यथावत् राखिएको तर परिवर्त्य विदेशी मुद्राको खरिद कारोबारका लागि रु. १० लाखबाट रु. १५ लाख र दुवै कारोबार गर्ने संस्थाका लागि रु. १५ लाखबाट रु. २० लाख न्यूनतम चुक्ता पूँजी कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

१२३. विशाखापतनम् बन्दरगाहबाट मालवस्तु आयात गर्न सकिने व्यवस्था गर्न, विशाखापतनम् हुँदै आयात हुने मालवस्तु नेपाल भित्र्याउने नाका तोक्न, वाणिज्य बैंकहरूले विशाखापतनम् बन्दरगाह हुँदै सामान आयात गर्न खोलिएका प्रतीतपत्रहरूको छुट्टै विवरण यस बैंकमा पठाउने व्यवस्था गर्न र भारतको मार्ग प्रयोग नभई आयात गरिने सामानको हकमा त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल भन्सार तथा तातोपानी भन्सार कार्यालयबाट मात्र प्रतीतपत्र अन्तर्गतको सामान आयात गर्न सकिने व्यवस्था भएकोमा रसुवा भन्सार कार्यालयबाट समेत सोही बमोजिम आयात गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

१२४. सुन आयात तथा बिक्री वितरण कार्यविधि, २०६८ मा सुन आयात गर्दा Identified specific bar अंकित शुद्ध सुन अर्थात् ९९.९९ सुन आयात गर्नु पर्ने तथा १००, २००, ५०० ग्राम र १ के.जी. सम्मका परिमाणमा सुन आयात गरी बिक्री वितरण गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

१२५. वाणिज्य बैंकहरू आफैले नगद अमेरिकी डलर नयाँ (Fresh) नोट आयात गरी बिक्री गर्न सक्ने र Cash Handling Charge वापत प्रति अमेरिकी डलर अधिकतम ३० पैसासम्म लिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

१२६. कोरिया, इजरायल, अष्ट्रेलिया लगायतका देशहरूबाट आप्रवाह हुने विप्रेषण रकमको अधिकतम अंश बैंकिङ प्रणालीबाट भित्र्याउने सम्बन्धमा आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्ने सन्दर्भमा पहिलो चरणमा कोरियाको लागि आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्न नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट २०७३ माघमा समिति गठन गरिएको छ।

१२७. भारत सरकारले ८ नोभेम्बर २०१६ मा घोषणा गरी भा. रु. ५०० र १००० का नोट चलनचल्तीबाट हटाएको

सन्दर्भमा वैधानिक रूपमा नेपालीहरूसँग रहेका त्यस्ता नोटहरू सटहीको लागि भारतीय रिजभ बैंकसँग अनुरोध गरिएको छ।

१२८. २०७३ फागुन मसान्तसम्म विप्रेषण सम्बन्धी कार्य गर्ने फर्म तथा कम्पनीको संख्या ४९ पुगेको छ। यसै अवधिमा मनिचेञ्जरहरूको संख्या ४०२ रहेको छ। यसमध्ये काठमाडौं उपत्यकाभित्र १६४ र उपत्यका बाहिर २३८ संस्था रहेका छन्। २०७३ फागुन मसान्तसम्म १६४ होटेल, १३०१ ट्रेकिङ्ग, ८५२ ट्राभल एजेन्सी र ३४ विदेशी एयर लाइन्सका विदेशी मुद्रा जी.एस.ए/पी.एस.ए. पुगेका छन्। त्यसैगरी कार्गो कुरिएर तर्फ ५१ वटा र अन्य विभिन्न संघ/संस्थाका संख्या ३३ वटा पुगेको छ।

१२९. विदेशी मुद्रा कारोबार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त फर्म, कम्पनी वा संस्थाहरू (बैंक तथा वित्तीय संस्था बाहेक) मध्ये २०७२ चैतदेखि २०७३ फागुन मसान्तसम्म १६९ वटा मनिचेन्जर तथा ४ वटा रेमिट्यान्स कम्पनी तथा १२ वटा होटल समेत जम्मा १८५ वटा संस्थाहरूको निरीक्षण कार्य सम्पन्न गरिएको छ।

मुद्रा व्यवस्थापन

१३०. आर्थिक गतिविधिको विस्तारसँगै मुद्राको चलनचल्ती बढ्दै गएकोले नेपाली मुद्राको व्यवस्थापनका लागि यस बैंकले देशभर विभिन्न स्थानमा राखेका ७५ नोटकोषहरूबाट मुद्रा आपूर्तिको सहज व्यवस्थापन गर्दै आएको छ। २०७२ फागुन मसान्तसम्म नोटकोषमा रु. २९ अर्ब ७५ करोड रकम मौज्दात रहेकोमा २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा नोटकोषमा रु. ३२ अर्ब ५९ करोड रकम मौज्दात रहन गएको छ।

१३१. यस बैंकका मुद्रा व्यवस्थापन विभाग र उपत्यका बाहिरका कार्यालयहरूमा २०७३ फागुन मसान्तमा रु. १ खर्ब १७ अर्ब १ करोड बराबरको विभिन्न दरका नयाँ नोट स्टकमा रहेका छन्। २०७२ फागुन मसान्तमा रु. ७९ अर्ब ६६ करोड बराबरको विभिन्न दरका नयाँ नोट स्टकमा रहेका थिए।

१३२. मुद्रा व्यवस्थापन विभाग र बैंकका उपत्यका बाहिरका कार्यालयहरूबाट समेत गरी २०७२ चैतदेखि २०७३

फागुन मसान्तसम्ममा रु. १७ अर्ब ८१ करोड बराबरको विभिन्न दरका नोटहरू जलान गरिएको छ । अधिल्लो वर्षको यसै अवधिमा रु. ४० अर्ब ३५ करोड बराबरको विभिन्न दरका नोटहरू जलान गरिएको थियो । यसरी हालसम्म विभिन्न दरका गरी रु. ३ खर्ब ५० अर्ब २ करोडका नोटहरू जलान गरिएको छ ।

१३३. नोट सर्टिड तथा जलान प्रक्रियामा आधुनिकीकरण गर्न Cash Verification and Process System (CVPS) र Cash Shredding and Briquetting System (SBS) स्थापना गर्ने कार्य अघि बढाइएको छ ।

१३४. आवश्यकता अनुसार सहज रूपमा मुलुकभरि नेपाली नोटको व्यवस्था गर्ने प्रयोजनको लागि कम्तीमा ३.२५ वर्षका लागि धान्ने नोटको स्टक राख्ने व्यवस्था मिलाउने नीतिगत व्यवस्थाअनुसार नोट छपाइको कार्य हुँदै आएको छ । २०७२ चैतदेखि २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा रुपैयाँ २० दरको १ करोड ५० लाख थान, रुपैयाँ ५० दरको १० करोड थान, रुपैयाँ १०० दरको २० करोड थान र रुपैयाँ १००० दरको १० करोड ५४ लाख थान नयाँ नोट छपाइ गरी बैंकमा भित्रिएको छ । रु. ५, रु. १० र रु. ५०० दरका नोट छपाइको सम्भौता भई छपाइको क्रममा रहेको छ ।

जनशक्ति व्यवस्थापन

१३५. बैंकमा मानव संसाधनको उपयोग गर्न जनशक्ति योजना तयार गरी कर्मचारी भर्ना, तालिम, विकास, सरुवा, बढुवा, अवकाश लगायतका कार्यहरू नियमित रूपमा सम्पन्न गरिएका छन् ।

१३६. बैंकमा २०७३ फागुन मसान्तमा कार्यरत ११९५ कर्मचारीहरूमा अधिकृत स्तरका ७०६, सहायक स्तरका ३४२ र श्रेणीविहिन कार्यालय सहयोगी स्तरका १४७ कर्मचारीहरू रहेका छन् । त्यसैगरी, ८८ जना सुरक्षाकर्मी, ९ जना चिकित्सक, २ जना इन्जिनियर, २ जना सब-इन्जिनियर तथा प्राविधिकतर्फ कार्यरत पूर्व कर्मचारीहरू १४ जना र चालक ६ जना गरी जम्मा १२१ जना करारमा कार्यरत रहेका छन् । कार्यरत कर्मचारीहरूमध्ये अधिकृत स्तरका कर्मचारी र सहायक स्तरका कर्मचारी बीचको अनुपात १:०.४८ तथा सहायक र कार्यालय सहयोगी स्तरका कर्मचारी बीचको अनुपात १:०.६९ रहेको छ ।

१३७. स्वीकृत दरबन्दीको आधारमा पदपूर्ति गरिने प्रशासन सेवातर्फ रिक्त विभिन्न तहका ४९ पदहरूमध्ये २५ पद र प्राविधिक सेवातर्फ रिक्त विभिन्न तहका ४ पदहरूमध्ये १ पद मूल्याङ्कन बढुवा प्रक्रियाबाट पूर्ति गरिएको छ ।

१३८. यस बैंकको कर्मचारी सेवा विनियमावलीको प्रावधानअनुसार २०७२ चैत १ देखि २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा कुल ७० कर्मचारीहरू बैंक सेवाबाट अलग भएका छन् । यसरी अवकाश पाउनेहरूमा ४६ जना सेवा अवधिको आधारमा र १९ जना उमेरको आधारमा अवकाश भएका छन् भने २ जनाको मृत्यु भएको र ३ जनाको राजीनामा स्वीकृत भएको छ ।

१३९. कर्मचारीहरूको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले २०७३ वैशाखदेखि लागू हुने गरी कर्मचारीहरूको भत्ता तथा सुविधा र २०७३ साउनदेखि लागू हुने गरी तलबमान वृद्धि गरिएको छ । भूकम्पबाट घर पूर्ण वा आंशिक रूपमा क्षति भई आर्थिक सहायताका लागि मापदण्ड पुगेका यस बैंकका १३ जना कर्मचारीहरूलाई जम्मा रु. ३७ लाख ५० हजार राहत स्वरूप आर्थिक सहायता प्रदान गरिएको छ ।

१४०. यस बैंकका कर्मचारीहरूलाई दिइने विना भत्ता काजलाई व्यवस्थित एवम् पारदर्शी बनाउन विना भत्ता काजसम्बन्धी कार्यविधि, २०७३ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । त्यसैगरी, वैदेशिक तालिम, अवलोकन भ्रमण, गोष्ठी, सेमिनार आदिमा बैंकको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गराउनको लागि अधिकृत तथा कर्मचारी मनोनयनलाई पारदर्शी बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय तालिम सम्बन्धी कार्यविधि, २०७३ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

१४१. कर्मचारीहरूको सेवा अवधि, जनशक्तिको अवस्था, कर्मचारीहरूको वृत्ति विकास एवम् बैंकको वित्तीय दायित्वमा पर्ने दीर्घकालीन प्रभावका सम्बन्धमा अध्ययन गर्न विभिन्न समितिहरूको प्रतिवेदन, नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान मार्फत् गराइएको O & M Survey सम्बन्धी प्रतिवेदन तथा परिवर्तित सन्दर्भलाई मध्यनजर गरी जनशक्ति सम्बन्धी योजना तयार गर्न नियुक्त गरिएको परामर्शदाताबाट समेत प्रतिवेदन पेश भएको छ । साथै, बैंकको अल्पकालीन एवम् मध्यकालीन जनशक्ति

विकास योजना निर्माणको कार्य अगाडि बढाइएको छ ।

१४२. हाजिरी एवम् बिदा व्यवस्थापन (Login and Attendance) लगायतका कार्य विद्युतीय माध्यमबाट क्रमशः जनशक्ति व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित अन्य सूचनाहरूलाई अभिलेखीकरण गर्ने काम जनशक्ति व्यवस्थापन सूचना प्रणाली अन्तर्गत हुँदै आएको छ । यस बैंकको HRMISS लाई समयानुकूल परिमार्जन गर्दै कामहरू व्यवस्थित, प्रभावकारी एवम् आधुनिकीकरण गरी कागजरहित वातावरणमा जनशक्ति व्यवस्थापनका कार्यहरू गर्दै लैजाने लक्ष्य रहेको छ ।

आन्तरिक लेखापरीक्षण

१४३. २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा बैकिङ कार्यालय, मुद्रा व्यवस्थापन विभाग, वित्त व्यवस्थापन विभाग, सामान्य सेवा विभाग तथा काठमाडौं उपत्यका बाहिरका सबै कार्यालयहरूको नियमित लेखापरीक्षण कार्य सम्पन्न गरिएको तथा सोही अवधिमा बैकका सबै दुकुटीहरूको निरीक्षण गर्ने कार्य सम्पन्न गरिएको छ । यस बैंकका सबै विभाग तथा कार्यालयहरूको हाजिरी तथा बिदाको अभिलेख परीक्षणको कार्य सम्पन्न गरिएको छ । साथै, संस्थागत योजना विभाग, विकास बैंक सुपरिवेक्षण विभाग, वित्त कम्पनी सुपरिवेक्षण विभाग, लघुवित्त प्रवर्द्धन तथा सुपरिवेक्षण विभाग र बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागको विशेष लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ ।

१४४. आन्तरिक लेखापरीक्षणको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन General Ledger System बाट भएका दैनिक कारोबारहरूको प्रत्येक त्रयमासमा गैर-स्थलगत निरीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्ने गरिएको छ । General Ledger System Software को प्रभावकारिता परीक्षण गर्न System Audit गर्ने कार्यको लागि Terms of Reference (ToR) तयार गरी कार्य अगाडि बढाइएको छ ।

१४५. आन्तरिक लेखापरीक्षणको क्रममा देखिएका कैफियतहरू तथा जोखिममा आधारित लेखापरीक्षणका सम्बन्धमा विभाग/महाशाखा/कार्यालयहरू तथा काठमाडौं उपत्यका बाहिरका कार्यालय प्रमुखहरू बीच उच्च व्यवस्थापनको उपस्थितिमा समीक्षा गोष्ठी सम्पन्न

गरिएको छ । बाह्य तथा आन्तरिक लेखापरीक्षणबाट औँल्याएका कैफियतहरू सुधारका सम्बन्धमा अर्धवार्षिक अनुगमन हुने गरेको छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा वित्तीय जानकारी

१४६. वित्तीय जानकारी एकाइमा सूचक संस्थाहरूबाट प्राप्त शंकास्पद कारोबार (Suspicious Transaction Report - STR) र सीमा कारोबार (Threshold Transaction Report - TTR) को विवरणको संख्या र गुणस्तरमा अभिवृद्धि भएको, कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायमा पठाइएका सूचनाहरूको अनुसन्धानमा महत्व बढ्दै गएको र Egmont Group Secured Web मार्फत विदेशी वित्तीय जानकारी एकाइहरूसँग हुने सूचना आदान प्रदानमा समेत वृद्धि भएको छ । साथै, IT Software System (goAML) प्रयोगमा ल्याउने कार्य सम्पन्न हुने क्रममा रहेको र यसबाट सूचक संस्थाहरूलाई विद्युतीय माध्यमबाट सूचना सम्प्रेषण गर्न सहज हुने अपेक्षा रहेको छ ।

१४७. वित्तीय प्रणालीको स्थायित्व, वित्तीय पारदर्शिता र वित्तीय अपराध नियन्त्रण गर्ने उद्देश्य रहेको AML/CFT प्रणालीका सम्बन्धमा नेपालको कानूनी, संस्थागत, कार्यान्वयनको अवस्था, निकायगत क्षमता र कार्य प्रभावकारिता लगायत समग्र प्रणालीको अवस्था र स्तर मूल्याङ्कन गर्न, यस प्रणालीबाट मुलुकले लिने फाइदाका सम्बन्धमा अध्ययन गर्न र सन् २०१९-२०२० मा हुने आगामी पारस्परिक मूल्याङ्कनको लागि आवश्यक तयारी गर्न एक उच्चस्तरीय स्वमूल्याङ्कन समिति र सो अन्तर्गत १६ वटा उप-समितिहरू गठन भई मूल्याङ्कनको कार्य अगाडि बढिरहेको छ ।

१४८. सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाई वित्तीय अपराध निरुत्साहित गर्न २०६६ को नियमावली खारेज गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण नियमावली २०७३ लागू भएको छ ।

बैंकिङ कारोबार आधुनिकीकरण तथा सूचना प्रविधि

१४९. बैंकिङ कार्यालयको सरकारी लेखा फाँटको लागि Government Accounting Software खरिद वा निर्माण

गर्ने कार्ययोजना अनुरूप Specification लगायत खरिद प्रक्रियाको लागि आवश्यक कागजात तयार गरी खरिद वा निर्माणसम्बन्धी अन्य कार्य भइरहेको छ । त्यसैगरी Online LC Processing Software तथा विदेशी मुद्रा कारोवार गर्ने संस्थाको Inspecion Software तयार गरी संचालनको क्रममा रहेका छन् ।

१५०. बैंकको वेबसाइट तथा इन्टरनेटलाई आधुनिकीकरण गर्न Content Management System (CMS), तथा तथ्याङ्कहरूलाई ग्राफ तथा Application Program Interface (API) मार्फत् उपलब्ध गराउने क्रममा विदेशी मुद्राको विनिमय दरको ग्राफ तयार गरिएको साथै उक्त तथ्यांकहरू प्रयोग गर्न आवश्यक API हरु तयार गरिएको छ ।
१५१. यस बैंकको केन्द्रीय कार्यालयमा रहेको Data Center सुरक्षित बनाउन विराटनगरस्थित कार्यालयमा Disaster Recovery Site स्थापनाको लागि आवश्यक कार्य भइरहेको छ ।
१५२. बैंकको सानोठिमी, भक्तपुरस्थित जग्गामा Mastar Plan अनुसार Detail Engineering Design, Soil Test, Environmental Impact Study, Bid Document आदि कार्य गर्ने सन्दर्भमा परामर्शदाता नियुक्तिको कार्य सम्पन्न गरी Inception Report प्राप्त भइसकेको छ । साथै, यस बैंकको केन्द्रीय कार्यालय परिसरको पूर्व-उत्तरतर्फ दुई तले भवनको निर्माण कार्य सम्पन्न गरी भवनमा पार्टिसन, फर्निचिङ्ग र एयर कन्डिसनर जडानको कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको तथा फाइबर केबल जडान गर्ने क्रममा रहेको छ । बैंकको बालुवाटार तथा थापाथली परिसरमा रहेका मूल भवन पूर्ण रूपमा क्षतिग्रस्त भएकोले राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणसँगको समन्वयमा भत्काई साइट क्लियर गर्ने सन्दर्भमा निर्माण व्यवसायी नियुक्त गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ ।
१५३. यस बैंकमा सूचना प्रविधिको सुरक्षित र सहज उपयोगका लागि एन्टिभाइरस राख्ने, सफ्टवेयरहरू खरिद गर्ने तथा प्रयोगमा आइरहेका सफ्टवेयरहरूको मर्मत करार नवीकरणको कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

अध्ययन/अनुसन्धान/तालिम/विश्लेषण

१५४. २०७३ चैत मसान्तसम्म "Elasticity and Buoyancy

of Taxation in Nepal: A Revisit of the Empirical Evidence" र "Study on Optimal Inflation Rate for Nepal" सम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न भएका छन् । त्यसैगरी, "Exchange Rate Volatility and International Trade of Nepal" सम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न भएको छ भने "Developing Time Series Models with High Frequency Data" सम्बन्धी अध्ययनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्ने र मोडल निर्माण गर्ने कार्य जारी रहेको छ । साथै, मुलुकको संघीय संरचनाको स्वरूपमा लघुवित्त सेवाको पहुँच तथा संरचना सम्बन्धी अध्ययन, निःशुल्क भिषा तथा टिकट सम्बन्धी नीतिले वैदेशिक रोजगारमा पारेको प्रभाव विषयक अध्ययन र यस बैंकले कार्यान्वयनमा ल्याएको सहूलियतपूर्ण कर्जा सुविधाको प्रभावकारिता विषयक अध्ययन सम्पन्न हुने क्रममा रहेका छन् ।

१५५. यस बैंकको जनशक्ति विकासका लागि २०७२ चैत १ देखि २०७३ फागुन मसान्तसम्ममा कुल ५२१ जना अधिकृत कर्मचारीहरू अध्ययन भ्रमण, गोष्ठी तथा तालीमहरूमा पठाइएको छ । यस बैंकको बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्रले ३० वटा तालिम कार्यक्रमहरू संचालन गरेकोमा यस बैंकबाट ६३७ जना र अन्य संस्थाहरूबाट ९४ जना गरी कुल ७३१ जना अधिकृतको सहभागिता रहेको थियो ।

१५६. वैदेशिक रोजगार बचतपत्रको बिक्री प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरूलाई अभिमुखीकरण तालिम दिने नेपाल सरकारको वैदेशिक रोजगार विभागबाट इजाजतपत्र प्राप्त ११६ संस्थाका प्रमुखहरूको सहभागितामा एक दिने प्रशिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रम काठमाडौंमा सम्पन्न गरिएको छ । वैदेशिक रोजगार बचतपत्र सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्ने र सोको बिक्री प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले नौ स्थानमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको छ ।

१५७. बढी संख्यामा नेपालीहरू रहेका वैदेशिक रोजगारीका गन्तव्य मुलुकमा बचतपत्रको बिक्री प्रवर्द्धन गर्न तथा विदेशमा आर्जित रकम वैधानिक माध्यमबाट नेपाल ल्याउन प्रवर्द्धन गर्नका लागि कतारको दोहा र युएइको दुबईमा जानकारीमूलक कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको छ ।

१५८. परिवर्त्य तथा अपरिवर्त्य विदेशी मुद्रा कारोबार गर्ने बैंक, वित्तीय संस्था तथा मनिचेञ्जरहरु सहभागी गराई विदेशी विनिमय व्यवस्थापन सम्बन्धमा पोखरा, विराटनगर, सिद्धार्थनगर, नेपालगञ्ज र धनगढीमा कार्यक्रम सम्पन्न गरिएका छन् ।

१५९. २०७३ चैतसम्म विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरुद्वारा कैलाली, अछाम, डोटी, बाग्लुङ, पर्वत, म्याग्दी, चितवन, गोरखा, नुवाकोट, काठमाडौं, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, सिन्धुली, बारा, पर्सा र भापामा गरी २५ वटा वित्तीय सचेतना कार्यक्रमहरु र ३ 'वित्तीय सचेतना अभियान' सञ्चालन गरिएको छ । त्यसैगरी, ताप्लेजुङ, पाँचथर, संखुवासभा, तेह्रथुम, धनकुटा, मोरङ, रौतहट, गुल्मी, रुपन्देही, बर्दिया, जाजरकोट र कैलालीमा बैंकका विभिन्न विभागहरुमार्फत् ६ वटा र काठमाडौं उपत्यका बाहिरका कार्यालयहरुबाट ६ वटा 'वित्तीय सचेतना कार्यक्रम' सञ्चालन भएका छन् । उक्त अवधिमा यस बैंकको सक्रियतामा रामेछाप, ललितपुर, काभ्रेपलाञ्चोक, तनहुँ, स्याङ्जा, कपिलवस्तु र पाल्पामा ७ वटा र विद्यालयहरुको सक्रियतामा २ वटा गरी कुल ९ वटा 'विद्यार्थीसँग नेपाल राष्ट्र बैंक' कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको छ ।

१६०. बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन र बैंकिङसँग सम्बद्ध कानून अन्तर्गतका कसुर नियन्त्रण तथा अन्य बैंकिङ तथा दामासाहीसँग सम्बन्धित मुद्दाहरुका सम्बन्धमा देखिएका समस्या तथा समाधान सम्बन्धी विषयको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि यस बैंकको सहकार्यमा राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान नेपाल मार्फत् कसुरको अनुसन्धान, अभियोजन तथा न्याय निरोपण कार्यसँग सम्बद्ध पदाधिकारीहरु एवम् यस बैंकका सम्बन्धित विभागका पदाधिकारीहरुको सहभागितामा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको छ ।

१६१. नेशनल बैंकिङ इन्स्टिच्युट मार्फत् महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय अन्तर्गतका विभिन्न सरकारी वकील कार्यालय, राजश्व अनुसन्धान विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरु र नेपाल प्रहरीको अपराध अनुसन्धानका प्रतिनिधिहरु बीच बैंकिङ प्रक्रिया तथा बैंकिङ कानूनसँग सम्बन्धित तालिम कार्यक्रम विराटनगरमा सम्पन्न

भएको छ । त्यसैगरी, यस बैंकका विभिन्न विभागका पदाधिकारीहरुको सहभागितामा "बैंकबाट जारी गरिने नीति तथा निर्देशन; बैंकबाट गरिने कारवाहीको प्रक्रिया; आदि विषयमा अदालतमा प्रतिरक्षाको क्रममा देखिएका समस्या र समाधानका लागि अपनाउनु पर्ने सजगता" विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको छ ।

१६२. सरकारी कारोबार गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई Revenue Management Information System (RMIS) तथा सरकारी कारोबार निर्देशिका २०७१ सम्बन्धमा जानकारी गराउन अनुशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध

१६३. विगत एक वर्षयता यस बैंकको तर्फबाट अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध विस्तार गर्ने दिशामा समेत महत्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भएको छ । यस बैंकबाट भएको उच्चस्तरीय भ्रमणहरु तथा अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकायका प्रतिनिधिहरुले गरेको नेपाल भ्रमणका समयमा समेत द्विपक्षीय आर्थिक एवम् वित्तीय विकासमा विषयमा छलफल भएका छन् । यस बैंकबाट सहभागिता जनाइएका अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष एवम् विश्व बैंकका वार्षिक तथा स्प्रिङ बैठकहरु, एशियन क्लियरिङ युनियन तथा सार्क फाइनेन्स गभर्नर्स सिम्पोजियम, बैंक फर इन्टरनेशनल सेटलमेण्टको वार्षिक बैठक, APRACA बैठक, SEACEN लगायतका फोरममा उच्चस्तरीय अन्तर्राष्ट्रिय भ्रमणले विचार आदानप्रदान मार्फत् अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थिति अनुरूप नीति निर्माणका क्षेत्रमा समेत सहयोग पुग्न गएको छ ।

१६४. बैंक सुपरिवेक्षण विभागमा IMF बाट नयाँ Supervision Advisor एवम् बैंक अफ कोरियाबाट प्राविधिक सहायता अन्तर्गत भुक्तानी प्रणाली विभागमा मार्च ९, २०१७ देखि Payment System Advisor आई कार्य प्रारम्भ भएको छ ।

१६५. समीक्षा अवधिमा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषबाट Article IV Mission ले देशको अर्थतन्त्रको विस्तृत अध्ययन गरी कोषबाट यस सम्बन्धी प्रतिवेदन समेत प्रकाशित भइसकेको छ ।

१६६. भारतबाट भित्रिने विप्रेषण कारोबारमा रहेका विद्यमान कठिनाइहरू समाधान गर्दै विप्रेषण भित्र्याउने कार्यलाई सरल र सहज बनाउने लगायत द्विपक्षीय सरोकारका विषयमा समन्वय र सहयोग पुऱ्याउन यस बैंक र भारतीय रिजर्व बैंक बीच Joint Technical Coordination Committee (JTCC) गठन गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ । साथै, JTCC को पहिलो बैठक १३ मे २०१६ मा भारतको मुम्बइमा सम्पन्न भएको छ ।

१६७. अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषले भारतको नयाँ दिल्लीमा स्थापना गरेको South Asia Regional Training and Technical Assistance Center (SARTTAC) लाई यस बैंकको तर्फबाट १० लाख अमेरिकी डलर वित्तीय योगदान प्रदान गरिएको छ । दक्षिण एशियाका राष्ट्रहरूलाई तालिम एवम् प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्ने उद्देश्यले स्थापना गरिएको उक्त केन्द्र १३ फेब्रुअरी २०१७ देखि संचालनमा आएको छ ।

१६८. २०७३ कात्तिक २४ देखि २६ सम्म काठमाडौंमा APRACA को General Assembly, Executive Meeting / International Forum सम्पन्न गरिएको छ । सार्कफाइनान्स ग्रुप मिटिङमा प्रतिबद्धता व्यक्त गरिए अनुरूप Macro-prudential Policies in SAARC Countries विषयमा जुन ८-९, २०१७ मा सार्कफाइनान्स सेमिनार आयोजना गर्न आवश्यक कार्य अगाडि बढाइएको छ ।

विविध

१६९. थोक मूल्य सूचकाङ्कलाई थप विश्वसनीय एवम् यथार्थपरक बनाउन नयाँ सूचकाङ्क निर्माण गर्न दोस्रो थोक मूल्य सर्वेक्षण आयोजना संचालन गरी २०७३ चैतसम्ममा वस्तुको भार निर्धारण, डालो निर्माण, बजारकेन्द्रको छनौट, सर्वेक्षक चयन तथा प्रशिक्षण लगायतका कार्यहरू सम्पन्न गरिसकिएको छ ।

१७०. बैंकका काम कार्यवाहीलाई योजनाबद्ध, व्यवस्थित तथा थप प्रभावकारी बनाउनको लागि तयार गरिएको दोस्रो रणनीतिक योजना २०१२-२०१६ कार्यान्वयन अवधि समाप्त भई सोको समग्र मूल्याङ्कन तथा समीक्षा प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । उक्त रणनीतिक योजनामा तोकिएका

२०१ कार्यहरू मध्ये १३५ वटा सम्पन्न भइसकेका, ३९ वटा सम्पन्न हुने चरणमा रहेका र केही महत्वपूर्ण कार्यहरू आगामी रणनीतिक योजनामा समावेश गर्ने प्रक्रियामा रहेका छन् ।

१७१. Integrated Risk Management Framework कार्यान्वयनमा ल्याइएको सन्दर्भमा उक्त Framework मा भएका व्यवस्थासँग सामञ्जस्यता हुने गरी जोखिम व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६६ लाई खारेज गरी जोखिम व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७३ जारी गरिएको छ ।

१७२. बैंकको संस्थागत पहिचान कायम गर्ने उद्देश्यले संस्थागत रंग छनौटको कार्य सम्पन्न भई बैंकको भौतिक संरचना, लेटरहेड, साइनबोर्ड लगायतमा तोकिएको रंग र डिजाइन कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

१७३. आर्थिक वर्ष २०७२/७३ सम्ममा यस बैंकको विभिन्न कोषहरूमा रु. १ खर्ब ३९ अर्ब ६५ करोड १५ लाख रकम सञ्चित रहेको छ । साथै, कर्मचारीहरूको अवकाश पश्चात् भुक्तानी गर्नुपर्ने दायित्वका लागि रु. १९ अर्ब ६२ करोड ९५ लाख रकम व्यवस्था गरिएको छ ।

१७४. यस बैंकको विभिन्न लगानीयोग्य कोषहरूमा रहेको रकमलाई विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको मुद्दती निक्षेपमा लगानी गर्ने गरिएको छ । २०७३ फागुनसम्ममा उक्त लगानी रकम रु. २१ अर्ब ३३ करोड १५ लाख रहेको छ ।

१७५. कर्मचारीहरूको तलबभत्ता सम्बन्धी कार्यलाई व्यवस्थित गराउने उद्देश्यले Automation कार्य अगाडि बढाइएकोमा HRMISS System को Payroll Module मार्फत समेत तलबभत्ता लेखाङ्कन सम्बन्धी कार्य शुरु गरिएको छ । त्यस्तै, अवकास कोष लगानी तथा लेखा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यलाई समेत सूचना प्रविधि विभागको समन्वयमा Automation गर्ने कार्यलाई अगाडि बढाइएको छ ।

अन्त्यमा,

१७६. धेरै वर्षको अन्तराल पछि आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा तुलनात्मक रूपमा उच्च आर्थिक वृद्धि हुने देखिएको छ । ऊर्जा आपूर्तिमा भएको सुधार, पुनर्निर्माणले लिन

थालेको गति, आर्थिक विकासप्रति जुट्न थालेको राष्ट्रिय सहमति र अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ताहरूले देखाएको चासोले आर्थिक समृद्धितर्फ देश अगाडि बढ्न लागेको संकेत देखिएको छ ।

१७७. आर्थिक विकासप्रति आम सर्वसाधारणको समेत उच्च अपेक्षा रहेको सन्दर्भमा निजी तथा सार्वजनिक एवम् वैदेशिक लगानीलाई प्रोत्साहित गरी वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्दै वित्तीय क्षेत्रको विकास र स्थायित्वमार्फत् मुलुकको आर्थिक विकासमा योगदान दिन नेपाल राष्ट्र बैंक प्रतिबद्ध छ । आर्थिक विकास र आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न सबै सरोकारवाला निकायहरूको संयुक्त प्रयासबाट मात्र सम्भव हुने भएकोले बैंकका तर्फबाट सरोकारवाला सबै निकायहरू, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, सञ्चार जगत् र सर्वसाधारणलाई पनि सकारात्मक र सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्न अनुरोध छ ।
१७८. वार्षिकोत्सवको यस अवसरमा बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारी र अन्य सम्बद्ध सबैलाई हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु । आगामी दिनमा समेत यस बैंकको उद्देश्य प्राप्तमा क्रियाशील हुँदै बैंकको गरिमा उच्च राख्ने गरी

सरोकार निकाय तथा जनसाधारणलाई सेवा प्रदान गर्न सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई आह्वान गर्दछु ।

१७९. वार्षिकोत्सवको अवसरमा २० बर्षे सेवा उपहारबाट सुशोभित हुनुहुने कर्मचारी मित्रहरूलाई बधाई ज्ञापन गर्दै वहाँहरूको बैंकप्रतिको समर्पणको सम्मान गर्दछु । यसै गरी बैंकको ६२ औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा आयोजित विविध खेलकुद, चित्रकला प्रतियोगिता लगायत अन्य प्रतियोगिताका विजेताहरूलाई पनि हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दछु ।
१८०. यस बैंकको कामकारबाहीमा निरन्तर सहयोग गर्ने नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरू, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, निजी क्षेत्रका संघ संस्थाहरू, सञ्चार क्षेत्र, प्रबुद्ध वर्ग, दातृ निकाय लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू र जनसाधारणलाई यस अवसरमा म धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु र आगामी दिनमा पनि सम्बद्ध सबैबाट बैंकलाई निरन्तर सहयोग प्राप्त हुने अपेक्षा गर्दछु ।

धन्यवाद !

१४ वैशाख २०७४

नेपाली खण्ड

नेपालको वैदेशिक व्यापार र भारतसँगको निर्भरता

● उमा जोशी बोहरा*

आधुनिक विश्वमा कुनै पनि देश पूर्णरूपमा आफैमा निर्भर छैनन् । विभिन्न आर्थिक क्रियाकलापका लागि एक देश अर्को देश वा निकायसँग निर्भर रहेको हुन्छ । ती विविध आर्थिक क्रियाकलाप मध्ये वैदेशिक व्यापार एउटा महत्वपूर्ण क्रियाकलाप हो । कुनै पनि देशले अन्य देशसँग गर्ने वस्तु तथा सेवाको व्यापार नै वैदेशिक व्यापार हो । वैदेशिक व्यापारमा आयात र निर्यात गरी दुई पक्षहरू रहेका हुन्छन् । सर्वसाधारणको दैनिक जीवनदेखि राज्य सञ्चालन तथा विभिन्न विकास निर्माण कार्यको लागि वैदेशिक व्यापार अपरिहार्य हुन्छ । सैद्धान्तिक रूपले उत्पादकत्व तथा तुलनात्मक लाभको सिद्धान्त, उत्पादनका तत्व-अनुपातको सिद्धान्त, स्ट्याण्डर्ड व्यापारको सिद्धान्त आदि सिद्धान्तका आधारमा वैदेशिक व्यापार हुने अर्थशास्त्रीहरूको भनाइ रहेको भए तापनि व्यावहारिक रूपमा प्राकृतिक साधनहरूको विविधतायुक्त वितरण, आर्थिक विकासको स्तर, प्रविधिको विकास, सर्वसाधारणको ईच्छा, चाहना र आवश्यकता, मुलुकको शैक्षिक, राजनैतिक, सामाजिक, धार्मिक, भौगोलिक अवस्थिति आदि कारणले गर्दा एउटा मुलुक अर्को मुलुकसँग वैदेशिक व्यापारमा संलग्न हुने गर्दछ ।

सन् १९८० को दशकपछि विश्व अर्थतन्त्रले अंगालेको आर्थिक खुल्लापनका कारण एउटा मुलुकको अन्य मुलुकसँगको निर्भरता दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको पाइन्छ । विश्व व्यापार संगठन, युरोपेली संघ, आशियन, बिमस्टेक, साफ्टा जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय संगठनका कारण विश्वमा वस्तु तथा सेवाको स्वतन्त्र आप्रवाह हुने भएकोले प्रतिस्पर्धा बढ्ने, गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाहरू तुलनात्मक रूपले कम मूल्यमा प्राप्त गर्न सकिने लगायतका कारणले पनि वैदेशिक व्यापार सहज र व्यापक भएको पाइन्छ । प्रविधिको विकासका कारण विश्व एउटा गाउँमा रूपान्तरण भएको वर्तमान समयमा वस्तु तथा सेवाको बारेमा क्षणभरमा सजिलैसँग जानकारी प्राप्त हुने र आवश्यक कुनै पनि गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा छोटो समयमा नै तुलनात्मक रूपले सस्तो मूल्यमा सम्बन्धित स्थानसम्म आइपुग्ने अवस्था रहेको छ । वैदेशिक व्यापारबाट कुनै पनि मुलुकले विदेशी मुद्राको आर्जन गर्ने, रोजगारीका

अवसरको सिर्जना भई आर्थिक क्रियाकलापहरू चलायमान हुने, अन्य मुलुकसँगको सम्बन्ध विस्तार हुने लगायतका फाइदा लिइरहेका हुन्छन् । यद्यपि त्यस्तो फाइदाको मात्रा भने ग्रहण क्षमताको आधारमा मुलुकपिच्छे घटीबढी हुने गर्दछ । वैदेशिक व्यापारबाट राम्रो आमदानी गर्ने मुलुकको चालू खाता धनात्मक भई भुक्तानी सन्तुलन स्थिति अनुकूल बनाउन सहयोग पुग्दछ । व्यापार र भुक्तानी सन्तुलन अनुकूल भएका मुलुकहरू आर्थिक दृष्टिले सबल हुन्छन् । अतः २१औं शताब्दीमा सबै मुलुकको लागि वैदेशिक व्यापार अत्यावश्यक र अनिवार्य भइसकेको छ ।

नेपालको सन्दर्भ

नेपाल परापूर्वकालदेखि वैदेशिक व्यापारमा संलग्न हुँदै आएको पाइन्छ । अति कम विकसित राष्ट्र भएकोले नेपालले विकास पूर्वाधार निर्माण गर्न पूँजीगत सामाग्रीहरू, औद्योगिक कच्चा पदार्थ, आधुनिक प्रविधि, उपभोग्य सामग्री, देशभित्र उत्पादन नहुने पेट्रोलियम पदार्थ तथा विलासिताका सामान लगायतका वस्तु र सेवाको आयात गर्ने गर्दछ भने कृषिजन्य वस्तु, कच्चा पदार्थ, तयारी पोशाक, उनी गलैचा, पशिमना लगायतका वस्तुहरू निर्यात गर्ने गर्दछ । विगतमा कृषिजन्य खाद्य वस्तुहरू निर्यात गर्दै आइरहेको नेपालले पछिल्लो समय भने खाद्य वस्तुहरू समेत आयात गर्नु परेकोले मुलुकको अर्थतन्त्र आयातमुखी बनिसकेको स्पष्ट हुन्छ ।

नेपालको वैदेशिक व्यापार भारत, चीन तथा तेस्रो विश्वका देशहरूसँग हुने गर्दछ । खुल्ला सिमाना, राजनैतिक, धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक, भौगोलिक आदि कारणले गर्दा नेपालको वैदेशिक व्यापार भारतसँग ठूलो परिमाणमा हुने गरेको पाइन्छ । विश्व व्यापार संगठन, बिमस्टेक, साफ्टा लगायतका बहुपक्षीय/द्विपक्षीय व्यापारिक संगठनको सदस्यता प्राप्त गरे पश्चात् नेपालमा एकातिर अन्य मुलुकबाट निर्बाध रूपमा वस्तु तथा सेवाहरूले प्रवेश पाउने, न्यूनतम कर लाग्ने, कृषि क्षेत्रमा दिइने सरकारी अनुदानमा नियन्त्रण लगायतका अवस्था सिर्जना भयो भने अर्कोतिर स्वेदशमा उत्पादित कमजोर गुणस्तर र पराम्परागत वस्तु तथा सेवाले

* सहायक निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

गुणस्तरीय र तुलनात्मक रूपले सस्ता सामग्रीहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसकी मुलुकमा उत्पादित वस्तु तथा सेवाहरूको आन्तरिक रूपमा उपभोग गर्ने तथा निर्यात गर्ने कार्य दीगो र निरन्तर हुन सकेको छैन। त्यसै गरी वैदेशिक रोजगारीमा गएका ४० लाख भन्दा बढी नेपाली युवाहरूले वार्षिक बजेटकै हाराहारीमा पठाएको रेमिटान्स आयका कारण सर्वसाधारणको क्रयशक्तिमा वृद्धि भई उपभोग्य तथा विलासिताका सामग्रीहरूको आयात वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ। उपरोक्त अवस्थाका कारण पछिल्ला वर्षहरूमा नेपालको आयात उच्च र निर्यात न्यून हुन गई वर्षेनी व्यापार घाटाको आकार अस्वाभाविक रूपले बढ्दै गइरहेको छ।

वैदेशिक व्यापारको प्रवृत्ति

नेपालले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता प्राप्त गरे पश्चात् आयात अत्यन्त तीव्र गति र उच्च दरले बढ्यो भने कमजोर प्रतिस्पर्धी क्षमताका कारण सोही रफ्तारमा निर्यात वृद्धि हुन नसक्दा व्यापार घाटा बेपत्ताले वृद्धि हुँदै गइरहेको छ। समग्र व्यापारको अवस्थालाई हेर्दा नेपालको वैदेशिक व्यापारको प्रकृति र प्रवृत्तिलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ।

- अतिकम विकसित राष्ट्रको हिसाबले विकास पूर्वाधार निर्माण गर्न पूँजीगत सामग्रीहरूको आयात गर्नु पर्ने, उच्च दरले बढ्दै गइरहेको आयातलाई स्वदेशी उत्पादनले प्रतिस्पर्धा र प्रतिस्थापन गर्न र निर्यात वृद्धि गर्न नसकेको कारण उच्च दरले व्यापार घाटा बढ्दै गएको र आगामी दिनमा समेत यस्तो घाटा बढ्ने अवस्था निरन्तर कायम रहने देखिएको।
- निर्यात व्यापारमा जमात प्रवृत्ति (Herd Tendency) का कारण एउटै वस्तु तथा सेवाहरू उत्पादन गर्ने र वस्तु तथा सेवाहरूमा विविधीकरण गर्न नसकेको कारणले गर्दा निर्यात व्यापार वृद्धि हुन नसक्नु। जस्तै: विगतमा पश्मिना, उनी गलैँचा, तयारी पोशाक लगायतका वस्तुहरूको मात्र उत्पादन गरी निर्यात गर्ने प्रवृत्ति हालसम्म पनि विद्यमान रहेको।
- वैदेशिक व्यापारलाई देशगत र वस्तुगत रूपमा विविधीकरण गर्न नसकेको कारण भारतसँगको व्यापार कुल व्यापारको दुई तिहाईको हाराहारीमा रहेको र विश्वका अन्य देशहरूसँग व्यापारको न्यून अवस्था रहेको छ। विगत २ वर्षदेखि चीनसँगको व्यापारमा केही

वृद्धि भए तापनि आशातीत परिमाणमा हुन नसकेको।

- उपभोग्य वस्तुहरू, विलासिताका सामान तथा सेवाहरू, पेट्रोलियम पदार्थ, सवारी साधन र स्पेयर्स पार्ट आदिको उच्च परिमाणमा आयात हुने गरेको तथा मेशिनरी र विकास निर्माणका सामग्रीहरूको न्यून आयात हुने गरेकोले विकास निर्माण कार्यका लागि भन्दा पनि दैनिक जीवनयापनका लागि उपभोग्य वस्तुहरूको आयात व्यापार चुलिँदै गई प्रतिफलदायक बन्न नसकेको।
- आयात व्यापारलाई राजश्व आयसँग आबद्ध गर्ने सरकारी प्रवृत्तिले गर्दा वैदेशिक व्यापार राजश्वमुखी बन्दै गएको र आगामी दिनमा पनि यस अवस्थामा खासै सुधार हुने स्थिति नदेखिएको।
- कम मूल्य भएका वस्तु, कच्चा पदार्थ र अप्रशोधित तथा अर्द्धप्रशोधित वस्तुहरूको निर्यात हुने र निर्यात हुने अधिकांश वस्तुमा आयतीत कच्चा पदार्थहरूको प्रयोग हुने गरेकोले निर्यात व्यापारबाट मुलुकले खासै उपलब्धि लिन नसकेको।
- आयात व्यापारमा न्यून बिजकीकरण, न्यून मूल्यांकन, वस्तुहरूको भिन्नभिन्न भन्सार मूल्यांकन देखाउने प्रवृत्ति, ग्रे-व्यापार आदि अवस्था रहेको कारण आयात व्यापारमा कर छल्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको।
- निर्यात व्यापारलाई प्रोत्साहित गर्ने उद्देश्यले नगद सहूलियत दिने व्यवस्था भए तापनि उक्त सहूलियत व्यवसायीले मात्र प्राप्त गर्ने र वास्तविक वस्तु तथा सेवा उत्पादकले प्राप्त गर्न नसकेको।
- तेस्रो मुलुकहरूसँग गरिने अधिकांश व्यापार भारतीय भूमिको प्रयोग गर्नु पर्ने बाध्यात्मक अवस्थाले गर्दा वस्तु तथा सेवाहरूको व्यापारमा भारतीय नीतिको प्रभाव भएल्नु पर्ने अवस्था रहेको।
- वैदेशिक व्यापारसँग सम्बन्धित ऐन, कानून तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू समयमा नै तर्जुमा, परिमार्जन, संशोधन नहुनु र कार्यान्वयनमा रहेका नीतिगत व्यवस्था तथा कार्यक्रमहरू समेत समयानुकूल, दीगो र प्रभावकारी हुन नसकेको।
- कमजोर पूर्वाधार, भौगोलिक अविस्थिति, अज्ञानता आदिका कारण मुलुकको दुर्गम स्थानका उत्पादन तथा जिडिबुटीहरूको ओसारपसार कार्य कठिन र महँगो हुने भएकोले ती वस्तुहरूको आन्तरिक आपूर्ति र निकासीको सट्टा छिमेकी मुलुकबाट आयात गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको।

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग व्यापार घाटाको अनुपात

चालीसको दशकसम्म कृषिजन्य वस्तुहरूको निर्यात गर्ने मुलुकमा पछिल्ला वर्षहरूमा जनसंख्याको वृद्धि र मागको तुलनामा कृषि उत्पादनमा वृद्धि हुन नसक्नु, उपभोग्य वस्तुहरूको आयात बढ्दै जानु, सजिलो कर्जा उपलब्ध भएका कारण सवारी साधनको आयात तीव्र दरमा बढ्नु, पेट्रोलियम पदार्थको बढ्दो आयात, श्रमशक्तिको अभाव, कमजोर पूर्वाधार, न्यून औद्योगिक उत्पादन, रेमिटान्स आयका कारण सर्वसाधारणको ऋयशक्ति बढ्दै जानु लगायतका कारणले गर्दा आयात व्यापार बढ्दै गइरहेको छ भने आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धन गर्न नसक्दा मुलुकको व्यापार घाटा वर्षैपिच्छे चुलिँदै गएको देखिन्छ।

नेपालको विगत ५ वर्षदेखिको वैदेशिक व्यापारका विभिन्न पक्षहरूको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जिडिपि) सँगको अनुपात यसप्रकार रहेको छ :

(प्रतिशतमा)

क्र.सं.	विवरण/आर्थिक वर्ष	२०६८ /६९	२०६९ /७०	२०७० /७१	२०७१ /७२	२०७२ /७३
१	निर्यात/जिडिपी	४.९	४.५	४.७	४.०	३.३
२	आयात/जिडिपी	३०.२	३२.८	३६.४	३६.५	३५.९
३	कुल व्यापार/जिडिपी	३५.९	३७.३	४१	४०.५	३८.४
४	व्यापारघाटा/जिडिपी	२५.३	२८.३	३९.७	३२.५	३९.८
५	निर्यात/आयात अनुपात	१६.९	१३.८	१२.७	११.०	९.४

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०७२/७३

माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा मुलुकको व्यापार घाटा प्रत्येक वर्ष बढ्दै गएको र निर्यात आयात अनुपात घट्दै गएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा अघिल्लो आर्थिक वर्षको भन्दा व्यापार घाटामा न्यून अंकले कमी आएको देखिन्छ। उक्त वर्ष विनाशकारी भूकम्प, तराई आन्दोलन, छिमेकी मुलुक भारतद्वारा गरिएको पारवहन अवरोध, अन्तराष्ट्रिय रूपमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य घट्नु लगायतका कारणहरू जिम्मेवार रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी आयात प्रतिस्थापन र निर्यात बढाउन नसक्दा निर्यात आयात अनुपात पनि क्रमशः घट्दै गइरहेको छ। व्यापार तथा प्रवर्द्धन केन्द्रले हालै सार्वजनिक गरेको आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को पहिलो ६ महिनाको तथ्यांक अनुसार कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा क्रमशः निर्यात १.६ प्रतिशत, आयात २०.७३

प्रतिशत, कुल व्यापार २२.३३ प्रतिशत, व्यापार घाटा १९.१३ प्रतिशत र निर्यात आयात अनुपात १२.९४ प्रतिशत रहेको छ (आर्थिक अभियान राष्ट्रिय दैनिक, २०७३/११/१)। उपर्युक्त तथ्यांकको आधारमा चालू आर्थिक वर्षमा नेपालको व्यापार घाटा अभै बढ्ने देखिन्छ। यसरी बढ्दै गएको व्यापार घाटाको कारण देशको भुक्तानी सन्तुलनमा नकारात्मक असर पर्ने, विदेशी विनिमयको सञ्चितिमा कमी आउने, मुद्रास्फीति बढ्ने, मागको आधारमा उत्पादन बढ्न नसक्दा आयात व्यापार भन् भन् बढ्दै जाने आदि कारणले समग्र अर्थतन्त्रमा नै नकारात्मक प्रभाव पर्न जान्छ। यद्यपि हालैका वर्षहरूमा वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त रेमिटान्सका कारण देशको भुक्तानी सन्तुलन बचतमा रहको छ। तसर्थ, उच्च दरले बढ्दै गएको व्यापार घाटालाई दृष्टिगत गरी आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्न र आयात व्यापार न्यूनीकरण गर्न विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

भारतसँगको व्यापार

लामो खुला सिमाना, सबल अर्थतन्त्र भएको मुलुक, प्राचीनकालदेखि सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, धार्मिक सम्बन्ध, भारतीय मुद्राको निर्बाध प्रयोग, भाषिक सरलता, विना रोकतोका आवतजावत गर्न पाइने लगायतका कारण विगतदेखि नै नेपाल भारत बीच व्यापार हुँदै आएको देखिन्छ। यस्तो व्यापार आयात र निर्यात दुवैतर्फि हुँदै आएको छ। नेपालले भारतबाट आयात गर्ने वस्तुहरूमा मुख्यतया कृषि औजार, अल्मुनियम रड, बिटुमिन, सिमेन्ट, रासायनिक मल, रासायनिक पदार्थ, कोइला, कस्मेटिक, जिरा मरिच, विद्युतीय सामग्री, फलफूल, औषधी, सवारी साधन, मेशिनरी पार्टपुर्जा, पेट्रोलियम पदार्थ आदि रहेका छन् भने निर्यात तर्फ अल्मुनियम, बिस्कुट, अलैंची, पशुका दाना, रासायनिक पदार्थ, दालचिनी, तामा तार, फलफूल, जिआइ पाइप, वनस्पति ध्यु, अदुवा, हस्त निर्मित घरेलु सामग्री, जिडिबुटी, जुस, जुट, चाउचाउ, पश्मना आदि रहेका छन्। विशेष गरी देशगत रूपमा वैदेशिक व्यापारलाई विविधीकरण गर्न नसक्दा नेपालले भारतसँगको व्यापारमा अत्याधिक निर्भर रहनु परेको देखिन्छ। यसले गर्दा कहिलेकाहीँ दुई देश बीचको सम्बन्धमा असहज अवस्था उत्पन्न हुँदा नेपालले निकै असहज अवस्थाको सामना गर्नु परेको अनुभव रहेको छ। २०४५ सालमा नेपाल भारत बीचको सम्बन्धमा असहज अवस्था उत्पन्न हुँदा र गतवर्ष भारतद्वारा गरिएको अघोषित नाकाबन्दीको समयमा नेपालले

यस्तो असहज अवस्था व्यहोनु परेको थियो । विगत ५ वर्षमा नेपाल भारत बीचको वैदेशिक व्यापार देहाय बमोजिम रहेको छ :

(प्रतिशतमा)

क्र.सं.	विवरण	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३
१	भारत तर्फ	६५.१	६५.८	६६.५	६३.३	५९
२	चीन तर्फ	-	१०.६	९.६	१३.१	१४.९
३	अन्य मुलुक तर्फ	३४.९	२३.६	२३.९	२३.६	२६.१

स्रोत: आर्थिक सर्भेक्षण, २०७२/७३

माथिको तथ्यांकले नेपालको वैदेशिक व्यापारको दुई तिहाईको हाराहारीमा भारत तर्फ र बाँकी एक तिहाई चीन तथा अन्य मुलुक तर्फ हुने गरेको देखाउँछ । आर्थिक वर्ष २०६९/७० भन्दा अधिका वर्षहरूमा चीन तर्फको वैदेशिक व्यापार नगण्य भएकोले त्यसलाई तथ्यांकमा देखाउने नगरेको र त्यसपछिका वर्षहरूमा चीन तर्फको व्यापारमा प्रगति हुँदै गइरहेकोले त्यसलाई तथ्यांकमा देखाउने गरेको पाइन्छ । साथै पछिल्ला वर्षहरूमा अन्य देश तर्फको वैदेशिक व्यापारमा पनि केही वृद्धि भएको देखिन्छ । यसरी हेर्दा नेपाल र भारत बीचको वैदेशिक व्यापारको अंश घट्दै गई चीन तथा अन्य मुलुक तर्फको भने बढ्दै गएको देखिन्छ । यसले आगामी दिनहरूमा नेपालको भारत तर्फको वैदेशिक व्यापारको अत्यधिक निर्भरता क्रमशः घट्दै जाने सम्भावना देखाउँछ । अर्थात् वैदेशिक व्यापारमा देशगत विविधीकरण हुँदै गइरहेको पाइन्छ ।

भारतसँगको वैदेशिक व्यापारमा रहेका समस्याहरू

विगतदेखि नै नेपालको वैदेशिक व्यापारको ठूलो अंश भारततर्फ हुँदै आएको देखिन्छ । भारतसँगको वैदेशिक व्यापारको क्रममा नेपालले विभिन्न समस्याहरूको सामना गर्नु परिरहेको छ । यस क्रममा नेपालले भोग्नु परिरहेको समस्याहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ :

१. निर्यात गरिने वस्तुहरूमा नेपालको क्वारेन्टाइन परिक्षणलाई मान्यता नदिई भारतले आफ्नै मापदण्ड बनाएकोले उक्त कार्यका लागि लामो समय लगाउने हुनाले कतिपय वस्तुहरू बिग्रने र निर्यात व्यापार महंगो र फन्फटिलो हुने गरेको ।
२. भन्सार कार्यालयहरूमा हुने अनावश्यक ढिलाइका

कारण विशेष गरी नेपालबाट हुने निर्यात व्यापार र तेश्रो मुलुकबाट आयात गरिने वस्तुहरूमा अनावश्यक समस्या भैल्लु परिरहेको ।

३. गैरभन्सार अवरोध र एउटा राज्यबाट अर्को राज्यमा सामान पठाउँदा अनावश्यक परीक्षण, चेकजाँच, विभिन्न कानून र नीति अँगालेर त्यसबाट विविध कठिनाई भैल्लुपर्ने र राज्यपिच्छे स्थानीय कर लाग्ने हुनाले व्यापार महंगो हुने ।
४. सीमा व्यवस्थापन र सीमा क्षेत्रको कमजोर सुरक्षाका कारण भन्सार छलेर सामान ल्याउनेहरूको संख्या पनि उल्लेखनीय रहेको छ भने फरक वस्तु मार्फत भन्सार मूल्यांकन, न्यून मूल्यांकन, न्यून बिजकीकरण आदि समस्याहरू विद्यमान रहेको पाइन्छ । अर्थात् नेपाल भारत बीच अनधिकृत र अनौपचारिक व्यापारको अंश निकै ठूलो रहेकोले राजश्व वापत मुलकले ठूलो रकम गुमाइरहेको छ भने वैदेशिक व्यापार सम्बन्धी वास्तविक तथ्यांक प्राप्त हुन नसकेको ।
५. वैदेशिक व्यापारमा कर लगाउन नपाउने व्यवस्था भएको भए तापनि भारतले रेलवे, ट्रान्सपोर्ट लगायत सेवामा विभिन्न नाम दिएर कर लगाउने गरेको छ । विश्व व्यापार संगठनको व्यापार सहजीकरणको सिद्धान्त विपरीत हुने गरी जनवरी १२ देखि भारतीय बन्दरगाह भएर आयात हुने वस्तुहरूको ढुवानीमा ४.५ प्रतिशत सेवा शुल्क लगाउने सम्बन्धमा भारतीय वित्त मन्त्रालयले गरेको निर्णयले आगामी दिनमा वैदेशिक व्यापार महंगो र थप फन्फटिलो हुँदै जाने देखिएको ।
६. बैकिङ माध्यमबाट आयात व्यापारको सम्पूर्ण भुक्तानी अनिवार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था प्रभावकारी नभएकोले हुण्डी, रेमिटान्स, सुन तस्करी लगायतका अवैध माध्यमबाट भुक्तानी गर्ने परिपाटी बढ्दै गएको छ । यसले एकातिर कर असुलीमा असर पर्नुको साथै आर्थिक पारदर्शीतालाई थप चुनौती दिएको पाइएको ।
७. नेपालले तुलनात्मक लाभका वस्तुहरूको उत्पादन बढाउने तर्फ ध्यान नदिइनु र यस सम्बन्धमा अध्ययन, अनुसन्धान, खोज आदि हुन नसक्नुले वैदेशिक व्यापार उपलब्धिमूलक हुन नसकेको ।
९. भारतीय पक्षबाट भइरहेको विभिन्न समस्याहरूको

समाधानार्थ सरकारी पक्षबाट समयमा नै उपयुक्त पहल हुन नसक्दा व्यापारी/व्यवसायीहरू थप मर्कामा परेको ।

१०. तेस्रो मुलुकबाट आयात गरिने वस्तुहरू कोलकाता बन्दरगाहबाट मात्र आउने व्यवस्था रहेकोमा गतवर्ष विशाखापट्टनम् बन्दरगाहबाट समेत वस्तुहरू ल्याउने सम्बन्धमा दुई देश बीच सरकारी स्तरमा सम्झौता भए तापनि सोको कार्यान्वयन हुन नसकेको ।
११. कम मूल्यका कच्चा पदार्थको निर्यात गर्ने र सोही कच्चा पदार्थबाट बनेका बहुमूल्य वस्तुहरूको आयात गर्ने प्रवृत्तिका कारण व्यापार घाटा बढ्दै गएको ।

समाधानका उपायहरू

नेपाल र भारत बीच औपचारिक, अनौपचारिक र अनधिकृत गरी तीन प्रकारका व्यापार हुने गर्दछ । अनौपचारिक व्यापारलाई औपचारिकीकरण र अनधिकृत व्यापारलाई पूर्ण रूपमा निर्मुल गरिनु आवश्यक छ । यसका लागि प्रशासनिक र वित्तीय उपायहरू अवलम्बन गरिनु पर्दछ र यी दुवै उपायका लागि नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकको समन्वयमा कार्य हुनु जरूरी देखिन्छ । प्रशासनिक उपाय अन्तर्गत सीमा क्षेत्रमा प्रशासनिक नियन्त्रण गर्ने, भन्सार गस्ती नियमित गर्ने, सीमा वारपार गर्नेलाई परिचयपत्र प्रदान गर्ने, दुई देशको व्यापारलाई औपचारिक बनाउने कार्यहरू पर्दछन् भने वित्तीय उपाय अन्तर्गत दुई देश बीच हुने व्यापारको भुक्तानी अनिवार्य रूपले बैंकिङ प्रणाली मार्फत गर्नुपर्ने कार्यहरू पर्दछन् । ठूला परिमाणमा गरिने आयातको भुक्तानी बैंकिङ प्रणालीबाट गरिँदै आएको व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी र अनिवार्य बनाउँदै सीमा क्षेत्रका नाकाहरूमा बैंकिङ पहुँच बढाउने र विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीलाई सहज, व्यवस्थित र विश्वसनीय बनाउनका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रोत्साहनमूलक तथा नीतिगत व्यवस्था अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ । विगतदेखिकै भारतसँगको व्यापारको एकाधिकरणलाई अन्य देशतर्फ विविधीकरण गर्दै लैजानु पनि त्यत्तिकै आवश्यक भैसकेको छ । भारत सरकारले हालै गरेको पाँच सय र हजार दरका भारतीय नोटको विमुद्रीकरणका कारण नेपाल भारत बीचको व्यापारमा केही हदसम्म सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ । भारतको यो निर्णयले भारतीय रुपैयाँप्रतिको विश्वास केही घटेको देखिन्छ । तसर्थ यो अवसरलाई आफ्नो पक्षमा पारी निरन्तरता दिनको लागि भारतीय रुपैयाँको प्रचलनलाई नेपाली

रुपैयाँले प्रतिस्थापन गर्न सक्नु पर्दछ । यसका साथै नेपाल भारत बीचको व्यापारका क्षेत्रमा भएका समस्याहरूलाई समाधान गर्नका लागि योजनाबद्ध तवरले देहायका उपायहरूको अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ :

१. नेपाल र भारत बीचको वैदेशिक व्यापारमा आइपर्ने अधिकांश समस्याहरूको समाधानका लागि सरकारी स्तरबाट नै पहल गरिनु पर्दछ । सरकारी स्तरबाट गरिने पहलले भारतीय पक्षबाट हुने अनावश्यक भ्रमेलाहरू, एक राज्यबाट अर्को राज्यमा सामान ल्याउँदा/लैजाँदा लगाइने कर, भन्सार तथा गैरभन्सार अवरोध, विशाखापट्टनम् बन्दरगाह प्रयोगको कार्यान्वयन, क्वारेन्टाइन परीक्षण, अन्य मुलुकबाट गरिने आयात र त्यसतर्फ गरिने निर्यात व्यापारलाई असहज बनाउने लगायतका समस्याहरू समाधान हुन सक्ने भएकोले सरकारी स्तरबाट यस सम्बन्धमा उच्च मनोबलका साथ यथाशीघ्र प्रभावकारी कदम चालिनुपर्ने ।
२. सेवा व्यापार (जस्तै: जलविद्युत, पर्यटन, शिक्षा/स्वस्थ्य आदि) को वृद्धि गर्नका लागि आवश्यक प्रक्रिया तथा पूर्वाधारको विकास गर्नुपर्ने ।
३. नेपालबाट उच्च परिमाणमा आयात गरिने वस्तुहरू मध्ये पेट्रोलियम पदार्थ एक हो । नेपालबाट निर्यात गरिने वस्तुबाट प्राप्त सम्पूर्ण आयले सोको आयात गर्न पुग्ने अवस्था नभएकोले पेट्रोलियम पदार्थको कम प्रयोग हुने सवारी साधनहरू (जस्तै: बिजुली, कोइला आदिबाट चल्ने) को प्रयोग र निजी तथा साना सवारी साधनको सट्टा ठूला सार्वजनिक यातायातलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने ।
४. पछिल्ला वर्षहरूमा उपभोग्य लगायतका वस्तुहरूको आयात बढ्दै गइरहेको सन्दर्भमा स्वदेशी र विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गर्दै उत्पादनमूलक उद्योगहरूको स्थापना तथा क्षमता विस्तार गरी मूल्यवान र गुणस्तरीय वस्तुहरूको उत्पादन बढाई आयात प्रतिस्थापन गर्ने तथा तुलनात्मक लाभका वस्तुहरूको उत्पादन गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने तर्फ ध्यान दिनुपर्ने र वैदेशिक व्यापारलाई वस्तुगत तथा देशगत रूपमा समेत विविधीकरण गर्दै लैजानु पर्ने ।
५. भन्सार छल्ने उद्देश्यले आयात व्यापारलाई न्यून

बिजकीकरण, चोरी व्यापार जस्ता अवैध व्यापार गर्ने र सोको भुक्तानी हुण्डी, रेमिटान्स, सुन आदि मार्फत गर्ने कार्यलाई कानुनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी पूर्ण रूपले निरुत्साहित गरिनु पर्ने ।

६. रेमिटान्सलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रयोग गरी देश विकासमा वैदेशिक रोजगारमा जानेलाई समेत हिस्सेदार बनाउनका लागि राज्यद्वारा प्रभावकारी भुमिका निर्वाह गर्नुपर्ने ।
७. निर्यात व्यापार घट्दै गइरहेको वर्तमान अवस्थालाई मध्यनजर राख्दै आर्थिक कुटनीतिज्ञहरू मार्फत व्यापार प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमको साथै प्रशासनिक पहल गर्नुपर्ने ।

निचोड

अतिकम विकसित राष्ट्र भएको कारणले नेपालको वैदेशिक व्यापारमा आयातको अंश उच्च रहनुलाई अन्यथा मान्न मिल्दैन । तर विकास निर्माणका सामग्रीहरूको सट्टा उपभोग्य र विलासिताका सामग्रीहरूको उच्च आयात हुनु र निर्यात क्रमशः न्यून हुँदै जानु चाहिँ चिन्ताको विषय बन्दै गएको छ । विकास निर्माणका सामग्रीहरूको आयातले मुलुकमा विकास कार्यहरू सञ्चालन भई रोजगारी, आय, उपभोग, बचत, लगानी, उत्पादन आदिमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने र दीगो तथा दीर्घकालीन रूपले राजश्व प्राप्त हुने हुनाले त्यस्तो आयातले मुलुकलाई आर्थिक समृद्धितर्फ लैजानको लागि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । तसर्थ आगामी दिनमा विकास पूर्वाधारका लागि आवश्यक सामग्रीहरूको आयात वृद्धि गरी आर्थिक विकास गर्ने र उपभोग्य तथा विलासिताका सामग्रीको आयातलाई स्वदेशी उत्पादनले प्रतिस्थापन गर्दै आयात न्यूनीकरण र निर्यात प्रवर्द्धन गरी व्यापार घाटा घटाउनु पर्ने आवश्यकता छ ।

मुलुकको विदेशी मुद्राको आम्दानीका स्रोतहरू मध्ये वैदेशिक व्यापार एउटा प्रमुख र महत्वपूर्ण स्रोत हो । वैदेशिक व्यापारको तथ्यांकको आधारमा मुलुकको आर्थिक विकास र बाह्य देशसँगको सम्बन्धको आंकलन गर्न सकिन्छ । वैदेशिक व्यापार धनात्मक रहेका मुलुकको विदेशी मुद्राको आम्दानी, औद्योगिक विकास, आन्तरिक तथा बाह्य लगानी, रोजगारी, आय, बचत, उपभोग आदि आर्थिक परिसूचकहरूको अवस्था पनि सकारात्मक भएको पाइन्छ । अर्थात् वैदेशिक व्यापार र

आर्थिक परिसूचकहरू बीच सकारात्मक सम्बन्ध रहेको हुन्छ । तर नेपालको वैदेशिक व्यापार विगतदेखि नै मुलुकको पक्षमा अनुकूल हुन सकेको देखिँदैन । पछिल्ला वर्षहरूमा व्यापार घाटाको डरलाग्दो तथ्यांक सार्वजनिक हुने क्रम निरन्तर रूपमा बढ्दो छ । औद्योगिक वृद्धिदर न्यून हुँदै जानु, सेवा क्षेत्रले खासै प्रगति गर्न नसक्नु र अर्थतन्त्रको उल्लेखनीय अंश ओगटेको कृषि क्षेत्र आकासे पानीमा भर पर्नुपर्ने बाध्यताले गर्दा मुलुकको निर्यात व्यापार खासै उपलब्धिमूलक हुन सकेको छैन । तसर्थ मुलुकको निर्यात व्यापारको वृद्धिका लागि राजनैतिक प्रतिबद्धता र स्थिरता, सरकारी, निजी र बाह्य क्षेत्रको लगानीको आकर्षण, साना तथा मझौला उद्योगहरूको स्थापना र सञ्चालन, सहूलियत ब्याजदरमा बैंक कर्जाको उपलब्धता, सुमधुर श्रमसम्बन्ध, श्रम शक्तिको उपलब्धता, शान्तिपूर्ण वातावरण, निरन्तर विद्युत आपूर्ति, सरकारी अनुदान, सहूलियतपूर्ण कर्जा आदिको आवश्यकता पर्दछ ।

विश्वका दुई उदीयमान अर्थतन्त्र भएका मुलुकहरू चीन र भारतको बीचमा रहेको नेपालको वैदेशिक व्यापारले विश्व व्यापारको करिब ०.०१ प्रतिशत मात्र ओगटेको छ । यसबाट नेपालले सबल अर्थतन्त्र भएका दुई छिमेकी राष्ट्रको बीचमा रहेर पनि वैदेशिक व्यापारमा खासै उपलब्धि लिन नसकेको सजिलै बुझ्न सकिन्छ । नेपालबाट भारत र अन्य मुलुकतर्फ हुने निर्यात र नेपालतर्फ हुने आयात भारतीय भूमि भएर नै हुने भएकोले भारतसँगको विद्यमान समस्याहरू नै नेपालले वैदेशिक व्यापारमा भोग्नुपरेको मुख्य समस्याहरू हुन । तसर्थ यसका लागि दुई देश बीच हुने गैरकानुनी व्यापारलाई नियन्त्रण गर्ने र दुई देश बीच विद्यमान समस्या समाधानका लागि सरोकारवालाहरू नै लागि पर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

वैदेशिक व्यापारलाई व्यवस्थित गर्नका लागि यससँग सम्बन्धित कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरूको समयानुकूल तर्जुमा, परिमार्जन तथा संशोधन गर्नु पर्दछ । नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनले नै वैदेशिक व्यापारलाई बलियो बनाउन सक्दछ तर हाम्रो सन्दर्भमा नीतिगत र कानुनी व्यवस्थाहरूको तर्जुमा, संशोधन तथा परिमार्जन समयमा नै नहुने र भएका नीति, नियमको कार्यान्वयन पक्ष समेत फितलो हुने गरेको अनुभव छ । यसको ज्वलन्त उदाहरणको रूपमा नेपाल व्यापार रणनीति, २०१० (एनटिआइएस) को सूचीमा सूचीकृत वस्तुको निर्यात निरन्तर

खस्कँदै गई विगत ५ वर्ष यताकै न्यून देखिएको अवस्थालाई लिन सकिन्छ । यो त एउटा उदाहरण मात्र हो, यस्ता कैयौं उदाहरण हामीसँग रहेका छन् ।

मुलुकको समग्र आयातमा ५१ प्रतिशत मात्रै प्रतीतपत्र मार्फत र ४९ प्रतिशत टिटि लगायतका अन्य माध्यमबाट भुक्तानी हुने, भारतबाट गरिने आयातमा करिब २९ प्रतिशत मात्रै प्रतीतपत्र मार्फत भुक्तानी हुने, भारत बाहेक अन्य मुलुकबाट हुने आयात मध्ये ७४ प्रतिशत प्रतीतपत्र मार्फत र बाँकी २६ प्रतिशत अन्य माध्यमबाट हुने गरेको अध्ययनले देखाएको छ । तसर्थ आगामी दिनमा विगतमा गरिएका अध्ययनहरू, नीतिगत व्यवस्थाको समयानुकूल

कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउँदै नेपालको वैदेशिक व्यापारलाई पारदर्शी र उपलब्धमूलक बनाउनको लागि बैकिङ प्रणाली मार्फत गरिने भुक्तानी कार्यलाई व्यवस्थित र अनिवार्य तथा प्रशासनिक कार्यलाई प्रभावकारी र क्रियाशील बनाउनु पर्दछ । जसले गर्दा अनधिकृत व्यापारको अन्त्य हुने, अनौपचारिक व्यापारको न्यूनीकरण भई वैदेशिक व्यापारको क्षेत्रमा सही तथ्यांक प्राप्त हुने र वैदेशिक व्यापारको क्षेत्रमा मुलुकले फड्को मार्ने देखिन्छ । यसका साथै नेपाललाई समृद्ध राष्ट्र बनाउन तुलनात्मक लाभका वस्तुहरूको पहिचान गरी सोको उत्पादन, निर्यात, बजारीकरण तथा विशिष्टीकरण तर्फ ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण

गम्भीरबहादुर हाडा*

परिचय

गैरकानुनी रूपमा आर्जित आयलाई रूपान्तरण गर्दै वैध बनाउने प्रयासलाई सामान्य अर्थमा सम्पत्ति शुद्धीकरण भनिन्छ । यो वित्तीय कारोबारको त्यस्तो पाटो हो जसमा सामान्यतया कुनै कसुर वा आपराधिक कार्यबाट आर्जित आमदानीलाई वैध सम्पत्तिमा बदलेर विभिन्न ढंगले कानुनी स्वरूप दिने प्रयास गरिन्छ । अर्को शब्दमा, सम्पत्ति शुद्धीकरण वित्तीय कारोबारको त्यस्तो पक्ष हो जसमा अवैध वा कसुर गरी कमाएको सम्पत्तिको वास्तविक उत्पत्ति र स्रोत लुकाउने एवम् छिपाउने र विभिन्न वित्तीय कारोबारको माध्यमबाट नयाँ कानुनी स्रोत सिर्जना गर्ने प्रयास गरी त्यस्तो सम्पत्तिलाई शुद्ध बनाउने प्रयत्न भएको हुन्छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संस्था वित्तीय कारबाही कार्यदल (फाइनान्सियल एक्सन टास्कफोर्स, एफ.ए.टी.एफ) ले सम्पत्ति शुद्धीकरणलाई अपराधजस्तो नराम्रो स्रोतबाट प्राप्त आमदानीलाई छिपाउन गरिने प्रक्रिया भनी परिभाषित गरेको छ । त्यस्तै सम्पत्ति शुद्धीकरणलाई गैरकानुनी आर्जनको परिचय, स्रोत वा गन्तव्यलाई छिपाउने व्यवहार भनी व्याख्या गरेको छ । उपर्युक्त परिभाषा र भनाइका आधारमा संक्षेपमा भन्नुपर्दा गैरकानुनी वा आपराधिक धन्धाबाट प्राप्त आयलाई कानुनसम्मत सम्पत्तिमा रूपान्तरण गरी वैधानिक गर्ने क्रियाकलाप नै सम्पत्ति शुद्धीकरण हो । सम्पत्ति शुद्धीकरणमा आयको उत्पत्ति, वास्तविक स्रोत र प्राप्तिको स्थान लुकाएको एवम् छिपाएको र कृत्रिम तर कानुनी स्रोत सिर्जना गरिएको अवस्था रहन्छ । कुनै पनि व्यक्तिले गैरकानुनी आयलाई सम्पत्तिमा रूपान्तरण गरी सम्भाव्य कारबाहीबाट बच्न र त्यस्तो सम्पत्ति शुद्ध बनाई सोको मालिक बन्न गरिने प्रयासलाई नै अर्को शब्दमा सम्पत्ति शुद्धीकरण भनिन्छ । अतः गैरकानुनी एवम् आपराधिक कार्यबाट कमाएको आयलाई समयको अन्तरालमा वैध सम्पत्ति वा “सेतो धन” मा रूपान्तरण गरी कानुनी एवम् वैधानिक बनाई समाजमा सभ्य नागरिकको रूपमा स्थापित हुने प्रयासलाई नै सम्पत्ति शुद्धीकरण हो भन्न सकिन्छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण अंग्रेजी शब्द Money laundering को नेपाली रूपान्तरण हो । Laundering को अर्थ धुलाइ गर्नु हो । Money laundering को अर्थ सम्पत्तिको धुलाइ गर्नु हो । अर्थात् अशुद्ध सम्पत्तिलाई शुद्ध सम्पत्तिमा परिणत गर्नु हो । सर्वप्रथम Money Laundering शब्दको प्रयोग अमेरिकी पत्रकारले सन् १९७३ को वाटरगेट काण्डको रिपोर्टिङ गर्दा गरेका थिए ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण किन जरूरी छ ? सम्पत्ति शुद्धीकरण एक आर्थिक अपराध भएकोले यसले कसैको हित गर्दैन । सम्पत्ति शुद्धीकरणबाट प्रभावित हुने क्षेत्रहरूलाई प्रभावमुक्त राख्नुको अतिरिक्त यसको निवारण मूलतः देहायका कारणबाट जरूरी देखिएको छः शंकास्पद कारोबार पहिचान गरी सम्भावित अभियुक्तलाई अनुसन्धान, तहकिकात एवम् अभियोजन गरी कानुनी दायरामा ल्याउन, आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने लगानीलाई अपराध मानी अपराधीलाई कानुनको दायरामा ल्याई दण्ड सजाय गर्न, बैंक, वित्तीय क्षेत्र तथा आर्थिक क्रियाकलापहरूमा पारदर्शिता कायम गर्न, राष्ट्रको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक र कानुनी पक्षमा पर्ने नकारात्मक असरहरू हटाउन, आतंककारी कार्यमा वित्तीय लगानी हुने कार्यबाट आर्जित सम्पत्ति जफत गर्न, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको अदानप्रदान गर्न, भविष्यमा अपराधीहरूले गैरकानुनी कार्यबाट सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्न नसक्ने वातावरण सिर्जना गर्न र राष्ट्रिय, क्षेत्रीय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको स्वस्थ ढंगले विकास गर्न ।

नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसँग सम्बद्ध कानुनी र संस्थागत व्यवस्था गर्न नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money laundering) निवारण ऐन, २०६४ लागु भएको छ । यस ऐनलाई समसामयिक र थप प्रभावकारी बनाउन वि.सं. २०६८ मा प्रथम संशोधन समेत गरिएको छ । उक्त ऐनको कार्यान्वयनमा सघाउ पुऱ्याउन सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ) निवारण नियमावली, २०६६ लागु भएको छ ।

* सहप्राध्यापक, अर्थशास्त्र भक्तपुर बहुमुखी क्याम्पस

अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण राष्ट्रिय समन्वय समिति र एक कार्यान्वयन समन्वय समिति रहेको छ । अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग स्थापना भई कार्यरत रहेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकमा वित्तीय जानकारी एकाइ खडा गरिएको छ । यसले समन्वय समितिको निर्णयको आधारमा विभिन्न नियमनकारी निकायहरूमा सुपरिवेक्षण मार्गदर्शन बनाई पठाउँछ । सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी मुद्दा तहकिकातको काम गर्न राजस्व अनुसन्धान विभागलाई तोकिएको छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धी सबै मुद्दाहरू महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत अभियोग सहित विशेष अदालतमा दायर गरिने व्यवस्था रहेको छ ।

नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण नियन्त्रणका लागि विभिन्न राष्ट्रिय कानूनहरूमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ । जस्तै- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन २०६४, प्राचिन स्मारक संरक्षण ऐन २०४३, भ्रष्टचार निवारण ऐन २०४९, मानव शरीरको अंग प्रत्यारोपण (नियमित तथा निषेध) ऐन २०५५, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९, लागु औषधी नियन्त्रण ऐन २०३३, हातहतियार तथा खरखजाना सम्बन्धी ऐन २०१९, विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन २०१९, वन ऐन २०४९, बैकिङ कसुर तथा सजाय सम्बन्धी ऐन आदि ।

हाल वित्तीय संस्थाबाट एकै पटकमा कुनै व्यक्तिले नगद रु. १० लाख भन्दा बढीको कारोबार गरेमा सोको जानकारी वित्तीय जानकारी एकाइमा प्राप्त हुने व्यवस्था छ । यसैगरी सेयर कारोबारको हकमा रु. १० लाख, सुनचाँदी कारोबारको हकमा १० लाख, मोटर दर्तामा रु. २० लाख, जग्गा रजिष्ट्रेशनमा रु. ३० लाख, घरजग्गा रजिष्ट्रेशनमा रु. ५० लाख, रेमिट्यान्स कारोबारमा रु १० लाख, मनी चेन्जरको कारोबारमा रु ५ लाख, क्यासिनोमा रु. ३ लाख र जीवन बिमा प्रिमियममा रु. ३ लाख भन्दा बढीको कारोबार सूचना वित्तीय जानकारी एकाइमा दिनुपर्ने व्यवस्था छ । सो एकाइले यस्ता सूचनाहरूको संग्रह र शंकास्पद कारोबारको अनुसन्धान गर्दछ । राजस्व अनुसन्धान विभागमा वित्तीय जानकारी एकाइबाट करिब २०० वटा शंकास्पद सूचना प्राप्त भएकोमा विभागले एउटा मुद्दा अदालतमा समेत पेश गरी सफलता समेत हासिल गरेको छ । हाल ३ वटा मुद्दा तामेलीमा छन् ।

एउटा मुद्दा सरकारी वकिलको कार्यालयमा पठाइएको छ । ८ वटा मुद्दाको थप अनुसन्धान र छानबिन भइरहेको छ । साथै २३ वटा मुद्दा प्रारम्भिक छानबिनको अवस्थामा छन् । सरकारले सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी तीन मध्ये दुई कानून राष्ट्रपति समक्ष पठाएर राष्ट्रपतिबाट स्वीकृत प्राप्त गरी कानून लागु भइसकेका छन् ।

नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण गर्ने कार्य अझै पनि नवीन विषयको रूपमा रहेको छ । विषयवस्तुको आम रूपमा सार्वजनिकीकरण नहुनु तथा यस सम्बन्धी ज्ञान र सीपको अभावका कारण सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण गर्ने कार्यमा उल्लेख्य उपलब्धि हासिल हुन सकेको छैन । वि. सं. २०६४ सालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐन र वि. सं. २०६६ मा सो सम्बन्धी नियमावली जारी भएपछि नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणको प्रणालीगत विकासमा पहल भएको पाइन्छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी कार्यलाई गति दिन अर्थ मन्त्रालयले पाँच वर्षे रणनीति तथा कार्ययोजना २०६८ साल कात्तिक २९ गते सार्वजनिक गरेको थियो । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको प्राविधिक सहयोगमा बनाइएको रणनीति तथा कार्ययोजनामा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी रोक्न पाँच वर्षमा गरिने काम उल्लेख छ । कसुरलाई कारबाहीका साथ सम्पत्ति जफत गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंककारी क्रियाकलापमा हुने लगानीबाट वित्तीय प्रणालीलाई जोगाउने अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुरूप रणनीति र कार्ययोजना आएको छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी कानूनको रूपमा तीनवटा विधेयक वा ऐनको चर्चा भइरहेको छ । तर ती तीनैवटा ऐनहरूको नाममा सम्पत्ति शुद्धीकरण भन्ने वाक्यांश चाहिँ परेको छैन । संयुक्त रूपमा सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी कानून वा ऐनको रूपमा चिनिने ती कानूनहरू हुन्: संगठित अपराध निवारण गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, सुपुर्दगी सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको ऐन र पारस्परिक कानून सहायता सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन ।

संगठित अपराध निवारण गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्ने कानून नबनाउँदासम्म नेपाललाई कालो सूचीमा राख्ने कुरा टरिसकेको छैन । ऐनको यो व्यवस्था सम्बन्धमा नेपालको निजीक्षेत्रले निकै चर्को प्रतिक्रिया व्यक्त गरिसकेको छ ।

नेपालको व्यापार व्यवसाय अधिकांश अनौपचारिक रूपमा गरिने र औपचारिक रूपमा गरिने व्यापार व्यवसायको पनि उचित हिसाब किताब नराख्ने प्रचलन भएको हुनाले ऐनको यो व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न निकै ठूलो चुनौती छ। अदृश्य तथा अनौपचारिक आमदानी ठूलो मात्रामा बैंकमा मौज्जात राखेको वर्गका लागि ऐनको यो व्यवस्था गलपासो सरह हुनेछ। नेपाल चेम्बर अफ कमर्स लगायत निजी क्षेत्रले यो ऐन लागु गर्नुभन्दा पहिले सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूलाई आफ्नो सम्पूर्ण सम्पत्ति सार्वजनिक गर्न तथा कर नतिरेको सम्पत्तिमा कर तिर्ने अवसर दिन र त्यसपछि मात्र यो ऐन लागु गर्न व्यावहारिक हुने भनेका छन्। तर विश्व बैंक लगायत अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू यसमा सहमत छैनन्। तसर्थ यस सवालमा सरकारले कसरी सन्तुलन गर्ने हो त्यसैको आधारमा यो ऐनको सफलता वा असफलता निर्भर गर्दछ।

सम्पत्ति शुद्धीकरणका प्रमुख सम्भाव्य स्रोतहरू

गैरकानुनी रूपमा आर्जित सम्पत्तिलाई कानुनी आय बनाउने अर्थात् कालो धनलाई सेतो धन बनाउने प्रक्रियाको सबै प्रयास एवम् क्रियाकलापलाई सम्पत्ति शुद्धीकरणको स्रोतको रूपमा लिनुपर्छ। सम्पत्ति शुद्धीकरणका सम्भाव्य स्रोतहरू विभिन्न हुनसक्ने भए तापनि देहायहरूबाट प्राप्त आर्जनको सम्पत्ति शुद्धीकरण हुने गरेको विश्वव्यापी अनुभव छ-

आतंककारी कार्य र आतंकवादमा भएको वित्तीय लगानी, लागु औषधी कारोबार, भ्रष्टाचार, अवैध हातहतियारको कारोबार, मानव तस्करी तथा अमूल्य वस्तु जनावर र बोटबिरुवाको तस्करी, सीमा तस्करी, चिट्ठा, ठगी, माफिया सञ्चालन, हुण्डी व्यापार, क्यासिनो, अपहरण र फिरौती, चोरी र डकैती (पाइरेसी) राजश्व छली र कुनै पनि गैरकानुनी कार्य वा कालो धन सेतो धन पार्ने जुनसुकै कार्य। अर्को तर्फबाट हेर्दा आपराधिक संगठनहरूका सदस्यहरू, भ्रष्ट कर्मचारीहरू, लागु पदार्थका कारोबारीहरू, आतंककारीहरू, गैरकानुनी व्यापारीहरू, असामाजिक क्रियाकलापमा लागेका व्यक्तिहरू तथा राजनितिक रूपमा चिनिएका व्यक्तिहरू।

वित्तीय जानकारी एकाइको भूमिका

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धी सूचना संकलन

तथा विश्लेषण गर्नको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकमा वित्तीय जानकारी एकाइ रहेको छ। यस एकाइको काम, कर्तव्य अधिकार निम्नानुसार रहेको छ-

विभिन्न निकायबाट कारोबारको नियमित विवरण प्राप्त गर्ने, प्राप्त विवरणको विश्लेषण गरी शंकास्पद कारोबार देखिएमा अनुसन्धानको लागि सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागमा पठाउने, अन्य मुलुकका वित्तीय जानकारी एकाइसँग वित्तीय सूचना आदानप्रदान गर्ने, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसँग सम्बन्धित निकायका कर्मचारीलाई आवश्यक तालिम प्रदान गर्ने र तोकिए बमोजिमका अन्य काम गर्ने।

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ) निवारण ऐन २०६४

नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरणका सम्बन्धमा कानूनको आवश्यकताको महसुस धेरै अगाडिदेखि भए पनि मनी लाउन्डरिङको नेपाली रूपान्तरण सम्पत्ति शुद्धीकरण वा मुद्रा निर्मलीकरण कुन राख्ने भन्ने विषयमा लामो विवादपछि २०६४ साल माघ १४ गते सम्पत्ति शुद्धीकरणको नामबाट यो ऐन आयो। यस ऐनको प्रस्तावनामा अपराधजन्य कार्यबाट प्राप्त सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने कार्यलाई निवारण गर्ने सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था गर्न आएको भन्ने उल्लेख छ। यो ऐन अनुसार कसैले पनि सम्पत्ति शुद्धीकरण गराउन हुँदैन, गराएमा सजाय समेत हुने उल्लेख गरको छ। उक्त ऐनमा उल्लेख गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू यस प्रकार छन्।

क) सम्पत्ति शुद्धीकरण गरेको मानिने अवस्था

कसैले देहायका कुनै वा सबै कार्य वा कसुर गरी प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्राप्त, धारण, भोगचलन गरे वा गराएको सम्पत्ति वा त्यस्तो सम्पत्ति कुनै प्रकारले लगानी गरी बढी बढाएको सम्पत्ति सम्बन्धित व्यक्ति वा अन्य कसैले प्राप्त वा धारण वा भोगचलन, प्रयोग, उपयोग वा आर्जन गरे वा गराएमा वा त्यस्तो सम्पत्तिको स्रोत, प्रकृति, स्थान, स्वामित्व, अधिकार, कारोबार लुकाउने, परिवर्तन गर्ने वा छुल्ने उद्देश्यले वा हस्तान्तरण गरे वा गराएमा वा त्यसरी प्राप्त सम्पत्ति हो भन्ने जानी जानी वा विश्वास गर्नुपर्ने मनासिब कारण भई त्यस्तो सम्पत्ति प्राप्त, खरिद, धारण, भोगचलन, प्रयोग, उपयोग वा उपभोग गरे वा गराएमा वा अन्य कुनै पनि तरिकाले कारोबार

वा व्यवहार गरे वा गराएमा वा सम्पत्ति रुपान्तरण, परिवर्तन वा हस्तान्तरण गर्न वा गराउन प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा कुनै पनि सहयोग गरे वा गराएमा निजले सम्पत्ति शुद्धीकरण गरेको मानिने छ ।

ख) सम्पत्ति शुद्धीकरण गरेको मानिने कसुर

यस ऐनले सम्पत्ति शुद्धीकरण गरेको मानिने कसुर अन्तर्गत देहायका कसुरलाई समावेश गरेको पाइन्छ :

राजस्व छली, संगठित रुपमा अपराध, आतंककारी क्रियाकलापमा लगानी, हातहतियार खरखजाना सम्बन्धी प्रचलित कानून अन्तर्गतको कसुर, विदेशी विनिमय नियमित गर्ने कानून अन्तर्गतको कसुर, ज्यान, चोरी, ठगी, कित्ते कागज, खोटाचलन, अपहरण वा शरीर बन्धक सम्बन्धी कसुर, लागु औषधी नियन्त्रण सम्बन्धी कसुर, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु सुरक्षण सम्बन्धी कसुर, सहकारी सम्बन्धी कसुर, वन सम्बन्धी कानून अन्तर्गतको कसुर, भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी कसुर, बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी कानून अन्तर्गतको कसुर, बैंकिङ कसुर तथा सजाय सम्बन्धी कसुर, प्राचिन स्मारक सुरक्षण सम्बन्धी कसुर, नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेका कुनै कानून वा नेपाल पक्ष भएको कुनै सन्धि अन्तर्गतको कसुर ।

सम्पत्ति शुद्धीकरणका चरणहरू

क) रकम राख्ने

पहिलो चरणमा सम्पत्ति शुद्धीकरणकर्ताले सामान्यतया गैरकानुनी रुपमा प्राप्त आयलाई कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थामा जम्मा गर्ने गर्दछ । यस्तो रकम निक्षेपको रुपमा, धनादेश (मनी अर्डर), द्रुत संदेश, तार स्थानान्तरण वा अन्य उपयुक्त विधिबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गर्ने गर्दछ । यसो गर्दा शुद्धीकरणकर्ताले ठूलो रकमलाई खण्डीकरण गरी विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा जम्मा गर्ने र भिक्ने गर्दछ ।

ग) रकमको तहकीकरण गर्ने

दोस्रो चरणमा सम्पत्ति शुद्धीकरणकर्ताले त्यस्तो गैरकानुनी रुपमा आर्जित रकमको स्रोत एवम् उत्पत्ति सम्बन्धमा थप अलग्याउने वा दुरी बढाउने प्रयास गर्दछ । यसका लागि

उसले जटिल एवम् बहुचक्रीय वित्तीय कारोबारको सहारा लिन्छ । शुद्धीकरणकर्ताले सेयर, डिभेन्चरको खरिद-बिक्री गर्ने, देश भित्रै वा बाहिरका विभिन्न देशमा आफ्नो वा आफन्तको नाममा रहेका खाताहरूमा रकम स्थानान्तरण गर्ने तथा अस्तित्वमा नभएका वस्तु तथा सेवाको भुक्तानी गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरू देखाएर त्यस्तो रकमको तहकीकरण गर्ने गर्दछ ।

ग) सम्पत्ति एकीकृत र मूलप्रवाहीकरण गर्ने

यो चरणमा शुद्धीकरणकर्ताले विभिन्न निकायमा छरेर राखेको रकमलाई एकीकृत गरी वैधानिक क्षेत्रमा प्रवाह गर्दछ । यस क्रममा उसले खासगरी घरजग्गा कारोबार, व्यापार व्यवसाय, स्थायी सम्पत्ति वा संस्थागत क्षेत्र आदिमा लगानी गर्ने कार्य गर्दछ । यसरी पटक पटकको स्थानान्तरण र वैध बनाउने प्रयास गरेर उसले गैरकानुनी (कालो) आमदानीलाई शुद्ध सम्पत्तिको रुपमा रुपान्तरण गरी शुद्धीकरण गर्ने कार्यलाई सम्पन्न गर्दछ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको भूमिका

- ◆ लिखित सूचना र शंकास्पद कारोबारको प्राप्त सूचनाको अभिलेखीकृत गर्ने, खानतलासी गर्ने, कागजात कब्जा गर्ने, खाता रोक्का गर्ने, सम्पत्ति रोक्का गर्ने र अभियुक्त पक्राउ गर्ने ।
- ◆ सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी मुद्दाहरूको तहकिकात गर्न अनुसन्धान अधिकृत तोक्ने ।

नेपाल प्रहरीको दायित्व

१. ऐनसँग सम्बन्धित कुराको सम्बन्धमा प्राप्त खबरको थप पुष्ट गर्न गराउन सहयोग गर्नु ।
२. शंकास्पद व्यक्ति वा स्थानको खानतलासी तथा बरामद गर्न सहयोग गर्नु
३. शंकास्पद व्यक्तिको निगरानी तथा पक्राउ गर्न सहयोग गर्नु
४. अभियुक्तलाई सरकारी वकिल तथा मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष उपस्थित गर्न गराउन सहयोग गर्नु
५. अभियुक्तलाई अनुसन्धानको अवाधिभर प्रहरी हिरासतमा राख्ने व्यवस्था मिलाउनु

६. अपराधसँग सम्बन्धित विभिन्न दसी प्रमाणहरु सुरक्षित साथ राख्ने व्यवस्था मिलाउनु र
७. ऐनसँग सम्बन्धित अपराधको सम्बन्धमा अन्य कुनै पनि सहयोगको व्यवस्था मिलाउनु आदि (स्रोत; राजकुमार खिउँज, सम्पत्ति शुद्धीकरण : Money Laundering परिचय, कानुनी व्यवस्था र सकारात्मक पक्ष तथा प्रहरी दायित्व, प्रहरी द्वैमासिक पत्रिका वर्ष ५६, अंक ३, २०७१ भाद्र आश्विन, पेज नं. ७५)

Money Laundering ले अर्थतन्त्रमा पार्न सक्ने प्रभावहरु

Money Laundering ले Legitimate private sector निरुत्साहित हुन्छ । अपराधिक कार्यमा संलग्न व्यक्तिले आफूसँग भएको Dirty Money ले आफ्नो उत्पादनलाई Subsidize गरी उत्पादन लागत भन्दा घटीमा बिक्री गर्दछ । बजारमा Criminal को हिस्सा बढ्न गई अन्ततोगत्वा एक नम्बरी व्यवसायी विस्थापित भई मुलुकको अर्थतन्त्र दुई नम्बरी अपराधीहरुको हातमा जान्छ । यसलाई Crowd out of legitimate private sector पनि भनिन्छ । यसले crime र corruption बढाउँछ । शुद्धीकरण गर्ने उद्देश्यले अपराधीहरुले ठूलो रकम Wire transfer गर्दछन् जसले Liquidity Problem ल्याउँछ । त्यस्ता संस्थाहरु सरकारी निकायहरुको छानबिन र अनुसन्धानमा पर्ने हुँदा व्यवसायको भविष्य संकटमा पर्दछ । Money Laundering को अपराध वृद्धि भई सरकारले आर्थिक विकासको लागि उपलब्ध गराएको स्रोत साधन विकासमूलक कार्य भन्दा पनि प्रशासनिक क्षेत्रमा विनियोजन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसबाट मुलुकको Financial institution ध्वस्त हुने, उत्पादन र उत्पादकमा ह्रास आउने र वैदेशिक लगानीको प्रवाह घट्ने र अनधिकृत पुँजी पलायनको जोखिम बढ्ने हुँदा सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराधलाई निर्मुल पार्नु आजको अपरिहार्य आवश्यकता हो ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणको भावी कार्यदिशा

सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने कार्यले अदृश्य रुपमा विश्व अर्थतन्त्रलाई गाँजिरहेको छ । नेपाल पनि यसबाट अछुतो छैन । यसका लागि पर्याप्त कानुनी व्यवस्था, उपयुक्त सूचना प्रणाली, दक्ष मानव संसाधनको व्यवस्था, कार्यान्वयनका

लागि उपयुक्त संस्थागत संरचना र कार्यगत संजालको निर्माण र सही कार्यपद्धति एवम् अन्तर्निकाय समन्वय तथा क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको आदानप्रदान हुन जरुरी छ । गैरकानुनी रुपवाट सम्पत्ति आर्जन गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित गर्ने खालका विविध कार्यक्रम तथा योजना ल्याउन आवश्यक छ । विभिन्न राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा आवश्यकता अनुसार सम्पर्क र समन्वय कार्यालयको व्यवस्था गरी सहयोग आदानप्रदान गर्ने वातावरण बनाउनु जरुरी छ । गैरकानुनी रुपबाट ऐनद्वारा वर्जित गरिएका क्षेत्रहरुमा लगानी गरिएको पुष्टि हुन आएमा सम्पूर्ण सम्पत्ति जफत गर्ने गराउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । यसको साथसाथै सम्पत्ति शुद्धीकरणसँग सम्बन्धित अपराधको अनुसन्धान गर्ने निकायलाई आवश्यकता अनुसार विभिन्न अधिकारहरु दिई निष्पक्ष रुपमा किटानसाथ काम गर्ने वातावरण बनाउनु आवश्यक छ ।

नेपालमा अपराधजन्य कार्यहरुबाट प्राप्त सम्पत्ति शुद्धीकरण कार्यलाई निरुत्साहित गर्न सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन २०६४ र नियमावली २०६६ लागु भएको, सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी मुद्रा हेर्ने जिम्मेवारी विशेष अदालतलाई हुने व्यवस्था, अवैध मुद्रा निर्मलीकरण विरुद्धको कार्यलाई व्यवस्थित गर्न अर्थ सचिवको संयोजकत्वमा समन्वय समिति गठन गरिएको, वित्तीय सूचनाहरुको संकलन र विश्लेषण गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकमा छुट्टै वित्तीय जानकारी एकाइ गठन गरिएको, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण रणनीति तथा कार्ययोजना २०६८-२०७३ ल्याइएको, सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी कार्यलाई नियन्त्रण तथा दमनका लागि विश्वब्यापी रुपमा विकसित गरिएका मापदण्डहरुलाई आत्मसात गरिएको, अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण विभागको स्थापना भएको देखिन्छ । तर बाह्य र आन्तरिक दबाव र भनसुन, नेपालको भारत र चीनसँगको खुल्ला सिमाना, सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी जनेचतनाको अभाव, विद्यमान कानुनहरुको कार्यान्वयनमा सरकारी उदासिनता, नागरिक समाज र दबावमूलक समूहहरुको सशक्त भूमिकाको अभाव, अवैध मुद्रा निर्मलीकरणबारे फितलो अनुसन्धान तथा तर्किकता, सम्पत्ति शुद्धीकरणलाई संगठित अपराधको रुपमा विस्तार गर्ने जालोले समाजमा जरा गाडेर बस्नु, राजनीतिक अस्थिरता तथा राजनैतिक ईच्छाशक्तिको कमी आदिले यसमा समस्या र चुनौती खडा गरेका छन् ।

उत्प्रेरणा तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा भौतिक कार्य वातावरणको भूमिका

● गुणराज भट्ट *

“If you spend too much time thinking about a thing, you'll never get it done.”

— Bruce Lee

१. विषय प्रवेश

सार्वजनिक क्षेत्रका कर्मचारीको कार्यशैली, उत्पादकत्व, तथा कार्य प्रभावकारिता राम्रो नभएको भनी खरो आलोचना हुने गरेको यथार्थ नेपाली समाजमा विद्यमान छ । कतिपयले यस कुरालाई कर्मचारीको कामचोर प्रवृत्ति, राज्यमाथिको दोहनदेखि लिएर अनेक लाञ्छना लगाउँदछन् भने केही विद्यमान सेवा, सुविधा आदिको कारण कर्मचारीको मनाबल कमजोर भएको कुरा स्वीकार्छन् । कर्मचारीतन्त्र क्षमतावान, उत्प्रेरित तथा उच्च मनोबलका साथ आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न दत्तचित्त नभएसम्म देश विकास गर्न त्यति सजिलो नहुने कुरा पनि यो देशका नीति निर्माता तथा कर्मचारी नेतृत्वलाई राम्ररी थाहा छ । प्रत्येक वर्ष सरकारी बजेट भाषण गर्ने दिन होस या विभिन्न संघ/संस्थाहरूमा सेवा सुविधा बढाउन गरिने दबावमूलक कार्यक्रम, त्यसमा कर्मचारीको भौतिक कार्य वातावरण सुधारने ठोस कुरामा भन्दा तलब सुविधा वृद्धिमै बढ्दा ध्यान दिने गरिएको देखिन्छ । यस लेखमा उत्पादकत्व र मनोबल बढाउन नेपाल राष्ट्र बैंक लगायतका सरकारी निकायहरूमा हालसम्म गरिएको उपेक्षाको पक्षलाई विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२. भौतिक वातावरण र कार्य बीचको सम्बन्ध

अङ्ग्रेजीमा एउटा भनाइ छ, “Clutter in your physical surroundings will clutter your mind and spirit.” यसको मतलब हाम्रो वरिपरिका वस्तुहरू भद्रगोल छरिएका छन् भने हाम्रो दिमाग र चिन्तन पनि त्यस्तै हुन्छ । हुन पनि हो । सफा सुगन्ध कार्यालय, व्यवस्थित भौतिक सामानहरू, सफा शौचालय, हरियाली बगैचा र बास्नादार विभिन्न थरीका फूलहरू, सफा र

गुणस्तरीय क्यान्टिन, बाहिर नदेखिने गरी भित्ता/भुईँमा मिलाइएका बिजुली तथा इन्टरनेटका तार, सानो चिटिक्क टेबल तथा यथास्थानमा राखिएका कागजपत्रहरू र उपयुक्त किसिमको अफिस सजावट, यो सबैले चाहने कुरा हो, चाहे माथिल्लो स्तरको कर्मचारी होस वा सामान्य कार्यालय सहयोगी ।

राम्रो वातावरणमा काम गर्न पाएमा कर्मचारीको दिमाग सानातिना कुरामा अल्झ्दैन । कार्यालय जानु अधिदेखिकै कुरा गरौं । यदि कार्यालयमा सफा र गुणस्तरीय खाना पाइने क्यान्टिन छ भने हामी घरमा हतारहतार खाना खाने प्रयास गर्दैनौं, जसले गर्दा खाना खान कुर्दा अफिस जान ढिलो हुने समस्या हल हुन्छ । तर अधिकांश सरकारी कार्यालयहरूमा दिवा खाजा खान त मुस्किल छ, खाना कसरी खानु ? त्यस्तै, कार्यालयमा उपलब्ध उपकरण, फर्निचर, कम्प्युटरको अवस्था, इन्टरनेट र इमेल सुविधाको अवस्था र अन्य कामसँग सम्बन्धित आधारभूत पूर्वाधारमा टाउको दुखाउन परेन भने एकातर्फ काम गर्न नखोज्नेले यो छैन, त्यो छैन, यसले काम गर्दैन भनेर पन्छिन पाउँदैनन् भने अर्कोतर्फ मेहनती कर्मचारीले सिर्जनशील भएर कार्यसम्पादन गर्न सक्छन् ।

विभिन्न अध्ययनहरूले उपयुक्त भौतिक वातावरणले कर्मचारीको उत्पादकत्व तथा उत्प्रेरणा बढाउने कुरा पुष्टि गरेका छन् । यसमध्ये एण्ड्रयन लायमन ले सन् १९९५ गरेको अध्ययनबाट कार्यालयमा हुने तापक्रम, हावा तथा पानीको गुणस्तर, उज्यालो तथा हल्लाको अवस्था आदिले कामप्रतिको ध्यानमा अधिकांश कर्मचारीलाई धेरै प्रभावित गरेको पत्ता लगाएका थिए । जब कुनै कर्मचारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न ध्यानपूर्वक काम

* सहायक निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

गर्न पाउँदैन, सिर्जनशीलता त परै जाओस दैनिक काम कारवाहीमा समेत तन मन असन्तुष्ट हुने, गुनासा धेरै गर्ने र सक्रिय भएर कार्यसम्पादन नगर्ने जस्ता समस्याहरू देखा पर्न सक्दछन् ।

सजावटको पौराणिक चिनिया पद्धति “फेङ सुई” का अनुसार उत्पादकत्व बढाउन कार्यसम्पादन गर्न आवश्यक सम्पूर्ण वस्तुहरू हातैले तुरुन्त भेटिने ठाउँमा हुनुपर्छ किनकि भद्रगोल र फोहोरमा काम गर्दा आवश्यक सामग्री खोज्दैमा र त्यस बारेमा सोच्दैमा समय बित्ने गर्दछ ।

तसर्थ, चिरिच्याट्ट र पूर्वाधारयुक्त कार्यालय भएमा उत्पादकत्व तथा उत्प्रेरणा मात्र नभई जागिर छोड्ने दर कम हुने, श्रमसम्बन्ध राम्रो हुने र सेवा प्रवाह प्रभावकारी हुने विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान एवम् व्यावहारिक अनुभवबाट पुष्टि हुन्छ । नेपालका प्रायजसो निजी क्षेत्रमा थोरै कर्मचारीले बढी काम गर्न सक्ने र उनीहरूकै गुणस्तर, ग्राहकसँग गर्ने व्यवहार तथा जिम्मेवारी बढी हुने तर तुलनात्मक रूपमा राम्रो आर्थिक सुविधा, उच्च पेशागत सुरक्षा, औषधोपचार, पेन्सन लगायतका सुविधा भएका सरकारी निकायहरूमा उत्प्रेरण र उत्पादकत्व कम हुनुमा यो एउटा प्रमुख कारण भएको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययन अनुसन्धानको निचोडबाट समेत पुष्टि गर्न सकिन्छ ।

३. भौतिक वातावरण र उत्पादकत्व

व्यवस्थापनको सिद्धान्तले मानव संसाधन व्यवस्थापनका मुख्य तीन उद्देश्यहरू रहेको कुरा बताउँदछ । पहिलो कार्यजीवनको गुणस्तर बढाउने, दोश्रो उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने र तेश्रो परिवर्तनका लागि कर्मचारीहरूलाई तयार गराउने । यी मध्येमा पनि गुणस्तरीय कार्यजीवन अन्य दुई उद्देश्यको प्रस्थान विन्दु हो, जुन नभैकन न त उत्पादकत्व बढाउन सकिन्छ, न त कर्मचारीहरूलाई परिवर्तनका लागि तयार गराउन । यो सिद्धान्त सार्वजनिक तथा निजी सबै खाले संस्थाहरूमा लागु हुन्छ ।

कार्यजीवनको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न आवश्यक विभिन्न तत्वहरू मध्ये कार्य वातावरणले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । विभिन्न पछिल्ला अध्ययनहरूले समेत के देखाएको छन् भने कर्मचारीको उत्प्रेरणामा तलब भत्ता लगायतका आर्थिक सुविधाले भन्दा कार्य वातावरण लगायतका गैरमौद्रिक तत्वहरूले अभूत ठूलो प्रभाव पारेका

हुन्छन् । साथै, तलब सुविधाले घरायसी तथा सामाजिक जीवनमा योगदान गरे पनि कार्य वातावरणले भने प्रत्यक्ष कामलाई नै प्रभाव पर्ने हुनाले कार्य सम्पादनसँग कार्य वातावरणकै योगदान बढी हुने विश्वास पनि उक्तिकै छ । आर्थिक सुविधा कम भई कर्मचारीमा असन्तुष्टि पैदा भएमा जागिर छोड्ने संभावना रहन्छ । राम्रो कार्य वातावरण नभएमा जागिर नछोड्ने तर काम गर्न भने मन नलाम्ने हुने अध्ययनहरूले देखाएका छन् । यसलाई केही हदसम्म हर्जबर्गको मोटिभेसन-हाइजिन थिअरीले समेत इंगित गर्दछ । तसर्थ, राम्रो कार्य वातावरणले संस्थामा रहनुजेल थोरै सुविधामै पनि आफूलाई जिम्मा दिएको काम सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न उक्तिकै अभिप्रेरित गर्दछ ।

दुर्गन्धित शौचालय, पिउने विश्वास नलाम्ने खानेपानी र गुणस्तरहीन क्यान्टिन जस्ता तत्वहरूले कार्यालयमा हुने खानपिन लगायतमा स्वच्छता नभएमा एकातिर यसको व्यवस्थापनमा कर्मचारीहरूले कार्यालयकै समय खर्चनु पर्ने हुन्छ भने अर्कोतिर कर्मचारीको स्वास्थ्यमा समस्या आएमा कार्यालयलाई नै घाटा हुन्छ । यसबाट मानसिक रूपले सोचविचार गर्नुपर्ने कार्य प्रत्यक्ष प्रभावित हुन पुग्दछन् । तुलनात्मक रूपमा माथिल्लो स्तरका अधिकृतहरूलाई भौतिक सुविधा रहे तापनि तल्लो स्तर, खासगरी काममा वास्तविक योगदान गर्ने कर्मचारी वर्गलाई भने खासै वास्ता गर्ने चलन नभएको अवस्था हाम्रो छ । कार्यालय प्रमुखलाई भन्दा पनि कारखानाका कामदारलाई एयर कन्डिसन चाहिन्छ भन्ने जापानी प्रचलन यहाँ स्मरणीय छ । जबसम्म कर्मचारीहरू तातो, चिसो, खाना, खाजा, कम्प्युटर, उज्यालो, शौचालय, पानी आदि आदिका बारेमा सोच्न थाल्दछन्, तबसम्म सानातिना कुरामा नै कर्मचारीको ध्यान अल्भन्छ । फलस्वरूप कर्मचारीहरूबाट उत्पादकत्व प्राप्त गर्न सकिँदैन ।

नेपालमा तुलनात्मक रूपमा निजी क्षेत्रका कार्यालयहरूमा भौतिक व्यवस्थापन राम्रो रहेको छ, जसले गर्दा उत्पादकत्व पनि बढी नै छ । जस्तो, सरकारी बैंकहरूको तुलनामा निजी बैंकहरूको कर्मचारी खर्च धेरै कम छ तर तलब सुविधा भने त्यत्तिकै प्रतिस्पर्धी रहेको छ र कर्मचारीको कार्यसम्पादन निजी स्तरकाकै बढी राम्रो भएको प्रतिक्रिया पाइन्छ । यसका विविध कारणहरूमध्ये एक निजी बैंकहरूले भौतिक वातावरणको व्यवस्थापनमा

दिएको उचित ध्यान पनि हो ।

समग्रमा जनशक्ति व्यवस्थापनको आधारभूत लक्ष्य प्राप्तमा कार्यालयको भौतिक व्यवस्थापनको ठूलो भूमिका हुने हुनाले सफल जनशक्ति व्यवस्थापनका लागि वित्तीय सेवा सुविधाले मात्र कार्य जीवनको गुणस्तर मापन नहुने कुरा सिद्धान्त र व्यवहारबाट पुष्टि हुन्छ ।

४. भौतिक वातावरणका सम्बन्धमा सवालहरू

सरकारले यस वर्षको बजेटमा “आगामी दिनहरूमा राष्ट्रसेवकहरूको मनोबल उच्च राख्न सेवा सुविधालाई समयानुकूल बनाउँदै लैजाने” उद्घोष गरेको छ । तर पनि कुनै परियोजना वा विदेशी सहयोग बिना कार्यालयको उचित भौतिक व्यवस्थापनमा अग्रसरता देखाइएको भने कम्मै पाइन्छ । पुराना काम नलाग्ने सामान मिल्काइएका अँध्यारो भूमिगत स्टोर एक विदेशी प्रोजेक्टले लिएर क्युबिकल पार्टिसन तथा एयर कन्डिसन लगायतका सम्पूर्ण सुविधाको व्यवस्था गरेपछि अत्याधुनिक कार्यालय भएको प्रत्यक्ष अनुभव यस लेखकले केही वर्ष अघि नेपाल सरकारमा सेवा गर्दा भोगेको थियो । कार्य संस्कृतिको सोचमै परिवर्तन गरी न्यूनतम खर्चमा आकर्षक भौतिक वातावरण सिर्जना गर्नमा सरकारी प्राथमिकता कम्मै परेको यसबाट पुष्टि हुन्छ ।

विकसित देशमा भौतिक सुविधाको उचित व्यवस्थापन नगरी कर्मचारीको नियुक्ति नै गरिँदैन । उचित भौतिक पूर्वाधार विना कार्यालय स्थापना नै नहुने हुनाले हाम्रो जस्तो दैनिक कामकाजी समस्या पनि हुँदैन । यसकारण ती देशहरूमा भौतिक पूर्वाधारको प्रत्यक्ष प्रभाव कामसँग नजोडिने हुनाले कार्य वातावरणमा खासगरी कार्य संस्कार, मूल्य/मान्यता, साथीभाइ तथा हाकिमसँगको सम्बन्ध आदिलाई लिने गर्दछन् । तर हामीकहाँ भने अझै पनि जाडो महिनाभरि कर्मचारी भेटिन घाम लाग्ने चौरतिर धाउनु पर्दछ । नधाउनु पनि किन ? चिसोले कट्याङ्गिएर कार्यालय रुड्नु भन्दा काम छल्ने र ज्यान तताएर एक छिनको भए पनि राहत पाउने अवसर कसले चुकाउँछन् र !

त्यतिमात्र होइन, नेपाल राष्ट्र बैंकमा अझै पनि कर्मचारीको दरबन्दी संख्याका आधारमा बस्ने कोठा, कुर्सी तथा अन्य लजिस्टिक्स व्यवस्था नहुँदा कर्मचारीको सरुवा, बढुवा वा नयाँ नियुक्ति भए पश्चात् महिनौसम्म

अस्थायी प्रकृतिमा काम चलाउन परेको वा कामै गर्न नपाएको गुनासाहरू पनि कतिपय विभाग/कार्यालयमा विद्यमान् छ । भूकम्प पश्चात् त भन्नु यो समस्या बढी टड्कारो हुन थालेको छ ।

५. भौतिक वातावरणलाई बदल्ने उपायहरू

भौतिक कार्य वातावरण बदल्न देहाय बमोजिमका कार्य सरकारी निकाय विशेष गरी नेपाल राष्ट्र बैंकमा गर्नुपर्ने देखिन्छ । भूकम्प पछिको पुनर्निर्माण गर्दादेखि नै कुन विभागका लागि कति दरबन्दी आवश्यक छ, सोही आधारमा कम्तीमा १० वर्षको रणनीति अपनाई भौतिक वातावरण निर्माणमा जोड दिएमा दीर्घकालसम्ममा खर्चमा मितव्ययिता र भौतिक कार्य वातावरणमा उल्लेख्य सुधार हुन सक्दछ ।

- कोठाको आकार र अधिकतम कर्मचारी संख्या निर्धारण गरी विद्यमान कार्यालयहरूको भौतिक सर्वेक्षण सम्पन्न गर्ने । यस अनुसार हाल कार्यरत कर्मचारी र कुल दरबन्दी संख्याका आधारमा अधिकतम आवश्यक कार्यस्थल निर्धारण गर्न सकिन्छ ।
- टेबल कुर्सी सार्ने, बोक्ने, मिलाउने, तार मिलाउने आदि गर्नुको साटो फिक्सड नेचरको क्युबिकल पार्टिसन गर्न सकिन्छ । हुनेलाई ठूलो एउटा कोठा तर कोही कोही भने सानो कोठामा धेरै जना बस्दा सामाजिक सम्बन्ध राम्रो भए पनि एकत्रित भएर काम गर्न ज्यादै अप्ठेरो पर्दछ । पद अनुसारको के के सुविधा दिने हो, सो अनुसारका फिक्सड फर्निचर/फर्निचिङ गर्नु पर्दछ । सही कर्मचारी छनौट (एक खराब कर्मचारीले सबैलाई नै खराब बनाउन सक्छ)
- कार्यालयको सजावट चिनियाँ पद्धति “फेङ सुई” अनुसार गर्नु पर्दछ ।
- कर्मचारी हुन् या सेवाग्राही, सबैखाले अपाङ्गहरूलाई आवतजावत तथा कामकाज गर्न मिल्ने गरी भौतिक वातावरण बनाइदिनु सार्वजनिक निकायको दायित्व हो ।
- डेक्सटप कम्प्युटर किन्ने, युपिएस किन्ने गर्दा ठूला टेबल लगायतका थप सामानको खरिदमा खर्च बढ्दै गएको छ तथा अत्याधिक बिजुली खपत भएको छ । यसको सट्टा ताल्चा लगाउने सिस्टम सहित ल्यापटप जडान गरी कर्मचारीहरूलाई त्यसैमा अभ्यस्त बनाएमा

आधुनिक कार्यालयको सजावटलाई थप टेवा पुग्दछ ।

६. प्रत्येक कोठामा सोफा र थप कुर्सीहरू राख्नुको सट्टा एउटा कुर्ने स्थान (Visitor's Waiting Room) र विभाग/महाशाखाको आवश्यकता अनुसारका कम्तीमा २ वटा बैठक कोठा (एउटा ठूलो र एउटा सानो) हुनु पर्दछ । यसो गरेमा काममा गोपनियता कायम गर्न तथा अनावश्यक गफगाफ गरी समय बिताउन नियन्त्रण हुन सक्दछ ।
७. विभागमा एउटा कपि रुम (प्रिन्टिङ, बाइन्डिङ लगायतका सबै सुविधा सहित) आवश्यक पर्दछ । एक सानो कागजात समेत बारम्बार प्रिन्ट गरी जाँच गर्ने र सच्याई पुनः प्रिन्ट गर्ने प्रचलन अन्त्य गरी सफ्टकपिमै आवश्यक परिमार्जन गर्ने र अन्तिम कपि मात्र प्रिन्ट गर्ने प्रचलन गर्नु पर्दछ । विभागीय तथा महाशाखा प्रमुख वाहेकलाई व्यक्तिगत प्रिन्टर उपलब्ध गराउनु हुँदैन । यसको साटो उच्च क्षमताको नेटवर्क प्रिन्टर उक्त कपि रूपमा राख्नु पर्दछ ।
८. प्रत्येक विभागमा एक/एक किचनको व्यवस्था गर्नु पर्दछ र आवश्यकता अनुसारका Utensils को व्यवस्था गर्नु पर्दछ । कर्मचारीहरूले आवश्यकता अनुसार चिया खाने एवम् कार्यालयको रेफ्रिजेरेटर प्रयोग गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ । यसलाई सकेसम्म सेल्फ सर्भिसमा लैजाने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
९. कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत कागजात एवम् कार्यालय प्रयोगका लागि घर्ना सहितका टेबल र प्रत्येक कोठामा दराज राख्नै पर्ने परम्परागत प्रचलनको अन्त्य गर्न कार्यालयका गोप्य एवम् अति सुरक्षित राख्नु पर्ने कागजात राख्न विभागमा एउटा छुट्टै क्याबिनको व्यवस्था गर्ने र अन्यको कागजातलाई अवश्यकता अनुसार फाइलिङ गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । कर्मचारीहरूका व्यक्तिगत सामान तथा कागजात राख्न व्यक्तिगत क्याबिनेटहरू एक छुट्टै मेल रुममा हुने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

यी सबै व्यवस्थाहरू गर्न शुरुआती खर्च देखिए तापनि दीर्घकालमा फर्निचर तथा फर्नीसिङमा हुने खर्च घट्ने, कर्मचारीको उत्पादकत्व तथा उत्प्रेरणा अभिवृद्धि हुने तथा समग्र कार्य वातावरणमा सुधार भई नेपाल राष्ट्र बैंकको छवि अभ्र उँचो हुने आंकलन गर्न सकिन्छ ।

राम्रो कार्यस्थल बनाउन चाहिने तत्वहरू

१. सही कर्मचारी छनौट (एक खराब कर्मचारीले सबैलाई नै खराब बनाउन सक्छ) ।
२. विषाक्त कर्मचारीलाई जान दिने ।
३. कार्यालय स्वच्छ, आरामदायक तथा उपयुक्त सजावटमा राख्ने ।
४. कार्यालयमा उपयुक्त उज्यालोको व्यवस्था गर्नेकमजोर उज्यालोले आँखामा दबाव, भिजन समस्या तथा टाउको दुख्न सक्ने ।
५. विश्रामका लागि प्रशस्त खुला ठाउँ राख्ने ।
६. कार्यालयको भित्ता कार्य अनुकूल डिजाइन गर्ने (जस्तो : लेखन र मेट्न मिल्ने) ।
७. कार्यकोठामा कर्मचारीको ईच्छा अनुसारका सरसामान व्यवस्था गरिदिने (सबैलाई एउटै भन्दा पनि ईच्छा अनुसार फरक गर्ने) तथा सजावटमा व्यक्तिगत स्वतन्त्रता दिने ।
८. आपसी सहयोगलाई बढावा दिन साना (निजी कोठा) तथा ठूला ठाउँ व्यवस्था गर्ने ।
९. सँगै खाजा खाने व्यवस्था गर्ने (जस्तो: समय समयमा छोटा प्रस्तुति सहितको खाजा आदि) ।
१०. कार्य हप्ताभित्रै मनोरञ्जन कार्यहरू गर्ने (जस्तो: जन्मदिन मनाउने, खेल खेल्ने) ।
११. कर्मचारीहरूलाई यताउता घुम्न दिने (हिँडडुल स्वतन्त्रताले राम्रो सोचको विकास हुन सक्छ) ।
१२. कल्याणमा फोकस गर्ने (जस्तो: ध्यान, योगा) ।
१३. सिनियरहरूसँग प्रत्यक्ष भेट्ने मौका दिने/उच्च व्यवस्थापनले कर्मचारीहरूसँग प्रत्यक्ष कुराकानी गर्ने ।
१४. निर्देशन/आदेशहरूलाई पुनर्लेखन गर्ने (जस्तो: यस्तो गर्नुपर्छको साटो यसो गरौं) ।
१५. कर्मचारीलाई अधिक भार नदिने ।
१६. दैनिक कार्यतालिकामा लचिलो हुने ।
१७. सेवा, सुविधा तथा जीवनवृत्तिमा पारदर्शी हुने ।
१८. उचित तालिम एवम् स्रोत/साधन उपलब्ध गराउने ।
१९. कामको पृष्ठपोषण दिने (सकेसम्म सकारात्मक) तथा विभिन्न नीति तथा मुद्दामा खुला पृष्ठपोषण माग्ने ।
२०. धन्यवाद दिने (कर्मचारी तथा कामको पहिचान, प्रशंसा तथा धन्यवाद दिने) ।

स्रोत: Brittney Helmrich, Business News Daily. April 23, 2015.
<http://www.businessnewsdaily.com/7932-create-better-work-environment.html#sthash.YQsKoxEI.dpuf>

६. निष्कर्ष

उत्प्रेरणाको शुरुआती सिद्धान्त अब्राहम मास्लोले भौतिक सेवा सुविधा उत्प्रेरणाको पहिलो खुट्टाकिला रहेको पढ्न पाइए पनि अधिकांश कर्मचारी युनियन तथा व्यवस्थापकहरूको समेत जोड भने मौद्रिक सेवा सुविधामा रहने तर कार्यालयको काम भने जे जसरी जस्तोसुकै भौतिक कार्य वातावरणमा गरे पनि हुन्छ भन्ने मानसिकता रहेको जस्तो देख्न थालिएको छ । यस सोच त्यागेर उचित र आधुनिक कार्य वातावरण र कार्य संस्कृति नबदलीकन उत्पादकत्व बढाउन सकिँदैन भन्ने महसुस गर्न ढिला भैसकेको छ ।

हाल अधिकांश विभाग तथा कार्यालयहरूमा परम्परागत निजी कोठे शैली, फर्निचर तथा फर्निचिङ एवम्

स्पेस/लेआउट सजावट नगरिएबाट कार्य वातावरणमा असर पुगेको छ । तसर्थ, आकर्षक अफिस सजावटले कर्मचारीको सोचाइ र व्यवहारमा परिवर्तन आई मनोबल बढाउने, तनाव तथा कार्यको चापबाट केही रिल्याक्स दिलाउने लगायतका अनगिन्ति फाइदा लिन भौतिक वातावरण व्यवस्थापनमा विशेष जोड दिनु पर्दछ । मौद्रिक तत्वहरूलाई अझै पनि उत्प्रेरणाको प्रमुख स्रोत मानिए पनि यस्तो मौद्रिक उत्प्रेरणाले मात्र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न सक्दैन । फलस्वरूप, कर्मचारीहरूमा कार्य सन्तुष्टि चाहिँ प्राप्त हुन्छ तर नतिजा भने सोचेजस्तो ननिक्लन सक्दछ । वित्तीय साधनस्रोत जति नै वृद्धि गरे पनि क्रमशः माग बढ्दै जान्छ भने भौतिक कार्य वातावरण एक चोटीको सजावट वर्षौंसम्म काम लाग्दछ ।

बैंकिङ साधन परिचालनमा देखिएको असन्तुलन : कारण र परिणाम

डा. गुणाकर भट्ट*

पृष्ठभूमि

१. अर्थतन्त्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको भूमिका वित्तीय साधन परिचालनमा केन्द्रित भएको हुन्छ । बैंकहरूले मुख्यतया वित्तीय साधन परिचालनका क्रममा बचतकर्ताहरूबाट बचत संकलन गर्ने, संकलित बचतलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह मार्फत परिचालन गर्ने र ग्राहकहरूको भुक्तानी स्थानान्तरणमा सहयोग पुऱ्याउने काम गर्दछन् । साधन परिचालनका क्रममा बैंकहरूले निर्वाह गर्ने सबैभन्दा महत्वपूर्ण भूमिका भनेको जोखिम व्यवस्थापन हो । जोखिम व्यवस्थापन गर्दा साधनको रूपान्तरण समेत भएको हुन्छ । साधनको यही रूपान्तरण हुने क्रमले वित्तीय घर्षण सिर्जना गर्ने र वित्तीय घर्षणको मात्राले अर्थतन्त्रको गति समेत प्रभावित हुने गर्दछ । नेपालका बैंकहरूले वित्तीय साधन परिचालन अर्थात् कर्जा र निक्षेपका बीच उपयुक्त सन्तुलन नमिलाएका कारण केही महिना यता वित्तीय घर्षण बढेको अवस्था पनि छ ।
२. चालू आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को प्रारम्भका पाँच महिना आक्रामक ढंगले कर्जा विस्तार गरेका बैंकहरूले त्यसपछि एकाएक ऋणयोग्य कोषको अभाव महसुस गरे । ऋणयोग्य कोषको अभाव महसुस गर्नासाथ बैंकहरूले साविकका ऋणीहरूलाई ब्याज बढेको जानकारी दिन थाले । ऋणयोग्य कोषको अभाव बढेसँगै मुद्दती निक्षेपमा ब्याज बढाउने क्रम पनि शुरु हुन थाल्यो । यद्यपि कुल निक्षेपमा ४२ प्रतिशत अंश रहेको बचत निक्षेपमा भने ब्याज बढाउने काम हुन सकेन । कुल निक्षेपमा ५० प्रतिशत हिस्सा रहेको संस्थागत बचत तान्न तीव्र प्रतिस्पर्धा गरिरहेका बैंकहरूले आफ्नो कर्जा-पुँजी तथा निक्षेप अनुपात ८० प्रतिशतको सीमामा पुग्दा पनि सर्वसाधारणको बचतलाई त्यति महत्व दिएनन् ।
३. आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को मौद्रिक नीतिले बैंकहरूलाई जोखिमयुक्त क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह

गर्न निरुत्साहित गरेको थियो । यस क्रममा रियल स्टेट कर्जा र त्यसको सुरक्षण बीचको अनुपात (एलटीभी रेसियो) ६० प्रतिशत रहेकोमा त्यस्तो अनुपातलाई घटाएर ५० प्रतिशत कायम गरियो भने आवासीय रियल स्टेट कर्जाको हकमा कर्जा-सुरक्षण अनुपात ६६ प्रतिशतबाट घटाएर ६० प्रतिशत कायम गरियो । यसैगरी सेयर धितोमा प्रवाह हुने कर्जाका लागि सुरक्षण वापत सेयरको मूल्याङ्कन गर्दा २ वटा व्यवस्था परिवर्तन गरिए । सेयरको मूल्याङ्कन गर्दा पछिल्लो १८० कार्य दिनको अन्तिम मूल्यको औसत मूल्य वा सेयरको प्रचलित बजार मूल्यमध्ये जुन कम हुन्छ सोको बढीमा ६० प्रतिशत रकमसम्म मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई परिवर्तन गरी पछिल्लो १८० दिनको अन्तिम मूल्यको औसत मूल्य वा सेयरको प्रचलित बजार मूल्यमध्ये जुन कम हुन्छ सोको बढीमा ५० प्रतिशत रकमसम्म मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरियो ।

४. नियामक निकायले जोखिमयुक्त क्षेत्रको विषयमा गरेको उपर्युक्त व्यवस्थाको अन्तर्निहित आसय बैंकहरूलाई आसन्न संकटका विषयमा सजग गराउनु रहेको थियो । यस क्रममा घर जग्गा कारोबारको तथ्यांक र सेयर बजार परिसूचकलाई सूक्ष्म रूपमा अनुगमन समेत गरिएको थियो । तर नियामकले सचेत गराउँदा-गराउँदै पनि सम्हालिनु पर्ने बैंकहरूले क्षेत्रगत कर्जा सीमा अनुपात भन्दा धेरै तल कर्जा प्रवाह भएको बहानामा घर-जग्गा र सेयरका क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जालाई नियन्त्रण गर्ने प्रयास गरेनन् । बरु उल्टै बैंकहरूले आक्रामक ढंगले कर्जा प्रवाह विस्तार मार्फत नाफा बढ्न गई बोनस सेयर बाँड्न सहज हुने र राष्ट्र बैंकले २०७४ असार मसान्तसम्मका लागि तोकेको चुक्ता पुँजी बढाउन पनि साधन जुट्ने अभियानलाई तीव्रता दिए ।

* निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

कारण

बैंकहरूको साधन परिचालनमा असन्तुलन देखिनु अर्थात कर्जा-पुँजी तथा निक्षेप अनुपातका बीच उपयुक्त तालमेल नमिल्नुका पछाडि आर्थिक तथा गैर-आर्थिक दुवै कारणहरू जिम्मेवार रहेका छन् । यससँग सम्बन्धित केही प्रमुख कारणहरू निम्नानुसार छन्:

१. **उच्च कर्जा प्रवाह** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को ६ महिनामा १२.९ प्रतिशतले कर्जा प्रवाह वृद्धि गरे । अघिल्लो आर्थिक वर्षको उक्त अवधिमा कर्जा प्रवाहको वृद्धि दर ५.८ प्रतिशत मात्र थियो । वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७३ पुसमा बैंकहरूको कर्जा प्रवाह ३२ प्रतिशतले बढ्यो । २०७२ पुसमा यस्तो कर्जा प्रवाहको वृद्धि दर १३.६ प्रतिशत मात्र थियो । सीमा नाका अवरोधका कारण गत वर्षलाई अपवाद मान्ने हो भने पनि त्यसभन्दा अगाडिका वर्षहरूमा यसरी उच्च दरमा कर्जा प्रवाह बढेको छैन (तालिका १) । निक्षेप वृद्धिमा कमी आएको कारण साधन परिचालनमा असन्तुलन देखिएको भन्ने तर्क पनि अगाडि नसारिएको होइन । तर निक्षेपको वृद्धि दर गत वर्षको भन्दा बढी नै रहेको देखिन्छ । वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७३ पुसमा बैंकहरूको निक्षेप २०.८ प्रतिशतले बढ्यो । २०७२ पुसमा यस्तो वृद्धि दर २०.१ प्रतिशत थियो । यसरी निक्षेपको वृद्धिमा आएको कमी भन्दा पनि कर्जा विस्तारमा अपनाइएको अनियन्त्रित व्यवहारले कर्जा-निक्षेपका बीच असन्तुलन ल्याउन प्रमुख भूमिका खेलेको देखिन्छ ।

तालिका १: निक्षेप तथा कर्जाको वृद्धि दर (वार्षिक बिन्दुगत)

	निक्षेप वृद्धि			कर्जा वृद्धि		
	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४
साउन	१८.३	१९.८	२०.५	१९.४	१९.०	२५.१
भदौ	१७.७	२०.७	१९.८	२१.१	१७.२	२७.०
असोज	१६.७	१९.८	२१.०	२०.२	१६.९	२५.६
कात्तिक	१६.०	२०.३	२०.५	२०.१	१६.२	२९.४
मंसिर	१५.६	२०.५	२०.६	२३.८	१४.६	३१.३
पुस	१६.१	२०.१	२०.८	२१.५	१३.६	३२.०
माघ	१६.१	२२.६		१९.८	१६.२	
फागुन	१६.१	२१.०		१९.६	१८.७	
चैत	१६.५	२२.८		१९.८	१९.७	
बैशाख	१९.३	१९.५		१९.५	२१.१	
जेठ	२१.५	१८.५		२०.९	२०.९	
असार	२०.१	१९.४		१९.८	२३.७	

२. **जोखिमयुक्त क्षेत्रमा लगानी** : समग्र कर्जा विस्तार उच्च दरले भएकोले मात्र होइन, यस्तो कर्जा विस्तार तुलनात्मक रूपमा सट्टेबाजी क्रियाकलापलाई प्रोत्साहित गर्ने र नेपाल जस्तो आयातमुखी अर्थतन्त्रको दीगो विकासमा खासै सहयोग नपुऱ्याउने क्षेत्रमा बढेका कारण पनि वित्तीय साधन परिचालनमा असन्तुलन भएको देखिन्छ । २०७३ असारपछि २०७३ पुससम्म मात्र बैंकहरूले ओभरड्राफ्ट, हायर पर्चेज, सेयर धितो र रियल स्टेट जस्ता क्षेत्रमा करिब रु. ९० अर्ब थप कर्जा प्रवाह गरे (तालिका २) । वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७३ पुसमा बैंकहरूको ओभरड्राफ्ट, हायर पर्चेज, सेयर धितो र रियल स्टेट क्षेत्रमा रहेको लगानी करिब ३८ प्रतिशतले बढ्यो । समग्र कर्जा वृद्धि दर नै अस्वाभाविक ढंगले उच्च रहेको अवस्थामा जोखिमयुक्त क्षेत्रको कर्जा वृद्धि दर भन्ने माथि रहेको छ । साथै कुल लगानीमा रहेको कर्जा मध्ये ४३ प्रतिशत उल्लिखित जोखिमयुक्त क्षेत्रमा नै रहेको देखिन्छ । यी क्षेत्रमा हुने कर्जा प्रवाहको आफ्नै आवश्यकता, सान्दर्भिकता र औचित्य छ । तर बैंकहरूले सम्पत्ति तथा दायित्वका बीच उपयुक्त सन्तुलन नै नमिल्ने गरी यी क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्दा साधन परिचालनमा प्रतिकूल असर पर्न गएको हो । उदाहरणका लागि ओभरड्राफ्ट कर्जाको मुख्य उद्देश्य अल्पकालीन रूपमा निश्चित अवधिका लागि व्यापारिक प्रतिष्ठानको चालू पुँजी लगायतको आवश्यकतालाई सहयोग पुऱ्याउनु हो । सैद्धान्तिक रूपमा बैंकमा निक्षेप खाता भएकाहरूले आफ्नो खातामा भएको रकम भन्दा बढी रकम निश्चित अवधिका लागि भिक्न पाउने सुविधा नै ओभरड्राफ्ट हो । तर नेपालका बैंकहरूले लामो अवधिको प्रयोजनका लागि अर्थात घर निर्माण गर्न, जग्गा तथा सेयर खरिद गर्न र सवारी साधन किन्न समेत ओभरड्राफ्ट दिन पुगे । बैंकहरूको यस्तो प्रवृत्तिले साधन परिचालन असन्तुलन हुन गयो । साधनको पर्याप्त उपलब्धताको सुनिश्चितता तथा उपयुक्तता बिना अर्थतन्त्रलाई दीर्घकालीन रूपमा असर पार्ने क्षेत्रमा जथाभावी लगानी गर्ने बैंकहरूको व्यवहारले वित्तीय साधन परिचालनमा असन्तुलन पैदा गरेको छ ।

तालिका २ : उच्च दरले कर्जा विस्तार भएका क्षेत्रहरूमा

लगानीमा रहेको कर्जा (रु. अर्बमा)

शीर्षक	२०७२		२०७३	
	असार	पुस	असार	पुस
ओभरड्राफ्ट	२४६.०	२५९.२	२९४.३	३४९.३
सेयर मार्जिन कर्जा	२४.९	२७.६	३७.७	४०.८
आवासीय व्यक्तिगत	९९८.९	९२५.३	९४२.८	९६३.३
घर कर्जा (रु. एक करोडसम्म)				
घर-जग्गा कर्जा	८५.७	९३.७	९०८.९	९२३.३
हायर पर्चेज	८९.०	८५.९	९९०.९	९४२.६

३. विप्रेषण आप्रवाहको वृद्धि दरमा कमी तथा आयातमा तीव्र विस्तार : वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७१ फागुनदेखि उच्च दरमा बढ्दै गरेको विप्रेषण आप्रवाह २०७२ माघसम्म लगातार बढी नै रहेको देखिन्छ। तर त्यसपछिका अधिकांश महिनाहरूमा वार्षिक बिन्दुगत आधारमा विप्रेषण आप्रवाह घटेको छ (तालिका ३)। तुलनात्मक रूपमा विप्रेषण आप्रवाहको वृद्धि दरमा कमी आउने र आयात उच्च दरले विस्तार हुने सिलसिलासँगै बैकिङ क्षेत्रको कर्जा प्रवाह उच्च दरमा बढ्दा बैकहरूको साधन परिचालनमा असन्तुलन पैदा हुन पुगेको हो। आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को पहिलो ६ महिनामा विप्रेषण आप्रवाह ५.७ प्रतिशतले मात्र बढेको छ। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को पहिलो ६ महिनामा यस्तो वृद्धि दर १७.३ प्रतिशत रहेको थियो। वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७२ मंसिरमा १९.५ प्रतिशतले बढेको विप्रेषण आप्रवाह २०७३ मंसिरमा ०.८ प्रतिशतले घट्न गएको छ। विप्रेषण आप्रवाहको प्रवृत्तिको विपरीत २०७२ फागुनदेखि आयात उच्च दरले बढेको छ। वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०७३ असोजमा आयात १७० प्रतिशतसम्मले बढेको छ। आयात उच्च दरमा बढ्ने र विप्रेषण आप्रवाहको वृद्धि दर सामान्य रहन गएका कारण समेत बैकिङ क्षेत्रको लगानीयोग्य कोषमा चाप पर्न गएको हो।

तालिका ३: विप्रेषण आप्रवाह तथा आयातको वृद्धि दर (वार्षिक बिन्दुगत)

	विप्रेषण आप्रवाह			आयात वृद्धि		
	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४
साउन	०.८	२६.३	-२.५	९२.४	७.३	९३.०
भदौ	-८.४	२८.६	९५.४	२८.६	-३८.९	८९.३
असोज	५.८	९८.२	-२.९	३२.५	-५९.६	९७०.०

	विप्रेषण आप्रवाह			आयात वृद्धि		
	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४
कात्तिक	५.२	६.९	२३.२	९६.६	-५९.५	९६५.४
मंसिर	९०.८	९९.५	-०.८	-३.९	-९९.७	५३.३
पुस	९.७	७.३	४.३	-६.४	७.५	२८.९
माघ	-२.८	९४.४		९४.४	९.९	
फागुन	९९.७	४.३		-०.८	३९.२	
चैत	३४.४	-९.६		९०.७	९८.२	
बैशाख	३४.७	-९.९		-९३.२	५५.७	
जेठ	३४.९	-४.९		-३.४	३६.४	
असार	२५.२	०.९		२२.३	५.८	

४. नियामकीय छुटको दुरुपयोग : गत वर्ष मुलुकले बैशाख १२ को विनाशकारी भूकम्पको प्रकोप व्यहोर्नु पयो। भूकम्पबाट भएको क्षतिको आंकलन हुने काम समेत नसकिँदै २०७२ साउनदेखि तराईमा आन्दोलनको लहर चल्यो। तराई आन्दोलित भएकै समयमा २०७२ असोज ३ गते संविधान सभाबाट नेपालको संविधान जारी भयो। संविधान जारी हुनासाथ सीमा नाका अवरोध भयो र यो क्रम पाँच महिनासम्म जारी रह्यो। भूकम्प तथा सीमा नाका अवरोधका कारण उत्पन्न असहज परिस्थितिमा बैकबाट ऋण लिई उद्योग व्यापारका क्षेत्रमा क्रियाशील उद्यमीहरूलाई राहत तथा सहूलियत पुग्न सकोस् भन्नेतर्फ विचार पुऱ्याई नेपाल राष्ट्र बैकले बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई विभिन्न नियामकीय छुटको व्यवस्था गरेको थियो। यस अन्तर्गत कर्जा नोक्सानी व्यवस्थालाई सहज बनाउने, एक वर्षसम्म कर्जा भुक्तानी अवधि थप गर्न पाउने गरी कर्जा पुनर्संरचना वा पुनर्तालिनीकरण गर्न सक्ने, ब्याज-आम्दानी लेखाङ्कन गर्ने समयवाधि थप गर्ने, उद्योग, व्यापार, शिक्षा, स्वास्थ्य, पर्यटन र ऊर्जा लगायतका निर्माणाधीन परियोजनामा कर्जा भुक्तानी ग्रेस अवधि एक वर्ष थप गर्ने तथा आयात कर्जाको समयवाधि १२० दिनबाट बढाई १८० दिन पुऱ्याउने विषयहरू समावेश गरिए। नेपाल राष्ट्र बैकले अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानका लागि दिएको छुटको दुरुपयोग गर्दै बैकहरूले जथाभावी ढंगले कर्जा विस्तार गर्न थाले र उनीहरूमा भविष्यमा यसप्रकारका छुटहरू प्राप्त भइरहने मनोविज्ञान विकास भई नैतिक जोखिम (moral hazard) को प्रवृत्ति देखा पयो। नियामकीय छुटबाट उत्पन्न नैतिक जोखिमको परिणाम सट्टेबाजीलाई प्रोत्साहन गर्ने र आयातलाई विस्तार गर्ने क्षेत्रतर्फ बैकहरूको लगानी बढ्न गयो र

अन्ततः वित्तीय साधन परिचालनमा असन्तुलन देखियो ।

५. **बैंकहरूको संस्थागत वातावरणमा देखिएको मनोमालिन्य** : विगत १ वर्षभन्दा बढी अवधिसम्म नेपालको बैंकिङ क्षेत्रलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित गर्ने २ वटा महत्वपूर्ण कानूनहरू संसदमा छलफलको क्रममा रहे । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनको संशोधन र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐनको प्रतिस्थापनको क्रममा स्वार्थ समूहले आफू अनुकूल कानून बनाउने क्रम देखिन थाल्यो । यसरी कानून निर्माणको क्रम अनावश्यक लम्बिने र त्यसमा पनि स्वार्थ समूह हावी हुने सिलसिलाले बैंकिङ क्षेत्रको संस्थागत वातावरण प्रभावित भयो र त्यसको प्रत्यक्ष एवम् परोक्ष प्रभाव बैंकिङ जगतको व्यवहारमा देखिन पुग्यो । बैंकका व्यवस्थापकहरूले कर्जा तथा लगानीमा अपनाएको पद्धति एवम् प्रक्रियाका बारेमा निरन्तर चासो राख्नुपर्ने र सूक्ष्म अनुगमन गर्नु पर्ने सेयरधनीहरू आफू अनुकूल कानून निर्माण गर्न तल्लीन हुन थाले पछि बैंकको कर्जा प्रवाह गर्ने व्यवहारमा आवश्यक नियन्त्रण हुन पाएन । यसैको परिणाम बैंकहरूले उपलब्ध साधनको सीमा र अपनाउनु पर्ने सावधानीको ख्याल नगरी कर्जा प्रवाह गर्दा पनि वित्तीय असन्तुलन देखिन पुग्यो ।

६. **स्वभावजन्य नियामकीय वातावरण**: असहज परिस्थितिमा नियामकीय छुट दिएपछि बैंकहरू कर्जा लगानी मार्फत अर्थतन्त्र विस्तारमा सहयोगी हुन्छन् र उनीहरूको व्यवहारमा नैतिक जोखिम देखिने भन्दा पनि स्वनियमन पालना हुन्छ भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको मान्यता विपरीत बैंकहरू कर्जा-पुँजी तथा निक्षेप अनुपात उल्लंघन गर्दै कर्जा विस्तारमा प्रवृत्त हुने वातावरण बन्यो । यसका पछाडि व्यवहारजन्य अर्थात् स्वभावजन्य अर्थशास्त्र (behavioral economics) को दृष्टिकोणले समेत विश्लेषण हुनु प्राज्ञिक इमान्दारिता हुने देखिन्छ । यस सन्दर्भमा विभिन्न नियामकीय निकायहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूको सेयर तथा घर-जग्गामा रहेको लगानीले पनि निहित स्वार्थ र स्वार्थको द्वन्द्व जस्ता अवस्थाको सिर्जना गरेको हुन सक्छ । यस बाहेक गत वर्ष नेपाल राष्ट्र बैंकको डेप्युटी गभर्नरको नियुक्तिमा हुन गएको ढिलाइ, नियुक्तिका क्रममा आकांक्षीका बीचमा हुन

गएको नदेखिने प्रतिस्पर्धा र नियुक्तिपछि नियुक्त नहुनेको व्यवहारमा देखिने परिवर्तन समेतका कारण नियामकीय नियन्त्रण एवम् सुपरिवेक्षण प्रभावकारी बनाउनमा अव्यक्त रूपमा केही कमी भएका हुन सक्छन् । यसैगरी विगत केही समयदेखि नेपाल राष्ट्र बैंकमा कर्मचारी-कर्मचारी बीच चलेको सेवा अर्वाधि सम्बन्धी विवादले समेत निरोधात्मक तवरले नियामकीय नियन्त्रण एवम् सुपरिवेक्षण गर्ने विषयलाई केही हदसम्म प्रभावित गरी रहेको हुन सक्छ ।

७. **पुँजी वृद्धि सम्बन्धमा देखिएको भ्रम** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पुँजी वृद्धि सम्बन्धमा आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को मौद्रिक नीतिमा गरिएको व्यवस्थालाई पालना गर्ने क्रममा हकप्रद सेयर र बोनस सेयरलाई प्राथमिकतामा राखेका छन् । विशेष गरी बोनस सेयर वितरण गर्न बैंकहरूको नाफा बढ्नु पर्ने र नाफा बढाउन ऋण लगानी बढाउनु पर्ने भएकोले बैंकहरूले कर्जा लगानीमा आक्रामकता देखाएका हुन् । वास्तवमा निक्षेपको सुरक्षा र तरलता व्यवस्थापन मार्फत व्यावसायिक निरन्तरतालाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने बैंकहरूले पुँजी बढाउन बोनस सेयर बाँड्ने विषयलाई केन्द्रबिन्दुमा राख्दा बैंकिङ क्षेत्रमा क्रेडिट क्रन्च अर्थात् थप कर्जा प्रवाह हुन नसक्ने अवस्था आएको छ । वाणिज्य बैंकहरूले विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूसँग मर्जर/अक्विजिसन गरे पनि एकापसको मर्जर/अक्विजिसनलाई त्यति अगाडि बढाउन सकेनन् । यसैगरी सर्वसाधारणका लागि अंकित मूल्य अर्थात् फेस भ्यालुमा सेयर जारी गर्ने विकल्प पनि बैंकहरूका लागि लाभदायी विकल्प हुन सकेन । बरु पुँजी वृद्धि गर्न समेत थप प्राथमिक निष्कासनका नाममा नाफा कमाउने विकल्पमै बैंकहरू अगाडि बढे । बैंकहरूको चुक्ता पुँजी बढाउने उद्देश्य राखिँदा सेयरधनीको आफ्नो लगानी अर्थात् स्टोक बढ्दा उनीहरू बैंकको संचालन एवम् काम कारबाहीमा बढी चनाखो हुन्छन् र निक्षेप सुरक्षाको प्रत्याभूति समेत बढ्छ भन्ने मान्यता राखिएको हुन्छ । तर पुँजी बढाउन अल्पकालमै जुनसुकै उपायवाट भए पनि धेरै नाफा कमाएर बोनस सेयर जारी गर्ने वा लगानीकर्ताले अर्को बैंकसँग ऋण लिएर सेयरमा लगानी गर्ने जस्ता विकल्पले पुँजी वृद्धिका सम्बन्धमा भ्रमको मात्र काम गर्ने सम्भावना देखिन्छ ।

परिणाम

हरेक संकटले अवसर सिर्जना गर्दछ भनेभन्ने नेपालको बैकिङ क्षेत्रमा हाल देखिएको साधन परिचालनको असन्तुलनले केही पाठ सिक्ने अवसर समेत दिएको छ। साधन परिचालनमा देखिएको विद्यमान असन्तुलनले जोखिमयुक्त क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जालाई नियन्त्रण गर्न, बैंक र ऋणीको व्यवहारमा परिवर्तन ल्याई पूर्व सचेतना अपनाउन, घर-जग्गा तथा सेयरको मूल्यमा भएको अस्वाभाविक वृद्धिमाथि अंकुश लगाउन, बैंकका सेयरधनीलाई आफ्नो लगानीका बारेमा सचेत हुन, निक्षेपकर्तालाई आफ्नो निक्षेपका बारेमा चनाखो हुन र सरकार तथा नियामकलाई कानुनी एवम् नियामकीय सुधार गर्न घच्चच्याउने पनि हुन्छ। तर यस प्रकारका पाठहरू मध्यकाल तथा दीर्घकालमा कामलाम्ने भए पनि तत्कालमा भने साधन परिचालनमा देखिएको असन्तुलनले केही असहज परिणाम दिएको देखिन्छ। साधन परिचालनमा देखिएको असन्तुलनले उत्पन्न गरेका केही मुख्य परिणामहरू यस प्रकार छन्।

१. **बैंकहरूको तरलतामा चाप** : बैंकहरूले वित्तीय साधन परिचालनमा सतर्कता नअपनाउँदा उनीहरूको तरलता स्थितिमा दबाव पैदा भयो। २०७३ माघमा आएर बैंकहरूले नेपाल राष्ट्र बैंकमा कायम गर्नु पर्ने न्यूनतम मौज्जात समेत कायम गर्न नसक्ने अवस्था आयो। यसको परिणाम स्वरूप अन्तरबैंक ब्याजदर अनपेक्षित तहमा वृद्धि हुन पुग्यो। वाणिज्य बैंकहरू बीचको अन्तर-बैंक ब्याजदर भन्दा पनि वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरू बीचको ब्याजदर उल्लेख्य रूपमा बढ्न गयो। २०७३ माघको दोस्रो हप्ता वाणिज्य बैंकहरू बीचको अन्तर बैंक ब्याजदर ६ प्रतिशत जति पुग्यो भने २०७३ फागुनमा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरू बीचको अन्तर बैंक ब्याजदर ९ प्रतिशतसम्म पनि पुगेको अवस्था छ। यसरी ब्याज दर बढ्नुको परिणाम वित्तीय घर्षण बढ्ने र समग्र आर्थिक क्रियाकलापलाई प्रभावित गर्ने हुन्छ।
२. **ब्याजदरमा बृद्धि** : कर्जा-पुँजी तथा निक्षेप अनुपात ८० प्रतिशतको हाराहारीमा पुगेसँगै बैंकहरूले निक्षेप तान्न मुद्दती खातामा ब्याज बढाउने प्रतिस्पर्धा गरे। कुल निक्षेपमा ३० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको मुद्दती निक्षेपमा ब्याज बढाउन प्रतिस्पर्धा गरे पनि बचत

निक्षेपमा बैंकहरूले ब्याज बढाएनन्। तर बैंकहरूले लगानीमा रहेको सबै प्रकारका कर्जामा भने ३ प्रतिशत जति ब्याज बढाएको गुनासो आउन थालेको छ। ब्याजदरमा हुने अनपेक्षित वृद्धिले लगानी खुम्चिने र यसले आर्थिक वृद्धिमा नकारात्मक असर पुऱ्याउने हुन्छ। ब्याजदर बढ्दाको असर सबैभन्दा बढी साना किसान तथा मध्यम स्तरका व्यवसायीहरूलाई पर्न गई भविष्यमा समेत व्यावसायिक वातावरण बिगार्ने सम्भावना हुन्छ।

३. **कर्जा प्रवाहमा अवरोध** : वित्तीय साधन परिचालनमा भएको असन्तुलनले नयाँ परियोजना संचालनका लागि साधन नजुट्ने मात्र होइन, यसले संचालनमा रहेका व्यावसायिक परियोजनाहरू समेत अवरुद्ध हुने र बैंकहरूको निस्क्रिय कर्जा बढ्न गई समग्र वित्तीय क्षेत्रकै स्थायित्वमा प्रतिकूल असर पर्ने हुन्छ।
४. **अनौपचारिक वित्तीय क्षेत्रप्रतिको भुकाव** : औपचारिक वित्तीय क्षेत्र अर्थात नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त संस्थाबाट आवश्यक पर्दा ऋण नपाउने र यस्ता संस्थाले ब्याज पनि बढी लिने अवस्थामा बैकिङ क्षेत्रका ग्राहकहरू सहकारी लगायतका कमजोर नियमन भएका क्षेत्रतर्फ आकर्षित हुने हुन्छन्। त्यसै पनि सहकारी संस्थाहरूको निक्षेप तथा कर्जा विगत केही वर्ष यता उच्च दरमा बढ्दै गइरहेको छ। यसको परिणाम औपचारिक वित्तीय क्षेत्रको प्रभावकारिता घट्ने, व्यापारिक क्षेत्रमा अनौपचारिक कारोबारको हिस्सा बढ्दै जाने र सरकारको राजस्व संकलनमा समेत प्रतिकूल असर पर्ने हुन्छ। अनौपचारिक क्षेत्रको प्रभाव बढेसँगै पर्याप्त साधन, सूचना र तथ्यांकको अभावमा मौद्रिक नीति र सरकारको बजेट नीति निर्माण समेत प्रभावित हुने र मुलुकको विकास निर्माणमा समेत असर पर्ने हुन्छ।

निष्कर्ष

अर्थतन्त्रको दीर्घकालीन विकासका लागि साधन परिचालन र पुँजी निर्माण महत्वपूर्ण विषय हुन्। उदार नीति अवलम्बन पश्चात् विगत तीन दशकदेखि विकासको पथमा हिँडिरहेको नेपालको बैकिङ क्षेत्रले पछिल्लो समय भोगेको साधन परिचालनमा असन्तुलनको अवस्थाले तत्काल केही समस्या सिर्जना गरेको भए पनि यसले सरोकारवाला सबैलाई

महत्वपूर्ण पाठ सिकाएको छ । सर्वसाधारणको बचतको माध्यमबाट ठूलो परिमाणमा जोखिम लिएर गरिने बैंकिङ व्यवसायमा अपनाइने असावधानी, निहित स्वार्थ हावी हुने अवस्था र स्वार्थको द्वन्द्व सिर्जना हुने परिस्थितिले संकटको सम्भावना बढ्ने हुन्छ । निहित स्वार्थको परिणाम बैंकहरुको लगानी उत्पादनशील क्षेत्रभन्दा पनि सट्टेबाजी व्यवसायतिर प्रवाहित हुँदा खराब कर्जा बढ्ने र यसले बैंकहरुकै अस्तित्व संकटमा पार्ने हुन्छ । यसका अतिरिक्त साधन परिचालनमा हुने असन्तुलनले सर्वसाधारणलाई सबैभन्दा बढी अप्ठ्यारोमा

पार्दछ । आवश्यकता पर्दा सर्वसाधारणले न त बैंकबाट बचत भिक्न पाउँछन्, न त ऋण नै लिन पाउँछन् । यस्तो अवस्थामा वित्तीय क्षेत्रप्रति सर्वसाधारणको विश्वास घट्ने र अनौपचारिक क्षेत्रमा कारोबार बढ्ने हुन्छ । यसर्थ निक्षेपकर्ताको हितको प्रत्याभूति होस्, बैंकिङ क्षेत्रबाट कर्जा प्रवाह अवरुद्ध नहोस् र सट्टेबाजी क्रियाकलापलाई प्रोत्साहित गर्ने क्षेत्रमा कर्जा नियन्त्रण होस् भन्नेतर्फ बैंकहरु स्वयमूले पहल गर्ने र स्वनियमनमा बस्ने वातावरण निर्माण गर्नुमा नै वित्तीय क्षेत्रको दीर्घकालीन हित सुनिश्चित हुने देखिन्छ ।

संघीयतामा विकास र वित्तीयताको अवस्था

गोपीकृष्ण दुग्गाना *

विषय प्रवेश

कार्यान्वयनको प्रवेश चरणमा रहेको नेपाल संघीयता घोषणा गर्ने विश्वमा कान्छो देश हो । यसअघि भारत, केन्या, कोलम्बिया, दक्षिण अफ्रिका, इन्डोनेशियाले संघीयता कार्यान्वयन गरेका थिए । नेपालमा संघीयताको अभ्यास नौलो भएकाले सोको कार्यान्वयनमा बुझाइ र सिकाइ बढी मात्रामा आवश्यक देखिएको छ । 'लर्निङ बाइ डुइङ' मा आधारित रहेर अघि बढ्नु र अन्य देशका विज्ञबाट ग्रहण गर्नु आदि नेपालका लागि विकल्प हुन् ।

भन्डै दुई दसकपछि सरकारले फागुनको पहिलो साता २०७४ वैशाख ३१ गतेका लागि स्थानीय तहको निर्वाचनको मिति घोषणा गरेको छ । संविधान सभाबाट निर्मित 'नेपालको संविधान-२०७२' को कार्यान्वयनको मूल मुद्दा नै संघीयता भएको र यसको मूल आधार तथा पहिलो खुड्किलो नै स्थानीय निर्वाचन भएकाले अब संघीयताका लागि देशले ढिलै भए पनि 'निकास' पाउने देखिएको छ । गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या तथा सीमाना निर्धारण आयोगले मुलुकभर सात सय ४४ गाउँपालिका र नगरपालिका निर्धारण गरिसकेको छ । पाँच विकास क्षेत्रलाई सात प्रदेशमा विभाजित गरिएको संघीय स्वरूपको नेपालमा अब ७५ जिल्लाबाट नागरिकलाई दिँदै आएको सेवासुविधा सरकारले उक्त गाउँपालिका वा नगरपालिकाबाट दिने तयारी गरेको छ ।

संघीयतामा जनताको विकास निर्माणका क्षेत्रमा अपेक्षा बढी हुन्छ । सरकारले हालसम्म आन्तरिक आय कमजोर भएका अधिकांश स्थानीय निकायलाई स्थानीय तहमा परिणत गर्दा बजेटको मात्रा कसरी बढाउने हो त्यो चुनौतीको विषय छ । आम्दानी र खर्चको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा बचत हुने अवस्था भयो भने मात्र ऋण लिएर काम गर्न उचित हुन्छ । नत्र भविष्यमा घाटामा जाने संभावना त्यत्तिकै हुन्छ । संघीयतामा खासगरी स्थानीय तहमा वित्तीय अभावको स्थिति पैदा भयो भने त्यो खतरनाक हुने विज्ञको समेत बुझाइ छ ।

संघीयतामा गएपछि स्थानीय तह र प्रदेशहरूले संवैधानिक प्रावधान अनुसार घाटा वित्तको परिचालन कसरी गर्ने र स्थानीय तथा प्रदेश तहबाट निर्माण ठुलठुला पूर्वाधारका लागि आवश्यक पर्ने लगानी कसरी जुटाउने भन्नेमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञ समेत राखेर अध्ययन गर्न सकिन्छ । स्थानीय सरकारको अवधारणामा आफैले स्वामित्व लिएर स्वशासन गर्ने भएकाले राजस्वमा अधिकार र जिम्मेवारी दुवै स्थानीय तहमै हुन्छ । तर प्रयोग र परीक्षणको अवस्थामा देखिएको नेपालमा भने केन्द्रदेखि प्रदेश हुँदै स्थानीय तहसम्ममा स्रोतसाधन प्रयोगमा धेरै चुनौती देखिएका छन् ।

वित्तीय हस्तान्तरण र व्यवस्थापन

संघीयतामा वित्तीयता विकासका निमित्त निर्धारक तत्व हो । कम्बोडियाको उदाहरण हेर्ने हो भने त्यहाँ राजनीतिक अधिकार त विकेन्द्रित भयो तर आर्थिक अधिकार विकेन्द्रित हुन सकेन । स्थानीय तहमात्र होइन, प्रान्तहरूमा पनि पूर्वाधार निर्माणका लागि मोटो रकम खर्चिनु पर्ने यथार्थ हामीसँग छ । आजसम्मको विकासको अवस्था विश्लेषण गर्ने हो भने अध्ययन विना नै योजना छनोट गर्ने, योजना कार्यान्वयनमा प्रशासनिक ढिलासुस्ती हुने, कार्यान्वयन भइरहँदा राजनीतिक हस्तक्षेप हुने, स्थानीय बासिन्दाबाट क्षतिपूर्ति र मुआब्जा लगायतका विषयमा अवरोध सिर्जना हुने, दक्ष र पर्याप्त कर्मचारी नहुने जस्ता कारणले अलमलमै समय खर्चिनु परेको देखिन्छ ।

राष्ट्रिय सन्दर्भलाई हेर्ने हो भने फास्ट ट्रायाक, मध्यपहाडी राजमार्ग, हुलाकी राजमार्ग, उत्तरदक्षिण जोड्ने दर्जन लोकमार्ग, निजगढस्थित अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, लुम्बिनी र पोखरा विमानस्थल, काठमाडौं उपत्यकाभित्र मेट्रो र मोनो रेल, पूर्व-पश्चिम रेलमार्ग, चीन र भारतसँग जोड्ने रेलमार्ग आदिको आवश्यकताले पनि ठूलो मात्रामा पुँजीगत लगानी अत्यावश्यक भएको प्रष्ट हुन्छ । सन्दर्भ स्थानीय तहमै जोडौं, नेपालका अधिकांश नगरपालिकालाई मात्र हेर्ने हो भने पनि तीव्र सहरीकरणको अवस्थामा रहेका ती ठाउँमा भौतिक

* अध्यक्ष, विकास पत्रकार मञ्च (फोडेज) ।

पूर्वाधार विकासको प्यास कसरी मेटाउने ? एकातिर यो प्रश्न छ भने अर्कोतिर नेपालको विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकायहरू विगतदेखि नै आकर्षित हुँदै आएको अवस्था छ । सधैं र सबै अवस्थामा यो संभव नहुन पनि सक्छ, यस्तो बेलामा के गर्ने ? सरकारसँग छुट्टै योजना हुनैपर्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषका अनुसार उही बजेटलाई पनि राम्रो ढंगले प्रयोग गर्न सके ३० प्रतिशत बढी उपलब्धि हासिल गर्न सकिन्छ । अन्य देशको तथ्यांक हेर्ने हो भने व्यवस्थित ढंगमा लगानी गर्न सके विकसित मुलुकमा १५ प्रतिशत र अविकसितमा मुलुकमा ४० प्रतिशत उपलब्धि भएको कोषसँग तथ्यांक छ । कुन तहको सरकारले कुन कुन काम गर्ने भन्ने प्रष्ट हुन सक्थो भने वित्तीय व्यवस्थापनमा पनि सहजता महसुस गर्न सकिन्छ । अन्यथा दोहोरोपन देखिन सक्छ । परिणामतः केन्द्रले प्रान्त र प्रान्तले स्थानीय तहलाई मिच्ने काम पनि हुनसक्ने देखिन्छ । जिम्मेवारी दिए अनुसार स्रोत बाँडफाँट हुन सकेन भने पनि स्थानीय तहदेखि केन्द्रसम्म नै बारम्बार समस्या आउने देखिन्छ । यसमा संविधानको मर्म अनुसार अधि बढ्नु पर्ने देखिन्छ ।

कम्बोडियाको राजनीतिक र आर्थिक अधिकार विकेन्द्रितको सन्दर्भलाई जोड्ने हो भने तल्लो तहका सरकार बलियो नभएसम्म क्रमशः प्रान्त र केन्द्र बलियो हुन नसक्ने देखिन्छ । केही देशको अभ्यास के पनि देखिन्छ भने उनीहरू शक्ति बाँडफाँट गर्न चाहँदैनन् । ती देशहरू केन्द्रबाट बजेट दिन तयार छन् तर स्थानीय स्तरमा भएका स्रोतबाट संकलन गर्न र खर्च गर्न दिँदैनन् । कम्बोडियाको जस्तो अवस्था नेपालमा नहोस् अन्यथा स्थानीय तह कमजोर हुँदै जानेछ । बजेट खर्च गर्ने भनेकै पूर्वाधार विकासमै हो । नेपालजस्तो देशका लागि भौतिक पूर्वाधार विकासमा तीन तहका तगारा छन्- लगानी, क्षमतावान् जनशक्ति र पूर्वाधार निर्माणमा नीति नियमसँगै अध्ययन/अनुसन्धान । लगानी पहिलो तगारो हो जसका लागि राष्ट्रिय बचत (राष्ट्रिय पुँजीको निर्माण) आवश्यक छ । एक अर्बको पूर्वाधार लगानीले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा ५ अर्बसम्मको बढोत्तरी ल्याउन सक्छ । (डा. सूर्यराज आचार्य)

नयाँ संविधान अनुसार, राज्य शक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले गर्ने व्यवस्था छ । अनुसूचीहरूमा सरकारका तीनवटै तहको अधिकार सूची र साभा सूची समेत किटान गरिएका छन् । तीनै तहलाई आ-आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र

रहेर आर्थिक अधिकारमा ऐनकानून बनाउने, सोही अनुसार वार्षिक बजेट बनाउन पाउने र खर्च गर्न पाउने गरी संविधानले सुनिश्चितता गरेको छ । यसका अतिरिक्त संविधानमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग लगायत १३ वटा संवैधानिक आयोगको व्यवस्था छ । वित्त आयोगले राज्यलाई आर्थिक स्रोत तथा साधनको वितरण जथाभावी गर्न दिँदैन । बरु यसले राजस्वको बाँडफाँटको काम न्यायोचित र पारदर्शी बनाउन मापदण्ड तयार पार्ने काम गर्छ । तीन तहका अधिकार र साभा अधिकारको प्रावधान भए पनि वैदेशिक सहायता र ऋण लिने सम्बन्धमा नेपाल सरकारमा मात्र अधिकार निहित गरिएको पाइन्छ । संविधानको भाग-५ मा राज्यको संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँटको व्यवस्था छ ।

भाग-५ को धारा ५७ मा राज्यशक्तिको बाँडफाँट, ५८ मा अवशिष्ट अधिकार, ५९ मा आर्थिक अधिकारको प्रयोग र ६० मा राजस्व स्रोतको बाँडफाँटको व्यवस्था छ । राजस्व बाँडफाँटले अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरण कसरी गर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको छ । यसले सरकारले संकलन गरेको राजस्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीच न्यायोचित र पारदर्शी रूपमा वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाएको छ । यसैगरी, राजस्व बाँडफाँट सम्बन्धी संघीय ऐन बनाउँदा राष्ट्रिय नीति, राष्ट्रिय आवश्यकता, प्रदेश र स्थानीय तहको स्वायत्तता, प्रदेश र स्थानीय तहले जनतालाई पुऱ्याउनुपर्ने सेवा र उनीहरूलाई प्रदान गरिएको आर्थिक अधिकार, राजस्वको सम्भाव्यता र उपयोग, विकास निर्माणमा गर्नुपर्ने सहयोग, क्षेत्रीय असन्तुलन, गरिबी र असमानताको न्यूनीकरण, वञ्चितिकरणको अन्त्य, आकस्मिक कार्य र अस्थायी आवश्यकता पूरा गर्न सहयोग गर्नुपर्ने विषयलाई पनि संविधानले सम्बोधन गरेको छ ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा स्थानीय समुदायले लगानी गर्न चाहेमा पनि संवैधानिक सुनिश्चितता गरिएको छ । जसमा समुदायले लगानी गर्न चाहेमा लगानीको प्रकृति र आकारको आधारमा कानून बमोजिमको अंश लगानी गर्न प्राथमिकता दिनुपर्ने हुन्छ । यदि लगानीका क्रममा तीनवटै तहको बजेट घाटा भए सोको व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासन सम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानून बमोजिम हुने गरी मिलाइएको छ । उता प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिणाम राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस अनुसार हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

कस्तो हुँदैछ संघीयतामा आर्थिक कार्यप्रणाली

संविधानले संघीयतामा हुने आर्थिक कार्यप्रणाली बारे भाग १० मा व्यवस्था गरेको छ। धारा ११५ देखि १२५ सम्म क्रमशः कर लगाउन वा ऋण लिन नपाइने, संघीय सञ्चित कोष वा संघीय सरकारी कोषबाट व्यय, संघीय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार, राजस्व र व्ययको अनुमान, विनियोजन ऐन, पूरक अनुमान, पेशकी खर्च, उधारो खर्च, संघीय आकस्मिक कोष र आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी ऐनको व्यवस्था गरेको छ।

संघीयतामा प्रवेश गरेपछि कानून बमोजिम बाहेक कुनै किसिमको कर लगाउन वा उठाउन नपाइने व्यवस्था गरेको छ भने संघीय कानून बमोजिम बाहेक नेपाल सरकारले कुनै ऋण लिन र जमानत दिने समेत गर्न नपाउने अवस्था सिर्जना गरेको छ। विभिन्न क्षेत्रबाट प्राप्त हुने गरी संघीय ऐनद्वारा अर्को कुनै व्यवस्था नगरिएमा एक सरकारी कोषमा आम्दानी बाँधिने गरी संघीय सञ्चित कोषको व्यवस्था हुनेछ। जसमा गुठी रकम बाहेक नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका राजस्व, राजस्वको धितोमा लिइएका सबै कर्जा, ऐनको अधिकार अन्तर्गत दिइएको जुनसुकै ऋण असुल हुँदा प्राप्त भएको सबै धन र नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने अन्य जुनसुकै रकम यो कोषमा रहने व्यवस्था गरिएको हो।

संविधानले संघीय आकस्मिक कोष बनाउने अधिकार पनि दिएको छ। जसमा संघीय ऐन बमोजिम आकस्मिक कोषका नामले एउटा कोष स्थापना गर्न सकिने र उक्त कोषमा बेलाबेलामा संघीय ऐन बमोजिम निर्धारण भएको रकम राख्न सकिनेछ। उक्त कोषको रकम नेपाल सरकारले आकस्मिक कार्यका लागि खर्च गर्न सक्ने प्रावधान छ भने खर्चको रकम संघीय ऐन बमोजिम यथाशीघ्र शोधभर्ना गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि गरिएको छ। साथै, संघीय ऐन बमोजिम विनियोजित रकम एक शीर्षकबाट अर्को शीर्षकमा रकमान्तर गर्ने र आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी अन्य व्यवस्था पनि सोही ऐन अनुसार नै गर्नुपर्नेछ।

संघीयतामा पेशकी र उधारो खर्च बारे प्रष्ट व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। प्राकृतिक कारण वा बाह्य आक्रमणको आशंका वा आन्तरिक विघ्न वा अन्य कारणले संकटको अवस्था परी धारा ११९ को उपधारा १ अन्तर्गत चाहिने विवरण खुलाउन अव्यावहारिक वा राज्यको सुरक्षा वा हितका दृष्टिले अवाञ्छनीय देखिए नेपाल सरकारका अर्थमन्त्रीले व्ययको विवरण मात्र भएको उधारो खर्च विधेयक प्रतिनिधि सभामा

पेश गर्न सक्ने अधिकार 'उधारो खर्च' शीर्षकमा दिइएको छ। यसैगरी, पेशकी खर्चमा विनियोजन विधेयक विचाराधीन रहेको अवस्थामा आर्थिक वर्षका लागि अनुमान गरिएको व्ययको कुनै अंश पेशकीका रूपमा संघीय ऐन बमोजिम खर्च गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ। तर धारा ११९ अनुसार राजस्व र व्ययको अनुमान पेश नगरिएसम्म पेशकी खर्च विधेयक भने प्रस्तुत गर्न पाइने छैन। साथै पेशकीको रकम आर्थिक वर्षको व्यय अनुमानको एक तिहाइ भन्दा बढी हुन नहुने सीमा पनि संविधानमा राखिएको छ।

प्रदेश र स्थानीय तहको आर्थिक कार्यप्रणालीको व्यवस्थाले तत्तत् क्षेत्रमा काम गर्न सहज बनेको देखिन्छ। भाग १६ मा प्रदेश र भाग १९ मा स्थानीयको व्यवस्था छ जसमा संघमा जस्तै कर लगाउन वा ऋण लिन नपाइने, सञ्चित कोष, पेशकी खर्च, उधारो खर्च र आकस्मिक कोषजस्ता सबै विषयबारे प्रष्ट उल्लेख गरिएको छ।

संविधानमा लेखिए पनि संघ, प्रदेश वा स्थानीय सरकारले कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेनन् भने जुन र जस्तोसुकै व्यवस्थाको पनि अर्थ हुन्न। राणा शासन, प्रजातन्त्र, पञ्चायतहुँदै गणतन्त्रसम्मको शासन व्यवस्थामा पुगेको अवस्थामा सचेत जनताले सहजै अनुमान लगाउन सक्नेछन् कि संविधानको सफलता यसको प्रयोगकर्तामै निर्भर हुनेछ। अब हुने बहुतहका सरकार बीच हुने सम्बन्धले पनि वित्तीयताको व्यवस्था, बाँडफाँट र खर्च निर्धारण गर्ने र यसका लागि स्वायत्त-शासन र सह-शासनलाई कसरी अपनाइन्छ भन्ने कुराले निर्धारण हुन्छ। यी काम सहज, जिम्मेवार, प्रभावकारी र जवाफदेही ढंगबाट हुन सके संघीयतामा विकास र त्यसका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीयता पनि प्रभावकारी हुनेछ।

विकास र खर्चको नाजुक अवस्था

कतिपय विषय हजारौं वर्षअघिका भए पनि अभै उचित र सान्दर्भिक अनि व्यावहारिक देखिन्छन्। तर त्यसबेलाको सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक र राजनीतिक व्यवस्था अहिले एकादेशको कथामात्र हुन्छ। हिन्दुबौद्ध सभ्यतामा राजस्वको सदुपयोगको एउटा रोचक प्रसंग छ। चाणक्य साधारण खरको कुटीमा तेलको दियो बालेर पढिरहेका बेला चीनका धार्मिक दूत हुयेनसान त्यही कुटीमा पुगे। तत्कालीन मौर्यवंशी राजा चन्द्रगुप्तलाई गद्दीमा बसाउने चाणक्यले हुयेनसानलाई भेट्दा बलिरहेको बत्ती निभाएर अर्को बत्ती बाले। यसबारे बुझ्दा चाणक्यले भनेका थिए रे- 'भर्खरी

बालेको बत्तीको तेल सरकारी खर्चमा राखेकाले सरकारी काम गरून्जेल बालेको थिएँ। अब अहिले तपाईंसँग कुरा गर्दा निजी काम भएकाले मेरो निजी खर्चको तेल राखेको बत्ती बालेको हुँ।'

विकास भौतिक पूर्वाधार निर्माणमात्र होइन, यसले त राजनीतिदेखि सामाजिकसम्मका सबैजसो क्षेत्रलाई जोडेको हुन्छ। संस्कृतिको विकास भन्ने न्यूनतम र आधारभूत पक्ष हो विकासको। चाणक्यले देखाएको संस्कृति विकासको एउटा महत्वपूर्ण आयाम हो। भौतिक पूर्वाधार निर्माणको सन्दर्भमा हेर्ने हो भने न्यूनतम र आधारभूत पक्ष भनेकै सडक हो। सडक निर्माण विना बाँकी विकासको कल्पनासम्म गर्न सकिन्न। सडकले खोल्ने विकासको ढोका दीर्घकालीन प्रभाव पार्ने खालको हुन्छ। सडकपछि क्रमशः विकासका लगभग सबै पक्ष गाँसिएर आउँछन्। विकास भन्ने बित्तिकै बजेट जोडिन्छ, चाहे संस्कृति निर्माण होस् चाहे सडक। केही वर्षअघिसम्म विकास बजेट कम थियो तर खर्च लगभग शतप्रतिशत हुन्थ्यो। नेपालको भन्डै तीस वर्षअघिको सन्दर्भ हेर्ने हो भने यो पुष्टि हुन्छ। आर्थिक वर्ष २०४४/४५ सालमा राष्ट्रिय योजना आयोगको वार्षिक समीक्षामा विकास खर्च ९२ र साधारण खर्च ९८ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ।

भन्डै डेढ दसकदेखि विकास खर्च भने अनुसार खर्च हुन सकेको देखिँदैन। पछिल्लो पाँच वर्षको बजेट र खर्चको अवस्था हेर्ने हो भने नेपालमा विकासका लागि बजेट भए पनि खर्च हुन/गर्न नसक्दा विकास खुम्चिनु परेको छर्लङ्ग हुन्छ। आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा ७२ अर्ब ६० करोड पुँजीगत बजेट मध्ये ५१ अर्ब ३९ करोड मात्र खर्च भएको तथ्यांक छ। आव २०६९/७० मा ६६ अर्ब १३ करोड पुँजीगत बजेट छुट्याइएकोमा ५४ अर्ब ५९ करोड खर्च भएको थियो। आ. व. २०७०/७१ मा सरकारले ८५ अर्ब ९ करोड बजेट पुँजीगततर्फ विनियोजन गरेको देखिन्छ तर खर्च केवल ६६ अर्ब ६९ करोड हुन सकेको पाइन्छ। आ. व. २०७१/७२ मा पुँजीगत बजेट हवात्तै बढेर एक खर्ब १६ अर्ब ७५ करोड पुगेको छ तर पनि खर्चको प्रतिशत बढ्न सकेन। यसमध्ये ८८ अर्ब ७५ करोड मात्र खर्च हुनुले विकासका लागि बजेट हुनु मात्रै ठूलो र अर्थपूर्ण विषय होइन, खर्च हुनु अझ सही खर्च हुनुले बढी महत्व राख्छ भन्ने देखिन्छ।

सरकारी प्रक्रिया हेर्ने हो भने योजना छनोटका १४ चरण र पुँजीगत खर्चका आधा दर्जन चरण हुन्छन्। जसमध्ये

योजना तर्जुमा र बजेट तयारी मूल पक्ष हो। यही पहिलो र महत्वपूर्ण चरणमा पर्याप्त गृहकार्य नहुँदा र धेरैजसो कार्यक्रम विना तयारी ल्याइँदा बजेट खर्च विनियोजन गरिएअनुसार नहुने गरेको छ। (पूर्व अर्थसचिव रामेश्वर खनाल)

संघीयतामा निशर्त अनुदानको व्यवस्था

सरकारले स्थानीय निकायमा हालसम्म वार्षिक रूपमा निशर्त अनुदान प्रदान गर्दै आएको छ। स्थानीय निकायको विकास निर्माण साथै सामाजिक क्षेत्रमा पुँजीगत बजेट विनियोजन गर्दै आएको छ। आगामी दिनमा नेपालको संविधान २०७२ अनुसार मुलुकमा संघीयता कार्यान्वयन हुँदैछ जहाँ जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिजस्ता स्थानीय निकाय स्थानीय तह (गाउँपालिका र नगरपालिका) मा परिणत भएका छन्। तर संविधानले स्थानीय तहमा निशर्त अनुदानबारे बोलेको छैन। नेपालका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिको वर्तमान अवस्था हेर्ने हो भने अधिकांश स्थानीय निकायको आन्तरिक आय एकदमै कमजोर छ। जबकि संघीयता लागु भएका देशहरूमा हेर्ने हो भने स्थानीय तहका लागि यो अत्यन्त आवश्यक महसुस गरिएको पाइन्छ। विज्ञका अनुसार स्थानीय निकायमा दिइँदै आएको निशर्त अनुदान अबका स्थानीय तहलाई चार, पाँच दोब्बर बनाए पनि कम हुनेछ।

संघीयतामा गएपछि स्थानीय तहमा धेरै क्षेत्रमा ठूलो संख्यामा लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसै पनि स्थानीय सरकारको अवधारणामा आधारित गाउँपालिका वा नगरपालिका हुने भएपछि विकासको अपेक्षा गर्नु जनताका दृष्टिले अस्वाभाविक होइन। आन्तरिक आय कमजोर हुञ्जेल स्थानीय तहलाई आर्थिक सहयोग वा अनुदान स्वाभाविक हुन्छ पनि। संसारभरका संघीय देशमा हेर्ने हो भने स्थानीय तहले ऋण लिने विषय आकर्षित भएको देखिन्छ। विकासोन्मुख नेपालमा यसै पनि पुँजीगत लगानी अत्यावश्यक छ। संघीयतामा प्रवेश हुनुअघि नेपाल सरकारले दिने सशर्त र निशर्त अनुदानको पाटो बन्द हुने हो भने स्थानीय तहमा गर्नुपर्ने विकास निर्माण कसरी अघि बढाउने? जनताका अपेक्षालाई कसरी सम्बोधन गर्ने? यस्ता थुप्रै प्रश्न स्थानीय तहसामु तेर्सिँदैछन्।

आन्तरिक आय कमजोर हुने स्थानीय तहले विकल्प खोज्ने भनेको ऋण नै हो। संघीयताका सन्दर्भमा अन्य देशको पृष्ठभूमि हेर्ने हो भने पनि ऋण लिने काम अत्यन्तै जोखिम पनि हो किनकि ऋण लिने सम्बन्धी कानूनहरूमा लगानी नउठ्ने

अवस्था भए के गर्ने ? भन्ने स्पष्ट खाका पहिल्यै तय गर्न सकिएन भने जोखिम मोल्नुपर्ने अवस्था आउन सक्छ । यसरी कानुनी रूपमा खाका स्पष्ट हुन नसक्दा जोखिम मोल्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास उदाहरण बनेका छन् ।

ऋण लिनुअघि स्थानीय तह के कुरामा स्पष्ट हुनुपर्छ भने विकासका लागि गरिने लगानीमा त्यो कति उपलब्धिपूर्ण हुन्छ, प्राप्त ऋणले कति काम गर्न सक्छ, थोरै पुँजीले धेरै काम गर्न सक्छ सक्दैन, लगानीको वातावरण र व्यवस्थापन हुन सक्छ सक्दैन जस्ता विविध आयामबाट हेरिनुपर्छ । आशातीत उपलब्धि प्राप्त हुने वा नहुने भन्ने प्रष्ट भएर मात्र लगानी गर्नु उचित हुने देखिन्छ । स्थानीय सरकारलाई बलियो बनाएर मात्र पुँजीगत लगानी बढाउन सकिन्छ र यसबाट पुँजीगत पूर्वाधार विकासको अभाव पूरा गर्न सकिन्छ ।

स्थानीय तहमा आर्थिक स्वामित्व हुन्छ वा हुँदैन भन्ने कुरा सबैभन्दा बढी ध्यान दिनु पर्ने पक्ष हो । नेपालको सन्दर्भमा विगतमा भन्दा अहिले सेवाको स्तर घटेको पाइन्छ । स्थानीय निर्वाचनको अभाव भन्दै दुई दसकदेखि भेलेको नेपालको स्थानीय निकायमा भ्रष्टाचार बढेको छ । विकेन्द्रीकरणको अवधारणा पनि पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन भएको पाइँदैन । स्थानीय तह बलियो बनाउन 'होराइजेन्टल ब्यालेन्स' हुन आवश्यक हुन्छ । यसका लागि अन्य देशको अवस्था हेरी बुझी अध्ययन गरी आफ्नो देशको अनुकूलतामा काम गर्नुपर्ने हुन्छ । वित्तीय व्यवस्थापनको हकमा कुन तहको सरकारले के के काम गर्छ सोही अनुसार वित्तीय जिम्मेवारी हुनुपर्छ ।

स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगले यतिबेला प्रदेश र स्थानीय तहका लागि आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी ऐन तयार गर्दैछ । यसैगरी, राजस्व परिचालन सम्बन्धी नमूना कानूनको पनि मस्यौदा तयार गर्दैछ । यसैगरी, अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरण अन्तर्गत संविधानमा लेखिएको समानीकरण अनुदान, समपूरक अनुदान, विशेष अनुदान र सशर्त अनुदान लगायतका अनुदान सम्बन्धी कानून बनाइरहेको छ । यसमा के अनुदान कसरी दिने र त्यसको अनुगमन तथा मूल्यांकन कसरी गर्ने भन्ने सूत्र, प्रक्रिया र कार्यपद्धति पनि सँगै तयार पार्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाहेक आफूलाई आवश्यक पर्ने कानुनी पक्ष बनाउन स्वतन्त्र स्थानीय र प्रान्तीय सरकारले वित्तीय व्यवस्थापनमा सजग भएर अघि बढ्नुपर्ने देखिन्छ ।

नागरिकले पाउने सेवासुविधा सबैजसो स्थानीय सरकारमा एउटै किसिमको भए न्याय हुने देखिन्छ । त्यसैले नेतृत्वमा जानेले राजनीतिक, प्रशासनिक, आर्थिक र प्राविधिक पक्षमा समेत आफूलाई उचाइमा पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ अन्यथा वित्तीय व्यवस्थापनसम्मको तालमेलमा स्थानीय सरकार चुक्न सक्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५४ लाई विस्थापित गरी संघीय शासन व्यवस्था चुस्त र दुरुस्त बनाउन सरकारले गाउँपालिका र नगरपालिकाका लागि स्थानीय शासन ऐन २०७३ को तयारी गरिरहेको छ । स्थानीय तहको शासन सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न बनेको विधेयकको दफा ५८ मा गाउँपालिका वा नगरपालिकाले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसको सीमाभित्र रही सम्बन्धित सभाबाट स्वीकृत गराई पुँजीगत कार्य सञ्चालन गर्न बढीमा २५ वर्षका लागि आन्तरिक ऋण लिनु पाउने व्यवस्था भने गरेको छ ।

वित्तीयता र विकासमा निगरानी 'विकास पत्रकारिता' को

विगत लामो समयदेखि नेपालमा विकास पत्रकारिताको आवश्यकता भए पनि त्यो अभ्यासमा खासै देखिएको छैन । आवश्यकता र अभ्यासको तालमेल किन पनि मिल्नु जरुरी छ भने विकास पत्रकारिताले जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्छ । दसकौँदेखि तरल अवस्थामा रहेको राजनीतिले जन्माउने समाचारको प्राथमिकताले विकासका मुद्दा ओभरलैपिरेका हुन् । प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछि २०४७ सालदेखि नै सही, 'विकास' लाई सञ्चार माध्यमले प्राथमिकता दिन सकेको भए मुलुकमा विकासले फड्को मार्नेमा दुईमत थिएन । प्रजातन्त्र, लोकतन्त्र र गणतन्त्र आइसकदा पनि नेपाली पत्रकारितामा 'विकास पत्रकारिता' ले स्थान पाउन नसक्नु नै नेपाल र नेपालीका लागि 'दुर्भाग्य' हो । छिमेकी देश चीनका साथै युरोप र अमेरिका लगायतका विकासशील देशमा 'विकास' का मुद्दालाई प्राथमिकता दिइन्छ जहाँ राजनीतिक समाचार भित्री पृष्ठको कुनामा खोज्नुपर्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशलाई नियाल्ने हो भने नेपालमा विकास पत्रकारिताको खाँचो महसुस हुन्छ । आजसम्म विकास पत्रकारिताका नाममा परम्परागत शैलीमा समाचार प्रकाशन र प्रसारण हुँदै आए । अबको पृथक र वास्तविक विकास पत्रकारिताले नै नेपालको विकास र त्यसपछिको समृद्धिको रेखा कोर्नेमा आश्वस्त हुन सकिन्छ । यसका

लागि अर्थ, वातावरण, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि क्षेत्रको जस्तै विकासका क्षेत्रमा पनि कलम चलाउने पत्रकारिता अधि बढ्नुपर्ने देखिन्छ ।

सामाजिक-आर्थिक संरचना किन परिवर्तन हुनुपर्छ ? यी संरचना कतिबेला परिवर्तन हुन्छन् ? कहाँ र कसरी परिवर्तन हुनुपर्छ ? यिनलाई कसले परिवर्तन गर्छ र गर्नुपर्छ ? जस्ता विषयका साथै नयाँ परियोजना र प्रक्रियामा संलग्न मानिस, परिवर्तनको प्रक्रिया, नयाँ उत्पादन, प्रविधि, तरिका र उपाय जुन हाम्रा लागि लाभदायक छन् जस्ता प्रश्नको जवाफ नै विकास पत्रकारिता हो । (मोहन मैनाली) विकासको बजेट खर्च हुन नसकेको तथ्यांक हेर्दा विकास पत्रकारहरूले अनुसन्धानमूलक ढंगबाट जोडदार कलम चलाउनुपर्ने देखिन्छ । जसमा नेपालका गाउँमा हालसम्म एक खर्ब ९० अर्ब लगानी भइसकेको देखिन्छ भने तिनको हालको वास्तविक मूल्य निकाल्ने हो भने केवल १५ अर्बमात्र हुने देखिन्छ ।

अन्त्यमा

राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक, शैक्षिक, कुटनीतिक लगायतका क्षेत्र र संघीयतामा यी सबैमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने थुप्रै योजना/आयोजना र सहकार्यको अवस्था आदि मूल्यांकन गर्ने हो भने नेपालको संघीयता एकदमै महंगो हुने देखिन्छ । त्यसैले पनि संघीयताको वित्तीय व्यवस्थापन बारे घनिभूत छलफल गरी अब बन्ने सबै ऐनकानुनमा विज्ञता भल्कनुपर्ने आवश्यकता छ । यतिमात्र होइन, सबै स्थानीय तह र प्रदेशमा मन्त्रालयहरूदेखि प्रदेशप्रमुख, मुख्यमन्त्रीका निवास, कार्यालयहरू हुँदै भौतिक पूर्वाधार निर्माण एवम् सञ्चालनमा निकै ठुलो धनराशी

खर्चिनुपर्ने यथार्थ सबैसामु छर्लंगै छ ।

यसरी हेर्दा संघीयतामा प्रवेश गरेको मुलुक नेपालले योजना/आयोजना र बजेटसँगै पूर्ण र पारदर्शी खर्च अवस्थालाई केन्द्र विन्दुमा राख्नुपर्ने देखिन्छ । विश्वप्रसिद्ध अर्थशास्त्री जुलियन साइमनले भनेजस्तै नेपालमा पनि 'जति बढी जनसंख्या त्यति नै धेरै सम्पत्ति, जति धेरै स्रोत त्यति नै स्वस्थकर वातावरण' भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन गर्नुपर्ने देखिन्छ । अब बन्ने सबै तहका विशेषगरी स्थानीय तहका सरकारले नयाँ प्रविधि प्रयोग गर्दै सूचना-प्रविधिमा आधारित भएर नयाँ सोचसँगै नयाँ-नयाँ किसिमका रणनीति बनाएर सोही अनुसार विकासमा जाने र विनियोजित बजेटलाई शतप्रतिशत खर्च गर्नेतर्फ आफूलाई तिखार्नुपर्ने देखिन्छ ।

पत्रकार मोहन मैनालीका यी वाक्यले पनि अबको संघीयतामा विकास र विकास पत्रकारिताको अर्थ र महत्व प्रष्ट पार्नेछ, 'हार्ड न्युज (राजनीति आदिका ताजा समाचार) बनाउनु तोरीको सागको खेती गर्नुजस्तै हो, २४/२५ दिनमा टिप्न त हुन्छ तर एकपटक टिपिसकेपछि फेरि टिप्न मिल्दैन । विकास पत्रकारिता रायोको साग लगाउनु जस्तै हो, हप्तैपिच्छे टिप्न मिल्छ । अर्को शब्दमा हार्ड न्युज बनाउनु काउली खेती गर्नु हो, एकपटक काटेपछि केही पनि बाँकी रहँदैन तर विकास पत्रकारिता फलफूल खेती हो जुन एकपटक लगाएपछि वर्षेनी टिप्न मिल्छ ।'

संघीयतामा 'विकास' र 'वित्तीयता' को सन्तुलनका लागि विकास पत्रकारिताको निगरानीमा अब सायदै कसैको दुईमत होला ।

gopiji2065@gmail.com

आर्थिक कूटनीति: वैदेशिक सहयोग सन्दर्भ तथा चुनौती

प्रा. डा. चक्रपाणि लुईटेल *

१. परिचय

सन् १९४५ मा द्वितीय विश्वयुद्ध र १९४५-१९९० अवधिको शीतयुद्धको समाप्ति पश्चात् सबै देशको कूटनीति आर्थिक सम्बन्ध र मानवीय सुरक्षा गर्नेतर्फ केन्द्रित भएको पाइन्छ। तत्पश्चात् अन्तर्राष्ट्रिय बहसमा आर्थिक, वातावरणीय, खाद्य, स्वास्थ्य, सुरक्षाजस्ता विषयले महत्व पाउन थालेका छन्। हरेक देशले बजार सम्बन्धमा विस्तार, मानवीय सुरक्षा, वातावरण संरक्षण, आर्थिक समृद्धि, आदिलाई महत्व दिएका छन्। कम विकसित देशहरूले बाह्य सहयोग तथा लगानी आमन्त्रण गर्ने प्रयास गरिरहेका छन्। सन् १९९० यता आर्थिक उदारीकरण अपनाइएपछि नेपालले पनि यसतर्फ कदम अगाडि बढाएको छ। ठूला जलविद्युत आयोजनाहरूमा लगानीका लागि देखाइएको उत्साहबद्धक चासोले नेपाललाई अन्तर्राष्ट्रिय लगानीका लागि आकर्षक गन्तव्यमा परिणत गर्न सक्ने सम्भावना उजागर गरेको छ। तथापि प्रत्यक्ष विदेशी लगानी तथा सहयोगको प्रवाहको स्थिति अत्यन्तै कमजोर देखिन्छ। नेपालले आफ्नो आर्थिक कूटनीतिलाई सबल र प्रभावकारी बनाउन नसकेको कारण बाह्य लगानी निकै कम मात्र आएको हो। नेपालले निकासीका क्षेत्रमा पनि सम्भाव्य बजारहरूमा समेत पकड गुमाउन पुगेको छ। नेपाली अर्थतन्त्रको आधार मानिएको पर्यटन क्षेत्र पनि कमजोर आर्थिक कूटनीतिबाट प्रभावित भइरहेको छ। नेपालको आर्थिक कूटनीति सक्रिय हुनुपर्ने अर्को संभाव्य क्षेत्र वैदेशिक रोजगार हो। तथापि श्रम र भौतिक सुरक्षाको अवस्था कमजोर रहेको, विशेषगरी महिला कामदार शोषण अत्यधिक हुने जस्ता समस्याका कारण यो क्षेत्र तनावयुक्त अवस्थामा छ। नेपालको बजेट संरचनामा वैदेशिक सहयोगको स्थान महत्वपूर्ण छ। तसर्थ यस लेखमा आर्थिक कूटनीतिका अनेक आयामका बावजूद वैदेशिक सहायतालाई महत्व दिई नेपालको आर्थिक कूटनीतिको सन्दर्भको चर्चा गरिएको छ।

२. नेपालको आर्थिक कूटनीति: विगतको स्वरूप तथा वर्तमान सन्दर्भ

आर्थिक कूटनीतिले अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको कौशलता प्रयोग गरी आफ्ना आर्थिक विकास सम्बन्धी चुनौतीको समाधान खोज्ने कुराको संकेत गर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूको नीति तथा कार्यक्रमहरूमा आफ्नो मुलुकको आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित सवालको पैरवी गर्नु यसको उद्देश्य रहन्छ। नेपालले प्राचीनकालमा ल्हासासँग राम्रो व्यापार गरेको थियो। ल्हासामा नेपालीहरू बसोवास गर्ने, ल्हासाको मुद्रा नेपालले छाप्ने तथा नेपाली मुद्राको ल्हासामा प्रचलन रहेको जस्ता ऐतिहासिक तथ्यहरू रहेका छन्। नेपालको मध्यकालीन इतिहासको अध्ययनबाट पनि नेपालको व्यापारले तिब्बतमा महत्व पाएको प्रष्ट पार्दछ। सन् १८१६ मा भएको सुगौली सन्धिदेखि नेपाल र बेलायत बीच दौत्य सम्बन्ध कायम भएको मानिन्छ। राणाशासनकालको उत्तरार्धसम्म बेलायतसँग मात्र कूटनीतिक सम्बन्ध बनाई बाहिरी विश्वभन्दा नेपाल टाढा रहेको देखिन्छ। सन् १९५० को दशकमा अमेरिका, भारत, फ्रान्स, चीन, रूस, जापान हुँदै बाहिरी विश्वसँग अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गर्न सुरु गरेको हो। सन् १९५५ संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य बनेपछि नेपालले क्रमशः विश्व बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष आदिको सदस्यता लिई बहुपक्षीय मञ्चहरूमा उपस्थिति जनाउँदै लग्यो। हाल नेपालले दौत्य सम्बन्ध कायम गरेका देशहरूको संख्या १४० बढी पुगेको छ। यसैगरी विश्व व्यापार संगठन, सार्क, बिमस्टेक जस्ता विभिन्न क्षेत्रीय संगठनको सदस्य समेत रहेको छ।

आर्थिक कूटनीति नाम नदिए पनि सन् १९५० देखि नै नेपालले आर्थिक कूटनीतिको अभ्यास गरेको देखिन्छ तर स्पष्ट रूपमा उल्लेख चाहिँ थिएन। हालका वर्षमा भने आर्थिक कूटनीतिलाई संस्थागत गर्दै लगेको छ। नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र कूटनीतिको सञ्चालन तथा समन्वय

* अर्थशास्त्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय।

परराष्ट्र मन्त्रालयले गर्छ । यसको लागि दूतावासहरू, स्थायी नियोग र कन्सुलेट जनरल (महावाणिज्य दूतावास) कार्यरत छन् । परराष्ट्र मन्त्रालयले अर्थ मन्त्रालय, वाणिज्य मन्त्रालय, उद्योग मन्त्रालय, श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय, कृषि मन्त्रालय आदिसँग आवश्यकता अनुसार समन्वय गर्दछ । हालसम्मका अभ्यासहरूलाई हेर्दा नेपालको आर्थिक कूटनीति वैदेशिक व्यापार, विकास सहायता, वैदेशिक लगानी, पर्यटन प्रवर्द्धन र श्रम बजार, आदिको प्रवर्द्धनमा केन्द्रित छ । तथापि हाल आर्थिक कूटनीतिलाई अभि व्यापक बनाउँदै लगेको छ ।

अर्थतन्त्रको विकासका लागि प्रशस्त मात्रामा वित्तीय साधनको आवश्यकता पर्दछ । आन्तरिक रूपमा कर तथा गैरकरको रूपमा वित्तीय साधन जुटाउने प्रयास हुन्छ । तर नेपाल जस्ता कम विकसित देशमा करदाताको क्षमता न्यून रहने हुनाले वैदेशिक सहायता लिनुपर्ने अवस्था आउँदछ । यिनै सन्दर्भले गर्दा नेपालले निकै लामो समयदेखि अनुदान, ऋण तथा प्रविधिक सहयोगको रूपमा वैदेशिक सहयोग प्राप्त गर्दै आएको छ । सन् १८९३ मा फ्रान्सको प्राविधिक सहयोगमा काठमाण्डौंमा हतियार कारखाना स्थापना गरिएको थियो । पछि ब्रिटिस सरकारले नेपालमा फर्पिङ पावर हाउस, धुर्सिङ्ग-मातातीर्थ रोपवे, काठमाण्डौं-वीरगञ्ज टेलिफोन सेवा संचालन आदिमा सहयोग गर्‍यो । विश्वयुद्धमा नेपालको सहयोगलाई मूल्याङ्कन गरी ब्रिटिस सरकारले २० लाख रुपैयाँ अनुदान उपलब्ध गराउन थाल्यो ।

वि.स. २००७ सालमा राणाशासनको पतन भएपछि नेपालको वैदेशिक नीतिमा परिवर्तन आयो । अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा प्रवेश पाइसकेपछि यहाँको समस्या, वस्तुस्थिति तथा अर्थतन्त्रको स्वरूप बारे अरुले पनि बुझ्ने अवसर पाए । दोस्रो विश्वयुद्ध पछिको धुवीकरणका कारण शक्ति राष्ट्रहरू नेपालजस्ता विपन्न राष्ट्रलाई अफ्नो पक्षमा बनाउन आर्थिक तथा सामाजिक विकासको बहानामा ऋण तथा अनुदान सहायता क्रमशः पठाउन पनि थाले । यसै सिलसिलामा वि.सं. २००९ मा संयुक्त राज्य अमेरिकाले २२ हजार डलर बराबरको सहयोग नेपाललाई दिएको थियो । यस क्रममा वि.स. २०१३ सालसम्ममा भारतले ७१४.५८ हजार र संयुक्त राज्य अमेरिकाले २२९.३६ हजार डलर सहयोग पुऱ्याइसकेका थिए । त्यसपछि नेपाललाई सहयोग प्रदान गर्ने राष्ट्रहरूको सङ्ख्या क्रमशः बढ्दै गयो । चीन, क्यानडा, न्युजिल्याण्ड, स्विट्जरल्याण्ड, बेलायत, सोभियत संघ जस्ता देशका अतिरिक्त विश्व बैंक, एसियाली

विकास बैंक, युरोपेली आर्थिक समुदायले नेपालको आर्थिक विकासमा सहयोग गर्दै आएका छन् । यसैको परिणाम स्वरूप नेपाललाई आर्थिक सहयोग गर्ने राष्ट्रहरूको समूह नै तयार भयो । हाल नेपाललाई सहयोग गर्ने राष्ट्रहरू “नेपाल सहयोग मञ्च” को नाममा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको छलफल समेत गर्न थालेका छन् । आन्तरिक राजस्वले मात्र विकास खर्च धान्न कठिन भएकाले वैदेशिक अनुदान तथा ऋण लिनुपर्दछ भन्ने तर्क नेपालका अधिकारीको छ ।

३. नेपालको लागि आर्थिक कूटनीतिको आवश्यकता

नेपाल प्राकृतिक रूपमा धनी देश भएर पनि अर्थिक रूपमा परनिर्भरतामा अल्भिरहनुपर्ने हालको अवस्था छ । नेतृत्वले मार्ग प्रदर्शन गर्न सकेमा देशको युवा जनशक्ति र प्राकृतिक स्रोतसाधन नै पर्याप्त हुन सक्छ । नेपालका लागि भारत तथा चीन महत्वपूर्ण छिमेकी मुलुक हुन् । दुवै मुलुकको सहयोग बिना समृद्ध र सबल आर्थिक विकासमा फड्को मार्न कठिन छ । नेपालको आर्थिक कूटनीतिक प्रयासमा चीन र भारत दुवै मुलुकका सरकारदेखि जनस्तरसम्मको पहुँच बलियो बनाउन आवश्यक छ । देशको युवा जनशक्तिको क्षमता तथा ईच्छाशक्तिलाई ध्यानमा राखेर प्राप्त सहयोग परिचालन गरी आर्थिक क्षमता विकास गर्नु आवश्यक छ । नेपाल हाल आर्थिक संक्रमणको अवस्थामा छ । अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको माध्यमबाट मुलुकको आर्थिक विकासमा योगदान गर्न सरकारी तथा गैरसरकारी एवम् निजी क्षेत्रबाट आर्थिक कूटनीतिक प्रयत्न नै अहिलेको समस्याको समाधानको मुख्य आवश्यकता हो । आपसी समझदारीका आधारमा पञ्चशीलमा आधारित परराष्ट्र नीति अवलम्बन गरी आर्थिक हित प्रवर्द्धन गर्नु यसको महत्वपूर्ण आयाम पनि हो । यसका लागि योजनामा निश्चित उद्देश्य, लक्ष्य, लगानी गर्ने योजना, समय, नीति, रणनीति र प्राथमिकताका क्षेत्रहरू निर्धारण गरी देशमा उपलब्ध सम्पूर्ण साधनको आधारमा गर्न सकिने विकास, निर्माणका कार्यहरूको खाका तयार गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपालका छिमेकी राष्ट्रहरू विश्वको आर्थिक एवम् सामाजिक शक्तिका रूपमा उदाइरहेको सन्दर्भमा आर्थिक कूटनीति मार्फत फाइदा उठाउनतर्फ अग्रसर हुनु जरुरी छ । नेपालमा कृषि, खनिज तथा जलस्रोत एवम् पर्यटन व्यवसायबाट आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सक्ने सम्भावना छ । प्रभावकारी रूपमा पुँजीको परिचालन र सहज प्रविधि विस्तारले गतिशील अर्थतन्त्र निर्माणको आधार तय गर्छ । पुँजीको परिचालनले देशका लगानीकर्तामा

हौसला बढाउने हुनाले उनीहरूले सम्भाव्यता हेरेर आआफ्नो ईच्छा अनुसारको क्षेत्रमा दीर्घकालीन लगानी गर्छन् ।

नेपालले पहिलो योजनादेखि नै वैदेशिक सहायता लिने गरेको भए पनि २०४६ साल पश्चात् अवलम्बन गरेको उदारीकरणको नीतिसँगै आर्थिक कूटनीतिलाई केही स्थान दिन थालेको हो । नेपालले प्रजातन्त्र पुनःस्थापना पश्चात् खुला अर्थनीति तथा आर्थिक कूटनीतिलाई प्राथमिकतामा राखी अर्थतन्त्रलाई क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय अर्थतन्त्रसँग जोड्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिएको हो । विदेशमा सम्बन्धित देशको आर्थिक नीतिको अवस्था, त्यसको प्रभाव र सोको सदुपयोग कसरी राष्ट्रिय हितमा प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा कूटनीतिज्ञहरूले आफ्नो सरकारलाई निरन्तर प्रतिवेदन पेश गर्ने र त्यसको आधारमा विदेश नीतिमा समसामयिक सुधार गर्दै लगिन्छ । कूटनीतिक नियोगहरू विकसित देशको प्रविधि, नयाँ आविष्कार, विकासका अनुभवहरू भित्र्याउने दिशामा क्रियाशील हुन जरुरी छ ।

नेपाल जस्ता कम विकसित देशहरूमा आर्थिक क्रियाकलाप तथा राज्ययन्त्र संचालन गर्ने साधनको अपर्याप्तता रहन्छ । उनीहरूले आर्थिक तथा सामाजिक क्रियाकलाप संचालन गरी राष्ट्रलाई अगाडि बढाउन आन्तरिक स्रोतबाट मात्र साधन जुटाउन सक्दैनन् । यो अवस्था नेपालको सन्दर्भमा पनि विद्यमान छ । गरिबी, आर्थिक प्रशासनको कमजोरी, आर्थिक क्रियाकलापको अवसरको न्यूनताजस्ता कुराहरूले गर्दा मानिसको कर तिर्ने क्षमता कम देखिन्छ । गैरकर राजस्वबाट पनि पर्याप्त साधन जुटाउन सकिएको छैन । यसले गर्दा सहयोग लिनुपर्ने बाध्यता रहेको छ । फेरि नेपालमा योजनाबद्ध विकासको थालनीदेखि विकासको सवालमा सरकारको भूमिकालाई महत्वपूर्ण ठानिएको छ । सरकारले राज्य संचालनदेखि विकास निर्माणका कार्यमा लगानी गरिरहेको छ । समयको क्रममा खर्चको वृद्धि साथसाथै यसको संरचनामा पनि क्रमशः परिवर्तन भइरहेको छ ।

सहयोगमा भर पर्नु आफैँमा राम्रो होइन । यसले परनिर्भरता वढाउँदछ । तर राष्ट्रको विकास समुन्नति आदिका लागि सहयोग लिनुपर्ने हुन्छ । आफूसँग पर्याप्त साधन नभएको अवस्थामा औद्योगिक विकासका आधारहरू निर्माण गर्न, परम्परागत क्षेत्रको विकास गर्न, रोजगारीका अवसरहरू बढाउन ठूलो लगानी गर्न सकिँदैन । नेपालले बाढी, पहिरो, आगोलागी, भूकम्पजस्ता प्राकृतिक समस्याहरूको निरन्तर

सामना गर्नुपरेको छ । यसबाट मुक्त हुनका लागि सहायता प्राप्त गरेको भए पनि दीर्घकालमा आधारभूत लगानी गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ । यी कार्य गर्नका लागि सरकारसँग पर्याप्त स्रोत छैन । सरकारले देशको विकासको गतिलाई अघि बढाउन तथा निजी क्रियाकलापलाई सक्रिय बनाउन ठूला-ठूला विकासनिर्माण सम्बन्धी कार्यमा लगानी गर्नुपर्दछ । सडक, संचार, विद्युतजस्ता क्षेत्रको विकासका लागि ठूलो लगानीको आवश्यकता पर्दछ । आवश्यक परे जति लगानी सरकारले आन्तरिक स्रोतबाट मात्र जुटाउन सक्दैन । यस्तै ठूला लगानी सम्बन्धी आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयास स्वरूप नेपालले लिन चाहेको सहयोगको मात्रा विगतको तुलनामा बढेर गएको देखिन्छ ।

शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता सार्वजनिक सेवासँग सम्बन्धित लगानीको प्रतिफल प्रत्यक्ष हुँदैन । यसको प्रतिफल विस्तारै प्राप्त हुनाको साथसाथै सही रूपमा आंकलन गर्न पनि सकिँदैन । यस्तो अवस्थामा निजी उद्यमीहरू लगानी गर्न चाहँदैनन् । उनीहरूले लगानी गर्न नचाहे तापनि देश र समाजको विकासका लागि यिनीहरू आवश्यक हुन्छन् । शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी आदि कार्यहरू संचालन गर्न सरकारसँग साधन र स्रोतको अभाव रहन्छ । यिनीहरूका साथै धन तथा सम्पत्तिको वितरणमा समानता कायम गर्ने, गरिबी निवारण गर्ने, जनताको चेतनाको स्तर बढाउने लगायतका थुप्रै कामहरू गर्नुपर्ने अवस्था छ । वृद्धभत्ता, अशक्त भत्ता, पिछडिएका जनजातिको उत्थान सम्बन्धी कार्यहरू पनि त्यत्तिकै महत्वपूर्ण छन् । सरकार स्वयम्ले तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा यस्ता कार्यहरू संचालन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । यसका लागि सरकारले ठूलो धनराशि खर्च गर्नुपर्दछ र आन्तरिक स्रोतबाट मात्र पर्याप्त साधन सङ्कलन गर्न तथा जुटाउन सकिँदैन ।

४. चौधौँ योजनामा कूटनीति

विकासका साभा चुनौतीहरूको सामना, व्यापार तथा लगानी प्रवर्द्धन, साभा पूर्वाधार विकास र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि मुलुकहरू बीच परस्पर सहकार्य जरुरी भएको छ । यस परिवेशमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको एक प्रमुख आधारको रूपमा विकास हुँदै गएको आर्थिक कूटनीति महत्वपूर्ण रहेको छ । नेपालले आर्थिक कूटनीतिको प्रवर्द्धनका सिलसिलामा बहुपक्षीय र द्विपक्षीय धेरै मुलुकहरूसँग व्यापार, लगानी तथा श्रम सम्झौताहरू गरेको छ भने अन्तर्राष्ट्रिय

संस्थाहरूसँग विकास साभेदारी पनि अघि बढेको छ । तर व्यापार, लगानी, सहायता र प्रविधि हस्तान्तरणलाई प्रवर्द्धन गर्नु, प्राथमिकताका क्षेत्रमा विकाससहायताको अधिकतम परिचालन हुनु, परस्पर निर्भरताको अवस्थाबारे बुझाइराख्नु, आन्तरिक समन्वय तथा साधन स्रोतको उच्चतम उपयोग गर्ने क्षमता विकास गर्नु र विकासमा न्यूनतम साभ्ना समभदारी विकास गर्नु चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । नयाँ संविधान जारी भएपश्चात् बन्दै गएको अन्तर्राष्ट्रिय सकारात्मक वातावरण, नेपालप्रतिको अन्तर्राष्ट्रिय जगत्को सद्भाव, नेपालले द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय सम्भौताहरूबाट हासिल गरेको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा सहज प्रवेश, प्राकृतिक स्रोत साधन तथा भू-अवस्थितिबाट सिर्जित क्षेत्रीय बजार सम्भावना र विदेशमा रहेका नेपाली जनशक्तिको सीप, क्षमता र अनुभव तथा विप्रेषणको विकासमा अधिकतम परिचालन यस क्षेत्रका अवसर हुन् । यस सन्दर्भमा नेपालको सोच सुदृढ आर्थिक कूटनीतिका माध्यमबाट नेपालको सामाजिक र आर्थिक रूपान्तरण गर्नु रहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय साभेदारी, सहकार्य तथा कूटनीतिक नियोग परिचालन गरी आर्थिक विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने र व्यापार, लगानी, पर्यटन तथा रोजगारी प्रवर्द्धन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र द्विपक्षीय सम्बन्ध सुदृढ गर्ने उद्देश्य रहेका छन् ।

कूटनीतिक संयन्त्र र नेपाली समुदायको परिचालनका साथै अन्तर्राष्ट्रिय सम्भौताको प्रभावकारी कार्यान्वयन मार्फत निर्यात विस्तार, वैदेशिक लगानी तथा प्रविधि परिचालन र पर्यटन विकास गर्ने, वैदेशिक रोजगारीलाई व्यवस्थित, मर्यादित र उत्पादनशील बनाउने, क्षेत्रीय अन्तर्निर्भरता विकास गर्दै राष्ट्रिय प्राथमिकताका क्षेत्रमा वैदेशिक लगानी र विकास सहयोग परिचालन गर्ने रणनीति योजनामा उल्लेख छ । यसका लागि निम्न कार्यनीतिको अवलम्बन गरिने छ ।

- नेपाली उत्पादनको बजार विस्तार लागि बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय सम्भौताहरूबाट उपलब्ध भन्सार र परिमाण सीमारहित सुविधाको उपयोग गर्दै निर्यात बजार विस्तार गरिनेछ ।
- जलस्रोत, उद्योग, भौतिक पूर्वाधार, पर्यटन लगायतका प्राथमिकताका क्षेत्रमा वैदेशिक लगानी बढाउन कूटनीतिक सम्बन्ध परिचालन गरिनेछ ।
- छिमेकी मित्र राष्ट्रहरूको सहयोग र सहकार्यमा नेपालमा लगानी, स्रोत मुलुक लक्षित पर्यटन

अभिवृद्धि तथा नेपाली उत्पादनको बजार प्रवर्द्धनमा जोड दिइनेछ ।

- उल्लेख्य सङ्ख्यामा नेपालीहरू रहेका मुलुकहरूलाई नेपाली उत्पादनको बजार विस्तारका लागि प्रवेश विन्दुको रूपमा उपयोग गरिनेछ ।
- विप्रेषणको उत्पादनमूलक प्रयोग तथा विदेशमा रहेका नेपालीहरूको सीप, क्षमता र अनुभवलाई विकास निर्माणतर्फ उत्प्रेरित गर्न कूटनीतिक नियोगहरू परिचालन गरिनेछ ।
- गन्तव्य मुलुकहरूसँग द्विपक्षीय सम्भौता गर्दै वैदेशिक रोजगारीलाई थप सुरक्षित र मर्यादित बनाइनेछ ।
- छिमेकी मित्रराष्ट्रहरूसँगको अन्तरनिर्भरता अभिवृद्धि हुने गरी नेपालको भौगोलिक अवस्थिति र प्राकृतिक साधन-स्रोतको बहुआयामिक उपयोग गरिनेछ ।
- कूटनीतिक र रणनीतिक रूपमा उपयुक्त विकास सहयोगलाई एकद्वार प्रणाली अनुसार सरकारी संयन्त्रमार्फत राष्ट्रिय प्राथमिकता क्षेत्रमा केन्द्रित गरिनेछ ।

प्रमुख कार्यक्रमहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय बजार सहजीकरण, वैदेशिक लगानी प्रवर्द्धन तथा प्रविधि हस्तान्तरण सहजीकरण, पर्यटन प्रवर्द्धन, वैदेशिक रोजगारी प्रवर्द्धन, विकास सहायता परिचालन आदि रहेका छन् ।

क. अन्तर्राष्ट्रिय बजार सहजीकरण

- तुलनात्मक लाभका नेपाली उत्पादनहरूको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा सहूलियतपूर्ण पहुँच र विस्तारका लागि सहजीकरण ।
- नेपाली उत्पादनहरूलाई विदेशमा नेपाली डायस्पोरा मार्फत प्रवर्द्धन ।
- व्यावसायिक प्रतिनिधि मण्डलको आदानप्रदान ।
- नेपाली नियोगहरू मार्फत विभिन्न मुलुकहरूमा व्यापार मेलाको आयोजना ।
- नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रवर्द्धनका लागि देशगत व्यापार रणनीति तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गर्न समन्वय, सहयोग र सहजीकरण ।
- विभिन्न मुलुकहरूसँग द्विपक्षीय व्यापार र वाणिज्य

सङ्घ स्थापना ।

ख. वैदेशिक लगानी प्रवर्द्धन तथा प्रविधि हस्तान्तरण सहजीकरण

- प्रमुख आयात र निर्यातकर्ताको सूची तयारी ।
- नेपाली नियोगहरूलाई परिचालन गरी विभिन्न मुलुकहरूमा लगानी सम्मेलन आयोजना ।
- लगानी सम्बन्धी सूचनाहरू अद्यावधिक गरी नेपाली नियोगहरूको वेबसाइट मार्फत सूचना सम्प्रेषण ।
- वैदेशिक लगानी आकर्षण गर्नका लागि देशगत लगानी रणनीति तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गर्न समन्वय, सहयोग र सहजीकरण ।
- भरपर्दो, दिगो र खरिदयोग्य प्रविधि आकर्षण गर्न सहयोग र समन्वय ।

ग. पर्यटन प्रवर्द्धन

- पर्यटनसम्बन्धी प्रदर्शनी, मेला तथा पर्वहरूको आयोजना ।
- सम्भाव्य मुलुकहरूमा नेपालको धार्मिक पर्यटनबारे प्रचार-प्रसार ।
- अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा ख्यातिप्राप्त यात्रा वृत्तान्त लेखकहरूलाई नेपाल भ्रमणको व्यवस्था ।
- प्रख्यात अन्तर्राष्ट्रिय टेलिभिजन च्यानलहरूलाई नेपाल भ्रमण गराएर नेपालको प्रचारप्रसार ।
- देशगत पर्यटन रणनीति तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गर्न समन्वय, सहयोग र सहजीकरण ।
- नेपालका मित्र तथा सहयोग समूहहरूसँगको सहकार्यमा नेपालको पर्यटकीय महत्वको प्रचार प्रसार ।
- विदेशी एयरलाइन्सहरूलाई नेपालमा वायुसेवा सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन ।

घ. वैदेशिक रोजगारी प्रवर्द्धन

- द्विपक्षीय श्रम सम्झौता हुन बाँकी रोजगारदाता मुलुकसँग श्रम सम्झौता गर्न समन्वय ।
- अन्तर्राष्ट्रिय श्रम बजारमा दक्ष तथा अर्धदक्ष नेपालीहरूका लागि रोजगारी प्रवर्द्धन ।
- नेपाली महिला कामदारहरूको पारिश्रमिक, स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा रोजगार प्रत्याभूत हुने गरी द्विपक्षीय श्रम सम्झौता गर्न सम्बद्ध निकायहरू

बीच आवश्यक सहयोग र समन्वय ।

- नेपालको श्रम बजार विस्तारका लागि देशगत वैदेशिक रोजगारी रणनीति तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गर्न समन्वय, सहयोग र सहजीकरण ।
- नेपाली श्रमिकहरूबाट आउने विप्रेषणलाई बैकिङ प्रणालीमार्फत पठाउन प्रोत्साहन ।

ङ. विकास सहायता परिचालन

- अल्प विकसित राष्ट्रहरूलाई विकसित राष्ट्रहरूले उपलब्ध गराउन प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको विकास सहायता रकम बढाउन तथा राष्ट्रिय प्रणाली मार्फत परिचालन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय वार्ताहरूमा सशक्त भूमिका निर्वाह ।
- विकास साभेदारहरूबाट विकास सहायता प्राप्त गर्ने मुलुकहरूको प्राथमिकता सूचीमा समावेश गर्न पहल ।
- जलवायु अनुकूलन सहायता प्राप्त गर्न अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा सशक्त भूमिका निर्वाह ।
- बहुपक्षीय मञ्चहरूमा नेपालको राष्ट्रिय प्राथमिकता अनुरूपको विकास सहायता प्राप्त गर्न पहल ।

च. नेपाली डायस्पोराको उपयोग

- विदेशस्थित नेपाली नियोगहरूबाट नेपाली डायस्पोराको अद्यावधिक डाटाबेस तयार ।
- नेपाली नियोगहरूबाट विकास कूटनीति सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा नेपाली डायस्पोराको परिचालन ।
- नेपालको संविधानको भावना अनुरूप डायस्पोराका लागि कानुनी तथा संरचनात्मक व्यवस्था ।

५. नेपालको आर्थिक कूटनीतिका समस्या तथा चुनौतीहरू

दक्षिण एसियाली भूपरिवेष्टित मुलुक नेपाल आर्थिक परिसूचक अत्यन्तै कमजोर मध्येको मुलुक हो । नेपाललाई अदूरदर्शी र अक्षम राजनीतिक नेतृत्वले खोक्रो बनाएको मुलुक भने पनि फरक पर्दैन । यसै सन्दर्भमा नेपालको आर्थिक कूटनीतिका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई यस प्रकार औल्याउन सकिन्छ ।

- राजनीतिकरणका नाममा नेपालको परराष्ट्र नीतिसम्मको जानकारी नभएकालाई राजदूत बनाइएको अवस्था छ ।

यसले गर्दा नेपालको कूटनीतिक मूल्य मान्यता क्रमशः स्वलिप्त भएको छ । नेपालको स्वाभिमान, अविच्छिन्न स्वतन्त्रता, क्षेत्रीय अखण्डता, सार्वभौमसत्ताको पैरवी अथवा बाह्य मुलुकसँग द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सम्बन्धको आयामिक सुदृढीकरणले लामो समयदेखि प्राथमिकता पाएको छैन ।

- हाल नेपालमा राष्ट्रवाद र राष्ट्रियता निकै प्रचलित शब्द हुन् । राजनैतिक दलहरूले राष्ट्रघाती काम गरेको वा नेपाली राष्ट्रियता खतरामा परेको आदि जस्ता विषयहरू अखबारका मुख्य शीर्षक बन्ने गरेका छन् । राज्यशक्ति यस्तै सवालमा जेलिएको छ । सबै नीतिहरूको मियोको रूपमा रहेको राजनीति अरू नीतिहरू माथि हावी रहेका कारण आर्थिक नीति तथा राष्ट्रवाद सधैं ओभरलेमा परेको छ । आर्थिक नीतिलाई दोस्रो दर्जाको व्यवहार गरिँदा आर्थिक राष्ट्रवाद कमजोर बनेको छ । राष्ट्रवादलाई अनावश्यक राजनीति गर्ने विषय बनाइएको भए पनि आर्थिक राष्ट्रवादलाई भने महत्व दिइएको छैन । नेपालमा आर्थिक राष्ट्रवादको विकास हुन नसकेकाले राजनीतिक विकृति र विसंगतिको ठूलो मारमा परे देशको अर्थतन्त्र थला परेको छ । बन्द, हडताल जस्ता अराजक क्रियाकलापले आर्थिक राष्ट्रवाद अझ कमजोर बन्न पुगेको छ ।
- नेपालले वैदेशिक सहयोग पाइरहे तापनि त्यसको उपयोग गर्ने क्षमतामा प्रश्न उठेको छ । विकास साभेदारले दिएको रकम खर्च गर्ने सामर्थ्य बढाउन सकिएको छैन । वार्षिक विकास बजेटको आधाभन्दा बढी अंश निष्क्रिय बस्ने गरेको छ । यस्तो अवस्थामा नयाँ योजना बनाएर आर्थिक सहयोगको याचनाको पनि खास अर्थ रहँदैन । नेपालको विकासको लागि छ दशक भन्दा अघिदेखि वैदेशिक सहायताको परिचालन हुँदै आएको छ । यस अवधिमा आर्थिक सामाजिक विकासका लगभग सबै क्षेत्रमा विभिन्न प्रकृतिका सहयोगहरू प्राप्त भएका छन् । तर समग्र स्थितिको तुलनात्मक मूल्यांकन गर्दा नेपालमा वैदेशिक सहायताको सही परिचालन हुन सकेको देखिँदैन । मुलुकको नीतिगत, संस्थागत, कार्यगत र वातावरणीय परिस्थितिले गर्दा वैदेशिक सहायताको परिचालनमा समस्या र चुनौतीहरू विद्यमान नै देखिन्छन् ।
- विकासका सन्दर्भमा वैदेशिक सहायतासम्बन्धी दीर्घकालीन सोचको कमी रहेको छ । मुलुकको दूरगामी

मार्गीचित्र अनुकूल हुने गरी सहयोगको उपयोग गर्ने कार्ययोजना बन्न सकेको छैन । राष्ट्रिय आवश्यकताको सही पहिचान गरी दीर्घकालीन योजना तयार गर्न नसकिएको अवस्था छ । राजनैतिक संक्रमणकालीन अवस्थाले गर्दा नीतिगत निरन्तरता र प्रतिबद्धता कायम भएको छैन । वैदेशिक सहायतामा बनेका आयोजनाहरूमा प्रयुक्त साधनको प्रभावकारी उपयोग हुन सकेको पनि छैन । कतिपय आयोजनामा प्रयोग गरिएको प्रविधि र सञ्चालन लागत महँगो हुनाले त्यस्ता आयोजनाहरू सम्पन्न भैसकेपछि दिगोरूपमा सञ्चालन गर्न सक्ने स्थिति पनि रहेन ।

- सहायताको प्रतिबद्धता, प्राप्ति र उपयोगितामा गहिरो भिन्नता विद्यमान छ । आयोजना तर्जुमा गर्दा आवश्यकता पहिचान तथा विश्लेषण राम्ररी हुन नसक्नाले आयोजना सहजरूपमा सञ्चालन हुने गरी मागउन्मुख हुन सकेको छैन । कार्यक्रमको लागि लिइने सहयोग आफ्नो क्षमताले कार्यान्वयन गर्न कठिन हुने शर्तहरूको अवस्थामा पनि स्वीकार गरी सम्भौता गर्नुपर्ने बाध्यता छ ।
- नेपालको कार्यक्रमको कार्यान्वयन तहमा समस्या विद्यमान छ । आयोजना प्रतिको अपेक्षा अधिक रहनाले निर्धारित पद्धतिभित्र रही सबै माग संबोधन गर्नसक्ने स्थिति रहँदैन । दक्ष जनशक्तिको पदपूर्ति समयमा नहुने र आयोजना तथा लेखा प्रमुखको सरुवा पटकपटक भई कार्यसञ्चालन निरन्तर हुन नसकेको यथार्थ छ । शान्ति, सुव्यवस्था र अवाञ्छित दबावबाट सुरक्षा नहुनाले आयोजनाको कार्यसञ्चालन प्रभावित हुने गरेको छ । वैदेशिक सहायतामा संचालित आयोजनामा जमिनको मुआब्जा समस्या निकै जटिल हुने गरेको छ । हालका वर्षमा आधारभूत पूर्वाधार भन्दा समावेशी, जागरण, सचेतना जस्ता कार्यक्रममा सहयोग पुऱ्याउन दाता प्रवृत्त रहेको देखिन्छ ।
- आयोजनालाई अनुचित लाभ आर्जनको रूपमा लिइनाले वित्तीय अनुशासन कायम गराउने चुनौती रहेको छ । स्रोत साधनको अपव्यय र दुरुपयोगको स्थिति रोक्न नसकिनाले बेरुजु र अनियमितता निरन्तर बढिरहेको छ । कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन व्यवस्था लागु नगरिनाले वित्तीय सुशासनको संस्कृति विकास हुन नसकेको अवस्था छ । अभिलेख राख्ने पद्धति नभएबाट संस्थागत संस्मरणको कमी रहेको र कार्यसम्पादन प्रति

जिम्मेवार बनाई कारबाही गर्न नसकिएको अवस्था छ ।

- साधन र स्रोतको समुचित उपयोग तथा सर्वसाधारण जनताको पक्षमा प्रतिफल प्राप्त गर्न राजनीतिक स्थायित्वको आवश्यकता पर्दछ । वैदेशिक सहयोगको उपयोगमा पनि यो अनिवार्य छ । तर नेपालमा राजनीतिक दलका बीचमा प्रस्ट साभ्ना राजनीतिक दृष्टिकोणको अभाव छ । आधा शताब्दीको अवधिमा ३, ४ ओटा संविधान बनिसकेका छन् । राजनीतिक पार्टीहरूमा राष्ट्रिय संस्कार बस्न सकेको छैन । यसले गर्दा कहाँ, कसरी कार्यसंचालन गर्ने, योजनाको सम्बन्धमा जनचाहना के हो भन्ने कुराको निश्चितता आउन सकेको छैन । कहिलेकाहीँ सुरु हुने लागेको योजना र आधा बनिसकेका आयोजना पनि बन्द हुन्छन् । यसले साधनको दुरुपयोग भएको देखिन्छ । ब्याज तिरेर लिनुपर्ने ऋणको समेत दुरुपयोग हुनाले राष्ट्रलाई भार मात्र थपिन्छ ।
- वैदेशिक सहयोगको उपयोगमा व्यावहारिकताको अभाव रहेको छ । आयोजनाको शत प्रतिशत व्ययभार दाताराष्ट्र तथा संस्थाले बेहोर्ने हुनाले कार्यक्रमको छनोट उनीहरूको ईच्छामा भर पर्दछ । प्राविधिक सर्वेक्षण तथा वित्तीय स्रोतका आधार उनीहरू नै हुनाले कहिलेकाहीँ राष्ट्रलाई आवश्यक नपर्ने कार्यहरू पनि ऋण सहयोगमा हुन पुग्दछन् । त्यस्तै सहयोगको रकम उत्पादकभन्दा अनुत्पादक क्षेत्रमा बढी हुने गरेको छ । अनुत्पादक क्षेत्रमा गरिएको लगानीले साँवा तथा ब्याज भुक्तानीमा कुनै सहयोग नपुऱ्याउने बरु भार मात्र थोपने हुनाले वैदेशिक सहयोगको निर्भरताले समस्या सिर्जना गरेको छ । दाता राष्ट्र तथा संस्थाहरूले कार्यक्रमको प्रस्ताव आह्वान गर्दा पनि आवश्यकताको पहिचान नगरी हचुवा प्रस्ताव पेस गर्ने प्रवृत्ति रहेको छ ।
- नयाँ कार्यक्रमको सफलताका लागि लचिलो तथा नवीन सोचाइको आवश्यकता पर्दछ । शिक्षा, स्वास्थ्य, सफाइ तथा अन्य चेतनामूलक आयोजनाको लागि जनसहभागिताको आवश्यकता समेत पर्दछ । तर नेपालको परिवेश यस्तो नभएकाले संचालित कार्यक्रमहरूमा ग्रामीण तथा सरोकारवाला व्यक्तिहरू सहभागी हुँदैनन् । कतिपयले चाहेर पनि सहभागिता राख्न सक्दैनन् । यसले गर्दा कार्यक्रमको सफलता तथा प्रभाव सोचेभन्दा फरक किसिमको हुने गर्दछ ।
- वैदेशिक सहयोगको सदुपयोगका लागि कर्मचारी

प्रशासनयन्त्र सक्रिय रहनुपर्दछ । तर नेपालमा राजनीतिक अस्थिरता, कर्मचारीको कार्यदक्षताको मापदण्डका पारदर्शिताका आधारको अभाव, कर्मचारीको राजनीतिक क्रियाकलापमा संलग्नता जस्ता समस्याले कर्मचारीहरू कार्यान्वयनको अवस्थाबाट टाढा रहन्छन् । जिम्मेवारीको मापदण्ड र त्यसको बोध गराउने परिपाटी सक्रिय र प्रभावकारी नभएकाले कर्मचारीहरू काम गर्नुको सट्टा समय कटाउने पक्षमा जान्छन् । यस समस्याले वैदेशिक सहयोगबाट संचालित संस्थाहरू पनि प्रभावित छन् । फलस्वरूप सीमित रूपमा प्राप्त सहयोगको राम्ररी सदुपयोग हुन सक्दैन तथा दाताहरूले पनि शंकास्पद रूपमा व्यवहार गर्दछन् ।

- नेपालजस्तो कम विकसित राष्ट्रले आर्थिक विकासका लागि वैदेशिक सहयोगमा भर पर्नु अस्वाभाविक हैन । तर आवश्यकता भन्दा बढी भर पर्नु हुँदैन । नेपालका विभिन्न योजनामा रहेको वित्तीय व्यवस्थापनलाई हेर्दा ६०-१०० प्रतिशतसम्म परनिर्भरता देखिन्छ । यस्तो स्थितिमा कार्यक्रमको आंशिक सफलता पनि दाताराष्ट्रको ईच्छामा भर पर्दछ । उनीहरूले समयमा सहयोग गर्न नसकेको अवस्थामा कार्यक्रम नै बन्द हुन्छन् । कतिपय अवस्थामा उनीहरूका आयोजना प्रस्ताव मान्नुपर्ने समेत हुन्छ ।
- ऋण सहयोग उपलब्ध गराउने दाताराष्ट्रले ऋण नडुबोस भन्नाका लागि अनेक शर्तहरू अगाडि सार्दछन् । कतिपय शर्तले त राष्ट्रको सार्वभौमिकतामा समेत असर पार्ने स्थिति रहन्छ । सहयोग नलिएर विकास नहुने र लिँदा अनावश्यक शर्त स्वीकार्नु पर्ने परिस्थितिले गर्दा सहयोगको स्वीकार, उपयोग तथा प्रतिफल प्राप्तिमा समस्या सिर्जना गरेको छ ।
- सरकारले आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक कार्यसम्पादनका लागि विभाग तथा मन्त्रालयहरूको व्यवस्था गरेको छ । बाहिरबाट आउने सहयोग पनि यिनै निकाय हुँदै कार्यक्रम समक्ष पुग्दछ । कतिपय मन्त्रालय तथा विभागका काम कारवाहीहरू एक अर्कामा सहयोगी तथा परिपूरक हुन सक्ने अवस्थामा छन् । तर समन्वयको अभावले दोहोरो खर्च भइरहेको छ । एउटा निकायले गरेको कामसँग बाँकिने गरी अर्को निकायले कार्य गर्ने गर्दछ । यसबाट एकातिर कार्यक्रमको सफलता देखिँदैन भने अर्कातिर सफल भइरहेको आयोजनाको

मर्मत सुधारको जिम्मेवारी लिने निकायको अभावमा प्रभावकारिता न्यून रहन्छ ।

- स्वीकृत वैदेशिक सहायताको उपयोग गर्ने प्रक्रिया ज्यादै ढिलो छ । समय हुँदा गम्भीरतापूर्वक नहेरी वर्षको अन्त्यमा हतारका साथ काम गर्ने परिपाटी विद्यमान छ । नेपाललाई ठूलो संख्यामा दातृराष्ट्र तथा संस्थाहरूबाट सहायता प्राप्त भइराखेको छ । तर राष्ट्रिय आवश्यकताको आधारमा प्राथमिकता निर्धारण हुन सकेको छैन । यस्तो अवस्थामा सही प्राथमिकताको आधारमा दातृपक्षसँग समन्वय हुन सक्दैन । नेपालमा विभिन्न किसिमका सरकारी, गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू कार्यरत छन् । तिनीहरू मार्फत ठूलो धनराशि लगानी भइराखेको छ । तथापि लगानी अनुरूप उपलब्धि भने सन्तोषप्रद देखिँदैन । राम्रा काम गर्ने संस्थाहरू नगण्य मात्रामा रहेका छन् । कतिपय संस्थाहरूको योगदान महत्वपूर्ण देखिन्छ । तर कतिपय संस्थाहरूले मुलुकको विकासको आवश्यकता र प्राथमिकताका पक्षलाई ध्यानै नदिई आयोजनाको सञ्चालन गर्दै आएका छन् । यिनीहरूले खर्च गरेको रकमको पारदर्शिता कायम हुन सकेको छैन । यसबारे नेपाल सरकारका सम्बन्धित मन्त्रालय तथा विभागहरूलाई जानकारी समेत हुँदैन ।

६. उपसंहार

सन् १९४५ मा द्वितीय विश्वयुद्ध र १९४५-१९९० अवधिको शीतयुद्ध को समाप्ति पश्चात् आर्थिक, वातावरणीय, खाद्य, स्वास्थ्य, सुरक्षाजस्ता विषयले विश्व मञ्चमा महत्व पाउन थालेका छन् । सन् १९९० यता आर्थिक उदारीकरण अपनाइएपछि नेपालले पनि यस तर्फ कदम अगाडि बढाएको छ । तथापि प्रत्यक्ष विदेशी लगानी तथा सहयोगको प्रवाहको स्थिति अत्यन्तै कमजोर देखिन्छ । आर्थिक कूटनीतिले आर्थिक विकास सम्बन्धी चुनौतीको समाधान खोज्ने

कुराको संकेत गर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा बनाइने नीति तथा कार्यक्रमहरूमा आफ्नो मुलुकको आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित सवालको पैरवी गर्नु यसको उद्देश्य रहन्छ । नेपालले पहिलो योजनादेखि नै वैदेशिक सहायता लिने गरेको भए पनि २०४६ साल पश्चात् अवलम्बन गरेको उदारीकरणको नीतिसँगै आर्थिक कूटनीतिलाई केही स्थान दिन थालेको हो । नेपालले प्रजातन्त्र पुनःस्थापना पश्चात् खुला अर्थनीति तथा आर्थिक कूटनीतिलाई प्राथमिकतामा राखी अर्थतन्त्रलाई क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय अर्थतन्त्रसँग जोड्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिएको हो । सहयोगमा भर पर्नु आफैँमा राम्रो होइन । यसले अन्तर निर्भरता बढाउँदछ । तर राष्ट्रको विकास समुन्नति आदिका लागि लिनुपर्ने हुन्छ । आफूसँग पर्याप्त साधन नभएको अवस्थामा पनि बाढी, पहिरो, आगोलागी, भूकम्पजस्ता प्राकृतिक समस्याहरूको निरन्तर सामना गर्नुपरेको छ । यस्तै ठूला लगानी सम्बन्धी आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयासस्वरूप नेपालले लिन चाहेको सहयोगको मात्रा विगतको तुलनामा बढेर गएको देखिन्छ । विकासका साभ्ना चुनौतीहरूको सामना, व्यापार तथा लगानी प्रवर्द्धन, साभ्ना पूर्वाधार विकास र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि मुलुकहरू बीच परस्पर सहकार्य जरूरी भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Aryal, D. , Subedi R. P. and Thapa S. (2010) Diplomatic Dealings, Apex Educational Academy, Kathmandu
- Bhusal, B. R. and Parajuli, S (2016). Diplomatic Perspectives A Premier o International Relations and Foreign policy, Pragyan Prakashan, Kathmanu Nepal.
- Hamal, Y. B. (2014) Ecology of Nepal's Foreign Policy, Nepal Center for Development and Policy Studies, Kathmandu.

नेपालको आर्थिक अवस्था र संभावनाहरू

चिन्तामणि शिवाकोटी*

पृष्ठभूमि

विश्व रंगमञ्चमा नेपाल एक अति कम विकसित मुलुकको रूपमा चित्रित भएको छ । विगतमा चलेका राजनैतिक द्वन्द्व, विकासका लागि गरिएका प्रयासहरूको न्यून उपलब्धि, आर्थिक पक्षहरूको कमजोर व्यवस्थापन, राजनैतिक अन्यायलता, स्पष्ट दृष्टिकोणको अभाव आदिका कारण नेपालको विकासमा विलम्ब भइरहेको अवस्था छ । खासगरी पूँजीगत संरचनाहरूको अभावमा देशका विभिन्न स्थानहरूमा यातायात, सञ्चार, शिक्षा, स्वास्थ्य, उद्योग, कलकारखानाको व्यवस्थित विकास हुन सकिरहेको छैन । यसका लागि राजनैतिक ईच्छाशक्ति कमजोर भइँदा र राजनैतिक दल विशेषमा पनि आपसमा न्यूनतम विकासका एजेन्डामा सहमतिको वातावरण बन्न नसक्दा देशको आर्थिक अवस्था खस्कंदो अवस्थाबाट गुज्रिरहेको छ । तथापि यहाँको स्रोत र साधनलाई सही व्यवस्थापन गरी उत्पादनका विभिन्न विकल्पहरूमा योजना केन्द्रित गरी काम गर्ने हो भने नेपाललाई निकै छोटो समयमा विकासको बाटोमा हिँडाउन सकिने प्रशस्त संभावनाहरू रहेका छन् ।

नेपालको इतिहासमा २०७२ साल दैवी प्रकोपका दृष्टिले अत्यन्त दर्दनाक र संविधान निर्माणका पक्षबाट सफल वर्षका रूपमा रह्यो । २०७२ बैशाख १२ गते नेपालमा ठूलो विनाशकारी भूकम्प गयो । त्यसपछिको धेरै समयसम्म भूकम्पका परकम्पनहरू जाने क्रम जारी रह्यो । यसले देशमा करिब रु. ७०६ अर्बको आर्थिक नोक्सानी गर्नुका साथै लगभग ९ हजारको हाराहारीमा मानिसको ज्यान लियो । कैयौं भौतिक संरचना भत्किए भने कतिपय अस्तव्यस्त बने । अभै पनि यसको असरलाई पूर्ण रूपले कम गर्न सकिएको छैन । वि. सं. २०७२ असोज ३ गते नेपालले नयाँ संविधान जारी गरी विगतको सशस्त्र द्वन्द्वलाई शान्ति प्रक्रिया मार्फत पूर्णता दिनुका साथै वर्षौंदेखिको संविधान निर्माण गर्ने जनचाहना पूरा गरेको छ । संविधान जारी भएको समय भन्दा केही अगाडिबाट तराई

केन्द्रित केही दल तथा तिनका नेताहरूले यसमा असहमति प्रकट गर्दै संविधान निर्माणको अन्तिम समयमा संविधान निर्माण प्रक्रियाबाट बाहिर आई आन्दोलन गरेका कारण तथा भारतबाट नेपालतर्फ हुने गरेको आयात निर्यात लगायतका कार्यमा व्यवधान सिर्जना हुन गई नेपालको अर्थतन्त्रले २०७२ सालको भूकम्पदेखि २०७३ सालसम्म पनि विभिन्न खालका असहजताका बीचमा रुमलिनुपर्ने वातावरण बनिरह्यो ।

सामान्यतया तरल राजनैतिक अवस्थालाई एक हिसाबले व्यवस्थापन नगरी आर्थिक विकासको योजना र आर्थिक क्रियाकलापका गतिहरू द्रुत पार्ने कार्य प्रायः असम्भव नै हुने गर्दछ । त्यसर्थ, विगतमा नेपालको समग्र ध्यान भनेकै राजनैतिक तरलतालाई व्यवस्थापन गर्ने रहेको थियो । यसलाई एउटा मोडमा पुन्याइसकेपछि अबको ध्यान भनेको आर्थिक विकास मार्फत राष्ट्रलाई समुन्नत पार्ने हुनुपर्दछ भन्ने आम जनचाहना हो । यसका लागि नेपालको सरकारी संरचनालाई पुनःपरिभाषित गर्दै कार्यबोझ तथा कार्यसम्पादनका आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी निर्माण गर्नु आवश्यक छ । तथापि, असहज स्थितिको आडमा हुने राजनैतिक चलखेलका बीचमा आर्थिक प्रगतिको मार्ग पहिल्याउनु नेपालका लागि गहन चुनौतीको विषय रहेको भए तापनि आगामी समय आर्थिक प्रगतिका निमित्त उपयुक्त बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ ।

नेपालको विद्यमान प्रशासनिक संरचना

नेपालको विद्यमान संरचनामा विभिन्न मन्त्रालय, सार्वजनिक संस्थानहरू, निजी क्षेत्र, सहकारी आदि परिचालित छन् । यिनीहरूको कार्य प्रकृति पनि फरक-फरक किसिमको छ । नेपालको प्रशासनिक संरचना पनि वैज्ञानिक नभएका कारण कतिपय मन्त्रालयहरूमा कामको अत्यधिक बोझ हुने र कतिपयमा कामको चाप कम भइरहेको अवस्था छ । कर्मचारी व्यवस्थापनमा पनि कतिपय क्षेत्रमा काम भ्याइनभ्याइ छ भने कतिपयमा कर्मचारीहरू फुर्सिदिला भइरहेका छन् । यसलाई दृष्टिगत गरी देश संघीयतामा गइसकेको सन्दर्भमा

* डेप्युटी गभर्नर, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

सोही बमोजिमको प्रशासनिक संरचनाको निर्माण आवश्यक देखिन्छ। स्थानीय तहमा जनप्रतिनिधि नभएको वर्षौं भइसक्यो र आगामी समयमा सरकारले घोषणा गरेको स्थानीय तहको निर्वाचन मार्फत स्थानीय प्रतिनिधि चुन्ने चुनिने कार्यलाई व्यवस्थिति रूपले सम्पन्न गर्नुपर्ने देखिन्छ।

आर्थिक अवस्था

नेपाल विश्व रंगमञ्चमा अति कम विकसित मुलुकको रूपमा रहेको छ। नेपालमा गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या २१.६ प्रतिशत रहे तापनि धनी र गरिब बीचको असमानता अत्यन्त ठूलो रहेको छ। भौगोलिक अवस्थिति, आन्तरिक राजनैतिक अवस्था, मानिसको चेतनाको स्तर आदिका कारणले गर्दा नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक स्थिति कमजोर रहेको देखिन्छ। विगत १० वर्ष अवधिको औषत आर्थिक वृद्धिदर ४.१ प्रतिशत रहेको छ। आयात बढेको र निर्यात घटेको कारण व्यापार घाटा निरन्तर रूपले बढिरहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा निर्यात रु. ७० अर्ब ११ करोड र आयात रु. ७७३ अर्ब ६० करोड रहेको कारण व्यापार घाटा रु. ७०३ अर्ब ४९ करोड पुगेको छ। जुन गत वर्षको तुलनामा २.० प्रतिशतले बढी हो। अनुदान, विप्रेषण र पेन्सनमा वृद्धि भएको कारण समग्र चालू खाता रु. १४० अर्ब ४२ करोडले बचतमा रहेको र शोधनान्तर बचत रु. १८८ अर्ब रहेको थियो। देशको आर्थिक वृद्धिदर ०.७७ प्रतिशत तथा मुद्रास्फीति ९.९ प्रतिशत रहेको अवस्था छ। २०७३/७४ को पहिलो छ महिनासम्मको स्थितिलाई हेर्दा आयात निर्यातमा उल्लेख्य वृद्धि हुनुका साथै शोधनान्तर बचत रहनुका अतिरिक्त विदेशी विनिमय सञ्चिति पनि उल्लेख्य नै रहेको छ। यो अर्वाधमा मुद्रास्फीति ३.२ प्रतिशतमा भरेको अवस्था छ।

नेपालले अति कम विकसित मुलुकको सूचीबाट आफूलाई स्तरोन्नति गर्नका लागि प्रतिव्यक्ति आय, मानवीय स्रोत र परिवर्तनशील परिवेशमा समायोजन हुन सक्ने क्षमतामा अभिवृद्धि गर्नुपर्ने हुन्छ। विभिन्न अध्ययनहरूका अनुसार नेपालले दुईवटा सूचकहरू (मानवीय स्रोत र परिवर्तनशील परिवेशलाई समायोजन गर्न सक्ने आर्थिक क्षमता) लाई सजिलै प्राप्त गर्न सक्ने देखिन्छ भने प्रतिव्यक्ति आय अबै पनि निकै कम मात्र रहेकोले यसलाई वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ।

१. विकसित घटनाक्रम

विकास निर्माण, सार्वजनिक सेवा र शासकीय सुधार नेपाल सरकारको आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को बजेट तर्जुमा गर्ने समयमा राखिएका प्राथमिकता थिए। यसका साथै २०७२ बैशाख १२ र २९ गते गएको भूकम्पका कारण अर्थतन्त्रमा परेको असरलाई न्यूनीकरणका लागि पुनर्निर्माण कार्यक्रम मार्फत सम्बोधन गर्नुपर्ने सन्दर्भ पनि बजेट कार्यान्वयनका समयमा आएको चुनौती हो। त्यसैगरी २०७२ असोज ३ गते जारी भएको नेपालको संविधान २०७२ का कतिपय विषयमा असहमत पक्षका आन्दोलनका कारण नेपालको दक्षिणी नाकाहरूमा भएको पारवहन असहजताका कारण समग्र आपूर्ति प्रणालीमा समस्या सिर्जना भयो। २०७३ को वार्षिक आर्थिक सूचकाङ्कको अवस्थालाई हेर्दा पुनर्निर्माण लगायत विकास खर्च पनि निकै कम भएको अवस्था छ। कुल विनियोजित बजेट रु. ८ खर्ब १९ अर्ब ४७ करोड रहेकोमा २०७३ असारसम्ममा जम्मा रु. ५ खर्ब ६९ अर्ब ५७ करोड खर्च भई कुल बजेटको ५७.२ प्रतिशत खर्च हुन सकेको अवस्था छ। यसमा पनि विकास बजेट अर्थात पूँजीगत खर्च रु. ५३.५ प्रतिशत मात्र रहेको छ। यसबाट पनि हाम्रो खर्च गर्ने क्षमता अत्यन्त कमजोर रहेको र यसमा सुधारको आवश्यकता रहेको कुरा पुष्टि हुन्छ।

आर्थिक वर्ष २०७३/७४ का लागि सरकारले रु. १० खर्ब ४९ अर्बको बजेट प्रस्तुत गरेको छ र यसमा पनि चालू खर्च रु. ६ खर्ब १७ अर्ब १६ करोड र विकास बजेट रु. ३ खर्ब ११ अर्ब ९४ करोड रहेको छ। यो बजेटमा पनि खर्च हुने संभावना चुनौतीपूर्ण रहने हुँदा त्यसलाई सुधार गरी आपूर्तिजन्य व्यवस्थामा सुधारको खाँचो रहन्छ। यसैलाई सहजीकरण गर्ने र अर्थतन्त्रलाई अनुकूल बनाइराख्ने वातावरण निर्माण गर्ने र सोही दिशातर्फ उन्मुख आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को मौद्रिक नीति पनि नेपाल राष्ट्र बैंकले सार्वजनिक गरी लागु गरिरहेको अवस्था छ। मौद्रिक नीतिले घरजग्गा कारोबार तथा शेयर धितोमा हुने कारोबारलाई कडाइ गर्दै उत्पादनशील क्षेत्रमा हुने लगानीलाई प्रोत्साहन

गर्ने कार्यदिशा लिएको छ । यसका अतिरिक्त मौद्रिक नीतिको अर्धवार्षिक समीक्षा (२०७३।१।१०) मार्फत वित्तीय क्षेत्रमा देखिएको असहजतालाई केही हदसम्म सामान्यीकरण गर्ने कार्य पनि भएको छ ।

२. आर्थिक परिसूचकहरूको अवस्था

विगतदेखिको आर्थिक समृद्धिको चाहनालाई अगाडि बढाउन नसकिएको अवस्था विद्यमान छ । आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को वार्षिक तथ्याङ्कलाई हेर्दा हाम्रो निर्यात उल्लेख्य रूपमा घटेको छ भने आयातमा पनि पेट्रोलियम पदार्थको आयातमा कमी आएको कारण केही मात्रामा संकुचन आएको छ । पर्यटन आयमा उल्लेख्य कमी आएको छ । जसका कारण आयातीत कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योग, कलकारखाना कच्चा पदार्थको अभावमा सञ्चालन गर्न नसकेर अट्टेरोमा परिरहेको अवस्था छ । पर्यटन उद्योगसँग सम्बन्धित व्यवसायहरूमा पनि नकारात्मक वातावरण बन्न गएको छ । भूकम्प तथा पारवहन व्यवस्थामा आएको असहजताबाट सिर्जित अर्थतन्त्रको शिथिलता अभै पनि पूर्णरूपमा सामान्य बन्न नसकिरहेको अवस्था छ । यी तमाम कमजोर आर्थिक परिसूचकहरूका अलावा पनि हालका दिनमा विप्रेषण आप्रवाह, वैदेशिक अनुदान, प्रत्यक्ष लगानीमा सुधार आएको देखिन्छ । जसका कारण शोधनान्तर बचत उच्च रहनुका साथै विदेशी विनिमय सञ्चिति पनि उच्च रहेको छ । त्यसर्थ, नकारात्मक परिवेशले सिर्जना गरेका आर्थिक व्यवधान (Economic Constraints) लाई न्यूनीकरण गर्दै अनुकूल आर्थिक परिवेशको जगमा उच्च र दीगो आर्थिक विकास गर्नु नै आगामी समयको चुनौती रहेको छ ।

३. सम्भावनाहरूको खोजी

नेपालमा संविधान जारी भएसँगै आन्तरिक राजनीतिमा आएको परिवर्तित समीकरण र विश्व समुदायमा देखिएको अन्यौलताका बीचमा आर्थिक सम्भावनाका किरणहरू प्रतिबिम्बित भइरहेका छन् । हाम्रो सीमानाको उत्तरमा रहेको विशाल देश चीन र दक्षिणमा रहेको भारत नै विकासका सम्भावना उजागर गर्ने छिमेकी हुन् । यी दुवै मुलुकहरूले विगतदेखि नै आफ्ना संयन्त्रहरूलाई उचित तरिकाले परिचालन गर्दै उच्च

आर्थिक वृद्धि हासिल गरिरहेका छन् । नेपाल यी दुवै मुलुकको आर्थिक प्रगतिबाट फाइदा लिने स्थानमा रहेर पनि विभिन्न आन्तरिक भ्रमेला र परिवेशका कारण त्यो लाभबाट बञ्चित भइरहेको अवस्था छ । छिमेकी भारत तथा चीनसँग सरकारी स्तरमा भएका सम्झौताहरूबाट धेरै सम्भावनाहरू पहिल्याउन सफल भएको अवस्था छ । सन्तुलित वैदेशिक नीति तथा व्यवहार, आन्तरिक उत्पादनको स्तरमा अभिवृद्धि र आन्तरिक व्यवस्थापनमा सुधार आगामी समयका लागि योजना हुनुपर्ने देखिन्छ । विभिन्न क्षेत्रहरू जस्तै: जलविद्युत, पूर्वाधार, कृषि, पर्यटन र खानी तथा उत्पादनजन्य उद्योगहरूमा हामीले वैदेशिक लगानी भित्र्याउने योजना सहित प्राथमिकीकरण गरेको अवस्था छ । विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूसँग नेपालको विगतदेखिको आबद्धता, विभिन्न देशहरूसँग भएको व्यापार तथा लगानी सम्बन्धी सम्झौता आदि कुराहरू भनेका हाम्रो आर्थिक विकासका लागि गरिएका सम्भावना पहिल्याउने प्रयासहरू हुन् । यिनीहरूको भरपुर उपयोग मार्फत आफ्नो प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धि गरी आयात प्रतिस्थापन र निर्यात अभिवृद्धिका आयामहरू सिर्जना गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसका आधारमा देशलाई आर्थिक र सामाजिक हिसाबले समुन्नत बनाउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू देखिन्छन् । संभावनाहरूको कुरा गर्दा प्राकृतिक स्रोत साधनलाई पहिलो स्थानमा राख्न सकिन्छ । त्यस्तै मानव संसाधनलाई उत्पादनशील कार्यमा उपयोग गर्ने नीतिगत व्यवस्था, कृषिको आधुनिकीकरण, पर्यटनका नयाँ आयामहरूको खोजी र विकास, सेवा क्षेत्रको विकास, जडिबुटीमा आधारित उद्योग कलकारखानाको स्थापना र सञ्चालन, निर्यातको स्पष्ट मार्गदर्शन आदिलाई लिन सकिन्छ । यस प्रकारका कार्यमा योजना केन्द्रित गरी आर्थिक विकासका संभाव्यताहरूलाई उजागर गरी विकासमा लगाउन सकिने प्रशस्त संभावना रहेको छ ।

४. राष्ट्रिय प्राथमिकता

हाम्रो राष्ट्रिय प्राथमिकता विगतमा राजनैतिक स्थायित्व कायम गर्ने थियो भने आगामी दिनमा तीव्र आर्थिक वृद्धि मार्फत समुन्नत र समृद्ध नेपाल बनाउने हुनुपर्दछ । जसका लागि भइरहेका संरचनाहरूको उचित व्यवस्थापन र विस्तार, नयाँ संरचनाहरूको सम्भाव्यता

अध्ययन र निर्माण तथा बहुआयामिक आयोजनामा केन्द्रित भई कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

■ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण

आर्थिक विकासका लागि पहिलो चरणमा बाराको निजगढमा प्रस्तावित अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माणमा तत्काल पहलकदमी लिनुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै, भैरहवामा प्रस्तावित विमानस्थल र पोखरा विमानस्थलको निर्माण कार्यमा पनि अविलम्ब कदम अगाडि बढाउनुपर्ने देखिन्छ । यी योजनाहरूका लागि आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को बजेटमा बजेट विनियोजन गरिएको भए तापनि कार्यान्वयनको लागि अग्रसरता आवश्यक देखिन्छ ।

■ सडक सञ्जाल विस्तार तथा स्तरोन्नति

आर्थिक वर्ष २०७१/७२ को अन्तसम्ममा कालोपत्रे ११ हजार ७ सय ९८ किलोमिटर, खण्डास्मित सडक ६ हजार २ सय ८७ किलोमिटर र कच्ची सडक ९ हजार ४ सय ११ किलोमिटर गरी जम्मा २७ हजार ४ सय ९६ किलोमिटर सडक निर्माण भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७२ को फागुनसम्ममा जम्मा ४ सय ९४ किलोमिटर सडक थप भई जम्मा २७ हजार ९ सय ९० किलोमिटर सडक पुगेको छ । यो सडकको स्तरोन्नतिका साथै थप सडक सञ्जाल विस्तारमा पनि ध्यान दिन जरुरी देखिन्छ । नेपालको सडक सञ्जालको गुणस्तर अत्यन्त जीर्ण भएको कारण सडक दुर्घटना अत्यधिक हुने गरेको कारण यसको न्यूनीकरणको लागि जीर्ण सडक मर्मत तथा स्तरोन्नति र नयाँ सडक विस्तारका साथै सवारी साधनको गुणस्तर मापन गरी सञ्चालन गर्ने वातावरण बनाउन आवश्यक छ ।

■ जलविद्युत उत्पादनमा जोड

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को फागुन महिनासम्म नेपालमा जम्मा ८४७.२७ मे.वा. विद्युत उत्पादन भएको छ । जुन कुल माग १३८५ मे.वा. भन्दा ५३७.३२ मे.वा. कम हो । यो अन्तरलाई कम गर्न जलविद्युत उत्पादन गरी त्यसको भरपुर उपयोग गर्नका लागि पनि योजनाहरू द्रुत गतिमा अगाडि बढाउनु हालको विशेष आवश्यकता हो । सञ्चालनमा रहेका आयोजनाहरूको निर्माण सम्पन्न गर्नका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरूलाई

एकीकृत गरी पहल गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । त्यसैगरी नयाँ आयोजनाहरू निर्माणका लागि सम्भाव्यता अध्ययन, परियोजनाको लागत इस्टिमेट लगायतका विषयमा विशेष पहल आवश्यक छ ।

■ विशेष आर्थिक क्षेत्र निर्माण र सञ्चालन

औद्योगिक विकास देशको आर्थिक विकासको मेरुदण्ड हो । यसका लागि हरेक प्रदेशमा कम्तीमा पनि एक-एक वटा विशेष आर्थिक क्षेत्रको निर्माण गरी आर्थिक विकासका लागि औद्योगिक विकासमा जोड दिन सकेमा आर्थिक समृद्धिका लागि ठूलो पहल हुने देखिन्छ । पूर्वाधार विकासको मोडल र फ्रेमवर्क सरकारको भए पनि यसमा निजी क्षेत्रको आकर्षण र क्षमता अभिवृद्धिमा पहल आवश्यक छ । जसका आधारमा उत्पादन वृद्धि मार्फत निर्यात अभिवृद्धि तथा आयात प्रतिस्थापन मार्फत आकाशिंदो व्यापार घाटा न्यूनीकरणमा सघाउ पुग्ने परिवेश बन्दछ ।

■ पर्यटन प्रवर्द्धनमा जोड

पर्यटन नेपालको अत्यन्त सम्भावना भएको क्षेत्र हो । त्यसकारण आगामी दिनमा सबै प्रदेशमा पर्यटन पार्कको स्थापना र सञ्चालन, हाल पर्यटकीय दृष्टिले उपयुक्त देखिएका कास्कीको पोखरा, चितवनको सौराहा, काठमाडौंको ठमेल जस्ता शहरहरूमा सुविधा सम्पन्न होटलहरूको स्थापना र भइरहेका होटलहरूको व्यवस्थापनमा अभ्र परिस्कृत परिवेश आवश्यक छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सभा सम्मेलन गर्न सकिने खालका Conference तथा Seminar Hall हरूको निर्माण र शान्ति सुरक्षाको वातावरणमा सुधार पर्यटन क्षेत्रका आवश्यकता हुन् । यसका साथै पर्यटकका लागि आवश्यक पर्ने मनोरञ्जनका साधन, पथ-पर्यटकका लागि आवश्यक पर्ने गन्तव्यहरूको पहिचान, धार्मिक पर्यटनको सम्भाव्यता अध्ययन र योजना कार्यान्वयन आजका आवश्यकता हुन् । पर्यटन सर्किटका रूपमा विभिन्न स्थानमा पर्यटन रुटको घोषणा र पर्यटन आकर्षणका लागि आयोजना गरिने सडक महोत्सव, Trade Fair, New Year Eve जस्ता कार्यक्रमलाई थप व्यवस्थित र व्यापक बनाउन सकेमा पर्यटकको आगमन र बसाइ अवधि पनि बढ्ने सम्भावना रहन्छ ।

५. सरकारी संयन्त्रको क्षमता अभिवृद्धि

नेपालको सन्दर्भमा विगत केही वर्षयता पूँजीगत खर्च आशातीत रूपले प्रयोग/खर्च गर्न सकिएको छैन । पूँजीगत खर्चको तुलनामा चालू खर्च बर्षेनि बढिरहेको छ । पूँजीगत खर्च कम त छँदैछ, त्यसमा पनि विनियोजित बजेट खर्च नहुने परिवेशलाई आगामी समयमा सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । Procurement का विद्यमान व्यवस्थाहरूलाई परिमार्जन गरी आवश्यकताका आधारमा असल मनसायले गरिने खर्चलाई अनुमोदनयोग्य बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका साथै निजामति सेवामा रहेका अधिकांश कर्मचारीहरूलाई प्रविधिसँग घुलमिलको वातावरणमा विलम्ब भइरहेको अवस्थालाई सुधार गर्दै प्रविधिमैत्री बनाई तालिम र अवसरहरूलाई न्यायोचित वितरणको वातावरण बनाई क्षमता अभिवृद्धिमा ध्यान दिन आवश्यक छ । त्यसकारण मानव संसाधन जति सक्षम र क्षमतावान बन्छ, त्यति नै स्रोत र साधनको परिचालनको वातावरण बन्दछ । यसमा विशेष पहल आवश्यक देखिन्छ ।

६. सरकारी संयन्त्रहरूबीचको समन्वय

हाल विद्यमान मन्त्रालय र सरकारी विभिन्न निकायहरू बीचमा कामको तारतम्यता नमिलेका कारण कतिपय कामहरू दोहोरिने र अनावश्यक स्रोत र साधनको खर्च हुने अवस्था रहेको छ । यसलाई सुधार गरी लगानीका लागि रहेका विभिन्न प्रक्रियागत कामलाई सरलीकरण गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयमा निकाय बनाई काम गर्ने वातावरण निर्माण गर्नु आवश्यक छ । त्यस्तै बजारीकरण, वितरण, उपभोग आदि कार्यमा जनतामा महसुस हुने गरी आधिकारिक निकायले स्पष्ट योजना सहित कार्य गरेमा उत्पादन, वितरण र उपभोगका कार्य व्यवस्थित हुन गई आर्थिक परिवेशमा सन्तुलन कायम हुन जान्छ । यसका लागि सरकारले विशेष प्राथमिकता नै निर्धारण गरी योजना आयोगले योजना बनाउने र विभिन्न निकाय मार्फत कार्य गर्ने/गराउने परिपाटीको विकास गर्नुपर्ने हुन्छ ।

७. राष्ट्र निर्माणमा युवा जनशक्तिको परिचालन

जनशक्तिको हिसाबले नेपालमा ऊर्जाशील जनशक्तिको अनुपात राम्रो रहेको भए तापनि कृषि, उद्योग

र व्यापार क्षेत्रमा यहाँको जनशक्तिले खासै योगदान गर्न नसकिरहेको अवस्था छ । विशेष गरी ग्रामीण भेगका युवाहरू खाडी मुलुकमा र शहरी भेगका जनशक्ति युरोप अमेरिका जस्ता देशहरूमा विभिन्न प्रयोजनका लागि विदेशिने क्रम प्रत्येक वर्ष बढिरहेको देखिन्छ । यसबाट नेपालको अर्थतन्त्रमा भित्रिने विप्रेषण आप्रवाहको मात्रा बढिरहेको भए तापनि आन्तरिक उत्पादन कमजोर अवस्थामा रहन पर्ने परिस्थिति बनेको छ । विप्रेषण आप्रवाहको आधारमा नेपाल भित्र आउने विदेशी मुद्राको मात्रा बढेको भए तापनि त्यसले अर्थतन्त्रलाई तत्कालीन राहत बाहेक दीर्घकालीन रूपमा टेवा दिन सक्तैन । यसकारण विदेशमा गएका जनशक्तिलाई पनि स्वदेशमा फर्किसकेपछि सिकेको सीप र ज्ञानका आधारमा कृषि, उद्योग वा व्यापार व्यवसायमा सहजीकरण गरी नेपालमा नै काम गर्ने वातावरण बनाउनुपर्ने र श्रम बजारमा आउँदै गरेका जनशक्तिलाई लक्षित गरी नयाँ नयाँ क्षेत्रमा उद्योग, कलकारखाना, व्यापार-व्यवसाय, प्रविधिमैत्री सेवामूलक क्षेत्रहरूमा अध्ययन अनुसन्धान गरी व्यापक रूपमा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गरिनुपर्दछ ।

८. नीति, नियम तथा ऐन कानूनहरूमा परिमार्जन

देश संघीय संरचनामा गइसकेपछि आइपर्ने विभिन्न अप्टेराहरूलाई दृष्टिगत गरी मौजुदा ऐन तथा नीति नियमहरू एवम् नयाँ बनाउनुपर्ने कानून तथा नीति नियमहरूमा परिमार्जन गर्नु आवश्यक छ । यसका लागि तत्काल विभिन्न खालका जनशक्ति र ऊर्जावान व्यक्तिहरूलाई परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ । आवश्यकताका आधारमा हाम्रो जस्तै परिवेशबाट अगाडि बढेका विश्वका कतिपय मुलुकहरूको राजनैतिक र आर्थिक मोडलहरूलाई अध्ययन गर्न पनि सकिन्छ । व्यावहारिक कठिनाई परिरहेका नीति नियमका कतिपय प्रावधानहरूलाई एकीकृत गरी परिमार्जनको निश्चित मापदण्ड तयार गर्नु आवश्यक छ ।

९. अन्तमा,

नेपालको आर्थिक समृद्धिका लागि र नयाँ परिवर्तित राजनैतिक व्यवस्थालाई आत्मसात गर्नका लागि विकासको भरपर्दो र नेपालको परिवेश सुहाउँदो मोडल आवश्यक देखिन्छ । यसका लागि सरकारका विभिन्न

निकाय, राजनैतिक दलहरू, विभिन्न संघ-संस्थाहरू, पेशाकर्मी, बुद्धिजीवी र आम जनमानसको ध्यान आकृष्ट गरी विकासका कार्यहरू फटाफट गर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै पनि बहानामा काम नगर्ने, व्यक्तिगत र समूहगत स्वार्थमा आफ्नो दक्षता र क्षमता परिचालन गर्ने परिपाटीको अन्त्य गर्ने बेला आएको छ ।

आगामी केही वर्षसम्म आम जनमानसमा देश निर्माणको लागि केही गरौं भन्ने भावना जगाई उपयुक्त खालको मोडल अपनाउन सकियो र त्यसमा आम जनसहभागिता बनाउन सकियो भने समृद्ध नेपालको हामी सबैको आकांक्षा पूरा हुने प्रशस्त सम्भावनाहरू देखिन्छन् । सरकार परिवर्तन, राजनैतिक दलका दलगत स्वार्थ, सीमित मुद्दामा देशको ध्यान आकृष्ट गर्ने परिपाटीको अन्त्य आजको आवश्यकता हो । यसका साथै राजनैतिक स्थायित्व पछि मात्र आर्थिक योजना

र विकासका कार्यक्रम गर्ने भन्ने असान्दर्भिक बहसबाट देशलाई मुक्त गराउन सकेमा मात्र जुनसुकै अवस्थामा पनि आर्थिक क्रियाकलाप र विकासका कार्य निरन्तर चलिरहन्छन भन्ने कुरा स्थापित गराउनु नेपालका लागि चुनौतीको विषयका रूपमा रहेको छ ।

योजना आयोगले सन् २०३० सम्ममा समावेशी, समतामूलक र समृद्ध मुलुकको रूपमा स्थापित गर्दै मध्यम आय भएको राष्ट्रको रूपमा स्थापित गर्ने योजना राखेको छ । नेपालको वर्तमान परिवेशको विश्लेषण गर्दा सो योजना साकार हुने आधारहरू निर्माण हुँदै जाने प्रशस्त संभावनाहरू देखिन्छन् । त्यसर्थ भइरहेको उपलब्धिलाई आत्मसात गर्दै आर्थिक विकासको लागि आगामी मार्गचित्र प्रशस्त गर्नु आजको अपरिहार्य आवश्यकता हो ।

आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र किन र कसरी ?

जयन्ती चापागाई *

विषय प्रवेश

नेपालको संविधान २०७२ मा राज्यको निर्देशक सिद्धान्त र नीति अन्तर्गत सार्वजनिक निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत उपलब्ध स्रोत तथा साधनहरूको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिहरूको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । वर्तमान संविधानको मर्म अनुकूल आर्थिक विकासको पाटोमा यसको कार्यान्वयन गर्दै जानु आजको प्रमुख आवश्यकता रहेको छ । यहाँ हामीले स्पष्ट हुनु पर्ने कुरा के छ भने संविधान देशको मूल कानून हो र यसको पालना गर्नु आमनागरिक र संबन्धित सरोकारवाला पक्षहरूको कर्तव्य हुन आउँछ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई स्वतन्त्र, समृद्ध र आत्मनिर्भर बनाउन संविधानले व्यवस्था गरेअनुरूपको आर्थिक उद्देश्य हासिल गर्न यसको सशक्त कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

नेपाल दुई ठुला र विकासशील अर्थतन्त्र भएका देशहरू भारत र चीनको बीचमा रहेको स्वतन्त्र राष्ट्र हो । यी दुई छिमेकी देशहरूले अपनाउने नीति र उनीहरू बीचको सम्बन्धले हाम्रो जनजीवन लगायत अर्थतन्त्र समेत प्रभावित बन्ने गर्दछ । उदीयमान अर्थतन्त्र भएको शक्तिशाली राष्ट्रहरू भारत र चीन सरकारले लिने आर्थिक नीतिको प्रभाव र उनीहरूले हामीप्रति गर्ने व्यवहारलाई मध्यनजर गर्दै हाम्रो अर्थतन्त्र पनि स्वतन्त्र र आत्मनिर्भर बनाउँदै जानु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । दक्षिण छिमेकी भारतले गतवर्ष नेपालको संविधान २०७२ निर्माण पश्चात् विभिन्न राजनैतिक स्वार्थबाट प्रेरित भई मानव अधिकारको उल्लंघन र अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य मान्यतालाई समेत वेवास्ता गरी पारवहन अवरोध गरेको अनुभव र तित्त भोगाइहरू हामीसँग ताजै छन् । नेपालको इतिहास हेर्ने हो भने वि. सं. २०२७ साल, २०४५ साल र २०७२ सालमा विभिन्न

बहानामा भारतले नेपालमा पारवहन अवरोध गरेको पाइन्छ । विगतमा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना अघि नेपालको अर्थतन्त्र बाह्य जगतसँग खासै जोडिएको थिएन । त्यसबेला त्यसका असरहरू सीमित थिए । यसर्थ अर्थतन्त्रले खासै क्षति व्यहोर्नु परेको थिएन । तर वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा नेपालले अवलम्बन गरेको खुल्ला र उदार आर्थिक नीतिहरूसँगै नेपाली अर्थतन्त्रको संरचनामा व्यापक फेरबदल आएको छ । विश्वव्यापीकरणको आजको यो युगमा नेपालको अर्थतन्त्र बाह्य जगतसँग जोडिन पुगेको छ । मानवीय आधारभूत आवश्यकताका खाद्यान्न, औषधी, इन्धनदेखि विलासिताका वस्तुसम्ममा हाम्रो परनिर्भरता बढ्दो छ । अभ्र खासगरी छिमेकी मुलुक भारतसँग हाम्रो व्यापारिक निर्भरता बढ्दो छ । नेपालको कुल वैदेशिक व्यापारको दुई तिहाई अंश भारतसँग मात्रै हुने गरेको छ । भारतसँग हाम्रो आर्थिक एवम् सामाजिक सम्बन्ध समेत परापूर्वकालदेखि नै रहँदै आएको छ । यस पृष्ठभूमिमा भारतले नेपाल माथि लगाएको पारवहन अवरोधले गर्दा अत्यावश्यक वस्तुहरूको आपूर्तिमा व्यवधान खडा भएको थियो । यसले गर्दा नेपाली अर्थतन्त्रमा नकारात्मक प्रभाव परेको थियो । मुलुकले अनायास भोग्नु परेको प्राकृतिक प्रकोप भूकम्प पश्चात शिथिल भएको हाम्रो राष्ट्रिय अर्थतन्त्र, पारवहन अवरोधले गर्दा पुनर्निर्माणको काम समेत प्रभावित भएको छ । त्यसैगरी सर्वसाधारणको दैनिक जनजीवनदेखि शिक्षा, स्वास्थ्य लगायत देशको भौतिक पूर्वाधारमा समेत प्रतिकूल प्रभाव पऱ्यो । आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा आर्थिक वृद्धिदर ०.७७ प्रतिशत रह्यो भने औद्योगिक क्षेत्रको वृद्धिदर ऋणात्मक ६.३ प्रतिशत कायम रहनुमा पारवहन अवरोधले समेत प्रभाव पारेको देखिन्छ । छिमेकी राष्ट्र भारतले लिने नीति र गर्ने व्यवहारको कारणले गर्दा हामीले भैल्नु परेको अभाव र तनावलाई बिर्सिहाल्न हुँदैन । बरु हाम्रो अर्थतन्त्रको परनिर्भरतालाई न्यून गर्दै लैजानु विवेकपूर्ण कदम हुनेछ । यसरी समय समयमा हुने पारवहन अवरोधबाट पाठ सिकेर अर्थतन्त्रलाई स्वतन्त्र, दिगो र मजबुत बनाउँदै हामीले आत्मनिर्भरताको बाटोतर्फ अग्रसर हुनुको विकल्प देखिँदैन ।

* सहायक निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

हाम्रो यथार्थ

विगत १० वर्षमा हाम्रो मुलुकको आर्थिक वृद्धिदर सरदर करिब ४ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यसरी न्यून स्तरको आर्थिक वृद्धि दरले सन् २०२२ सम्ममा विकासशील राष्ट्रहरूको स्तरमा स्तरोन्नति गर्ने मुलुकको दूरदृष्टि हासिल गर्न कठिन हुनेछ ।

आर्थिक क्रियाकलापका समग्र क्षेत्रहरूलाई कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ । नेपाली अर्थतन्त्रमा संरचनात्मक परिवर्तन देखिएको छ । अर्थतन्त्र क्रमिक रूपमा कृषि क्षेत्रबाट गैरकृषि क्षेत्रतर्फ गैरहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको अंश घट्दो क्रममा रहेको छ । गैरकृषि क्षेत्रतर्फको अंश बिस्तारै बढ्दै गैरहेको छ । गैरकृषि क्षेत्रमा सेवा क्षेत्रको छिटो विस्तार हुँदै गैरहेको छ ।

तालिका १

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा अंश (५-५ वर्षको औषत)

(अंश प्रतिशत)

क्षेत्र	आ.व.२०५८/५९ -६२/६३	आ.व.२०६३/६४ -६७/६८	आ.व.२०६८/६९- ७२/७३
कृषि क्षेत्र	३५.७	३३.९	३३
गैरकृषि क्षेत्र	६४.३	६६.१	६७

गार्हस्थ्य उत्पादनमा क्षेत्रगत योगदानको बनौट विश्लेषण गर्दा अर्थतन्त्रमा संरचनात्मक परिवर्तन देखिएको छ । माथि तालिका १ मा आर्थिक वर्ष २०५८/५९ - ६२/६३ देखि आ.व.२०६८/६९-७२/७३ सम्मको ५-५ वर्षको अवधिमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान करिब ३६ प्रतिशतबाट ३४ प्रतिशत हुँदै घट्दै गई एक तिहाई पुगेको देखिन्छ । जबकि गैरकृषि क्षेत्रको योगदान ६४ प्रतिशतबाट वढ्दै गई ६७ प्रतिशत पुगेको छ । अर्थतन्त्रमा गतिशीलता आएर एक अर्को क्षेत्रबीच आर्थिक क्रियाकलाप प्रवर्द्धनमा सहयोग पुगेको र सबै क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि हुँदाहुँदै पनि एउटा क्षेत्रको वृद्धि तुलनात्मक रूपमा निकै फड्को मारेर अधि बढ्न सकेको छैन । अर्थात् रूपमा संरचनात्मक परिवर्तन भए तापनि सारमा संरचनात्मक परिवर्तन हुन नसकेको स्पष्ट देखिन्छ ।

नेपालको निर्यात व्यापारको आधार कृषि कम उत्पादनशील हुनुको साथै परम्परागत रहेको छ । उद्योग व्यवसायको विकास तथा विस्तार गर्न प्रयत्नहरू भए तापनि अपेक्षित विकास हुन सकेको छैन । नेपालको वैदेशिक व्यापार जहिले पनि घाटामा जानुको कारण हेर्ने हो भने निर्यातको

तुलनामा आयातको परिमाण बढी छ नै । यसको साथै परम्परागत कृषि क्षेत्रबाट कम मूल्यको कच्चा पदार्थका वस्तुहरू मात्र निर्यातका लागि प्राप्त हुन्छन् भने मूल्यवान् वस्तुहरू आयात गर्नु पर्ने हुनाले वैदेशिक व्यापार घाटा जहिले पनि बढ्दै गैरहेको छ । वैदेशिक व्यापारमा गुणस्तरीयता र प्रतिस्पर्धात्मकता कायम गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

आर्थिक वर्ष (२०७२/७३) मा नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय वस्तु व्यापार

तालिका २

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय वस्तु व्यापार (आर्थिक वर्ष २०७२/७३)

(रु अर्बमा)

अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार	भारत	चीन	अन्य मुलुक	जम्मा
आयात	४७७.२१	११५.६९	१८०.६९	७७३.५९
निर्यात	३९.४९	१.६८	२८.९४	७०.११
व्यापार संतुलन	-४३७.७२	-११४.०१	-१५१.७५	-७०३.४८
(श्रोत: नेपाल सरकार, भंसार विभाग)		निर्यात-आयात अनुपात: ९.१ प्रतिशत		

मुलुकमा भित्रिएको विप्रेषण आयले गर्दा उच्च व्यापार घाटाको बावजुद पनि बाह्य क्षेत्र अर्थात् शोधनान्तर बचतको स्थिति कायम रहेको छ । तर विप्रेषण आयले वर्तमानमा बाह्य क्षेत्र संतुलन कायम राख्न टेवा पुऱ्याएको भए तापनि यसलाई दिगो स्रोतको रूपमा लिन सकिँदैन । विभिन्न कारणवस वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरूको संख्या कटौति भइरहेको छ । त्यस्तै नेपालबाट वैदेशिक रोजगारीमा जाने मुख्य गन्तव्य मुलुकहरू संयुक्त अरब इमिरेट्स, मलेशिया लगायतका देशहरूको आर्थिक वृद्धिदर कम हुने अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको प्रक्षेपण र ती मुलुकहरूले अन्य मुलुकहरूसँग कामदार ल्याउने संभौता गरेका छन् । विप्रेषण आप्रवाहलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरूको संख्या आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा १८.४ प्रतिशतले गिरावट आएको छ । वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरूको संख्यामा कमी आएसँगै विप्रेषण आयको वृद्धिदर ७.७ प्रतिशत मात्र रहेको छ । विप्रेषण आय घट्नाले बाह्य क्षेत्र संतुलन कायम राख्ने केन्द्रीय बैंकको लक्ष्यलाई चुनौतीपूर्ण बनाउँछ । मुलुकमा भित्रिएको विप्रेषण आयले गर्दा उच्च व्यापार घाटाको बावजुद पनि बाह्य क्षेत्र अर्थात् शोधनान्तर बचतको स्थिति कायम रहेको छ । विप्रेषण आयमा मात्र एकहोरो निर्भर रहनु भन्दा अन्य विकल्प खोज्नु बुद्धिमानी हुन्छ । कृषि एवम् पशुजन्य वस्तुहरूको उत्पादनको साथै आन्तरिक उत्पादन बढाई निर्यात

गर्न सके बढ्दो वैदेशिक व्यापार घाटा कम गर्न टेवा पुन्याउन सकिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा भारतवाट कुल वस्तु व्यापार घाटा ४ खर्ब ३७ अर्ब बहतर करोड भएको देखिन्छ। चीनतर्फ रु ११४ अर्ब र अन्य मुलुकमा १५१ अर्ब ७५ करोड गरी कुल व्यापार ७०३ अर्ब ४८ करोड रहेको छ। यसरी कुल निर्यात भन्दा आयात करिब ११ गुणाले बढेको छ। भारतको मात्रै कुल निर्यात भन्दा आयात करिब १२ गुणाले बढी देखिन्छ। कुल वस्तु व्यापारमा भारततर्फको अंशमात्र करिब ६२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ

नेपालको कृषिजन्य निर्यातित वस्तुहरुमा जुनेलो, चक्कीआटा, चिराइतो, नेपाली जडिबुटी, रुद्राक्ष दाना, अम्लिसो, रिठ्ठा, दालचिनी, मसला, अदुवा, ठूलो अलैंची, आलु, आँप, ताजा हरियो तरकारी, तेजपत्ता आदि रहेका छन्। त्यस्तै पशुजन्य उत्पादित वस्तुहरु माछा, मासु, राँगा- भैसीको हड्डी- मासु आदिको निर्यात भएको देखिन्छ। अतः निर्यात भइरहेको अथवा भविष्यमा निर्यात गर्न सकिने कृषिजन्य संभाव्य वस्तुहरुको यथार्थ पहिचान गरी स्थानीय उत्पादनको बजारीकरण गर्न सडक संजालसँगको पहुँचमा पनि ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ। कृषिजन्य वस्तुहरुको अर्ग्यानिक उत्पादनमा जोड दिने। यसका लागि सरकारले मल, बीउ र सिंचाइमा प्राथमिकता र अनुदानको व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ। यसले उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सहयोग पुन्याउँछ भने अर्कोतिर उपभोक्ताहरुको स्वास्थ्यमा लाभ पुनेछ। किसानहरुले पनि राम्रो मूल्य पाउन सकदछन्। त्यस्तै कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन एवम् व्यवसायमा हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न यस क्षेत्रको बीमा गर्न प्राथमिकता र प्रोत्साहन दिनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ।

तालिका ३
आर्थिक वृद्धिको प्रवृत्ति

क्षेत्र	आ.व. २०६८।६९	आ.व. २०६९।७०	आ.व. २०७०।७१	आ.व. २०७१।७२	आ.व. २०७२।७३	५ वर्षको औसत
कृषि क्षेत्र	४.६	१.१	४.५	०.८	१.३	२.४६
गैर कृषि क्षेत्र	४.५	५	६.४	३.१	०.६	३.९२
उद्योग	३	२.७	७.१	१.५	(६.३)	१.६
सेवा	५	५.७	६.२	३.६	२.७	४.६४
आर्थिक वृद्धि (आधार भूत मूल्यमा)	४.६१	३.७६	५.७२	२.३२	०.७७	३.४

आर्थिक वर्ष २०७२।७३ मा खानी तथा उत्खनन, उद्योग, विद्युत,

ग्यास तथा पानी, निर्माण, थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटल तथा रेष्टुराँ क्षेत्रको उत्पादन ऋणात्मक रहेको र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा एक तिहाई हिस्सा रहेको कृषि क्षेत्रको उत्पादन न्यून वृद्धि भएबाट आर्थिक वृद्धिमा संकुचन आई ०.७७ प्रतिशत रहेको हो। त्यस्तै विगत ५ वर्षको आर्थिक वृद्धि आधारभूत मूल्यमा करिब ३.४ प्रतिशत मात्र सीमित रहेको देखिन्छ। विगत ५ वर्षमा कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर औषत २.४६ प्रतिशत र गैरकृषि क्षेत्रको ३.९२ प्रतिशत कायम रहेको छ। त्यस्तै गतवर्ष भूकम्प र नाकाबन्दीको असर स्वरूप उद्योग क्षेत्रको वृद्धिदर ऋणात्मक ६.३ प्रतिशत रहन गयो भने विगत ५ वर्षमा यस क्षेत्रको वृद्धिदर १.६ प्रतिशतमा मात्र सीमित रहन पुगेको छ। त्यस्तै विगत ५ वर्षमा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर औषत ४.६ प्रतिशत मात्र रहेको छ। विगत ५ वर्षमा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर सन्तोषजनक रहे तापनि कृषि तथा उद्योग क्षेत्रको वृद्धिदर अपेक्षाकृत रुपमा सन्तोषजनक रहन सकेन। कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर बढ्न नसक्नुमा कृषियोग्य जमिनको खण्डीकरण, मौसममा परनिर्भरता, सिंचाइको अभाव, उन्नत मल बिउको उपलब्धतामा कमी आदि कारणले गर्दा कृषि क्षेत्र प्रभावित भएको छ। साथै लगानीमैत्री वातावरणको कमजोर स्थिति, श्रम सम्बन्धमा समस्या, राजनैतिक संक्रमणका कारण उद्योग क्षेत्र र उद्यमशीलताको विकास हुन नसकेको कारणले गर्दा उद्योग क्षेत्र प्रभावित भएको देखिन्छ।

ध्यान दिनुपर्ने पक्षहरु

दिगो आर्थिक वृद्धिको आधार तयार गर्न भौतिक पूर्वाधारहरुको निर्माण एवम् रोजगारी सिर्जना गरी गरिबी न्यूनीकरण गर्नु हाम्रा आवधिक योजनाहरुको प्राथमिकताको विषय रहेको छ। खर्चको प्राथमिकीकरण गरी उत्पादनशील एवम् पुँजीगत खर्च गर्ने क्षमता वृद्धि गर्ने, वित्तीय अनुशासन तथा पारदर्शिता कायम गर्ने र खर्चको अनुगमन तथा मूल्यांकनमा प्रभावकारिता ल्याई सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनलाई उपलब्धिमूलक बनाउने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ। त्यस्तै आन्तरिक तथा विदेशी पुँजीलाई आकर्षित गरी निजी क्षेत्रको सक्रियतामा उत्पादनशील उद्योग पूर्वाधार निर्माण एवम् औद्योगिकीकरणको प्रक्रियालाई तीव्रता दिने कार्य समेत चुनौतीकै रुपमा रहेको छ। मुलुकमा विद्यमान समस्या एवम् चुनौतीहरुको पहिचान एवम् निदान गरी भौतिक पूर्वाधारहरुको निर्माण एवम् विकास मार्फत दिगो आर्थिक विकासमा टेवा पुन्याउन निम्न कुराहरुमा ध्यान दिनु आवश्यक छ।

➤ साधन र स्रोतको उचित परिचान: मुलुकको आर्थिक

विकासका लागि श्रम र पुँजीको अपरिहार्यता रहन्छ । यसका अतिरिक्त प्राकृतिक सम्पदा, सांस्कृतिक सम्पदा, धर्मसंस्कृति, संस्कार, राजनीति, जनसंख्या, शिक्षा, स्वास्थ्यको स्तर, वैदेशिक व्यापार, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध, निजी क्षेत्रको सक्रियता, कार्यसंस्कृति आदि विषयहरूले आर्थिक विकासलाई प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष ढंगले प्रभाव पार्दछन् । आर्थिक विकासको लागि केवल श्रम र पुँजी मात्र भएर पुग्दैन । मुलुकको आफ्नो परिस्थिति र वातावरण अनुकूल विकासको योजना र रणनीति तयार पारी सशक्त कार्यान्वयन गर्न जरुरी छ । उपलब्ध साधन र स्रोतहरूको मितव्ययी र प्रभावकारी ढंगले परिचालन गर्नाले वस्तु तथा सेवाको उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ । फलतः यसमार्फत आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन सकिन्छ ।

➤ **भौतिक पूर्वाधार एवम् सडक यातायातको सुधार:** नेपालको भौतिक पूर्वाधारको क्षेत्रमा धेरै काम गर्न बाँकी नै छ । मुलुकको राजधानी लगायतका शहरहरूमा समेत बाटोघाटो र सडकहरूको अवस्था दयनीय नै भएको कुरा हामीले भोग्दै र देख्दै आएका छौं । पर्याप्त सडक यातायातको विकास हुन नसकेको साथै केही जिल्लाहरूमा सडक सञ्जालसँगको पहुँच पुन बाँकी नै रहेको अवस्था छ । तराईको निर्माणाधीन सडक, हुलाकी सडक र मध्य पहाडी सडकहरूले पूर्णता पाइसकेका छैनन् । काठमाडौं तराई जोड्ने सुरुङ्ग मार्ग तथा फाष्ट ट्याकको निर्माण हुन सकेको छैन । भौतिक पूर्वाधारका आयोजनाहरू विना व्यवधान निर्माण सम्पन्न गर्ने र अन्य रणनीतिक महत्वका आयोजनाहरू यथाशीघ्र निर्माण गर्नु जरुरी देखिएको छ । सडकसँगको पहुँचले दुर्गम भेगमा उत्पादित वस्तुहरूले सहज ढंगले बजार पाउँदछन् । यसले उत्पादन लागत मितव्ययी बनाउँछ । यसरी भौतिक पूर्वाधार उपलब्ध भएमा आन्तरिक आर्थिक गतिविधिहरू बढ्ने र रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न मद्दत पुग्दछ । रोजगारीको वृद्धिले जनताको आय बढ्ने, ऋयशक्ति बढ्ने प्रभावकारी माग बढ्ने, उत्पादन बढ्ने भई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्दछ ।

➤ **कृषि क्षेत्रको प्राथमिकता र प्रवर्द्धन:** कृषिको उत्पादन

तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्न आवश्यक प्रविधि तथा उपकरणहरू, दक्ष जनशक्ति, उन्नत बीउ र मल, कृषि प्रसार, उत्पादनको बजारीकरण एवम् गुणस्तर कायम गर्नु र सिंचाइका लागि पर्याप्त साधन स्रोतको व्यवस्था मिलाई कृषिको आधुनिकीकरण र व्यवसायिकीकरण गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ । नेपालको वैदेशिक व्यापारको स्थिति नियाल्दा यो प्रष्ट हुन्छ कि कृषिजन्य पदार्थहरूको आयात समेत ह्वातै बढेको देखिन्छ । हाम्रो मुलुकको भौगोलिक र मौसमी विविधताले गर्दा विभिन्न प्रकारका कृषि उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना भएर पनि यस्ता उपज आयात गर्नु परेको अवस्था रहेको छ । कृषि पेशालाई सम्मानित पेशाको रूपमा ग्रहण गर्न सकिएको छैन । कथित शिक्षित जनशक्ति यस क्षेत्रमा आउन नरुचाउने र संलग्न भएका पनि यसबाट पलायन भएको अवस्था रहेको छ । यस क्षेत्रको उत्पादकत्व कम हुने र आय आर्जन पनि आकर्षक नहुनाले कृषि पेशा प्रति मानिसहरूको रुचि घटेको हो भन्न सकिन्छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको करिब एक तिहाई योगदान रहेको छ । कृषि ब्यवसायको क्षेत्रमा बढी मानिसहरू निर्भर रहेका छन् । तर सेवा क्षेत्रको तुलनामा कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व कम रहेको छ । प्रभावकारी ढंगले थोरै जनसंख्या मार्फत नै यस क्षेत्रको उत्पादकत्व र आमदानी वृद्धि गर्न सकिन्छ । मुलुकलाई खाद्यान्नमा आत्मनिर्भर बनाउन कृषि क्षेत्रलाई व्यावसायिक ढंगले संचालन गर्नु पर्दछ । कृषि पेशा कम नाफामूलक व्यवसाय हो तापनि बाँच्नको लागि नभई नहुने महत्वपूर्ण क्षेत्र भएकोले सरकारले अनुदानको व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ । कृषि शिक्षाको सर्वसुलभता बढाउने, यसलाई सम्मानित पेशाको रूपमा स्विकार्न स्कुल कलेजका पाठ्यक्रममा समेत अनिवार्य रूपमा समावेश गरी व्यापक प्रचारप्रसार र प्रवर्द्धन गर्नु पर्दछ । कृषिको लागि आवश्यक सिंचाइ, मल, बीउहरू उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ । कम नाफा र बढी जोखिम हुनाले बैंकहरूको लगानी समेत संकुचित भई मानिसहरूको यस क्षेत्रप्रतिको आकर्षण घट्न गएको हो भन्न सकिन्छ । यस क्षेत्रको लगानीबाट नाफा देखिन सक्ने भएमा मात्र

निजी क्षेत्र समेत स्वतः आकर्षित हुन्छ । तसर्थ कृषि क्षेत्रमा पृष्ठ र अग्रसम्बन्ध जोडी औद्योगिकीकरण गर्नाले उत्पादन र आय वृद्धि गर्न सकिन्छ । आर्थिक विकासका मुख्य संवाहक सरकारी, निजी र सहकारी मार्फत कृषि क्षेत्रको सुधार, प्रवर्द्धन र आधुनिकीकरण गरी यस क्षेत्रको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ ।

► **पर्यटन:** मुलुकमा विद्यमान भौगोलिक एवम् सांस्कृतिक विविधताको उपयोग गरी पर्यटन क्षेत्रलाई रोजगारी सिर्जना तथा वैदेशिक मुद्रा आर्जनको दिगो स्रोतको रूपमा विकास गर्न भौतिक तथा संस्थागत संरचनाको सुदृढीकरणको साथै छिमेकी मुलुकका पर्यटकलाई आकर्षक गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ । नेपाल प्राकृतिक स्रोत र साधनवाट सम्पन्न मुलुक हो । हिमाल, पहाड र तराईको संयोजन भएको यहाँको भूगोलले पर्यटनको लागि प्रशस्त संभावना र अवसर समेत प्रदान गरेको छ । प्रकृतिले उपहार स्वरूप प्रदान गरेका यहाँका पहाड र हिम श्रृंखलाहरु नै पर्यटक आकर्षण गर्ने अमूल्य साधन र स्रोतहरु हुन् । पर्यटकहरुलाई आकर्षक गर्ने र उनीहरुको लागि आवश्यक वस्तुहरु आन्तरिक रूपमा उत्पादन गर्ने हो भने आम्दानी र रोजगारी स्वदेशमा नै सिर्जना गर्न सकिन्छ । आन्तरिक पर्यटनको साथै बाह्य पर्यटकहरुलाई समेत आकर्षण गर्न सकिने संभावना रहेको छ । भौतिक पूर्वाधारको निर्माण हुने, यातायात सेवा सुविधा हुने, घुमफिर तथा मनोरञ्जनको व्यवस्था गर्ने स्तरीय होटल तथा लजको व्यवस्था गर्ने । नयाँ नयाँ पर्यटकिय ठाउँको पहिचान गरी विकास गर्ने हो भने प्रशस्त पर्यटकहरु आकर्षक गरी उनीहरुको बसाइ अवाधि समेत वृद्धि गर्न सकिन्छ । यसले पर्यटकहरुको खर्च बढाउने हुनाले स्वदेशी आर्जन पनि बढ्न जान्छ । यसरी भौतिक आधारशीला तयार गरी पर्यटकमैत्री वातावरणको निर्माण गर्नाले पर्यटन मार्फत विदेशी मुद्रा आर्जन भई मुलुकको आर्थिक हित अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ ।

► **शिक्षा र स्वास्थ्य:** शिक्षा र स्वास्थ्य मानव जीवनका महत्वपूर्ण आयाम हुन् । यी दुवै आर्थिक विकासका परिचायक हुन् । शिक्षाले विभूषित भएको र स्वस्थ व्यक्तिले नै देशको आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्दछन् । शिक्षा र स्वास्थ्यको

क्षेत्रमा रोजगारीका अवसरहरु प्रशस्त रहेका छन् । यस क्षेत्रमा स्वस्थ प्रतिस्पर्धा र गुणस्तरीय सेवाको खाँचो महसुस भएकै छ । सरकारी स्तरदेखि निजी स्वास्थ्य र शिक्षाको क्षेत्रमा प्रशस्त सुधार गर्नुपर्ने भएको छ । अतः गुणस्तरीय, मितव्ययी र प्रभावकारी शिक्षा र स्वास्थ्यको सेवा प्रवाह गर्न सकिएमा आन्तरिक उपयोगको अतिरिक्त बाह्य उपयोग पनि बढ्ने संभावना रहेको छ । यस क्षेत्रमा गरिने सुधारले गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्यको नाममा खर्चिने करोडौंको रकम बचत हुन्छ भने अर्कोतिर बाह्य क्षेत्रवाट बिदेशी मुद्रा समेत आर्जन गर्न सकिन्छ । यसले देशको अर्थतन्त्र सुदृढ पार्न टेवा पुऱ्याउछ । अतः सरकारी र निजी क्षेत्रबाट सार्थक र समन्वयात्मक प्रयास गरी शिक्षा र स्वास्थ्यको स्तर र गुणस्तरमा सुधार गर्नु आजको आवश्यकता रहेको छ ।

निष्कर्ष

मुलुकको अर्थतन्त्रलाई स्वतन्त्र र आत्मनिर्भर बनाउन कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रको आर्थिक वृद्धि बढाउने उपाय खोज्नु पर्छ । अपेक्षित आर्थिक वृद्धि मार्फत दिगो आर्थिक विकासको आधारशीला तयार हुन्छ । विकास भनेको सकारात्मक परिवर्तनको साथै निरन्तरको प्रयास हो र यस्तो प्रयासले त्यतिबेला सार्थकता पाउछ जब यसलाई एउटा संस्कृतिको रूपमा प्रवर्द्धन गर्न सक्छौं । विकासको अभियानमा विरोध, बन्द र आन्दोलनको संस्कृतिले मुलुकलाई अग्रता दिनुको साटो अझ पछाडितिर धकेल्दछ । त्यसर्थ जिम्मेवार पक्षहरु यस विषयमा संवेदनशील भई विकास संस्कृतिको थालनी गर्नु पर्छ जसले देश र नागरिकको हित अभिवृद्धि हुन्छ । विकास संस्कृति अन्तर्गत आआफ्नो काम, कर्तव्यको जिम्मेवारी, कामप्रतिको समर्पणभाव, नवप्रवर्तन प्रति रुचि, उत्साह, नागरिकहरुमा उद्यमशीलताको लगाव सम्बन्धित सरोकारवालाहरु बीच आपसी विश्वास, सद्भाव र समन्वय आदि पर्दछन् । त्यस्तै विकास सम्बन्धमा सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको सकारात्मक र सहभागितामूलक अवधारणा आदि पर्दछन् ।

नेपालको संविधान २०७२ ले अर्थतन्त्रमा सरकारी क्षेत्र, निजी क्षेत्र र सहकारी क्षेत्रलाई आर्थिक विकासको प्रमुख शक्तिको रूपमा स्थापित गरेको छ । यी तीनवटैको सहभागिता र विकास मार्फत मुलुकलाई समृद्धिको बाटोमा डोऱ्याउन

सकिन्छ । यस अन्तर्गत विद्यमान साधन स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी मितव्ययिता र प्रभावकारिता कायम राखि तीव्र आर्थिक वृद्धि गर्ने राज्यको ध्येय रहेको छ । आर्थिक विकास पश्चात प्राप्त उपलब्धिहरूको न्यायोचित वितरण गरी शोषणरहित समाजको निर्माण गर्ने राज्यको वचनबद्धता रहेको छ । यसका लागि राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र र उन्नतिशील बनाउने लक्ष्य लिइएको छ । आर्थिक क्षेत्रमा जनताको सहभागिता सुनिश्चित हुँदा समाजवाद उन्मुख समाज निर्माणको अवसर प्राप्त हुन जान्छ । संविधानमा आर्थिक पक्ष समावेश हुनु यसको सुन्दर पक्ष हो भने यसको सशक्त कार्यान्वयन गर्दै जानु मुलुकको हितमा हुनेछ ।

मुलुकमा भएका हरेकजसो व्यक्तिलाई जतिबेला आत्मनिर्भर बनाई रोजगारीको अवसर प्रदान गरिन्छ तब मात्र उद्यमशीलताको विकास गर्न सकिन्छ । जब उत्पादनका साधनहरू श्रम, पुँजी, कच्चा पदार्थ, भूमि आदि क्रियाशील हुन्छन् तब यसले उत्पादन बढाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । उत्पादनमा भएको वृद्धिले प्रभावकारी माग, आम्दानी, खर्च, लगानी, बचत र शोधनान्तर जस्ता समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूमा सकारात्मक परिवर्तन आउन थाल्दछ । फलस्वरूप मुलुक विस्तारै विकासको मार्गमा अगाडि बढ्न थाल्छ । निम्न आय वर्गका व्यक्तिहरूले रोजगारी प्राप्त गरी आय बढनाले जीवनस्तर बढ्ने, प्रभावकारी माग बढ्ने र यसले उत्पादन बढाउन अभिप्रेरित गर्दछ । निम्न आय वर्गका व्यक्तिहरूले रोजगारी प्राप्त गरेर उनीहरूको उत्पादन बढेर आर्थिक वृद्धि भयो भने त्यसबाट अवश्य नै आर्थिक वृद्धि दिगो र फराकिलो हुन्छ । आर्थिक वृद्धि उत्पादनका साधनहरूको प्रभावकारी उपयोगसँग सम्बन्धित छ । राष्ट्रिय अठोटका साथ पुनर्निर्माण तथा पूर्वाधार निर्माणमा लगानी गरी अधिकतम जनपरिचालन गर्नाले देशमा जातिय, क्षेत्रीय र भाषिक विभाजनका लागि खेर गैरहेको ऊर्जा समेत आर्थिक विकासको अभियानमा समाहित हुन्छन् । पूर्वाधार निर्माण पश्चात् त्यस क्षेत्रमा बैंक, बीमा, विद्यालय, स्वास्थ्य सेवा, होटल व्यवसाय लगायत अन्य आर्थिक कारोबारहरू फस्टाउँदै जान्छन् । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रहरूको क्रमिक विकास मार्फत लक्षित आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न मार्ग प्रशस्त मिल्दछ । आमजनतालाई आर्थिक विकासको अभियानमा जनसहभागिताको अवसर प्रदान गर्नाले आर्थिक असमानताको कारण सिर्जना हुने द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्न पनि मद्दत मिल्दछ । त्यस्तै श्रम ऊर्जाले उद्यमशील बन्ने अवसर पाउँदा यसले व्यक्ति, समाज र

राष्ट्रलाई आर्थिक लाभ पुऱ्याउँछ । विद्यमान श्रम शक्तिलाई रोजगारको अवसर प्रदान गरी उसको दक्षता र क्षमता वृद्धि गर्न आवश्यक सीप र तालिमको अवसर प्रदान गर्नुपर्छ । बाह्य रोजगारमा गई पुँजी, सीप, प्रविधि, ज्ञान र अनुभव आर्जन गरी फर्की आएका श्रमिकहरूलाई समेत स्वदेशमा नै काम गर्ने अवसर प्रदान गर्न आवश्यक छ । यसका लागि मुलुकमा आवश्यक लगानीमैत्री वातावरणको तयारी गर्नुपर्छ । जब सम्पत्ति र लगानीको सुरक्षाको प्रत्याभूति हुन्छ तब मात्र लगानीयोग्य वातावरणको निर्माण हुन जान्छ । यसरी मुलुकमा लगानीमैत्री र व्यवसायिक वातावरणको निर्माण भएमा मात्र अर्थतन्त्र क्रियाशील, चलायमान र गतिशील हुन पुग्दछ । सुरक्षित व्यवसायिक वातावरणमा मात्र आर्थिक अवसरहरू सिर्जना हुन थाल्दछन् । श्रमिकको दक्षता अभिवृद्धि भए मात्र उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सकिन्छ । उत्पादकत्वको वृद्धिवाट कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अर्थात् राष्ट्रिय आय बढ्छ अनि आर्थिक वृद्धि हुन्छ र अन्ततोगत्वा मुलुक आर्थिक समृद्धिको वाटोमा अगाडि बढ्न थाल्छ ।

नेपालीहरूको श्रम र पसिना खर्च गरी आर्जित विप्रेषणको रकम पुँजी निर्माणमा लगाउने र विदेशी सहयोगवाट प्राप्त रकमको प्रभावकारी ढंगले उपयोग गर्न राज्यको स्पष्ट नीति र कार्ययोजना मात्र भएर पुग्दैन । यस्ता कार्ययोजनाहरूको कार्यसंपादन र तिनीहरूको अनुगमन तथा मूल्यांकन पनि गर्नु पर्दछ । समयमा कार्य संपादन गरिने/नगरिने आयोजनाहरूको रेकर्ड राखी पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था समेत हुनुपर्छ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा हुने आर्थिक कारोबारमा अनुशासन र पारदर्शितालाई मूलमन्त्रको रूपमा आत्मसात गर्नु पर्दछ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रहरू वास्तविक क्षेत्र, मौद्रिक क्षेत्र, सरकारी क्षेत्र र बाह्य क्षेत्रहरूमा पनि जिम्मेवारी, जवाफदेहिता, कामप्रतिको प्रतिबद्धता र विकास संस्कृतिको प्रवर्द्धन मार्फत आर्थिक विकासको जग फराकिलो बनाई नेपालको संविधानले परिकल्पना गरे अनुरूप स्वतन्त्र, समृद्ध र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको विकास गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

आर्थिक सर्वेक्षण २०७२.७३

मौद्रिक नीति २०७३.७४

Web search sustainable development www.austlii.edu.au/au/orgs/car/economic/pg3.htm

मिमांसा २०७२ चैत्र

डा. रामशरण महत लोकतन्त्रको पक्षमा

नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार २०७२

उत्पादनशील क्षेत्र कर्जा लगानी सम्बन्धमा देखिएका केही अस्पष्टताहरू

● डा. डिल्लीराम पोखरेल *

१. पृष्ठभूमि

पछिल्लो समयमा नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा उत्पादनशील क्षेत्रको कर्जा लगानी निकै चर्चाको विषय बनेको छ। खासगरी निक्षेप संकलनको तुलनामा उच्च कर्जा विस्तार भई बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा-निक्षेप अनुपात (Credit/Core Capital and Deposits) ले ८० प्रतिशतको तोकिएको सीमा नाघेपछि थप कर्जा प्रवाहमा समस्या आउन थालेदेखि उत्पादनशील क्षेत्रको लगानी सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूबाट विभिन्न फोरम, सभा/सम्मेलन तथा कार्यक्रममार्फत् चासो, प्रतिक्रिया एवम् सुझावहरू व्यक्त गर्ने क्रम बढेको छ। यस्तो अभ्यासलाई सकारात्मक रूपमा लिनु पर्दछ। वास्तवमा सरोकारवालाहरूको जायज सुझावले नीति तर्जुमा एवम् त्यसको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउँछ। तर उत्पादनशील क्षेत्रको परिभाषा, यस सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था तथा कर्जा लगानी स्थिति लगायतका विषयमा कतिपय सरोकारवालाहरू अस्पष्ट रहेको तथा यसलाई फरक किसिमले व्याख्या गर्ने गरेको पाइएको छ। यसबाट वास्तविकता ओभरलमा पर्ने मात्र नभई यसमा चासो राख्ने आम सर्वसाधारण समेत अलमलमा परेकाले यस सम्बन्धमा सबै पक्ष स्पष्ट हुनु आवश्यक देखिन्छ। यसै पृष्ठभूमिमा उत्पादनशील क्षेत्रको परिभाषा, कर्जा लगानी सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्था एवम् लगानी स्थितिका बारेमा प्रकाश पार्दै यस सम्बन्धमा देखिएका अस्पष्टतालाई सम्बोधन गर्ने यो आलेखको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ।

२. उत्पादनशील आर्थिक क्रियाकलापको पहिचान र प्राथमिकीकरणका आधारहरू

उत्पादनशील क्षेत्रको कर्जा लगानीका बारेमा चर्चा गर्नुपूर्व कस्ता आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई उत्पादनशील

मानिन्छ भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट हुन जरुरी छ। सैद्धान्तिक रूपमा उत्पादनशील क्षेत्रको दायरा व्यापक भएकोले व्यावहारिक रूपमा त्यसलाई छुट्याउने कार्य जटिल पनि छ। सामान्य अर्थमा जुन आर्थिक क्रियाकलापले वस्तु तथा सेवाको उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउँछ अर्थात् कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि (Value Add) गर्छ, त्यसलाई उत्पादनशील (Productive) आर्थिक गतिविधि भनिन्छ। यो परिभाषालाई आधार मान्दा प्रायः सबैजसो आर्थिक गतिविधिले अर्थतन्त्रको मूल्य अभिवृद्धिमा केही न केही योगदान पुऱ्याएकै हुन्छन्। तर वस्तु तथा सेवाको उत्पादनलाई प्रत्यक्ष असर नपारी विशुद्ध पुँजीगत लाभ मात्र हुने क्रियाकलापलाई भने अनुत्पादक (Unproductive) मानिन्छ।

कुनै पनि आर्थिक गतिविधि कतिको उत्पादनशील वा अनुत्पादक छ भनी पहिचान गर्न कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको क्षेत्रगत संरचनालाई पहिलो आधारको रूपमा लिन सकिन्छ। संयुक्त राष्ट्र संघद्वारा निर्मित अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डमा आधारित राष्ट्रिय आय लेखा विधि (UN System of National Account, SNA) अनुसार गणना गरिने उक्त संरचनाले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विभिन्न क्षेत्रको योगदानलाई संख्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्दछ। नेपालको सन्दर्भलाई हेर्दा SNA, 1993 अनुसारको औद्योगिक वर्गीकरणका आधारमा समग्र आर्थिक क्रियाकलापलाई १५ वटा बृहत् क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा प्रत्येक क्षेत्रको मूल्य अभिवृद्धि तथा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पुऱ्याउने योगदानलाई तालिका १ मा प्रस्तुत गरिएको छ। यस अनुसार १५ वटा क्षेत्रमध्ये कृषि क्षेत्र (मत्स्यपालन सहित) ले अर्थतन्त्रमा सबैभन्दा बढी अर्थात् करिब ३२ प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ

* उपनिर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक।

भने खानी तथा उत्खनन् क्षेत्रको योगदान सबैभन्दा कम (०.६ प्रतिशत) रहेको छ ।

तालिका १

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा)
को क्षेत्रगत संरचना

क्र.सं.	क्षेत्र (औद्योगिक वर्गीकरण अनुसार)	मूल्य अभिवृद्धि (रु. अर्बमा)	योगदान (प्रतिशतमा)
१	कृषि तथा वन	६५१	३१.२
२	मत्स्यपालन	१०	०.५
३	खानी तथा उत्खनन्	१२	०.६
४	उत्पादनमूलक उद्योग	११६	५.५
५	विद्युत, ग्यास तथा पानी	२१	१.०
६	निर्माण	१४४	६.९
७	थोक तथा खुद्रा व्यापार	२९७	१४.२
८	होटल तथा रेष्टुरेण्ट	४३	२.१
९	यातायात, संचार तथा भण्डारण	१७६	८.४
१०	वित्तीय मध्यस्थता	१०४	५.०
११	रियल स्टेट, भाडा तथा व्यावसायिक सेवाहरु	१९१	९.२
१२	सार्वजनिक प्रशासन र रक्षा	५४	२.६
१३	शिक्षा	१४१	६.८
१४	स्वास्थ्य तथा सामाजिक कार्य	३७	१.८
१५	अन्य सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवाहरु	९०	४.३
	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (उत्पादकको मूल्यमा)	२०४९	-

नोट: कुल गार्हस्थ्य उत्पादन गणना गर्दा सबै क्षेत्रको कुल योगबाट अप्रत्यक्ष वित्तीय मध्यस्थता घटाई खुद अप्रत्यक्ष कर जोडनु पर्छ । स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (प्रारम्भिक अनुमान) ।

माथि उल्लेख भएअनुसार कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा हुने मूल्य अभिवृद्धिको आधारमा उत्पादनशील आर्थिक गतिविधिको पहिचान गर्न सकिए तापनि नीतिगत हस्तक्षेपका लागि आर्थिक गतिविधिको प्राथमिकीकरण गर्न भने यो आधार पर्याप्त हुँदैन । यसका लागि आर्थिक क्रियाकलापलाई मूल्य अभिवृद्धिको अतिरिक्त त्यसको अग्र-पृष्ठ सम्बन्ध (Forward-backward Linkages), अर्थतन्त्रको अवस्था एवम् आवश्यकता, लगानीको

सम्भावना एवम् मुलुकले अवलम्बन गरेको समष्टिगत आर्थिक नीति समेतलाई आधारको रूपमा लिइन्छ ।

उच्च मूल्य अभिवृद्धिका बावजुद कतिपय आर्थिक गतिविधिहरु मुलुकको दीर्घकालीन विकासको दृष्टिले तुलनात्मक रूपमा कम महत्वपूर्ण हुन सक्छन् । तर यो विषय अर्थतन्त्रको अवस्था एवम् आर्थिक गतिविधिको स्वरूप अनुसार फरक हुन्छ । उदाहरणको लागि नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा व्यापार क्षेत्रको योगदान उच्च रहे तापनि यसको विद्यमान संरचनालाई हेर्दा सबल अर्थतन्त्रको आधार निर्माणमा त्यति योगदान पुग्ने देखिँदैन । यसको अर्थ व्यापार विस्तार हुनु हुँदैन भन्ने होइन । तुलनात्मक एवम् प्रतिस्पर्धात्मक लाभका आधारमा उत्पादन र व्यापार हुने आजको विश्वमा आत्मनिर्भरताको विषय सैद्धान्तिक कुरा मात्र हो । तर अर्थतन्त्रको आधार मजबुत बनाउन आन्तरिक उत्पादनको व्यापार विस्तारमा जोड दिनु पर्छ । त्यसैगरी, विशुद्ध पुँजीगत लाभ मात्र हुने खालका घरजग्गा तथा शेयर कारोबारबाट मुलुकको दीर्घकालीन आर्थिक विकासमा खासै योगदान पुग्दैन । अर्कोतर्फ, उत्पादनशील क्षेत्रको प्राथमिकीकरण गर्दा त्यसले अन्यत्र क्षेत्रमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा कस्तो असर पारेको छ भन्ने तथ्यलाई पनि ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । उदाहरणको लागि उत्पादनमूलक उद्योगको विस्तारले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने मात्र नभई रोजगारी सिर्जनादेखि लिएर कृषि तथा सेवा क्षेत्रको विस्तारमा समेत सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । यसर्थ, उत्पादनशील क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने विविध आर्थिक गतिविधिलाई समग्र रूपमा एकै मापदण्डका आधारमा नभई अर्थतन्त्रको आवश्यकता, स्रोत परिचालनको संभावना, दीर्घकालीन प्रभाव एवम् राष्ट्रिय आर्थिक नीति समेतका आधारमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा लगानी सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था

नेपालमा हरेक वर्ष तर्जुमा हुने मौद्रिक नीति तथा बजेट वक्तव्यमा मात्र होइन निजी वित्तीय संस्थाको स्थापना तथा संचालन योजनाका दस्तावेजहरुमा समेत उत्पादनशील क्षेत्रको लगानीलाई निकै प्राथमिकता दिइएको पाइन्छ । यसबाट राज्यका सबै निकायले

उत्पादनशील लगानीको आवश्यकतालाई महसुस गरेको बुझिन्छ ।

विकासका उच्च संभावना रहेका क्षेत्रहरूमा वित्तीय स्रोत परिचालन गरी आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउने अभिप्रायले वि.सं. २०३१ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंकले साना क्षेत्र कर्जा नामबाट शुरु गरेको निर्देशित कर्जा नीति वि.सं. २०६४ सालमा खारेज गरी वि.सं. २०७२ सालदेखि उत्पादनशील कर्जा कार्यक्रमको नामबाट पुनः संचालनमा ल्यायो । जसअनुसार २०७२ असार मसान्तसम्म वाणिज्य बैंकहरूले आफ्नो कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम २० प्रतिशत कर्जा उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने र त्यसमध्ये १२ प्रतिशत कर्जा कृषि तथा ऊर्जा क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था गरियो । त्यसैगरी, विकास बैंक तथा वित्त कम्पनीहरूले २०७३ असार मसान्तसम्म आफ्नो कुल कर्जा लगानीको क्रमशः १५ प्रतिशत र १० प्रतिशत कर्जा उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने र यसको कार्यान्वयनको लागि कृषि, उर्जा, पर्यटन र घरेलु तथा साना उद्योग क्षेत्रमा जाने कर्जालाई उत्पादनशील कर्जाको रूपमा गणना गर्ने व्यवस्था मिलाइयो ।

बक्स १: तोकिएका उत्पादनशील क्षेत्र अन्तर्गत गणना गरिने कर्जा शीर्षकहरू

१. कृषि क्षेत्र

(क) अन्न, तरकारी तथा अन्य नगदे बाली, (ख) चिया/कफी, सुर्ति, सनपाट, फलफूल तथा पुष्प खेती, (ग) पशु-पंक्षी तथा माहुरी पालन, (घ) मलखाद तथा किटनाशक, (ङ) शीत भण्डारण, (च) सिँचाई, (छ) वन, (ज) पशु-पंक्षी वधशाला (झ) अन्य कृषि तथा कृषि जन्य सेवाहरू (ञ) माछापालन, (ट) कृषि औजार, (ठ) मल, (ड) बिउ-बिजन, (ढ) पशु-पंक्षी-दाना, (ण) कृषि उत्पादन भण्डारण र (त) चिया, कफी, अदुवा र फलफूल प्रशोधन तथा आन्तरिक कृषि उपजको प्राथमिक रूपमा हुने प्रशोधन ।

२. ऊर्जा क्षेत्र

जलाविद्युत् र नवीकरणीय ऊर्जा ।

३. पर्यटन क्षेत्र

(क) ट्रेकिङ्ग, ट्राभल एजेन्सी, पर्वतारोहण, रिसोर्ट, ज्याफिटङ्ग, क्याम्पिङ्ग, आदि, (ख) होटल, (ग) मनोरंजन, रिक्साएसन, चलचित्र र (घ) काठमाडौँ उपत्यका, विराटनगर, जनकपुर, वीरगञ्ज, पोखरा, भैरहवा, नेपालगञ्ज र धनगढीमा सार्वजनिक सहरी यातायात सेवा संचालन गर्ने संगठित संस्थालाई प्रवाहित कर्जा ।

४. घरेलु तथा साना उद्योग

औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७३ को अनुसूची २ मा उल्लिखित घरेलु उद्योगहरू र दश करोडसम्म स्थिर पूँजी भएका साना उद्योगहरू ।

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को मौद्रिक नीतिमार्फत् वाणिज्य बैंकहरूले तोकिएका उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने २० प्रतिशतमध्ये १५ प्रतिशत कर्जा लगानी कृषि तथा उर्जा क्षेत्रमा गर्नुपर्ने र २०७४ असार मसान्तसम्ममा सो अनुरूप कर्जा प्रवाह हुन नसकेमा हर्जाना लगाउने व्यवस्था समेत गरिएको छ । माथि उल्लिखित ४ क्षेत्र अन्तर्गत गणना गरिने कर्जा शीर्षकलाई माथि बक्स १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२०७३ पुस मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंकहरूले उपर्युक्त अनुसार तोकिएका ४ क्षेत्रमा रु. २५४ अर्ब कर्जा प्रवाह गरेका छन्, जुन कुल कर्जा लगानीको १५.९ प्रतिशत हुन्छ (तालिका २) ।

तालिका २: तोकिएका उत्पादनशील क्षेत्रमा वाणिज्य बैंकहरूको कर्जा लगानी स्थिति (रु.अर्बमा)

क्षेत्र	२०७२ पुस	२०७३ पुस	२०७३ पुसमा कुल कर्जाको अंश (प्रतिशतमा)
कृषि	८३	१०२	६.४
ऊर्जा	३२	४६	२.८
पर्यटन	३९	५३	३.३
घरेलु तथा साना उद्योग	३३	५३	३.३
कुल	१८७	२५४	१५.९

स्रोत: बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

४. कर्जा लगानी सम्बन्धी अस्पष्टताहरू

आर्थिक वृद्धिको लागि लगानी अनिवार्य सर्त भएकोले उत्पादनशील क्षेत्रमा बढी भन्दा बढी कर्जा लगानी विस्तार हुनुपर्नेमा विमति हुने कुरै भएन । तर यस्तो कर्जा लगानी विस्तार गर्न कस्तो मोडालिटी अपनाउने अर्थात् यसलाई अनिवार्य वा स्वेच्छिक के गर्ने, अनुपात कति तोक्ने, कस्ता संस्थाहरूको संलग्नता रहने, लगानीको क्षेत्र तथा त्यसको गणना विधि के हुने भन्ने सम्बन्धमा फरक सिद्धान्त र विचार रहनु स्वाभाविक भए पनि यस्तो कर्जा लगानी सम्बन्धी प्रचलित व्यवस्था, लगानी स्थिति लगायतका विषयमा फरक किसिमको बुझाई/व्याख्या हुँदा यसले अन्योल सिर्जना गर्छ । यस सम्बन्धमा देखिएका केही अस्पष्टता र सो सम्बन्धी यथार्थतालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) उत्पादनशील क्षेत्रको परिभाषा तथा कर्जा लगानी व्यवस्था सैद्धान्तिक रूपमा कुन आर्थिक गतिविधिलाई

उत्पादनशील र कुनलाई अनुत्पादक मान्ने भन्ने सम्बन्धमा चर्चा भइसकेको छ । संक्षेपमा भन्दा जुन आर्थिक क्रियाकलापले अर्थतन्त्रको मूल्य अभिवृद्धिमा योगदान पुऱ्याउँछ, त्यो नै उत्पादनशील हो । तर व्यावहारिक रूपमा कतिपय आर्थिक गतिविधिलाई उत्पादनशील नै भए पनि मुलुकको आवश्यकता एवम् वित्तीय स्रोतको उपलब्धताको आधारमा प्राथमिकीकरण एवम् नीतिगत रूपमा विभेद गर्ने गरिन्छ । यस सम्बन्धमा स्पष्ट हुनुपर्ने विषय के हो भने नेपाल राष्ट्र बैंकले हालसम्म विभिन्न आर्थिक गतिविधिलाई उत्पादनशील र अनुत्पादक भनी सूचीकरण वा परिभाषित गर्ने गरेको छैन ।

अर्थतन्त्रको संरचनागत स्वरूप एवम् वित्तीय साधनको उपलब्धतालाई ध्यानमा राखी आर्थिक वृद्धिमा वित्तीय क्षेत्रको योगदान बढाउँदै लैजाने नीति अनुरूप बैंकहरूले तोकिएको उत्पादनशील क्षेत्रमा कुल कर्जाको न्यूनतम २० प्रतिशत कर्जा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको हो । यस अनुसार उत्पादनशील क्षेत्र अन्तर्गतका कैयौं आर्थिक गतिविधिमध्ये तत्कालीन समयमा मुलुकको आवश्यकता एवम् तुलनात्मक रूपमा बढी सम्भावना रहेका कृषि, ऊर्जा, पर्यटन र घरेलु तथा साना उद्योगलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी उक्त क्षेत्रमा जाने न्यूनतम कर्जाको सीमा तोकिएको हो । तर यसको अर्थ यहाँ उल्लेख गरिएका ४ क्षेत्र बाहेकका अन्य उत्पादनशील क्षेत्रलाई उपेक्षा गरिएको भन्ने होइन ।

(ख) कर्जा लगानी स्थिति

बैंकहरूले उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जा सम्बन्धी तथ्याङ्कलाई पनि फरक किसिमले व्याख्या गर्ने गरेको पाइन्छ । उदाहरणको लागि २०७३ पुस मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंकहरूले तोकिएको उत्पादनशील क्षेत्रमा कुल कर्जाको १५.९ प्रतिशत अर्थात् रु. २५४ अर्ब कर्जा प्रवाह गरेको तथ्यलाई कतिपयले उत्पादनशील क्षेत्रमा गरेको कुल कर्जा लगानीको रूपमा व्याख्या गर्ने गरेका छन् । तर यसको अर्थ वाणिज्य बैंकहरूले प्रवाह गरेको कुल कर्जा लगानी रु. १५९४ अर्बको करिब १६ प्रतिशत मात्र उत्पादनशील क्षेत्रमा र बाँकी अनुत्पादक क्षेत्रमा प्रवाह गरेको भन्ने होइन । यस अवधिमा वाणिज्य बैंकहरूले अन्य उत्पादनशील क्षेत्रमा समेत उल्लेख्य कर्जा लगानी गरेका छन् । २०७३

पुस मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंकहरूले उत्पादनमूलक उद्योगमा कुल कर्जा लगानीको १९.४ प्रतिशत (रु. ३०९ अर्ब), निर्माण क्षेत्रमा १० प्रतिशत (रु. १६२ अर्ब), थोक तथा खुद्रा व्यापारमा २३.३ प्रतिशत (रु. ३७२ अर्ब) लगानी गरेका छन् । यी सबै उत्पादनशील क्षेत्र नै हुन् ।

उत्पादनशील क्षेत्रको २० प्रतिशत कर्जा अनुपात सम्बन्धी व्यवस्थाको आशयलाई बाँकी ८० प्रतिशत कर्जा अनुत्पादक क्षेत्रमा प्रवाह गर्न छुट रहेको भन्ने किसिमले पनि व्याख्या गरेको पाइन्छ । तर यसको अर्थ बाँकी ८० प्रतिशत कर्जा जुनसुकै क्षेत्रमा प्रवाह गर्न छुट रहेको भन्ने होइन । अर्थतन्त्रको आवश्यकता एवम् वित्तीय स्थायित्वमा पर्न सक्ने जोखिमलाई दृष्टिगत गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जाको सीमा पनि तोकेको छ । उदाहरणको लागि रियल स्टेट क्षेत्रमा कुल कर्जाको २५ प्रतिशतभन्दा बढी लगानी गर्न नपाइने तथा घरजग्गा (आवासीय बाहेक) तथा शेयरको धितोमा जाने कर्जाको हकमा ५० प्रतिशतको कर्जा-सुरक्षण अनुपात (Loan to Value Ratio, LTV) कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी, व्यक्तिगत अधिविकर्ष कर्जाको सीमा रु. १ करोडबाट घटाई रु. ७५ लाख कायम गरिएको छ भने निजी प्रयोजनका सवारी साधन खरिदका लागि प्रदान गरिने ऋणमा ५० प्रतिशत सीमा तोकिएको छ । यसबाट उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गरिने २० प्रतिशत बाहेकको जति पनि कर्जा जुनसुकै क्षेत्रमा स्वतन्त्र रूपमा प्रवाह गर्न छुट छैन भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

(ग) रियल स्टेट, हायर पर्चेज तथा अधिविकर्ष कर्जा

पछिल्लो समयमा खासगरी रियल स्टेट, अधिविकर्ष (Ovdrdraft) तथा हायर पर्चेज शीर्षकमा उल्लेख्य कर्जा लगानी विस्तार भएको सन्दर्भलाई लिएर निकै बहस चल्ने गरेको पाइन्छ । कतिपयले त यी शीर्षक अन्तर्गतका सबै कर्जालाई अनुत्पादक लगानीको रूपमा समेत लिने गरेका छन्, जुन जायज होइन । आवास मानिसको आधारभूत आवश्यकता भएकोले व्यक्तिगत आवास लगायत अपार्टमेण्ट निर्माण/खरिदमा प्रवाह भएको कर्जालाई अनुत्पादक रूपमा हेरिनु हुन्न । बढ्दो शहरीकरण एवम् आधुनिक जीवनशैलीमा भएको

परिवर्तनसँगै यस क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह बढ्दै जानुलाई स्वाभाविक नै मान्नुपर्छ। तर विशुद्ध पुँजीगत लाभ अथवा सट्टेबाजीको लागि हुने घरजग्गा कारोबारले अर्थतन्त्रको मूल्य अभिवृद्धिमा प्रत्यक्ष योगदान नपुऱ्याउने, मूल्यमा हुने उतार-चढावले कर्जा जोखिम निम्त्याउने तथा अधिक कर्जा विस्तार भएमा उत्पादनशील क्षेत्रको लागि वित्तीय साधनको अभाव समेत हुनसक्ने भएकोले यस्तो कर्जा लगानीलाई भने विशेष निगरानी गर्नुपर्ने हुन्छ। २०७३ पुस मसान्तसम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कुल कर्जा लगानीको १५.१ प्रतिशत (रु. २८६ अर्ब) कर्जा रियल स्टेट (रु. १ करोड सम्मको व्यक्तिगत आवास कर्जा सहित) क्षेत्रमा प्रवाह गरेका छन्।

निजी सवारी साधन खरिदका लागि प्रदान गरिने हायर पर्चेज कर्जाको सम्बन्धमा पनि केही अस्पष्टता देखिएको छ। वास्तवमा सवारी साधनको उपयोगले उत्पादकत्व एवम् उत्पादन वृद्धिमा सघाउ पुऱ्ने भएकोले यस्तो कर्जालाई उत्पादनशील नै मान्नु पर्दछ। तर अर्थतन्त्रको आवश्यकता एवम् वित्तीय क्षेत्रको विद्यमान स्थितिलाई हेर्दा यस्तो कर्जालाई कम प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने दुई प्रमुख कारणहरू रहेका छन्। पहिलो, वित्तीय क्षेत्रमा लगानीयोग्य रकमको अभाव भएको स्थितिमा निजी सवारी साधनमा प्रवाह हुने कर्जाको सीमा घटाउँदा त्यसबाट आर्थिक गतिविधिमा पर्ने नकारात्मक असर र उक्त वित्तीय साधनलाई अन्य उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्दा हुने सकारात्मक प्रभाव विश्लेषण गरी कुनै एक उपाय छान्नुपर्दा सैद्धान्तिक रूपमा दोस्रो विकल्प नै बढी उपयुक्त देखिन्छ। तथापि, यसलाई पुष्टि गर्न भने तथ्याङ्कीय विश्लेषण नै गर्नुपर्ने हुन्छ। दोस्रो, नेपालमा उपयोग हुने कुनैपनि सवारी साधन आयात नै गर्नुपर्ने भएकोले यस्तो कर्जा उपयोग गर्दा सबै रकम देश बाहिर जाने मात्र नभई त्यसले पेट्रोलियम पदार्थको खपत पनि बढाउँछ। यसबाट भुक्तानी सन्तुलनमा समेत चाप पर्नसक्ने सम्भावनालाई दृष्टिगत गरी यस्तो कर्जालाई कम प्राथमिकतामा राखिएको हो। तर वित्तीय साधनको उपलब्धता सहज रहेको अवस्थामा भने यस्तो कर्जा नियन्त्रण गर्न आवश्यक देखिँदैन। २०७३ पुस मसान्तसम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले हायर पर्चेज अन्तर्गत रु. १४३ अर्ब कर्जा प्रवाह गरेका छन्, जुन कुल कर्जा लगानीको ७.५ प्रतिशत हुन आउँछ।

अर्कोतर्फ, अधिविकर्ष कर्जाको परिमाणमा भएको वृद्धिसँगै त्यसको प्रयोजन कुन क्षेत्रमा बढ्दै गएको छ भन्ने विषयले अहिले निकै चर्चा पाएको छ। तर सबै अधिविकर्ष कर्जालाई रियल स्टेटको जस्तै एउटै बास्केटमा राखेर हेर्ने प्रचलन भने जायज छैन। यस्तो कर्जाले ऋणीको विविध आवश्यकता पूरा गर्ने कार्यमा निकै ठूलो सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ र उत्पादनशील क्षेत्रमा यसको उपयोग नभएको पनि होइन। तर विगत एक वर्षको अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अधिविकर्ष कर्जा करिब ३२ प्रतिशत (रु. ८४ अर्ब) ले बढेको विषय भने निकै विचारणीय छ। यसमा ध्यान दिनुपर्ने कुरा कर्जाको परिणाम मात्र नभएर त्यसको उपयोग पनि हो। अधिविकर्ष कर्जाको उपयोगमा ऋणी सामान्यतया स्वतन्त्र हुने भएकोले यसको उपयोग शेयर, सुनचाँदी तथा घरजग्गा जस्ता बढी जोखिमयुक्त कारोबारमा बढ्न थालेको आशंका गरिएको छ। तसर्थ, यस्तो कर्जाको बारेमा विश्लेषण वा नीतिगत व्यवस्था गर्दा कर्जाको परिमाण भन्दा पनि त्यसको उपयोग कुन क्षेत्रमा भएको छ भन्ने विषयले बढी महत्व राख्दछ। यस्तो कर्जाको प्रयोग बढी जोखिमयुक्त क्षेत्रमा प्रवाह हुन नदिनेतर्फ भने नियमनकारी निकाय चनाखो हुनुपर्ने हुन्छ। अधिविकर्ष कर्जा व्यापार व्यावसाय वा अन्य कुनै उत्पादनशील आर्थिक गतिविधि उपयोग भएको छ भने त्यो धेरै चिन्ताको विषय होइन। तर वित्तीय स्रोत अपर्याप्त रहेको अवस्थामा जोखिमयुक्त तथा अनुत्पादक क्षेत्रमा यस्तो कर्जा विस्तार हुन थालेमा त्यसले वित्तीय स्थायित्वमा समस्या ल्याउने भएकोले यसतर्फ विशेष सावधानी अपनाउनु पर्दछ।

५. सारांश तथा निचोड

विगत केही महिनायता बैंकिङ क्षेत्रको सम्पत्ति र दायित्व बीच उचित तालमेल नमिलेको कारण लगानीयोग्य रकममा चाप पर्नगई नयाँ कर्जा लगानीमा समस्या देखिन थालेपछि उत्पादनशील र अनुत्पादक कर्जा लगानीका विषयमा धेरै बहस तथा टीका टिप्पणीहरू हुने गरेको पाइन्छ। तर यस सन्दर्भमा कतिपय विषयहरूमा देखिएका अस्पष्टता एवम् गलत व्याख्याका कारण वास्तविकता ओभरेमा पर्नुका साथै आम सर्वसाधारण समेत अलमलमा परेका छन्। यसमा खासगरी उत्पादनशील क्षेत्रको परिभाषा, नीतिगत

व्यवस्था, लगानी सम्बन्धी तथ्याङ्क लगायत रियल स्टेट, अधिविकर्ष तथा हायर पर्चेज कर्जाको व्याख्या एवम् तिनलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा केही अस्पष्टता देखिएका छन् ।

कुनै पनि आर्थिक गतिविधिलाई उत्पादनशील वा अनुत्पादक के छ भनी पहिचान गर्न त्यसले अर्थतन्त्रको मूल्य अभिवृद्धिमा पुऱ्याएको योगदानलाई पहिलो आधारको रूपमा लिइन्छ । तर मूल्य अभिवृद्धिको अतिरिक्त अर्थतन्त्रको संरचना एवम् विकासको अवस्था, स्रोत परिचालनको सम्भावना र मुलुकले अवलम्बन गरेको आर्थिक नीति समेतका आधारमा उत्पादनशील गतिविधिलाई प्राथमिकीकरण गरिन्छ ।

लगानीको उच्च संभावना रहेका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह विस्तार गरी आर्थिक विकासमा सघाउ पुऱ्याउने अभिप्रायले नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई आफ्नो कुल कर्जा लगानीको एक निश्चित अंश (वाणिज्य बैंकलाई २० प्रतिशत, विकास बैंकलाई १५ प्रतिशत र वित्त कम्पनीलाई १० प्रतिशत) तोकिएका उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने नीतिगत व्यवस्था गरेको हो । कृषि, ऊर्जा, पर्यटन र घरेलु तथा साना उद्योगमा प्रवाह भएको कर्जालाई उत्पादनशील क्षेत्र कर्जाको रूपमा गणना गरिने व्यवस्था अनुरूप वाणिज्य बैंकहरूले २०७३ पुस मसान्तसम्म कुल कर्जा लगानीको १५.९ प्रतिशत लगानी गरेका छन् ।

मुलुकको आर्थिक संरचना, वित्तीय साधनको उपलब्धता एवम् सम्भाव्य प्रतिफल समेतलाई हेर्दा तोकिएका क्षेत्रहरू कर्जा लगानीका दृष्टिले निकै आकर्षक देखिए तापनि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन नसक्नुमा बैंकिङ क्षेत्रको लगानी नीति मात्र नभएर कर्जा लगानीको मागलाई प्रभाव पार्ने नीतिगत तथा पूर्वाधार लगायतका संरचनागत पक्ष उत्तिकै जिम्मेवार देखिन्छन् । तर बैंकहरूको कुल कर्जा लगानी मध्ये तोकिएका ४ क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिइरहँदा यस बाहेकका अन्य उत्पादनशील क्षेत्रले नीतिगत रूपमा कम महत्व पाउने अवस्था सिर्जना हुनु हुँदैन । साथै, तोकिएका ४ क्षेत्रमा गएको कर्जालाई नै कुल उत्पादनशील क्षेत्रको कर्जा लगानीको रूपमा हेर्ने र बाँकी कर्जा बैंकहरूले अनुत्पादक

क्षेत्रमा लगानी गरेको भन्ने सतही टिप्पणी/व्याख्याले समेत वास्तविकतालाई ओभरलेप गरेको छ । तर बैंकहरूले उत्पादनमूलक उद्योग, निर्माण, व्यापार लगायतका अन्य उत्पादनशील क्षेत्रहरूमा पनि उल्लेख्य कर्जा लगानी गरेको तथ्यलाई पनि भुल्नु हुँदैन ।

अर्कोतर्फ, निर्देशित कर्जा नीतिले समग्र वित्तीय क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धिमा कस्तो प्रभाव पर्छ र यस्तो व्यवस्था मुलुकले अवलम्बन गरेको आर्थिक नीतिसँग मेल खान्छ/खाँदैन भन्ने कुरा छुट्टै बहसको विषय बन्न सक्ला । तर तत्कालीन समयमा आवश्यकता एवम् संभावनाका आधारमा तोकिएका ४ क्षेत्रलाई नै निरन्तरता दिइराख्ने वा यसमा समयानुकूल परिमार्जन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा पनि आवश्यक अध्ययन एवम् गृहकार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अधिविकर्ष, रियल स्टेट तथा हायर पर्चेज कर्जाको बारेमा उद्दे गरेका कतिपय विषयहरू अस्पष्ट देखिएका छन् । सबैभन्दा महत्वपूर्ण विषय त यी कर्जा शीर्षक अन्तर्गतका सबै क्रियाकलापहरूलाई एकमुष्ट रूपमा अनुत्पादक भनी जुन किसिमले व्याख्या गर्ने गरिएको छ, त्यो जायज छैन । यसको मतलब हालै यी क्षेत्रहरूमा भएको कर्जा विस्तारलाई अभि प्रोत्साहन गर्नुपर्छ भन्ने पनि होइन । तर कर्जा शीर्षक र त्यसको परिमाणले भन्दा पनि उक्त कर्जा के कस्तो प्रयोजनको लागि उपयोग भएको छ भन्ने विषयले बढी महत्व राख्छ । तसर्थ, उत्पादन तथा व्यापार व्यवसाय, व्यक्तिगत आवास निर्माण लगायतका क्षेत्रमा समेत उपयोग हुने अधिविकर्ष तथा रियल स्टेट अन्तर्गतका सबै कर्जालाई अनुत्पादक रूपमा हेरिनु हुन्न । त्यसैगरी, हायर पर्चेज कर्जालाई अनुत्पादक भन्दा पनि अहिलेको अवस्थामा तुलनात्मक रूपमा कम प्राथमिकता प्राप्त कर्जाको रूपमा बुझ्नुपर्ने हुन्छ ।

अन्त्यमा, दीर्घकालीन आर्थिक विकासको लागि उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा लगानी विस्तार गर्नुको विकल्प छैन । यसका लागि सरकार, केन्द्रीय बैंक, बैंकिङ जगत् तथा निजी क्षेत्र सबैको सहकार्य एवम् समन्वयका साथै नीतिगत विषयमा समेत सबै पक्षको बुझाइ स्पष्ट हुनु जरुरी छ ।

नेपालको वित्तीय क्षेत्र र यसका चुनौतीहरू

● दिलिपकुमार श्रीवास्तव *

१. पृष्ठभूमि

वित्तीय क्षेत्र अर्थतन्त्रको एउटा महत्वपूर्ण हिस्सा भएकोले जनताहरूको जनजीवन माथि उठाई तिनका कार्यहरूमा सहजता ल्याउनु आर्थिक विकासको लक्ष्य रहेको हुन्छ। विद्यमान राजनैतिक अस्थिरताले र देश संघीय ढाँचामा प्रवेश गर्न लागेको अवस्थामा संघीय ढाँचा अनुसार देशको आर्थिक मोडल कस्तो हुनुपर्ने भन्ने विषय आर्थिक क्षेत्रको चासोको रूपमा रहेको छ। देशको विद्यमान स्थितिलाई नियाल्दा देशको आर्थिक मार्गचित्र वित्तीय क्षेत्रले डोऱ्याइरहेको पाइन्छ। आर्थिक सुधारका लागि नीतिहरू परिमार्जनका अलावा वित्तीय क्षेत्र सुधारका कार्यक्रमहरूको निरन्तरताले आर्थिक वृद्धिमा नेतृत्व लिन सक्छ। यसका लागि केन्द्रीय बैंकको स्पष्ट कार्यदिशा, परिणाम उन्मुख रणनीति र नेतृत्वको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। वित्तीय क्षेत्रको मुख्य चुनौती भनेको वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नु हो। यसका लागि मूल्य स्थिरता, वित्तीय सुशासन कायम, निजी क्षेत्र, सरकार र अन्तर्राष्ट्रिय निकायसँगको सुमधुर सम्बन्ध, वित्तीय अपराध नियन्त्रण, वित्तीय क्षेत्र विकासका लागि ऐन, कानूनहरूमा समय अनुसार परिमार्जन र संशोधन, प्रविधि उन्मुख बैंकिङ प्रणालीको विकास, बैंकिङ प्रणालीमा जनविश्वास, वित्तीय पहुँच, अनौपचारिक बैंकिङको दरिलो सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन मुख्य कार्यहरू हुन। वित्तीय क्षेत्र सुधारका सन्दर्भमा वित्तीय क्षेत्रको अभिभावकका नाताले नेपाल राष्ट्र बैंकले खेल्ने भूमिका अग्रणी रहेको छ।

२. समस्या तथा चुनौतीहरू

२.१ वित्तीय पहुँचको कमी

हाम्रो देशको कुल जनसंख्याको करिब ४० प्रतिशत

जनताले मात्र औपचारिक वित्तीय सेवा उपभोग गरेका छन्। बाँकी करिब ६० प्रतिशत जनता आज पनि अनौपचारिक बैंकिङ र वित्तीय सेवाको शरणमा रहनु परेको छ। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका अनुसार भने करिब ३८ प्रतिशत जनता मात्र औपचारिक बैंकिङ सेवामा आबद्ध रहेको देखिन्छ। यसरी देशका अधिकांश जनताले औपचारिक वित्तीय सेवा नपाउनु भनेको बिडम्बना नै हो। वित्तीय पहुँच बढ्न नसक्नुमा आर्थिक क्रियाकलापको न्यून गतिविधि मुख्य कारण हो। जब आर्थिक गतिविधि बढ्छ, त्यसले रोजगारी र आय आर्जन बढाउँछ। बैंकहरूले दिने वित्तीय सेवाको महत्वका बारेमा अहिले पनि नेपालका अधिकांश नागरिकहरू अपरिचित रहेका छन्। वित्तीय पहुँच नहुनुमा राज्य निकायको कमजोर समन्वयात्मक भूमिका पनि जिम्मेवार छ। वित्तीय साक्षरताका सम्बन्धमा हाल देखिएका केही अभियानहरू पनि त्यति प्रभावकारी हुन सकेका छैनन्। ती अभियानहरू अनौपचारिक बैंकिङको कमजोरी देखाउँदै औपचारिक बैंकिङमा समाहित हुन आह्वान गर्नमा बढी केन्द्रित देखिन्छन्। वित्तीय पहुँच सुनिश्चित गर्न वित्तीय सेवाको शिक्षा खाता नहुने वर्गसम्म पुग्न जरूरी छ। सीमान्तकृत र पिछडिएका व्यक्तिलाई वित्तीय सेवा र साक्षरता बारे ज्ञान दिनुका साथै परिपूरकका रूपमा आर्थिक आत्मनिर्भरता वा स्वावलम्बनका कार्यक्रमहरूसँगै लिएर जानु उचित हुन्छ। यस्तो कार्यक्रम नेपाल राष्ट्र बैंकले एकलै गर्न सक्दैन। आर्थिक स्वावलम्बन र आय आर्जनका लागि कार्यक्रमहरू सरकारी निकायबाट आउने र वित्तीय सेवा र ज्ञान केन्द्रीय बैंकले गर्ने गरी सामञ्जस्यपूर्ण कार्य गर्ने हो भने वित्तीय पहुँच बढाउन सकिन्छ।

* प्रशासनकीय अधिकृत, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान।

२.२ रेमिटेन्स क्रमशः घट्दै जानु

वैदेशिक व्यापार घाटा बढ्दै गएको छ । नेपालको अर्थतन्त्रलाई प्राण दिने काम विदेशमा कार्यरत कामदार हरूले पठाएको रेमिटेन्सले गरेको छ । तर विगतका वर्षमा रेमिटेन्सको घट्दो वृद्धि निराशाजनक छ । नेपालमा रेमिटेन्स घट्नुका विभिन्न कारणहरू रहेका छन । तर सबभन्दा महत्वपूर्ण कारण भने हुण्डी कारोबार नै हो । सुन तस्करीमा रेमिटेन्सको रकम प्रयोग हुन लागेपछि यसको औपचारिक वृद्धिदर कम भएको सम्बद्ध रेमिटेन्स व्यवसायीहरूको भनाइ रहेको छ । यसका साथै भिसा किन्नका लागि नेपालबाट लैजानु पर्ने पैसा कामदारबाट विदेशबाटै उठाएर सम्बन्धित देशका एजेन्टलाई दिने कारणले पनि त्यो भिसा वापतको रकम विदेशमै रहन गएको हो । यसले पनि केही हदसम्म रेमिटेन्समा नकारात्मक असर गरेको छ । साथै घरेलु वस्तुहरू जस्तै- टिभी र सुन ल्याउन भन्सार छुट दिएको हुँदा पनि रेमिटेन्स वापत आउनुपर्ने रकम उपभोग्य वस्तुमा कामदारहरूले खर्चिएको देखिन्छ । पैसा ल्याउनुभन्दा पनि सामान नै ल्याउनु बढी फाइदाजनक भएकोले विदेशबाट आउने कामदार र म्यानपावर एजेन्सीहरूले सामान नै बढी ल्याउने गरेको पाइन्छ । अहिले नेपालमा प्राप्त कुल रेमिटेन्सको करिब ३ प्रतिशत मात्रै उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग हुने तथ्याङ्क रहेको छ । बाँकी रहेको सम्पूर्ण रकम विलासिता र उपभोग्य वस्तुमा खर्च भएको पाइएको छ । रेमिटेन्सको वृद्धि घट्दै जानु नेपालको हालको अर्थव्यवस्थाको सुशासनका लागि ठूलो धक्का भए तापनि दीर्घकालीन रूपमा अर्थव्यवस्थाको लागि रेमिटेन्सको विकल्प सोच्नु र उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी बढाई आयात प्रतिस्थापन गर्नु पनि आवश्यक हुन्छ ।

२.३ ब्याजदर नियन्त्रण

केन्द्रीय बैंकको मुख्य काम ब्याजदरलाई नियन्त्रण गर्नु हो । ब्याजदर उपयुक्त भएमा मूल्यवृद्धिको सकारात्मक प्रभाव अर्थतन्त्रमा पर्न जान्छ । ब्याजदरले देशमा उत्पादन, रोजगारी र मानिसहरूको आयमा

सुनिश्चितता प्रदान गर्छ । तरलता अभाव वा तरलताको अत्यधिकतामा समेत कुशल ब्याजदर नियमनले अनुकूल प्रभाव पार्ने गर्दछ । तर बैंकमा पैसा राख्दा बढीमा चार वा पाँच प्रतिशत वा त्यो भन्दा पनि कम ब्याज पाइन्छ । यसको प्रभाव पुँजी पलायनमा पनि पर्दछ । भारतमा पाइने निक्षेपको ब्याजदर नेपाल भन्दा धेरै भएमा खुला सीमानाका कारणले यहाँको पुँजी भारततिर जान सक्दछ । यस्तो अवस्थालाई रोक्न पनि उपयुक्त ब्याजदर व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक हुन्छ ।

२.४ तरलता व्यवस्थापन

नेपालको वित्तीय प्रणालीमा पाँच वर्ष यता लगानीयोग्य रकम (तरलता) कहिले कम हुने र कहिले बढी हुने देखिएको छ । तरलता बढी या कम हुनु प्रणालीको आधारभूत विशेषता भए तापनि समय समयमा यसको 'करेक्सन' हुन सकेन भने वित्तीय प्रणालीमा ठूलै प्रभाव पर्न सक्दछ । विगतका वर्षमा केन्द्रीय बैंकले तरलता बढी र कम भएको समयमा उपयुक्त मौद्रिक उपकरणहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ । उच्च तरलताको स्थितिमा ब्याजदर तल खस्कन्छ । यस बेलामा निक्षेपकर्ताहरू निक्षेप भिकेर घरजग्गा र शेयर बजारमा लगानी बढाउन सक्छन् । यसबाट सम्पत्तिको मूल्यमा अस्भाविक वृद्धि हुने, वित्तीय अनुशासनहीनता मौलाउने, अनौपचारिक बैंकिङ खतरा बढ्ने आदि भई समग्र वित्तीय स्थायित्व नै जोखिममा पर्न सक्छ । तरलता अभावको बेला ब्याजदर बढ्छ । यसले पुँजीको लागत बढाउँछ । तसर्थ यस्ता समस्या आउन नदिन समयमा ब्याजदर असन्तुलनतालाई सम्बोधन गर्नु पर्दछ । तरलता व्यवस्थापनका सन्दर्भमा केन्द्रीय बैंकका उपकरणहरूले प्रणालीगत सुधारहरू मात्र गर्ने हुँदा लगानीमैत्री वातावरणका लागि आवश्यक नीति नियम बनाउनेदेखि लिएर बैंकहरूमा लगानी प्रवर्द्धनका लागि उत्पादनशील क्षेत्रमा अनिवार्य तालिमको व्यवस्था र आर्थिक अनुसन्धानमा बैंकहरूले योजनाबद्ध तरिकाले लाग्नु पर्छ । यसका लागि केन्द्रीय बैंकले सहजीकरण र समयान्वत्तक भूमिका खेल्नु आवश्यक हुन्छ ।

३. समाधानका उपायहरू

३.१ केन्द्रीय बैंकको सुधार

नेपाल राष्ट्र बैंक वित्तीय क्षेत्रको अभिभावक भएको नाताले यसले गर्ने काम कारवाहीबाट वित्तीय क्षेत्र स्वतः प्रभावित हुन पुग्छ। बैंकिङ क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धिका लागि केन्द्रीय बैंकमा कर्मचारी परिचालन पनि वैज्ञानिक ढङ्गले गर्नु पर्ने देखिन्छ। कर्मचारीहरूलाई योग्यता, क्षमता र नेतृत्वदायी सीपको आधारमा काममा लगाउनु उचित हुन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्ने नियमन, सुपरिवेक्षण, अनुसन्धान लगायतका काम कारवाहीहरूले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमै दूरगामी असर गर्ने भएकोले कर्मचारीहरूको उचित परिचालनद्वारा लक्ष्य अनुसारको परिणाम लिन सकिन्छ। योग्य व्यक्तिहरूको छनौट र सोही अनुसार परिचालन भएमा केन्द्रीय बैंकबाट दिने निर्देशनहरू दिगो, प्रभावकारी र असरदार हुन्छ। कर्मचारीहरूलाई कार्य विभाजन गर्दा प्रक्रियागत भन्दा परिणाममुखी, समय तोकिएर केसवाइज काम दिइए बैंक तथा वित्तीय संस्थाको राम्रोसँग सुपरिवेक्षण हुन सक्छ। नेपाली जनता अहिले पनि गरिबीको चपेटामा छन्। काठमाडौं लगायत केही प्रमुख शहरहरूमा बाहेक नेपालीहरूको अधिकांश बसोबास ग्रामीण क्षेत्रमै रहेको छ। वित्तीय सेवाको जानकारी र उच्चतम उपयोगका लागि आर्थिक क्रियाकलाप र वातावरण प्रमुख आधार हो। यसका साथै वित्तीय सेवालाई सर्वसुलभ, पारदर्शी एवम् गुणस्तरीय बनाउनका लागि केन्द्रीय बैंकले नीति, निर्देशन र कदमहरूको समीक्षा गरिराख्नु पर्दछ।

३.२ मर्जर तथा पुँजी वृद्धि

लगानीको हिसाबले मजबुत तथा जोखिम बहन गर्ने क्षमता बढाउने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको पुँजी वृद्धि गरेको छ। क, ख र ग वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई चार गुणासम्म वृद्धि गरिएको पुँजी बासेलको निर्धारित बफर क्यापिटलको प्रावधान भन्दा धेरै छ। पुँजी बढाउनका लागि चाहिने अवसरको बारेमा टीका टिप्पणी भइरहेको बेलामा पुँजी वृद्धिका माध्यमबाट बैंकिङ क्षेत्र मजबुत बनाउनु ठूलो चुनौती हो। बोनस र हकप्रद शेयर जारी

गरेर पनि पुँजी वृद्धि हुन सक्छ तर मर्जर तथा एक्विजिसन नै उत्तम विकल्प भएको देखिन्छ। धेरै भएका कारण बैंक वित्तीय संस्थाहरू बीच अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा भई बेथिति र वित्तीय अनुशासनहीनता बढ्दै गएकोले बैंकिङ प्रतिको विश्वसनीयता बढाउन र वित्तीय जोखिम कम गराउन केन्द्रीय बैंकले मर्जर र एक्विजिसनको नीति ल्याएको छ। साना संस्थामा पुँजीको अभावले लगानी बढाउन नमिल्ने र शेयरप्रति पनि सर्वसाधारणको आकर्षण घट्दो क्रममा रहेकोले पुँजी वृद्धि गरी सुशासन कायम गर्न मर्जर र एक्विजिसन प्रक्रिया समयसापेक्ष पनि रहेको पाइन्छ। यस सम्बन्धमा मलेशियाको मर्जर नीतिबाट सिक्न आवश्यक छ।

३.३ उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह

उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा विस्तार गर्नका लागि बैंकहरूलाई जसरी अनिवार्य लगानी गर्नु पर्ने तोकिएको छ त्यसै गरी त्यस क्षेत्रमा लाग्न युवा तथा क्रियाशील व्यवसायीहरूलाई अभिप्रेरणाका कार्यक्रमहरू पनि ल्याउनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ। कृषि विकास मन्त्रालय या विदेशी दातृ निकाय वा विज्ञ, परामर्शदातासँग समन्वय गरी कृषि, ऊर्जा, पर्यटन जस्ता प्रचुर सम्भावना भएका क्षेत्रमा युवाहरूलाई उकास्ने रणनीतिमा केन्द्रीय बैंक हुनु पर्छ। यस कार्यका लागि सरोकारवालाहरूमा उत्पादनशील क्षेत्रका राज्य नियन्त्रित निकायहरू, केन्द्रीय बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था, बचत तथा ऋण सहकारी, लघुवित्त संस्थाहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, युवासँग सम्बन्धित संघहरू आदि हुन सक्छन। सहकार्य र समन्वय आपसी हितका विषयमा हुनुको साथै परिणाममुखी रणनीति केन्द्रित हुनु पर्छ। यस्तो रणनीतिमा तालिम, ओरिएन्टेशन, परीक्षण परियोजना, सेमिनार आदि संलग्न हुनु पर्छ। उत्पादनशील क्षेत्रको आधार भनेकै वित्तीय क्षेत्र हो। वित्तीय क्षेत्र जति सक्रिय भयो त्यति नै नेपालको उत्पादन सुनिश्चित हुन्छ र आर्थिक वृद्धिदर बढ्न जान्छ। नेपालमा विगत एक दशकको अवधिमा कृषि, ऊर्जा, पूर्वाधार, पर्यटन, यातायात, उद्योगधन्दा, कलकारखाना आदिमा प्रगतिको मूल श्रेय वित्तीय क्षेत्रलाई जान्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले

हाल उत्पादनशील क्षेत्रमा कुल लगानीको २० प्रतिशत लगानी अनिवार्य रूपले गर्न निर्देशित गरेको छ ।

३.४ रियल स्टेटमा लगानी

हामीकहाँ रियल स्टेटमा विगतमा गरिएको लगानी र त्यसबाट निस्केको अस्वाभाविक परिणामले अहिले पनि वित्तीय क्षेत्रमा असर परिरहेको पाइन्छ । लगानी हवातै बढनाले सम्पत्तिमा आएको अस्वाभाविक मूल्याङ्कनले ठूलो समस्या बन्यो । अस्वाभाविक मूल्याङ्कनको असर उपभोग्य कर्जातिर बढ्यो । अहिले केही समय यता बैंकहरूले बढाएको खुद्रा कारोबारमा लगानी पनि यसकै प्रतिफल हो । रियल स्टेटकै कारण आएको विगतको समस्याले वित्तीय क्षेत्रलाई तहसनहस पाच्यो । तर केही बैंकहरूको रियल स्टेटको लगानीका कारण समग्र रियल स्टेटलाई दोषी बनाउन उपयुक्त हुँदैन । तोकिएको सीमामा लगानीका कारण गर्न सके यो क्षेत्र पनि मर्यादित र उच्च प्रतिफलकारी रहेको देखिन्छ । यथार्थमा रियल स्टेट व्यवसायलाई व्यवस्थित ढङ्गले सञ्चालन हुन दिन सीमित रूपमा यसलाई वस्तु बजारकै रूप दिइनु पर्छ । वस्तु बजारको रूप दिएर निर्देशित तवरले लगानी गर्ने हो भने अर्थतन्त्रलाई पनि प्रत्यक्ष असर हुँदैन ।

३.५ संस्थागत सुशासन

वित्तीय क्षेत्रमा रहेका अनुशासनहीनताको शृंखलाबद्ध प्रकरणहरूले धेरै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जिम्मेवार बनाएन र त्यसले उल्टो भन्ने बेथिति बढाउँदै गयो । यसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू धमाधम समस्याग्रस्त हुन थाले । क, ख र ग तीनै वर्गका संस्थाहरूमा अनुशासनहीनताको परिणामले समस्या ल्यायो । अहिले वित्तीय क्षेत्रमा सुशासन कायम हुनै पर्ने नीति, नियम र निर्देशन आएकोले वित्तीय क्षेत्रलाई बलियो, मर्यादित र व्यवस्थित गर्नमा सहयोग पुर्याएको छ । प्रभावकारी आर्थिक उपार्जनको माध्यमको रूपमा उभिएको बैंकिङ क्षेत्रप्रति जनमानसमा विश्वासको अभिवृद्धि भएको छ । गम्भीर वित्तीय अपराध र बैंकिङ कसुर गर्नेहरू समातिएर कारवाहीको दायरामा आउँदै छन् । यसलाई वित्तीय क्षेत्रको लागि सकारात्मक मान्न सकिन्छ । तर यसका साथै चुनौतीहरू पनि कम

छैनन् । कतिपयले संस्थागत सुशासन कायम गर्ने नीति, निर्देशनको बेवास्ता गरेको पाइन्छ । व्यक्तिगत स्वार्थका आधारमा बैंकहरूका सञ्चालकहरूको बाभाबाभ र भगडा हुने गरेको पनि बेला बखतमा सुनिन्छ ।

३.६ क्षेत्रीय स्तरमा रहेका बैंकलाई बढावा दिने

उत्पादनशील क्षेत्रमा लक्ष्य अनुसारको परिणाम हासिल गर्ने हो भने केन्द्रीय बैंकले क्षेत्रीय अवधारणाको बैंकिङ सेवाको रणनीति बनाउन आवश्यक छ । यसले ग्रामीण क्षेत्रका जनताहरूको आर्थिक स्तर माथि उठाउन र त्यस क्षेत्रमा व्यावसायिक उद्यमशीलताको विकास गर्न टेवा पुग्छ । क्षेत्रीय स्तरका विकास बैंकहरू स्थानीय स्तरमा नै सञ्चालन हुने र निक्षेप तथा लगानी स्थानीयकै हुने भएकोले यस्ता बैंकहरूका ग्राहकहरूमा अपनत्वको भावना बढी हुन्छ । यसकारणले पनि राष्ट्रिय स्तरका बैंकहरूको तुलनामा क्षेत्रीय स्तरका बैंकहरू कम समस्याग्रस्त देखिएका हुन् । स्थानीयको साथ र चाहनाका कारण क्षेत्रीय स्तरका बैंकहरूको सफलताको दर उच्च रहेको छ । अर्कातिर, क्षेत्रीय स्तरका विकास बैंकहरूले निक्षेप तथा कर्जा स्थानीय स्तरमा परिचालन गर्ने र एउटै व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई ठूलो परिमाणमा कर्जा परिचालन गर्ने भन्दा पनि सानो-सानो परिमाणको कर्जा धेरै व्यक्तिमा प्रवाह गर्ने हुँदा कर्जाको जोखिम पनि कम हुन्छ । विकेन्द्रित कर्जा, कम जोखिम र ग्राहकले पनि धेरै विश्वास गर्ने हुँदा पनि पछिल्लो समय क्षेत्रीय स्तरका विकास बैंकहरू सफल हुँदै गएका छन् । केन्द्रीय बैंकको अबको कार्यदिशा क्षेत्रीय बैंकलाई बढी प्रोत्साहन र सबल बनाउने तर्फ अग्रसर हुनु पर्ने आवश्यक रहेको देखिन्छ ।

४. निष्कर्ष

अहिलेको वित्तीय क्षेत्र भनेको समानता र समावेशितामा आधारित वित्तीय पहुँच विस्तार गर्ने, वित्तीय क्षेत्रमा रहेको ठूलो निक्षेपलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्ने, वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त रेमिटेन्सलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्ने तथा वित्तीय अपराधलाई नियन्त्रण गर्ने रहेको छ । वित्तीय प्रणालीको मुखिया भएकोले वित्तीय संस्थाहरूलाई सबल

र सक्षम तुल्याउन तथा वित्तीय क्षेत्र सुधारमा केन्द्रीय बैंकको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले मुद्रास्फीतिलाई नियन्त्रणमा राख्नका लागि मौद्रिक नीतिको उच्चतम उपयोग गर्न सक्नुपर्छ । यसले वित्तीय क्षेत्रलाई सबल, सक्षम, संस्थागत सुशासनको दृष्टिकोणले समेत बलियो बनाई मुलुकको समग्र आर्थिक विकाससा सहयोग पुऱ्याउँछ । वित्तीय सेवाको समायोजित विकास र विस्तारको अभाव, अविकसित पुँजी बजार, बीमा क्षेत्र संस्थागत हुन नसक्नु, अपर्याप्त कानुन, अपर्याप्त वित्तीय संरचना, संस्थागत सुशासनको कमी, कर्जा सूचना भरपर्दो हुन नसक्नु, वित्तीय साक्षरताको कमी, वित्तीय व्यवस्थापकहरूमा पर्याप्त ज्ञान सीपको अभाव, कारोबारगत दक्षताको कमी आदि अहिले वित्तीय क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू रहेका छन । नेपाल राष्ट्र बैंकले यी समस्याहरूलाई कुशलतापूर्वक निराकरण गर्न समष्टिगत वित्तीय क्षेत्र विकास योजना बनाउनु पर्दछ र यो योजनालाई शीघ्रातिशीघ्र कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ । विशेषतः यस्तो योजनाले ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवामा जोड दिनु पर्दछ । जसले वित्तीय पहुँचलाई सुनिश्चित गरेको हुनु पर्दछ । यस कार्यका लागि मुख्य रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक जिम्मेदार हुनाको साथै राजनीतिक दलहरूको

आर्थिक प्रतिबद्धता पनि आवश्यक रहन जान्छ ।

dilip.shrivastav71@gmail.com

सन्दर्भ सामग्री

१. निजामती सेवा पत्रिका विभिन्न अंकहरू, लोकसेवा आयोग, काठमाण्डौ ।
२. प्रशासन पत्रिका विभिन्न अंकहरू, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय सिंहदरबार, काठमाण्डौ
३. सिद्धराज जोशी र किरण जोशी शासन प्रणाली, पैरवी प्रकाशन, पुतली सडक, काठमाडौ ।
४. बालगोविन्द विष्ट सार्वजनिक मामिला व्यवस्थापनका समकालीन मुद्दाहरू, पैरवी प्रकाशन, पुतली सडक, काठमाडौ ।
५. सहकारी दर्पण, स्मारिका, २०६८, चन्द्रागिरि बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि., संगम प्रिन्टर्स, अनामनगर, काठमाडौ ।
६. सहकारी संवाद वार्षिक अंक २०६९, राष्ट्रिय सहकारी विकास समिति, पुल्चोक, ललितपुर ।
७. दैनिक पत्रपत्रिकामा प्रकाशित विभिन्न लेखहरू ।
८. सम्बन्धित वेभसाइटहरू

सफा नोट नीति : भ्रम र यथार्थ

● भागवत आचार्य *

सर्वसाधारणमा चेतना जगाई नोटलाई जतन गरेर कारोबार गर्न र नोटलाई लामो समयसम्म टिकाएर राष्ट्रको नोट छपाइ खर्च पनि कम गर्न योगदान पुऱ्याउने उद्देश्यले वित्तीय चेतना अभिवृद्धि अभियानसँगै सफा नोट नीति पनि अघि बढिरहेको छ । हरेक व्यक्तिको साथमा अनिवार्य रूपमा रहने, दैनिक जीवन यापनसँग जोडिएको, व्यक्तिको इज्जत तथा प्रतिष्ठासँग अभिन्न रहेको तथा उसको मनोविज्ञानसँग सोभै सम्बन्ध रहेका कारणले नोटको विषयलाई सर्वसाधारण जनताले चासोका साथ हेर्ने गरेको कुरा अनुभवसिद्ध भइसकेको छ । नेपालको सन्दर्भमा भने भुक्तानी प्रणालीमा सूचना प्रविधिको विकास प्रारम्भिक अवस्थामा रहेको तथा सम्पत्तिको सञ्चय गर्ने साधनका रूपमा नोटलाई लिने गरिएको हुँदा नेपाली नोटसँग जनसाधारणको साइनो नजिकको रहने गरेको छ । यद्यपि नोटको व्यवस्थापन र सोका लागि राज्यका तर्फबाट हुने गरेको प्रयत्न र धनराशी सम्बन्धी जानकारी सर्वसाधारणमा अपेक्षित मात्रामा विस्तार हुन नसकेका कारण सफा नोट नीतिले अपेक्षित परिणाम दिन नसकेको कुरा यथार्थ हो ।

नोट भन्ने बित्तिकै कागजी नोटको कुरा आउँछ । दैनिक कारोबारमा विद्युतीय भुक्तानी साधनले स्थान लिइसकेको भए पनि नेपालमा यो माध्यम स्थापित हुन अझै धेरै समय लाग्ने र नोटकै कारोबार भइरहने देखिन्छ । यसैले नोट छान्ने, देशमा भित्र्याउने, देशभर पुऱ्याउने लगायत नोटको व्यवस्थापन गर्ने जिम्मा राज्यले केन्द्रीय बैंकलाई दिने गर्दछ र यसलाई कानूनद्वारा सुनिश्चित गरिएको हुन्छ । सूचना प्रविधिको विकाससँगै भुक्तानी प्रणालीका नयाँ नयाँ तरिका र पद्धतिको विकास भए पनि सोको समेत नियमन र सुपरिवेक्षणको जिम्मा केन्द्रीय बैंकले नै पाएको छ । अहिले सूचना प्रविधिको चरम विकास भएको युग भएकाले भुक्तानीका नयाँ-नयाँ साधन र पद्धतिहरू विकास भइरहेका छन् । चेक, ड्राफ्ट, डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड, विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली आदि पद्धतिहरूबाट कारोबार गरिएमा नोट व्यवस्थापनमा हुने राज्यको खर्च न्यूनीकरण हुने कुरामा कुनै शङ्का छैन । यसले नोटको

प्रयोग कम हुन्छ जसबाट नोटको प्रचलन न्यूनीकरण हुन गई नोट व्यवस्थापन सस्तो र सुलभ बन्न जान्छ । यसैले नगद भन्दा बैंक चेक वा पैसा बाहेकका उपकरणको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्नु पनि वित्तीय साक्षरताको अर्को पाटो हुँदै हो । यसका साथै बजारमा कारोबार गर्न नमिल्ने भुत्रा नोटहरूलाई प्रतिस्थापन गर्ने तथा जाली नोटको प्रयोग गर्न नहुने मात्र नभई यस्तो पाइएको खण्डमा सर्वसाधारणले राज्यलाई सूचना दिने संयन्त्रको विकास गर्नुपर्ने बारेमा समेत हरेक नागरिक सुसूचित हुनुपर्दछ ।

नोटको प्रयोग सामान्य कारोबारको विषय मात्र नभई नेपाली संस्कृतिसँग समेत जोडिएको विषय पनि भएकाले यसको मनोवैज्ञानिक प्रभाव ठूलो रहेको छ । राज्यका नोट तथा सिक्काहरूको सुरक्षा गर्नु एउटा सभ्य नागरिकको कर्तव्य हो । नोटलाई जतन गरी हिफाजतपूर्वक प्रयोग गर्नु र नोटलाई सफा राख्न घर परिवार, समाज तथा आफ्ना सेरोफेरोमा सोसम्बन्धी चेतना फैलाउन प्रयास गर्नु पनि असल नागरिकको दायित्व हुँदै हो । सर्वसाधारण जनतामा गुणस्तरीय र सफा नोट चलनचल्तीमा ल्याउने, च्यातिएको, फोहोर नोटहरू चलनचल्तीबाट हटाउँदै जानु सफा नोट नीतिको प्रमुख उद्देश्यका साथ नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को मौद्रिक नीति मार्फत सफा नोट नीति ल्याएको हो । यसभित्र छिपेको अर्को मुख्य उद्देश्य भने नोट व्यवस्थापन खर्च न्यूनीकरण गर्नु रहेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले अहिले पुराना भुत्रा नोटलाई सजिलै सटही गरिदिने गरेको छ । यसले गर्दा सर्वसाधारणमा नेपाली नोट त जस्तो भए पनि साटिन्छ भन्ने मानसिकता रहेको छ । यसलाई चिर्न आवश्यक छ । थोत्रा मैला नोट सटहीमा कडाइ गरिदिने हो भने नेपाली नोट जतन गर्नमा अलि सहयोग पुग्ने निश्चित छ । यसै गरी नेपाली नोटमा अनावश्यक लेख्ने, कोर्ने प्रवृत्ति पनि रहेको छ जसलाई निर्मुल गर्ने काम बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाटै सुरुआत गर्नु पर्दछ । अहिले नोटमा स्टिच लगाउने प्रवृत्ति अन्त्य भएको छ । यसो गर्दा नोट हराउने सम्भावना हुने आशंका थियो तर अहिलेसम्म नोट भिकिएको

* सहायक निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

सुनिएको छैन ।

नेपालको भौगोलिक धरातल, नोट छपाइको पूर्वाधार विकासको अभाव लगायतका कारणले नेपाली नोटको व्यवस्थापन खर्चिलो हुने गरेको छ । विदेशमा छापिएको नोट ल्याउने, हवाई मार्गबाट पहाडी क्षेत्रसम्म पुऱ्याउने र पुरानो नोट विभिन्न ठाउँहरूबाट नेपाल राष्ट्र बैंकमा फिर्ता ल्याउने कार्यमा राज्यले ठूलो खर्च बेहोर्नु पर्दछ । यसका साथै नेपाली नोटमा रहेको सांस्कृतिक पाटो त छँदैछ । नोटमा नेपाली राष्ट्रिय प्रकृति, संस्कृति, सभ्यता, अङ्कित हुन्छन् । यसर्थ सबैले नोटलाई आफ्नै सम्पत्ति र राष्ट्रको गौरव ठानेर जतनसाथ प्रयोग गरेमा मन प्रफुल्ल रहने, नेपाल र नेपालीको सभ्यता उच्च रहनुका साथै नोट व्यवस्थापन सम्बन्धी राज्यको खर्च घट्न हुन गई सोको अतिरिक्त उपयोग हुन जान्छ भन्ने कुरा बोध गर्नु आवश्यक छ । यसका साथै, नोट जति पुरानो भयो त्यसले त्यति नै बढी हान्ने स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पार्न सक्छ भन्ने कुरा सबैले जानकारी प्रवाह गर्नु पर्दछ ।

कुनै पनि राष्ट्रको पहिचान दिने काम नोटले गर्दछ । देशको सभ्यताको स्तर प्रस्तुत गर्न र विश्वसामु नेपाली संस्कृति तथा इतिहासबारे जानकारी विस्तार गर्नमा पनि नोटको भूमिका रहन्छ । कुनै विदेशी नागरिक पर्यटक हवाई वा अन्य माध्यमबाट नेपाल आइपुगेपछि उसले विदेशी मुद्राबाट नेपाली मुद्रा सटही गर्दछ । विदेशी मुद्राको सट्टामा नयाँ नोट सटही गरिदिँदा विदेशीको मनमस्तिष्कमा नेपालप्रति सकारात्मक प्रभाव पर्दछ र नेपालको इज्जत बढ्दछ भन्ने कुरा पनि सर्वसाधारणमा प्रवाह गर्नु पर्दछ ।

यसरी नेपालीको मानसिक स्तरदेखि दैनिक कारोबारको क्रममा तथा नेपाली राष्ट्रिय संस्कृति, सभ्यता, इतिहास र गौरवका साथै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरसम्म नेपालको प्रचार प्रसारमा नोटको महत्व हुने हुँदा सफा नोट नीतिबारे सर्वसाधारणलाई चेतना फैलाउनु अहिलेको आवश्यकता हो । नोटमा केरमेट गर्ने, कच्चाककुचुक पार्ने, पोको पारेर राख्ने वा माटोमा गाड्ने, आगोले पोल्ने, च्यात्ने, भिजाउने गर्दा नोटको आयु घट्ने मात्र होइन यसबाट राष्ट्रको अमूल्य सम्पत्तिको दुरुपयोग हुने, जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने भएकोले नोटको जतन र सुरक्षण गर्नु पर्ने कुरा सर्वसाधारणले बुझ्नु पर्दछ । साथै, कुनै पनि भुक्तानीमा गैरनोटको चलन गर्ने बानी बसालेमा यसबाट नोटको प्रयोगबाट हुने जोखिम हट्ने, बैंकिङ कारोबार नियमित हुने, भुक्तानीका लागि औपचारिक माध्यमको प्रयोग हुने,

सरकारी राजस्व बढ्ने, उपभोक्ता ठगी अन्त्य हुने सम्भावना बढ्दछ । यसर्थ राज्यलाई दीर्घकालमा सफा नोट नीति कडाइका साथ लागु गर्नु आवश्यक छ ।

सफा नोटको महत्वका सम्बन्धमा विद्यालय तहबाट नै चेतना प्रवाह गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई बोध गरी केही निजी क्षेत्रका पाठ्यसामग्री प्रकाशकले चासो लिन थालेको पनि देखिएको छ । यसलाई नेपाल राष्ट्र बैंकले अझ महत्वका साथ अघि बढाउनु पर्दछ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सफा नोटबारे भ्रम

नोटलाई जतन गर्ने सम्बन्धमा सर्वसाधारण जनता मात्र होइन, बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कार्यरत कर्मचारी समेत भ्रममा रहेको पाइएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकमा नोट दाखिला गर्न ल्याउने कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अत्यन्तै सुकिला नोटहरू पनि अनफिट नोट (जलाउन योग्य नोट) मा पारेर ल्याउने गरेको देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सुकिलो (फिट) र मैलो (अनफिट) नोट आफैले छुट्याएर ल्याउनु पर्ने नीति लागु गरिएको छ तर फिट र अनफिट छुट्याउने स्पष्ट आधार नहुँदा अलमल भएको अनुभव हुन्छ । यस यथार्थलाई नेपाल राष्ट्र बैंक अझ विशेष गरी मुद्रा व्यवस्थापन विभागले छिट्टै स्पष्ट पार्नु जरुरी छ ।

सफा नोट नीति भनेको नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सफा नोट बजारमा पठाएर सफा नोट प्रचलनमा ल्याउनु मात्र होइन । यसको मुख्य उद्देश्य नोटलाई जतनसाथ कारोबार गरी चलाउने र नोटलाई हिफाजत गर्न जनचेतना फैलाउने तथा जनसाधारण स्वयम्ले सफा नोट राख्ने जनचेतना विस्तार गर्ने हो ।

अहिलेसम्मको नोट व्यवस्थापनमा नेपालको स्थितिलाई हेर्दा नोट सर्टिङका सम्बन्धमा नरम नीति अपनाउनु उपयुक्त हुन्छ । सर्वसाधारणमा नोटलाई जतन गर्ने बानी भइसकेको सन्दर्भमा बजारमा पठाउन मिल्ने जति नोट पठाउनु नै उपयुक्त हुन्छ । बजारमा नयाँ नोट पठाउँदा बजारमा नयाँ मात्रै नोट प्रचलनमा आउने सम्भावना नभएकोले एक पटक चलाएको नोटलाई बजारमा पठाउनु नै उपयुक्त हुन्छ । रङ लागेको, कोरिएको आदि नोटलाई कतिसम्म प्रचलनमा ल्याउन मिल्छ त्यसका बारेमा मुद्रा व्यवस्थापन विभागले स्पष्ट मापदण्ड बनाउनु पर्दछ ।

नक्कली नोटको सन्दर्भ

नक्कली नोटको समस्या हरेक देशले थोरबहुत भोगिरहेकै हुन्छन्। तर नेपालमा यसको बिगबिगी अभूँ ज्यदा छ। अन्य देशको तुलनामा नेपाली नोटको गुणस्तर सामान्य भएकाले नक्कली नोट सजिलै तयार भइरहेको देखिन्छ। नेपाली नोटका सुरक्षा चिह्नहरू तथा सक्कली नोट पहिचान बारे चेतना प्रवाह गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ। नक्कली नोट तयार गर्ने गिरोह निकै सावधानी साथ अधि बढ्ने भएकाले यसलाई निर्मूल गर्नु चुनौतीपूर्ण कार्य हुँदै आएको छ। यहाँ सक्कली नोट चिन्ने तरिकाका बारेमा सामान्य जानकारी प्रस्तुत गरिएको छ।

सक्कली नोट चिन्ने तरिका

- ☛ **पानी छाप :** नेपाली नोटको दायाँ भागको खाली ठाउँलाई प्रकाशतिर फर्काएर हेर्नु भन्ने लाली गुराँसको पानी छाप स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ। नक्कली नोटमा त्यस्तो पानी छाप अस्पष्ट र अलि कालो धब्बा जस्तो देखिन्छ।
- ☛ **सुरक्षा धागो :** नेपाली नोटमा प्रयोग गरिएको सुरक्षा धागो फोटोकपी गर्न सकिदैन। फोटोकपी गरिएको सुरक्षा धागो कालो र त्यसमा छापिएको अक्षर छोपिएको जस्तो देखिन्छ। सुरक्षा धागोलाई नियालेर हेर्ने हो भने उक्त धागोमा NRB NRB लेखिएको हुन्छ।
- ☛ **छोएर हेर्ने :** नेपाली नोटको बुझालाई हातले विस्तारै छोएर हेर्ने हो भने त्यस्ता बुझा कागजमाथि हातले महसुस गर्न सकिने खालको हुन्छ। नोट पुरानो हुँदै जाँदा भने त्यस्तो विशेषता कम हुँदै जाने हुन्छ।
- ☛ **आवाज:** नेपाली नोट शतप्रतिशत कपासबाट बनेको कागजबाट बनाइएको हुँदा नोटलाई काननिर लगेर हल्लाउँदा आउने आवाज र साधारण कागज हल्लाउँदा आउने आवाज फरक हुन्छ। नोट पुरानो हुँदै जाँदा यो विशेषतामा पनि न्हास आउने गर्दछ।
- ☛ **अग्रपृष्ठ संयोजन :** रुपैयाँ १००, ५०० र १००० दरको नोटलाई प्रकाशतिर फर्काएर हेर्दा पानी छाप भएको कोठाको बाहिरपट्टि (बायाँतिर) भएको बुझा र त्यसको पछाडिपट्टि भएको बुझा मिलेर NRB भन्ने शब्द बन्छ। नक्कली नोटमा त्यसको लाइन फरक देखिन्छ।

उपर्युक्त विशेषताहरू बाहेक अन्य केही विशेषताहरू पनि नोटमा रहेका हुन्छन् जसलाई हेर्न केही उपकरणहरूको आवश्यकता पर्दछ। जस्तै : यू.भी. लाइट, म्याग्निफाइड ग्लास आदि (स्रोत : वसन्त शाक्य, नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार)।

वित्तीय साक्षरता क्लबको आवश्यकता

वित्तीय सेवाको माग पक्षको प्रवर्द्धन गरी मुलुकमा उद्यमशीलताको विकास मार्फत उत्पादन, रोजगार र आय अभिवृद्धि गर्नु अहिलेको आवश्यकता भएको कुरा दोहोर्‍याउनु पर्दैन। सबै जनतालाई समावेशी आर्थिक विकासको मार्गमा समेट्नका लागि यो अपरिहार्य छ। यसका लागि वित्तीय सचेतना कार्यक्रम मार्फत् सर्वसाधारणमा बैंकिङ बानीको विकास मार्फत वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि, उद्यमशीलताको विकास, स्वरोजगार सिर्जना गरी सबैलाई विकासमा समावेश गराउनु आवश्यक छ। यसै कारण राज्यका तर्फबाट नै वित्तीय सचेतना कार्यक्रमले योजनामा स्थान पाएर प्राथमिकताका साथ अधि बढेको छ। यद्यपि वित्तीय सचेतना कार्यक्रम नेपाल राष्ट्र बैंक एकलैको प्रयासले मात्र सम्भव छैन। सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई समेट्ने अभिप्रायले नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्ना गतिविधिसँग वित्तीय साक्षरतालाई जोडेर अधि बढाउनका लागि निर्देशन समेत जारी गरिसकेको छ। यस पुनित कार्यमा मुलुकभरका बैंक तथा वित्तीय संस्था, सञ्चार क्षेत्र तथा सरोकारवाला संघसंस्थाले संयुक्त प्रयास गर्नुपर्छ। वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि अहिले राज्यको प्राथमिक दायित्व हो र यो कार्य निकै पेचिलो समेत रहेको छ। यसलाई सर्वसाधारण जनतासमक्ष पुर्‍याउन निकै ठूलो प्रयास गर्नु आवश्यक छ। केन्द्रीय बैंक दुई चार ठाउँमा गएर कार्यक्रम गर्दैमा यसले अपेक्षित प्रगति हासिल हुन सक्तैन। यस कार्यलाई द्रुत, गतिशील र परिणाममुखी बनाउन बैंक तथा वित्तीय संस्था र तिनका शाखा सञ्जाललाई उपयोग गर्नु पर्दछ। नेपालमा अहिले ४४०० जति बैंकका शाखा पुगिसकेका छन्। यसका साथै सहकारी संस्थालाई समेत समेटेर सहभागी गराउने हो भने मुलुकमा वित्तीय चेतना विस्तार हुन धेरै सहयोग पुग्ने छ। मुलुकमा वित्तीय चेतनाको यस आवश्यकतालाई मूर्त रूप दिन जिल्ला जिल्लामा वित्तीय सचेतना क्लब बनाएर एकीकृत रूपमा अधि बढ्नु आवश्यक छ। हरेक देशमा वित्तीय चेतना

विस्तारको अगुवाइ केन्द्रीय बैंकले गर्ने भएकाले यस कार्यलाई अघि बढाउन बैंकले नै पहल गर्नु पर्दछ । जसरी वित्तीय क्षेत्र स्थायित्व समितिलाई अहिले सक्रिय गराइएको छ त्यसै गरी सम्बन्धित क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखालाई समेटेर वित्तीय पहुँच तथा वित्तीय समावेशन क्लब गठन गरेर सर्वसाधारणमा चेतना विस्तार गर्ने अभियान सञ्चालन गरेमा यसले सकारात्मक परिणाम दिने आशा गर्न सकिन्छ । अहिले कतिपय बैंकहरूले एक्लाएकलै यो सामाजिक उत्तरदायित्व निर्वाह गरिरहेका छन् । वित्तीय समावेशीकरण र वित्तीय पहुँच अभिवृद्धिबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाको व्यावसायिक विस्तार हुने भएकाले यो विज्ञापनको एक माध्यम समेत हो । यस कार्यलाई एकीकृत रूपमा समेट्न उल्लिखित क्षेत्रलाई संलग्न गराएर क्लब गठन गरी अघि बढेमा देशको अत्यावश्यक यस कार्यले गति लिनेछ । यसका लागि बैंकका जिल्लास्थित शाखाको सक्रियता हुनु पर्ने र बैंक तथा वित्तीय संस्था सहभागी हुनु नितान्त आवश्यक छ ।

अत्यमा,

सफा नोट नीति बजारमा सफा नोट प्रचलनमा ल्याउने मात्र नभई नोटलाई जतन गरी सफा राख्नका लागि सर्वसाधारणलाई उत्प्रेरित गर्ने नीति बन्नु पर्दछ । यस कार्यमा केन्द्रीय बैंकले नीति बनाउने मात्र नभई बैंक तथा वित्तीय संस्था मार्फत प्रभावकारी कार्यान्वयन समेत गर्नु पर्दछ । खास गरी सर्वसाधारणबाट मैलो भुत्रो नोट सटहीमा कडाइ, बैंकले दाखिला गर्न ल्याउने नोटमा सर्टिड सम्बन्धमा स्पष्ट मापदण्ड तयारी, बैंक तथा वित्तीय संस्था (केन्द्रीय बैंक समेत) ले नोटमा थान लेख्ने प्रवृत्तिको अन्त्य आदि नोटको जतन र सफा नोट सम्बन्धमा प्रारम्भिक कदम हुन सक्छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्था (केन्द्रीय बैंक समेत) ले नोटमा थान लेख्ने प्रवृत्तिको अन्त्य गर्न सानो कागजमा चिट लेखेर राख्ने प्रणालीको विकास गर्नु पर्दछ । यद्यपि सफा नोट सम्बन्धमा सर्वसाधारणमा नोटलाई जतन गरेर चलाउने बानीको विकास गराउनु नै बढी प्रभावकारी र आवश्यक ठहर्छ ।

बैंकिङ क्षेत्रमा पछिल्लो दशकमा देखिएका परिवर्तनहरू

राजनविक्रम थापा*

विषय प्रवेश

कुनै पनि मुलुकमा बैंकिङ क्षेत्रलाई देशको आर्थिक विकासको मेरुदण्ड मानिन्छ। यस क्षेत्रको विकास र विस्तार विना समग्र अर्थतन्त्रको विकास सम्भव छैन। नेपालको सन्दर्भमा बैंकिङ क्षेत्र र अर्थतन्त्रका वास्तविक क्षेत्र (उत्पादन, उपभोग, लगानी, बचत लगायतका चरहरू) बीचको सम्बन्ध र उपलब्ध परिणामलाई हेर्ने हो भने स्थापित मान्यताभन्दा फरक अवस्था पनि देखिन सक्छ। हालसम्मको उपलब्ध तथ्यांक एवम् घटनाक्रमलाई हेर्दा बैंकिङ क्षेत्रको विकास नहुँदाको अवस्था र यस क्षेत्रको उल्लेख्य विकास र विस्तार भएको अवस्थामा देशको अर्थतन्त्रमा देखिएको परिवर्तनका बीच सैद्धान्तिक रूपमा खासै तालमेल देखिँदैन। नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको करिब आठ दशक लामो ऐतिहासिक विकासक्रमलाई दृष्टिगत गर्दा औपचारिक बैंकिङ शुरुवात पछिको सुरुका दशकहरूमा बैंकिङ सेवाको आपूर्ति र मागको बीचमा निकै खाडल रहेको, बचत परिचालनको अवस्था निकै कमजोर रहेको, आयस्रोत कमजोर रहेको, आर्थिक विकासका पूर्वाधार कमजोर रहेको र विकासमुखी राजनैतिक व्यवस्था समेतको अभावमा बैंकिङ क्षेत्रबाट देशको आर्थिक विकासमा उल्लेख्य योगदान पुन सकेको देखिँदैन। त्यस्तै पछिल्लो दशकमा अस्थिर राजनैतिक वातावरण, लगानीमैत्री वातावरणको अभाव, ऊर्जा संकट, दक्ष जनशक्तिको अभाव लगायत कैयौं समस्याहरूका कारण देशको वास्तविक क्षेत्रको स्थिति उत्साहप्रद नदेखिए तापनि बैंकिङ क्षेत्रको विकास, विस्तार एवम् प्रतिफलको अवस्था भने उल्लेख्य रह्यो।

केन्द्रीय बैंकको स्थापनापूर्व नै सरकारी स्वामित्वमा पहिलो बैंकको रूपमा वि. सं. १९९४ कात्तिक ३० गते नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना पश्चात् अघि बढेको नेपालको बैंकिङ क्षेत्र विभिन्न आरोह अवरोह पार गर्दै आजको स्थितिमा आइपुगेको छ। वि. सं. २०४० सम्ममा सरकारी स्वामित्वका दुईवटा वाणिज्य बैंक र दुईवटा विकास बैंकको मात्र उपस्थिति रहेको तथा सूचना प्रविधि र दक्ष जनशक्तिको अभाव समेतका कारण आधुनिक बैंकिङ शुरुवात हुन नसकी संकुचित दायरामा निक्षेप संकलन र कर्जा प्रवाह जस्ता परम्परागत बैंकिङ सेवामा

सीमित रहेको यस क्षेत्र पछिल्ला वर्षहरूमा मोबाइल बैंकिङ, इलेक्ट्रोनिक, ब्रान्चलेस बैंकिङ, भिसा, मास्टर कार्ड हुँदै अन्तर्राष्ट्रिय बैंकिङ सञ्जालसम्म जोडिएको छ। अर्थतन्त्रका वास्तविक क्षेत्रका परिसूचकहरूमा उल्लेख्य सुधार नदेखिए तापनि वित्तीय तथा सञ्चारका क्षेत्रमा भएको परिवर्तनको प्रत्यक्ष लाभ समग्र वित्तीय क्षेत्रले दोहन गर्न सकेको कारण यस क्षेत्रमा अनपेक्षित परिवर्तन देखिएको सहजै अनुभूति गर्न सकिन्छ। प्रस्तुत लेखमा पछिल्लो दशकमा बैंकिङ क्षेत्रमा देखिएका परिवर्तन एवम् प्रवृत्तिका बारेमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

बैंकिङ क्षेत्रमा बदलिँदो प्रवृत्ति

चालीसको दशकपछि देशले अंगिकार गरेको निजीकरण र आर्थिक उदारीकरणको नीति एवम् पछिल्ला चरणमा विकसित राजनैतिक घटनाक्रमसँगै नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा निकै कम पुँजीगत क्षमताका फाइनान्स कम्पनीदेखि ठूला लगानीका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एकै साथ सञ्चालन हुने नीतिगत व्यवस्था गरियो। जसको फलस्वरूप वि. सं. २०६८ असारमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या २७२ सम्म पनि पुग्यो। यसै अर्थात्मा फरक फरक ऐनबाट सञ्चालित वित्तीय संस्थाहरूलाई बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ ले एउटै ऐनको दायरामा ल्यायो। बैंकिङ क्षेत्रको विकास र विस्तार हुँदै गर्दा देशमा बढ्दो राजनैतिक अस्थिरता, घरजग्गा तथा शेयर जस्ता अनुत्पादनशील क्षेत्रमा गरेको अधिक लगानी, कमजोर संस्थागत सुशासन लगायतका समस्याहरूका कारण तरलता संकटको शिकार भई वित्तीय संस्थाहरू समस्याग्रस्त घोषित हुने र केन्द्रीय बैंकको कारवाहीको भागिदार हुन पुगे। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्यात्मक वृद्धि भए तापनि सेवाको गुणस्तर तथा समग्र अर्थतन्त्रको विकासमा उल्लेख्य योगदान पुन सकेन। पछिल्लो समयमा केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या घटाई थोरै संख्याका बलियो पुँजीगत आधार भएका वित्तीय संस्था बनाउने नीति लिए पश्चात् २०७३ असोज मसान्तसम्ममा कुल १२० वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू (घ वर्गका सहित) मर्जर/प्राप्ति प्रक्रियामा

* उपनिर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक।

सामेल भएकोमा ७९ वटा संस्थाहरू एक आपसमा गाभिएर कुल ४१ संस्था कायम रहेको देखिन्छ ।

यसरी निकै कम समयको अन्तरालमा धेरै नै उतारचढाव बेहोरेको नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको पछिल्लो एक दशकमा भएको परिवर्तनलाई देहायको प्रमुख तीन आयामबाट विश्लेषण गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

क) बैंकिङ क्षेत्रको आकारमा परिवर्तन

पछिल्लो एक दशकको अवधिमा घ वर्गका वित्तीय संस्थाहरू बाहेकका वित्तीय संस्थाहरूको आकारलाई प्रतिबिम्बित गर्ने केही परिसूचकहरूलाई देहायको तालिका प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १

वित्तीय संस्थाका परिसूचकहरू (रु. करोडमा)

क्र.सं	विवरण	२०६४ असार	२०७३ असार	परिवर्तन रकम	परिवर्तन अनुपात
१	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या (क, ख, ग वर्गको)	१३२	१३७	५	-
२	पुँजीकोष	६९०	२१४८९	२०७९९	३०.१४
३	कुल निक्षेप	३९११५	२१०७५०	१७१६३५	४.३९
४	कुल कर्जा	२९१६०	१६६९२०	१३७७६०	४.७२
५	लगानी	१०१८९	२३८६८	१३६७९	१.३४
६	तरल सम्पत्ति	५८०६	३८५७५	३२७६९	५.६४
७	कुल सम्पत्ति तथा दायित्व	५८२४८	२६३९०९	२०५६६१	३.५३

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

▲ बैंकिङ क्षेत्रको विकासक्रमसँगै यस क्षेत्रमा देखिएको संस्थागत सुशासनको कमी, कमजोर पुँजीगत क्षमता, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाको वृद्धि लगायतका कारण समग्र वित्तीय प्रणालीमा नै चुनौती देखिएपछि पछिल्लो दशकमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू खोल्ने लहरलाई निरुत्साहित गर्न केन्द्रीय बैंकले घ वर्गका बाहेक अन्य वित्तीय संस्था खोल्न इजाजतपत्र प्रदान गर्ने कार्य स्थगित गरेको छ । जसका कारण संख्यात्मक वृद्धि रोकिएको मात्र हैन एकआपसमा गाभिने कार्यले निकै प्रोत्साहन पाएका कारण वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीको संख्या विगत दश वर्षको तुलनामा घटेको देखिन्छ ।

▲ यस अवधिमा वित्तीय पहुँच बढाउन तथा सीमान्तकृत वर्गलाई वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने ध्येयका साथ घ वर्गका वित्तीय संस्थाहरूलाई इजाजतपत्र प्रदान गर्ने नीतिलाई निरन्तरता दिइएका कारण विगत दश वर्षको अवधिमा ३३ वटा लघुवित्त वित्तीय संस्था थप भई २०७३ असोजसम्म ४५ वटा पुगेको देखिन्छ भने १०० भन्दा बढी इजाजतपत्रको पर्खाईमा रहेको विवरण सार्वजनिक भैरहेको छ ।

▲ यस अवधिमा बैंकिङ क्षेत्रको पुँजीकोषको अवस्थामा ३०.१४ गुणाले वृद्धि भएको देखिन्छ । विगतमा सरकारी स्वामित्वको पुँजीकोष ऋणात्मक रहेका कारण २०६४ असारमा क, ख र ग वर्गका वित्तीय क्षेत्रको कुल पुँजीकोष रु. ६ अर्ब ९० करोडमा सीमित रहेको देखिन्छ । यस अवधिमा वाणिज्य बैंक, नेपाल बैंक र कृषि विकास बैंक समेतको पुँजीकोष केन्द्रीय बैंकको निर्देशनको दायराभित्र आइसकेको र केन्द्रीय बैंकले साविकको चुक्तापुँजीमा चार गुणाभन्दा बढी वृद्धि गरेको कारण २०७३ असारमा यस क्षेत्रको पुँजीकोष रु. २१४ अर्ब ८९ करोड पुगेको देखिन्छ ।

▲ पछिल्लो दशक अर्थात् २०६४ असारदेखि ०७३ असारसम्मको अवधिमा बैंकिङ क्षेत्रको निक्षेपमा ४.३९ गुणाले वृद्धि भई रु. २१०७ अर्ब पुगेको देखिन्छ । बढ्दो वित्तीय पहुँच, अर्थतन्त्रको मौद्रिकीकरण, विप्रषेण आप्रवाहमा भएको उल्लेख्य वृद्धि, वित्तीय सचेतनामा वृद्धि लगायतका कारण बैंकिङ क्षेत्रमा रहेको निक्षेपको वृद्धिदर सन्तोषजनक मान्न सकिन्छ ।

▲ पछिल्लो दशक अर्थात् २०६४ असारदेखि ०७३ असारसम्मको अवधिमा बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा पनि करिब निक्षेपकै अनुपातमा अर्थात् ४.७२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १३७८ अर्ब पुगेको देखिन्छ । कर्जाको वृद्धिदर सकारात्मक भए तापनि सोको सकारात्मक प्रभाव उत्पादकत्वमा परेको भने देखिँदैन अर्थात् बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा भएको विकासको तुलनामा मुलुकको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रले पुऱ्याएको योगदान सन्तोषजनक मान्न सकिँदैन । यस अवधिमा पनि कृषि तथा अन्य उत्पादन एवम् रोजगारीमूलक क्षेत्र लगायत राष्ट्रिय महत्वका परियोजनामा नगन्य मात्रामा मात्र लगानी भएकोले अर्थतन्त्रको विस्तार र विकासमा यस क्षेत्रको उल्लेख्य योगदान रह्यो भन्न सकिँदैन ।

▲ पछिल्लो दशक अर्थात् वि. सं. २०६४ असारदेखि ०७३ असारसम्मको अवधिमा बैंकिङ

क्षेत्रको कुल सम्पत्ति तथा दायित्वको अवस्थामा पनि साढे तीन गुणा भन्दा बढीले वृद्धि भएको देखिन्छ। अतः अर्थतन्त्रका अन्य परिसूचकहरू त्यति सकारात्मक अवस्थामा नरहँदा र राजनैतिक संक्रमणको अवस्थामा पनि यस क्षेत्रको यो तहको वृद्धिलाई सकारात्मक नै मान्न सकिन्छ।

नगद प्रवाहमा आधारित कर्जाभन्दा धितोमुखी (घरजग्गा, शेयरधितो) कर्जामा भएको अधिकेन्द्रीकरण, निक्षेप र कर्जाको भुक्तानी अवधिमा सन्तुलन कायम हुन नसकेको लगायतका कारण बैकिङ क्षेत्रमा छोटो समय अन्तरालमा तरलता उतार चढाव हुने गरेको देखिन्छ।

एक दशकमा बैकिङ क्षेत्रको तरलता चक्र

ब्याजदर एवम् तरलतामा हुने उतारचढाव कुशल बैकिङ प्रणालीका लागि प्रत्युत्पादक मान्ने गरिन्छ। नेपालको बैकिङ प्रणालीमा निकै अल्पावधिमा ब्याजदर एवम् तरलतामा उतारचढाव हुने गरेको पाइन्छ। विगत एक दशकमा बैकिङ क्षेत्रको तरलताको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा वि. सं. २०६४ असारमा बैकिङ क्षेत्रमा तरलता निकै सहज अवस्थामा रहेको कारण ९१ दिने ट्रेजरी बिल र अन्तरबैंकको भारित औसत ब्याजदर क्रमशः २.४४ प्रतिशत र २.२६ प्रतिशत रहेकोमा २०६५ असारदेखि तरलतामा चाप पर्दै गई ०६६ असारमा पुग्दा उक्त ब्याजदर झण्डै दोब्बर भएको देखिन्छ। वि. सं. २०६६ पुसमा पुग्दा अन्तर बैंक ब्याजदर १२.८३ र ९१ दिने ट्रेजरी बिलको दर ८.२१ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। तत्कालीन अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले घरजग्गा तथा शेयर जस्ता अनुत्पादक क्षेत्रमा गरेको अधिक कर्जा लगानी, बढ्दो निष्क्रिय कर्जा अनुपात, राजनैतिक अन्योलता, समस्याग्रस्त वित्तीय संस्थाका कारण सर्वसाधारणमा उत्पन्न त्रास, कमजोर वित्तीय पहुँच लगायतका कारण केही वर्षसम्म तरलता असहजताकै बीच नेपालको बैकिङ क्षेत्र गुञ्जिरह्यो। तत्पश्चात केन्द्रीय बैंकले अनुत्पादक क्षेत्रमा कर्जा नियन्त्रणको लागि लिएको नीति, विप्रेषण आयमा भएको वृद्धि, सरकारी खर्चमा भएको वृद्धि, बढ्दो वित्तीय पहुँच लगायतका कारण बैकिङ क्षेत्रको तरलताको अवस्थामा सुधार हुँदै वि. सं. २०७० असोजमा आइपुग्दा पुनः अधिक तरलताको स्थितिमा नै फर्केको देखिन्छ। उक्त अवधिमा वाणिज्य बैंकहरूमा रहेको अतिरिक्त सुरक्षण रु. १०० अर्बभन्दा पनि नाघेको र अन्तर बैंक ब्याजदर र ९१ दिने ट्रेजरी बिलको दर लामो समयसम्म एकप्रतिशत भन्दा कम रहन पुगेको देखिन्छ। सो पछिका अवधिमा देशले बेहोरेको भूकम्पको असर, उत्पादनशील

क्षेत्रमा लगानीको वातावरणमा देखिएको प्रतिकूलता र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू समस्या समाधान र कर्जा असुलीमा केन्द्रित रहेका कारण कर्जाको माग तथा आपूर्तिमा आएको सुस्तता समेतका कारण २०७३ असारसम्म बैकिङ क्षेत्रमा अधिक तरलताको अवस्था देखियो।

लामो समयसम्म अधिक तरलताको अवस्था रहेको बैकिङ क्षेत्रमा गत आर्थिक वर्षको अन्तसँगै सरकारले पुँजीगत खर्च गर्न नसकी खातामा रु. १९६ अर्बभन्दा बढी रकम थन्किएको, अघिल्लो आर्थिक वर्षको तीन महिनामा २४ प्रतिशतले वृद्धि भएको विप्रेषण आय यस अवधिमा मात्र ३.२ प्रतिशतले मात्र बढेको, अल्पकालीन ब्याजदरमा वृद्धि भएको, बैंकहरूले कर्जाको ब्याजदर वृद्धि गर्न थालेको र तरलता संकुचन हुन थालेको संकेत देखिएको छ। उपर्युक्त तथ्य र कारणका आधारमा बैकिङ क्षेत्रको तरलता क्रमशः कम हुँदै गएको मान्न सकिन्छ।

ख) कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र बैकिङ क्षेत्रको प्रमुख परिसूचकहरूको अनुपातमा परिवर्तन

वि. सं. २०६४ असारदेखि ०७३ असारसम्मको अवधिमा देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र बैकिङ क्षेत्रका मुख्य परिसूचकहरूको परिवर्तनको स्थितिलाई तलको तालिका प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. २

कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र बैकिङ क्षेत्र

रकम रु. करोडमा

विवरण	२०६४ असार	जिडिपीसँगको अनुपात	२०७३ असार	जिडिपीसँगको अनुपात
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	७२७०९	-	२२४८६९	-
कुल निक्षेप	३९९९५	५३.७९	२९०७५०	९३.७
कुल कर्जा	२९९६०	४०.९०५	९६६९२०	७९.२०
लगानी	९०९८९	९४.०९३	२३८६८	९४.२९

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण २०७३ तथा नेपाल राष्ट्र बैंक

वि. सं. २०६४ असारमा बैकिङ क्षेत्रको निक्षेप सोही अवधिको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिब ५४ प्रतिशत रहेकोमा दश वर्षको अवधिमा यस्तो अनुपात ९३.७ प्रतिशत रहन गएको देखिन्छ। दश वर्षको अवधिमा देशको औषत आर्थिक वृद्धिदर ४ प्रतिशतमा मात्र सीमित रहेको र बैकिङ क्षेत्रको निक्षेप तथा कर्जाको अनुपात अधिक देखिएको

देखिन्छ। यस्ता परिसूचकहरूले अर्थतन्त्र क्रमशः मौद्रिकीकरण हुदै गरेको संकेत गरे तापनि बैकिङ क्षेत्रको विकास र विस्तारले आर्थिक वृद्धिदरलाई उल्लेख्य रूपमा टेवा दिएको भन्न सकिँदैन।

ग) वित्तीय पहुँच तथा वित्तीय सेवामा परिवर्तन

वि. सं. २०६४ असारदेखि ०७३ असारसम्मको अवधिमा वित्तीय पहुँच तथा वित्तीय सेवाको उपलब्धताको कोणबाट नेपालको बैकिङ क्षेत्रमा उल्लेख्य विकास र विस्तार भएको देखिन्छ। तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएका केही तथ्य एवम् विवरणहरूले यस कुरालाई पुष्टि गर्दछन्।

तालिका नं ३

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सेवा तथा पहुँचको अवस्था

क्र.सं	विवरण	२०६९ असार	२०७३ असार	२०७३ असोज
१	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या (सहकारी र गैरसहकारी संस्था बाहेक)	२७३	१७९	१७६
२	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा (क, ख र ग वर्गको मात्र)	२४०४	२८९६	२९०३
३	प्रति शाखा वाणिज्य बैंकले सेवा प्रदान गर्ने जनसंख्या दर	५६२६०		१५२४०
४	वित्तीय संस्थाहरूका प्रति शाखाले सेवा प्रदान गर्ने जनसंख्या दर	-	६५६२	६५६२
५	निक्षेप खाताको संख्या (हजारमा)	-	१६८३६	१७५१९
६	कर्जा खाताको संख्या (हजारमा)	-	१०९७	११०१
७	कुल एटिएमको संख्या	१३०९	१९०८	१९०८
८	इलेक्ट्रोनिक कार्य होल्डरहरूको संख्या (हजारमा)	२९९१	४७९२	४७९२
९	मोवाइल बैकिङका ग्राहक (हजारमा)	-	१७५४	१७५५
१०	इन्टरनेट बैकिङका ग्राहक (हजारमा)	-	५१५	५१५
११	शाखारहित बैकिङ ग्राहक (हजारमा)	-	२१३	२१३

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

▲ केन्द्रीय बैंकले कार्यान्वयनमा ल्याएको पुँजीवृद्धिको योजनाका साथै मर्जर र एक्विजिसनको लहर समेतका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्यामा कटौति भए तापनि यस अवधिमा शाखा संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिन्छ। भण्डै सयवटा संस्था घटे तापनि यस अवधिमा ५०० भन्दा बढी शाखा थपिएको देखिन्छ। यस अघि शहर केन्द्रित प्रवृत्तिमा समेत सुधार आई नयाँ बजारको पहिचान गर्ने र शाखा विस्तार गर्ने नीतिलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्राथमिकता दिन थालेको देखिन्छ।

▲ नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त गरेका वित्तीय संस्थाहरूको शाखा विस्तारका कारण यस अवधिमा प्रतिशाखा सेवाप्रदान गर्ने दरमा उल्लेख्य सुधार भएको देखिन्छ। वि. सं. २०६४ असारमा कायम रहेका वाणिज्य बैंकहरूको शाखा संख्याको आधारमा एक शाखाले ५६ हजारभन्दा बढी जनसंख्यालाई वित्तीय सेवा प्रदान गर्नुपर्ने अवस्था रहेकोमा वि. सं. २०७३ असारमा उल्लेख्य सुधार भई त्यस्तो दर प्रतिशाखा १५ हजारमा भरेको देखिन्छ। इजाजतपत्र प्राप्त सबै संस्थाहरूको शाखा समेतलाई समावेश गर्दा वि. सं. २०७३ असोजमा प्रतिशाखा सेवा प्रदान गर्ने दर ६५६२ सम्म भरेको देखिन्छ। यही तथ्यांकको आधारमा सर्वसाधारणमा वित्तीय पहुँच पर्याप्त भएको आंकलन गर्न नसकिए तापनि सर्वसाधारणको वित्तीय पहुँच तुलनात्मक रूपमा अभिवृद्धि भएको पुष्टि हुन्छ। विश्व बैंकले सार्वजनिक गरेको तथ्यांक अनुसार पनि सन् २००४ मा प्रति एक लाख जनसंख्याका लागि २.४ शाखाले सेवा दिनुपर्ने अवस्था रहेकोमा (नेपालको वाणिज्य बैंकहरूको शाखा मात्र) सन् २०१५ मा आइपुग्दा प्रति एक लाख जनसंख्याका लागि ८.९ शाखाले सेवा दिने अवस्था बनेको देखिन्छ। सोही प्रतिवेदन अनुसार सन् २०१५ मा यस्तो दर भारतको १३.४, भुटानको १५.४ तथा चीन र बंगलादेशको ८.४ रहेको देखिएको हुँदा नेपालको अवस्था पनि सुधारोन्मुख र सन्तोषप्रद मान्नुपर्ने देखिन्छ। तथापि अझै पनि नेपालका दुर्गम क्षेत्रमा वित्तीय पहुँचको अवस्था निकै कमजोर रहेको (जस्तै- बाजुरामा यस्तो अनुपात ७२,००० भन्दा माथि रहेको) देखिन्छ। विगत दश वर्षको अवधिमा वित्तीय सचेतना अभिवृद्धि तथा सहज पहुँच समेतका कारण बैंक खाता खोल्नेको संख्यामा उल्लेख्य सुधार भएको देखिन्छ। वि.सं २०७३ असोजमा लघुवित्त वित्तीय संस्था बाहेकका वित्तीय संस्थाहरूमा निक्षेप खाताको संख्या १ करोड ७५

लाख पुगेको देखिन्छ । जसको तुलनामा कर्जा खाता भने ११ लाख मात्र रहेको देखिन्छ ।

- ▲ पछिल्लो दशकमा बैंकिङ क्षेत्रको तीव्र विस्तारसँगै सूचना प्रविधिको बढ्दो प्रयोग, विभिन्न प्रकारका वित्तीय उपकरणको विकास र वित्तीय सेवाको आधुनिकीकरण हुने क्रम बढ्दो छ । परम्परागत बैंकिङमा मात्र केन्द्रित हुँदा सञ्चालन खर्चमा अधिक वृद्धि भएका कारण बैंकहरू इबैंकिङतर्फ बढी आकर्षित हुँदै गएको देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले वि. सं. २०७३ असोजसम्म १९०८ वटा एटिएम मेशिन मार्फत सेवा प्रदान गर्दै आएको देखिन्छ ।
- ▲ यसै अवधिमा शाखारहित बैंकिङ कारोबारको शुरुवात भै बैंकले कुनै पनि स्थानमा शाखा स्थापना नगरी अभिकर्ता मार्फत रकम जम्मा गर्ने र फिक्न सक्ने सुविधा ग्राहकहरूलाई प्रदान गरेको देखिन्छ । वि.सं. २०७३ असोजसम्म यसरी सेवा प्राप्त गर्ने ग्राहकहरूको संख्या २१३ हजार पुगेको देखिन्छ ।
- ▲ केही वर्ष अघिसम्म मुख्यतः निक्षेप संकलन र कर्जा प्रवाहमा केन्द्रित रही बैंकहरूले परम्परागत सेवा मात्र प्रदान गर्दै आएकोमा पछिल्ला वर्षहरूमा Automated Teller Machine (ATM), All Branch Banking Service (ABBS), Bill Payment System, Real Time Settlement, Master Card/Visa Card, Insurance Service, Locker लगायत विभिन्न किसिमका सेवा तथा सुविधामा विस्तार एवम् विकास गर्दै लगेको देखिन्छ ।

घ) अन्य विषयगत परिवर्तन

माथि उल्लिखित तथ्यगत विवरणका अतिरिक्त पछिल्लो दशकमा अन्य विषयगत परिवर्तन पनि बैंकिङ क्षेत्रमा देखिएका छन् ।

- ▲ विगतमा समस्यामा रहेका सरकारी लगानीका बैंकहरूको वित्तीय अवस्थामा सुधार भएको, नेपाल बंगलादेश बैंक, तत्कालीन किष्ट बैंक, ग्राण्ड बैंक लगायतका निजी क्षेत्रका बैंक पनि नियमनको दायराभित्र आइसके तापनि साना पुँजीगत क्षमताका विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरू विभिन्न समस्याका शिकार भई समस्याग्रस्त बन्दै गएको देखिन्छ । वि. सं. २०७३ असोजसम्ममा ११ वटा वित्तीय संस्थाहरू समस्याग्रस्त भई केन्द्रीय बैंकको सूक्ष्म निगरानीमा रहेको देखिन्छ ।
- ▲ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संचालन लागत पछिल्लो समयमा निकै आकासिएको देखिन्छ । कारोबारको प्रकृतिकै हिसाबले पनि मुख्य स्थान अर्थात् शहरको

केन्द्रविन्दु Prime Location मा कार्यालय राख्नु पर्दा तिर्नुपर्ने महंगो घरभाडा, सूचना र प्रविधिको ब्यापक प्रयोग, बढ्दो लोडसेडिङका लागि गर्नुपर्ने बैकाल्पिक व्यवस्था, निक्षेप बीमा लगायतको खर्च, कर्मचारी खर्च तथा विविध व्यवस्थापकीय खर्चका कारण तुलनात्मक रूपमा लागत बढ्दै गएको देखिन्छ ।

- ▲ सूचना प्रविधिको बढ्दो प्रयोग र केही सीमित कर्मचारी माथि बढेको निर्भरताले सञ्चालन जोखिमको मात्रा बढ्दै जाने, नयाँ खाले वित्तीय अपराधका सम्भावना बढ्दै गएको देखिन्छ ।
- ▲ नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन परिमार्जन भई बन्ने नयाँ नीतिगत व्यवस्थाका सम्बन्धमा पनि विभिन्न चर्चा/परिचर्चा चलिरहेको देखिन्छ ।
- ▲ विगतमा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रले भोगेको तरलता अभाव र अनुत्पादक क्षेत्रमा भएको अधिक लगानीबाट बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रले केही अनुभव हासिल गरेको महसुस गर्न सकिन्छ । यसै अवधिमा कृषि तथा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा बाध्यात्मक लगानी समेतको व्यवस्था गरिएकोले धितोमुखी लगानीबाट केही हदसम्म उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कर्जा लगानीको प्रवृत्ति विकास भएको देखिन्छ ।

उपसंहार

नेपालमा औपचारिक बैंकिङ शुरुवात भएको करिब आठ दशकको समयावधिमा बैंकिङ क्षेत्रमा विभिन्न खाले परिवर्तनहरू देखिएका छन् । पहिलो पाँच दशक पराम्परागत बैंकिङमा अल्मलिएको नेपालको बैंकिङ क्षेत्र विभिन्न कालखण्डमा पृथक किसिमका समस्या तथा उतारचढावको सामना गर्दै आजको अवस्थामा आइपुगेको देखिन्छ । वि. सं. २०५० को दशक पश्चात् सरकारी लगानीमा सञ्चालित ठूला बैंकहरूमा देखिएको वित्तीय संकट, अधिक निष्क्रिय कर्जा, साना-ठूला बैंक तथा वित्तीय संस्था एउटै बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने अवस्था, राजनैतिक संक्रमणले थला परेको अर्थव्यवस्थामा गर्नु परेको व्यवसाय विस्तार, लगानीमैत्री वातावरण तथा क्षेत्रको अभावमा गरिएको व्यवसाय विस्तार, संस्थागत सुशासनको अभाव लगायतका समस्याहरूबाट गुञ्जँदै पछिल्लो दशकदेखि क्रमशः सकारात्मक मोडतर्फ लागेको देखिन्छ । बैंकिङ क्षेत्रको पुँजीगत क्षमता अभिवृद्धिका लागि भएका नीतिगत व्यवस्था, मर्जर तथा एक्विजिसनका कारण संख्यात्मक कटौति, सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग, केन्द्रीय बैंकको छाताभित्र समेटिएका

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा संख्यामा वृद्धि, बढ्दो वित्तीय पहुँच, प्रतिस्पर्धी सेवा, लगानीकर्तालाई राम्रो प्रतिफल, बचत परिचालनको वातावरण, भौगोलिक कार्यक्षेत्र विस्तार, पुँजीगत तथा व्यवस्थापकीय क्षमतामा अभिवृद्धि आदि पछिल्लो समयमा देखिएका सकारात्मक परिवर्तन हुन । बढ्दो सञ्चालन जोखिम, अस्थिर पुँजी बजार, छोटो समय अन्तरालमा तरलता एवम् ब्याजदरमा उतारचढाव, सम्पत्ति शुद्धीकरणको व्यवस्था पालनामा चुनौती, संगठित वित्तीय अपराध, अस्थिर राजनैतिक अवस्था, कमजोर अर्थव्यवस्था, सुशासन कायम राख्ने चुनौती, कानुनी अव्यवस्था आदि पछिल्लो समयमा देखिएका नकारात्मक परिवर्तनहरू हुन् । नेपालमा प्राकृतिक स्रोत र साधनको प्रचुर सम्भावना हुँदाहुँदै पनि कमजोर वित्तीय व्यवस्थापनको शिकार भई आर्थिक

विकास र वृद्धि दुवै संकुचित हुँदै गइरहेको छ । वि. सं. २०७२ सालको विनासकारी भूकम्पको असरबाट समेत सुरक्षित रहन सफल नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा बाह्य वातावरणीय तत्वहरू (राजनैतिक अस्थिरता, लगानीमैत्री वातावरणको अभाव, कमजोर कानुनी संरचना आदि) सिर्जित चुनौतीहरूको सामना गर्दै सक्षम र दिगो वित्तीय प्रणालीको विकास गर्न बैंकिङ क्षेत्र क्रियाशील हुनु पर्दछ । यसका लागि उपलब्ध बैंकिङ पहुँचमा अभिवृद्धि गर्दै समावेशी बैंकिङ प्रणालीमा जोड दिने, वित्तीय स्रोतलाई उत्पादनमूलक, आयमूलक र रोजगारीमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रोत्साहन गर्ने, स्वस्थ प्रतिस्पर्धा मार्फत सर्वसाधारणलाई गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने, सूचना प्रविधिको कारण आउन सक्ने जोखिम न्यूनीकरणमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

मोबाइल मनी कारोबारमा केन्द्रीय बैंक : सार्क मुलुकको प्रसंग

रामहरि दाहाल *

(क) विषय प्रवेश

संयुक्त राष्ट्रसंघीय पुँजी विकास कोष (UNCDF) को एक अनुमान अनुसार अल्प विकसित मुलुकका करिब ४० प्रतिशत युवाहरुसम्म मोबाइल टेलिफोनको पहुँच पुगेको छ । यसको वार्षिक वृद्धिदर करिब २० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ । यी युवाहरुमध्ये केवल १४ प्रतिशतको मात्र वित्तीय सेवामा पहुँच पुगेको अनुमान रहेको छ । केन्या, तान्जानिया, फिलिपिन्स, पाकिस्तान जस्ता केही मुलुकहरुमा मोबाइल वित्तीय सेवा (मोबाइल मनी) सेवा द्रुततर रुपमा विस्तार भएको पाइन्छ जहाँ विगत केही वर्ष भित्रै न्यून आय भएका लाखौं सर्वसाधारणहरुसम्म यो सेवा पुगी मुख्यतः बचत र रकमान्तरका सन्दर्भमा आमूल परिवर्तन नै आएको देख्न सकिन्छ । तर कतिपय अन्य अल्प विकसित मुलुकहरुमा भने मोबाइल वित्तीय सेवाको विस्तारले आशातीत गति लिन सकेको देखिँदैन ।

(ख) डिजिटल वित्तीय सेवामा केन्द्रीय बैंक

डिजिटल वित्तीय सेवा तथा मोबाइल वित्तीय सेवा (मोबाइल मनी) को कारोबार बैंक वित्तीय संस्थाहरुमार्फत् हुने गरेको भए तापनि यस कार्यमा मोबाइल कम्पनीहरुको समेत प्रत्यक्ष संलग्नता रहने गरेको हुन्छ । एकातर्फ डिजिटल सेवा प्रदान गर्ने बैंक वित्तीय संस्थाहरुको नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने कार्य केन्द्रीय बैंकले गर्ने गरेको हुन्छ भने अर्कोतर्फ मोबाइल सेवाको नियमन गर्ने कार्य ती कम्पनीहरुको अलग्गै नियामक निकायले गर्ने गरेको हुन्छ । यस प्रकार डिजिटल वित्तीय सेवाको कारोबारमा प्रत्यक्ष रुपमा २ वटा नियामक निकायहरु संलग्न रहँदा यदाकदा अधिकार क्षेत्रका बारेमा विवाद समेत देखापर्ने गरेको पाइन्छ । त्यस प्रकारको विवाद देखा नपरोस् र नियमन सुपरिवेक्षणको कार्यमा सहजता कायम होस् भन्ने अभिप्रायले प्रायः सबै मुलुकहरुमा केन्द्रीय बैंक र सो मुलुकमा रहेको

दूरसंचार सेवा प्रदायकहरुको नियामक निकाय; जस्तै: हाम्रो मुलुकको सन्दर्भमा नेपाल दूरसंचार प्राधिकरणसँग द्विपक्षीय समझदारी पत्र (MoU) मा हस्ताक्षर गर्ने गरेको पाइन्छ । सोही समझदारी बमोजिम आफ्नो देशमा कार्यरत दूरसंचार सेवा प्रदायक कम्पनीहरुलाई डिजिटल वित्तीय सेवा कारोबार गर्ने कार्यका लागि अलग्गै Subsidiary Company को स्थापना गर्न लगाई सो Subsidiary Company एवम् ती कम्पनीका एजेन्टहरु मार्फत् गरिने सबै प्रकारका डिजिटल वित्तीय कारोबार हरूको नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण केन्द्रीय बैंकले गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यस कार्यमा दुबै नियामक निकायहरुले एक अर्कालाई सहयोग गर्ने भन्ने विषय उक्त MoU मा उल्लेख गर्ने गरेको पाइन्छ । नेपालमा पनि हाल आएर बैंकहरुमार्फत् डिजिटल वित्तीय सेवाको प्रसार विस्तारै हुँदै गइरहेको परिप्रेक्षमा नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल दूरसंचार प्राधिकरणका बीच यस प्रकारको समझदारी पत्रमा (MoU) मा हस्ताक्षर हुनुपर्ने आवश्यकता टड्कारो रहेको देखिन्छ ।

(ग) नेपालको सन्दर्भमा डिजिटल वित्तीय कारोबार

उपलब्ध पछिल्लो तथ्यांकहरुलाई हेर्दा नेपालमा करिब २०० बैंक वित्तीय संस्थाका चार हजारभन्दा बढी शाखाहरु वित्तीय कारोबारमा संलग्न रहेका छन् र जहाँ बैंक खाताहरुको संख्या करिब डेढ करोडको हाराहारीमा रहेको देखिन्छ । प्रति शाखा वित्तीय सेवा पाइरहेको जनसंख्यालाई हेर्ने हो भने यस्तो संख्या सरदर ७ हजारको हाराहारिमा रहेको देखिन्छ । उपलब्ध वित्तीय सेवालार्ई हेर्ने हो भने नेपालमा हालसम्म शाखारहित बैंकिङ, क्रेडिट कार्ड र प्रिपेड कार्डको कारोबार गर्न क वर्गका बैंकहरुलाई मात्र अनुमति प्रदान गरेको देखिन्छ भने इन्टरनेट बैंकिङ, मोबाइल बैंकिङ, डेबिट कार्ड र एटिएम सेवाको लागि क, ख र ग वर्गलाई अनुमति प्रदान गरिएको देखिन्छ । यस सन्दर्भमा घ वर्गलाई हालसम्म यसप्रकारका कुनै पनि सेवा प्रदान गर्न अनुमति दिएको देखिँदैन ।

* उपनिर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

डिजिटल वित्तीय सेवाको पछिल्लो तथ्यांकलाई हेर्ने हो भने हाल नेपालमा शाखारहित बैंकिङ सेन्टरहरू करिब ८ सयको हाराहारिमा रहेका छन् जसमार्फत् करिब २.१३ लाख ग्राहकहरूले सेवा पाइरहेको देखिन्छ। यस्तै नेपालमा इन्टरनेट बैंकिङका ग्राहकहरू करिब ५ लाखको हाराहारिमा रहेका छन् भने मोबाइल बैंकिङका ग्राहकहरू करिब ११ लाखको हाराहारिमा रहेका देखिन्छन्। यस्तै हाल सबै बैंक वित्तीय संस्थाका एटिएमहरूको संख्या करिब २ हजारको हाराहारिमा रहेको देखिन्छ। बैंक वित्तीय संस्थाले प्रयोगमा ल्याएका विभिन्न कार्डहरूको संख्यालाई हेर्दा हाल डेबिट कार्डको संख्या करिब ४५ लाख, क्रेडिट कार्डको संख्या करिब ५२ हजार र प्रिपेड कार्डको संख्या करिब ८३ हजार रहेको देखिन्छ।

नेपालमा सन् २०१४ मा UNCDF द्वारा गरिएको वित्तीय समावेशीकरण सम्बन्धी एक सर्वेक्षणले करिब ७९ प्रतिशत नेपालीहरूसम्म मोबाइल फोनको पहुँच पुगेको नतिजा देखाएको छ। सोही सर्वेक्षणले देखाए अनुसार करिब ४० प्रतिशत नेपालीहरूको मात्र बैंकमा पहुँच रहेको र बाँकी करिब २१ प्रतिशत सर्वसाधारणहरू सहकारी लगायतका अन्य वित्तीय संस्थाहरूसँग कारोबार गरिरहेको परिप्रेक्षमा नेपालमा अझै बाँकी रहेका ३९ प्रतिशत सर्वसाधारणहरू औपचारिक वित्तीय पहुँचबाट टाढा रहेको अवस्था देखिन्छ। यस परिप्रेक्षमा नेपालमा मोबाइल वित्तीय सेवाको विस्तार गर्न सकिनेमा अधिकतर जनसंख्यामा वित्तीय सेवा विस्तार गर्न सकिने सम्भावना देखिएको छ।

(घ) सार्क मुलुकहरूमा मोबाइल वित्तीय सेवा कारोबारको प्रसंग

(अ) बङ्गलादेश : बङ्गलादेशमा कुल ५७ बैंकका ९४१० शाखाहरूले कारोबार गरिरहेका छन्। यस देशमा करिब ८३०० ए.टि.एम संचालनमा रहेका छन् भने कुल ३३,३३६ POS टर्मिनलहरू स्थापना भएका छन्। बङ्गलादेशको जनसंख्या करिब १६ करोड रहेकोमा यहाँ बैंक खाताको संख्या करिब ९ करोड रहेको छ। यहाँ करिब ७५ प्रतिशत जनतासँग मोबाइल फोन रहको अवस्था छ। बङ्गलादेशमा बैंकमार्फत् (Bank-led) मात्र मोबाइल वित्तीय सेवा प्रदान गर्न अनुमति प्रदान

गरिएको पाइन्छ। यस कार्यका लागि यहाँ कुल २५ वटा बैंकलाई अनुमति प्रदान गरिएको छ। पछिल्लो अवस्थालाई हेर्दा हालसम्म करिब ३ करोड ६० लाख व्यक्तिहरू मोबाइल मनीको ग्राहक भैसकेको देखिन्छ। यसका लागि देशभरमा करिब ६ लाख मोबाइल मनी कारोबार गर्ने एजेन्टहरूले अनुमति लिएर कारोबार गरिरहेका छन्। बङ्गलादेशमा हाल मोबाइल मनी मार्फत् दैनिक करिब ४२ लाख ८० हजार कारोबार हुने गरेको तथ्यांक छ जसमार्फत् दैनिक करिब ७ अर्ब टाका (मासिक करिब ३ अर्ब डलर) को कारोबार हुने गरेको पाइन्छ। यहाँ प्रति कारोबार सरदर २० टाका कारोबार शुल्क लाग्ने गरेको पाइन्छ सोको १.५ देखि २.० प्रतिशत रकम एजेन्टहरूलाई कमिसनस्वरूप जाने गरेको तथ्यांक देखिन्छ। बङ्गलादेशमा हुने कुल मोबाइल मनी कारोबारको करिब ८० प्रतिशत अंश P2P (Public to Public Payment) कारोबारले ओगटेको देखिन्छ। एक अध्ययनले देखाए अनुसार बङ्गलादेशका करिब ७६ प्रतिशत रिक्सा चालकहरूले मोबाइल मनी मार्फत् सहरमा आर्जन गरेको रकम गाउँमा रहेका घरमा पठाउने गरेको देखाएको छ। बङ्गलादेशमा मोबाइल मनी कारोबारलाई सुरक्षित बनाउन Biometric Sim Registration को व्यवस्था पनि गरिएको छ।

बङ्गलादेशको केन्द्रीय बैंकले सन् २०११ मा पहिलो पटक मोबाइल वित्तीय सेवा सम्बन्धी निर्देशिका जारी गरेको थियो। यस अन्तरगत हालसम्म केन्द्रीय बैंकले Bank-led Model लाई मात्र अनुमति प्रदान गरिरहेको अवस्था देखिन्छ। यसैगरी यस बैंकले सन् २०१३ मा एजेन्ट बैंकिङ सम्बन्धी निर्देशिका पनि जारी गरेको र यस क्रममा सन् २०१५ मा बङ्गलादेश बैंकले मोबाइल वित्तीय सेवा सम्बन्धी संशोधित निर्देशिका जारी गरी व्यवस्थित मोबाइल वित्तीय सेवाको प्रवर्द्धन मार्फत् वित्तीय पहुँच अभिवृद्धिमा अहम भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ।

(आ) भूटान: करिब ८ लाख मात्र जनसंख्या रहेको दक्षिण एसियाको सानो मुलुक भूटानमा हालसम्म ५ वटा बाणिज्य बैंक र ३ वटा अन्य बैंकहरू रहेका छन्। यसमध्ये करिब ९० प्रतिशत जनसंख्यासँग मोबाइल फोनको पहुँच

पुगेको अनुमान गरिएको छ । भूटानको केन्द्रीय बैंकले सन् २०११ मा नेशनल फाइनान्सियल स्वीच स्थापना गरेको छ जस अन्तरगत सबै बैंकका एटिएम र POS Terminal हरूको लागि Interoperability को सुविधा प्रदान गरिएको छ । भूटानमा पनि केन्द्रीय बैंकले Bank-led Payment System लाई मात्र स्वीकृति प्रदान गरेको अवस्था छ । यहाँ मोबाइल वित्तीय सेवा अन्तरगत रकमान्तर सेवा, Mobile Top-up सेवा, Utility Bills को भुक्तानी, Merchant Payment, Mini Statement आदि सेवाहरूको सुरुआत गरिएको छ ।

भूटानमा सन् २००९ मा केन्द्रीय बैंकले Payment and Settlement Systems Department को स्थापना गरेको थियो । यस विभागले मूलतः मुलुकमा भुक्तानी प्रणालीको विकास, नियमन, अनुगमन तथा प्रभावकारिताको लागि कार्य गर्ने गरेको छ । केन्द्रीय बैंकले एउटा परियोजना अन्तरगत हालसालै मोबाइल वित्तीय सेवा संचालनका लागि Bhutan Inter-bank Mobile Payment System (BIMPS) कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यस सेवा मार्फत् सर्वसाधारणले एउटा बैंकमा रहेको रकमलाई अर्को बैंकमा मोबाइल फोन वा इन्टरनेट बैंकिङको प्रयोग गरी Real Time Basis मा रकमान्तर गर्न सम्भव भएको छ । यसको स्थापनाले मोबाइलको प्रयोग गरी बजारमा सामान खरीद गर्दा भुक्तानी गर्न, ट्याक्सी लगायतका यातायातको भाडा तिर्न, विभिन्न सेवाको विल भुक्तानी आदि गर्न समेत सकिने भएको छ । तर यसका लागि भुक्तानी गर्ने र भुक्तानी पाउने दुबैको बैंक खाता हुनु भने अनिवार्य गरिएको छ । यहाँ प्रति कारोबार शुल्क करिब १० नेगुल्ट्रम लाग्ने गरेको देखिन्छ । भूटानको भुक्तानी प्रणालीसंग सम्बन्धित विभिन्न Stakeholders लाई एउटै मञ्चमा ल्याई नीतिगत विषयहरूमा छलफल गर्न तथा सिफारिस गर्नका लागि एउटा उच्चस्तरीय National Payment Council को समेत स्थापना गरिएको छ ।

(इ)भारत : भारतमा हाल करिब १ अर्ब मोबाइल प्रयोगकर्ताहरू रहेको तथ्यांक पाइन्छ । यहाँको केन्द्रीय बैंकले हालसम्म १९५ बैंकहरूलाई मोबाइल वित्तीय

सेवा संचालन गर्नका लागि अनुमति प्रदान गरेको देखिन्छ । यहाँ ४५ बैंक र ४८ गैरबैंकहरूले कार्ड, ई-वालेट आदि जस्ता PPIs (Pre-paid Instruments) जारी गरेका छन् । हाल भारतको मोबाइल वित्तीय सेवा कारोबार प्रति महिना करिब ९ करोड ९६ लाखको संख्यामा हुने गरेको छ भने कारोबार रकम प्रति महिना करिब ११३४.९ अर्ब भा.रु. बराबरको हुने गरेको छ । भारतमा मोबाइल वित्तीय सेवाका लागि Bank-led Model लाई मात्र मान्यता दिइएको छ । यस अन्तरगत बैंकहरूले Mobile Banking र Mobile Wallet दुबै सेवाहरू प्रदान गर्ने गरेका छन् । यसका लागि उनिहरूले Mobile Banking Application, SMS Service, USSD channel आदि जस्ता विभिन्न च्यानलहरूको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । अन्य गैरबैंक वित्तीय सेवा प्रदायकहरूलाई भने Mobile Wallet सेवा मात्र प्रदान गर्न अनुमति प्रदान गरिएको छ । यसका लागि Real-time Interbank Mobile Payment Services (IMPS) को विकास गरिएको छ, जस अन्तरगत Mobile Banking, Internet Banking, Branch Banking, Branchless Banking, ATM लगायतका सबै Multi-channel हरू समाहित भएका छन् । यसमार्फत् हप्तामा सातै दिन र चौबिसै घण्टा मोबाइल मार्फत् बैंक खातामा रहेको रकम रकमान्तर गर्न सकिने र सोको Real-time Inter-bank Centralised Settlement केन्द्रीयस्तरमै हुने व्यवस्थाको विकास गरिएको छ । यो समग्र कारोबारको संचालन National Payments Corporation of India Ltd. (NPCI) ले गर्ने गर्दछ जसलाई भारतको केन्द्रीय बैंकले अनुमति प्रदान गरेको छ । यस अन्तरगत मोबाइल वित्तीय सेवाका प्रत्येक ग्राहकहरूले आफ्नो बैंकबाट Mobile Money Identifier (MMID) प्राप्त गर्नु पर्दछ । भारतमा मोबाइल वित्तीय सेवा मार्फत् रकमान्तर, मिनी स्टेटमेन्ट, ब्यालेन्स जानकारी, शुल्क भुक्तानी, सामान खरीद, कर्जा, बचत, बीमा आदि गर्न सकिने छ ।

भारतको केन्द्रीय बैंकले मोबाइल वित्तीय सेवा र Payment Settlement विषयमा समय समयमा विभिन्न नीति निर्देशनहरू जारी गर्दै आएको छ । यस बैंकले सन् २००७ मा Payment and Settlement

System Act ल्याएको थियो । रिजर्व बैंकले सर्वप्रथम सन् २००८ मा Operative Guidelines on Mobile Banking Transactions जारी गरेको थियो जसलाई समय समयमा संशोधनमार्फत् अद्यावधिक गरिएको छ । यस निर्देशिकाले बैंकहरूलाई केन्द्रीय बैंकको अनुमति लिएर मात्र मोबाइल वित्तीय सेवा प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यसका अतिरिक्त Payment and Settlement का विषयहरूमा आवश्यक नीतिगत निर्णय लिनका लागि केन्द्रीय बैंकको संचालक समितिको मातहतमा रहने गरी एउटा उच्चस्तरीय संयन्त्र Board on Payment and Settlement को स्थापना गरिएको छ । यसको सचिवालयको भूमिका Payment and Settlement Department ले निर्वाह गर्ने गरेको छ । भारतमा मोबाइल वित्तीय सेवा प्रदायक संस्थाहरूको NUUP (National Unified USSD Platform) नामक प्लेटफर्म समेत रहेको छ । यसमा ५० वटा बैंक र सबै मोबाइल वित्तीय सेवा प्रदायक कम्पनीहरू सदस्य रहेका छन् । भारतमा मोबाइल वित्तीय सेवा वापत लिइने शुल्कको निर्धारण भने केन्द्रीय बैंकले नगरी Telecom Regulator ले गर्ने गरेको छ ।

(ई) **नेपाल** : नेपालमा औपचारिक रूपमा मोबाइल वित्तीय सेवाका लागि इजाजत प्रदान नगरिएको भएता पनि केही बैंकहरूमार्फत् हाल ३।४ वटा सेवा प्रदायकहरू (e-Sewa, EasyPaisa, Moco, etc.) ले Semi-closed Mobile Wallet सेवा प्रदान गरिरहेको पाइन्छ । यिनीहरूले हाल विल भुक्तानी, मोबाइल टपअप, Public to Public Payment आदि सेवा प्रदान गरिरहेको देखिन्छ । तर यस्ता सेवाहरूको एजेन्ट नेटवर्क हाल काठमाडौंमा मात्र सीमित रहेको देखिएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनमा उल्लेख भएका यस बैंकका विभिन्न उद्देश्यहरूमध्ये सुरक्षित, स्वस्थ र प्रभावकारी भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्नु एउटा प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । यसै अनुरूप नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् २०१४ मा नेपाल भुक्तानी प्रणाली विकास रणनीति जारी गरेको छ जसले राष्ट्रिय भुक्तानी प्रणालीको प्रष्ट अवधारणा अगाडि ल्याएको छ । यो अवधारणाको कार्यान्वयन र नेपालमा भुक्तानी प्रणालीको आधुनिकीकरणको लागि सन् २०१५ मा नेपाल राष्ट्र बैंकले भुक्तानी

तथा फर्स्यौट विनियमावली समेत जारी गरेको छ । यस विनियमावलीलाई सन् २०१६ मा संशोधन समेत गरिएको छ । यसैगरी नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् २०१५ जुलाईमा अलग्गै भुक्तानी प्रणाली विभाग पनि गठन गरेको छ । यस विभागले हरेक आर्थिक वर्षको पहिलो त्रयमासमा बैंकको संचालक समिति समक्ष आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था अन्तर्गत सो कार्य गर्ने गरेको छ । यो विभाग भुक्तानी कार्यमा संलग्न सबै बैंक तथा गैरबैंक संस्थाहरूको इजाजत, नियमन, सुपरिवेक्षण तथा अनुगमनको लागि जिम्मेवार रहेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् २०१६ जुलाईमा भुक्तानी सेवा प्रदायकहरूका लागि इजाजत नीति समेत सार्वजनिक गरेको छ । यसले बैंकहरूका अतिरिक्त गैरबैंक वित्तीय संस्था तथा मोबाइल नेटवर्क संचालकहरू; जस्तै रेमिटेन्स कम्पनि, लघुवित्त संस्था, मोबाइल कम्पनी, आदिको लागि वालेट मार्फत् मोबाइल वित्तीय सेवा सुरु गर्न मार्ग प्रसस्त गरेको छ । यसमार्फत् अब ग्राहकहरूले Utility Payment, P2P, B2P, G2P आदि जस्ता भुक्तानी सहजै गर्न सक्ने अवस्था पैदा भएको छ । यस प्रकारका वालेट सेवा प्रदायक संस्थाहरूले बैंकहरूसंग आवद्ध भई ब्याज दिनुपर्ने प्रकारका बचत खाता वा कर्जा खाता संचालन गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । उपरोक्त इजाजत नीतिको अधीनमा रही नेपाल राष्ट्र बैंकले एक सार्वजनिक सूचना जारी गरी नेपालमा कार्य गरिरहेका वा कार्य गर्न इच्छुक भुक्तानीको कार्यसंग सम्बन्धित निकायहरूलाई औपचारिक रूपमा इजाजत लिनका लागि अनुरोध गरे अनुरूप दर्जनौ बैंक वित्तीय संस्था तथा निकायहरूले आवेदन पेश गरेका छन् र सो बमोजिम इजाजत लिने दिने प्रक्रिया सुरु भएको छ ।

(उ) **पाकिस्तान** : पाकिस्तानमा मोबाइल धारकहरूको संख्या करिब १३ करोड ५० लाख रहेको देखिन्छ भने खाता धारकहरूको संख्या ४ करोड ३० लाख, एटिएमको संख्या ११ हजार, बैंक शाखा १३ हजार, शाखारहित बैंक सेवाकेन्द्रहरू ३ लाख ४६ हजार, POS (Point of Sales Machines) हरू ५२ हजार, मोबाइल वित्तीय सेवाग्राहीहरू १ करोड ४५ लाख, मोबाइल वित्तीय एजेन्टहरू ३ लाख ४६ हजार रहेको

देखिन्छ। पाकिस्तानमा दैनिकरूपमा १३ लाख १९ हजार हुने मोबाइल वित्तीय कारोबार हुने गरेको देखिन्छ। यहाँ प्रति कारोबार करिब पा.रु. ५ हजार रकमको कारोबार हुने गरेको र प्रति त्रयमास हुने कारोबार करिब पा.रु. ५४४ अर्ब रहेको देखिन्छ।

केन्द्रीय बैंकको सन्दर्भमा चर्चा गर्नुपर्दा पाकिस्तानको केन्द्रीय बैंकले सन् २००८ मा Branchless Banking Regulation (२०११ मा संशोधन) कार्यान्वयनमा ल्याएको देखिन्छ। यसैगरी सन् २०१४ मा Rules for Payment Service Operators (PSOs)/Payment Service Providers (PSPs) कार्यान्वयनमा ल्याएको देखिन्छ। यसैगरी सन् २०१६ मा यस बैंकले Framework for Agent Acquisition and Management कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यसैगरी सन् २०१६ मा नै केन्द्रीय बैंकले Regulation for Mobile Banking Interoperability कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यसका अतिरिक्त मोबाइल वित्तीय सेवाका लागि राज्यले तयार गरेको जनसंख्याको डाटा बेस (Digital Citizenship Database Authority—NADRA) लाई आधार मानेर पाकिस्तानमा डिजिटल वित्तीय सेवाको कारोबार गर्ने व्यवस्था गरेकोले तुलनात्मक रूपमा यो देशमा वित्तीय सेवा सुरक्षित रहेको देखिन्छ। पाकिस्तानमा Core Banking र Mobile Financial Service Providers को संयुक्त Platform समेत खडा गरिएको छ। यहाँ आपसी कारोबारमा Interoperability सुविधा कायम गरिएको छ। पाकिस्तानमा Bank-led मोबाइल वित्तीय सेवालाई मात्र अनुमति प्रदान गरिएको र यसका लागि २ वटा मोडलहरू अवलम्बन गरिएको देखिन्छ: (क) Agent-Assisted Banking (ख) Self-Service Banking (Wallet System) मोडल। समग्रमा हेर्दा अन्य सार्क मुलुकको तुलनामा पाकिस्तानमा मोबाइल वित्तीय सेवाको क्षेत्र सवल देखिएको छ र नियमन वातावरण समेत सुदृढ देखिएको छ।

(ऊ) श्रीलंका : श्रीलंकाको जनसंख्या २ करोड १० लाख, साक्षरता दर ९३ प्रतिशत, प्रतिव्यक्ति आय ३,९२४ डलर र गरिवी ६.७ प्रतिशत रहेको छ। यहाँ बैंक शाखाहरूको संख्या २९१४, एटिएमको संख्या

३५५८ र क्रेडिट कार्डको संख्या ५,४६१ रहेको छ। यस देशमा वित्तीय पहुँच करिब ६२ प्रतिशत रहेको छ। यहाँ मोबाइल फोन प्रयोगकर्ताको संख्या २ करोड ४४ लाख रहेको छ र मोबाइल बैंकिङ कारोबार वार्षिक सरदर १९ लाख ८० हजार हुने गरेको छ। यसको वार्षिक कारोबार रकम करिब रु. ११.३ अर्ब रहेको देखिन्छ। यहाँ मोबाइल कारोबार संचालकहरूबीच Interoperability र Common Switch रहेको छ। यसले गर्दा डिजिटल वित्तीय सेवाको विस्तार गर्न सहज वातावरण तयार भएको देखिन्छ।

(ड) असल अभ्यासको अफ्रिकी उदाहरण: मोबाइल मनी कारोबार विस्तार भएका अफ्रिकी मुलुकमध्येको एक तान्जानियाको उदाहरणलाई विश्वभर नै असल अभ्यासको एक राम्रो उदाहरणको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ। उपलब्ध पछिल्लो तथ्यांक बमोजिम सन् २००९ ताका करिब १२ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको Access to Formal Finance को दर सन् २०१३ सम्ममा करिब ५८ प्रतिशतको हाराहारीमा पुगेको जानकारीमा आएको छ, जसमध्ये ४४ प्रतिशत Digital Financing तर्फ र १४ प्रतिशत Bank Financing तर्फ रहेको देखिन्छ। तान्जानियाको केन्द्रीय बैंकको संलग्नतालाई हेर्दा त्यहाँ National Financial Inclusion Framework बमोजिम ३ तहको Coordination Committee संरचना रहेको देखिएको छ। पहिलो National Council, दोश्रो, National Steering Committee र तेश्रो Financial Inclusion and National Technical Committee। उपरोक्त ३ वटै समितिहरूको सचिवालयको रूपमा केन्द्रीय बैंकले कार्य गरिरहेको देखिन्छ। केन्द्रीय बैंकमा यसका लागि ३ वटा प्राविधिक समितिहरू गठन गरेको देखिएको। a) Technological Committee b) Legal Committee c) Standard Committee। प्रत्येक २।२ महिनामा गभर्नरसंग बैंकका प्रमुख कार्यकारीहरूको बैठक बसी समितिका रिपोर्ट सम्बन्धमा समीक्षा गर्ने गरिन्छ। यस क्रममा तान्जानियाको केन्द्रीय बैंकले आफ्नो ऐनलाई सन् २००६ मा संशोधन गरी गैरवित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने भुक्तानी सेवाको समेत केन्द्रीय बैंकले नियमन र सुपरिवेक्षण गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। ऐनमा

गरिएको सोही संशोधनमा आधारित भई केन्द्रीय बैंकले सबैभन्दा पहिले Tanzania Communication Regulatory Authority (TCRA) संग Memorandum of Understanding (MOU) मा हस्ताक्षर गरी टेलिफोन कम्पनीहरू (MNOs) ले गर्ने मोबाइल वित्तीय सेवा कारोबारको केन्द्रीय बैंकले नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने र यस कार्यमा दुबै निकायले आपसी सहयोग आदान प्रदान गर्ने सहमति गरेको देखियो। यसैमा आधारित भई केन्द्रीय बैंकले २००७ मा Guidelines for Electronic Payment Schemes जारी गरेको र सोही बमोजिम सन् २००८ मा केन्द्रीय बैंकमा National Payment System Directorate (NPSD) संस्थापना गरी मोबाइल मनी नियमन गर्ने कार्य सुरु गरेको देखिएको छ। यसै अनुसार केन्द्रीय बैंकले मोबाइल कम्पनीलाई Wholly-owned Subsidiary (Holding Company) खोल्न लगाई Payment Service सुरु गर्न No Objection Letter प्रदान गर्दै आएको देखिएको छ। तर यस प्रकारको अनुमति प्रदान गर्दा समग्र कम्पनीलाई अनुमति प्रदान नगरी उसले सुरु गर्न चाहेको प्रत्येक Financial Product हरूका लागि अलग अलग No Objection Letter (to act as mobile payments service providers) प्रदान गर्ने गरेको देखिएको छ। यस प्रकारका कारोबारको केन्द्रीय बैंकको सुपरिवेक्षण विभागले नियमन अनुगमन, सुपरिवेक्षण, Monthly Data Submission, Data Processing, Publication and Analysis, Policy Review आदि गर्ने गरेको देखिएको छ।

नीतिगत निर्णयका लागि गभर्नरको अध्यक्षतामा विभिन्न सारोकारवाला निकायहरू रहेको उच्चस्तरीय National Council for Digital Payment समेत रहेको जसमा अर्थ सचिव, संचार सचिव सहितका सरकारी प्रतिनिधिहरू समेत रहने गरेको छ। एजेन्ट र सब एजेन्टहरूको नियमन, सुपरिवेक्षण भने सम्बद्ध मोबाइल मनी कम्पनीहरूले नियमनित रूपमा गर्नु पर्ने व्यवस्था समेत केन्द्रीय बैंकले नै गरेको छ। यसका अतिरिक्त Anti Money Laundering को मुद्दालाई सम्बोधन गर्न बैंकले Guidelines for Electronic Payment Schemes मा मोबाइल कम्पनीहरूलाई Risk Mitigation Principles समेत जारी गरेको देखिन्छ,

जसमा एजेन्टहरूले कारोबार रकमको सीमामा आधारित भई KYC Information लिनु पर्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। यसैगरी सेवाको मूल्य अधिक बनाउन नदिन केन्द्रीय बैंकले समय समयमा मोबाइल मनी कम्पनीहरूलाई Moral Suasion मार्फत् प्रेरित गर्ने नीति लिएको देखिन्छ। केन्द्रीय बैंकले No Objection Letter प्रदान गर्नुपूर्व मोबाइल कम्पनीहरूले पुरा गर्नु पर्ने शर्तका सम्बन्धमा एक चेक लिष्ट तयार गरेको देखिन्छ जुन शर्तनामाहरू पुरा गर्ने कम्पनीलाई आवश्यक जाँचबुझ पछि करिब ३ महिनाको अवधिमा स्वीकृति प्रदान गर्ने गरिएको छ। मूलतः त्यसप्रकारका शर्तनामाहरूमा मासिक रूपमा तथ्यांक केन्द्रीय बैंकमा पठाउनु पर्ने, केन्द्रीय बैंकको अधिनमा रही कारोबार गर्नु पर्ने, प्रतिस्पर्धात्मक आधारमा मूल्य निर्धारण गर्नु पर्ने, एजेन्टका लागि आचार संहिता जारी गर्नु पर्ने, एजेन्टहरूको नियमित सुपरिवेक्षण गर्नु पर्ने, एजेन्टहरूले अनियमित कार्य गरेमा मोबाइल कम्पनी जिम्मेवार हुने, आदि शर्तनामाहरू राख्ने गरेको देखिएको छ।

तान्जानियामा केन्द्रीय बैंकसंग अनुमति लिनुपूर्व मोबाइल कम्पनीहरूले A-Rated बैंकहरूसंग Partnership को सम्झौता गर्नु पर्ने र सेवाग्राहीको कोषलाई ती बैंकहरूमा Trust Account खोल्न शत प्रतिशत तरलता कायम गरी सुरक्षित ब्याकअपको प्रत्याभूति दिनपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। Trust Fund मा रहेको कुल रकमको बढीमा २५ प्रतिशत अंश मात्र एउटा बैंकमा राख्न सकिने व्यवस्था गरेको छ। एजेन्ट र सब एजेन्टहरूले केन्द्रीय बैंकले तोकेको न्यूनतम रकम प्रत्याभूतिस्वरूप बैंकमा खाता खोल्न पर्ने व्यवस्था रहेको छ। ग्राहकहरूको e-wallet मा राख्न सकिने अधिकतम रकमको सिमा समेत केन्द्रीय बैंकले नै समय समयमा निर्धारण गरिदिने गरेको छ। यस प्रकार मोबाइल कम्पनीको नाममा Trust Account मा रहेको रकम र e-money value सधैं बराबर देखिनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ। Trust Account मा भएको रकमलाई मोबाइल कम्पनीहरूले निजी प्रयोगमा ल्याउन नपाउने र त्यसबाट आर्जित ब्याजलाई अनुपातिक रूपमा सम्बन्धित ग्राहकको खातामा फिर्ता गर्नु पर्ने वा केन्द्रीय बैंकको अनुमति लिएर सेवाग्राहीहरूको हितमा मात्र प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ।

तान्जानियामा मोबाइल मनीको एजेन्ट हुनको लागि संस्था दर्ता गरी कम्तिमा ५ वटा Outlet खोलेको हुनु पर्ने व्यवस्था छ । यसमध्ये कम्तिमा २ वटा Outlet ग्रामीण क्षेत्रमा खोलेको हुनुपर्ने, प्रत्येक Outlet को लागि करिब १५०० डलर बराबरको रकम बैंकमा सुरक्षित राख्नुपर्ने (यो रकम समय समयमा केन्द्रीय बैंकले परिवर्तन गर्ने गरेको), होटल, सुपरमार्केट, बैंक आदि जस्ता ठुला कारोबार हुने स्थानमा एउटै मात्र Outlet खोल्न चाहेमा करिब ३७०० डलर बराबरको रकम सुरक्षित राख्नु पर्ने व्यवस्था रहेको, तर एजेन्टको नाममा बैंक खाता खोल्ने नगरेको, केवल मोबाइल कम्पनीहरूको नाममा मात्र बैंक खाता खोल्न दिइएको देखिन्छ ।

तान्जानियामा अनुमति प्राप्त सेवा प्रदायकहरूले हाल A2A Fund Transfer, P2P Fund Transfer, P2B Fund Transfer, B2P Fund Transfer, B2B Fund Transfer, Cash in and Cash out Services जस्ता कारोबार मात्र गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । यस कारोबारका लागि सर्वसाधारणले आफ्नो खाता नभएमा अन्य व्यक्तिको खातालाई समेत प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । तान्जानियामा Financial Inclusion विषय सम्बोधन गर्नका लागि सन् २००४ देखि नै Financial Sector Deepening Trust नामक एउटा स्वायत्त Fund खडा गरेको देखिएको छ, जसमा सरकार लगायत ६ वटा सम्बद्ध एजेन्सीहरूले रकम योगदान गर्ने गरेको देखिएको छ । एक सर्वेक्षण अनुसार तान्जानियामा मोबाइल सेवा सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्ने सबैभन्दा प्रभावकारी माध्यम रेडियो रहेको देखिएको, जहाँ १० मा ८ व्यक्तिले रेडियोमार्फत् जानकारी प्राप्त गरेको उल्लेख गरेको छ । अर्को एक अध्ययन बमोजिम मोबाइल मनी कारोबार बैंक कारोबार भन्दा करिब ३ गुणा छिटो हुने गरेको समेत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको छ ।

(च) निष्कर्ष

हाल संसारका प्राय सबै अल्पविकसित र विकासशील मुलुकहरूमा वित्तीय समावेशीकरणको नाराले विशेष महत्व पाउने गरेको देखिन्छ । एक अनुमान अनुसार अल्प विकसित मुलुकका केवल १४ प्रतिशत युवासम्म मात्र वित्तीय सेवामा पहुँच पुगेको देखिएको छ । तर उनीहरूको

करिब ४० प्रतिशतसम्म मोबाइल फोनको पहुँच पुगेको सन्दर्भमा यदि मोबाइललाई वित्तीय सेवासँग जोड्न सकिएमा विश्वमा वित्तीय समावेशीकरणको क्षेत्रमा क्रान्ति नै हुन सक्ने उदाहरण अफ्रिकी मुलुक केन्याले देखाइसकेको छ । यस सन्दर्भमा मुख्यतः बचत गर्न, रकमान्तर गर्न र व्यक्तिगत भुक्तानी गर्नका लागि मोबाइल वित्तीय सेवाको प्रयोग व्यापक मात्रामा भइरहेको देख्न सकिन्छ । यस कार्यमा प्रायः सबै मुलुकहरूमा केन्द्रीय बैंकले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरिरहेको र यसका लागि सम्बन्धित मुलुकका दूरसंचार नियमक निकायसंग समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर गरी मोबाइल डिजिटल सेवाको नियमन, अनुगमन र सुपरिवेक्षणको कार्य केन्द्रीय बैंकले गरिरहेको देखिएको छ ।

नेपालको सन्दर्भमा चर्चा गर्ने हो भने वित्तीय समावेशीकरणका सन्दर्भमा भएको पछिल्लो एक सर्वेक्षणले देखाए अनुसार करिब ४० प्रतिशत नेपालीहरू वित्तीय कारोबारका लागि बैंकसँग आवद्ध रहेको र बाँकी करिब २१ प्रतिशत सर्वसाधारणहरू सहकारी, रेमिटेन्स कम्पनी, गैरसरकारी वित्तीय संस्था लगायतका अन्य वित्तीय संस्थाहरूसँग कारोबार गरिरहेको देखाएको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा करिब ४० प्रतिशत नेपालीहरूमा अझै पनि औपचारिक माध्यमबाट वित्तीय सेवा पुर्याउन सकिएको अवस्था देखिँदैन । तर सोही सर्वेक्षणले देखाए अनुसार करिब ८० प्रतिशत युवाहरूसम्म अहिले नै मोबाइल फोनको पहुँच पुगिसकेको अवस्था छ । उपरोक्त पृष्ठभूमिमा नेपालले पनि वित्तीय सेवालार्इ मोबाइल फोनसँग आवद्ध गर्न सकेमा हाम्रो जस्तो भौतिक पूर्वाधारको विस्तार गर्न कठिन रहेको पहाडी मुलुकमा मोबाइल मार्फत् वित्तीय पहुँच पुऱ्याउन सहजै सकिने सम्भावना टड्कारो देखिएको छ ।

यसका लागि केही ऐन, नीति, नियमनका केही प्रारम्भिक कार्यहरू नेपाल राष्ट्र बैंकको तर्फबाट शुरु समेत भै सकेको छ र आगामी दिनमा यस सन्दर्भमा थप कार्यहरू अगाडि बढ्दै जाने अपेक्षा पनि गर्न सकिन्छ । तथापि हाम्रो जस्तै अर्थतन्त्र भएका केन्या, तान्जानिया, फिलिपिन्स, पाकिस्तान आदि मुलुकहरूले डिजिटल वित्तीय सेवाको विकासमा धेरै ठूलो फड्को मारिसकेको परिप्रेक्ष्यमा हाम्रो देशमा यो कार्य ज्यादै ढिलो गतिमा

अगाडि बढेको देखिन्छ। खासगरी, टेलिकमको नियामक निकाय नेपाल दूरसंचार प्राधिकरण र नेपाल राष्ट्र बैंकबीच मोबाइल वित्तीय सेवाका संचालक टेलिकम कम्पनीहरूको नियमन सुपरिवेक्षण गर्ने बारेमा सम्झौता हुन अझै बाँकी रहेको, सबै सेवा प्रदायक कम्पनीहरूको बीचमा एक अर्काको कारोबारलाई ग्रहण गर्ने बनाउनका लागि interoperability सुविधाको व्यवस्था गर्नेगरी National Switch सस्थापना गर्न बाँकी रहेको, नेपालको समग्र भुक्तानी प्रणालीलाई Integrate गर्ने गरी RTGS (Real Time Gross-settlement System) को विकास गर्न अझै बाँकी रहेको तथा भुक्तानी प्रणालीलाई समग्रतामा निर्देशित गर्नेगरी केन्द्रीय बैंक भित्र सबै सरोकारवाला निकायहरू (अर्थ मन्त्रालय, संचार मन्त्रालय, नेपाल दूरसंचार प्राधिकरण, मोबाइल संचालकहरू, रेमिटेन्स कारोबारका संचालक लगायतका निकाय) लाई समेट्ने गरी गठन गर्नुपर्ने उच्चस्तरीय

संयन्त्र गठन गर्न बाँकी रहेको लगायतका केही मुख्य कार्यहरू अझै बाँकी नै रहेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त मोबाइल वित्तीय सेवाको विकास र विस्तारका लागि कतिपय ग्राहक संरक्षण लगायतका अन्य नीति, नियम तथा नियमनहरू तयार गरी जारी गर्न समेत बाँकी नै रहेको अवस्था छ। उपरोक्त केही महत्वपूर्ण कार्यहरू गर्न अझै बाँकी नै रहेको सन्दर्भमा नेपालले पाकिस्तान, भारत, तान्जानियाले हाल अवलम्बन गरिसकेका असल अभ्यासहरूलाई हेरेर आफ्नो भुक्तानी प्रणाली र मोबाइल वित्तीय सेवालाई चाँडो भन्दा चाँडो विकास गर्नुपर्ने देखिएको छ। यसमार्फत् नै आगामी दिनमा हामीले हाम्रो भुक्तानी प्रणालीलाई व्यवस्थित र विकसित गराउँदै वित्तीय पहुँचको संजाल बाहिर रहेका आधाभन्दा बढी नेपाली जनतासम्म वित्तीय सेवाको विस्तार गर्न सक्नेछौं र यस मार्फत् नै समग्रमा वित्तीय समावेशीकरणमा समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्नेछौं।

मुद्रास्फीतिमा मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षाको प्रभाव

रामेश्वरी पन्त *

१. विषय प्रवेश

कुनै निर्धारित समयमा अर्थव्यवस्थामा वस्तु र सेवाको सामान्य मूल्यस्तरमा भएको वृद्धिलाई मुद्रास्फीति भनिन्छ । निर्धारित समयमा भन्नाले कुनै महिनादेखि अर्को वर्षको त्यही महिनासम्मको अवधिको सालाखाला मुद्रास्फीतिको दर वा अधिल्ला महिनाको अर्को महिनाको दरसँग तुलना गर्न सकिन्छ । जब मूल्यस्तर बढ्छ मुद्राको उत्तिकै परिमाणले पहिलेको तुलनामा कम वस्तु र सेवा खरिद गर्ने हुनाले यसले मुद्राको क्रयशक्ति घटाउँछ । अर्थात् विनिमयको माध्यमको रूपमा (Medium Of Exchange) मुद्राको वास्तविक मूल्य घट्छ । मुद्रास्फीति नाप्न प्रयोग गरिने वस्तु र सेवामा प्रायःजसो दैनिक जीवन निर्वाहको लागि आवश्यक वस्तु र सेवा रहेका हुन्छन् तिनीहरूको मूल्यमा भएको उतार चढावले दैनिक जीवन यापनमा असर पार्ने हुनाले मुद्रास्फीतिको दर बढ्दा केन्द्रीय बैंक र सरकारलाई चिन्ताको विषय बन्दछ । यसको मुख्य कारण मुद्रास्फीति मुद्राको मूल्यसँग सम्बन्धित हुनु हो । निश्चित आमदानी हुने वर्ग र विपन्न वर्गले आमदानीको सम्पूर्ण प्रतिशत खाद्यान्न लगायत खर्च घटाउन नसकिने अन्य अत्यावश्यक वस्तुहरूमा नै खर्च हुने हुनाले केही प्रतिशत मात्र मूल्य वृद्धि भएमा उनीहरूलाई जीवन निर्वाह गर्न पनि कठिन पर्दछ । यसैले गर्दा थप जनसंख्या गरिबीको रेखामुनि पर्न सक्तछन् । विकासशील देशहरूका जनसंख्यामा मुद्रास्फीतिमा भएको वृद्धिको कारणले गर्दा आफ्नो आमदानीको वास्तविक मूल्य कति भयो वा आफ्नो आमदानीले पहिलेको तुलनामा कति वस्तु र सेवा खरिद गर्न सकिन्छ भन्ने विचार गर्न सक्ने क्षमता नभए तापनि विकशित देशका जनसंख्या र सरकार भने मुद्रास्फीतिको सानो वृद्धि प्रति पनि अत्यन्तै संवेदनशील हुन्छन् । सरकारले मुद्रास्फीतिको वृद्धिको तुलनामा तलब, ज्यालादर र सामाजिक सुरक्षा भत्ता बढाउनु पर्ने हुनाले मुद्रास्फीतिको दर केही प्रतिशत मात्र बढेमा पनि

सरकारले धेरै ठूलो धनराशी खर्च गर्नु पर्दछ र फलस्वरूप सरकारी बजेटमा ठूलो व्ययभार पर्दछ । यसैले केन्द्रीय बैंकले मुद्रास्फीतिको दर घट्नु र बढ्नुलाई निरन्तर रूपमा अनुगमन गरिरहेको हुन्छ र बढ्नु नदिन त्यही अनुसारको मौद्रिक नीतिका उपकरणहरूको प्रयोग गर्दछ । यसैले मुद्रास्फीतिलाई आर्थिक वृद्धि, पूर्ण रोजगारी र आन्तरिक तथा बाह्य सन्तुलनसँगै आर्थिक नीतिका प्रमुख उद्देश्य र प्रमुख आर्थिक परिसूचकको रूपमा हेरिन्छ र आर्थिक नीति निर्माणको आधार मानिन्छ ।

२. मूल्य वृद्धि र मुद्रास्फीति

सामान्यतः मूल्य वृद्धि र मुद्रास्फीतिलाई एउटै रूपमा बुझिने भए तापनि यी दुईमा केही फरक छ । मूल्य वृद्धि भन्नाले कुनै एउटा वस्तु वा सेवाको मूल्यमा भएको वृद्धि भन्ने बुझिन्छ । जस्तो मानौं चामल र दालको मूल्यमा वृद्धि भयो भने यसलाई मुद्रास्फीति बढेको भन्न मिल्दैन । यो त यी वस्तुहरूको मूल्यमा भएको वृद्धि मात्र हो । यसैगरी विद्युत्, दूरसंचारको सेवा शुल्कमा गरिएको वृद्धि, यातायातको भाडा र विद्यालयको शुल्कमा गरिएको वृद्धिलाई पनि लिन सकिन्छ । यिनीहरूको मूल्य वृद्धिले मुद्रास्फीतिको दर बढ्नुमा कति असर पर्दछ भन्ने कुरा भने मुद्रास्फीति निर्माण गर्न छानिएका वस्तु र सेवाको बास्केटबाट तयार भएको उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा यिनीहरूको भार कति छ भन्नेमा भर पर्दछ । यसै गरी कुनै वस्तु र सेवाको मूल्यमा अत्याधिक रूपमा वृद्धि भए तापनि यदि ती वस्तु र सेवा मूल्य सूचकाङ्क बास्केटमा समावेश छैनन् भने तिनीहरूको मूल्यमा भएको वृद्धिले मुद्रास्फीतिमा असर गर्दैन ।

३. मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षा र मुद्रास्फीति

विश्व प्रसिद्ध ग्रीक दार्शनिक प्लेटोले अपेक्षा भन्नाले भविष्य प्रतिको विश्वास (The beliefs about the future) भनेर परिभाषित गरेका छन् । भविष्य प्रतिको विश्वासले अर्थव्यवस्थाका संवाहकहरूको (Economic Agents) वर्तमान क्रियाकलापमा परिवर्तन ल्याउँछ । यसैले मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षा भन्नाले

* पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

यिनीहरूको भविष्यको मुद्रास्फीति प्रतिको विश्वास वा धारणा भनेर परिभाषित गर्न सकिन्छ । अर्थव्यवस्थामा उत्पादन गर्ने, किन्ने र बेच्ने कार्यमा प्रभाव पार्ने व्यक्ति, फर्म र कम्पनीलाई अर्थात् व्यावसायिक क्षेत्र, लगानीकर्ता, उपभोक्ता र ज्यालादारीवर्गलाई आर्थिक संवाहक भनिन्छ । बजारोन्मुख अर्थ व्यवस्थामा सरकारी क्षेत्र र यी क्षेत्रको समन्वयबाट अर्थव्यवस्था संचालन भएको हुन्छ । मुद्रास्फीतिले अर्थव्यवस्थाको हरेक गतिविधिमा प्रभाव पार्ने हुनाले भविष्यमा हुन सक्ने मुद्रास्फीतिको कल्पना गर्नु स्वाभाविकै हुन्छ । यस्तो अपेक्षा दुई प्रकारसँग गरिन्छ । प्रथमतः विगत वर्षहरूकै दरमा आगामी वर्षहरूमा पनि मुद्रास्फीतिको दर रहन्छ भनेर वर्तमानमा गरिएको अनुभवबाट भविष्यको मुद्रास्फीतिको कल्पना गरिन्छ जसलाई Adaptive expectation भनिन्छ । दोश्रो प्रकारको अपेक्षा भनेको विद्यमान तथ्याङ्क र सूचनाको आधारमा मुद्रास्फीतिको अनुमान गर्नु हो जसलाई Rational expectation भनिन्छ ।

४. मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षामा प्रभाव पार्ने कारक तत्वहरू

४.१. विद्यमान मुद्रास्फीतिको दर आफैँ नै मुद्रास्फीति अपेक्षाको कारण हुन्छ । जस्तो विगत केही वर्षदेखि लगातार रूपमा मुद्रास्फीतिको दर बढ्दै गएको रहेछ भने भविष्यमा थप बढ्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ यसको विपरीत यदि मुद्रास्फीतिको दर घट्दै गएको रहेछ भने थप घट्ने अपेक्षा गरिन्छ ।

४.२. जस्तो केन्द्रीय बैंकले नै मुद्रास्फीतिको दर उच्च अनुमान गर्दछ भने अर्थव्यवस्थाका अन्य निकायहरूले त्यो भन्दा बढी दरले बढ्ने अपेक्षा गर्दछन् । यसैले केन्द्रीय बैंकबाट मुद्रास्फीतिको दरको प्रक्षेपण गर्दा कम दर प्रक्षेपण गरिन्छ ।

४.३. हाम्रो जस्तो कृषि प्रधान देशमा समयमा मौसमी वर्षा भएन भने अर्कोवर्ष खाद्यान्नको मूल्य बढ्ने अनुमान पहिले नै गरिन्छ र खाद्यान्न व्यापारीहरूद्वारा नाफा प्राप्त गर्ने उद्देश्यले खाद्यान्न किनेर थुपार्ने प्रवृत्ति बढ्छ । यसले गर्दा खाद्यान्न मुद्रास्फीति बढ्छ । यसै गरी बाली लगाउने समयमा वर्षा भयो भने मूल्य घट्ने अपेक्षा गरिन्छ ।

४.४. यसै गरी सरकारी कर्मचारीहरूको तलब र ज्यालामा वृद्धि भएमा सरकारले तलब र ज्यालादरमा गरेको वृद्धिको प्रभाव पर्न नपाउँदै पनि वस्तु र सेवाको

मूल्य बढ्ने पूर्वानुमान गरिन्छ र सोही अनुसार निजी क्षेत्रले वस्तु र सेवाको मूल्य बढाउँदछन् । गत वर्ष सरकारले साउन महिनादेखि तलब बढाउने गरी बजेट वक्तव्यमा उल्लेख गरेको भए तापनि प्रस्ताव गरेको समयदेखि नै अनौपचारिक क्षेत्रमा गर्नेहरूले ज्यालादर बढाउनुका साथै घरधनीहरूले घर भाडा बढाउने क्रम सुरु भएको थियो । यसको सबैभन्दा नराम्रो असर श्रम बजारमा पर्दछ र श्रमिकहरूले बढी ज्यालाको माग गर्दछन् । ज्यालादर बढ्ने क्रमसँगै यसले उत्पादन लागत बढाउने हुनाले लागतको कारणले मुद्रास्फीति बढ्न थाल्दछ । मुद्रास्फीति बढ्ने क्रमसँगै मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षासँगै बढ्ने हुनाले यसले मुद्रास्फीति बढ्नको लागि थप ऊर्जाको काम गर्दछ । यसले विश्वका धेरै देशहरूको मौद्रिक नीतिले मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षामा अंकुश लगाउने उद्देश्य राखेका हुन्छन् । नेपाल जस्ता विकासोन्मुख देशहरूमा प्रत्येक वर्ष हजारौँ हजार श्रमिकहरू कामको खोजीमा तेश्रो मुलुकहरूतर्फ जाने क्रम बढेसँगै ठूलो मात्रामा रकम विप्रेषणबाट प्राप्त हुने गरेको छ । प्रायः जसो यस्ता श्रमिकहरू विपन्न परिवारका हुने भएकाले घर परिवारलाई रकम प्राप्त हुने बित्तिकै अत्यावश्यक वस्तुहरूको खरिद हुन्छ । यसले ती परिवारहरूको वस्तु र सेवाको माग बढेर मुद्रास्फीति बढ्ने भए तापनि यसले मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षामा भने त्यति नकारात्मक असर गर्दैन । किनकि यसको जानकारी सम्पूर्ण क्षेत्रलाई हुँदैन ।

४.५. बजारमा खाना पकाउने ग्याँस र पेट्रोलियम पदार्थको केही दिन मात्र अभाव भएमा पनि थप अभाव हुने र साथै अभावको कारणले उपभोक्ताहरूले यी वस्तुहरू खरिद गरेर थुपार्ने प्रवृत्ति बढ्छ । यसले आपूर्तिमा धक्का लाग्ने हुनाले थप मूल्य वृद्धि हुन्छ । यसैगरी यी वस्तुहरूको मूल्यमा वृद्धि भएमा पनि थप वृद्धि हुने अपेक्षा बढ्छ ।

४.६. विगतका समयमा सरकारको नेतृत्व गर्दा मुद्रास्फीतिको दर नियन्त्रण गर्न नसकेको वा दर बढाएको पार्टीको सरकार सत्तामा आएको अवस्थामा पनि मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षा बढ्ने हुनाले मुद्रास्फीति बढ्छ । मूल्यस्तरमा स्थायित्व नभएमा अर्थव्यवस्थामा अनिश्चितता देखापर्दछ । अनिश्चितता भएमा उपभोक्ताहरू, व्यावसायिक

व्यक्तिहरू र सरकारलाई भविष्यको लागि योजना बनाउन कठिनाई पर्दछ। आजको लगानीको मूल्य केही वर्षपछि कति हुन्छ भन्ने जानकारी नहुने हुनाले सरकार र व्यवसायीहरूलाई दीर्घकालीन सम्भौता गर्न कठिनाई पर्दछ। जस्तो लामो समय लाग्ने ठूलाठूला आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्नको लागि आयोजना सम्पन्न हुने समयसम्म त्यसको लागत कति लाग्दछ भन्ने अनुमान गर्न कठिन पर्दछ। यसैगरी विकास बजेट योजना गर्न, कर र राजस्वको पूर्वानुमान गर्न पनि कठिन पर्दछ। यसैले विश्वका कतिपय देशहरूमा मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न नसकेको कारणले गर्दा सरकार पतन भएको उदाहरण पनि पाइन्छ।

४.७. साधारणतया उपभोक्ताहरूले मुद्रास्फीतिको प्रकाशित दरमा विश्वास गर्दैनन्। विकशित देशका उपभोक्ताहरू समेत आफूले सामना गर्नु परेका (Perceived Inflation)] मुद्रास्फीतिको दर प्रकाशित भन्दा धेरै नै बढी भएको अनुमान गर्दछन् र यसले गर्दा पनि मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षा बढ्छ। यसको प्रमुख कारणमा दैनिक जीवनमा उपभोग हुने सम्पूर्ण वस्तु र सेवा मूल्य सूचकाङ्कमा समावेश हुन नसक्नुलाई मान्न सकिन्छ।

५. मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षाले मुद्रास्फीति दरमा पार्ने प्रभाव

मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षा अर्थात् भविष्यमा मुद्रास्फीतिको दर बढ्छ वा घट्छ भन्ने धारणाले समष्टिगत मागमा असर पार्दछ। यदि मुद्रास्फीतिको दर बढ्छ भन्ने अपेक्षा भएमा समष्टिगत माग बढ्छ र घट्छ भन्ने अपेक्षा भएमा समष्टिगत माग घट्छ। वस्तु र सेवाको उपभोक्ताहरूले भविष्यमा मूल्य बढ्ने विश्वासले गर्दा वर्तमानमा नै खरिद गरेर राख्दछन्। यसले गर्दा उनीहरूको उपभोग्य खर्च बढ्छ। यसले गर्दा मुद्रास्फीति बढ्छ। यदि उनीहरूले मूल्य घट्ने अपेक्षा गरेमा वर्तमानको खरिद घटाउँदछन्। यसरी जुनसुकै अवस्थामा पनि घरपरिवारले कम मूल्यमा वस्तु र सेवाको उपभोग गर्न चाहन्छन्। मानौं केही वर्षदेखि मुद्रास्फीति ५ प्रतिशतको दरमा थियो त्यसै अनुसार घर परिवारले उपभोग्य खर्चको व्यवस्था गर्दै आएका थिए। यदि मुद्रास्फीतिको दर बढ्दै गई ६ प्रतिशत,

७ प्रतिशत भयो भने अर्थव्यवस्थाका विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूको मुद्रास्फीतिकारी थप बढ्दै जाने अपेक्षा गर्दछन् र फलस्वरूप उनीहरूले उपभोग्य खर्च बढाउँदछन्। अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्नेहरूले ज्यालादर बढाउँछन्। ज्यालादर बढ्ने क्रमसँगै समयको विपरीत यदि मुद्रास्फीतिको दर घट्दै जाने अपेक्षा भएमा वर्तमानको खर्चलाई पन्छाउँछन् र भविष्यमा मूल्य थप घट्दै जाने अपेक्षा गर्दछन्। यसले गर्दा वस्तु र सेवाको समष्टिगत माग घट्न थाल्दछ। यसको असर उत्पादनमा पर्न थाल्दछ अर्थात् व्यापारीहरूले उत्पादन घटाउन थाल्दछन्। जसले गर्दा धेरै व्यक्तिहरू बेरोजगार हुने संभावना हुन्छ। लामो समयसम्म यो अवस्था रहिरहेमा देश मन्दीको अवस्थातर्फ जान सक्तछ। प्रसिद्ध बेलायती अर्थशास्त्री A.W Phillips ले सन् १८६१ देखि १९५७ सम्मको संयुक्त अधिराज्यको ज्यालादर र मुद्रास्फीतिको तथ्याङ्कको अध्ययनबाट मुद्रास्फीति र बेरोजगारी बीच उल्टो सम्बन्ध रहेको निष्कर्ष निकालेका थिए। अर्थात् मुद्रास्फीतिको दर उच्च भएमा बेरोजगारीको दर कम हुन्छ। किनकि उच्च आर्थिक वृद्धिले गर्दा धेरै श्रमिकहरूले रोजगारी पाउने हुनाले उनीहरूले वस्तु र सेवाको माग बढाउने हुनाले मुद्रास्फीतिको दर उच्च हुने र बेरोजगारीको दर कम हुन्छ। उनका अनुसार जब बेरोजगारीको दर कम हुन्छ त्यति बेला श्रम बजारमा श्रमिकको संख्या कम हुने हुनाले फर्महरूले ज्यालादर बढाउँदछन् जसले गर्दा श्रमिकहरूको आमदानी बढ्ने हुनाले र वस्तु र सेवाको माग बढ्छ। Phillips को यो अध्ययनले समष्टिगत अर्थशास्त्रको अध्ययनमा नयाँ आयाम थपेको थियो। तर सन् १९७० को दशकमा उच्च मुद्रास्फीति र उच्च बेरोजगारी एकै पटक भएको कारणले गर्दा अर्थव्यवस्थामा Stagflation देखिए तापनि उनको सिद्धान्त अर्थात् Philips Curve को अर्थशास्त्रीहरूले विभिन्न अध्ययनमा प्रयोग गर्न थाले। मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षाले समष्टिगत मागमा असर गर्दछ भन्ने विषय सन् १९७० को दशकमा भएको उच्च र लगातार रूपमा बढ्दै गएको मुद्रास्फीतिबाट अनुभव गरिएको हो। उक्त अवधिमा संकुचनकारी वित्त नीति अवलम्बन गरिए तापनि सर्वसाधारणले मुद्रास्फीतिको दर बढ्दै जाने अपेक्षा गरेका कारण उपभोग्य खर्च बढाउँदै लगेका थिए जसले गर्दा समष्टिगत माग

बढिरहेको थियो । यसको कारणको अध्ययन गरेपछि मात्र सन् १९९० मा मुद्रास्फीति नियन्त्रणमा ल्याउन सकिएको थियो । यसैले विश्वका कतिपय देशका केन्द्रीय बैंकहरूले मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षाको अध्ययन गर्नका लागि सर्वेक्षण गर्ने गरेका छन् । केन्द्रीय बैंकहरूले प्रश्नावली तयार गर्ने र घरपरिवार (महिला र पुरुष), औद्योगिक क्षेत्र, व्यावसायिक क्षेत्र र विज्ञहरूबाट समेत जानकारी लिने गरेका छन् । त्यसबाट आएको जानकारीलाई समेत समावेश गरी मौद्रिक नीति निर्माण गर्ने गर्दछन् । संयुक्त राज्य अमेरीकाको केन्द्रीय बैंक फेडरल रिजर्वको त मौद्रिक नीति निर्माण गर्ने प्रमुख आधार नै सर्वेक्षणबाट प्राप्त हुने अपेक्षा सम्बन्धी जानकारीलाई मानिएको छ । यसै सन्दर्भमा भारतको केन्द्रीय बैंक रिजर्व बैंक अफ इण्डियाले विभिन्न सर्वेक्षणको माध्यमबाट मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षाको अध्ययन गर्ने गरेको छ । घरपरिवारको मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षा सम्बन्धी जानकारी लिन खाद्यान्न, गैर खाद्यान्न, टिकाउ वस्तु, आवास र सेवागरी पाँच वर्गमा विभाजन गरी प्रत्येक त्रयमासमा सर्वेक्षण गर्ने गर्दछ । सर्वेक्षणले आगामी तीन महिनामा हुने मुद्रास्फीति र आगामी वर्ष हुने मुद्रास्फीति सम्बन्धी घरपरिवारको अपेक्षाको जानकारी लिन्छ । यसैगरी व्यवसायिक रूपमा नै मुद्रास्फीति सम्बन्धी अध्ययन गर्ने अनुसन्धान संस्थाहरू, बैंकहरू क्रेडिट रेटिङ संस्थाहरू, छानिएका शैक्षिक संस्थाहरू र सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनीहरू इत्यादिहरूसँग पनि सर्वेक्षण गर्दछ । आगामी पाँच वर्षदेखि दश वर्षसम्म मुद्रास्फीतिको दर कति रहने भन्ने विषयमा यिनीहरूबाट जानकारी लिन्छ । यसै गरी उत्पादकहरूसँग प्रत्येक त्रयमासमा आर्थिक र औद्योगिक वातावरण र वस्तु र सेवाको मूल्यमा पर्ने प्रभाव सम्बन्धमा पनि सर्वेक्षण गर्दछ । सर्वेक्षणबाट प्राप्त जानकारी मौद्रिक नीति निर्माण गर्न उपयोग गरिन्छ ।

६. उपसंहार

हालका वर्षहरूमा केन्द्रीय बैंकहरूको एक मौद्रिक नीतिको प्रमुख उद्देश्य मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षालाई कम गर्नु रहेको छ किनकि मुद्रास्फीतिको दर कम गर्न सर्वप्रथम अपेक्षा कम गर्नु पर्दछ । वास्तवमा दीगो र कमदरको मुद्रास्फीति र मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षा कम भएमा मौद्रिक अधिकारीहरूलाई मौद्रिक नीतिको अन्य उद्देश्य जस्तो आर्थिक वृद्धि र वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न मद्दत पुग्दछ । मुद्रास्फीतिकारी अपेक्षाले वास्तविक मुद्रास्फीतिमा असर गर्ने हुनाले मूल्यमा स्थायित्व कायम गर्ने केन्द्रीय बैंकको उद्देश्यमा नकारात्मक वा सकारात्मक असर गर्दछ । मौद्रिक नीतिको अन्तिम उद्देश्य मूल्यमा स्थायित्व कायम राख्नु भए तापनि मूल्यमा स्थायित्व विना यसका अन्य उद्देश्यहरू जस्तो आर्थिक वृद्धि र रोजगारीको लक्ष्य पूरा हुँदैन । किनकि स्थायित्व विनाको आर्थिक वृद्धि दिगो हुँदैन । यसैले मूल्यमा स्थायित्व कायम गर्नको लागि कहिलेकाहीँ आर्थिक वृद्धिदर घटाउनु पनि पर्दछ । मूल्यमा स्थायित्व नभएमा दीर्घकालीन रूपमा दिगो लगानी नहुने हुनाले रोजगारी बढाउन सकिँदैन । साथै, मूल्यस्तरमा उतारचढाव भएमा लगानीको वातावरण नहुने हुनाले आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य पूरा गर्न सकिँदैन । मूल्यमा स्थायित्व भएमा मौद्रिक र वित्तीय वातावरणमा स्थायित्व हुने हुनाले यस सम्बन्धी निर्णय लिन सजिलो हुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. Mohanty, Deepak Reserve Bank of India:(2012) The importance of inflation expectations , Speech at the the S P Jain Institute of Management & Research, Mumbai,
२. रामेश्वरी पन्त (२०६८)_मूल्यस्तरमा स्थायित्व हुनु किन जरुरी हुन्छ ? अरुणोदय

कर्जा जोखिम र सुपरिवेक्षकीय दृष्टिकोण

लक्ष्मीप्रपन्न निरौला*

१. परिचय

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सधैंभरि विभिन्न किसिमका जोखिमहरूको सामना गरिरहेका हुन्छन्। यी जोखिमहरूको उचित व्यवस्थापन हुन नसक्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको व्यावसायिक कारोबारमा प्रतिकूल प्रभाव परिरहेको हुन्छ। वित्तीय संस्थामा जोखिम हुनु वा जोखिम लिनु अन्तर्निहित (Inherent) तत्व हो। यही जोखिमलाई कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्न सकेमा यसको पुरस्कार स्वरूप मुनाफा प्राप्त हुन्छ भने यही कार्य गर्न नसकेको खण्डमा घाटा हुन जान्छ। त्यसैगरी बढी जोखिम र कम जोखिम लिने काम भएमा पनि संस्थाहरूले नोक्सानी व्यहोर्न पुग्छन्। त्यसैले जोखिम व्यवस्थापन पनि सन्तुलित ढङ्गबाट सम्पादन गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ। जोखिम व्यवस्थापनको चर्चा गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सञ्चालक तथा उच्च व्यवस्थापकहरूले जोखिमको पहिचान (Identification), मापन (Measuring), अनुगमन (Monitoring) र नियन्त्रण (Controlling) (IMMC) लाई उत्कृष्ट र उपयुक्त नीति, मार्गदर्शन, कार्यनीति, प्रोडक्ट पेपर आदिहरू तर्जुमा गरी/गराई समितिबाट स्वीकृत गरी लागु गर्नुपर्दछ। यी नीतिगत र कार्यगत व्यवस्थाहरू संस्थाले लागु गरेको रणनीति योजना वा व्यावसायिक रणनीति योजनाको आधारमा तय गर्नुपर्दछ। वित्तीय संस्थाका सबै खाले जोखिमहरू व्यवस्थापन गर्न IMMC लाई मूलमन्त्रका रूपमा पनि लिने प्रचलन रहेको छ। त्यसैले बैंकका सञ्चालक र उच्च व्यवस्थापनले आफ्नो संस्थामा कस्ता कस्ता जोखिमहरू छन्, ती जोखिमका बारेमा राम्ररी जानकार हुन आवश्यक छ। विद्यमान जोखिमका विषयमा राम्ररी जानकार भएपश्चात् IMMC कार्यान्वयन गर्न गराउन सहज हुन जाने देखिन्छ। उत्कृष्ट रणनीति, नीति र कार्यनीति बनाई लागु गरी कार्यान्वयन गरेको खण्डमा जोखिमहरूको उचित ढङ्गबाट व्यवस्थापन भई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले नोक्सानी व्यहोर्नुपर्ने अवस्था आउँदैन। जोखिम र घाटा यी दुवै शब्दहरूले नकारात्मक अर्थ बोक्ने

हुँदा यसको नतिजासँग बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सधैं होसियारी अपनाउनु पर्ने हुन्छ। त्यही नै जोखिम व्यवस्थापन पनि हो।

२. कर्जा जोखिम व्यवस्थापन

कर्जा जोखिम व्यवस्थापनको सम्बन्धमा चर्चा गर्नु अघि कर्जा जोखिम भनेको के हो? भन्ने विषयमा थाहा हुन जरुरी छ। ऋणीले कर्जा लिँदाको बखत बैंकसँग गरेको सम्झौता बमोजिम साँवा तथा ब्याज नबुझाएको कारणबाट बैंकले नोक्सानी व्यहोर्नु पर्ने र कतिपय अवस्थामा बैंकको पुँजीमा नै क्षय भएर जानसक्ने स्थिति नै कर्जा जोखिम हो। कर्जा जोखिम व्यवस्थापनको उद्देश्य जोखिमलाई समायोजन (Adjusted) गर्दै कर्जा जोखिम एक्सपोजरलाई उपयुक्त स्तरमा कायम गरी प्रतिफललाई (Rate of Return) लाई सन्तुलित बनाई राख्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैगरी कर्जा जोखिम र अन्य जोखिमको अन्तरसम्बन्धलाई राम्ररी बुझी व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ। कर्जा जोखिम व्यवस्थापन गर्दा व्यक्तिगत कर्जा र काराबारदेखि अन्य सम्पूर्ण कर्जा पोर्टफोलियोलाई संस्थाले तयार गरेको मापदण्डहरू बमोजिम सञ्चालक र उच्च व्यवस्थापनले निरन्तर निगरानी गर्नुपर्दछ।

कर्जा जोखिम व्यवस्थापनका प्रक्रिया (सम्बन्धित संस्थाको दृष्टिकोणबाट)

- कर्जाको शुरुवाती प्रक्रिया बैंकको **Business Unit** बाट हुनुपर्दछ। यस एकाइले कर्जाको मूल्यांकन गर्दा प्रचलित ऐन, नियम, नियामक संस्थाहरूको निर्देशन, आफ्नो संस्थाको कर्जा नीतिलाई कडाइका साथ पालना गर्दै कर्जा सम्बन्धी अन्य उत्कृष्ट अभ्यासहरूलाई पनि अवलम्बन गर्नुपर्दछ। कर्जाको मूल्यांकन गर्दा Probability Default/Probability of loss मध्ये Probability Default लाई प्राथमिकता दिने गरिन्छ।
- दोस्रो चरणको कार्य **कर्जा जोखिम एकाइबाट** हुने गर्दछ। यस एकाइले पनि प्रचलित ऐन, नियम, नियामक संस्थाहरूको निर्देशन लगायत अन्य उत्कृष्ट अभ्यासहरू समेतलाई अध्ययन गरी कर्जा स्वीकृति गर्नुपर्दछ।

* कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक।

- तेष्रो चरणको कार्य **कर्जा प्रशासन एकाइबाट** सम्पादन हुने गर्दछ । यस एकाइले कानुनी कागजात गराउने, अन्य आवश्यक कागजात लिने, लिमिट हाल्ने, कर्जाको अनुगमन गर्ने, कर्जाको गुणस्तर घट्टै गएमा त्यस्ता कर्जाहरूलाई असुली एकाइमा असुली कारवाहीका लागि सिफारिस गरी पठाउने कार्य गर्दछ । यस एकाइले कर्जाको गुणस्तरमा न्हास आएका कर्जाहरूका लागि नियामक निकायको निर्देशानुसार हुने गरी कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्ने कार्यको पनि सम्पादन गर्दछ । उक्त उल्लेख गरिएका कार्यको अतिरिक्त यस एकाइको अन्य केही कार्यहरूलाई देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ ।
 - Loan expiry dates.
 - Mortgage expiry dates.
 - Credit facility annual review dates.
 - Fire and other insurance policy expiry dates.
 - Loan collection follow-up dates.
 - Provisional periods for ongoing monitoring of rewritten and restructured loans.
 - Borrower company / firm's tax arrears dates.
 - Inventory valuation review dates.
 - बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा जोखिम प्रक्रियालाई व्यवस्थापन गर्न मापदण्डहरू बनाएका हुन्छन् । सामान्यतया ती देहाय बमोजिम हुने गर्दछन् ।
 - (i) Set objectives and responsibilities.
 - (ii) Set credit risk guidelines
 - (iii) Loan applications are analyzed against established credit criteria then credit data and other information are collected.
 - (iv) Measure and assess credit risk. Credit information and credit analysis are properly documented on standardized forms.
 - (v) Make credit decisions. Credit decisions are made and approved by appropriate staff, with the appropriate authorization and accountability.
 - (vi) Allocate provisions and capital charge.
 - (vii) Bank should be delegated formal lending limits in accordance with their lender credentials/experience.
 - (viii) Loan funds are disbursed through proper channels, with proper safeguards against theft or fraud.
 - (ix) Monitor credit performance on regular basis.
 - (x) Generally, loan renewals are subject to the same criteria and credit evaluation process as when first approved.
 - माथि उल्लेख गरे बमोजिमका कार्यहरूबाट कर्जालाई विश्वस्त गर्न/हुन सकिने ढङ्गले बैंकहरूले जोखिमको पहिचान, मापन, अनुगमन र नियन्त्रण गर्न सकेका छन् वा छैनन् सुपरभाइजरले परीक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- ३. कर्जा स्वीकृतका महत्त्वपूर्ण तत्त्वहरू**
- (क) कर्जाको उद्देश्य तथा विश्वास गर्न सकिने वित्तीय विवरण र अन्य सूचनाहरूको आधारमा कर्जाको साँवा तथा ब्याज भुक्तानी गर्न सक्ने स्रोतहरूको विश्लेषण ।
 - (ख) Current risk profile : ऋणीको तथा कर्जाको दुवै पक्षको Risk Profile हुनुपर्दछ । कर्जाको सम्बन्ध हेर्दा देशको आर्थिक विकास तथा बजार विकासको अवस्थालाई राम्ररी हेर्नुपर्ने हुन्छ ।
 - (ग) ऋणीले साँवा तथा ब्याज भुक्तानी गरेको विगत पृष्ठभूमि/अभिलेखहरू र तत्काल ऋणी कर्जाको साँवा तथा ब्याज भुक्तानी गर्ने क्षमताको विश्लेषण ।
 - (घ) कर्जाका लागि प्रस्ताव गरिएका Terms and Conditions को विश्लेषण ।
 - (ङ) कर्जाका लागि प्रस्ताव गरिएका सुरक्षणहरूको किसिम, Loan to value ratio LTV, कर्जा नउठेमा सुरक्षणबाट उठाउन सुरक्षण बिक्री गर्न सकिने वा नसकिने कुराहरूलाई धेरै दृष्टिकोणले विश्लेषण हुनुपर्ने ।
 - (च) ऋणीको साख र इमान्दारिताको विश्लेषण ।
 - (छ) माथि उल्लेख गरिएका विषयहरू बाहेक कर्जाका लागि देहायका Specific factors को पनि विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ

(i) Internal Factors

Financial Risk:

- Assessment of the existing financial position
- Assessment of the expected/future financial position
- Accounting quality

Business Risk

- Market position
- Operation efficiency

Management Risk

- Management business expertise
- Payment records.

External Factors

- Condition in the respective economic sector of activities.
- Economic trends in the industry of activity

४. कर्जा मूल्यांकनको विद्यमान अवस्था

(क) वित्तीय विवरणहरूमा विश्वसनीयताको कमी

कर्जा मूल्यांकनका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय विवरणहरू त्यति भरपर्दो नहुने वा ऋणीको आवश्यकता अनुसार वित्तीय विवरणहरू तयार गरिने भएकाले ऋणीको कर्जा चुक्ता गर्नसक्ने क्षमता (Repayment Capacity) लाई भन्दा पनि धितो सुरक्षणको अवस्थाले बढी प्राथमिकता पाएको देखिन्छ । तर नेपाल राष्ट्र बैंकले इ.प्रा. निर्देशन नं. २ को बुँदा नं. ९ को खण्ड (५) को उपखण्ड (ग) बमोजिम रु. १५ लाखसम्मको कर्जालाई Repayment Capacity/Cash flow को आधारमा मात्र पनि प्रवाह गर्न सकिने व्यवस्था गरेबाट भविष्यमा विकसित देशको जस्तै कर्जा मूल्यांकनको प्रमुख आधार ऋणीको वर्तमान तथा भविष्यको नगद प्रवाहको स्थिति र कर्जा तिर्नसक्ने क्षमताबाट निर्धारण हुने देखिन्छ । भविष्यमा ऋणीहरूको वित्तीय विवरणहरूको विश्वसनीयतामा वृद्धि हुँदै जाँदा कर्जा मूल्यांकन गर्ने यी दुई प्रमुख आधारले बढी प्राथमिकता पाउने छन् भनी राष्ट्र बैंकले करिब चार वर्ष अघि नै प्रष्ट रूपले वित्तीय बजारलाई संकेत गरेको देखिन्छ ।

त्यसका लागि ऋणीको वित्तीय विवरणहरूमा शत प्रतिशत विश्वास गर्न सकिने आधार र प्रमाण हुनुपर्ने अनिवार्य शर्त हो ।

(ख) विगतको भन्दा वित्तीय विवरणहरूको विश्वसनीयतामा अभिवृद्धि हुने क्रम बढ्दो रहे पनि पर्याप्त सुधारको खाँचो बाँकी रहेको

अझै पनि कर्जा प्रणालीलाई धितो सुरक्षणले नै डोच्याइ रहेको अवस्था छ । कर्जाको निर्णय लिँदा अझै पनि व्यावहारिक रूपमा धितो सुरक्षणको अनुमानित मूल्यलाई पहिलो श्रेणीमा र वित्तीय विवरण लगायत अन्य पक्षहरूलाई दोस्रो श्रेणीमा राखेर कर्जाको मूल्यांकन गर्ने गरिन्छ ।

(ग) बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ को व्यवस्थाले साहु बैंकहरूको अधिकारमा सुनिश्चितता

कुनै पनि ऋणीले कर्जाको साँवा तथा ब्याज तत्काल भुक्तानी गर्न नसक्दा असुली सम्बन्धी सामान्य प्रक्रिया पूरा गर्नासाथ धितो सुरक्षण लिलामी गरी असुल उपर गर्नसक्ने कडा कानुनी प्रावधानको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । साहु बैंकहरूको हित प्रत्याभूति हुने यस्तो कानुनी व्यवस्था संसारका अन्य देशहरूमा कमै देख्न सकिन्छ । ऋणीहरू जति जति पारदर्शी हुँदै जान्छन् त्यति त्यति तिनीहरूको हितको प्रत्याभूति हुने कानुनी र नीतिगत व्यवस्थाहरू बन्दै जाने वातावरण तयार हुन्छ । यसले कर्जाको मूल्यांकन गर्ने पद्धतिमा धितो सुरक्षणको प्रथम आधारको सङ्ग्राममा ऋणीको नगद प्रवाह वा परियोजनाले नै प्रमुख रूपमा सुरक्षणको मान्यता पाउँदै जान्छ । यस अवस्थामा कर्जाको मूल्यांकन गर्दा Probability Default/Probability of loss मध्ये Probability of loss लाई प्राथमिकता दिनुपर्ने हुन्छ ।

(घ) ऋणीको कारोबार र वित्तीय विवरणहरू क्रमशः पारदर्शितामा सुधार हुँदै आएका

ऋणीहरूले विगतमा भन्दा आफ्नो कारोबारलाई पारदर्शी बनाउँदै कर तिर्न थालेका छन् भने स्थापना कालदेखि नै नोकसानी देखाएका

कम्पनी वा फर्महरूलाई मुनाफा देखाउन थालेका छन्। यस कार्यले ऋणी कम्पनी वा फर्महरूको वित्तीय विवरणहरूको विश्वसनीयता बढ्दै गई पारदर्शितामा सुधार हुँदै आएको छ। राजनैतिक अस्थिरताको अन्त्य हुनासाथ आर्थिक वृद्धिदर उच्च हुनसक्ने सम्भावना रहेकोले कर्जा मूल्यांकन प्रणाली पनि क्रमशः अन्तर-राष्ट्रिय स्तरको हुँदै जाने कुरामा आशावादी हुन सकिने अवस्था रहेको छ।

५. Credit Risk Mitigation Process

- (क) कर्जा नीति र मार्गदर्शनहरू विस्तृत (Comprehensive) हुनुपर्दछ, जसको कारणले गर्दा कर्जा सम्बन्धी निर्णयहरूमा पारदर्शिता र गुणस्तरीयता कायम हुन सक्तियोस्।
- (ख) कर्जा स्वीकृति सम्बन्धी मापदण्डहरू Well-defined हुनुपर्दछ।
- (ग) नियामक संस्थाले कायम गरेको Prudential credit exposure limit को सीमा भित्र रही संस्थाले आफ्नो Loan portfolio को आधार प्रतिग्राहक कर्जा सीमा, क्षेत्रगत कर्जा सीमा, भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा तय गरिएको कर्जा सीमा, अन्य प्रोडक्ट पेपर बमोजिमको कर्जा सीमा आदि तोक्ने र यसलाई सञ्चालक समितिले आवधिक रूपमा नियमित रूपले पुनरावलोकन गर्दै जानु पर्दछ। बढी कर्जा प्रवाह भएका क्षेत्रबाट कर्जा घटाउने गर्नु पर्दछ।
- (घ) अर्थ व्यवस्थाका विभिन्न क्षेत्रहरूमा कर्जालाई विविधीकरण गर्नुपर्छ। यसबाट स्वाभाविक रूपमा कर्जा जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्न मद्दत पुग्दछ।
- (ङ) लामो प्रकृतिको आवधिक कर्जाको व्यक्तिगत र कुल कर्जा सीमा कायम गर्ने।
- (च) कर्जा स्वीकृत गर्ने कार्य प्राविधिक काम भएकोले यसको जिम्मेवारी Credit Risk Officer लाई सुम्पनु पर्दछ। पदीय हिसाबले सुम्पने कार्यलाई निरुत्साहित बनाउँदै जानु पर्दछ।

६. कर्जा अख्तियारी प्रत्यायोजन संरचना (Credit Authority Delegation Framework)

- (क) Credit Risk Officer तोक्यी कर्जा स्वीकृति गर्ने

प्रणाली (SCBN मा रहेको)।

- (ख) प्रोडक्ट पेपरको आधारमा Credit Risk Officer तोक्यी कर्जा स्वीकृति गर्ने प्रणाली।
- (ग) दुईजना Credit Risk Officer बाट कर्जा स्वीकृत गर्ने प्रणाली।
- (घ) कर्जा समितिबाट कर्जा स्वीकृत गर्ने प्रणाली।
- (ङ) तोकिएको सीमासम्मको कर्जा स्वीकृति गर्ने अख्तियारी प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई दिने पद्धति (नेपालको वित्तीय प्रणालीमा यो पद्धतिले व्यापकता पाएको छ)।
- (च) कर्जा स्वीकृत गर्ने अख्तियारी तोकिएको पदाधिकारीलाई सुम्पने र तोकिएको कर्जा सीमा रकमको ५० प्रतिशतभन्दा माथिका सबै कर्जा फाइललाई सञ्चालक समितिले पुनरावलोकन गरी राय सुझाव दिने प्रणाली।
- (छ) तोकिएको पदाधिकारीले स्वीकृति गरेका कुनै पनि कर्जाहरू Random Sampling को आधारमा सञ्चालक समितिले पुनरावलोकन गरी राय/सुझाव दिने पद्धति।
- (ज) बहु-तहहरूमा कर्जा स्वीकृति गर्ने प्रणाली जस्तै: कर्पोरेट बैंकिङ, मिड मार्केट, एसएमइ, साना (Retail) कर्जा, कृषि कर्जा, विपन्न वर्ग कर्जा आदि (नेपालको वित्तीय प्रणालीमा यो पद्धतिले व्यापकता पाएको छ)।

७. कर्जा जोखिम व्यवस्थापनमा सञ्चालक समितिको भूमिका

- (क) कर्जा नीति र मार्गदर्शन प्रक्रिया, प्रोडक्ट पेपर आदिलाई नियमित रूपले पुनरावलोकन गर्नुपर्ने।
- (ख) कर्जा अख्तियारीको सीमालाई नियमित रूपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने।
- (ग) सुरक्षणका कागजात तथा फर्मेटहरूलाई नियमित रूपले पुनरावलोकन गर्नुपर्ने।
- (घ) Industry wise कर्जा अधिकेन्द्रित Exposure लाई नियमित रूपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने।
- (ङ) ब्याज र साँवाले भाखा नाघेका कर्जाहरूको त्रयमासिक वा अर्धवार्षिक वा वार्षिक रूपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने।

- (च) व्यवस्थापनले निष्क्रिय कर्जाको हकमा गरेका कारवाहीहरूको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (छ) आवधिक रुपमा ठूला ५० वा १०० ऋणीहरूको कर्जा फाइललाई पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (ज) Portfolio Wise कर्जाहरूलाई आवधिक रुपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (झ) वार्षिक बजेट/कार्ययोजना बमोजिमको कर्जा वृद्धिको वार्षिक लक्ष्य र वास्तविक उपलब्धिको मूल्यांकन गर्नुपर्ने ।
- (ञ) कर्जा व्यवस्थापनका सम्बन्धमा आन्तरिक लेखापरीक्षण र बाह्य लेखापरीक्षणले औल्याएका विषयहरूलाई तदारुकताका साथ सम्बोधन गर्नुपर्ने ।
- (ट) कर्जा व्यवस्थापनका सम्बन्धमा सुपरिवेक्षकले औल्याएका कैफियतहरूलाई तदारुकताका साथ सम्बोधन गर्नुपर्ने ।
- (ठ) अनुसन्धान गर्ने निकायहरूले अनुसन्धान गरिरहेका वा अदालतमा मुद्दा परेका कर्जा फाइलहरूलाई आफू वा आफूले नियुक्त गरेको विज्ञबाट पुनरावलोकन गर्ने वा गर्न लगाउने ।
- (ड) Credit Business Unit, Credit Risk Unit/Credit Administration Unit हरूबाट स्वतन्त्र ढङ्गले कार्य सम्पादन भएको छ वा छैन, स्वतन्त्र ढङ्गले कार्य सम्पादन गर्न सकेका छन् वा छैनन्, नियमित रुपले निगरानी (Oversight) गर्नुपर्ने ।
- (ण) बहुबैकिङ कारोबार अन्तर्गतको चालू पुँजीको मौज्जातहरू (Stocks) स्वतन्त्र विज्ञहरूबाट मूल्यांकन गराउनु पर्ने ।

द. निष्कर्ष

कर्जा जोखिम व्यवस्थापन वित्तीय क्षेत्रको सबैभन्दा महत्वपूर्ण कार्य हो । कर्जाको अस्वाभाविक विस्तार वा संकुचनले समाष्टिगत अर्थव्यवस्थाको मूल्यस्तर, शोधनान्तर स्थिति, रोजगारी, उत्पादन, समाष्टिगत माग र आपूर्ति जस्ता क्षेत्रहरूमा प्रभाव पार्ने गर्दछ भने वित्तीय प्रणालीतर्फ वित्तीय स्थायित्वमा चुनौती थपिँदै जान्छ । सन् १९९७ को दक्षिण

पूर्वी एशियाको वित्तीय संकट होस् वा २००७/०८ देखि संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट प्रारम्भ भएको वित्तीय संकट होस्, यी दुबै संकटको स्रोत कर्जा जोखिम नै रहेको देखिन्छ । कर्जा जोखिमलाई उपयुक्त ढङ्गबाट व्यवस्थापन गर्न नसक्दा वित्तीय संकट निम्तिँदो रहेछ भन्ने कुरा प्रमाणित भइसकेको छ । कर्जा जोखिमका कारणबाट धेरै बैंक तथा इन्भेष्टमेन्ट कम्पनीहरू टाट (Insolvent) पल्टेका अनेकौं उदाहरणहरू छन् । त्यसैले बैंक सुपरभाइजरहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका कर्जा नीति, कर्जा प्रक्रिया, उच्च व्यवस्थापन र बोर्डको निगरानीको स्थिति, कर्जा स्वीकृत गर्ने पद्धति, कर्जा मूल्यांकन गर्ने विधि, कर्जा प्रशासन, सुरक्षणको मूल्यांकन विधि, कर्जा अनुगमन र नियन्त्रण गर्ने तरिका आदि पर्याप्त छन् कि छैनन्, त्यसका मापदण्डहरू पर्याप्त मात्र नभई उत्कृष्ट छन् वा छैनन्, यी व्यवस्थाहरूले संस्थाको कर्जा जोखिमलाई उपयुक्त ढङ्गबाट व्यवस्थापन गर्न सकेका छन् वा छैनन् ? यी सबै पक्षलाई बैंक सुपरभाइजरहरूले परीक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वासल कमिटीले पनि कर्जा जोखिमका लागि जोखिममा आधारित थप पुँजीको आवश्यकता पर्छ भनी सिफारिस गरेको छ । वित्तीय संस्थाहरू स्वनियमनकारी संस्था पनि भएकाले निक्षेपकर्ताहरूको निक्षेप नडुब्ने गरी जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्नुपर्छ भन्ने शास्त्रीय मान्यताको महत्व आज पनि त्यत्तिकै सान्दर्भिक छ । वित्तीय संस्थाहरूमा Strategy plan, Business strategy plan, Annual business plan, Product wise Policy papers, Manuals आदिको पर्याप्त व्यवस्था र समय समयमा पुनरावलोकन गरेर संस्थाहरू सञ्चालन गर्दा जोखिम व्यवस्थापन सही ढङ्गले हुनसक्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले अवलम्बन गरेका कर्जा सम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारवाहीहरूको सुपरभाइजरबाट उचित ढङ्गबाट परीक्षण गर्न/गराउन सकेको खण्डमा कर्जा जोखिमका कारण व्यक्तिगत संस्था वा समग्र वित्तीय प्रणालीलाई संकटबाट जोगाउन मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३
- एकीकृत निर्देशन - २०७३
- Various Papers discussion on Credit Risk Management.

नेपालको आर्थिक स्थिति, चुनौती तथा विकासका सम्भाव्यता

डा. तामदेव सिग्देल*

नेपाल दक्षिण एशियाको विकासमा पछि परेको मुलुक हो। सन् १९७० को दशकसम्म खाद्यान्न उत्पादनको हिसाबले आत्मनिर्भर नेपाल सन् १९८० को दशकबाट आर्थिक रूपले क्रमशः परावलम्बी हुँदै गयो। प्रचुर जलसम्पदा, वन, खानी, माटो र जनशक्तिलाई अर्थपूर्ण एवम् मौलिक तवरले उत्पादनशील प्रक्रियामा उपयोग गर्दै जानुको साटो, उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी अप्रवाहित गर्दै सोको फल प्राप्तितर्फ उन्मुख हुनुको साटो वैदेशिक अनुदान, सहायता, ठेक्कापट्टा र देशको लागि आवश्यकीय होनहार श्रम निर्यात गरी आम्दानी गर्नेतर्फ उद्यत हुनपुग्यो। कृषि क्षेत्रका मौलिक तथा विद्यमान प्रविधि र सिपलाई सुधार गरी जनतालाई यथेष्ट मात्रामा पुग्ने उपभोग्य उपजहरू र बचेको कृषि उत्पादन निर्यात गरी लाभ लिने रणनीति त्याग्नै आयाततर्फ क्रमशः उन्मुख हुँदैगयो। सौम्य राजनैतिक संस्कार र प्रजातान्त्रिक मूल्य मान्यता अवलम्बन गर्दै समतामूलक समाजतर्फ उद्यत हुनुको साटो अर्धसामन्ती, अर्धऔपनिवेशिक मनोवृत्ति कायमै राखी कार्य गर्ने शैली हावी हुँदै गयो। नीतिको खाकाभित्र रही काम गर्ने पद्धति नभएबाट आर्थिक तथा सामाजिक पछौटेपन जुँकायुँ नै रहन पुग्यो। राम्रा आर्थिक संस्थाहरूको उपस्थिति वास्तवमा विकासका निर्णायक तत्वहरू हुन्। राम्रा आर्थिक संस्थाहरूको प्रवर्द्धनतर्फ राज्य उन्मुख हुन उदासीन रहन जाँदा समष्टिगत आर्थिक चरहरू जस्तो बचत, लगानी, उत्पादन, रोजगार आदि प्रभावित हुनगए। आर्थिक संस्थाहरू कमजोर हुँदै जाँदा नेपालमा बचत, लगानी र उत्पादन प्रभावित हुनगयो। फलस्वरूप गिर्दो विकासको अवस्थाले नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरण प्रक्रियालाई ठप्पै पारेको स्थिति देखापयो।

देशको अर्थतन्त्रको मुख्य क्षेत्र कृषि रहे तापनि कृषि क्षेत्रमा विनियोजित सरकारी खर्च (बजेट विनियोजन) सन् १९७४ सम्म आइपुग्दा १२ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको र यो अंश सन् १९९० दशक अन्तरसम्ममा १२.६ प्रतिशत नै रहेको तथ्यांकले प्रस्ट्याउँछ। (पोखरेल, चम्पक, नेपालज एग्रिकल्चर

पर्फमेन्स एण्ड फ्युचर डिरेक्सन, मदनकुमार दाहाल इडिटेड, फ्युचर अफ नेपालज इकोनमी, नेफास, एफइएम, काठमाडौं, मई. १९९३, पृ. ६२-६३)। सन् १९९० ताकासम्म ५० प्रतिशत नेपाली कृषक परिवारको ०.५ हेक्टर भन्दा कम जमीन माथि स्वामित्व रहेको, ३४ प्रतिशत कृषक परिवारको ०.५ देखि २ हेक्टरसम्म जमीन माथि स्वामित्वमा रहेको, १२ प्रतिशत कृषक परिवारको २ हेक्टरदेखि ५ हेक्टरसम्म जमीन माथि स्वामित्व र ४ प्रतिशत परिवारको ५ हेक्टर माथि जमीनको स्वामित्व रहेको पाइन्छ। यसरी तथ्यांकहरूले कम जमीन हुने नेपाली कृषक परिवारहरू ५० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको र मध्यम तथा धेरै जमीन हुने घरपरिवारहरूको प्रतिशत १०-१८ प्रतिशतको भित्र पर्न आएको पाइन्छ।

जीवन निर्वाहको लागि धेरै ग्रामीण घरपरिवारहरू कृषिमा भर पर्ने गरेको, तर कृषि क्षेत्रले अर्थतन्त्रको आर्थिक वृद्धि, रोजगार, गरिबी न्यूनीकरण, आयआर्जन वृद्धि र ग्रामीण ऋण ग्रस्तताको चपेटामा परेका बहुसंख्यक घरपरिवारहरूलाई राहत दिन सन् १९८० को अन्तिम वर्षहरूमा आइपुग्दा असफल रहेको देखिन्छ। सन् १९९० मा आइपुग्दा कृषि क्षेत्रमा आम्नित जनसंख्या करिब ४० प्रतिशतसम्म ओर्लेको पाइए तापनि यस अवधिमा बढ्दो जनसंख्या उद्योग र सेवा जस्ता आर्थिक क्षेत्रहरूले समेट्न असफलै रहेको पाइन्छ। नेपालको वैदेशिक व्यापार निर्यातमुखी प्रवृत्तिको नभएबाट यस क्षेत्रले पनि बढ्दो जनसंख्यालाई खासै रोजगारी दिन र आय आर्जन प्रक्रियामा टेवा दिन सकेन। सन् १९८० को दशकमा नेपालमा पर्यटन क्षेत्र केही हदसम्म विस्तार भएको, तर यसको Backward Linkage ग्रामीण भेकसम्म नभएबाट यस क्षेत्रले पनि बहुसंख्यक ग्रामीण घरपरिवारको अतिरिक्त आम्दानी वृद्धिमा अपेक्षाकृत रूपमा सघाउ पुऱ्याउन सकेन।

सन् १९९० को राजनैतिक परिवर्तन पछि नीति निर्णय प्रक्रियामा तलदेखि सहमति कायम गरी आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणमा लाग्दै जाने र दलहरू बीच महत्वपूर्ण राष्ट्रिय निर्णयहरू सदनद्वारा पारित गर्दै तदनुरूप कार्यान्वयन पक्ष सबल तुल्याउँदै लैजाने सहमति बन्यो। राजनैतिक दलहरूलाई

* का. मु. कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक।

अब प्रजातान्त्रिक पद्धतिबाट आआफना आर्थिक सामाजिक एजेण्डाहरु सहित जनतामाभ्र जान केही सहज भयो । यस्तै अवस्थामा तत्कालीन नेपाल सरकारले आठौं योजना (१९९२-१९९७) मा निम्नानुसारका विकास रणनीतिहरुलाई आत्मसात् गरी नेपालको आर्थिक विकासमा सक्रिय हुने प्रण गऱ्यो :

- क) बजारमैत्री खुल्ला उदार अर्थनीति अनुरूप चल्ने ।
- ख) तल्लो तहसम्म अधिकार प्रत्यायोजन हुने गरी विकेन्द्रीकरणको मर्म अनुरूप कार्य गर्दै जाने ।
- ग) प्रादेशिक र ग्रामीण विकासको लागि कार्य गर्दै जाने र
- घ) समाजका सबै वर्ग, जातिहरुको संलग्नता हुने गरी सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा सरिक हुँदै जाने ।

नेपालको आठौं योजनाले सन् २०१७ सम्म तत्कालीन विद्यमान गरिबी दरलाई १० प्रतिशतसम्म ओराल्ने महत्वाकांक्षी लक्ष्य किटान गरेको थियो । (राष्ट्रिय योजना आयोग, आठौं योजना (१९९२-१९९७), काठमाडौं, १९९२) । सन् १९८० को अन्तमा आइपुग्दा नेपालको आर्थिक स्थितिमा बढ्दो मुद्रास्फीति, बढ्दो व्यापार घाटा, घट्दो विदेशी विनिमय संचितिका कारण नकारात्मक असर पुग्न गयो । नेपाल सरकारले यो कुरालाई संबोधन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको सल्लाहमा "Structural Adjustment Programme" सन् १९८५ पश्चात् लागु गऱ्यो, जसको उद्देश्य म्याक्रो इकोनोमिक स्ट्याबिलिटी कायम गरी नेपालको आर्थिक वृद्धिलाई टेवा दिनु नै थियो (लुईटेल, समिरा डिपेण्डेनसी राज अण्डर डेभलपमेन्ट, अकेजनल पेपर, युनिभर्सिटी अफ क्यानाडा, भोलुम- १, १९९५, पृ. २११-२१५) । यस कार्यक्रम अन्तर्गत साधारण खर्चमा कटौति गर्ने, आन्तरिक आय क्रमशः वृद्धि गर्ने र कसिलो मौद्रिक नीति कार्यान्वयन गर्नेमा जोड दिइएको थियो । यही रूपमा नेपाल सरकारले विद्यमान बाह्य व्यापार तथा भुक्तानी असन्तुलनलाई मध्यनजर गरी १५ प्रतिशतले नेपाली रुपैयाँको अवमूल्यन समेत गरेको थियो । वास्तवमा स्ट्रक्चरल एडजस्टमेन्ट नीतिले देशको संरचनामा विद्यमान समस्याको समाधान नदिने र यो नितान्त छोटो अवधिको लागि मात्र ग्राह्य हुने, त्यसको सामाजिक लागत बढी हुने हुँदा आम जनमानसको आर्थिक समृद्धिमा त्यति फलदायी नहुने, अर्थतन्त्र आपूर्ति पक्षसँग सम्बन्धित तगाराहरु भत्काई समृद्धितर्फ उन्मुख हुन यो नीति नेपालकै लागि त्यति फापसिद्ध नभएको ठहर अर्थशास्त्रीहरुबाट टिप्पणी समेत भएको थियो । (शर्मा, जन र साथीहरु, नेपाल पोलिटिकल इकोनोमी, संगम

इन्ष्टिच्युट, काठमाडौं, २०१०, पृ. ५२-५४ ।

तत्कालीन नेपाल सरकारले क्रमशः आठौं पञ्चवर्षीय योजना (१९९२-१९९७) र नवौं पञ्चवर्षीय योजना (१९९७-२००२) को खाका भित्र रही आर्थिक समृद्धितर्फ बजार अर्थतन्त्रलाई आत्मसात गर्दै अघि बढ्ने जमर्को गऱ्यो । नवौं योजनाले पनि तत्कालीन गरिबीलाई बाह्रौं योजना-२०१७ सम्ममा १० प्रतिशतमा ओराल्ने महत्वाकांक्षी लक्ष्य तय गऱ्यो । नेपालले सन् १९९० पश्चात् करिब ६२ प्रतिशतको हाराहारीमा गैरकृषि क्षेत्रको योगदान कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको पाइन्छ । सन् १९९० मा कृषि, सिंचाइ र वनको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान भण्डै ४८ प्रतिशत रहेकोमा यो अंश घटेर सन् २०००/०१ मा आइपुग्दा ३८ प्रतिशतमा ओर्लेको पाइन्छ । त्यस्तैगरी, समग्रमा अन्य गैर कृषि क्षेत्रहरुको योगदान कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा क्रमशः बढ्दै गएको पाइन्छ । तत्कालीन नेपाल सरकारले उदारीकरण, निजीकरण र कृषि क्षेत्रमा अनुदान कटौति गर्दै यस क्षेत्रलाई व्यापारीकरण गर्दै लैजानेतर्फ नीतिगत व्यवस्थाहरुको चयन गर्दै गएको पाइन्छ । सस्तो श्रम विद्यमान रहेबाट यसबाट तुलनात्मक लाभ लिन नेपालले वैदेशिक लगानी नीतिहरुलाई सन् १९९० पश्चात् वैदेशिक विनिवेश बढाउन खुकुलो गर्दै लगेको पाइन्छ । सन् २००० मा आइपुग्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा म्यानुफ्याक्चरिङ क्षेत्रको योगदान १० प्रतिशतको हाराहारीमा पुगेको पाइन्छ, सन् १९७० मा सो योगदान मात्र १ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको थियो ।

नेपालको सन् २००२ देखि सन् २०१६ सम्म आइपुग्दा दशौं पञ्चवर्षीय योजना, एघारौं त्रिवर्षीय योजना, बाह्रौं त्रिवर्षीय योजना, तेह्रौं त्रिवर्षीय योजना कार्यान्वयन गरेको स्थिति छ । सन् २००८ मा नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धि ४.७६ प्रतिशत वार्षिक रहेकोमा सन् २०१५ मा आइपुग्दा घटेर ४.४५ प्रतिशत रहन पुगेको छ । सन् २०१५ मा आइपुग्दा कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान क्रमशः ३.१३, २.६६ र ५.१७ रहन गएको छ भने यस अवधिमा प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन २.१४ रहेको छ । नेपाली अर्थतन्त्र क्रमशः कृषिबाट सेवा क्षेत्रतर्फ उन्मुख हुँदै गएको छ । सन् २०१० देखि सन् २०१५ को अवधिमा वार्षिक कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धि सरदर ४ प्रतिशतबाट उठ्न नसकेको स्थिति छ भने यस अवधिमा मुद्रास्फीति दर पनि ८ प्रतिशत माथि रहेको छ । यस अवधिमा नेपालको वित्तीय घाटा ४.८६ प्रतिशत पुगेको छ भने प्रतिव्यक्ति आमदानी अमेरिकी डलर रु. ७६२ पुगेको छ । सन् २०१५/१६ मा आइपुग्दा नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उपभोग अंश

८८.६ पुगेको छ भने कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा बचत अंश मात्र ११.४ प्रतिशत रहेको छ। त्यस्तैगरी, नेपाललाई प्राप्त हुने रेमिटेन्स रकम प्रत्येक वर्ष बढ्दो क्रममा पाइएको छ। उदाहरण स्वरूप, नेपालमा सन् २०१० मा मात्र रु. २५३.६ विलियन रेमिटेन्स आप्रवाह भएकोमा सो बढेर सन् २०१५/१६ मा आइपुग्दा रु. ५८९.५ विलियन पुगेको छ। सन् २०१५ को विनाशकारी भूकम्प तथा लगातारको परकम्पनका कारण भूकम्प पूर्व नेपालको आर्थिक वृद्धि मार्च/अप्रिल २०१५ मा ४.६ प्रतिशत रहने अनुमान गरिए तापनि सो पश्चात् आर्थिक वृद्धि ३.० प्रतिशत भन्दा तल रहेको अनुमान छ। फलस्वरूप, कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रको आर्थिक वृद्धि खुम्चेर १.९ र ३.६ प्रतिशत पुगेको, भूकम्प पश्चात् ७ लाख भन्दा बढी जनसंख्या गरिबीतर्फ धकेलिएको, ८० लाख जनसंख्या भूकम्प प्रभावित रहेको, २० प्रतिशत विद्युत उत्पादन प्रभावित भएको पाइएको छ। (रा.यो.आ., विपद पछिको आवश्यकता आंकलन प्रतिवेदन, राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७२)।

दशौं योजना (२००२-२००७) ले कृषि क्षेत्र र गैर कृषि क्षेत्रको वृद्धि क्रमशः ४.१० प्रतिशत र ७.५० प्रतिशत हासिल गर्ने लक्ष्य लिए तापनि वास्तविकतामा यी क्षेत्रहरूको वार्षिक वृद्धि मात्र २.६७ र ३.८५ प्रतिशत रहन गयो। यस अवधिमा जीवनस्तर सर्वेले रेमिटेन्सको आप्रवाहको कारण गरिबी ३१ प्रतिशतमा ओर्लेको देखाएको छ। एघारौं त्रिवर्षीय योजना (२००७-२०१०) समृद्ध आधुनिक तथा न्यायपूर्ण नेपाल निर्माण गर्ने दीर्घकालीन सोच राखी कार्यान्वयन गरियो। देशको विद्यमान गरिबी, बेरोजगारी र असमानता हटाई दीगो शान्ति स्थापनाका लागि सघाउ पुऱ्याउँदै जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने ध्येय यो योजनाको रहेको थियो। २.५ प्रतिशतको न्यूनदरको वार्षिक आर्थिक वृद्धिलाई ५.५ प्रतिशत पुऱ्याउने, गरिबीको रेखामुनि रहेका ३१ प्रतिशत जनसंख्यालाई घटाई योजना अवधिमा २४ प्रतिशतमा ओराल्ने परिमाणमा लक्ष्य थियो। यस योजना समाप्तिको संघारमा नेपालको गरिबीस्तर २४.५ प्रतिशत भरेको, कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रको औषत वार्षिक वृद्धि क्रमशः ३.२० र ५.१२ प्रतिशत रहेको र वार्षिक कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धि ४.४६ प्रतिशत रहेको पाइयो। (रा.यो.आ., एघारौं त्रिवर्षीय योजना, काठमाडौं, आषाढ, २०६८)।

त्यस्तैगरी बाह्रौं त्रिवर्षीय योजना (२०१०-२०१३) ले दुई दशक भित्र नेपाललाई अति कम विकसित राष्ट्रको पंक्तिबाट विकासशील राष्ट्रमा रुपान्तरण गरी क्रमशः समृद्ध, शान्त र न्यायपूर्ण नेपाल बनाउने दीर्घकालीन सोच तय गर्‍यो। यस योजनाको कार्यान्वयनको उद्देश्य रोजगारी केन्द्रित

समावेशी तथा समन्यायिक आर्थिक वृद्धि गरी गरिबी निवारण र दीगो शान्ति स्थापनामा सघाउ पुऱ्याउँदै आम नेपाली जनताको जीवनस्तरमा परिवर्तनको प्रत्याभूति दिलाउनु थियो। यस योजना अवधिमा समग्र वार्षिक आर्थिक वृद्धि ५.५ प्रतिशत हुन जाने, कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रको आर्थिक वृद्धि क्रमशः ३.९ प्रतिशत र ६.४ प्रतिशत कायम हुन जाने, गरिबीको रेखामुनि रहेका २५.४ प्रतिशत जनसंख्यालाई २१.० प्रतिशतमा ओराल्ने आदि लक्ष्य थियो। (रा.यो.आ., बाह्रौं त्रिवर्षीय योजना, काठमाडौं, आषाढ, २०६८)। नेपालको तेह्रौं त्रिवर्षीय योजना (२०१३/०१४- २०१५/०१६) ले पनि नेपाललाई सन् २०२२ सम्ममा विकसित मुलुकको पंक्तिमा पुऱ्याउने महत्वाकांक्षी उद्देश्य लिएको छ। यस अवधिमा गरिबीको रेखामुनिको विद्यमान जनसंख्या प्रतिशत घटाई १८.० प्रतिशतमा ओराल्ने लक्ष्य लिएको छ भने कृषि र गैरकृषि क्षेत्रको आर्थिक वृद्धि क्रमशः वार्षिक ४.५ प्रतिशत र ६.७ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ। यस योजना अवधिमा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर ४.० रहने अनुमान छ। त्यसैगरी, योजना अवधिमा रोजगारी दर वार्षिक ३.६ अभिवृद्धि हुने ध्येय योजनाको छ। (रा.यो.आ., तेह्रौं त्रिवर्षीय योजना, काठमाडौं, आषाढ, २०७१)

भूकम्प तथा अघोषित नाकाबन्दीको कारण नेपालको आर्थिक वृद्धिदर यसवर्ष लगभग २ प्रतिशतको हाराहारीमा रहने अनुमान गरिएकोमा राम्रो मनसुन तथा दक्षिणी भन्सार नाकाहरूमा भएको विगतको आन्दोलन र अवरोध हटेयता बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको आर्थिक कारोबारमा वृद्धि, राजश्व संकलनमा क्रमिक सुधार, पुँजीगत खर्चमा क्रमिक रुपले हुँदै गएको वृद्धि आदिको कारण वार्षिक वृद्धिदर यस आर्थिक वर्षमा ३ देखि ४ प्रतिशतकै हाराहारीमा हुने आंकलन गर्न सकिन्छ। भारतीय अर्थतन्त्रमा विद्यमान ६ प्रतिशत माथिको मुद्रास्फीति र नेपालको मुद्रास्फीति पनि ४ देखि ६ प्रतिशतकै हाराहारीमा हुने अनुमान भएबाट लगानी, बचत र उपभोग प्रभावित हुँदै आएको छ। मुद्रास्फीतिको मार उद्यमी, ऋणी र आम सर्वसाधारणमा नकारात्मक पर्न गै कल्याणको स्तर खस्किँदै गएको स्थिति छ। नेपालमा आउने पर्यटकहरूको संख्यामा वृद्धि हुँदै जानु उत्साहप्रद कुरो रहे तापनि यस क्षेत्रले कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धिमा योगदान २-३ प्रतिशतकै हाराहारीमा भएबाट कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धिमा यस क्षेत्रले तात्त्विक योगदान नगर्ने निश्चित छ। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उपभोगको अंश हाल आएर ऋण्डै ९० प्रतिशत पुग्न जानुले जे जति उत्पादन भएको छ, त्यसको बढी भन्दा बढी अंश उपभोगमा नै विनिवेश हुन गएको स्थिति

छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा बचत अंश मात्र १५ देखि २० प्रतिशत रहनुले नेपालमा पुँजी निर्माणमा वैदेशिक सहायता तथा अन्य बाह्य ऋणले भूमिका खेल्दै आएको प्रस्टिन्छ । वैदेशिक सहायतालाई स्वाधीन अर्थतन्त्रतर्फ उन्मुख गराउन पूर्वाधारहरूतर्फ प्रवाहित नगरिएबाट नेपालले थप ऋणको बोझ थाम्दै जानु परेको छ । कृषि क्षेत्रको पूर्वाधार विकास, बाटो, बिजुली, औद्योगिक क्षेत्रहरूको पूर्वाधारहरूको विकास तथा विस्तार; प्राविधिक शिक्षा, संचार, पर्यटकीय पूर्वाधार विकास विस्तारमा वैदेशिक सहायताको अर्थपूर्ण उपयोग गरिने हो भने यसले क्रमिक रूपले यस्तो सहायता माथिको निर्भरतालाई क्रमशः न्यूनीकरण गर्दै लैजान सघाउ पुग्ने हुन्छ ।

वैदेशिक लगानीको लागि नेपाल संभाव्य आकर्षक थलो भए तापनि सन् २०१५/१६ को अवधिमा वैदेशिक लगानी प्रतिबद्धतामा ७७.५ प्रतिशतले कमी आउनका साथै वैदेशिक लगानी परियोजनाको संख्यामा समेत ३.३ प्रतिशतले ह्रास आएको पाइएको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा रु. ६७ अर्ब ४२ करोडको वैदेशिक लगानी प्रतिबद्धता भएका कुल ३६८ परियोजनाहरू स्वीकृति भएकोमा यसवर्ष रु. १५ अर्ब १४ करोड वैदेशिक लगानी प्रतिबद्धता भएका कुल ३४१ विदेशी संयुक्त लगानी परियोजनाहरू स्वीकृति भएको छ । देशगत रूपमा हेर्दा हाल चिनिया, भारतीय र जापानी लगानीहरू अग्रपंक्तिमा देखिएका छन् । लगानीको लागि पूर्वाधारको अल्प विकास, विद्युत आपूर्तिमा अवरोध, अदक्ष तथा युवा कामदारहरूको बाह्य पलायन, लगानीका प्रोजेक्टहरूको दर्ता प्रक्रियामा प्रशासनिक ढिलासुस्ती, आर्थिक मन्दी र विश्व अर्थतन्त्रको मागमा आएको ह्रास, भिसा प्रक्रियाको असहजता, कच्चा पदार्थको आयातमा अवरोधहरू, बन्द, हडताल, पूर्वाधारहरूको अल्प विस्तार आदिका कारण अपेक्षाकृत रूपमा नेपालमा वैदेशिक लगानी आप्रवाहित हुन नसकेको स्थिति छ । त्यस्तैगरी, सन् २०१५ मा विप्रेषण आप्रवाह १३.६ प्रतिशत वृद्धि भएकोमा सन् २०१६ को अन्तमा आइपुग्दा आप्रवाह ७.७ प्रतिशतले बढी रु. ६६५ अर्ब ६ करोड पुगेको छ । कामको लागि नेपालबाट बाहिरिएका कुल कामदारहरू मध्ये साउदी अरेबिया, कतार, मलेसिया र संयुक्त अरब इमिरेट्समा क्रमशः ३३.१ प्रतिशत, ३०.८ प्रतिशत १४.६ प्रतिशत र १२.६ प्रतिशत नेपाली कामदारहरू कार्यरत रहेको स्थिति छ । मध्य एसियामा व्याप्त द्वन्द्व, आतंकवादी क्रियाकलापमा वृद्धि, बिश्व अर्थतन्त्रमा आएको संकुचनको स्थिति र मागमा आएको गिरावट, तेलको मूल्यमा आएको ह्रास आदिको कारण बहुसंख्यक नेपाली कामदारहरू काम गरिरहेका अरेबियाली मुलुकहरूमा

आर्थिक क्रियाकलापहरू क्रममा शिथिल हुँदै गएको छ । यस प्रक्रियाले त्यहाँको विकास निर्माण कार्य न्यून हुँदै गएबाट भविष्यमा नेपाली कामदारहरूको मागमा ह्रास आउने र यसले आगामी दिनहरूमा नेपालले प्राप्त गर्ने रेमिटेन्स रकममा समेत कमी आई भुक्तान सन्तुलनमा आँच आउन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । (ने.रा.बैंक, देशको वर्तमान आर्थिक स्थिति, अनुसन्धान विभाग, भाद्र, २०७३) ।

नेपालको कुल विदेशी बिनियमय सञ्चित २०७२ आषाढ मसान्तसम्ममा रु. ८२४ अर्ब ६ करोडबाट २६.१ प्रतिशतले वृद्धि भै २०७३ आषाढ मसान्तमा रु. १०३९ अर्ब २१ करोड पुगेको छ । यस सञ्चितबाट नेपाललाई १६.५ महिनाको वस्तु आयात र १४.१ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न सक्ने स्थिति छ । नगद प्रवाहमा आधारित कुल सरकारी खर्च आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा ११.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५६९ अर्ब ५७ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको तुलनामा यसवर्ष पुँजीगत खर्च ३७.९ प्रतिशतले वृद्धि भै रु. १११ अर्ब ७० करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्ष भूकम्प, अघोषित नाकाबन्दी आदिको कारण पुँजीगत कार्यहरू सञ्चालन हुन बजेटले तय गरेका आयोगहरू क्रमिक रूपले कार्यान्वयन हुँदै जानु आदिको कारण पुँजीगत खर्चमा वृद्धि हुन गएको हो । यसवर्ष आर्थिक तथा सामाजिक क्रियाकलापहरू क्रमिक रूपले वृद्धि हुँदै गएको र मधेस आन्दोलन तथा नाकाबन्दीको स्थिति साम्य रहेको अवस्था रहेको, लगानीकर्ता/व्यापारी र सर्वसाधारणमा क्रमिक रूपले विश्वासको वातावरण सिर्जित हुँदै गएको आदि कारणहरूले गर्दा कुल आन्तरिक कर्जा १७.४ प्रतिशतले वृद्धि हुन पुगेको छ । त्यस्तैगरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेपमा समग्रतामा १९.४ प्रतिशतले वृद्धि हुन गएको छ । गतवर्ष १९.८ प्रतिशतले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट निजी क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहित भएकोमा यसवर्ष बढेर २३.७ प्रतिशत पुग्न गएको स्थिति छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको लगानी क्रमशः वृद्धि हुँदै गए तापनि उत्पादनशील लगानी खुम्चँदै गएबाट कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धि, रोजगार सिर्जना र द्रुत आर्थिक विकासमा यसले त्यति योगदान गर्न नसक्ने निश्चित छ । बचतमा स्थिर ब्याजदर र कर्जा मागको लागि कृत्रिम ब्याजदर वृद्धि तथा कार्टेलिडले अर्थतन्त्रमा कृत्रिम तरलता अभाव सिर्जित हुँदै जाने र वित्तीय आरोह अवरोह ल्याउने पो हो कि भन्ने त्रास छ । यसवर्ष कृषि क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाहित कर्जा २१ प्रतिशतले वृद्धि हुन गएको छ, गतवर्ष यो प्रतिशत २८ थियो । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विस्तृत मुद्रा प्रदाय, कुल निक्षेप, कर्जा तथा लगानीको प्रतिशत क्रमशः ९९.८, ८९.७ र ८४.६

रहनुले भने नेपालको वित्तीय प्रगाढताको स्थिति सुधारोन्मुख हुँदै गएको प्रस्टिन्छ ।

उच्च आर्थिक समृद्धिको संभाव्यता हुँदाहुँदै पनि अल्पविकसित, विदेशी अनुदान र ऋण सहायतामा बढी मात्रामा भरपर्ने मुलुकको रूपमा नेपालको परिचय भैराख्नु दुखदायी कुरा हो । विगत ४-५ दशकको प्रयासको र विभिन्न विकास मोडलहरूको उपयोगको बावजुद अझै धेरै नेपाली जनसंख्या निरपेक्ष/सापेक्ष गरिबीको कुचक्रमा रहनुले देशको पछोटेपनलाई उजागर गरेको छ । सुदूर तराई, पहाड र हिमाली जिल्ला, त्यसमा पनि दुरदराजमा बस्ने जनजातिहरू बढी मात्रामा गरिबी र बेरोजगारीको मारमा छन् । न्यूनस्तरको सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरण, वित्तीय क्षेत्रको दायरा बाहिर रहनु, शिक्षाको अल्प पहुँचको कारण चेतनामा स्तरोन्नति नहुँदा यसले गरिबीलाई थप पृष्ठपोषण मिल्न गएको स्थिति छ । राम्रा नीति तथा आयोजनाहरूको कार्यान्वयन र प्रभावकारिता न्यून रहेबाट यसले नेपालको विकासलाई अझ तल झारिदिएको छ । वित्तीय सुशासनको गिर्दो स्थिति, व्याप्त घुसखोरी प्रवृत्तिले प्रायः प्रक्षेपित कार्यक्रम तथा योजनाहरू जनस्तरसम्म नपुग्ने र आम जनताहरू विकास प्रक्रियामा सामेलै हुन नसक्ने अवस्था हुँदा प्रत्यायोजित विकास कार्यक्रमबाट जनता उपेक्षित रहनु परेको स्थितिले भन्नु जीवनस्तर कष्टप्रद बन्दै गएको छ ।

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा ३३ प्रतिशत योगदान गर्दै आएको कृषि क्षेत्रको सर्वाङ्गीण विकासको लागि कृषि क्षेत्र विकास योजना (APP), कृषि विकास रणनीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरिए तापनि कृषि क्षेत्र अपेक्षा गरिए अनुरूप व्यापारिकीकरण हुन नसक्नु, कृषिमा आम्नित उद्योगहरू स्थापना र विस्तार हुन नसक्नुले देशमा गरिबी तथा संरचनात्मक बेरोजगारीको स्तर घट्न सकेन । निर्वाहमुखी कृषि प्रणाली यथावतै रहनु र कृषि पूर्वाधारहरू जस्तैः हाट बजार व्यवस्थापन, गोदाम निर्माण, यातायात, सिंचाइ, ग्रामीण सडक संजालको अल्प विस्तार, मलखादको अल्प उपलब्धता, उन्नत बिऊबिजनको न्यून उपलब्धता आदिको कारण मनसुनले साथ दिएका वर्षहरू बाहेक कृषि उत्पादन वृद्धि वर्षेनी घट्दो क्रममा रहेको छ । हाल नेपालले कृषि उपजहरूको मागको आधाआधी मात्र उत्पादन गर्नु सक्नु र बाँकी कृषि उपजहरूको आयातबाट धानिनुले कृषि क्षेत्रको अल्पविकासको स्थिति अझ प्रस्ट्याउँछ । देशका लगभग ४५ जिल्लाहरूमा कृषि उत्पादन न्यून रहन गएबाट यी जिल्लाहरूमा खाद्य असुरक्षाको स्थिति देखिएको छ । हाल लगभग ७६ प्रतिशत जनताहरू कृषि क्षेत्रमा आम्नित रहेको भए तापनि धान, मकै, गहुँ जस्ता आवश्यकीय उपभोग्य खाद्यान्नहरूको

उत्पादनमा ह्रास आएबाट ग्रामीण क्षेत्रहरूबाट आप्रवासित हुने कृषक घरपरिवार संख्या बढ्दै गएको छ ।

विगतको विविध प्रयासहरूको बावजुद पनि साना तथा घरेलु उद्योगलाई समेटेी औद्योगिक क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा अंश १५.५ प्रतिशत भन्दा माथि पुग्न सकेको छैन । नेपालमा स्थापित उद्योगहरू धेरैजसो तराई र भित्री मधेशमा केन्द्रीकृत छन् । विगतमा औद्योगिक क्षेत्रहरूको स्थापना नभएको पनि होइन । तर स्थापित उद्योगलाई संरक्षण दिने र आयात प्रतिस्थापन गर्ने खाले उद्योगहरूको विकास तथा विस्तारमा सरकारको उदासिनता रहेको, स्वदेशी तथा विदेशी उद्यमीहरू पनि यस्ता उद्योगहरूको स्थापना तथा विस्तारमा भन्दा आयात व्यापारमा केन्द्रीकृत रहेको, बन्द/हडताल/चक्का जाम, चन्दा आतंक, श्रमिकहरूको अभाव, औद्योगिक पूर्वाधार जस्तोः पानी, बिजुली, यातायात, सञ्चारको अल्प आपूर्ति, स्वदेशी उद्यमीहरूलाई नीतिगत हौसला दिने कार्यक्रमहरूको अभाव आदिको कारण यो क्षेत्र संकुचित हुँदै गयो । छिमेकी मुलुकहरू चीन तथा भारत नेपालको औद्योगिक उत्पादनको गतिलो बजार हुन् । चिनिया र भारतीय लगानी आप्रवाहित गरी औद्योगिक विकास तथा विस्तार गर्ने रणनीति लिएको भए यस प्रक्रियाबाट औद्योगिक उत्पादन बढ्दथ्यो र त्यस्ता औद्योगिक वस्तुहरूले निर्यातद्वारा नेपालले प्रशस्त आम्दानी गर्न सक्ने अवस्थाहरू सिर्जित हुने थियो । नेपालमा सञ्चालनमा रहेका साना उद्यमहरूबाट उत्पादित वस्तुहरू विदेशबाट आयातीत वस्तुहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसकी धमाधम बन्द हुँदै जाने क्रममा रहेका छन् । चीनले नेपालको उत्तरी सीमाको नजिकका स्थानहरूमा शहरीकरण र आप्रवासलाई बढावा दिँदै गएको र भारतका बिहार, युपी, पश्चिम बंगाल लगायतका राज्यहरू क्रमशः आर्थिक सम्पन्नतातर्फ उन्मुख हुँदै गएको कारण उत्तर र दक्षिणमा पर्ने नजिकका छिमेकी मुलुकका शहरहरूमा त्यहाँका जनसंख्यालाई आवश्यकीय खाद्यान्न, फलफूल, तरकारी, माछा, मासु, मरमसला, जडीबुटी, चिया, कफी लगायतका वस्तुहरूको उत्पादन गरी निर्यात गर्ने र यसबाट प्रशस्त आयआर्जन गर्ने अवसर नेपाललाई छ । विगत २ दशक यता नेपालको अर्थतन्त्र क्रमिक रूपले सेवा क्षेत्रतर्फ उन्मुख हुँदै गएको छ । यस क्षेत्रको योगदान कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा ५० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ । सेवा क्षेत्र अन्तर्गत विद्युत, पानी, निर्माण, होटल, यातायात, संचार, वित्त, रियलस्टेट आदिको क्रमिक विस्तार हुँदै गएको पाइएको छ र रेमिटेन्सको आप्रवाहको कारण होटल, वित्त र रियलस्टेट व्यापार फस्टाउँदै गएको छ । नेपालका श्रमिकहरू अदक्ष हुनुले उनीहरूबाट प्राप्त हुने उत्पादकत्व न्यून रहेको छ । बजारमा

बर्षेनी श्रम आपूर्ति धेरै हुनु, तर अर्थतन्त्रमा कामको अवसर नगण्य मात्रामा पाइनुले श्रमको बहिर्गमन तीव्र हुँदै गएको छ । बढ्दो श्रमिकहरूलाई कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको बिस्तारमा लगाउने वातावरण राज्यद्वारा प्रदत्त हुने हो भने यस प्रक्रियाले रोजगारीका थप अवसर सिर्जित हुने, गरिबी न्यूनीकरणमा टेवा मिल्ने र अन्ततः कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा थप योगदान मिल्न गै उच्च आर्थिक वृद्धितर्फ उन्मुख हुने अवस्थाहरू सिर्जित हुँदै जाने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

नेपालले दक्षिण-दक्षिण सहयोग र लगानीको दायरा फराकिलो पाउँदै जलश्रोतको बहुआयामिक उपयोगबाट विद्यमान न्यूनदरको आर्थिक वृद्धिलाई हवातै उकास्न सक्दछ । यसले नेपालीहरूको प्रतिव्यक्ति आम्दानी बढ्न जाने, रोजगारीमा नयाँ अवसरहरू सिर्जित हुँदै जाने र गरिबी न्यूनीकरणमा सफलताहरू मिल्दै जाने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । नेपालको प्रादेशिक विशिष्टतालाई ध्यानमा राखी जंगल, जडीबुटी तथा जमीनको अधिकतम एवम् मौलिक उपयोगबाट कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धि गर्न सक्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यी क्षेत्रहरूको विकासको पूर्व शर्त भनेको पूर्वाधारहरूको विस्तार, कामदारहरूको सक्रिय संलग्नता, जनसहभागिता, राज्यद्वारा प्रदत्त हुने नीतिगत संरक्षण, उत्पादन र निर्यात हो । उच्च मूल्यका कृषि उपजहरू जस्तोः गोलभैंडा, काउली, बन्दा, गाजर, चुकन्दर, केराउ लगायत चिया, कफी, जडीबुटी आदिको उत्पादनले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा भ्यालु एडिसन हुन जाने र यस प्रक्रियाले ग्रामीण क्षेत्रका कृषकहरू तथा विदेशिन चाहने युवाहरूलाई यस्ता उद्यमहरूतर्फ उद्यत हुन टेवा मिल्न जान्छ । नेपालको समग्र हिमाली र उच्च पहाडी भेगको संस्कृति, प्राकृतिक छटा, तालतलैया, नदी, हिमनदी र मौलिक रहनसहनलाई क्यास् गर्नु वान्छनीय हुन्छ । यस प्रक्रियाले आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटन क्षेत्रको समेत बिस्तार हुन गई पर्यटकीय क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धिमा थप योगदान हुन सक्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । फलफूल खेती, मत्स्यपालन,

चौरीपालन, भैंडाबाखापालन आदि व्यवसायहरूलाई कृषि कार्यसँगै समन्वय गरी प्रवर्द्धन गर्न सक्ने ग्रामीण रोजगारीमा थप वृद्धि हुन जाने र अन्ततः कामको लागि बाह्य पलायन हुने क्रमलाई समेत यस प्रक्रियाबाट रोक्न सकिन्छ । न्यानो हावापानी, सस्तो श्रम र रम्य भौगोलिक अवस्थितिको कारण विशेष गरी चिनिया, भारतीय र पश्चिमा मुलुकहरूको लागि समेत लगानीको राम्रो गन्तव्य हुन सक्दछ । वैदेशिक लगानीका पूर्वाधारहरूको विस्तार, नीतिगत सुधार र सुलभ भिसा प्रक्रियाद्वारा कृषि, जलस्रोत, पर्यटन, खानी लगायतका क्षेत्रमा नेपालमा वैदेशिक लगानी आप्रवाहित गर्न सक्ने स्थिति छ । रमणीय ग्रामीण क्षेत्रहरूमा होटलहरू, ठूला हस्पिटलहरू, अन्तर्राष्ट्रिय कलेज/प्रतिष्ठानहरू, सेमिनार/गोष्ठी गर्ने थलो आदिको स्थापना हुने हो भने शिक्षा, स्वास्थ्य, पर्यटन लगायतका व्यवसायले थप फड्को मार्ने निश्चित छ ।

नेपालको विद्यमान अल्पवित्त पहुँच पनि विकासको अवरोधको रूपमा देखिएको छ । कुल जनसंख्याको ४० प्रतिशत मात्र औपचारिक वित्तको दायरा भित्र हुनुले ग्रामीण क्षेत्रको अल्प विकासको स्थितिलाई उजागर गरेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सक्रिय उपस्थिति, सहकारी संस्थाहरूको ग्रामीण भेगहरूमा हुने क्रियाकलापमा वृद्धिले विविध आयआर्जन कार्यक्रमहरूमा संलग्न हुन ग्रामीण घर परिवारलाई कर्जा आपूर्ति सहज रूपमा प्राप्तिको अवस्थाहरू सिर्जित हुँदै जान्छ । विदेशमा रहेका नेपालीहरूसँग पुँजी छ । उनीहरू स्वदेशको विकासमा साभेदार हुन इच्छुक देखिएबाट उनीहरूबाट हुने लगानी आप्रवाहित गर्न तदनुकूल आवश्यकीय नीतिगत व्यवस्था तथा वातावरण सिर्जित गराउँदै जान सक्ने यसले आर्थिक समृद्धिमा थप योगदान गर्ने निश्चित छ । भारत र चीन अबको दशकमा विश्व विकासका इन्जिनहरू भएबाट यिनीहरूको विकासबाट चुहिने फल प्राप्तिको लागि भए पनि रणनीतिक प्रयास हुन सक्ने नेपालको आर्थिक वृद्धि थप सबल बन्दै जाने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

भूटान भ्रमणमा एक दर्जन शिक्षा

वासुदेव अधिकारी*

ई. सं. २०१७ सेप्टेम्बरमा गभर्नर डा. चिरंजीब नेपालसँग भूटान जाने मौका मिल्यो । खासमा हामी नेपाल राष्ट्र बैंकले के कसरी रेमिट्यान्स व्यवस्थापन गरिरहेको छ भनी आफ्नो अनुभव बाँड्न त्यहाँ गएका थियौं । त्यहाँको केन्द्रीय बैंक (रोयल मनिटरी अथोरिटी अफ भूटान) मा भएको सो कार्यक्रम निकै प्रभावकारी भयो । त्यहाँका गभर्नर लगायतका पदाधिकारी निकै खुशी पनि भए । मौकाले राजासित पनि भेट भयो । त्यहाँका गभर्नरले राजासित भेट हुँदा हाम्रो काम तथा प्रस्तुतिको प्रशंसा समेत गरे । उनीहरूले नेपालबाट भूटानले धेरै विषयमा सिक्किरहेको बताए । रेमिट्यान्स व्यवस्थापन भूटानीले नेपालीबाट सिक्केका धेरै मध्येको एक विषय थियो ।

दुई दिनको थिम्पु बसाइमा सामान्य भूटानीदेखि केन्द्रीय बैंकका पदाधिकारीका अतिरिक्त अर्थ मन्त्री र वाणिज्य मन्त्रीसँग भेट भयो । भूटानी उच्च पदाधिकारीसँग नेपाली गभर्नरको भेट हुँदा त्यहाँका गभर्नर पनि सँगै थिए । भेटघाटमा बैंकिङ तथा विकाससित सम्बन्धित धेरै कुराकानी भए । वार्ताको क्रममा भूटानका योजना, कार्यशैली, वातावरण तथा विकासका कैयौं तथ्यहरू चाल पाइयो । ती मध्ये शिक्षा आर्जन गरिएका एक दर्जन रोचक तथा मननीय पक्ष तल प्रस्तुत गरेको छु ।

१. जलस्रोत संरक्षण र उत्पादन

नेपाल भन्ने भूटान पनि जल सम्पदाका दृष्टिले धनी देश हो । भूटानमा कुल चार नदी प्रणाली ड्राइमे छु, चराङ्कार छु, सुनकोश छु र तोर्सा छुमा १५ वटा ठुला तथा मझौला नदी प्रवाहित छन् । मूलतः हिमच्छादित भूभागबाट निःसृत भई प्रवाहित ती नदीको पानी नै भूटानको वर्तमान हो, भविष्य हो । ती सबै नदी अन्तमा भारतको ब्रम्हपुत्रमा समाहित हुन्छन् । तिनलाई संरक्षण गर्नको लागि भूटानले पर्याप्त महत्व दिएको छ । तिनै नदीबाट भूटानले मनग्य जलविद्युत् परियोजना सञ्चालन गरेको छ । भूटानले विद्युत् परियोजनाको सफलतम्

कार्यान्वयनबाट गार्हस्थ्य उत्पादन बढाउनुका साथै जनताको प्रतिव्यक्ति आय उल्लेखनीय बनाउन सकेको छ । जलविद्युतबाट प्राप्त पर्याप्त आयबाट सरकारले कल्याणकारी काम गर्न सकेको छ । अहिले भूटानमा पाँच ठुला जलविद्युत आयोजना निर्माण भइसकेको र थप ५ वटा निर्माणाधीन अवस्थामा छन् । त्यस बाहेक अरु कैयौं प्रस्तावित परियोजना पनि निर्माणको पर्खाइमा छन् । ई. सं. २०१६ को अन्तसम्म भूटानले कुल १६०६ मेगावाट बिजुली उत्पादन गरेको र ३६५८ मेगावाटको परियोजना निर्माण गरिरहेको छ । करिब सात लाख जनसंख्या भएको सानो मुलुक भूटानलाई उत्पादित सबै बिजुली आवश्यक नभएकाले आफूलाई बढी भएको बिजुली भारतलाई बेच्ने गरेको छ । शुरुमा भारतीय सरकारको अनुदानबाट जलविद्युत् परियोजना सम्पन्न हुने गरेकोमा हाल भारत लगायत अन्य बहुराष्ट्रिय निकायको ऋण तथा अनुदानबाट जलविद्युत् परियोजना निर्माण हुने गरेको छ । राष्ट्र र जनताको हितमा जलस्रोतको सार्थक उपयोग भूटानबाट सिक्न सकिने विषय हो ।

२. जलचर संरक्षण

भूटान बुद्ध धर्मावलम्बी देश हो । त्यहाँ सामान्यतया प्राणी हत्या वा हिंसा बर्जित छ । तसर्थ त्यहाँ जताततै माछामासु पाइँदैन । तथापि यसका साना ठुला सबै नदीमा विशेष जातका माछा पाइन्छन् । हामीले पारो नदीमा बग्रेल्ली गुणस्तरीय ट्राउट माछा देख्यौं । माछा मार्ने प्रचलन बारे बुझ्दा जलचर संरक्षणका लागि भूटानले सामान्यतया फुल पार्ने बेला (ब्रिडिङ समयमा) कुनै पनि नदीमा माछा मार्न नदिने, सो याम बाहेक अन्य बेला तोकिएको फर्मलाई तोकिएको नदीमा माछा मार्न इजाजत दिने गरेको थाहा पाइयो । यस हिसाबले जैविक विविधीकरणलाई तथा तिनको वंशीय विस्तारलाई कायम गर्ने सरकारको भूमिका प्रभावकारी देखियो । भूटानको यस नीति तथा कार्यबाट हामीले पनि केही

* का.सु.कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

सिक्न आवश्यक देखियो । नेपालमा एउटा बजेटबाट सबैजसो नदीमा माछाका भुरा छाड्ने योजना सार्वजनिक भए पनि त्यसलाई कार्यान्वयन गर्न सकिएन । जलचर संरक्षण गर्ने भूटानी नियम तथा सोको कार्यान्वयन प्रभावकारी देखियो ।

३. वन संरक्षण र कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जन

भूटान हरियालीवेष्टित मुलुक हो । यसको वन तथा प्रकृति संरक्षण ऐन तथा राष्ट्रिय वन नीतिमै ६० प्रतिशत जमिन वन्य क्षेत्र रहने उल्लेख हुनुका साथै कुल जमिन मध्ये ४० प्रतिशत क्षेत्र नेशनल पार्कले ओगट्नु पर्ने व्यवस्था कितानी गरिएको छ । चारैतिर पहाड, चारैतिर हरियाली भूटानको विशेषता हो । हरियालीलाई हरतरहले जोगाउन र बढाउन सिङ्गै भूटान लागिपरेको छ । राष्ट्रिय नीतिमा ६० प्रतिशत कायम राख्ने भने पनि हाल त्यहाँ कुल जमिनको ७२ प्रतिशत भूभाग वन क्षेत्रले ओगटेको छ । हरियाली पर्याप्त हुनुको अर्थ हो अक्सिजन उत्पादनमा वृद्धि र कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जनमा कमी । प्रतिवर्ष भूटानी वन जङ्गलले २२ लाख टन कार्बन डाइअक्साइड उत्पादन गर्दछ भने ४० लाख टन कार्बन डाइअक्साइड प्रशोचन गर्ने क्षमता राख्छ अर्थात् सो मुलुकले १८ लाख टन थप कार्बन डाइअक्साइड प्रशोचन गर्ने क्षमता राख्छ । यो कार्बन डाइअक्साइड ऋणात्मक भएको क्षेत्र हो र यो नै विश्व वातावरणलाई भूटानले दिएको योगदान हो । वातावरणको अत्यधिक कार्बन डाइअक्साइड प्रशोचन गर्नेतर्फ हाम्रो पनि ध्यान जान आवश्यक छ ।

४. नेशनल पार्क र वन्यजन्तु कोरिडोर निर्माण

भूटान भूगोलतः तिब्बतीय क्षेत्रमा अवस्थित मुलुक हो । उच्च हिमाली क्षेत्रमा यो फैलिएको छ । तथापि त्यहाँ आफ्नै खालका जैविक विविधता छन् । जैविक विविधतालाई जोगाउन कुल जमिनको करिब ४० प्रतिशत क्षेत्र नेशनल पार्कले ओगट्नु पर्ने नीति बनाइएको छ । सोका लागि ११ वटा नेशनल पार्क बनाइएको छ भने वन्यजन्तुको निर्वाध आवागमनलाई सहजीकरण गर्न ९ वटा बायो डाइभिर्सिटी कोरिडोर निर्माण गरिएको छ । डब्लुडब्लुएफद्वारा भूटानको पूर्वी हिमालयन क्षेत्र सो जैविक विविधता संरक्षणको लागि चयन गरिएको छ । त्यहाँ करिब ५,४०० प्रजातिका वनस्पति, ७७०

प्रजाति चरा, सेतो पखेटा भएको लोपोन्मुख हाँस, बंगाल टाइगर, हिम चितुवा, बादल चितुवा, ध्रुवीय भालु, रंगीन लंगुरे बाँदर, लोपोन्मुख धोले आदि पाइन्छन् । ई. सं. १९९२ जुन ११ मा रियो बाइलोजिकल डाइभिर्सिटीमा हस्ताक्षर गरी ई. सं. १९९५ अगष्ट २५ देखि अभिसन्धिको अभिन्न पक्ष भएको भूटानले नेशनल बायोडाइभिर्सिटी एक्सन प्लान लागु गरेको छ । सो मुलुकले बायोडाइभिर्सिटीमा सक्रियता जनाए बापत अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता पनि पाएको छ । जैविक विविधता संरक्षण गर्ने भूटानी प्रतिबद्धतालाई मोडेल फर प्रोएक्टभ एक्सन मानिन्छ । बायोडाइभिर्सिटी कोरिडोर निर्माण गर्ने सन्दर्भमा नेपालले भूटानी अनुभवबाट केही सिक्न सक्छ ।

५. शिक्षा र स्वास्थ्य: सरकारी र स्तरीय

भूटानमा शिक्षा निःशुल्क छ र त्यो सरकारी खर्चमा नै हुने गर्छ । राजा रंक सबैका छोराछोरी सरकारी स्कुलमा नै शिक्षा लिन्छन् । भूटानी सरकारी शिक्षा गुणात्मक मानिन्छ । त्यहाँका विद्यार्थी सरकारी स्कुल कलेजमा भर्ना नपाएपछि मात्र भारत तथा अन्य मुलुकमा भर्ना हुन जाने गर्छन् । हाम्रोमा त्यो प्रचलन छैन । स्वास्थ्यतर्फ पनि सरकारी अस्पताल र खर्चमा नै नागरिकले आम उपचार पाउने थिति बसालिएको छ । नागरिक शिक्षा तथा स्वास्थ्यलाई कदर गर्ने भूटानी नीति स्वागतयोग्य छ । यो नागरिकप्रति राज्यले लिएको दायित्व हो ।

६. हिमाल संरक्षण, पदयात्रा मार्ग

हिमाल पानीको स्रोत हो, सौन्दर्यको खानी हो । यसलाई कसैले चाहेर बनाउन वा खडा गर्न सक्दैन । तसर्थ त्यहाँको वातावरण संरक्षण तथा तिनको प्राकृतिकता कायम गर्नका लागि नेपालले भैँ भूटानले सबै हिमाल तथा पहाडलाई खुला गरेको छैन । आवश्यक र उपयुक्त स्थान मात्र खुला गर्ने नीति हिमाल/पहाडलाई फोहोर र प्रदुषणबाट बचाउने काइदा हो । हिमाल तथा कैयौँ पहाडलाई पछि बचाउन कठिन हुने निष्कर्ष सहित खुला गर्दा समस्या नहुने क्षेत्रलाई मात्र खुला गरेको छ ।

७. वातावरणमैत्री सवारी साधन

वातावरण संरक्षतर्फको चासोको कारण भूटानले बिजुलीबाट चल्ने सवारी साधनलाई प्राथमिकता दिएको

छ । सो उद्देश्य प्राप्तिका लागि भूटानले बिजुलीबाट सञ्चालन हुने सवारी साधन(कार) उत्पादन प्रारम्भ गरेको छ । भूटानी सवारी साधनमध्ये बिजुली कारको अंश करिब १० प्रतिशत रहेको छ । यसले विदेशी मुद्राको मात्र बचत गरेको छैन स्वदेशी बिजुलीको खपत गरी वायु प्रदुषण गर्ने कार्यलाई रोक्न मद्दत पुऱ्याएको छ । बिजुलीबाट चल्ने सवारी साधनको प्रयोग बढाउनका लागि भूटानले बेला बेला विदेशी मोटर आयातमा रोक लगाउँदै पनि आएको छ ।

८. स्तरीय पर्यटकलाई स्वागत

भूटान पर्यटकका लागि रमणीय गन्तव्य हो । त्यहाँको सरकारले धेरै भन्दा पनि गुणस्तरीय पर्यटकलाई आकर्षित गर्ने रणनीति अख्तियार गरेको छ । धेरै पैसा खर्च गर्ने पर्यटकलाई भूटान भ्रमणको प्राथमिकता यसको अभीष्ट हो । त्यस अन्तर्गत सरकारले एकलो पर्यटकभन्दा समूहमा घुम्न आउने पर्यटकलाई प्राथमिकता दिएको छ । सो नीति अनुसार कम्तीमा ३ जनाको टोलीलाई न्यूनतम प्रतिदिन प्रतिव्यक्ति अमेरिकी डलर २५० खर्च गर्नु पर्ने गरिएको छ । पर्यटक दुई वा एकजना भएमा थप शुल्क क्रमशः अमेरिकी डलर ३० र ४० लाग्ने गरिएको छ भने भिसा शुल्क ४० अमेरिकी डलर कितानी गरिएको छ । यस खालको पर्यटन प्रवर्द्धन नीतिबाट पर्यटक उल्लेखनीय रूपमा नबढे पनि त्यसबाट आउने रकम घट्टन पाउँदैन र रोजगारी वृद्धि सोही रकमबाट गर्न सकिन्छ । कम पर्यटक आवागमनबाट वातावरण पनि नबिग्रिने र रकम पनि मनग्य आर्जन हुने हुन्छ । स्तरीय पर्यटकको खोजी भूटानबाट सिकन सकिने विषय हो ।

९. क्षतिपूर्ति बीमा, निःशुल्क बिजुली

माथि नै उल्लेख भयो, भूटानले वातावरण तथा वन्यजन्तु संरक्षणमा विशेष चासो राख्दै आएको छ । जनसंख्या कम भएको कारण सो मुलुकलाई वातावरण संरक्षण गर्न सहज भएको छ । भूटानका धेरैजसो क्षेत्र वन जङ्गलले ढाकेको, त्यसमध्ये अधिकांश भागमा वन्यजन्तु संरक्षण गरिएको कारण वन जंगलबाट नजिकैको कृषि क्षेत्रमा वनजन्तु प्रवेश गरी अन्नबाली खाइदिने, नष्ट गर्ने अवस्था आउँछ । सोका लागि सरकारले कृषि बीमा गरिदिने व्यवस्था गरेको छ । यसबाट सरकार जनताको रोजिरोटी र

मिहिनेतप्रति संवेदनशील रहेको देखिन्छ । यसका साथै सरकारले जनतालाई १०० वाट बिजुली निःशुल्क प्रदान गर्ने गरेको छ । वातावरण संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि सरकारले सार्वजनिक पार्कमा पनि बिजुली निःशुल्क प्रदान गरेको छ । सार्वजनिक पार्कमा निःशुल्क बिजुली वातावरण संरक्षणतर्फको सकारात्मक पहल हो । पार्क लगायतका सार्वजनिक स्थानमा प्रदान गरिने निःशुल्क बिजुली अभियानबाट नेपालले पनि केही सिकने ठाउँ देखिन्छ ।

१०. केही सामान आयातमा प्रतिबन्ध

मुलुकको आवश्यकता र विदेशी सञ्चितिलाई मध्यनजर गरी भूटानले बेला बेला निश्चित सामान आयातमा रोक लगाउने गर्छ । उसले बेला बेला विदेशी रक्सी र गाडी आयात गर्न प्रतिबन्ध लगाएको छ । पदाधिकारी भन्छन्- त्यसबाट जनता रिसाएका छन् तर वैदेशिक सञ्चिति वृद्धि गर्न सकिएको छ । गाडी आयात सायद पछि खोलिएको छ । सुनमा चर्को भन्सार लगाउने व्यवस्था गरिएको छ । चिसो मौसमको प्रकोपको कारण भूटानमा वर्षमा करिब २२० टन खुर्सानीको माग हुने गर्छ र त्यो खुर्सानी भारतबाट आउने गर्छ । सो खुर्सानीको उत्पादनमा प्रयोग भएको विषादीलाई मध्यनजर गरी उसले खुर्सानी आयातमा समेत प्रतिबन्ध लगाएको छ । साथै, सरकारले अल्कोहल उपयोग र बिक्री वितरणमा कडा नियमन जारी गरेको छ । अन्यथा भूटान प्रतिव्यक्ति उच्च परिमाणको मादक पदार्थ सेवन गर्ने मुलुकमा पर्छ । राम्रो र विशेष सम्बन्ध भएको मुलुकबाट समेत सामान आयातमा प्रतिबन्धलाई भूटानको साहसिक निर्णय मान्न सकिन्छ ।

११. वित्तीय साक्षरता अभियान, छिमेकीलाई पानी र बिजुली

वित्तीय साक्षरतामा भूटान केही पछाडि परेकाले केन्द्रीय बैंकले ई.सं. २०१० देखि बृहत्तर स्तरको वित्तीय साक्षरता अभियान सञ्चालन गरेको छ । त्यो अभियान अद्यापि कायम छ । सरकारले पनि त्यसमा ठुलो स्तरको लगानी गरेको छ । सरकार र केन्द्रीय बैंकको समन्वय र सहकार्य लोभलाग्दो छ । अर्थ मन्त्रालय तथा राजा केन्द्रीय बैंकको महत्वपूर्ण कार्ययोजना बारे जानकार

रहन्छन् । कुराकानीको क्रममा बिजुली र पानीको धनी भूटानले भारतको सिक्किम क्षेत्रको सीमा जोडिएका भेगका छिमेकी भारतीय बस्तीमा सिक्किम पानी तथा बिजुली दिने गरेको अवगत भयो । छिमेकीप्रति भूटानको दाता स्वभाव निकै मननीय छ ।

१२. बौद्ध दर्शन र ग्रस नेशनल ह्यापिनेस इन्डेक्स (जिएनआई)

नेपालमा जन्मिएका गौतम बुद्धले तिब्बतको बाटो हुँदै भूटानको जनतालाई शान्ति तथा खुशीको उपहार दिएका छन् । भूटानले बुद्धका ती उपहारलाई जीवन दर्शनका रूपमा अङ्गीकार गरेको पनि छ । सोही दर्शनबाट निर्देशित भई भूटानका चौथो राजा जिग्मे सिंगे वाङ्चुकले ग्रस नेशनल ह्यापिनेस मापनका सूत्र निर्माण गरी सोका लागि विशेष आयोग नै बनाएका छन् । मन्त्रालय स्तरको सो आयोगले आवधिक रूपमा ग्रस नेशनल ह्यापिनेस इन्डेक्सको मापन, अनुगमन तथा आवधिक सर्भे गर्ने गर्दछ । यसका लागि नागरिकको खुशी र समृद्धि भल्काउने समष्टिगत आर्थिक तथा गैरआर्थिक सवालमा केन्द्रित गरी सुशासन, सामाजिक आर्थिक विकास, सांस्कृतिक संरक्षण र वातावरणीय संरक्षणका चार पिलरका आधारमा ग्रस नेशनल ह्यापिनेस इन्डेक्स तयार गरिन्छ । हालै ती चार पिलरलाई नौ क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ भने कुल ३३ वटा सूचकाङ्क विकास गरिएको छ । भूटानले ग्रस नेशनल ह्यापिनेस इन्डेक्सलाई ई. सं. २०१० मा सर्भे गरी सोको नतिजा समेत सार्वजनिक गरेको छ भने ई. सं. २०१५ को प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएको देखिन्छ । जसमा चयनको आधारमा जनताको खुशियालीलाई उमेर, क्षेत्र पेसा, लिंग, आय आदिको

आधारमा मापन गरी के कसरी खुशीको मात्रा बढाउन सकिन्छ भनी सुझाव समेत पेश गरिएको छ । ई. सं. २०१० को सर्भेक्षणमा महिलाभन्दा पुरुष, बिहे नगरेका र युवा, सरकारी कर्मचारी तथा भिक्षुहरु, शारीरिक रूपमा स्वस्थ व्यक्ति, गाउँले भन्दा शहरका बासिन्दा, नपढेका भन्दा केही पढेका बढी खुशी पाइएको छ । जनताको खुशीको मापन भूटानी सरकारले गरेको विशिष्टीकृत काम हो ।

उपसंहार

सानो मुलुक भूटानमा राजनीतिक स्थायित्व छ, सरकार तथा अन्य निकाय आफ्नो कार्यमा दत्तचित्तका साथ लागि रहेको छ । जनसंख्या थोरै भएको कारण व्यवस्थापन गर्न सहज छ । प्रकृति सुन्दर भए पनि भौगोलिक विकटता कायम छ । शासनयन्त्रमा मेरिटोक्रेसी भएको कारण गुणस्तरीय काम गर्नको लागि खासै भ्रमेला छैन । सरकार र जनता प्रकृतिलाई जोगाउन, जल तथा जमिनलाई संरक्षण गर्न, संस्कृति तथा मानवीय मूल्य हास हुन नदिन लागि रहेका छन् । भूटान जल, स्थल तथा वायु तीनै तहलाई संरक्षण गर्ने अभियानमा जुटेको छ । हिमाल तथा वन्य क्षेत्रको संरक्षण मार्फत् जलस्रोतको संरक्षण, सोही स्रोतबाट विद्युत् उत्पादन र त्यसबाट हुने आयले जनताको जनजीविकाको प्रवर्द्धन अहिलेको भूटानी पदचाप हो । ऋणात्मक कार्बन डाइअक्साइडको उत्सर्जन मार्फत् भूटानले विश्वलाई चकित तुल्याएको छ । सीमित तर स्पष्ट नीति र त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने दृढता भूटानको अहिलेको सबलता हो । नेपाल वा अन्य विश्वबाट भूटानले पनि केही कुरा सिकेको होला, सानो देश भूटानबाट हामी सिक्नुपर्ने धेरै कुरा रहेछन् । माथि उल्लिखित एक दर्जन विषय त केही उदाहरण मात्र हुन् ।

गरिबी निवारणको चुनौती

विनोदकुमार नेपाल *

नेपालमा योजनाबद्ध विकास प्रारम्भ भएको छ दशक पूरा भइसकेको छ। यसबीच पञ्चवर्षीय र त्रिवर्षीय गरी तेह्रवटा योजना कार्यान्वयनमा आइसकेका छन्। ठूलाठूला राजनीतिक परिवर्तन हुनुका साथै किसिम किसिमका संविधान र सो अनुरूपका कानून प्रयोगमा आइसकेका छन्। संक्रमणकालीन अवस्था, बहुदलीय शासन व्यवस्था, निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्था, बहुदलीय व्यवस्थाको पुनर्स्थापना हुँदै मुलुकमा गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली स्थापना भइसकेको छ। हाल 'नेपालको संविधान २०७२' कार्यान्वयनको क्रममा छ। तर मुलुक अभैसम्म पनि गरिबी र पछोटेपनमै रुमल्लिइरहेको छ।

छ दशकदेखिको योजनाबद्ध विकासको अभ्यास एवम् नवौं योजनादेखि गरिबी निवारणलाई एकमात्र मूल उद्देश्यको रूपमा विकास योजनाको केन्द्रमा राखी गरिएका विभिन्न प्रयासहरूबाट गरिबी न्यूनीकरणको दिशामा केही प्रगति भए पनि उल्लेख्य र आशातीत प्रगति हुन सकेको छैन। गत वर्षको विनाशकारी भूकम्पले थप भन्डै सातलाख जनसंख्यालाई गरिबीको रेखामुनि धकेलिदिएपछि मुलुकमा अभै पनि भन्डै एक चौथाई जनता गरिबीसँग संघर्ष गर्न बाध्य छन्।

पछिल्लो भन्डै दुई दशकको अवधिमा निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या घटेको देखिए तापनि सहरी तथा ग्रामीण एवम् विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र र सामाजिक समूह बीचको खाडल अभै पनि उच्च रहेको देखिन्छ। संख्यात्मक रूपले गरिबीको तथ्यांकमा सुधार आएको देखिए तापनि आर्थिक असमानता कायम नै रहेको देखिएकाले गरिबी निवारणको कार्य थप जटिल देखिन्छ। विशेष गरी महिला, आदिवासी, अल्पसंख्यक तथा दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रमा बस्ने आमनागरिकहरूमा गरिबीको गहनता बढी भएको हुँदा गरिबी निवारणका प्रयासहरूमा यिनको अर्थपूर्ण सहभागिता आजको टड्कारो आवश्यकता हो।

गरिबीको वितरण भौगोलिक तथा क्षेत्रीय रूपमा मात्र नभई जातीय रूपमा समेत असमान रहेको देखिन्छ। यससँगै

गरिबी निवारणका लागि गरिब घरपरिवारको पहिचान कार्य हुन नसक्नु, लक्षित घरपरिवारमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू केन्द्रित गर्न नसकिनु, विभिन्न निकायहरूबाट सञ्चालित गरिबी निवारण कार्यक्रमहरू बीच समन्वयको अभाव रहनु, क्षमता विकासका कार्यहरू पर्याप्त नहुनु एवम् नीति, योजना र बजेट तथा कार्यक्रम बीच सामञ्जस्य नहुनु जस्ता समस्याहरू विद्यमान छन्। यसका लागि गरिबी न्यूनीकरण प्रयासलाई निरन्तरता दिँदै गरिब र धनी बीचको असमानता घटाउनु र आर्थिक समृद्धि प्राप्त गर्नु पनि आजको आवश्यकता हो।

चालू आर्थिक वर्ष २०७३/७४को प्रारम्भदेखि चौधौं योजना प्रारम्भ भएको छ। यस योजनाको दीर्घकालीन सोच 'स्वाधीन, समुन्नत तथा समाजवाद उन्मुख राष्ट्रिय अर्थतन्त्र एवम् समृद्ध नेपाली' रहेको छ भने योजनाको लक्ष्य 'सामाजिक न्याय सहितको लोककल्याणकारी राज्य हुँदै मध्यम आय भएको मुलुकको स्तरमा पुग्ने' तथा उद्देश्य 'उत्पादनशील रोजगारी उन्मुख र न्यायपूर्ण वितरण सहितको उच्च आर्थिक वृद्धिद्वारा द्रुत गरिबी न्यूनीकरण गर्दै आर्थिक सामाजिक रुपान्तरण गर्नु' रहेको छ। यस कार्यको जिम्मेवारी सरकारका समग्र अंगहरू तथा सरोकारवालाहरू समेतको भएकोले विभिन्न निकायहरूबाट सञ्चालन हुने यस्ता कार्यक्रमहरू प्रभावकारी हुनुको साथै ती निकायहरू बीच समन्वय हुनु जरुरी छ।

गरिबको परिभाषा र गरिबीको मापन

गरिबी निवारण कोषले गरेको परिभाषा अनुसार आफ्नै खेतीको उब्जनी र नियमित आमदानीले वर्षदिनसम्म खान नपुग्ने घरधुरीलाई गरिब भनिन्छ। ३ महिना वा सोभन्दा कम समय खान पुग्नेलाई अति गरिब, ३ देखि ६ महिनाका लागि खान पुग्ने मध्यम गरिब तथा ६ देखि १२ महिनासम्म वा सो भन्दा बढी खान पुग्नेलाई गरिबको परिभाषाभित्र राखिएको छ।

नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण ०६६/६७ ले क्यालोरी र आमदानीलाई गरिबी मापनको आधार मानेको छ। प्रतिव्यक्ति प्रतिवर्ष २२२० क्यालोरी शक्ति र प्रतिव्यक्ति प्रतिवर्ष आमदानी

* वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड।

१९२६१ रुपैयाँलाई नेपालमा गरिब मापनको आधार मानिएको छ। जनगणना २०६८ को तथ्यांक र नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण ०६६/६७ को विधिलाई गरिबी मापन गर्न प्रयोग गरिएको हो। केन्द्रीय तथ्यांक विभागका अनुसार मुलुकभर गरिबीको पहिचान पनि सोही आधारमा गरिएको हो। क्यालोरीको मात्रा उमेर र लिंग अनुसार फरक हुन्छ। त्यस्तै जीवनस्तर सर्वेक्षणका अनुसार १९२६१ रुपैयाँ आम्दानीमध्ये ११९२ ९ रुपैयाँ आवासीय व्यवस्थापनमा खर्च हुन्छ। बाँकी ७३३२ रुपैयाँ भने खाद्यान्न व्यवस्थापनमा खर्च हुने तथ्यांक छ।

गरिबी निवारणको क्षेत्रमा गरिबीको परिभाषा र बुझाइमा विविधता नै प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेको छ। नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण, २०११ अनुसार प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन २२२० क्यालोरी खान नसक्ने र वार्षिक रु. १९२६१ प्रतिव्यक्ति खर्च गर्न नसक्ने व्यक्ति उपभोगको आधारमा गरिबको रूपमा परिभाषित गरिएकोमा हाल नेपाल विकास साभेदारहरूले दैनिक १.२५ अमेरिकी डलर कमाउन नसक्नेलाई बहुआयामिक गरिबी संकेत अनुसार १० वटा परिसूचकहरू, शिक्षा र स्वास्थ्यका २/२ वटा र जीवनस्तरको ६ आधारमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमले गरिबीको मापन गर्ने गरेको देखिन्छ। जीवन निर्वाहको लागि ३, ६ र ९ महिना खान पुग्ने, नपुग्ने आधारको साथै मानिसको सम्पत्ति, सीप हस्तान्तरण गर्न सक्ने अवसर र पहुँचको आधारमा समेत गरिबीको मापन गर्ने गरिएको छ। यसरी भिन्नभिन्न आधारमा गरिबीको मापन गरिने र सो आधारमा गरिबी निवारणका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा समन्वय र अनुमगनका साथै गरिबी मापनमा समस्या देखिएको छ। गरिबी मापनमा एकरूपता कायम गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निकायहरू बीच एकीकृत समन्वयको आधारमा गरिबी निवारणका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु आवश्यक छ।

गरिबीको अवस्था

राष्ट्रिय जनगणना ०६८ अनुसार नेपालको जनसंख्या २६४९४५०४ छ। केन्द्रीय तथ्यांक विभागले सार्वजनिक गरेको तथ्यांक अनुसार नेपालमा गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या ६१५७८७५ छ। यो कुल जनसंख्याको २३ दशमलव ८ प्रतिशत हो। संख्याका आधारमा सबभन्दा धेरै गरिब रौतहटमा छन्। रौतहटमा २२७००० गरिब रहेको तथ्यांक छ। यसमध्ये विषम परिस्थितिमा ५६८६० र गहन समस्यामा २०१८९ गरिब छन्। सो जिल्लाको कुल जनसंख्या ६८६७२२ छ। संख्याका आधारमा सबैभन्दा कम गरिब मनाडमा छन्।

६५३८ जनसंख्या रहेको मनाडमा २१५० जना गरिब छन्। विषम गरिबको संख्या ६४६ र गहन गरिबको संख्या २४९ छ। त्यस्तै, जनसंख्याको अनुपातका आधारमा सबैभन्दा धेरै गरिब बाजुरामा छन्। बाजुरामा गरिबको संख्या ८५८६७ छ। यो कुल जनसंख्याको ६४.०४ प्रतिशत हो। त्यहाँको कुल जनसंख्या १३४९१२ छ। सो जिल्लामा २६९०१ गरिब विषम परिस्थितिमा र ११०८९ गरिब गहन समस्यामा रहेको तथ्यांक छ। तथ्यांक विभागका अनुसार अनुपातका आधारमा सबैभन्दा कम गरिब कास्कीमा छन्। ४९२०९८ जनसंख्या रहेको कास्कीमा गरिबको संख्या १९३३० छ। यो कुल जनसंख्याको ४.२ प्रतिशत हो। ३८८७ विषम स्थितिमा र १२३० गरिब गहन समस्यामा छन्। नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०६६/६७ अनुसार गरिबीको राष्ट्रिय औषत दर २५.२ छ। तर यसभन्दा बढी दरको गरिबी रहेका जिल्लाको संख्या ४२ छ। बाजुरा मुलुककै सबैभन्दा न्यून समृद्ध भएको जिल्ला हो। तराईको सबैभन्दा गरिब जिल्ला चाँहिँ सप्तरी हो। सप्तरीका ३९.५ प्रतिशत जनता गरिबीको रेखामुनि छन्।

उपत्यकामा २ लाख गरिब

काठमाडौँ उपत्यकाका तीन जिल्लामा २००५२६ गरिब रहेको केन्द्रीय तथ्यांक विभागको तथ्यांक छ। यसमध्ये सबैभन्दा बढी काठमाडौँ र सबैभन्दा कम ललितपुरमा छन्। काठमाडौँमा १२८९७३ गरिब रहेको तथ्यांक छ। भक्तपुरमा ३६९९९ र ललितपुरमा ३४५५४ गरिब रहेको पनि विभागको सोही तथ्यांकमा उल्लेख छ।

काठमाडौँका २५८१४ गरिबले विषम परिस्थितिमा र ७८४५ गरिबले गहन समस्यामा जीवनयापन गरिरहेको तथ्यांक छ। भक्तपुरमा ८७४३ विषम परिस्थितिमा र ३०१६ गरिब गहन समस्यामा छन्। तथ्यांकअनुसार ललितपुरमा ७०६८ विषम परिस्थिति र २१५३ गरिब गहन समस्यामा छन्। काठमाडौँ, भक्तपुर र ललितपुरको जनसंख्या क्रमशः १७४४२४०, ३०४६५१ र ४६८१३२ छ।

गरिबी निवारणका संस्थागत प्रयास

गरिबी निवारण कोष : निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहँदै आएको जनसंख्याको तल्लो समूहलाई लक्षित गरी सामाजिक समावेशीकरण, पारदर्शिता र सोभै समुदायमा आधारित समाजका अति गरिब तथा पिछडिएका वर्गको सक्रिय सहभागितामा समुदायको मागमा आधारित कार्यक्रमहरू

सञ्चालन हुँदै आएको छ । गरिबी निवारण कोष मुलुकभर फैलिएको र विभिन्न दुर्गम स्थानमा विपन्न वर्गमा पुगेको कार्यक्रममा हो जसले ६७५००० घरधुरी तथा भन्डै ३०००० सामुदायिक संस्थामार्फत काम गरिरहेको छ । कोषले कुल ४०००००० जनसंख्यालाई समेटेको छ ।

युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कोष : उत्पादनशील श्रमको अधिकतम उपयोग र उद्यमशीलताको विकास मार्फत परम्परागत उत्पादन प्राणालीमा परिवर्तन गरी देशको द्रुततर विकासको लागि शिक्षित तथा अशिक्षित बेरोजगार युवाहरूलाई स्वरोजगारको अवसर उपलब्ध गराउनका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्था र सहकारी संस्थाहरू मार्फत सहूलियत ब्याजदरमा विना धितो आवधिक ऋण उपलब्ध गराई स्वरोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्न र व्यावसायिक तालिम समेत उपलब्ध गराउन स्थापित युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कोषले प्रतिव्यक्ति अधिकतम दुईलाख रुपैयाँसम्म विना धितो आवधिक रुपमा ऋण उपलब्ध गराउने गरेको छ । विशेष गरी १८ वर्षदेखि ५० वर्षका बेरोजगार युवाहरू यस कोषका लक्षित वर्गको रुपमा रहेका छन् ।

यसबाहेक ग्रामीण स्वावलम्बन कोष, गरिबसँग विश्वेश्वर कार्यक्रम, सहकारी संस्थाहरू तथा विभिन्न गैरसरकारी संस्था मार्फत पनि गरिबी निवारणका लागि प्रयास भएका छन् ।

चौधौँ योजनामा गरिबी निवारण

गरिबी निवारणलाई चालू चौधौँ योजनामा पनि महत्त्वपूर्ण स्थान दिइएको छ । गरिबी न्यूनीकरणको प्रयासलाई तीव्रता दिँदै भौगोलिक, लैङ्गिक, जातिय र आय वर्गबीच रहेको गरिबीको मार र असमानताको अन्तर कम गर्नु, न्यून आर्थिक वृद्धि, विनाशकारी भूकम्प र सीमाक्षेत्रको व्यापारिक अवरोधबाट सिर्जित समस्याबाट गरिबीको अवस्थामा परेको प्रतिकूल असर छिटो निवारण गर्नु, सीप, पुँजी र प्रविधिमा बहुसंख्यक जनताको आवश्यक पहुँच नभएको अवस्थामा स्वरोजगार प्रवर्द्धन गर्नु, द्वन्द्वको अन्त्य भए पनि पूर्ण शान्तिको प्रत्याभूति सुनिश्चित नभएकोले लगानीमैत्री वातावरण कुण्ठित हुँदा नयाँ रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्नु र वैदेशिक रोजगारीमा जानेलाई निरुत्साहित गर्नु चुनौती रहेका कुरा चौधौँ योजनामा औल्याइएको छ ।

यसैगरी अनौपचारिक क्षेत्रमा अत्यधिक रुपमा केन्द्रित विद्यमान बढ्दो अदृश्य बेरोजगारीलाई घटाउनु,

कृषिमा आश्रित आवश्यकता भन्दा बढी जनसंख्यालाई क्रमिक रुपले गैरकृषि क्षेत्रमा स्थानान्तरण गराउनु, नयाँ रोजगारीको अवसर सिर्जना गर्नु, स्थानीय सीप, पुँजी र प्रविधिमा पहुँच भएका स्वदेशी उद्यमीहरूको निमित्त स्वरोजगार प्रवर्द्धन गर्नु, औपचारिक वा संगठित क्षेत्रमा संयुक्त लगानीमा आधारित उद्योगको माध्यमबाट दक्ष जनशक्तिलाई रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध गराउनु तथा प्रतिस्पर्धाको आधारमा सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी प्रवर्द्धन गर्नु र सहरी तथा ग्रामीण एवम् विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र र समूहहरू बीचको खाडल अझै कम गर्नुलाई पनि चुनौतीका रुपमा उल्लेख गरिएको छ ।

योजनाले विभिन्न निकायहरूबाट सञ्चालन हुने गरिबी निवारण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको समन्वय र अनुगमनको माध्यमबाट यस कार्यमा परिचालन हुने ठूलो परिमाणको स्रोतसाधनलाई गरिब घरपरिवारको पहिचान गरी उनीहरूको समृद्धिका लागि परिलक्षित गर्न गराउन सकिने अवसर सिर्जना भएको जनाएको छ । गरिब घरपरिवार पहिचान र परिचयपत्र वितरणको सुरुआतसँगै गरिब लक्षित कार्यक्रम अघि बढाउने अवसर प्राप्त हुनुका साथै कृषि, पर्यटन, निर्माण तथा अन्य सेवा क्षेत्रको विस्तारले आर्थिक वृद्धि एवम् रोजगारी सिर्जना भई गरिबी घटाउने बलियो अवसर प्राप्त भएको पनि योजनामा उल्लेख छ ।

उत्पादनका साधन तथा अवसरहरूमा पहुँच वृद्धि, आय र रोजगारीका अवसर वृद्धि गर्दै गरिबी न्यूनीकरण र आर्थिक समृद्धि योजनाको सोच रहेको छ भने निरपेक्ष गरिबी निवारण गर्दै आर्थिक समृद्धिको आधार तयार गर्ने लक्ष्य रहेको योजनाको उद्देश्य गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या १७ प्रतिशतमा ल्याउनु रहेको छ ।

रणनीति: उत्पादनमूलक रोजगारी तथा अवसरहरूको अभिवृद्धि गर्ने, आर्थिक वृद्धि मार्फत सिर्जना हुने रोजगारी लगायतका सम्पूर्ण अवसरहरूको न्यायोचित वितरण र समतामूलक विकास हुनेगरी सम्बद्ध सबै क्षेत्रगत नीतिहरूलाई परिलक्षित गर्ने, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय लगानी/सहयोग, वैदेशिक सहायता एवम् गैरसरकारी संघसंस्थाहरू बीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्यलाई सुदृढ गर्दै गरिबी न्यूनीकरण र आर्थिक समृद्धिका लागि स्रोत परिचालन गर्ने, गरिबी निवारण र आर्थिक समृद्धिसँग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रमा सञ्चालन गर्न सकिने कार्यक्रम र आयोजनाहरूको सम्भाव्यताको अध्ययन गरी मागमा आधारित लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने, गरिबी

न्यूनीकरण सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरूको पुनर्संरचना एवम् प्राथमिकीकरण गर्दै सम्बद्ध नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई पूर्वानुमानयोग्य बनाउने योजनाको रणनीति रहेको छ ।

कार्यनीति

१. उत्पादनमूलक रोजगारीलाई केन्द्रविन्दुमा राखी राष्ट्रिय गरिबी निवारण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
२. विकास आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा श्रममूलक प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
३. गरिबी घटाउन र आर्थिक समृद्धिको आधार तयार गर्न प्राकृतिक स्रोतसाधनको सन्तुलित व्यवस्थापन तथा उपयोगमा जोड दिइनेछ ।
४. पहिचान भएका गरिबहरूलाई सामाजिक सुरक्षणको माध्यमबाट क्षमताको विकास गरिनेछ ।
५. कृषि, पर्यटन, ऊर्जा, पूर्वाधार विकास र साना उद्यमहरूलाई गरिबी निवारण उन्मुख तुल्याइनेछ ।
६. मध्य तथा सुदूरपश्चिमका उच्च पहाडी भेग र मध्य तराईका गरिब तथा विपन्न घरपरिवारलाई लक्षित गरी क्षमता विकास, आय आर्जन तथा रोजगारमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
७. गरिबी निवारणका लागि विभिन्न निकायबाट सञ्चालित कार्यक्रम बीच प्रभावकारी समन्वय गरिनेछ ।
८. गरिबी निवारणका लागि सञ्चालित कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता मूल्यांकन गरिनेछ ।
९. गरिबी निवारणमा सहयोग पुऱ्याउने अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय संघसंस्था तथा विकास साभेदारसँग समन्वय र सम्बन्ध विस्तार गरिनेछ ।
१०. विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूबाट सञ्चालित गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरूको समन्वय गर्दै कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याइनेछ ।
११. आर्थिक समृद्धिका क्षेत्र पहिचान गरी ती क्षेत्रमा लगानी वृद्धि गरिनेछ ।
१२. गरिब घरपरिवार पहिचान तथा वर्गीकरण गरी परिचयपत्र उपलब्ध गराइनेछ ।
१३. विभिन्न क्षेत्र र समुदायमा रहेको गरिबी न्यूनीकरणको लागि उत्पादनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
१४. ग्रामीण तथा शहरी गरिबीलाई लक्षित गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछन् ।
१५. सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरूको अध्ययन र सूचना संकलन गरिने र हाल विभिन्न निकायहरू मार्फत

कार्यान्वयनमा रहेका सामाजिक सुरक्षणका माध्यमहरूको प्रोफाइल र मापदण्ड तयार गरिनेछ ।

१६. दिगो विकास लक्ष्य (गरिबीसँग सम्बन्धित लक्ष्य)को कार्यक्रम र सूचकहरूको प्रगति अनुगमन गरिनेछ ।

प्रमुख कार्यक्रमहरू

१. स्थानीय स्रोतसाधन तथा सीपको प्रयोग गरी गरिबी निवारणमुखी प्रविधिहरूको विकास ।
२. गरिबी निवारण नीति तथा कार्ययोजना तयार गरी गरिबी न्यूनीकरणको लागि समुदाय तथा प्रदेश लक्षित उत्पादनमूलक र रोजगारीमूलक कार्यक्रम ।
३. संघीय सरकारी निकाय, प्रादेशिक सरकारी निकाय, दातृ निकाय र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूबाट सञ्चालित गरिबी निवारण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको अद्यावधिक विवरण तयार गर्ने, एकद्वार प्रणालीद्वारा समन्वय गर्ने र दोहोरपेन हटाउने ।
४. सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरूको अध्ययन र सूचना संकलन गरी हाल विभिन्न निकायहरू मार्फत कार्यान्वयनमा रहेका सामाजिक सुरक्षणका माध्यमहरूको प्रोफाइल, डाटावेस अद्यावधिक मापदण्ड तयार ।
५. गरिब घरपरिवार पहिचान र परिचयपत्र व्यवस्थापन तथा वितरण कार्यक्रमलाई विस्तार गर्ने र पहिचान भएका घरपरिवारलाई लक्षित गरी सशक्तीकरण क्षमता विकास तथा आयआर्जनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन ।
६. पहिचान भएका घरपरिवारको क्षमता विकास तथा अवसरहरूमा पहुँच वृद्धि गर्ने, सामाजिक सुरक्षा र पहिचान भएका गरिब घरपरिवार सम्बन्धी अद्यावधिक विवरण ।
७. गरिबी निवारण कोष, ग्रामीण स्वावलम्बन कोष, युवा तथा साना उद्यमी स्वरोजगार कोष र सहकारी विकास कोष लगायत गरिबी निवारणसँग सम्बन्धित अन्य निकायको रकमलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न एकीकृत प्रणालीको विकास ।
८. विभिन्न सरकारी निकाय, सहकारी र गैरसरकारी क्षेत्रबाट गरिबी निवारणको क्षेत्रमा सञ्चालित कार्यक्रमहरूको अभिलेखीकरण गरी सफल तथा प्रभावकारी ठहरिएका कार्यक्रम र असल व्यवहारहरूको विस्तार ।
९. दिगो विकास लक्ष्य, (गरिबीसँग सम्बन्धित प्रत्यक्ष लक्ष्य)को कार्यक्रम सञ्चालन तथा अन्य निकायहरूबाट सञ्चालित गरिबी निवारण सम्बन्धी कार्यक्रम तथा अनुगमन सूचकको व्यवस्थापन ।

१०. सहरी गरिबी घटाउन आयआर्जन र क्षमता विकास तथा अवसरहरूमा पहुँच वृद्धि ।
११. गरिबी निवारण सम्बन्धी ऐन, कानून तथा नीतिहरूको प्रोफाइल तयार गरी गरिबका लागि आधारभूत कानुनी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन, क्षमता विकास तथा अवसरमा पहुँच वृद्धि ।
१२. प्राकृतिक प्रकोप तथा मौसम परिवर्तनका कारण सिर्जित गरिबीको जोखिममा परेका र अतिविपन्न व्यक्ति, परिवार र समुदायहरूको पहिचान गरी जोखिम न्यूनीकरण तथा तत्कालीन राहत ।
१३. न्यूनतम जीवनस्तर निर्वाहका मापदण्डहरू विकास गरी रोजगारमूलक कार्यक्रम र अवसरमा वृद्धि ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यमा गरिबी न्यूनीकरण सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरू पूर्वानुमान योग्य भएको र दीर्घकालीन गरिबी न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न नीतिगत आधार तयार भएको हुने, विभिन्न निकायहरूबाट गरिबी निवारणका क्षेत्रमा राहत तथा विकासात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न तथ्यपूर्ण आधार तयार भएको, गरिब घरपरिवार पहिचान भएको, सामाजिक सुरक्षणका औजारहरू पहिचान भई वितरण समेत भएको हुने र गरिबी १७ प्रतिशतमा भरी आर्थिक समृद्धिको आधार तयार भएको हुनेछ ।

दिगो विकास लक्ष्य

गरिबी विश्वकै साभ्भा समस्या हो । यसैले गरिबी निवारणप्रति विश्वकै चासो रहने गरेको छ । यसैले विभिन्न लक्ष्य निर्धारण गरी सोही अनुरूप मानव जातिकै जीवनस्तर उकास्नका लागि विभिन्न प्रयास गरिँदै आएको छ । सहश्राब्दी विकास लक्ष्यपछि हाल दिगो विकास लक्ष्य निर्धारण भइसकेको छ । जसअनुसार आउँदो १५ वर्षसम्म विश्वका सबै मुलुकबाट गरिबी उन्मुलन गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । गरिबी अन्त्य गरेर आर्थिक विकासलाई तीव्रता दिनेगरी साभ्भा लक्ष्य तय गरिएको हो । सन २०१६ मा सुरु भई सन २०३० मा सकिने लक्ष्यमा १ सय ६९ उद्देश्य प्राप्तिका लागि १७ लक्ष्य तय गरिएको छ । लक्ष्य अवधिभर गरिबी निवारण, आर्थिक विकास र जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा व्यापक सुधार हुने अपेक्षा गरिएको छ । उक्त लक्ष्य अनुसार गरिबी शून्यमा भार्न विकसित देशको हकमा सहज देखिए पनि नेपाल, भारत, बंगलादेश लगायत दक्षिण एसियाली र अफ्रिकी मुलुकका लागि यो ठूलो चुनौती

हो । संयुक्त राष्ट्र संघले अनुमोदन गरेको सो दस्तावेजको आधारमा लक्ष्य पूरा गर्न सबै देशले आन्तरिक कार्यक्रम तय गरेर अघि बढ्ने प्रयत्न गरिरहेका छन् ।

दिगो विकास लक्ष्यले गरिबी शून्यमा भार्ने लक्ष्य तय गरेको छ । तर नेपालको हकमा भने यो लक्ष्य कठिन हुनसक्ने अर्थविद्हरूले बताएका र बताउँदै आएका छन् । विश्वव्यापी मान्यता अनुसार गरिबी ३ प्रतिशतसम्म भार्न सके लक्ष्य सफल हुन्छ, नेपालले त्यसैलाई पछ्याउनुपर्छ जुन लक्ष्य घोषणा हुँदैगर्दा नेपालको गरिबी दर करिब २१ प्रतिशतमा भरेको अनुमान छ । अल्पविकसित मुलुकहरूलाई विकसितको तहमा पुऱ्याउन तय गरिएको साभ्भा आधारपत्रमा गरिबी निवारण, सामाजमा विद्यमान असमानता, समृद्ध मुलुक र जलवायु परिवर्तनका असरलाई कम गर्ने लगायत प्रमुख मुद्दा समेटिएका छन् । ती लक्ष्य एवम् योजना पूरा गर्न सरकारले हरेक वर्ष आवश्यक बजेट विनियोजन गर्दै जानुपर्छ । १५ वर्षको लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक आर्थिक स्रोत जुटाउने र परिचालन गर्ने कार्य पनि कम चुनौतीपूर्ण छैन ।

अन्त्यमा,

नेपालमा गरिबी निवारणका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् । गरिबी निवारण कोष, ग्रामीण स्वावलम्बन कोष, युवा तथा साना उद्यमी स्वरोजगार कोष र सहकारी विकास कोष लगायत पनि गरिबी निवारणकै प्रमुख उद्देश्यका साथ स्थापना गरिएका हुन् । यस अतिरिक्त विभिन्न सरकारी निकाय, सहकारी र गैरसरकारी क्षेत्रबाट समेत गरिबी निवारणको क्षेत्रमा विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालित छन् । तर एकातिर उनीहरू बीच समन्वय छैन भने अर्कोतिर यस्ता कार्यक्रमहरूको अभिलेख नै नरहेको अवस्था पनि विद्यमान छ । यसले गर्दा कतै दोहोरोपन र कतै कार्यक्रम नै नपुगेको अवस्था पनि छ । एकै लक्ष्यका साथ स्थापना हुने संयन्त्र वा निकाय र उस्तै खालका कार्यक्रमहरू समन्वयात्मक रूपमा सञ्चालन हुन सके त्यसको प्रभावकारिता अभिवृद्धि सम्भव हुन्छ । यसैले यसतर्फ ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

निश्चय नै गरिबी निवारण चुनौतीपूर्ण छ । तर यो असम्भव छैन । यसका लागि एकातिर सम्बन्धित निकायहरू बीच समन्वयको खाँचो छ भने अर्कोतिर राजनीतिक प्रतिबद्धता र अठोट एवम् स्थायित्वको पनि उत्तिकै आवश्यकता छ । रोजगारीको उपलब्धता, पेशा, व्यवसाय गर्ने अवसर र वातावरण, उत्पादनशील क्षेत्रमा संलग्नता वृद्धि, शिक्षाको

अवसर, स्वास्थ्य सेवाको सुविधा, खाद्यान्नको उपलब्धताका साथै आधारभूत सुविधाहरू उपलब्ध गराउने तथा हरेक क्षेत्रमा नागरिक पहुँच अभिवृद्धि गर्दै जान सकेमा जनताको जीवनस्तर उकास्दै मानवोचित जीवनयापन गर्ने अवसर समेत उपलब्ध हुन सम्भव हुन्छ। यसले समतामूलक समाज निर्माण तथा सामाजिक न्याय समेत सुनिश्चित हुने भएकाले गरिबी निवारणका लागि गरिने प्रयासहरू र सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरू सोही बमोजिम तय गरिनु उचित हुन्छ।

नेपालको संविधानले सबै किसिमका विभेदको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्ने अठोट गरेको छ। त्यसो त यस्तो उद्देश्य विगतमा पनि नलिइएको होइन तर युगान्तकारी परिवर्तन

पछि स्थापित लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाप्रतिको आम जनताको अपेक्षा र भरोसा विशेष खालको छ। यसर्थ संविधानको भावना र मर्म अनुरूपको उद्देश्य हासिल गर्न सम्बन्धित पक्षहरूको अठोट र प्रतिबद्धता वाञ्छनीय छ।

vinodnepal@yahoo.com

सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको संविधान २०७२।
- चौधौँ योजना, (२०७३/७४-२०७५/७६) राष्ट्रिय योजना आयोग।
- आर्थिक सर्वेक्षण, २०७२/७३।
- केन्द्रीय तथ्यांक विभागका प्रकाशनहरू।
- विभिन्न मितिका राष्ट्रिय दैनिक प्रकाशन।

नेपालमा स्थानीय स्तरको योजनाको प्रभावकारिता

हिरालाल रेग्मी *

परिचय

वर्तमान समयमा हरेक क्षेत्रमा योजना बहुचर्चित रूपमा स्थापित भएको शब्दावली हो। आर्थिक तथा विकास योजना मूलतः आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित छ। अर्थतन्त्रभित्र उपलब्ध साधन तथा स्रोतको अधिकतम ढंगबाट परिचालनका माध्यमबाट तोकिएको समय अवधिभित्र निश्चित आर्थिक, सामाजिक तथा राजनैतिक उद्देश्यहरू प्राप्त गर्ने गरी केन्द्रीय योजना संगठनद्वारा नियोजित तरिकाबाट अर्थतन्त्रमा आर्थिक क्रियाकलापहरू माथि गरिने नियन्त्रण तथा निर्देशन नै आर्थिक योजना हो। आर्थिक योजनाका विभिन्न प्रकारहरू मध्ये स्थानीय विकास योजना पनि एक हो। राज्य सञ्चालनका लागि संवैधानिक रूपमा व्यवस्था गरिएका गा.वि.स., नगरपालिका तथा जि.वि.स. आदि जस्ता स्थानीय स्तरका निकायहरूबाट निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने योजनाहरूलाई स्थानीय विकास योजना वा स्थानीय स्तरको योजना भनिन्छ। स्थानीय विकास योजनाले जनसहभागितामूलक विकास पद्धतिलाई अनुसरण गरेको छ। केन्द्रीय स्तरबाट तयार भइ केन्द्रीय स्तरकै सक्रियतामा कार्यान्वयन गरिने योजनाले स्थानीय आवश्यकतालाई संबोधन गर्न नसकेको र स्थानीय स्तरका समस्याहरूलाई पूर्णतः समाधान गर्न नसकेकोले नै जनसहभागितामूलक योजना निर्माण प्रक्रियाको थालनी भएको हो। स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने साधन तथा स्रोतको पहिचान तथा परिचालनका माध्यमबाट स्थानीय जनताको आवश्यकतालाई पूरा गर्ने गरी स्थानीय स्तर वा निकायबाट तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरिने योजना नै स्थानीय विकास योजना हो। नेपालको सन्दर्भमा पनि सातौँ पञ्चवर्षीय योजना पश्चात् स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने परिपाटीको व्यवस्था हुँदै आएको छ। नेपालका स्थानीय निकाय तथा संगठनहरू आर्थिक, सामाजिक तथा मानव संसाधनका दृष्टिकोणले त्यति सबल र सक्षम नभएकोले तल्लो स्तरका जनताले योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको दायित्व तथा जिम्मेवारी वहन गर्दा त्यसमा अनेकौँ समस्या

तथा चुनौतीहरू देखिएका छन्। आवधिक आर्थिक योजनाको शुरुवातको छ दशक लामो समय बितिसकदा पनि योजनाले निर्दिष्ट गरेका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू अपेक्षित रूपमा पूरा हुन नसकेको सन्दर्भमा स्थानीय विकास योजनाले जनतामा विकासको लहर उछाल गरेको भए तापनि विकास कार्यक्रमहरू दीगो र फलदायी बन्न सकिरहेका छैनन्। यी यस्तै सेरोफेरोमा केन्द्रित रही नेपालमा आर्थिक योजना तथा स्थानीय स्तरको योजनाको शुरुवात तथा यसको प्रभावकारिता, स्थानीय विकास योजना तर्जुमाका प्रक्रिया तथा चरणहरू र यसको कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई प्रष्ट पार्ने उद्देश्य अनुरूप यो लेख तयार पारिएको छ।

नेपालको सन्दर्भमा स्थानीय स्तरको योजना : अर्थ, विशेषता र महत्व

मुलुकले अपनाएको आर्थिक नीति, आर्थिक व्यवस्था, राजनैतिक प्रणाली आदि जस्ता पक्षहरूले योजनाको स्वरूप निर्धारणमा प्रभाव परेको हुन्छ। योजनाबद्ध आर्थिक विकासको पद्धतिलाई अपनाउँदै आएका मुलुकहरूले विभिन्न स्वरूपको योजना पद्धतिलाई प्रयोगमा ल्याएको देखिन्छ। प्रायशः विकासोन्मुख मुलुकहरूले हालका वर्षहरूमा स्थानीय स्तरको योजना (Local Level Planning) लाई बढी मात्रामा प्रयोगमा ल्याएको पाइन्छ। स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुने साधन तथा स्रोतको आंकलनका आधारमा स्थानीय आवश्यकता पूरा गर्ने र स्थानीय स्तरका समस्याहरूको समाधानार्थ संवैधानिक रूपमा गठन भएका स्थानीय निकायहरूबाट नै तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएका योजनाहरूलाई स्थानीय स्तरको योजना भनिन्छ। स्थानीय विकास योजना सम्बन्धित स्थानको कृषि, घरेलु उद्योग, शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, सिंचाइ तथा यातायात आदि जस्ता क्षेत्रको विकासको लागि स्थानीय निकाय तथा तहबाट निर्माण गरिन्छ। यी योजनाले स्थानीय सीप, श्रम, प्रविधि, स्रोत तथा साधनको उचित सदुपयोग र परिचालन गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँदछ। यस किसिमका योजनाहरूको माध्यमबाट स्थानीय स्तरमा आर्थिक तथा सामाजिक

* उपप्राध्यापक, धवलागिरि बहुमुखी क्याम्पस, बागलुङ।

संरचनामा आमुल परिवर्तन ल्याउन सक्ने अपेक्षा गरिएको हुन्छ । केन्द्रीय स्तरबाट योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिँदा त्यसको प्रभावकारिता न्यून हुँदै गएको, विकासको प्रतिफल लक्षित वर्गसम्म पुग्न नसकेको, सर्वसाधारण र सिमान्तकृत वर्ग तथा समुदायको वास्तविक अवस्थामा अपेक्षित सुधार आउन नसकेको र माथिबाट लादिने योजनाहरूमा जनसहभागिता पनि कम हुने गरेको देखिएकोले जनसहभागितामा आधारित विकास पद्धति अनुरूप नै स्थानीय स्तरको योजनाको महत्व बढ्न गएको हो । स्थानीय स्तरको योजनालाई अर्को अर्थमा स्थानीय विकास योजना (Local Development Planning) पनि भनिन्छ । विकासोन्मुख मुलुकहरूमा लामो समयसम्म केन्द्रद्वारा तयार गरी स्थानीय स्तरमा कार्यान्वयनका लागि लुगिएका योजनाहरूले अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकेन । योजनाहरूमा ठुलो परिमाणमा लगानी भइसक्दा पनि स्थानीय तहमा आर्थिक, सामाजिक, भौतिक पुर्वाधार, मानवीय विकास तथा अन्य क्षेत्रमा प्रगति हुन नसकेको र गरिबी, आय असमानता भन् भन् बढ्दै गएको देखिएकोले यसको निराकरणका लागि प्रत्यक्षतः जनसहभागितामा आधारित विकासो दृष्टिकोण अनुरूप स्थानीय योजनालाई विशेष महत्व दिन थालिएको हो । आफ्नो स्थानीय निकायमा उपलब्ध आर्थिक, भौतिक तथा मानवीय स्रोत साधनको सीमाभित्र रही स्थानीय जनताहरूले नै आफ्नो आवश्यकता र समस्याको पहिचान गरी उनीहरूबाटै योजना तयार गर्न लगाई उनीहरूबाटै कार्यान्वयन, अनुगमन र दीगोपनामा जोड दिने गरी लागु गरिने योजना नै स्थानीय हो । स्थानीय स्तरमा तयार गरिने यस किसिमको विकासो योजनाहरू स्थानीय स्तर अनुसार नै कार्यान्वयन गरिने तथा स्थानीय साधन तथा स्रोत उपयोग गरी स्थानीय जनताको आवश्यकता पूरा गर्दै लैजानेतर्फ केन्द्रित गरिन्छन् । केन्द्रीय स्तरबाट योजना तर्जुमा गरी केन्द्रीय योजना आयोगकै सक्रियतामा कार्यान्वयन गरिने प्रक्रियाको असफलता पश्चात् विकेन्द्रीकरण, आत्मनिर्भर दृष्टिकोण तथा जनसहभागितात्मक विकासो दृष्टिकोणको सोच अनुरूप आफ्नो विकास आफैं गर्नुपर्ने र परम्परागत मान्यताहरू तथा विकासका आधुनिक सिद्धान्तहरूलाई परस्परमा पूरक बनाउँदै विकासको प्रतिफल समग्रमा पुग्नुपर्ने सोच अनुरूप नै स्थानीय स्तरको योजनालाई बढी प्राथमिकता दिन थालिएको हो । जनसहभागितामा आधारित विकास कार्यक्रमहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयन स्थानीय स्तरबाट नै सम्पन्न हुने कारण त्यसलाई स्थानीय विकास योजना मान्न सकिन्छ । यस तरिकाबाट

विकास योजनाहरू तयार गरिँदा प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित जनताले आफ्नो आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक तथा समग्र पक्षको योजना तथा कार्यक्रम स्वयम तयार गरी आफ्नै बलबुतामा त्यस प्रकारका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दछन् र त्यसमा केही मात्रामा केन्द्रीय योगदान समेत रहन सक्दछ (शर्मा, २०६६)।

योजनाबद्ध तरिकाबाट विकासो पद्धति थालनी भएको पनि छ दशक पुगिसकेको छ । वि.सं. २०१३ सालदेखि शुरु भएको योजनाबद्ध विकासो ढाँचा अन्तरगत हालसम्म १३ वटा आवधिक योजनाहरू सम्पन्न भइसकेका छन् भने १४ औं योजनाको कार्यान्वयनका क्रममा हामी रहेका छौं । विश्व जगतमा अपनाइएका नयाँ नयाँ विकासका आधार तथा मोडेलसँगै नेपालले पनि आफूलाई समाहित गर्दै आएको छ । मूलतः चौथो आवधिक योजना (२०२७-२०३२) मा देशलाई विभिन्न विकास क्षेत्रमा विभाजन गरी विकास केन्द्रको स्थापना र केन्द्रबाट विकास मार्गहरूको अवधारणाको शुरुवात गरिएको थियो । पाँचौ योजना (२०३२-०३७) पछि एकीकृत ग्रामीण विकास कार्यक्रम र जनताका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने जस्ता अवधारणाहरूले ठुलो चर्चा पाएको थियो । अझ त्यस समयमा सन् २००० सम्ममा जनताका न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता पूरा गरी एशियाली जीवनस्तरको मापदण्डमा नेपाललाई पुऱ्याउने राष्ट्रिय अठोट पनि गरिएको थियो । समाजमा न्यून आय भएका र पछाडि पारिएका परिवार वा व्यक्तिहरूको आर्थिक तथा सामाजिक उत्थान गर्ने अभिप्रायले साना किसान विकास आयोजना, ग्रामीण महिलाका लागि उत्पादनशील कार्यक्रम, कामका लागि खाद्यान्न कार्यक्रम, एकीकृत ग्रामीण विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएको भए तापनि गरिबी निवारणको नामले विकास कार्यक्रमको शुरुवात सातौं योजना (२०४२-२०४७) देखि भयो भने आठौं योजना (२०४९-२०५४) ले ग्रामीण विकास र गरिबी निवारणलाई विशेष जोड दियो । त्यस अघि पनि विकेन्द्रीकरणका माध्यमबाट स्थानीय निकायहरूलाई सबलीकरण गर्न खोजिएको भए तापनि यिनीहरूको अवस्थामा अपेक्षित सुधार र परिवर्तनका संकेतहरू देखिन सकेनन् । आठौं योजनाकालमा आएर सरकारले स्थानीय निकायहरूलाई अनुदान रकम उपलब्ध गराउने र स्थानीय जनप्रतिनिधिहरू मार्फत् जनसहभागिता परिचालन गरी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन समेत गर्दै लैजाने नीति अख्तियार गरेपश्चात् स्थानीय स्तरको योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनको गति अघि

बढ्न थालेको हो । यस क्रममा कारोबारीय तथा रुपान्तरणीय सामाजिक परिचालन कार्यक्रमका माध्यमबाट स्थानीय निकायहरूमा व्यापक मात्रामा जनसहभागिता वृद्धि गरी स्थानीय योजना तथा कार्यक्रमको पहिचान, उद्देश्य निर्धारण, कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र पुनः कार्यक्रम तर्जुमामा लक्षित र सरोकारवाला लाभान्वित वर्गको प्रत्यक्ष भूमिका रहने गरी उनीहरूलाई नै कार्यक्रमको वा योजनाको स्वरूप र प्रतिफलबारे बोध गराउने उद्देश्य स्वरूप स्थानीय स्तरको योजनालाई विशेष महत्व दिन थालिएको छ । प्रजातन्त्रको पुनर्बहाली सँगसँगै विकेन्द्रीकरणको प्रयासलाई थप प्रभावकारी बनाउने प्रयास गरियो । जिल्ला विकास समिति ऐन, नगरपालिका ऐन र गा.वि.स. ऐनलाई वि.सं. २०४८ सालमा संशोधन गरियो । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ र नियमावली २०५६ ले जि.वि.स., नगरपालिका र गा.वि.स. हरूलाई स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका लागि विशेष व्यवस्था गरेको देखिन्छ र यिनीहरूलाई लगभग अर्धव्यवस्थाका सबै क्षेत्रहरूमा खर्चको जिम्मेवारी सम्बन्धी अधिकार छुट्टाछुट्टै रुपमा प्रदान गरेको छ । यी ऐन तथा नियमावलीले स्थानीय निकायलाई अधिकार सम्पन्न गराउँदै उनीहरूलाई आफ्ना अधिकार मान्न सक्षम बनाउने गरी विकासको Bottom to Top Approach को मान्यतालाई जोड दिइएको छ ।

स्थानीय तहमा व्यवस्था गरिएका जि.वि.स., नगरपालिका र गा.वि.स. हरूलाई स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको सम्पूर्ण जिम्मेवारी तोकिएको भए तापनि लामो समयसम्म स्थानीय निकायहरूको निर्वाचन हुन नसकेको कारणले गर्दा स्थानीय निकायहरू निर्वाचित जनप्रतिनिधि विहीन अवस्थाबाट सञ्चालित छन् । सम्वत् ०६२/०६३ को जनआन्दोलनबाट उपलब्धि स्वरूप लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान-२०७२ जारी भइसकेको यस परिस्थितिमा संविधानले व्यवस्था गरे अनुरूप स्थानीय निकायहरूलाई हालसम्म प्राप्त भइरहेको अधिकार अब के कसरी संस्थागत रुपमा कार्यान्वयन हुने हो यो चुनौतीको विषय बन्न पुगेको छ । प्रमुख रुपमा केन्द्रबाट प्राप्त हुने अनुदानमा नै निर्भर रहँदै आएका स्थानीय निकायहरूको आर्थिक स्रोत साधनहरूको बाँडफाँड र परिचालन के कसरी हुने हो त्यस बारेमा टुंगो लगाउने कार्य पनि सोचे जति सहज छैन ।

नेपालमा स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमाका चरणहरू

उपलब्ध साधन तथा स्रोतलाई कहाँ ? कहिले ? कसरी र कसले परिचालन गर्ने भन्ने निर्णय लिने प्रक्रिया अर्थात् भविष्यमा गरिने कार्यहरू निकर्षित गर्ने प्रक्रिया नै योजना तर्जुमा हो । सीमित स्रोत तथा साधनको अधिकतम ढंगबाट परिचालन गरी अधिकतम लाभ प्राप्त गर्न, असीमित आवश्यकताको प्राथमिकीकरण गरी कार्यान्वयन गर्न, बाह्य स्रोतको खोजी गरी परिचालन गर्न दीगो विकास र जन सहभागिता सुनिश्चित गर्न, लगानीमा दोहोरोपन हटाई साधनको दुरुपयोग रोक्नका लागि योजना तर्जुमा प्रक्रियाको ठुलो महत्व रहेको हुन्छ । सामान्यतः उपलब्ध साधन तथा स्रोतको पहिचान गरी त्यसको सीमाभित्र रही जुनसुकै प्रकारको योजनाको तर्जुमा तथा निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन जस्ता आधारभूत चरणहरू अपनाइने गरिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ तथा नियमावली २०५६, स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन कार्यविधि २०६९ मा स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमाका निश्चित चरणहरू निर्दिष्ट गरिएको छ । वि.सं. २०५९ सालसम्म स्थानीय निकायहरूमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू सहितको गाउँ/नगर परिषद् तथा जिल्ला परिषद्बाट स्थानीय स्तरका योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई अनुमोदन गरेपश्चात् कार्यान्वयनमा ल्याउने गरिन्थ्यो । वि.सं. २०५४ मा भएको पछिल्लो स्थानीय निर्वाचन पश्चात् हालसम्म कुनै पनि तहको स्थानीय निर्वाचन हुन नसकेकोले २०५९ साल पश्चात् सरकारले व्यवस्था गरे अनुरूपको कार्यविधि अनुसार स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने गरिएको छ । २०५९ साल पश्चात् केही वर्षसम्म गा.वि.स. सचिव, नगरपालिकाका कार्यकारी अधिकृत तथा स्थानीय विकास अधिकारीलाई स्थानीय निकायको प्रतिनिधि मानी उनीहरू मार्फत् नै सरोकारवालाको समन्वयमा स्थानीय निकायमा नेपाल सरकारबाट उपलब्ध हुने बजेट बाँडफाँड गर्ने र योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरियो । ०६२/०६३ को जनआन्दोलन पश्चात् स्थानीय निकायमा क्रियाशील राजनैतिक दल, सामाजिक संघसंस्था तथा विषयगत कार्यालयहरूको संयन्त्र मार्फत् स्थानीय स्तरका योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरियो । यस अवधिमा खास गरेर धेरैजसो स्थानीय निकायमा दलीय भागबण्डा तथा ठुलो दलको बल मिच्याइमा योजना तथा कार्यक्रम निर्माण गरी सोही अनुसार स्थानीय निकायमा उपलब्ध बजेटलाई

बाँडफाँड गर्ने कार्यहरू समेत भए । गा.वि.स.मा आउने अनुदान रकम राजनैतिक दलका नेताहरूले भागबण्डा लगाउने र कागजमा मात्र योजना सम्पन्न भएको देखाउने जस्ता प्रवृत्ति पनि यदाकदा हुने गरे । दलीय संयन्त्रलाई स्थानीय निकायका विकास निर्माणको सम्पूर्ण कार्यको जिम्मा लगाउँदा केही कमी कमजोरीहरू देखिएकोले वि.सं. २०६९ सालदेखि रुपान्तरणीय सामाजिक परिचालनका माध्यमबाट गा.वि.स. र नगरपालिकाका वार्डहरूमा नागरिकहरूको भेलाबाट वडा नागरिक मञ्चको गठन गरी हरेक वडाका वस्ती स्तरबाट योजना तथा कार्यक्रम छनोट गरी वडा भेलाबाट तिनलाई अनुमोदन गराई एकीकृत योजना तर्जुमा समिति मार्फत् प्रत्येक योजना तथा कार्यक्रममा बजेट विनियोजन गरी गाउँ तथा नगर परिषदबाट अनुमोदन र निर्णय गरी योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने कार्यको व्यवस्था मिलाइएको छ । यसको अतिरिक्त जिल्ला विकास योजना तर्जुमा गर्दा पनि विभिन्न चरणहरू पूरा गरी योजनामा जनसहभागिता गराउने गरिएको छ । योजना निर्माणमा व्यापक जनसहभागिता हुन सकोस् र विकास निर्माणका कार्यमा स्थानीय उपभोक्ताहरूको अपनत्व कायम रहन सकोस् भन्ने अभिप्रायले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ ले सो अनुसारको योजना निर्माणका विभिन्न चरणहरूको व्यवस्था गरेको छ ।

नेपालमा वि. सं. २०१३ सालदेखि नै योजनाबद्ध विकास कार्यक्रम अघि बढेको भए तापनि विकासको प्रतिफल सीमान्तकृत क्षेत्र, वर्ग र समुदायसम्म पुग्न नसकेको र विकासको मूल प्रवाहबाट धेरै जनजाति, वर्ग, समुदाय र क्षेत्र समेटिन नसकेकोले सहभागितामूलक समावेशी योजना तर्जुमा प्रक्रिया मार्फत् गाउँ क्षेत्रमा बसोबास गर्ने सबै नागरिक विशेष गरेर आर्थिक तथा सामाजिक रूपले अति विपन्न र वञ्चितमा परेका समुदायको क्षमता विकास एवम् सशक्तीकरणका माध्यमबाट उपलब्ध साधन स्रोत, सेवा सुविधामा पहुँच, निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता, नियन्त्रण एवम् स्वामित्व सिर्जना गरी सेवा प्रदायकलाई विपन्न समुदायका हितमा निर्णय गर्ने कार्यमा प्रभाव पार्दै उत्तरदायी एवम् प्रभावकारी रूपमा सेवा प्रवाहबाट जीवन स्तरमा सुधार ल्याई गरिबी निवारणको लक्ष्यमा सहयोग पुऱ्याई समृद्ध नेपाल निर्माणको लक्ष्य पूरा गर्ने अभिप्रायका साथ स्थानीय स्तरको योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनलाई नेपाल सरकारले प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाएको छ । स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा कार्यविधि-२०६९ को दफा २० को उपदफा ५ मा व्यवस्था

भए अनुसार सहभागितामूलक र समावेशीपूर्ण स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा विभिन्न चरणहरूको समय सीमा सहित गर्ने गरिएको पाइन्छ ।

स्थानीय स्तरको योजनाको महत्व

स्थानीय विकास योजना अर्थात् स्थानीय स्तरको योजनाले, केन्द्रीय स्तरको योजनाले समाहित गर्न नसकेका वर्ग, समुदाय र क्षेत्रलाई विकासको मूल प्रवाहमा समेटी विकासका हरेक चरणमा जनसहभागिता जुटाउनमा भूमिका खेलेको हुन्छ । ग्रामीण अर्थतन्त्रको बाहुल्यता रहेको, साधन तथा स्रोतहरू छरिएर रहेको, लामो समयसम्मको विकास प्रक्रियाले सम्बोधन र समाहित गर्न नसकेको वर्ग, समुदाय तथा क्षेत्र ठुलो रहेको, सुकिलामुकिला र संभ्रान्त वर्गको निर्देशनमा योजना कार्यान्वयन हुने गरेको हाम्रो जस्तो मुलुकमा स्थानीय स्तरको योजनाको ठुलो महत्व रहेको हुन्छ । देशको सर्वाङ्गीण विकासका लागि स्थानीय स्तरको योजनाले खेल्न सक्ने भूमिकालाई निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१. स्थानीय निकायमा छरिएर रहेका साधन तथा स्रोतको अधिकतम मात्रामा उपयोग गर्न सकिने र अधिकतम लाभ लिन सकिने अवस्था पैदा गराउँदछ ।
२. योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा लाभग्राही वर्गको नै संलग्नता गराउने हुँदा योजनाप्रति अपनत्व कायम हुने र योजनामा दीगोपना आउने हुन्छ ।
३. आफ्नो वास्तविक अवस्था र समस्याको पहिचान गरी समाधानका लागि आफै योजना तथा कार्यक्रम बनाउन सक्ने अवसर प्रदान गर्ने हुँदा योजनाको प्रत्येक चरणमा व्यापक जनसहभागिता वृद्धि गराउँदछ ।
४. योजना तर्जुमादेखि कार्यान्वयन तथा अनुगमनसम्म नागरिकहरूको प्रत्यक्ष संलग्नता हुने हुँदा गुणस्तरीय योजना निर्माणमा सहयोग पुग्न जान्छ ।
५. समाजमा पछाडि परेका तथा पारिएका सिमान्तकृत वर्ग, समुदाय, जातजाति आदिलाई पनि विकासको मूल प्रवाहमा समाहित गराउँदछ ।
६. स्थानीय निकायलाई अधिकार सम्पन्न गराउँदै उनिहरूलाई आफ्नो अधिकार माग्न सक्षम बनाउने दिशातर्फ उन्मुख गराउँदछ ।
७. नागरिकलाई अधिकार खोज्ने मात्र नभई राज्य र समाजप्रतिको दायित्व र कर्तव्य निर्वाह गर्ने भूमिकाबारे

सुसूचित गराउँदछ ।

८. आर्थिक तथा सामाजिक रूपले अति विपन्न र वञ्चितमा परेका समुदायको क्षमता विकास तथा सशक्तीकरणमा सहयोग पुऱ्याउँदछ ।
९. योजना तर्जुमा, प्राथमिकीकरण, कार्यान्वयन, मूल्याङ्कन र स्रोत साधनको समानुपातिक बाँडफाँडका प्रत्येक चरणमा नागरिकको विशेष गरेर विपन्न एवम् वञ्चितमा परेका समुदायको समावेशीमूलक सक्रिय सहभागिता एवम स्वामित्व सिर्जना गराउँदछ ।
१०. स्थानीय निकायहरूको काम गर्ने तौरतरिका, व्यवहार, अभ्यास, शैली तथा प्रवृत्तिमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याई नीतिगत, कानुनी एवम संस्थागत स्वरूपमा सुधार एवम परिवर्तन ल्याइदिन्छ ।
११. जनसहभागितामा आधारित विकासको अवधारणालाई आत्मसाथ गर्ने भएकोले योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा आम नागरिकको चासो बढ्दै जान्छ ।
१२. स्थानीय आवश्यकता र संभावनाहरूको वास्तविक पहिचान हुने हुँदा सोही अनुसारको योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने प्रक्रियाले गर्दा योजनाहरू छिटो तथा छरितोसँग सम्पन्न गर्न सकिने हुन्छ ।
१३. स्थानीय निकायहरूलाई सबलीकरण गर्दै लैजान्छ ।
१४. स्थानीय स्तरका मानवीय तथा गैरमानवीय साधन तथा स्रोतको पहिचान र परिचालनमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।
१५. स्थानीय स्तरबाट निर्माण तथा सञ्चालन हुने योजनाहरूले श्रमप्रधान प्रविधिलाई जोड दिने हुनाले बढ्दो बेरोजगारी समस्यालाई कम गर्न सकिने हुन्छ ।
१६. स्थानीय आवश्यकतालाई पूरा गर्ने योजनाहरू स्थानीय स्तरबाटै निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने परिपाटीले योजनाहरूमा आर्थिक साभेदारी बढाउन सजिलो हुन्छ ।
१७. ग्रामीण तहमा उपलब्ध हुने साधन तथा स्रोतको परिचालन गर्दै साना तथा घरेलु उद्योग वा लघुउद्यम विकासका लागि समेत योगदान पुऱ्याउन सक्दछ ।
१८. स्थानीय स्तरमा प्राप्त सबै किसिमका स्रोतहरूको संरक्षण, संबर्द्धन परिचालन र उपयोग गर्ने अवसर स्थानीय जनतालाई दिने हुँदा साधन तथा स्रोतको संरक्षण हुनुको साथै वातावरणीय संरक्षण पनि हुन जान्छ ।
१९. स्थानीय विकास योजनामा योजना तर्जुमा तथा

कार्यान्वयनमा स्थानीय व्यक्तिहरू नै संलग्न हुने भएकोले योजनाहरूमा ग्रामीण जनताहरूको आकाङ्क्षा र आवश्यकता प्रतिबिम्बित हुन्छ ।

२०. स्थानीय स्तरको योजनाले राजनैतिक स्थायित्व, असल शासन, जैविक विविधताको संरक्षण, सामाजिक न्याय, सुरक्षाको प्रत्याभूति समानता आदि जस्ता आधारभूत परिकल्पनाहरूको स्थापनामा जोड दिन्छ ।

स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या/चुनौतीहरू

नेपालमा स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका सन्दर्भमा देखिएका समस्याहरूलाई निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. स्थानीय निकायहरू मुख्यतः अधिकांश गा.वि.स.हरू र केही नगरपालिकाहरूको संस्थागत स्वरूप कमजोर रहनु र प्रशासनिक दक्षता कम रहनुले योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा अनुगमनमा समस्या पैदा हुनु ।
२. केही नगरपालिकाहरूले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ ले दिएको अधिकार प्राप्त गरी स्वायत्त निकायको रूपमा कार्य सम्पादन गरेको पाइए तापनि गा.वि.स.हरू जिल्ला विकास समितिको मातहतमा सञ्चालित हुनुपर्ने स्थितिले गर्दा स्वायत्तताको अभावमा योजनाको सफल कार्यान्वयनमा समस्या पैदा हुनु ।
३. गा.वि.स.हरूलाई स्वायत्तता प्रदान गर्दा उनीहरू सक्षम र बलिया भए भने जि.वि.स.को अधिकार कटौति हुन्छ र आफ्नो अवस्था कमजोर हुन्छ भन्ने मनोग्रन्थीले काम गरेको पाइनु । यो स्थितिले गर्दा पनि गा.वि.स.हरूलाई संस्थागत रूपमा बलियो बनाउनपट्टि ध्यान कम पुगेकोले स्थानीय स्तरको योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा फितलोपना रहिरहनु ।
४. रुपान्तरणीय सामाजिक परिचालनको मर्म अनुसार योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमनको अभ्यासमा लक्षित वर्गको संलग्नता न्यून रहनु र समाजका हुनेखाने वर्ग र राजनैतिक दलका नेताहरूकै हालीमुहाली र वर्चस्व रहिरहनु ।
५. लामो समयसम्म निर्वाचित प्रतिनिधि विहिन अवस्थामा स्थानीय निकायहरू सञ्चालित भएकोले स्थानीय निकायहरूमा योजना तर्जुमा प्रक्रियालाई व्यावहारिक

- भन्दा पनि औपचारिकतामा सीमित गरिनु ।
६. स्थानीय स्तरमा निर्माण तथा कार्यान्वयन गरिने योजनाहरूमा मानवीय तथा सामाजिक विकासको क्षेत्रमा भन्दा पूर्वाधार विकासका क्षेत्रमा जनचासो तथा योजना/कार्यक्रमहरूको माग बढी हुनु । पूर्वाधारको विकासलाई मात्र विकास भन्ने प्रवृत्तिको विकास हुनु ।
 ७. स्थानीय निकायमा राज्यबाट प्राप्त हुने अनुदान रकम तथा आन्तरिक स्रोत साधनको आंकलन नगरी आन्तरिक क्षमताले नभ्याउने गरी योजनाहरूको चाड बनाउनु ।
 ८. स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा कार्यविधि-२०६९ मा उल्लेख गरिएका योजना निर्माण अर्थात् तर्जुमा गर्दा ध्यान दिनुपर्ने योजना प्राथमिकताका आधारहरूलाई पालना नगरी विना प्राथमिकताका योजनाहरू तर्जुमा गरिनु ।
 ९. धेरैजसो जनताबाट प्राथमिकताको सूचीमा परेका योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन नभई White Shirt वालाले भने अनुसारका योजनाहरू कार्यान्वयन हुनु ।
 १०. अभै पनि योजना कार्यान्वयनको ढाँचा तलबाट माथितर्फ (Bottom to Top Approach) भन्दा पनि माथिबाट तलको (Top to Bottom Approach) को अभ्यासमा रहेको पाइनु ।
 ११. स्थानीय निकायमा तर्जुमा तथा कार्यान्वयन हुने अधिकांश योजनाहरू भौतिक पूर्वाधारतर्फ हुने गरेको पाइनुले गरिबी न्यूनीकरणमा खासै टेवा पुऱ्याउन नसकेको तथा गरिबको आवाजलाई संबोधन गर्न नसकेको पाइनु । जसले गर्दा सिमान्तकृत वर्ग समुदाय अभै पनि विकासको मूल प्रवाहबाट टाढा रहेको देखिनु ।
 १२. स्थानीय स्तरमा तर्जुमा तथा निर्माण गरिने योजनाहरूमा श्रमदानमा भन्दा अनुदानमा जोड दिइएको पाइनु । योजनाहरूमा नागरिकहरूबाट पनि केही योगदान रहनुपर्दछ भन्ने सोचको विकास नहुनु र विकास निर्माणको काम भनेको मात्र राज्यको हो भन्ने सोचमा परिवर्तन आउन नसक्नु । आफ्नो समुदायको विकासमा श्रमदान गर्ने प्रवृत्तिमा ह्रास हुँदै जानु ।
 १३. स्थानीय स्तरको योजनाले व्यापक जनसहभागितामा वृद्धि गराउँदछ भनेर भनिए तापनि नेपालको सन्दर्भमा विकासे कार्यक्रम तथा योजनाहरूमा जनसहभागिता न्यून हुँदै गएको पाइनु ।
 १४. स्थानीय स्तरमा कार्यान्वयन गरिने योजनाहरूलाई कसरी सफल बनाउने भन्ने उद्देश्यले भन्दा पनि गठित उपभोक्ता समिति अधोषित ठेकेदारको रूपमा रूपान्तरित भएको अवस्था पाइनु । यसले गर्दा व्यावहारिक रूपमा योजनालाई कार्यान्वयनमा ल्याउनुको सट्टा कागजमा काम सम्पन्न भएको देखाई बजेट रकमलाई भागबण्डा लगाई खाने प्रवृत्तिको पूर्णतः अन्त्य हुन नसक्नु ।
 १५. स्थानीय स्तरमा कार्यान्वयन गरिने योजनाहरूमा परम्परागत तौरतरिकाको नै बढी प्रयोग भएको देखिनु ।
 १६. स्थानीय स्तरमा रहेका नागरिक तथा योजना तर्जुमा तथा निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने संयन्त्रमा रहने अधिकांश व्यक्तिहरूमा योजना तर्जुमाको अभ्यासका बारेमा सैद्धान्तिक ज्ञान तथा सचेतनाको अभाव रहनु ।
 १७. स्थानीय निकायको आफ्नै साधन तथा स्रोतबाट सञ्चालन हुने ससाना योजनाहरू भन्दा केन्द्रीय स्तरबाट कार्यान्वयन गरिने खालका ठूला प्रकृतिका आयोजनाहरू जस्तै: सडक निर्माण, विद्युतीकरण, भवन निर्माण आदिमा जनचासो बढेको देखिनु ।
 १८. स्थानीय स्तरमा सञ्चालित तथा कार्यान्वयन हुने योजनाहरूले जातिय विभेद, लैङ्गिक असमानता, भौगोलिक विकटता, वर्गीय अन्याय आदिलाई समाधान गर्न असफल जस्तै देखिएकोले यस किसिमको योजनाहरूमा सिमान्तकृत तथा पछाडि परेका वर्ग समुदायको चासो र सहभागिता घट्दै गएको देखिनु ।
 १९. स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन प्रक्रियामा अति राजनीतिकरण हुनु र योजना कार्यान्वयन गर्ने नीति फितलो हुनु ।
 २०. स्थानीय निकायहरूको अवैज्ञानिक सांगठनिक ढाँचा, ठुलो सङ्ख्या, परम्परावादी प्रशासनिक कार्यशैली तथा कमजोर मूल्याङ्कन प्रणाली ।
 २१. स्थानीय स्तरका योजना सञ्चालन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने बजेटको स्रोत केन्द्रीय अनुदान नै रहनु र अधिकांश स्थानीय निकायहरू आर्थिक स्रोतका हिसाबले अत्यन्तै कमजोर अवस्थामा रहेको पाइनु । स्थानीय निकायको आन्तरिक आय न्यून हुनु तथा आय वृद्धिको दीगो सम्भावना नहुनु । सम्पन्न पूर्वाधारहरूको सामान्य मर्मत संभारलाई पनि सरकारी अनुदानमै भरपर्ने प्रवृत्तिको पूर्णतः अन्त्य नहुनु ।

२२. स्थानीय निकायहरूमा योजनाबद्ध तथा व्यवस्थित शहरी विकास योजना नहुनाको कारण एक योजना निर्माणले अर्को योजनाको क्षति हुने स्थिति देखिनु ।
२३. गा.वि.स.हरूमा एउटै गा.वि.स. सचिवले ३/४ वटा गा.वि.स.को जिम्मेवारी लिनुपर्ने अवस्था तथा स्थानीय विकास अधिकारी, नगरपालिकाका कार्यकारी अधिकृत तथा गा.वि.स. सचिवहरू स्थानीय निकायको अध्यक्ष तथा कार्यकारी प्रमुख दुवैको भूमिकामा रहनुपर्ने अवस्था ।
२४. स्थानीय स्तरमा सञ्चालन हुने विकास निर्माणका योजनाहरूको गुणात्मक वृद्धिभन्दा संख्यात्मक वृद्धितर्फ लाग्ने मनोवृत्तिको विकास स्थानीय नागरिकमा हुनु ।
२५. स्थानीय निकायहरूमा अव्यवस्थित र अनियन्त्रित सडक निर्माण कार्यले भूक्षय तथा बोट बिरुवाको विनाश बढ्दै जानु ।

स्थानीय स्तरको योजना निर्माणमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

१. संविधानले व्यवस्था गरे अनुरूप जतिसक्दो छिटो स्थानीय तहको निर्वाचन गरी स्थानीय तहमा जनप्रतिनिधिको व्यवस्था गर्ने ।
२. योजनानिर्माणका प्रत्येक तह र चरणमा जनसहभागिताको सुनिश्चित गर्ने र भ्यालबाट योजना छिराउने संस्कृति तथा प्रवृत्तिको अन्त्य गर्ने ।
३. स्थानीय तहमा उपलब्ध प्रविधि, साधन तथा स्रोतको वास्तविक पहिचान र आंकलन गरी योजना तर्जुमा गर्ने ।
४. योजना तर्जुमा अभ्यासमा अति गरिब, दलित, जनजाति, महिला, सिमान्तकृत, अल्पसङ्ख्यक आदि वर्गलाई केन्द्रमा राख्ने वा महत्व दिने ।
५. Bottom to Top Approach का आधारमा मात्र योजना तर्जुमाको अभ्यास गर्ने ।
६. पूर्वाधार विकास भन्दा आयआर्जन, सशक्तीकरण, सहभागिता जुट्ने स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग हुने तथा सामाजिक र मानवीय संसाधन विकासलाई सहयोग पुग्ने खालका योजनामा बढी जोड दिने ।
७. योजनाको प्राथमिकताक्रम निर्धारण सम्बन्धी अभ्यासलाई अझ बढी वैज्ञानिक बनाउने ।
८. योजना तर्जुमाको अभ्यासलाई व्यवस्थित बनाउन सामाजिक परिचालन सम्बन्धी कार्यक्रमलाई सशक्त

- बनाउने ।
९. योजना तर्जुमाको वर्तमान भन्भटिलो तथा लामो प्रक्रिया छोट्याई चुस्त बनाउने यसको लागि स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ मा संशोधन गर्ने ।
१०. योजना कार्यान्वयनमा अनुदान भन्दा श्रमदानमुखी योजनाहरूलाई प्राथमिकता दिने ।
११. योजना निर्माणका प्रक्रिया अवलम्बन नगरी आएका योजनाहरू कार्यान्वयन नगर्ने ।
१२. हाल व्यवस्थापिका संसदका सदस्यहरू मार्फत् वितरण हुँदै आएको विकास सम्बन्धी बजेट स्थानीय तह मार्फत् परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
१३. तोकेको समयमा सम्पन्न गर्न नसक्ने प्रकृतिका योजनाहरू कार्यान्वयन गर्नको लागि सम्भौता नगर्ने ।
१४. योजनाहरू ठेकेदार मार्फत् सञ्चालन गर्दा न्यूनतम दरमा घटेर ठेक्का दिने प्रचलनको अन्त्य गर्ने ।
१५. योजना कार्यान्वयन ठेकेदार भन्दा उपभोक्ता समिति मार्फत् सञ्चालन गर्न जोड दिने र उपभोक्ता समितिमा इमान्दार, सक्रिय र स्थानीय समुदायबाट सर्वस्वीकार्य व्यक्तिहरू रहने व्यवस्था गर्ने ।
१६. योजना तर्जुमाका सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूलाई तालिम गोष्ठी आदिको व्यवस्था गरी सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
१७. अनुगमन र मूल्याङ्कनको प्रक्रियालाई बढी सशक्त बनाउने ।
१८. योजना तर्जुमाको अभ्यासमा विज्ञहरूको उपयोग गर्ने ।
१९. दीगो तथा वातावरणीय संरक्षण सम्बन्धी योजनाहरू कार्यान्वयनमा विशेष जोड दिने ।
२०. तोकिएको समयमा योजना सम्पन्न नगर्ने उपभोक्ता समितिहरू तथा ठेकेदारहरूलाई कारवाही गर्ने कडा कानूनको व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
२१. वितरणमुखी बजेट प्रणालीको अन्त्य गरी लागत स्टिमेट अनुसारको बजेट विनियोजन गर्ने परिपाटीको विकास गर्ने ।
२२. स्थानीय तहको लेखापरीक्षण व्यवस्थालाई औपचारिकता निर्वाह गर्ने रूपमा नलिई विश्वसनीय हिसाबले गर्ने व्यवस्था मिलाउने र सार्वजनिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाई आदिको व्यवस्था अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने ।

२३. स्थानीय तहमा पनि सरकारी क्षेत्र, निजी क्षेत्र, गैरसरकारी क्षेत्र सबैको समझदारीका आधारमा अघि बढ्ने पद्धतिको विकास गर्ने ।

निष्कर्ष

वास्तवमा स्थानीय स्तरमा तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरिने योजनाले स्थानीय आवश्यकता र आकाङ्क्षालाई प्रतिबिम्बित गरेका हुन्छन् । स्थानीय स्तरमा उपलब्ध साधन तथा स्रोतको यथोचित मूल्याङ्कन र आकलन गरी योजना निर्माण गरिने भएकोले सीमित साधन तथा स्रोतको अधिकतम उपयोग गर्न सकिने हुन्छ । योजनामा स्थानीयको अपनत्व हुने, दीगोपना हुने र नेपाल जस्तो भौगोलिक तथा आर्थिक परिवेश भएको मुलुकमा केन्द्रीय तहका योजनाहरू भन्दा स्थानीय स्तरमा तर्जुमा र कार्यान्वयन गरिने योजनाहरू नै बढी प्रभावकारी हुने देखिन्छ । राजनैतिक स्थायित्व कायम गरी नागरिकहरूलाई सुसूचित गर्दै योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा बढ्दो राजनैतिक हस्तक्षेपलाई कम गरी लक्षित वर्ग र आमनागरिकलाई नै योजना निर्माणका प्रत्येक तह र चरणमा सहभागी गराउने प्रक्रियाले जनसहभागिता बढाउँदछ । यस प्रक्रियाले योजनामा रहँदै आएको Trickle Down Effect लाई अन्त्य गराई Bootm to Top Approach को योजना पद्धतिलाई अँगाल्दछ । स्थानीय स्तरमा सञ्चालन हुने योजनाहरू प्रभावकारी हुने र जनसहभागितामूलक हुने भए तापनि यसको तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा अनेकौं चुनौती र समस्याहरू पनि देखिएका छन् । बदलिँदो राजनैतिक परिवेश अनुसार पहिलेका स्थानीय निकायहरूको पुनर्संरचना भैसकेको स्थितिमा स्थानीय तहको क्षेत्र र आधार फराकिलो बन्दै गएको छ । स्थानीय तहको सङ्ख्या (७४४, २०७३ साल फागुन २७ मा राजपत्रमा प्रकाशित) भए तापनि धेरै गा.वि.स. हरू मिलाएर गाउँपालिका र नगरपालिका बनाइएकोले क्षेत्र भन्नु फराकिलो बनेकोले स्थानीय स्तरमा तयार गरिने योजना तथा कार्यक्रमको भूमिका अझै महत्वपूर्ण हुने निश्चित छ । नेपालका स्थानीय निकायहरूको सांगठनिक र संस्थागत आधार बलियो नभैसकेको र मानव संसाधनको अवस्था पनि कमजोर रहेको स्थितिमा सशक्त र प्रभावकारी ढंगबाट योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने कार्य चुनौतिपूर्ण र अझै पेचिलो बन्ने निश्चित छ । वर्तमान संविधानले स्थानीय तहमा गाउँपालिका र नगरपालिका तथा जिल्ला तहमा जिल्ला समन्वय समितिको व्यवस्था गरी स्थानीय तहहरूलाई पहिलेको भन्दा पनि बढी

अधिकार र साधन स्रोत सम्पन्न गराउने व्यवस्था गरेको छ । तर अहिलेसम्मको राजनैतिक संरचना र विकासे प्रक्रियाबाट उपेक्षित जस्तै रहेका दुरदराजका स्थानीय निकायहरू आर्थिक, भौतिक तथा मानवीय संसाधन विकासको दृष्टिकोणले मजबुत रहेका छैनन् । वर्तमानमा राज्यको पुनर्संरचना गरिँदा सामर्थ्य, भूगोल, जनसङ्ख्या आदिजस्ता आधारलाई भन्दा पनि राजनैतिक उद्देश्य पूरा गर्ने मनशायबाट गरिएको जस्तो देखिनुले कतै स्थानीय तहहरू सबल हुनुको सट्टा भन्ने अस्तव्यस्त त हुने होइनन् ? भन्ने प्रश्न पनि खडा भएको छ । देशको विकासका लागि राजनैतिक दलहरूमा इमान्दारिता देखिनुको सट्टा सत्तालिप्सा मात्र बढी देखिनु, नागरिक समाजको सञ्जाल कमजोर देखिनु र उनीहरूमा सचेतनाको कमी रहनु, स्थानीय तहमा पर्याप्त मात्रामा आन्तरिक आर्थिक स्रोत नहुनु जस्ता कारणले लामो समयसम्म केन्द्रीय अनुदानमा नै स्थानीय तहहरू निर्भर रहनुपर्ने स्थितिको अन्त्य नभइञ्जेल योजना निर्माण प्रक्रिया तथा पद्धतिमा Top to Bottom Approach नै त हावी भइरहने होइन भन्ने कुरामा पनि सन्देह गर्न सकिने ठाउँ रहेको छ । लोकतन्त्रको अभ्यासका लागि जराधार भनेका नै स्थानीय निकायहरू हुन् । जबसम्म स्थानीय निकाय तथा तहहरू सबल र सक्षम हुँदैनन् तबसम्म लोकतन्त्र पनि बलियो र संस्थागत हुन सक्दैन । नेपालमा झण्डै २० वर्षदेखि स्थानीय निकायहरूको निर्वाचन नभएकोले १५ वर्षदेखि स्थानीय निकायहरू जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरू विहिन अवस्थाबाट सञ्चालित छन् । यस अवधिमा स्थानीय निकायमा जाने अनुदान रकमको बाँडफाँड र योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको कार्य सञ्चालन कहिले सरकारी कर्मचारी, कहिले दलीय संयन्त्र र पछिल्लो समयमा आएर रुपान्तरणीय सामाजिक परिचालन कार्यविधिका माध्यमबाट हुँदै आएको छ । यस किसिमको परिपाटीमा पनि अनेक खालका समस्या तथा कठिनाइहरू योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनका क्रममा देखा परेका छन् । राज्यका तर्फबाट प्रत्येक गा.वि.स. तथा नगरपालिकाहरूमा करोडौं बराबरको आर्थिक अनुदानको रकम पुगिसक्दा पनि यिनीहरूको अवस्थामा अपेक्षित परिवर्तन आउन सकेको छैन । लक्षित वर्ग र समुदायको जीवन स्तरमा पनि परिवर्तनका कुनै संकेतहरू देखिन सकेका छैनन् । भौतिक पूर्वाधारहरूको विकासको अवस्थामा पनि दीगोपना देखिँदैन । स्थानीय निकायहरूमा विकासका सन्दर्भमा जिम्मेवारी वहन गर्ने निकायको अभावले गर्दा पनि कागजी रूपमा विकास भएको देखिए तापनि व्यवहारमा परिणाम लगानी अनुरूपको रहेको पाईँदैन र विकासको अवस्था नाजुक रहेको छ । जेहोस,

वर्तमान संविधानमा व्यवस्था भए अनुसार आगामी दिनहरूमा स्थानीय तह वा निकायहरूलाई आर्थिक, भौतिक तथा मानवीय संसाधन विकासको दृष्टिले सशक्त बनाउन सकियो भने स्थानीय स्तरमा तर्जुमा र कार्यान्वयन गरिने योजनाको प्रभावकारिता बढी हुन सक्दछ । ऐन, नियम र कार्यविधिमा भए गरेका व्यवस्थालाई कागजमा मात्र सीमित नराखी व्यवहारमा उतार्न सकियो भने आर्थिक पछौटेपन र विपन्नताको अवस्थाबाट समाज देश र नागरिकले पक्कै पनि मुक्ति पाउने छन् भन्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । स्थानीय तहमा केन्द्रले कम हस्तक्षेप गरी बढी भन्दा बढी अधिकार सम्पन्न बनाउन सकियो र आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि पूर्ण स्वतन्त्रता प्रदान गरियो भने स्थानीय स्तरका योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई कुशलतापूर्वक सञ्चालन गर्न सकिन्छ । आफ्नो क्षेत्रभित्र उपलब्ध स्रोत तथा साधनको संग्रह, उपलब्ध जनशक्तिको क्षमताको उपयोग, आफ्नो क्षेत्रभित्र विकास निर्माणका आवश्यकता पहिचान गरी प्राथमिकताको निर्धारण, विकासका हरेक क्रियाकलाप तथा सरकारका काम कारवाहीमा जनताको सहभागिताको सुनिश्चितता, सरकारी काम कारवाहीमा जवाफदेहिताको निर्वाह, आफैले निर्वाचन गरी पठाएका जनप्रतिनिधिहरू मार्फत् शासित हुने अधिकार, आफ्नो क्षेत्रभित्र कर लगाउने आदिजस्ता कुराहरू स्थानीय तहहरूलाई पूर्णरूपमा हस्तान्तरण गर्न सकियो भने स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमा तथा स्थानीय

विकास योजनाहरूलाई प्रभावकारी ढंगबाट सञ्चालन गर्न सकिने हुन्छ ।

सन्दर्भसूची

- संघीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय (२०६९), *स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा कार्यविधि-२०६९*, काठमाण्डौ: नेपाल सरकार ।
- जोशी, श्याम (२०६६), *आर्थिक नीति विश्लेषण*, काठमाण्डौ: तलेजु प्रकाशन ।
- दाहाल, पूण्यप्रसाद (२०४७) *आर्थिक व्यवस्था र योजना*, काठमाण्डौ: रत्न पुस्तक भण्डार ।
- दास, प्रभाकरलाल (२०५८), *आर्थिक विकासको समाजशास्त्र*, काठमाण्डौ: रेखारानी प्रकाशन ।
- रा. यो. आ. (२०७०) *तेह्रौँ योजना, ०७०/०७१ -०७२/०७३*, काठमाण्डौ: राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल ।
- शर्मा, निर्मलकुमार (२०६६), *विकास तथा योजना अर्थशास्त्र*, काठमाण्डौ: पैरवी प्रकाशन ।
- लुइटेल्, चक्रपाणि तथा खगेन्द्र पोखरेल (२०६९), *ग्रामिण विकास*, काठमाण्डौ: प्रधान बुक हाउस ।

English Section

Salary and Wage Rate Index (SWRI) in Nepal : An Introduction

—● Durgesh G. Shrestha*

Background

Nepal Rastra Bank (NRB), the central bank of Nepal, established in 1956 under the Nepal Rastra Bank Act, 1955 is the monetary, regulatory and supervisory authority of banks and financial institutions. With the pace of development in the financial systems and to cope with the emerging challenges, the NRB Act was re-enacted in 2002. To reflect the dynamic environment, the functions and objectives of the Bank have been recast by the new NRB Act 2002, the preamble of which lays down the primary functions of the Bank as:

- to formulate necessary monetary and foreign exchange policies to maintain the stability in price and consolidate the balance of payments for sustainable development of the economy;
- to develop a secure, healthy and efficient system of payments;
- to make appropriate supervision of the banking and financial system in order to maintain its stability and foster its healthy development; and
- to further enhance the public confidence in Nepal's entire banking and financial system.

As stipulated in the NRB Act 2002, there are multiple goals and objectives to be achieved by NRB. Amongst them, one of the major objectives is to maintain price stability in nation for sustainable development of economy. Achieving a low and stable inflation is the prime goal of monetary policy of NRB.

NRB, since its inception, has been collecting different economic and price statistics and publishing them on monthly basis. As an economic advisor of the government and monetary

authority of the country, NRB has given utmost priority to the price statistics as price statistics is an important economic indicator which gives glimpses of economic situation of the country and thereby helping in achieving the goal of price stability.

NRB has been computing three different types of indices, Consumer Price Index (CPI), Wholesale Price Index (WPI) and Salary and Wage Rate Index (SWRI). Among them, CPI has been taken as the main indicator of measuring the aggregate change in general price level i.e. the inflation while WPI measures the wholesale price movement of goods traded between the corporations, rather than goods bought by consumers. Likewise, SWRI measures the changes in the salary of employees of different institutions and changes in the wage prices of labourer engaged in different sectors of an economy over a specified period of time.

SWRI in Nepal

"Salary" is defined as a form of periodic payment from an employer to an employee that has been specified in an employment contract or employee by-laws of an organization. It is a fixed amount of money or compensation typically paid on a monthly basis to an employee by an employer in return for their work performed. Likewise, "Wage" is defined as a fixed regular payment earned for work or services carried on, typically paid on an hourly, daily, and weekly or piecework basis according to contract. It is a compensation given to a hired person for his/her services.

Each and every person involves in some kind of economic activities as employment or labourer in different institutions or different sectors of an economy like agriculture, industry, construction,

* Deputy Director, Nepal Rastra Bank.

etc. in order to generate income for their livelihood and existence of their family members. The changes in salaries and wages influence a wide range of such economic activities. So, a continuous watch on salary and wage prices becomes necessary for the smooth operation and regulation of current economic policies as well as for the purpose of future planning and policy formulation.

In order to find the changes in the salary and wage price, a statistical device called "Salary and Wage Rate Index (SWRI)" is used by NRB. This device is used to gauge changes in the salary and wage prices over a period of time and to measure the directional movement of salary and wage for a set of selected groups in the primary markets.

Salary Index : Major components and their respective definitions

Salary is something that remunerates by an employer to an employee. It is simply a fixed amount of payment at regular intervals, usually in monthly basis for services like clerical and professionals as per specified in the employment contract. Following are the major components with their respective definitions, which are taken into consideration while constructing the current Salary Index.

S.N.	Components	Definition
1.	Civil Services	Salary prices provided to the civil servants by government as remuneration and allowances.
2.	Public Corporations	Salary prices provided by public corporations to their employees as remuneration and allowances.
3.	Banks and Financial Institutions	Salary prices provided by banks and financial institutions to their employees as remuneration and allowances.
4.	Army and Police Forces	Salary prices provided by Nepal Army, Nepal police and Armed police force to their respective employees as remuneration and allowances.
5.	Education	Salary prices in the form of remuneration and allowances, provided by Tribhuvan University, Government schools and the Private Schools to their respective teaching professionals.

S.N.	Components	Definition
6.	Private Institutions	Salary prices provided by the private business and industrial organizations to their technical and administrative staffs.

Wage Rate Index : Major components and their respective definitions

Wage is the amount of money or anything in kind, which is paid as a return to a labourer or workers for work done and usually figured on an hourly or daily or weekly or piecework basis. Following are the major components with their respective definitions that are taken into consideration while constructing the current Wage Rate Index.

S.N.	Components	Definition
1.	Agricultural Labourer	Wage prices received by the labourer or workers including kind that are involved in the agriculture sector.
2.	Industrial Labourer	Wages and allowances provided by the Industries to their labourer or workers.
3.	Construction Labourer	Wages and allowances provided by the construction agencies to their labourer or workers involved in the construction related works.

Salient features of the current SWRI (2004/05 = 100)

- The current Salary and Wage Rate Index (SWRI) is being published since 2005/06 with 2004/05 as a Base Year.
- 26.97 percent weight is assigned to Salary group and 73.03 percent weight is assigned to Wage group.
- The Laspeyres' Weighted Arithmetic Average has been used in calculating the current salary and wage rate index.
- For constructing the salary index, prices are collected from different institutions of major 6 groups while wage rate are collected from different 11 market centres once at the end of each month.
- Altogether 40 price quotations are collected for the salary index while 396 price quotations are collected for the wage rate index.

Components of SWRI

(a) Base year

It is one of the major components while constructing the SWRI as it reflects the average changes in the index during the review period in comparison to the base period. The base year for the current SWRI is 2004/05 (2061/62). Twelve month's average salary and wage rate are taken under consideration for the base year's salary and wage rate.

(b) Weights

It is a pre-requisite for constructing any index. Weights for current SWRI have been divided and assigned on the basis of population engaged in employment excluding self-employment. Group-wise and subgroup-wise weights for SWRI are assigned as follows:

S.N.	Groups / Sub-groups	Weight
	Overall Index	100.00
1	Salary Index	26.97
1.1	<i>Civil Service</i>	2.82
1.2	<i>Public Corporations</i>	1.14
1.3	<i>Banks & Financial Institutions</i>	0.55
1.4	<i>Army & Police Forces</i>	4.01
1.5	<i>Education</i>	10.55
1.6	<i>Private Institutions</i>	7.90
2	Wage Rate Index	73.03
2.1	<i>Agricultural Labourer</i>	39.49
2.2	<i>Industrial Labourer</i>	25.25
2.3	<i>Construction Labourer</i>	8.29

(c) Market Centers

For the construction of Salary Index, salary prices are collected from different six public and private institutions while for constructing Wage Rate Index, wage prices are collected from different 11 market centers.

Salary Sector		Wage Sector			
1	Civil Service	1	Ilam	7	Birgunj
2	Public Corporations	2	Bhadrapur	8	Pokhara
3	Banks and Financial Institutions	3	Biratnagar	9	Bhairahawa
4	Army and Police Forces	4	Janakpur	10	Nepalgunj
5	Education Institutions	5	Kathmandu	11	Dhangadhi
6	Private Institutions	6	Lalitpur		

(d) Number of Price Quotation

Altogether 40 salary quotations are obtained from six different public and private institutions while constructing Salary Index and 396 wage rate quotations are obtained from different 11 market centers containing 66 quotations from agriculture sector, 132 quotations from industrial sector and 198 quotations from construction sector.

S.N.	Institutions	Price Quotations for Salary Index		
		Officer	Non-officer	Total
1	Civil Service	1	1	2
2	Public Corporations	5	5	10
3	Banks and Financial Institutions	4	4	8
4	Army and Police Forces	3	3	6
5	Education	4	4	8
6	Private Institutions	3	3	6
Total		20	20	40

S.N.	Market Center	Price Quotations for Wage Rate Index			Total
		Agricultural Labourer ¹	Industrial Labourer ²	Construction Labourer ³	
1	Ilam	6	12	18	36
2	Bhadrapur	6	12	18	36
3	Biratnagar	6	12	18	36
4	Janakpur	6	12	18	36
5	Birgunj	6	12	18	36
6	Kathmandu	6	12	18	36
7	Lalitpur	6	12	18	36
8	Pokhara	6	12	18	36
9	Bhairahawa	6	12	18	36
10	Nepalgunj	6	12	18	36
11	Dhangadhi	6	12	18	36
Total		66	132	198	396

- ¹ Each quotation comprises male and female labourer.
- ² Each quotation comprises of four classifications based on skills of labourer as high skilled, skilled, semi-skilled and unskilled.
- ³ Construction group have been divided into 3 sub-groups namely Mason, Carpenter and Worker. The first two Mason & Carpenter sub-groups have been further classified as skilled and unskilled labourer while the Worker sub-group has been divided into male & female labourer.

(e) Formula

The Laspeyres' indexing method has been in used while computing the current Salary and Wage Rate Index. The Laspeyres' formula used by NRB in constructing the index is as follows:

$$SWRI = \frac{\sum \frac{SWR_n}{SWR_o} \times 100 \times W_i}{\sum W_i}$$

Trends of SWRI in Nepal

1. SWRI since implementation of new series with base year 2004/05:

**Salary and Wage Rate Index (Annual Average)
(2004/05 = 100)**

Year	Overall		Salary		Wage Rate		Wage Rate					
	Index	% Change	Index	% Change	Index	% Change	Agricultural		Industrial		Construction	
							Index	% Change	Index	% Change	Index	% Change
2004/05	100.0	-	100.0		100.0	-	100.0	-	100.0	-	100.0	-
2005/06	103.9	3.9	100.3	0.3	105.3	5.3	106.6	6.6	104.6	4.5	101.3	1.3
2006/07	114.1	9.7	106.6	6.3	116.8	10.9	117.6	10.3	118.1	13.0	109.1	7.7
2007/08	125.2	9.7	118.2	10.9	127.8	9.4	126.7	7.8	131.8	11.6	120.3	10.3
2008/09	144.4	15.3	130.6	10.5	149.4	17.0	155.9	23.0	142.8	8.4	138.6	15.2
2009/10	169.2	17.2	157.0	20.2	173.8	16.3	187.3	20.1	158.3	10.8	156.6	13.0
2010/11	199.7	18.0	157.0	0.0	215.5	24.0	244.4	30.5	181.2	14.5	187.6	19.8
2011/12	254.4	27.4	187.3	19.3	279.2	29.6	320.0	30.9	225.0	24.2	250.3	33.5
2012/13	277.8	9.2	187.3	0.0	311.2	11.5	360.6	12.8	248.2	10.3	268.1	7.2
2013/14	316.0	13.7	234.8	25.4	345.9	11.1	392.4	8.7	293.1	18.1	285.9	6.6
2014/15	342.5	8.4	254.6	8.4	374.9	8.4	422.7	7.7	317.4	8.8	322.9	13.0
2015/16	362.3	5.8	256.7	0.8	401.3	7.1	457.5	8.3	329.0	3.6	354.1	9.6
Average	219.0	12.6	171.9	9.3	236.5	13.7	262.9	15.2	204.5	11.6	208.6	12.5

(Source : Various issues of Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal, NRB)

The above table reveals that the growth rate of overall salary and wage rate index lies in between 3 percent to 28 percent during the 11 years (2005 - 2016) of period since the implementation of SWRI series with 2004/05 as a Base Year. During the period, the growth rate of SWRI has been maximum to 27.4 percent in 2011/12 contributed

- where,
- SWRI = Salary and Wage Rate Index
 - SWR_n = Salary and Wage Rate of current period
 - W_i = Weight of the particular groups / sub-groups
 - SWR_o = Salary and Wage Rate of base period
 - ΣW_i = Total Weight

(f) Price Data

Price data are the basic inputs collected on monthly intervals from the sampled price quotations for the construction of reliable Salary and Wage Rate Index. Reliable price data should be available for constructing the representative and trustworthy index.

by 25.4 percent. This is due on account of hike in pay scale of civil service by 18 percent together with increment of salary in public corporations and private sectors as well. Similarly, the maximum wage rate growth was held in 2011/12 by 29.6 percent contributed by increment in wage rate

in agricultural sector by 30.9 percent, industrial sector by 24.2 percent and construction sector by 33.5 percent. While comparing the growth rate of wage among these three sectors, agricultural sector has higher growth rate followed by construction sector and industrial sector respectively.

2. SWRI with Growth rate (2011 – 2016):

Salary and Wage Rate Index (Group-wise) (2004/05 = 100)

Groups / Sub-groups	Weight (Percent)	Overall Index (Mid-July)					Growth Rate (%)					
		2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	Average
1. Overall Index	100.00	254.4	277.9	316.0	342.5	362.3	27.4	9.2	13.7	8.4	5.8	12.9
1.1 Salary Index	26.97	187.3	187.3	234.8	254.6	256.7	19.3	0.0	25.4	8.4	0.8	10.8
Civil Service	2.82	236.5	236.5	309.6	340.7	340.7	18.7	0.0	30.9	10.0	0.0	11.9
Public Corporations	1.14	208.6	210.0	263.4	287.3	290.1	27.1	0.7	25.4	9.1	1.0	12.7
Bank & Financial Institutions	0.55	290.6	290.6	417.6	446.2	457.7	42.4	0.0	43.7	6.8	2.6	19.1
Army & Police Forces	4.01	227.9	227.9	304.9	332.4	332.4	26.5	0.0	33.8	9.0	0.0	13.9
Education	10.55	207.8	207.8	268.1	295.8	300.2	19.1	0.0	29.0	10.3	1.5	12.0
Private Institutions	7.90	111.3	111.3	111.3	111.3	111.3	8.6	0.0	0.0	0.0	0.0	1.7
1.2 Wage Rate Index	73.03	279.2	311.4	345.9	374.9	401.3	29.6	11.5	11.1	8.4	7.0	13.5
Agricultural Labourer	39.49	320.0	360.9	392.4	422.7	457.5	29.1	12.8	8.7	7.7	8.3	13.3
Industrial Labourer	25.25	225.0	248.2	293.1	317.4	329.0	29.8	10.3	18.1	8.3	3.6	14.0
Construction Labourer	8.29	250.3	268.2	285.9	322.9	354.1	31.8	7.2	6.6	12.9	9.7	13.6

(Source : Various issues of Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal, NRB)

The above table shows that the average growth rate of overall SWRI for the last 5 years of period remained at 12.9 percent constituted by salary index at 10.8 percent and wage rate index at 13.5 percent on an average. While analyzing the growth rate of salary and wage rate index on group and sub-group basis for the last 5 years of period, the contributory factors for increment in salary index are the increment in salaries of employees of bank and financial institutions followed by army and police forces, public corporations, civil service, among others. Similarly, the contributory factors for increment in wage rate index are the increment of wage rate in industrial sector followed by construction sector and agricultural sector respectively.

Conclusion

NRB has been collecting different economic and price statistics from the initial period of its establishment. It has given utmost priority to the price statistics as price statistic is an important economic indicator which gives glimpses of overall economic situation of the country and thereby helping in achieving the goal of price stability as stipulated in NRB Act 2002.

In order to achieve this goal, NRB has been computing three different types of indices like Consumer Price Index (CPI), Wholesale Price Index (WPI) and Salary and Wage Rate Index (SWRI). The CPI has been taken as an official measurement tool for measuring the aggregate change in general price level i.e. the inflation. Similarly, WPI measures the wholesale

price movement of goods traded between the corporations, rather than goods bought by consumers while SWRI measures the changes in the salary of employees of different institutions and changes in the wage prices of labourer engaged in different sectors of an economy over a specified period of time.

The SWRI is as an indicator which helps the government and institutions at public and private sector to trace the directional movement of salary and wage in the market and to make economic decisions regarding the salary to be paid for their employees and wage rate to be paid to the

labourers involved in different sectors of society in conjunction with the inflation level as shown by the Consumer Price Index. Since the present SWRI with base year 2004/05 has crossed almost 12 years and needs to be updated in corresponding to the present economic situations, NRB has planned to conduct the new SWRI survey in the near future in order to make the current SWRI more representative and trustworthy by improving and expanding its scope and coverage in terms of variety of institutions at public and private sectors, no. of institutions, market centers, variety of labor market, weights, etc.

Stock Market of Nepal: A Journey to Automation

● Hom Nath Gaire*

1. Capital Markets

Capital markets are markets that consist of long-term securities issued by the government or by corporations. A capital market typically relates with financial assets which have life spans of more than one year. Capital market is a means through which scattered saving and investable resources are converted into actual investment. It is one of the several factors that play a prominent role in the economic development of the nation.

Saving institutions such as banks, investment trusts or companies, specialized financial corporations and stock exchanges are some of the important constituents of capital market. The primary role of capital market is to allocate an economy's capital stock among various productive sectors. Capital invested in these sectors acts as seed money and generates more funds for further investments. No modern corporation of any size can function effectively without ready access to capital markets at affordable cost.

2. Stock Exchange

Stock exchange is an entity that provides services for stockbrokers and traders to trade stocks, bonds, and other securities. A stock exchange also provides facilities for issue and redemption of securities and other financial instruments, and for payment of income and dividends. Securities traded on a stock exchange include shares issued by companies, unit trusts, derivatives, pooled investment products and bonds.

To be able to trade a security on a certain

stock exchange, the security must be listed at the stock exchange. Usually, there is a central location - at least for record keeping; however, trade is increasingly less linked to such physical locations as modern markets are electronic networks, which have the advantage of increased speed and reduced cost of transactions. The initial offering of stocks and bonds to investors is by definition carried out at the primary market while subsequent trading is carried out at the secondary market.

A stock exchange is often the most important component of a stock market. Supply and demand in stock markets is driven by various factors, which, in free markets, affect the price of stocks. There is usually no compulsion to issue stock via the stock exchange itself, nor must stock be subsequently traded on the exchange. However, stock exchanges are part of a global market for securities.

3. Nepal Stock Exchange Limited (NEPSE)

Nepal Stock Exchange Limited, abbreviated as NEPSE, is the only stock exchange of Nepal established under the Company Act and operating under the Securities Exchange Act, 1983. The history of NEPSE began with the establishment of Securities Marketing Centre in 1976 under the Industrial Policy 1974 in order to facilitate trading of government securities. It was converted into Securities Exchange Center in 1984 under the Securities Exchange Act 1983, which started listing and trading corporate securities from that year. It was again converted into

*Director, Confederation of Nepalese Industries (CNI)

NEPSE in 1993 under the stock market reform program, one of the components of financial sector liberalization program of the Government of Nepal (GON).

The basic objective of NEPSE is to impart free marketability and liquidity to the government and corporate securities by facilitating transactions in its trading floor through member, market intermediaries such as brokers & market makers and clearing agency. The GON, the Nepal Rastra Bank (the central bank of Nepal) Nepal Industrial Development Corporation (NIDC) and member brokers are the shareholders of NEPSE.

3.1 Members of NEPSE

Members of NEPSE are permitted to act as intermediaries in buying and selling of government bonds and listed corporate securities. At present, there are 50 member brokers, one central depository company (CDC) and 2 market makers, who operate on the trading floor as per the Securities Exchange Act, 1983, rules and bye-laws. In addition, more than 200 sub brokers are working under different member brokers.

Besides this, NEPSE has also granted membership to issue and sales managers and securities traders(Dealers). Issue and sales managers work as managers and underwriters for public issue of securities whereas securities trader (Dealer) works as individual portfolio manager. Although members are permanent in nature, the tenure of membership is one year. The license should be renewed within 3 months after the closure of the fiscal year. If not, it can be done within another three months by paying 25% penalty.

4. Access to the Market

Participants or members are subject to the

right to trade on the exchange. In order to ensure fair and efficient use of market, as well as to ensure its financial integrity, NEPSE has been permitting only those entities with access privileges to trade directly on the exchange. Generally two types of access rights are in practice: i) trading rights, which may be either full or restricted, and ii) settlement rights.

An applicant to become an access rights holder of the exchange must file an application at the exchange and demonstrate its compliance with the applicable minimum legal as well financial requirements. Individuals/ institutional investors that do not hold access rights may trade on the stock market only through an entity that has trading rights.

4.1 Trading Rights

Trading Rights are the authorities granted by the stock exchange to the different kinds of market participants. Such rights may be restricted to some categories of products as specifically authorized by the rule of state. For example, access is restricted to, among others, derivatives, foreign exchange, equity indexes, grains, livestock, coffee, energy, and metals. Full and restricted trading rights may be held by either individuals, who must be a national of the concerned country and should meet the stipulated age bar, or entities, which must be incorporated in the same country and duly authorized under given instructions. In order to maintain their access, right holders must meet minimum professional standards with respect to their supervisory and compliance authority. Such personnel must demonstrate their competence through a testing program administered by the authority and by meeting minimum required documentation and educational standards.

4.2 Settlement Rights

Settlement rights refer to authorities granted by the exchange and regulator to enable participants or trading right holders to use the clearing and settlement systems managed by the exchange or the Clearing House (CH) permitting clearance and settlement of transactions. All settlement rights holders must be national legal entities with their headquarters or offices in stipulated place. Settlement Rights can further be divided into different types which keep on changing time and again according to the requirement.

5. Trading System of NEPSE

The trading mechanism of stock exchange differs from one exchange to another based on government policy, availability of resources, infrastructures and technology. Similarly, some limits might also be placed on how they are operated by the government. The mechanism of trading that an exchange uses is important to investors because different mechanisms lend themselves to different trading volume limitations and pricing behaviors. The trading mechanism/system of NEPSE has evolved from a very primitive form to internet based semi-automated form and is in the verge of being converted into a fully-automated one.

5.1 Open-Out-Cry (Manual) System

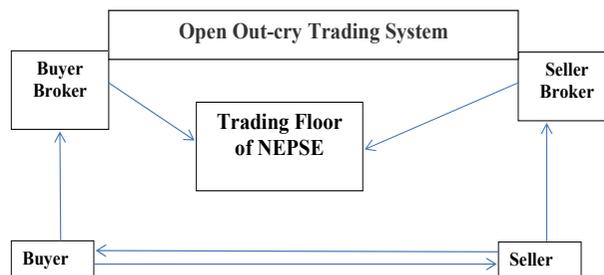
Open-out-cry is a method of communication between professionals on a stock exchange typically on a trading floor. It involves shouting and the use of hand signals to transfer information primarily about buy and sell orders. The part of the trading floor where this takes place is called a pit.

In an open-out-cry system auction, bids and offers must be made out in the open market giving all participants a chance to compete

for the order with the best price. New bids or offers are made for efficient price discovery. Exchanges also value positions marked to these public market prices on a daily basis. In contrast, over-the-counter system (market) is one where bids and offers are negotiated privately between buyers and sellers.

Since the establishment of Security Exchange Centre in 1976 to its conversion into NEPSE in 1993, securities (stocks) were traded via over-the-counter system. Once the trading floor of NEPSE was developed, open-out-cry system replaced over-the-counter for regular trading. However, since late 1990s, the main method used to communicate between traders was telephone and email to some extent. NEPSE replaced “Open-Out-Cry” system by semi-automated computerized trading system in 2007.

Figure 1: Open out-cry trading system

5.2 Semi-automated Trading System

NEPSE introduced semi-automated screen based on online trading system on 24th August, 2007. In this system, transactions of securities are conducted using the internet. The NEPSE trading system is operated through Local Area Network (LAN) which is called ‘NEPSE Automated Trading System’ (NATS). As a result, open auction based stock market of Nepal upgraded to an order driven market.

In this trading system, the buying broker with the highest bid will post price and his

code number in the buying column, while the selling broker with the lowest offer will post its price and code number on the selling column on the platform (window). The market makers quote their bid and offer price through their own window before the system starts. Once the bid and offer price match, transactions between the buying and selling brokers or between the brokers and market makers are concluded on the system.

6. Trading Engine/Software

Electronic trading systems, developed by various software vendors have been used in stock exchanges throughout the globe. Some popular fully automated trading systems are based on the ATOS/Euro next trading platform, MT/4 trading platform etc. Some exchanges have internally developed their own trading system, which may include all of the trading features that were available on the original trading system.

NEPSE has been using the trading system which was developed by Nepali engineers in cooperation with a South Korean consultant. NEPSE is providing the central order processing facilities for its trading system and authorized users are required to trade through their own workstations by purchasing front-end software supplied by the exchange and verified by the country's respective authority. Users are able to link their workstations directly to the systems to facilitate more efficient processing.

The current trading engine provides order matching service that has to be through a technical testing before the software is declared operational. The trading engine has to be approved by the Financial Information Exchange (FIX) Protocol. Access to the trading engine is limited to authorized trading right holders only. Each trading right holder of the exchange is required to place

filters on the gateway that apply to the trades of each market participant. If such a filter is set at zero, the market participant's orders are systemically prevented from entering the matching engine. Thus, the exchange would be able to prevent executing any and all transactions in contracts which they are not permitted to trade on the market.

6.1 Software Trail and Audit

The trading system of stock exchanges should complete an audit trail of all orders entered into the trading engine and all trades that are executed before starting live trading. In this regard, the following information is required to be included on orders submitted to the trading system: (1) security category; (2) company; (3) purchase or sale; (4) customer ID; (5) quantity; (6) limit price (except for market orders, and other similar order-types).

The trading system should automatically record the time of, and retain a record of, each entry into the system.

Thus, the trading system retains a complete and accurate audit trail of all activity on the engine. All relevant data are retained for years in an electronic storage medium. Confirmations of orders successfully entered into the trading system are automatically generated and sent to the authorized traders, as are confirmations of all matched trades. These confirmations should also be captured automatically and retained as part of the permanent audit trail. And the trading engine (software) is audited and verified on a regular basis.

6.2 Reliability and Security

The hardware specification for the trading engine should include spare, backup power sources, which are provided for the data centers where the servers are hosted. Trading system provides reliability functionality,

making it possible for system administrators to configure multiple instances of a matching engine for an instrument or group of instruments.

Likewise, the trading system should include a security system that provides for user authentication, confidentiality and information integrity. The security system is responsible for: (1) maintaining the database of currently certified users; (2) authenticating certified users as they log on; (3) distributing session keys as part of the login process; and (4) maintaining a list of currently logged-on trading applications.

7. Information Dissemination

Stock Exchange should disseminate trading data (prices/quotes/market depth) to authorized users and general investors via the trading system and, more generally, through third party vendors, such as Bloomberg and Reuters (in western markets). Authorized market users also have available to them a summary of the market user's activity during that session, including the market user's orders entered during the current trading session and completed trades. Additional information such as daily high, low, open interest and volume should be distributed publicly.

7.1 NEPSE Website

The kinds of information described above are also distributed and archived on an interactive website. For example, intra-day last sale, quote and volume information including vital information are incorporated. At the same time, the website has inbuilt features to create graphs and charts of different indices and price of individual companies.

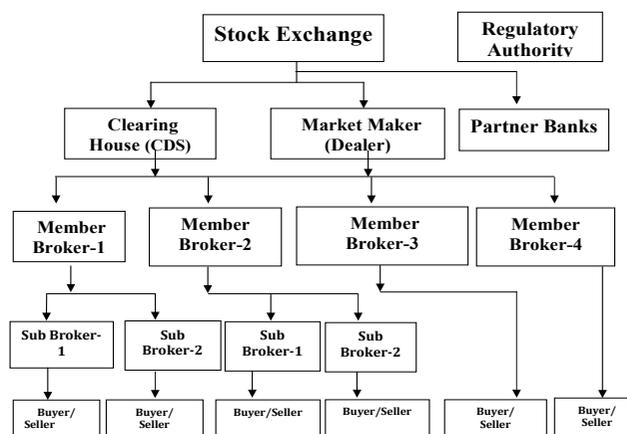
Apart from the official website of NEPSE, data and information about the Nepali stock market are also disseminated through a variety of channels such as private websites promoted by banks, investment companies,

some professional institutions (one good example is www.sharesansar.com) and the media. First, the economic and financial newspapers were connected to the NEPSE as well as all brokerage firms including some distributors and interested clients. Alternatively, pursuant to the no-action relief provided herein, various electronic flash boards have directly been connected with the exchange and displayed in major malls and corporate streets of Kathmandu Valley.

7.2 NEPSE Mobile App

NEPSE has launched its own official mobile application called 'NEPSE MOBILE APP' that facilitates easy dissemination of information to users. The application has been gaining popularity with the increase in number of smartphones Users. The app has emerged as a convenient means to provide accurate and timely information to prospective investors so that they can get information about major indicators of the stock market and make informed investment decisions. The app enables users to view live trading, stay updated with events, profiles and index fluctuations of individual companies and provides details of stocks traded by brokers on a daily basis.

Figure 2: Semi-Automated Trading Mechanism of Stock Exchange (NATS)

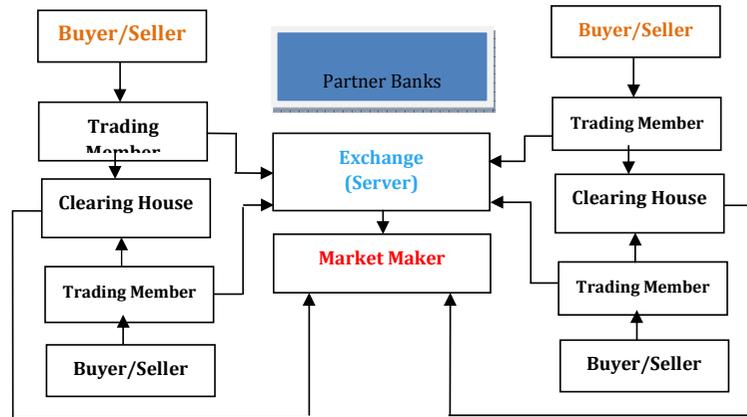
8. Future Plan

Nepali Stock Market is very small compared to other neighbor countries. However, capital market plays a vital role in the economic development of a country. Being a capital deficient country, Nepal has to make every effort to mobilize available capital effectively. Securities are financial assets and securities (stock) markets are mechanisms created to facilitate exchange of financial assets. Therefore, the market exists in order to bring together buyers and sellers of securities. Capital market is the mechanism designed to facilitate exchange of financial assets by bringing orders from buyers and sellers of securities together. Stock market has been a global phenomenon in the present world regardless of the size of any particular region.

Understanding the importance of capital market for country's economic development, NEPSE has been working to upgrade its trading system into a fully automated one. In this regard, NEPSE has already paved the way to develop automated online trading system. If everything goes as per the plan,

the project will be completed within one year. Once the automated trading system is developed, authorized users of trading engine may transmit orders directly to the

Figure 3: Trading Process in Fully Automated Stock Exchange

Trading Engine by their own computer and even mobile device through the internet. A non-trading right holder may transmit orders directly to the trading engine if authorized by a trading rights holder. Non-access rights holders may also transmit orders using the automated order routing system (AORS) of the trading rights holder. Trading rights holders providing or using an AORS must comply with certain order validation and recording requirements.

Mobile Business in Nepal

● Dr. Jitendra Prasad Upadhyay*

1. Background

A mobile phone (also known as cellular phone, cell phone and hand phone) is a device that can make and receive telephone calls over a radio link while moving around a wide geographic area. In addition to telephone, modern mobile phones also support a world variety of other services such as text messaging, MMS, emails, internet access, wireless communication (Bluetooth), business application, gaming and photography. Mobile phones that offer these along with more general computing capabilities are referred to as 'Smartphones'. The mobile phone market is the place where demand and supply of mobile phone operates and buying and selling takes place between potential customers and sellers.

The first hand held mobile phone was demonstrated by John F. Mitchell and Martin Cooper of Motorola in 1973, using a handset weighing 2 kg. In 1983, the Dyna TAC 8000x was the first commercially available handheld mobile phone. From 1983 to 2014, worldwide mobile phone subscriptions grew to over seven billion penetrating 100% of the global population and reaching even the bottom of the economic pyramid. In first quarter of 2016, the top smart-phone manufacturers were Samsung, Apple, and Huawei and smart-phone sales represented 78 percent of total mobile phone sales.

Table 1: Market Shares of Top Five World-wide Mobile Phone Venders

Rank	Brands	Market Shares (%)
1	Samsung	22.3
2	Apple	12.9
3	Huawei	8.9
4	Oppo	5.4
5	Xiaomi	4.5
6	Others	46

(Strategy Analytic Report, December, 2016)

* Associate Professor, T.U.

2. Mobile business in Nepal

Nepal is a developing country with the total population of 28,513,700 covering a total area of 147,181 sq km. The total nominal GDP of Nepal is \$19.921 billion and per capita income is \$743. Nepal has been upgrading in the fields of technology and telecommunication with five authorized telecommunication operators (Nepal Telecom, Ncell, STM Telecom, Nepal Satellite Telecom Pvt. Ltd and Smart Telecom Pvt. Ltd.)

Around 81.72% of Nepal's population uses telephones. The two major players of mobile market or GSM service provider in Nepal are NTC and Ncell. Out of the total mobile phone business of Nepal, 'New Road' (in Kathmandu district) is the main market area where about 65% of mobile phone businesses have been set up. There are around seven authorized mobile distributors such as International Marketing Service, Neotric, Paramount, Allied Trader, CG Impex and so on. Different types of mobile phone brands available in Nepal are: Samsung, Apple, Huawei, Gionee, Nokia, HTC, LG, Sony, Colors, Carbon, etc.

Mobile phones are used for different purposes, such as to keep in touch with family members, to conduct business and to take care of emergencies. Some people even carry more than one mobile phone - one for each purpose, for example one mobile phone for business purpose and one for personal use. The telecommunication operators have also been offering additional benefits along with basic features. Multiple SIM card facilities are also available and may even be used to take advantage of the benefits of different calling plans. Some of the notable uses of mobile phones are as follows:

- The United Nations reported that mobile phones

have spread faster than any other form of technology and can therefore improve the livelihood of the poorest people in developing countries by providing access to information in places where landlines or the internet are not available, especially in the least developed countries.

- Mobile phones have been assisting in cases of crimes and being used in investigations. The victims of domestic and other violence have been encouraged to use it during emergencies.
- The TV industry has recently started using mobile phones to deliver live TV viewing through mobile apps, advertising, social TV and mobile TV. It is estimated that 86% of Americans use their mobile phone while watching TV.
- In some parts of the world, mobile phone sharing is common, as families and groups of friends often share one or more mobile phones among their members.
- In many countries, mobile phones are used to provide mobile banking services, which may include the ability to transfer cash payments through secure SMS text messages. Similarly, it is also used for loan disbursement and repayments
- Mobile phones are commonly used to collect location data. While the phone is turned on, the geographical location of a mobile phone can be determined easily (whether it is being used or not). The movements of a mobile phone user can be tracked by their service provider and if desired, by law enforcement agencies and their governments. Both the SIM card and the handset can be tracked.
- A study by Motorola found that one in ten mobile phone subscribers have a second phone that is often kept a secret from other family members. These phones may be used to engage in such activities as extramarital affairs or clandestine business dealings.
- With the growing popularity of social media, smart phone users have been rising. Likewise, many app developers have found a platform and created some revolutionary apps.

Mobile phones also have some disadvantages, which are as follows:

- Mobile phone use while driving or walking on the road, including talking on the phone, texting, or operating other phone features, is common but controversial. It is widely considered dangerous due to distraction and can lead to accidents.
- The effect of mobile phone radiation on human health is harmful. Mobile phones use electromagnetic radiation in the microwave range, which some believe may be harmful to human health.
- A study by the London School of Economics found that banning mobile phones in schools could increase pupils' academic performance, providing benefits equal to one extra week of schooling per year.
- Studies have shown that around 40-50% of the environmental impact of mobile phones occurs during the manufacture of their printed wiring boards and integrated circuits.
- According to the Federal Communications Commission, one out of three robberies involves the theft of a cellular phone. Police data in San Francisco show that half of all robberies in 2012 were thefts of cellular phones.

Mobile business in Nepal has been analyzed through data collected using questionnaires. Questionnaires were distributed to 200 mobile phone users of different groups inside the Kathmandu valley. In order to increase the reliability and number of responses, each respondent was contacted personally to distribute and collect the questionnaire.

2.1 Respondent's Profile

In this section, characteristics of respondents have been presented.

Table 2: Gender and Age Wise Breakdown of Respondents

Age of Respondents	Male No.	%	Female No.	%	Total No.	%
Below 20 Years	25	12.5	16	8	41	20.5
20 - 35 Years	46	23	31	15.5	77	38.5
35 - 50 Years	32	16	18	9	50	25
Above 50 Years	22	11	10	5	32	16
Total	125	62.5	75	37.5	200	100

Majority of respondents were male - 62.5% male vs. 37.5% female. Similarly, it is observed that highest number (38.5%) of respondents were between 20 and 35 years in age. Very few respondents (16%) were above 50 years in age.. Male and female respondents in the 20-35 years age category stood at 46 and 31 respectively.

Table 3: Gender and Professions Wise Breakdown of Respondents

Professions	Male No.	%	Female No.	%	Total No.	%
Students	39	19.5	28	14	67	33.5
Government Employees	21	10.5	10	5	31	15.5
Private Co. Employees	45	22.5	21	10.5	66	33
Retired and House Wife	20	10	16	8	36	18
Total	125	62.5	75	37.5	200	100

Majority of respondents were students i.e. 33.5% followed by private sector employees i.e. 33%. Government employees, and retired employees & housewives were comparatively less in number i.e. 31 and 36 respectively out of 200. Male respondents in private companies were high whereas female respondents in students level was high compared to other groups.

2.2 Mobile brands available in Nepal

Large number of mobile phones brands are available in the Nepalese market. Chinese brands occupy big market share in the Nepalese mobile phone market. This is because of their low prices which go well with the low income customers of Nepal. Besides, Samsung is the leading brand in the mobile phone market of Nepal.

Table 4: List of Mobile Phone Brands Available in Nepal

International Brands	Indian Brands	Chinese Brands
Samsung	Colors	Fly
Apple	Karbon	Huawei
Nokia	Spice	G-Five
Intex	Micromax	DTC
Sony Xperia	Lava	MI
Lenovo	Vediocon	Bird
LG	Kivi	-
HTC	Opho	-

Above table shows the different type of international brands including Indian and Chinese brands available in the Nepalese market.

2.3 Prices of Different Mobile Phones in Nepal

The prices of mobile phones in Nepal have been collected from the authorized distributors of different mobile phones.

Table 5: List of Mobile Phones Models with Different Price Range in Nepal

Brand/Price	Below 10,000	10,000 – 30,000	30,000 – 50,000	50,000 – 70,000	70,000 – 90,000	Above 90,000
Samsung	3	7	3	5	2	2
Apple	-	2	2	2	3	3
Nokia	15	15	2	2	2	-
Micromax	2	8	3	3	-	-
Lava	21	4	-	-	-	-
Sony Xperia	-	7	1	1	1	1
Videocon	13	1	-	-	-	-
Colors	21	9	1	-	-	-
Lenovo	-	4	2	-	-	-
Xolo	-	5	1	-	-	-
Karbon	36	11	-	-	-	-

From above table it is cleared that Samsung, Apple and Sony mobile phones have been expensive phones where as Colors, Karbon, Lava, Micromax and Videocon brands have been relatively inexpensive mobile phones.

2.4 Sales of Different Brands Mobile Phone in Nepal

Table 6: Weekly and Monthly Sales of Different Mobile Phones

Brand	Weekly Sales	Monthly Sales	Percentage (Monthly)
Samsung	558	2,790	22.46
Apple	315	1,890	15.22
Nokia	343	1,715	13.81
Micromax	186	930	7.49
Lava	109	545	4.39
Sony Xperia	117	585	4.71
Videocon	96	475	3.82
Colors	415	2,075	16.71
Lenovo	23	115	0.93
Xolo	50	250	2.01
Karbon	210	1,050	8.45
Total	2422	12,420	100

(Source: Weekly/monthly Sales Survey on December, 2016)

The table above shows 22.46% and 16.71% of mobile phones sold on December 2016 have been Samsung and Colors respectively. This figure shows that Samsung is the leading brand in the monthly sales data brand while Colors is following close. Here Samsung is the market leader whereas Colors is the market followers and other brands are the market audience in the mobile phone market of Nepal.

2.5 Types and Price of Mobile Preferred by Consumer

To get the answer of types of mobile phone preferred by mobile users (based on age and profession), the question “Which types of mobile phone do you use?” was asked. The table given

Table 8: Types of Mobile Phone Used by Respondents (Age Wise)

Age of Respondents	Smart Phones			Keypad Phones		
	Male	Female	Total	Male	Female	Total
Below 20 Years	25	16	41	-	-	-
20 - 35 Years	40	24	64	6	7	13
35 - 50 Years	22	10	32	10	8	18
Above 50 Years	10	5	15	12	5	17
Total	97	55	152	28	20	48

Around 76% respondents preferred smart phones. More than 50% respondents below 35 years preferred Smart Phones i.e. 105 (41+64). There was no one below 20 years who preferred Keypad

below exhibits response to this question.

Table 7: Types of Mobile Phone Used by Consumer

Mobile Types	Numbers	Percentage (%)
Smart Phones	152	76
Keypad Phones	48	24
Total	200	100

(Source: Market survey, December 2016)

As can be seen from Table 7, Majority of respondents have been preferred Smart Phones i.e. 76%. Only 24% respondents preferred Keypad Phones i.e. 48 out of 200 respondents

Phones. Very few respondents (24%) chose Keypad Phones i.e. only 48 out of 200. Majority of respondents in the above 35 age group preferred Keypad Phones i.e. 35 (18+17) out of a total of 48.

Table 9: Types of Mobile Phones Used by Respondents (Profession Wise)

Professions	Smart Phones			Keypad Phones		
	Male	Female	Total	Male	Female	Total
Students	39	28	67	-	-	-
Government Employees	12	6	18	9	4	13
Private Co. Employees	40	18	58	5	3	8
Retired & House Wife	6	3	9	14	13	27
Total	97	55	152	28	20	48

All respondents in the ‘Students’ group preferred Smart Phones. Majority of ‘Private Co. Employees’ also preferred Smart Phones i.e. 58 out of 152 respondents. However, majority of the respondents i.e. 27 out of 48

from the Retired & House Wife’ group, preferred Keypad Phones. Similarly, respondents from the ‘Government Employees’ group preferred both types of mobile phones.

Table 10: Price of Mobile Phones Used by Respondents (Profession Wise)

Price in Rs.	Students			Govt. Employees			Private Co. Employees			Retired & House Wives		
	M	F	Total	M	F	Total	M	F	Total	M	F	Total
Below 10,000	4	3	7	2	2	4	-	-	-	7	10	17
10,000 – 30,000	13	10	23	9	5	14	4	2	6	6	5	11
30,000 – 50,000	11	8	19	6	1	7	11	6	17	4	1	5
50,000 – 70,000	6	4	10	2	1	3	12	6	18	2	-	2
70,000 – 90,000	3	2	5	1	1	2	10	4	14	1	-	1
Above 90,000	2	1	3	1	-	1	8	3	11	-	-	-
Total	39	28	67	21	10	31	45	21	66	20	16	36

Majority of respondents i.e. 51% from every group preferred mobile phones costing between Rs.10,000 to Rs.50,000 i.e. 102 (54+48). Specially, respondents from the 'Private Company Employees' group preferred high cost mobile phones that ranged from Rs.30,000 to above Rs.90,000. There was no one who preferred mobiles that cost less than Rs.10,000 in this group. Similarly, no one from the 'Retired & House Wives' group preferred mobile phones that cost more than Rs.90,000. group., Majority of respondents from this group preferred mobiles costing less than Rs.10,000. Respondents from the 'Students' and 'Government Employees' group preferred all types of mobile phones. However, majority of them preferred mobile phones costing between Rs.30,000 and Rs.90,000

In a nutshell

The major findings of the study are given below:

- 'Smart Phones' are the current leaders in the mobile market - 76% people preferred smart phones.
- Students and private company employees prefer smart phones whereas retired and house wife prefer keypad phones.
- A large number of people i.e. 67.5% preferred smart phones costing between Rs.10,000 and Rs.70,000. Out of this, 27% and 24% people preferred smart phones of the Rs.10,000-Rs.30,000 and Rs.30,000-Rs.50,000 price range respectively.
- A large number of Karbon mobile phones lies in the low price level of less than

Rs. 5000 while large number of Apple, Samsung and Sony Xperia models lies the high price level starting from Rs.10,000 to more than Rs.90,000.

- In Nepal, Samsung phone has the highest market sale i.e. 22.46% and while Colors is in the second position with a market share of 16.71%.

3. Conclusion

Consumer behavior towards the mobile phones in Nepal is very positive and their wants and demand are upgrading. Nowadays large numbers of consumers are using smart phones and wish for new features and extra benefits in their phones. The devices have helped people in doing their daily activities comfortably and conveniently. In Nepal, the mobile phones market is growing with around 74.33% of the total population of Nepal engaged in the mobile phone services. There are different brands of mobile phones available in Nepalese market, among them, Indian and Chinese mobile phones have captured major mobile market share of Nepal due to their comparatively lower cost. Majority of Nepalese people are attracted towards the 'Smart Mobile Phones' that cost less but provide different types of features.

Samsung and Colors smart phones are the leading brands in the mobile brand in Nepal and occupy the first and second position respectively while other brands in the market are Apple, Nokia, etc.

Philosophy of Nepalese Foreign Trade : Export Promotion or Import Rationalization?

● Khageshor Bhandari*

Background

Trade means exchange of goods and services among trading partners. Foreign trade is defined as exchange of goods and services among trading partners across nations. It is an opportunity for nations to take advantages of global products.

In ancient period, there used to be limited foreign trade of Nepal with Tibet and East India Company. As an attempt to facilitate bilateral trade, King Pratap Malla made a 'Treaty of Peace and Commerce' between Nepal and Tibet during 1645 and 1650 A.D. when Bhim Malla was assigned the peace mission in Tibet. This treaty was a milestone in bilateral trade between Nepal and Tibet. It ensured the extension of the then Nepalese trade to Lhasa without any duties and charges. Nepali silver coins named "Mahindra Malli" were brought into use throughout Tibet and Tibet was supposed to make token payment annually in gold or silver for the coins¹. Later in 1856, Nepal signed another treaty called "Thapathali Treaty" with Tibet. This treaty also focused on avoiding trade barriers imposed to Nepalese merchants in Tibet. In an attempt to facilitate bilateral trade between Nepal and East India Company, 'Friendship Treaty' was signed with East India Company in 1923 A.D. During that period, 95 percent of Nepalese foreign trade was concentrated to India. The 'Treaty of Peace and Commerce' was signed between government of Nepal and India in 1950 A.D. The latest renewal of this treaty took place in 2016 A.D.

Currently, Nepal has been a member of many regional and multilateral trading organizations such as the World Trade Organization or WTO (since 2004), South Asian Free Trade Area (SAFTA) since 2006, Bay of Bengal Initiatives for Multilateral Multi-Sectoral Technical and Economic Co-operation (BIMSTEC) since 2004. Nepal has signed many bilateral and regional trade and transit agreements in quest of minimizing the cost of foreign trade and optimizing benefits from it. Nepal has also signed Bilateral Investment Promotion and Protection Agreement (BIPPA) with six countries - the first being signed with France in 1983 A.D. and the latest being signed with India in 2011. Besides this, the Government of Nepal (GoN) has made required legal and institutional set up in order to facilitate foreign trade as well as to accommodate multilateral, regional and bilateral trading agreements in the trade policy of Nepal.

The GoN has also made significant planned efforts to expand our trade. Especially, the government focused on export promotion through its first periodic plan. Most of the periodic plans concentrated on export promotion policy along with increasing market access. Some focus is also found to have been given towards rationalizing imports and import substitution policy in our planned efforts. Only second, third and fifth plans were conscious about import reduction. There may be various reasons behind this out

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank.

This article is based on non-empirical study of data and literature. It seeks to highlight the present scenario of Nepalese foreign trade and the problems associated with it. The views expressed in this article are author's personal views.

1 https://en.wikipedia.org/wiki/Pratap_Malla#Relation_with_Tibet

of which the liberalization policy, consumer right, commitments made to the international agreements etc. could be important reasons.

In recent years the government has signed an agreement with government of India for simplification of Modalities for Traffic-in transit between Nepal and Bangladesh through the Kakabhitta-Bangladesh corridor and use of the Vishakhapatnam port of India by Nepal. Similarly, the GoN has also signed an 'Agreement on Transit Transport' with the People's Republic of China. Collective Trade Mark of Nepali pashmina shawl has been registered in 47 countries. The new trade policy 2015 has been implemented with the objectives of expanding domestic and international trade with active participation of the private sector, promoting the trade with sustained bases, diversifying trade, reducing trade imbalances and coordinating trade and other sector to expand employment opportunities in order to enhance contribution of the trade sector in national economy. The Government has also brought Nepal Trade Integration Strategy 2016 by updating the earlier one with the objective of strengthening trade and export, product development, supply capacity of priority products, infrastructure, institutional capacity, trade negotiations and inter-agency coordination.

All these efforts have contributed significantly in growth and diversification of our trade sector. However, the growth of our trade is uneven in terms of exports and imports. The increasing volume of trade is mainly because of increasing imports. Growth in export is negligible and diversification is limited to increment in number of trading partners rather than product diversification and product variety. The annual data of fiscal year 2072/73 reveals that our foreign trade has expanded to 186 countries. The total foreign trade of Nepal is nearly 38 percent of the Gross Domestic Product (GDP) of which export is only

about 3 percent of the GDP while import forms nearly 35 percent of the GDP. Our foreign trade, especially our import, has been a strong base for government revenue. The trade sector contributes nearly 40 percent of total revenue mobilization. Following are some important highlights of our foreign trade.

- 1. The volume of trade:** The volume of our foreign trade has been increasing every year. However, import has more weight compared to export. In an average, during the last decade, the total trade has reached 37.4 percent of the GDP in which import and export are 32.1 and 5.3 percent respectively. The share of imports in total trade is 87.4 percent while the share of exports is only 12.6 percent. Import has increased more than threefold from Rs.214 billion in 2063/064 to Rs.775 billion in 2072/73. However, exports have increased only to Rs. 70 billion from 59 billion, which is not even 20 percent, over the decade. The average import per year in the last decade was Rs.486 billion while the average export was only 70 billion. Table 1 shows these facts.
- 2. Trade balance:** Our trade balance is in deficit and the deficit has been continuously increasing. It has increased 5 times over the decade from Rs. 155 billion in F.Y. 2063/064 to Rs. 705 in 2072/073. An average of last decade shows that the trade deficit is nearly 27 percent of GDP. We are being able to finance only 14 percent of imports through export earning in last decade (Table 1). The increasing trade deficit is because of inelastic demand for import and low export base. Import of necessary goods, increasing income and remittance inflow, demonstration effect on consumption pattern etc have made the demand for import inelastic. Growing trade deficit is also because of the inappropriate

philosophy adopted in this sector. Except in the second, third and fifth periodic plans, all the plans paid less attention towards controlling imports. Excessive focus on export promotion policy without sufficient productive and competitive capacity in the economy undermined the need of import

reduction i.e. import rationalization, import control and import substitution. As per our capacity, we cannot fulfill the huge amount of trade deficit through export promotion. The current need is to reduce the imports through a import rationalization, import control and import substitution strategy.

Table 1: Status of Nepal's Foreign Trade

Figures are in billion Rs.

Fiscal Year	Import	Export	Total Trade	Trade balance	GDP	Import as percentage of the GDP	Export as percentage of the GDP	Total Trade as percentage of the GDP	Trade Deficit as percentage of the GDP	Share of Import	Share of Export	Export/Import Ratio
2063/064	213.9	59.4	273.4	-154.5	727.8	29.4	8.2	37.6	21.2	78.3	21.7	27.8
2064/065	219.8	58.5	278.3	-161.3	815.7	26.9	7.2	34.1	19.8	79.0	21.0	26.6
2065/066	284.3	65.3	349.7	-219.0	988.3	28.8	6.6	35.4	22.2	81.3	18.7	23.0
2066/067	356.7	61.5	418.2	-295.2	1192.8	29.9	5.2	35.1	24.8	85.3	14.7	17.2
2067/068	390.3	62.7	453.0	-327.5	1367.0	28.5	4.6	33.1	24.0	86.2	13.8	16.1
2068/069	506.7	72.1	578.8	-434.6	1527.3	33.2	4.7	37.9	28.5	87.5	12.5	14.2
2069/070	613.6	77.4	691.0	-536.2	1695.0	36.2	4.6	40.8	31.6	88.8	11.2	12.6
2070/071	716.1	89.6	805.8	-626.5	1964.5	36.5	4.6	41.0	31.9	88.9	11.1	12.5
2071/072	786.2	85.2	871.4	-701.0	2120.5	37.1	4.0	41.1	33.1	90.2	9.8	10.8
2072/073	774.7	70.3	845.0	-704.5	2248.7	34.5	3.1	37.6	31.3	91.7	8.3	9.1
Average	486.2	70.2	556.4	-416.0	1464.8	32.1	5.3	37.4	26.8	87.4	12.6	14.4

Source: Department of customs, Central Bureau of Statistics and Author's calculation.

3. Growth of exports and imports: The growth rate of imports and exports over the last decade remain uneven and unbalanced. Imports grew by 2.7 to 29.8 percent while export growth struggled from -1.5 percent to 15.8 percent during the same period leaving aside the exceptional year 2072/073. The growth rate of imports remained two to three times of growth rate of exports. On an average, our import growth is 14.3 percent where as the growth rate of exports is only 2.2 percent resulting in trade deficit growth rate of 17.12 percentage over the decade (Table 2)

Table 2: Growth of Foreign Trade

Fiscal Year	Import	Export	Trade balance
2063/064	-	-	-
2064/065	2.7	-1.5	4.4
2065/066	29.4	11.6	35.8
2066/067	25.5	-5.9	34.8

Fiscal Year	Import	Export	Trade balance
2067/068	9.4	2.0	10.9
2068/069	29.8	14.9	32.7
2069/070	21.1	7.4	23.4
2070/071	16.7	15.8	16.8
2071/072	9.8	-4.9	11.9
2072/073	-1.5	-17.5	0.5
Average	14.3	2.2	17.1

Source: Author's Calculation

4. Trade diversification: The market of our foreign trade has been diversified from traditional markets such as India and Tibet. As per the annual data of fiscal year 2072/073, Nepal has 186 trading partners of. Liberalization and many bilateral and multilateral agreements have contributed to our trade diversification. Currently, the share of India, China and other countries is 61, 14 and 25 percent respectively. The share of other countries is not increasing as much as

expected. However, diversification in terms of products is limited. Mainly, agro based and low valued goods dominate our exports. Few commodities such as carpet, textiles, tea and coffee, iron and steel products etc occupy major portion of our total exports. In fiscal year 2072/073, as per annual data of Department of Custom, out of total exports of 70.3 billion, 18.6 billion was from agriculture and agro-based industrial products in which tea, coffee, mate and other spices contributed Rs. 8.03 billion. Other major export items such as carpets and other floor covering contributed Rs. 8.1 billion. Similarly, export of yarn, textiles and other textile related products stood at Rs. 32.6 billion. Iron and steel and miscellaneous chemical products are other important exports. This data shows little diversification of our trade from traditional pattern. However, in relation to volume of imports, it is still insignificant. Still there is domination of agro-based and low valued commodities.

5. Contribution to government revenue:

Our foreign trade, especially our imports, have been a strong base for government revenue. Total revenue from import i.e. the total of import duty, VAT and Excise Tax and Agriculture fee contributes nearly 40 percent of total revenue of the country (Table 3).

Table 3: Contribution of Import Revenue in Revenue Mobilization

Figures in billion Rs.

Fiscal Year	Revenue from Import*	Total Revenue Mobilization	Share of Import Revenue to Total Revenue
2068/069	96.2	244.37	39.4
2069/070	124.9	296.02	42.2
2070/071	156.6	356.62	43.9
2071/072	171.9	405.80	42.4
2072/073	192.4	482.74	39.9

Source: Department of Custom and Economic Survey 2015/16

Problems of Nepalese foreign trade;

- 1. Problem in philosophy:** The main problem of our foreign trade is the philosophy adopted in this sector. Our policy makers have always focused on either export promotion or import substitution policy. Export promotion policy, without sufficient productive and competitive capacity in the economy has failed to reduce our trade deficit. Some consensus was shown during second third and fifth periodic plan in order to reduce imports. Unfortunately, this policy was discontinued and export promotion as well as import substitution policy was adopted. Little focus is found to have been given towards control and rationalization of imports. Even in export promotion policy, we are concentrated mainly on agro-based commodities and some industrial goods that have little contribution towards reducing trade deficit. We should have long-term vision of exporting goods and services that have sustainable base and inelastic demand in international market like electricity and service trade.
- 2. Landlocked nature:** We lack an easy access to seaport and are mainly India locked. Because of the geographical location, we are facing many difficulties in international trade. The lack of direct access to third country has created problem in this sector and we are forced to bear economic and non-economic cost of transactions. Recently, India has imposed 4.5 percent of total import value in the name of insurance coverage on Nepalese imports from third countries.
- 3. Poor export base:** Mainly, agro-based, low-valued goods dominate our exports. Few commodities including carpet, tea, coffee, textiles, chemicals, iron and steel etc occupy major portion of our total exports. Low level

of industrialization, insufficient productive and competitive capacity, elastic demand for our exports, low quality of goods etc are some barriers for increasing our exports.

4. **High import demand:** Demand for imports is increasing day by day. Insufficiency or Lack of domestic production for daily needs, development of urban culture, demonstration effect on consumption pattern, increasing income and remittance inflow etc have caused the inelastic and growing demand for imports. This has been a major problem these days and therefore requires control or rationalization to some extent.
5. **Miscellaneous Problems:** There are other various problems in this sector. Policy instability, low capital formation, poor infrastructures, unskilled manpower, procedural complexity, problems in transit and transportation cost, limited use of international forums to solve the trade related barriers of Nepal etc can be highlighted as other important problems.

Recommendations:

1. **Change the philosophy:** Our current philosophy of export promotion in order to reduce the trade deficit should be changed. Our existing eco-political situation along with weak productive and competitive strength cannot contribute significantly for the said purpose immediately. We need to adopt import control strategy at least for a few years. Government policies and programs should take the short-term and medium-term strategy of import control or import rationalization while export promotion may be the third and long run strategy for now.
2. **Use of international forums:** As mentioned in above sections, Nepal is the member of many multilateral and regional trade forums and organizations. It also has signed many

trade and transit related agreements at regional and bilateral level. However, Nepal has not been able to reap the full benefits of these agreements. One of the recent examples of this is the year 2072 Indian blockade. Nepal could not raise voice in these forums for the solution of this problem. We should be able to play an effective role in such forums in order to ensure the right of each other and ensure logical presence to take advantage of this.

3. Import Management

Current situation of imports and alarming trade deficit has forced us to rethink our strategy. Only export promotion strategy may not produce desirable effect in this sector. We should control or rationalize the imports to the possible extent. Import of gold, alcoholic products, tobacco and related products, luxurious vehicles and other luxurious products may be some areas of control or rationalization. For instance, in F. Y. 2072/073, we imported vehicles worth Rs. 66.2 billion which can be reduced to a significant extent if we develop a well-managed and reliable public transportation.

On the other hand, through strengthening productive capacity, we should be able to fulfill at least domestic demand for goods and services. Annual data of fiscal year 2072/073 published by the Department of Custom shows that we imported agriculture and other agrobased products worth Rs. 147.2 billion in which cereal crops were worth Rs. 39.02 billion. These can be substituted by domestic products if we adopt scientific land use policy and strengthen productive capacity of agriculture sector. Likewise, we imported petroleum products worth Rs. 85.1 billion during the same period. This also can be reduced if we manage alternative sources of energy and develop an electronic transportation system.

4. **Other Miscellaneous :** There should be consensus on political level on economic agenda at least for policy stability. Development of conducive environment for business, attract FDI, promotion of industrial development, modernizing agriculture, encourage and protect the innovation, investment in human resource, development of infrastructure etc will contribute to import substitution and export promotion.

Conclusion

Because of various efforts made in the past, our foreign trade has expanded to 186 countries. Currently, it has become a major source of government revenue as 40 percent of total revenue mobilization is contributed by imports. However, it would have been better if the contribution of exports could be as much as the contribution of imports in terms of revenue. We need to take the strategy of import control and rationalize to the maximum extent possible along with import substitution and export promotion strategy. Efforts should be made to make the best use of

international forums and take advantage of them. There should be consensus on political level on economic agenda at least for policy stability, creating conducive business environment and infrastructure development.

References:

- Acharya, M. K. (2016, October). Nepalko Antarstriya Byaparka Chunauti ra Abasarharu. *CAMAD* , 148-166.
- Department of Custom, Nepal.* (n.d.). Retrieved January 29, 2017, from Department of Custom Web site: <http://www.customs.gov.np>
- Government of Nepal. (2016). *Nepal Trade Integration Strategy 2016*. Kathmandu: Ministry of Commerce.
- Government of Nepal, Ministry of Finance. (2073). *Economic Survery F.Y. 2072/73*. Kathmandu: Ministry of Finance.
- National Planning Commission. *Various Periodic Plans* . Kathmandu: NPC.
- Nepal Rastra Bank. (2073). *Current Macroeconomic and Financial Situation based on Annual Data of Fiscal Year 2072/073*. Kathmandu: Nepal Rastra Bank.
- Wikipedia.* (n.d.). Retrieved January 29, 2017, from Wikipedia web site: https://en.wikipedia.org/wiki/Pratap_Malla#Relation_with_Tibet

Forward Looking Approach in Nepalese Banks: Reality and Requirement

● Lekhanath Bhusal*

Introduction

Banking business is quite a sensitive business as it plays with other peoples' money (OPM). It uses significant amount of leverage as very less amount of capital is used for big volume of public deposit and debt. About 80-90% funds are acquired from the general public through deposits. These funds are handled by shareholders who contribute only around 10-15% of total funds. Further, the sensitiveness to market events and situation is very high in banking, which makes banks more vulnerable to external shocks and turmoil. Therefore, it is essential for banks to have a proper forward-looking approach in their functioning.

The resilient and agile financial system remains a backbone and a crucial sector for materializing overall development agenda of the nation. Thus efficiency and robustness of the financial system remains a priority area of every country. Over the years, banking has evolved from an era of general ledger and hand-posted loan payments to the digital age where account information is only few clicks away. While much has changed and banking has grown more complex, it requires banks to adopt effective strategies, planning and forward looking approach for successful bank management.

The approach to forward looking is to have some concrete and feasible idea of likely future scenario and adopting the strategy accordingly at present. The approach simply calls for preparedness, early

planning, future orientation and long-term vision in order to remain vigilant and agile to any event. It especially involves managing issues that could plausibly arise in the future. The idea is similar to the concept of 'prevention is better than cure.' It advises early initiation and preparedness for issues/events/scenarios that could take place.

Yet it can be difficult to look to the future with so much occupying our present. How do we deal with issues pertaining to our future, including possible implications, risks and opportunities that they may bring? What will be the next crisis to unfold? How do we respond to new trends and developments that can be tumultuous to revenues, profitability and portfolios? These are some ongoing questions that visionary CEOs continue to ask themselves in an effort to identify emerging trends that will impact their banks.

Banks today are exposed to a variety of global landscapes-all of which are driven by economic, geopolitical, technological, socio-political and environmental world that we live in. These different landscapes expose banks to an accumulation of rapidly changing risks, which must be managed in order to mitigate the threat. Having right tools and capabilities and responding appropriately to new trends and developments has become crucial to this end. It is not only digitalization, cross border transactions, product innovations and development and ever increasing/changing customers' expectation that makes banking more complicated but also increasing challenges brought about by people, process and the system

* Acting Chief Manager, Nepal Bank Limited, Dharmapath, Kathmandu

itself. Banking today thus requires more astute vision and execution.

Relevancy of Forward Looking Approach for Banks

Banks today have to face a number of events that have positive or negative long-term impact. Banks that avoid these issues are prone to the risk of losing their businesses and could ultimately even face threat of closing down. Effective management of these issues requires the adoption of forward planning and execution.

To cope with different situation, the banking organizations shall adopt long-term perspectives. The properly articulated vision consolidates previous lessons learnt, incorporates past improvement strategies along with reflection of future prospects. This ultimately could lead the organization towards the desired direction. Forward looking approach is important not only in risk minimization strategy but also in business promotion/growth strategy so that banks remain worthwhile over the long run.

Banking business is mostly affected by future scenario in the economy making its balance sheet position more volatile to move along the wave of economy. The forward-looking approach in bank is needed not only to increase/maintain profitability but more importantly to prevent and manage potential crises in banks.

Nepalese banks and regulators have been practicing more of a reactive approach despite the contemporary financial world requiring early adoption of strategies/ways to address the potential issues. To protect the banking system from being vulnerable and fragile and to make them able to withstand any shocks in the future, strategies with strong long-term focus incorporating the most likely aspect of future events is essential.

Current Reality

Banks normally moves with current waves of the economy and ever-changing economic scenario has made it difficult for the banks to come up with clear-cut long-term strategic direction. Most Nepalese banks even do not know exactly where they are now. Whether they need short-term or long-term growth prospects. This is the general state of unpreparedness, lack of proper homework and assessment of current and future state of affairs in the economy. This reality has created problems in their efforts to positive change and development.

Some financial institutions are characterized by inadequate risk management practices, poor corporate governance and high credit exposure compounded by under-resourced supervision and weak enforcement of prudential norms. Operational capacity to manage the fiscal costs of a financial crisis is limited. Whether the banks have awaited some triggering events that results in imminent losses/failures, it is the need of the day to think about this and take necessary steps accordingly.

Reports of the World Bank and other international organization have stated that there are many instances of ever greening (manipulation) of balance sheet by Nepalese banks. If this is the case, this is likely to invite bursts in the financial system and the economy as a whole. The bank supervision report of NRB has revealed that many banks are running after increasing short-term profitability by taking risks beyond their capabilities, which is a serious concern as is likely to endanger the whole financial system. Further mismatches/weakness as repetitively revealed in the report include; non-compliance of prudential norms, weak corporate governance, excessive risk taking, non-robust credit management,

inadequate MIS, lack of clear-cut strategic plan, incompetent Board members, inadequate concern of the Board toward risk management, oversight and control, etc. Moreover, many of regulatory norms are fulfilled just for the compliance purpose rather than taking it for own internal purpose, for example stress testing, capital adequacy assessment, contingency planning etc. Based on these realities, banks cannot be said to have headed towards the right direction. In such a scenario, the NRB as well as banks themselves should not wait any longer to adopt a workable strategy to remain successful over the long run.

Despite many efforts of regulators, the global financial system has witnessed several major crises in the past, e.g., the Global Financial Crisis of 2007/08, the Asian Financial Crisis of 1997 that greatly affected the economy. Actually, there is no dearth of rules, regulation, policies, strategies and guidelines with respect to banking operation in Nepal. Further the NRB has been continually advising and directing banks to improve overall performance but still the banks are facing problems (more than a dozen BFIs, as of date, have been declared problematic: some banks even went into liquidation, some declared problematic and crisis-ridden) of various kinds and they are facing liquidity and other related problems es time and again, with the one in 2017 February and March being the latest one. All these things have direct impact on the economy and on depositors' confidence towards banks which can hamper the credibility of the banking system. Studies have pointed that these events are largely due to short-term approach of profit making and weak corporate governance in the banks themselves. The weakness on the part of prudential regulation and close monitoring over the activities of banks by the regulator further intensifies the problem.

The financial indicators of most banks indicates no such serious deficiency on the part of their

performance and condition, but still the question arises as to the quality of these financial statements (as reported to have ever-greening features). The risk-weighted assets (in computing capital adequacy ratios) is highly likely to be very much higher than that is reported due to their inherent risks associated in specific business/exposure. As a reference to this, larger banks in the world (such as Lehman Brothers, Merrill Lynch, etc) appeared sound until they collapsed overnight. Obviously, the quality of financials counts much in this context. Further many qualitative aspects including corporate governance, internal control and risk taking are other areas of concern for assessing sustainability of banks. However, this aspect in most banks cannot be considered satisfactory as revealed by the report of the central bank itself.

Our banking system has run over excessive optimism (everything would be better this year) without having clear evidence or logic to support the same. The system mostly fails to learn from its mistakes and prior bad performances. Most decisions are ill-prepared and insufficiently challenged (especially those that are not viewed from risk aspects). The system also lacks professional judgment in decision making and has not developed appropriate strategy to deal with difficult dilemmas.

The development and expansion of our financial system over the period is remarkable. However, the question is whether the system is performing properly as intended. Its direct contribution to the real economy and to productive growth is not very encouraging. Desired improvement and shift from this reality requires policy intervention by the government and the regulator. Moreover, policy inconsistency, conflicting policy provisions, lack of policy implementation (many initiatives limited to paperwork), lack of well-developed mechanism to handle shocks and vulnerabilities,

lack of proper skill/expertise for forward looking approach are some of the bitter realities of the financial system. The short-term profit motive and lack of business diversification signals that forward looking and long-term approach among banks is very feeble.

Consolidation is taking place in Nepalese banking sector and this has apparently improved capital position which has enhanced ability of banks to withstand shocks. However, mergers/acquisitions alone might not be enough to ensure sustainability of the financial system which is why prudence in business practice is essential.

Systematic approach to risk management in Nepalese banking is a relatively new concept and to put it candidly, there is no well-founded risk management structure prescribed by the central bank. The central bank has however, created well-developed ground for establishing risk management practice in banks through its guidelines/manuals as per which banks can adopt risk management practice based on their size and complexity.

Increasing regulatory pressure, changing/increasing customer expectation, ever changing technology and unhealthy competition posing challenge to their success are other realities of the current banking system. NRB's regulation, in later period, seems to be heading towards micro-management of banks as evidenced by various directions, one after another, ranging from fixation of fees and commission to training of staffs to the recent move of limiting frequency of change in interest rates. What might this indicate? Are banks performing prudently? Obviously, the move of the central bank indicates that banks are not dynamic enough to address the needs of the market and thus the correction is necessary. However, in a situation where the banks themselves are the key stakeholders of the system, the distant move by

the central bank alone might not be effective. It is also on the part of banks themselves to adopt proactive strategies before they are enforced to follow certain strategy by the regulator.

Banks normally set their objective of making profit and enhancing their shareholder value. Only those banks that execute their vision, mission, objectives, strategies and action plan (VMOSA) properly can be considered successful. All banks seem to possess VMOSA, however, they don't seem to execute it properly. They either don't have a clear long-term vision or don't have practical/functional strategies and action plan to execute the vision. The situation leads themselves towards lost opportunities and vulnerability to shocks.

Way Forward

- This is the age of dynamism and things go on changing beyond expectation. As banking is not far from this reality, it needs to remain agile. Banks will need to respond to various uncertainties by making bold decisions about business models and strategies, particularly with regard to new technology, customers' expectation and changing business scenario. This requires proper homework, preparation and focus with reference to long-term prospects.
- Future oriented actions such as strategic plan, annual plan and action plan should be made mandatory for banks and their effective implementation mechanism should be developed. BFIs need to stay abreast of developments in the economy and consider how they affect their bank.
- In the banking industry, history suggests that growth and good returns are long term phenomena, so banks have to formulate their current action plan with focus on long term perspectives in the course of fulfilling

shareholders expectation, maximizing return on equity and achieving targeted growth.

- Whether the crux of problem is on the part of promoters, management or regulator itself, proper analysis and review of the same with a long-term perspective is the need of the day, otherwise vulnerability of the system will go on increasing. Many facts behind the closed-door still need to be explored through comprehensive due diligence so that the ground realities could be revealed.
- Concept of financial inclusion, value-based banking, risk-based financial returns and sustainability-focus are some of recent phenomena in banking. Along with these momentums, banks have to prepare themselves to adopt the changes and development in the economy. It is only the forward-looking approach that makes banks able to prepare themselves to successfully adopt the current/future changes and development.
- Regulator and banks have to consider ongoing and future development agenda/priority of the nation as well while setting their own policies and priorities. What strategy has the state adopted in different economic sectors? The assessment may range from the local or national government to regional and international level. For example, banks should work out the needed change in organizational structure as necessitated by the current federal structure of the country (they might need to enter into 3 to 4-tier organizational structure from existing 2-tier structure i.e. head office-regional office- branches). What are the policies of government with respect to meeting sustainable development goals (SDG)? What are the policies and strategies towards overall

development? For example the Fourteenth Plan has estimated an investment of about Rs. 2500 billion for achieving the targeted growth of 7.20%. Similarly, the government aims to uplift Nepal from a Least Developed Country to a developing country by year 2022. Similarly, regarding development of the financial sector, the objectives of the recently approved document on Financial Sector Development Strategy (2016/17-2020/21) of the government are relevant. Policies and strategies in the area of hydropower, trade, tourism, industry, agriculture etc. should also be considered along with the question how will federalism and ongoing state restructuring affect financial system and economic structure of the nation? As these policies and development agenda have direct bearing on the financial system over the short and the long-term, banks and the regulator have to develop their priorities and strategies accordingly.

- To safeguard the huge public funds at stake, the regulator has to ensure that it has an effective system of supervision to address issues and shortcomings in a timely manner. The NRB has to assess whether the initiatives undertaken by banks are safe and sound and whether they are performing business as per prudential norms. Frequently, repeating the same direction would produce no result unless stringent enforcements are executed. In the long run, this situation may invite crisis that are beyond the control of bank and regulator. NRB supervision needs to be more effective by introducing provisions/sanctions that are more stringent for non-complying BFIs.
- It is a prudent practice to have insights over the past and devise smart strategies for the future. In this course, much can be grasped

from the past financial crisis or events. If strategies are drafted with due attention of past events and robust assessment of future development, much can be done to ensure better future of the financial system as a whole. The Asian Financial Crisis 1997 and Global Financial Crisis of 2007/08, for example, provides many lessons such as: the need for efficient regulatory system, emphasis on maintaining market discipline and transparency, focus on research and development, timely awareness of assets bubbles, focus on long-term profitability over the cycle rather than short-term revenue generation etc. If the cause and effect of such events are reviewed carefully, better future strategy could be developed to minimize potential negative implications for banks.

- The regulator in a true sense should set the broad pathway for the financial system and the economy. Banks should not invite the attention of regulator to bring stringent regulation against themselves; it would be quite suitable to have best self-regulation rather than enforced regulation. Banks need to opt to go beyond regulatory requirement. For all this to happen in a true sense, a comprehensive strategy with proper vision and long-term focus would be no doubt a strong weapon.
- The later period policy and strategy of the NRB regarding merger and acquisition and capital hike has been considered the best option by the regulator and it is also in the phase of implementation. However, simply adding up heads and associated transaction cannot be expected to achieve remarkable performance. In fact, acquisition of talent, acquisition technology and capability is the need of the day to correct the system's delinquency.
- Banks should consider digital strategy as a corporate strategy and not only a communication strategy. Focus on knowledge management and human capital that are the main drivers of the system should be a key concern for forward looking strategy. Forward looking on the part of central bank is even more crucial as it has responsibility of maintaining safe and sound financial system in the country. A long-term clear-cut strategy by the regulatory body and strong commitment from the banking sector would only ensure holistic development and growth of banking sector.
- Banks need to have cultural shift to a risk-smart workforce and environment in the organization. An essential element of a risk-smart environment is that it ensures that the organization has the capacity and tools to be innovative while recognizing and respecting the need to be prudent in protecting its interest.
- Banks shall ensure that the organization's internal systems and controls are "credible and appropriate", "well-reasoned and well documented", "transparent and accessible", and are capable of being "validated" by internal and external auditors. Moreover, they should develop capability to ensure that the risk management practices are embedded across the entire value chain.
- Banks also need to focus on R&D with critical analysis of national and international events. How the world's large banks (for example: the Industrial and Commercial Bank of China, JP Morgan Chase & Co, Wells Fargo & Co, Bank of America, Bank of China etc.) have been performing, how the government/regulators and banks in the time of financial crisis responded, what is their

present strategy with respect to preventing crisis etc. could be taken as references.

- Banks need to focus on some agendas that are crucial to long-term success. Agendas for example could be as follows: How can a bank prepare itself for upcoming realities? What should be the effective risk strategies and risk management system? What strategy for system security shall be adopted? What should be the digital vision? How best can prudential regulatory norms be complied with? What are our internal deficiencies? What is currently happening in domestic and global economy? What needs rethinking and revision in the organization - technology, human resources, internal policies, procedures or practices? Properly designed strategies and understanding the present with good insights of future scenarios, are likely to drive banks towards the desired direction.

Conclusion:

The Nepalese banking sector is growing rapidly but concerns regarding its quality and sustainability are also on the rise. In this context, dynamic management approach, innovative thinking and forward looking are relevant matters for successful bank management. Acknowledging the need for change, banks and regulator have to set strategies in line not only with the need of the day but also with future prospects and challenges of the system and accordingly need to set operational and strategic goals. The task of foreseeing future, even though, challenging in today's complex and ever changing external environment, is highly crucial to long term success of banks. With a view of this reality, banks should have a proper forward-looking mechanism in place. In this way, banks will realize their full potential benefiting not only promoters and employees but also the economy as a whole.

Bibliography:

- IMF (2016). "World Economic Outlook" International Monetary Fund, Publication Service, Washington, DC USA.
- Heidegger H, Mikkelsen D (2016). "Managing non-financial risk in banking: Paradigm shifts in the making"
- Peter S, Colin B (2014). "The future shape of banking: Time for reformation of banking and banks?" United Kingdom.
- BCG & SAS (2011). "Moving Beyond Compliance". Boston Consulting Group & Statistical Analysis System, Boston, Massachusetts, United States of America.
- GoN & USA (2014). "Nepal Growth Diagnostic". Government of Nepal and United States.
- UNCTAD (2016) "World Investment Report: Policy Challenges". United Nations Geneva.
- ADB (2008). "Strategy 2020". The Long-Term Strategic Framework, Asian Development Bank, 2008–2020, Mandaluyong City, Philippines.
- ADB (2016). "Asian Development Outlook 2016" Asia's Potential for Growth, Asian Development Bank, Philippines.
- Stephen G Cecchetti and Enisse Kharroubi (2015). "Why does financial sector growth crowd out real economic growth?" BIS Working Papers No 490 Monetary and Economic Department.
- ABA (2014). "The Business of Banking-What Every Policy Makers Needs to Know". The American Bankers Association, Washington DC.
- NRB (2015). "Bank Supervision Report". Nepal Rastra Bank, Kathmandu.
- MoF (2016). "Financial Sector Development

Strategy (2016/17-2019/20)", Ministry of Finance, Government of Nepal.

_____ (2015). "Economic Survey 2015/16". Ministry of Finance, Government of Nepal.

_____ (2014). "Economic Survey 2014/15". Ministry of Finance, Government of Nepal.

Other Sources

Annual Report of NRB for various years

Financial Stability Report of Nepal Rastra Bank

Human Development Report 2016

Monetary Policies of Nepal Rastra Bank

Banking and Financial Statistics, Nepal Rastra Bank

Mid-term review of Monetary Policy 2016/17, Nepal Rastra Bank

Budget Speech of Nepal Government 2016/17, Ministry of Finance

Fourteenth Plan Summary Report of National Planning Commission

Various Daily Newspapers

Various Websites

www.google.com

www.nrb.org

www.mof.gov.np

www.npc.gov.np

www.wto.org

www.adb.org

www.wikipedia.org

www.investopedia.com

www.bis.org

Washington and Post-Washington Consensuses on Economic Development

● Madhav Prasad Dahal, Ph.D.*

Introduction

The policy instruments minimally agreed by Washington-based institutions for economic reforms and development in developing economies of Latin America and other regions is generally known as “Washington Consensus (WC)”. The term was first coined by British economist John Williamson in 1989 (Williamson, 1990). Though Williamson coined the term in 1989, the policy elements were already in existence for 10 years with the earliest appearances of debt crisis in developing countries (George, 2007).

In the set of Washington institutions, Williamson included the International Monetary Fund (IMF), the World Bank, and the US executive branch, the Federal Reserve Board, the Inter-American Development Bank, those members of Congress interested in Latin America and think tanks involved in economic policy (Marangos, 2009). The consensus denoted a series of measures that were assumed to lead developing countries to greater wealth and prosperity. In essence, the WC advocates free markets, free trade, floating exchange rate and macroeconomic stability. The policy measures of common consensus were a natural outcome of the neoliberal policy framework that already had powerful influence in the developed world (Fine, Lapavistas & Pincus, 2001). The WC dominated development theory and policy for much of the 1980s and 1990s. Aid-seeking countries required to fulfill these conditionalities to get assistance from donors.

Elements of WC

As summarized by Williamson (1990, 2000) the WC consisted of following ten elements:

- (1) **Fiscal discipline:** Keeping government budget deficits under control;
- (2) **Public expenditure priorities:** Redirecting government expenditure away from white elephants (i.e., away from wasteful subsidies) towards human capital formation such as primary health and education and infrastructure;
- (3) **Tax reform:** Broadening tax base and cutting marginal tax rates;
- (4) **Financial liberalization:** Abolition of preferential interest rates with these to be determined by the market instead; need for positivism to discourage capital flight;
- (5) **Exchange rate :** Ensuring competitive exchange rates;
- (6) **Trade liberalization:** Reducing or phasing out tariffs and quantitative restrictions on trade; end import licensing;
- (7) **Foreign Direct Investment (FDI):** Abolition of barriers to inward FDI, restricting FDI is meaningless;
- (8) **Privatisation of state enterprises:** State owned enterprises (SOEs) to be privatized to relieve budget pressures and increase effectiveness of enterprises;
- (9) **Deregulation:** The removal of regulations or

* Associate Professor of Economics, Patan Multiple Campus, Tribhuvan University

restrictions that hinder entry of new firms ;
and

- (10) **Property right:** Provision of secure property right. This was chiefly about providing the informal sector with the ability to gain property rights at an acceptable cost.

Obviously macroeconomic stabilization, privatization and liberalization were mantras of the Washington Consensus to affect economic development of developing countries. The advocates of the policy instruments believed that implementation of these measures that give greater role of market and minimal role of state would nurse the problems of developing countries.

Factors Helping the Global Dominance of the WC

A number of circumstances facilitated global dominance of the Washington consensus. In the understanding of Fine, Lapavitsas and Pincus (2001) two major factors helped the Washington-based institutions in arriving at the Washington consensus. The first factor was failure of the development philosophy and practice of the 1950s and 1960s and the second factor was the active support of prescriptive recommendations by the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank. The development policies of import substitution, periodic plans, government ownership and control of strategic industries, regulation of the labour market and state control over the flows of saving and investment seemed less operative in bringing growth in the 1970s and 1980s. This series of policies that were directly or indirectly motivated from the success of Soviet industrialization in the inter-war years had lost status and influence by the mid-1980s. As remarked by Fine, Lapavitsas and Pincus (2001) the growing crisis of the Eastern alliance, in addition, indicated that resources for developing countries of Africa, Asia, the Middle East and Latin

America seemed unlikely to come from ‘actually existing socialist countries’. Ultimately the fall of the Soviet Union indicated the impression of the wide-ranging success of capitalism and the free market. It seemed that Washington was the undisputed political, economic and ideological centre of the world.

The second factor ‘the full support to the agreed upon policy measures by the IMF and the World Bank’ strengthened the functionality of the WC. In the view of Fine, Lapavitsas and Pincus (2001) by the late 1980s the basic concepts of the WC had become “orthodox economics” for large number of economists who were employed by, and involved in, the IMF and the World Bank. These economists were Western (mostly USA) Universities trained and they were developing theory and formulating policy in full understanding of all economic knowledge that was worth working. In the interpretation of Sadd-Filho (2010, pp.4-5), “*The WC emerged in the early 1980s as a dramatic right-wing reaction against the perceived weakness of the pre-WC developmentalist consensus. Rhetorically, the WC involved a heavy attachment to a universalist neo-liberal ideology, with absolute commitment to the free market and the presumption of the state as a source of both inefficiency and corruption, not least through rent-seeking*”.

The neo-liberalism signifies mainly the 20th-century revival of the 19th-century ideas associated with laissez-faire economic liberalism that includes widespread economic liberalization policies such as privatization, fiscal restraint, deregulation, free trade, and reductions in government expenditure in order to step up the role of the private sector in the economy and society (Boas & Gans-Morse, 2009; Jones, Parker & Bos, 2005; Springer, Birch & MacLeavy, 2016). These free market-based thoughts and policies that the neo-liberalism stimulated represent a paradigm shift away from

the post-war Keynesian consensus which lasted from 1945 to 1980 (Palley, 2005; Vincent, 2010).

The post-war Keynesian consensus that prevailed in most of the Western capitalist economies was fundamentally based on Keynesian demand management economics; it consisted of full employment, moderate inflation, economic focus on fiscal rather than monetary policy, and strong regulatory atmosphere. However the stagflation (a situation of rising inflation, rising unemployment and falling real GDP growth) of the 1970s mostly caused by the OPEC oil crisis in oil-importing western economies such as the USA reduced faith in the potency of Keynesian fiscal policy to manage the economy.

Inappropriate macroeconomic policies may also cause stagnation and inflation. For example, central banks can cause inflation by allowing excessive growth of money supply and the government can cause stagnation by excessive regulation of goods and labour markets. That is why some economists express the view that the problem of rising inflation had already started to arise by the late 1960s ignited by 'overzealous fiscal expansion'. Such expansion in the USA was due to the Vietnam War while in other nations it was because of their attempt to get even 'fuller employment'. These economic events led to the acceptance of monetarism and supply-side economics in the 1980s by President Ronald Reagan (presidency period: 1981 to 1989) in the USA and Prime Minister Margaret Thatcher (prime-ministerial period: 1979 to 1990) in the United Kingdom. Germany under the chancellorship of Helmut Kohl (chancellorship period: 1982 to 1998) was no exception in following the supply-side oriented policies.

Shortfalls of WC and the Post-Washington Consensus (PWC)

Critics say that it was a misconception of the

promoters of the Washington Consensus (WC) to assume that the policies which served rich countries' interests were also in the interests of poor countries. The basic principles of the WC faced a serious challenge following a series of crises in emerging markets during the course of the 1990s (e.g., the Asian financial crisis of 1997). Economists Rodrik (1997) and Stiglitz (1998) spotlighted the undesired consequences of financial liberalization and capital account liberalization, the absence of effective regulation and the lack of emphasis on stable and equitable economic development. At the same time attention was also drawn on the need to regulate volatile and short-term capital flows at the global level pointing out the need to undertake regulatory reforms at the domestic level in crucial emerging markets. Joseph E. Stiglitz, a critique of the neo-liberal Washington Consensus, served as World Bank Senior Vice President and Chief Economist between February 1997 and February 2000, and during this period he tried to resolve the Washington Consensus problem. The IMF and the World Bank put much greater emphasis on the development of independent central banks and regulatory institutions, specifically in the banking and finance sectors. This clearly indicated a beginning of a new era of renewed consensus.

The 10 points of WC lacked an explicit element of achievement of growth and poverty reduction. As commented by Todaro and Smith (2003), "*There is no mention of shared growth, of the central need to focus on eliminating absolute poverty to achieve development in any meaningful sense, or of reducing inequality, as central ends in themselves as well as instruments of economic growth*". The study of Cornia, Jolly and Stewart (1987) documented that poverty was rising in countries adjusting their economies and costs of adjustment showed a tendency of falling on the most vulnerable. It seemed that the WC was at

least blind to the unequal burden on the poor arising from the processes of adjustment and stabilization (Chang, 2003; Chang & Grabel, 2004).

Of course by late 1990s it clearly appeared that the outcomes of the WC were away from optimum. Increasing criticism led to a change in approach that shifted the emphasis away from ‘economic growth’ as a view of development towards poverty reduction and the need for participation by both developing-country governments and civil society. This change of direction came to be known as the “post-Washington Consensus”

(PWC). This new period of revised consensus is represented by much greater emphasis on the creation of new supporting regulatory institutions as well as a concern with social effects of market-oriented reforms (Bakir & Öniş, 2010).

Rodrick (2006), one of the critics of the original Washington Consensus, presents 10 additional elements of the new consensus which he calls “second-generation” reforms or augmented Washington Consensus. They are reproduced in Table 1 along with the original 10 WC points.

Table 1: Rodrik’s Augmented Washington Consensus

Original Washington Consensus		“Augmented” Washington Consensus the previous 10 items, plus:	
1.	Fiscal discipline	11.	Corporate governance
2.	Reorientation of public expenditures	12.	Anti-corruption
3.	Tax reform	13.	Flexible labor markets
4.	Financial liberalization	14.	WTO agreements
5.	Unified and competitive exchange rate	15.	Financial codes and standards
6.	Trade liberalization	16.	“Prudent” capital-account opening
7.	Openness to DFI*	17.	Non-intermediate exchange rate regimes
8.	Privatization	18.	Independent central banks/inflation targeting
9.	Deregulation	19.	Social safety nets
10.	Secure Property Rights	20.	Targeted poverty reduction

*Direct Foreign Investment. *Source:* Dani Rodrik (2006), p.978

The augmented Washington consensus are “heavily institutional in nature” (Rodrik, 2006). The new consensus gave emphasis to institutions on the basis of empirical findings on economic growth that institutions were a driver of long-term economic performance. Rodrik further adds that the practitioners of the WC had become clearer on the issue that standard policy reforms would not produce desired long-term effects if the upbringing institutional conditions were poor. Sound policies required to be rooted in strong institutions.

The need for social safety nets (SSNs) was realized to deal with adverse shocks relatively easily (Rodrik, 2006). SSNs gained significance in development dialogue following the 1990 *World Development Report* on poverty. World Bank defined SSNs as “some form of income insurance to help people through short-term stress and calamities” (World Bank, 1990, p.90).

Under the intermediate exchange rate regime, exchange rate floats with rule-based intervention; exchange rate is not pegged at a specific rate, but the central bank intervenes in a predetermined

manner to limit exchange rate movements (Ghosh, Gulde, & Wolf, 2002). Williamson (2004, p.2) charged that the entry of non-intermediate exchange rate regime in Rodrik's list contradicts the entry of a unified and managed competitive real exchange to maintain competitiveness of the original Washington Consensus.

Post-Washington consensus offers a rational for discretionary intervention across a much wider range of economic and social policy than the Washington Consensus though it basically remains inclined to market-mechanism. In short the post-Washington Consensus shares the same proposal with its precursor "Washington Consensus" but with some key revisions.

Conclusion

Despite their limitations and several criticisms, the policy instruments of the Washington and Post-Washington consensus have considerable economic strength. For example, broadening of tax base, investment in education and health, sustainable government borrowing, etc. can help developing economies improve economic welfare. Additionally, under certain conditions, privatization and increased competition can bring benefits to the society. Similarly, the emphasis on the potential benefits of more liberalized trade between nations is in growing agreement among politicians and economists. However the world has yet to see what will happen to the Washington and post-Washington consensus in the era of Donald Trump as the president of the USA. On the other hand, the most interesting development is the rise of the Chinese and Indian economies with their own development models. In particular, the investment of China in developing countries is playing a considerable role in enabling economic development within developing economies. The formation of the BRICS (Association of five major emerging national economies: Brazil,

Russia, India, China and South Africa) and establishment of New Development Bank (NDB) (formerly referred to as the BRICS Development Bank) seem another alternative to economic development.

References

- Bakir, C., & Öniş, Z. (2010). The regulatory state and Turkish banking reforms in the age of post-Washington consensus. *Development and Change*, 41(1), 77-106. doi:10.1111/j.1467-7660.2009.01634.x
- Boas, T.C., & Gans-Morse, J. (2009). Neoliberalism: From new liberal philosophy to anti-liberal slogan. *Studies in Comparative Development*, 44 (2), 137-161. doi:10.1007/s12116-009-6040-5
- Cornia, G.A., Jolly, R., & Stewart, F. (1987). *Adjustment with a human face: Protecting the vulnerable and promoting growth*. Oxford: Oxford University Press.
- Chang, H-J. (Ed.). (2003). *Rethinking development economics*. London: Anthem Press.
- Chang, H-J., & Grabel, I. (2004). *Reclaiming development: An alternative economic policy manual*. London: Zed Books.
- Filho, A.S. (2010). *Growth, poverty and inequality: From Washington consensus to inclusive growth*. (DESA Working Paper No. 100.ST/ESA/2010/DWP/100). New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs.
- Fine, B., Lapavistas, C., & Pincus, J. (2001). *Development policy in the twenty-first century: Beyond the post-Washington consensus*. New York and London: Routledge.
- George, S. (2007). *Down the great financial drain: How debt and the Washington Consensus*

- destroy development and create poverty? *Development* 50 (2), 4-11. doi:10.1057/palgrave.development.1100356
- Ghosh, A.R., Gulde, A.-M., & Wolf, H.C. (2002). *Exchange rate regime*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Jones, C., Parker, M., & Bos, R.T. (2005). *For business ethics*. New York: Routledge.
- Marangos, J. (2009). What happened to the Washington Consensus? The evolution of international development policy. *The Journal of Socio-Economics*, 38, 197-208.
- Palley, T.I. (2005). From Keynesianism to neoliberalism: Shifting paradigms in economics. In A. Saad-Filho & D. Johnston (Eds.), *Neoliberalism: A critical reader* (pp.20-29). London, and Ann Arbor, MI: Pluto Press.
- Rodrik, D. (1997). *Has globalization gone too far?* Washington DC: Institute of International Economics.
- Rodrik, D. (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A review of the World Bank's economic growth in the 1990s: Learning from a decade of reform. *Journal of Economic Literature*, 44, 973-987.
- Springer, S., Birch, K. & MacLeavy, J. (Eds.) (2016). *The handbook of neoliberalism*. New York: Routledge.
- Stiglitz, J.E. (1998). *More instruments and broader goals: Moving toward the post-Washington consensus*. The 1998 WIDER Annual lecture, Helsinki (7 January).
- Todaro, M.P., & Smith, S.C. (2003). *Economic development* (8th ed., Indian reprint). Delhi: Pearson Education.
- Vincent, A. (2010). *Modern political ideologies* (3rd ed.). Chichester, West Sussex, United Kingdom: Wiley-Blackwell
- Williamson, J. (1990). What Washington means by policy reform? In J. Williamson (Ed.), *Latin American adjustment: How much has happened?* Washington, D.C.: Institute for International Economics.
- Williamson, J. (2000). What should the World Bank think about Washington Consensus? *The World Bank Research Observer*, 15, 251-264.
- Williamson, J. (2004). *The Washington Consensus as policy prescription for development*. A lecture in the series "Practitioners of development" delivered at the World Bank on January 13
- World Bank. (1990). *World development report 1990*. Washington, DC: Oxford University Press for the World Bank.

Public Finance Management in Nepal: An Overview

● Mila D. Barahi*

Public finance management is the process of raising the financial resources by government and expenditure of these resources in the interest of nation and nationals. It is the management of income and expenditure of government. Resource generation, resource allocation and expenditure management (resource utilization) are the essential components of a **public financial management**.

Government expenditure, government income and budget deficit/public debt are the three components of public finance.

A. Government Expenditure: Government expenditure makes up 36.44 percent of total GDP (economic survey 2015/16). It can mainly be classified into capital expenditure, recurrent expenditure and financing expenditure. Capital Expenditure: Capital expenditure directly contributes to country's development. Hence, higher share of capital expenditure in total government expenditure leads to more development of a country. But in our context, capital expenditure constitutes of less than one third of total government expenditure whereas recurrent expenditure constitute of more than two third of such expenditure. However, expenditure trend and its structural analysis of past few years show that the share of recurrent expenditure to the total expenditure is on declining trend while capital expenditure recorded growth but not to a significant level. Capital and recurrent expenditures can further be classified into following sub-divisions:

- General Public Service:
- Defense

- Public Law and Order
- Economic Affair
- Environmental Protection
- Housing and Community Amenities
- Health
- Recreation, Culture and Religion
- Education
- Social Protection

Out of total capital expenditure, economic affair occupies the topmost position occupying the share followed by general public service and education. Similarly, of the recurrent expenditure, general public sector, economic affair and education are the subdivisions that receive higher share of expenditure (allocated 74% of total expenses in budget of f.y. 2016/17).

- i. Share Investment: Government's investment in public enterprises and different projects is least in public expenditure but is increasing.
- ii. Domestic Loan Investment: The amount invested as loan in public enterprises and different projects is also not significant.
- iii. Principle repayment: The government expenditure on principle repayment can be further classified as principle repayment against domestic debt and principle repayment against foreign debt. Till 2012/13, domestic debt principle repayment was lower than that of foreign debt. From 2012/13 onwards, domestic debt principle repayment increased than that of foreign debt.

B. Government Income: Government income can be classified as revenue, foreign grants

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

and government income from principle repayment and recovery from outstanding audit irregularities. Government's income is in increasing trend from couple of years. However, its increment is not sufficient to meet the increment in government's expenditure due to which country has been in budget deficit for a long time.

i. Government Revenue: Government revenue is received by government from tax and non-taxable sources. In Nepalese economy, the contribution of revenue to government income is the largest among all the sources occupying 82.5 percent of total government income. However, the growth rate of this sector has been declining gradually in recent years. Government's revenue can further be classified as:

1. Tax revenue: The revenue raised on income and consumption of public comes under tax revenue. Tax revenue is the major source of revenue income of government comprising 90.0 percent (budget 2016/17) of total revenue income and 72.6% share in total government income. Contribution of tax revenue to the total revenue is declining gradually. Tax revenue is collected through various direct and indirect taxes which are mainly tax on profit and capital gains such as corporate tax, tax based on remuneration such as income tax, tax based on goods and services such as VAT, property tax, tax based on foreign trade and other taxes. Amongst, income tax, corporate tax, tax on investment, capital gain tax, social security tax, land and building and vehicle tax are direct taxes and VAT, custom duty, excise duty, are some examples of indirect tax.

Amongst, tax based on goods and services is the prime contributor in tax revenue contributing 45.6 percent to total tax revenue.. Value Added Tax (VAT) is the source of two third of goods

and services based tax receipts. Tax on income, profit and capital gains is the second highest contributor followed by tax based on foreign trade. Tax based on remuneration, property tax and other taxes are the nominal contributors.

2. Non-tax revenue: The composition of non-tax revenue consist of income received from properties, income earned from sales of goods and services, income from dividend, rent, royalty, income from penalties, fines and income from confiscation and miscellaneous revenue. Non tax revenue is also marking the growth over the time because of decline in the share of tax revenue to the total revenue. Non-tax revenue occupies 8.16 percent of total government income and 10.11 % of total revenue in FY 2015/16. Contribution of income received from properties to non-tax revenue has been the highest.

i. Foreign grants: It is the second largest contributor to government income with 15.7 percent share in total income as per budget for FY 2016/17. The share of multilateral grants in the total grant receipt of government is higher than the share of bilateral grants.

ii. Government income from principle repayment: Its contribution has remained less than one percent.

Recovery from outstanding audit irregularities: Its contribution is nominal and is zero in FY 2015/16.

C. Budget Deficit Management/Public Debt:

Another important component in public finance management is financial administration which is related with management of fund for financing budget deficit. As Nepal government's expenditure is higher than its income, it has been facing the situation of budget deficit or deficit financing for quite a long time. In such a situation, the government manages funds to meet its expenditure either

through domestic borrowings or loans/grants from foreign countries and donor agencies, or both. In a state where expenditure could not be met by raising debts, shortfall amount is funded through change in cash reserve. Due to inability of Nepal Government to meet its expenditure from receipts of taxes, grants and principal repayment receipt, necessary amount for expenditure is garnered by using various instruments of financing including external and domestic borrowings.

Projected fiscal deficit has always remained in an increasing trend. However, such deficit, in actual is far less than estimated or even in surplus due to lack of spending of capital expenditure by government. Fiscal deficit in FY 2015/16 was predicted to be 28.26% but it was actually in surplus by 2.55%. Fiscal deficit for FY 2016/17 is predicted to be 35%.

Financial market has been as one of the major sources of Nepal government's domestic borrowing. Share of Treasury bill is more than 60 percent. Besides, Development Bonds, National Saving Certificates, Citizen Saving Certificates and Special Bonds hold remaining 40% share. The higher share of treasury bills to domestic borrowing will result in the higher short-term (one year or less) liability of the government. Availability of the amount for development and construction works shrinks if the gap between the government's income and its short-term liability narrows down. In addition, the government either will not be able to renew such loan or interest rate is likely to go higher even when renewed if the volume of short term liability remains high. Hence, timely efforts are to be made so as to avoid such a risk.

Loan from banking sector is another source of domestic financing. Of the government's total outstanding domestic borrowing, the share of

Nepal Rastra Bank has been declining, while that of commercial banks and other institutions has continued to rise in recent years. The declining trend in the share of Nepal Rastra Bank to domestic borrowing and increasing trend in commercial banks and private sector have indicated that the government is committed towards complying with financial discipline. But excessive dependency of the government on loans from commercial banks can lead to inflation and crowding out effect. Hence, other non-banking sectors should also be used as the financial sources.

The government expenditures and government income are in increasing trend. Every time budget comes up with attractive programs. Still, expected outcome is not seen even at its most far point. The development status of the country has not upgraded. This indicates the inefficiency in public finance management. The hurdles or weaknesses present in public finance management can be discussed as follows:

1. **Lack of accountability:** The accountability is almost absent in public finance. The transparency in public finance especially in government spending part is severely weak and is being threatened by the increasing external pressure from multiple and increasing numbers of claimants. The public administration is vulnerable highly to political disruption and external influence.
2. **Lower capital expenditure:** More than 2/3 of total budget is allocated for recurrent and financing expenditure. That means less than 1/3 of budget is available for capital expenditure. Allocated budget also remains under spent. Capital expenditure is further weakened by external interferences in decision making which diverts spending to lower priority projects. This causes

fragmentation of the capital budget. Lack of technical capacity to execute capital expenditure is again a problem, especially at the lowest levels of government.

3. Foreign aid is a significant source of national budget for Nepal's socioeconomic development. However, a large amount of official development assistance (ODA) (35% in FY 2015/16) flows outside the budget or procurement systems. This has limited the source of fund available for public financing. In the absence of information transparency, poor status of government's implementation and oversight capacity as well, the grants couldn't flow as required and expected. Budget can't express public spending within the country comprehensively because a large volume of external fund being spent within the country is bypassing the central expenditure system. This issue is of great concern to the government
4. **Budget distribution is unequal and more focused to central region.** The Far-Western region, the actual needy region of the country, receives the lowest share of budget distribution. Such insufficient distribution of budget in highly needy areas leads to under-execution of capital spending against plans and budgets.
5. **Budget expenditure is skewed heavily towards the end of the fiscal year.** Though annual budget is presented and passed timely, actual execution of most of the budget takes place only after a few months. Much execution takes place in the final quarter of each year; the first and second quarters are often spent in planning and negotiation, with the exception of salary expenses. Spending of budget in haphazard way at the end of the fiscal year can't yield

productive result.

6. **Budget releases and project implementation delay:** Budget formulation should be finished before the start of the fiscal year to allow for timely review and debate. But the capital expenditure budget is often fragmented and delayed in our context. Budget releases are tightly controlled by the FCGO to manage cash flow. More than 4,000 spending units carry out budget execution, making it relatively complex. That's why appropriate execution of the annual budget is often delayed. Similarly, authorization for development projects remains highly centralized and bureaucratic, causing major delays in project implementation. There are severe delays in the construction of capital projects such as roads. All these makes capital budget execution and implementation delayed.
7. **In-year budget revisions and reallocation:** Budget re-allocation rules are extremely flexible in Nepal and, as a result, a large amount of re-budgeting takes place throughout the year. In another hand, taking advantage of flexibility for budget execution, reallocation within capital spending has also reached to a significant portion of total capital budget. The high level of virement during budget execution ensures flexibility but weakens the credibility of the budget preparation process. Although budget execution rules and regulations do exist, it is limited only to budget formulation process. There is no real control or management of the budget once it has been approved.
8. **Procurement goods and services:** A huge part of public finance particularly government expenditure is occupied by public procurement. There are reports

of losses and leakages of funds due to ineffective internal control in procurement process. At the local level in particular, where administrative capacity is often low, spending decisions especially procurement is influenced by outsiders.

9. **Contracting of goods and services:** The contracting is weak in terms of competition among contractors. Weak procurement and contracting processes have compromised the quality of project implementation such as road construction. First, there are no national norms for the costing of capital projects. Taking the advantage of it, private sector actors intentionally increase the estimates so they can bid lower and save costs later. Second, there is limited competition during the tendering process. One person might own several companies and submit multiple bids to the same project. Third, to reduce costs, contractors often use materials (e.g., gravel) owned by the state instead of purchasing them on the market. This compromises the integrity of the system and the quality of the construction.
10. Amounts allocated per project do not equate to cost estimates prepared by local bodies or departments. This is because, rather than finishing a project, the budget is scattered to multitude of politically influenced projects. As a result, the implementing bodies must negotiate the proportion of project to be accomplished in order to stay within the budget, resulting in piecemeal project accomplishment year after year.
11. Besides, outdated audit technique and skills, poor political governance have also always remained headache for efficient Public Finance Management.

Following reforms are still required in public finance management.

1. **Reform efforts need to match capacity with expected benefits:** It is a known fact that the ability of Nepalese government to pursue advanced budget reforms is very much limited. Hence, instead of being over ambitious, the budget should include those projects that are practically possible to accomplish in near time.
2. **The budget calendar should follow time order.** Budget should be submitted to Parliament an ample of time prior to start of fiscal year. Each budgetary activity of budget planning, formulation, and execution should be strictly stick to budget time table and should strictly adhere to deadlines. For instance, budget planning and re-planning should not continue when budget formulation ought to have started.
3. The capital projects and expenditure allocations should be prioritized on the basis of their technical viability. Misallocation of capital expenditure to relatively low priority, piece-meal, and inefficient project activities should be reduced. Clearer norm setting for project input costs is today's necessity for efficient contracting. Also, the procurement practice should be improved through the training of officials and pilot initiatives to strengthen competition. The enforcement of minimum standard for materials is needed to avoid substandard delivery of services by contractors through the use of inferior materials and inefficient project implementation.
4. The informal, late-stage, and inappropriate political interference in budget decision making that contradict and undermine more "efficient" selection of projects and allocation of public expenditures should be contained.

This will help to – first, efficient selection of projects for priority funding; and second, prevent fragmentation of limited budgets across multiple politically influenced small projects.

5. Contractor competition needs to be strengthened. Recently introduced electronic tendering process has been proved to be an important improvement in contracting procedure that has resulted to substantial reduction in contractor bullying and violence. However, in some sectors and districts, the practice of syndication still persists where the presence of contractor is too limited to ensure proper competition. Further training of officials in public procurement practices would be a useful supporting measure.
6. Overcoming bureaucratic hurdles in budget management is necessary to enhance capacity at the center and within spending units, as well as speed up budget execution. A clear division of roles between the NPC, the MoF, the FCGO, line ministries, and local government bodies regarding the procedural requirements of budget planning, formulation, and execution can help sort out these hurdles.
7. **Improve current expenditure:** Not only the allocation but budget spending is also increasingly tilted towards current expenditure. Budget expenditure should be equally or more focused to capital expenditure. It has become necessary to improve expenditure control, and enhance government's spending in capital expenditure.
8. **Public Expenditure Reviews:** There should be periodic review of public expenditure. Such reviews help to find out whether budget is going to where it was meant to go, whether the expenditure is consistent with policy priorities, and whether it achieved what it was meant to achieve. The review will help to keep budget expenditure within the periphery of policy priorities. The reports of the reviews are also useful for decision making during upcoming budget formulation process.
9. **Improve revenue collection:** Expanding the revenue base and improving the efficiency of collection is essential to sound public finance management. Efficiency in the revenue service demands the following factors:
 - a. Instead of entering into several tax improving solutions, it will be better to adopt few but solid alternatives.
 - b. Eliminating or substantially reducing tax incentives is usually seen as a low-hanging fruit in tax revenue mobilization.
 - c. Special attention should be given to strengthening custom administration in order to reduce leakages
 - d. Broadening the tax base by bringing the income from agriculture and exports into the tax net:
 - e. Voluntary participation in tax should be increased.
 - f. Proper consultation and co-ordination between tax policy and tax administration departments need to exist;
 - g. The tax administration should be empowered both legally and with respect to human capital (capacity to regulate even the large tax payers).
 - h. Adequate systems and data are needed to ensure accurate forecasting so that tax gaps could be reduced.
 - i. Transparency, predictability and fairness in the implementation and collection of tax and in the tax department's

interaction with citizens is required;

- j. Ensuring full and timely accounting for all government revenues and receipts and effective control of arrears and write offs are needed.

10. **Improve Debt Management:** These should include the following:

- a. The public debt burden should remain sustainable, not only for the present, but also for future generations;
- b. Creation of comprehensive computerized debt database for both external and domestic borrowing and dissemination of debt related indicators to the policy makers.
- c. Periodic debt sustainability analysis creating various economic scenarios i.e. conservative, optimistic etc. are required.
- d. Periodic debt service forecasts required to avoid bunching of payments.
- e. Preparation of maturity structure (based on forecast) needed.
- f. Considering the contingent liabilities to reduce uncertainties.
- g. Identify and analyze the costs and risks of

alternative debt strategies.

- h. Periodic disclosure of countries debt situation.
- i. Use of economic diplomacy for being granted with debt forgiveness of the bilateral or multilateral donors.
- j. Establish specific targets, benchmarks or guidelines for debt management.
- k. There should be an appropriate blend between domestic and foreign currency borrowings;
- l. Public debt should be tilted towards capital budget allocation in the long term rather than recurrent budget allocations.

11. **Strong control mechanism:** Control mechanism needs to be made further effective in public finance management. External audit should be accomplished timely and internal audits should be conducted frequently. Reconciliation of accounts should be regularly conducted and culture of timely reporting mechanism should be set. Sanctions for non-compliance should be employed. Audit reports and comments should be seriously acted upon.

Banking Sector under the Financial Sector Development Strategy

● Narayan Prasad Paudel*

Introduction

The financial system of any country is the nation's network of financial institutions, markets, instruments, norms and procedures employed in carrying out financial transactions. It provides three fundamental functions - mobilizing and allocating savings, supplying credit needs of investors and providing efficient payment mechanisms within national economies. The financial sector plays a vital role in the economic development process of the country by developing the private sector and maintaining sustainable economic growth. It also helps reduce poverty by enhancing access to financial services, by increasing investment and productivity resulting in greater income generation and by facilitating risk management thus reducing vulnerability to shocks. Therefore, it is considered a crucial building block for development of private sector and can boost long-run growth through its impact on capital accumulation. A diversified, competitive, prudent and sound financial system ensures efficient accumulation and effective allocation of financial resources that ultimately helps to reduce poverty.

Among the economic problems experienced by developing countries, lack of access to financial resources is the major one. Financial intermediaries within the financial system render different financial intermediary services including the financial needs of productive units by generating saving from the surplus-generating units of the economy. A formal financial intermediary can be more efficient in allocating financial resources in productive ways. It is, therefore, argued that an effective and efficient financial system is more

important for the nation's economic development process. Therefore, financial sector development supports the key macro-economic objective of accelerating and diversifying growth.

Economic growth depends on the level of investment and a major chunk of investment flows through banking and financial sector of the country. Poor financial policies and strategies can lead to financial instability and create serious macroeconomic consequences in the economy.

Because a performing and effective financial sector is vital for economic growth, a robust financial sector as well as effective legal and regulatory framework should be in place for a country to expand with integrity and increased resilience. Therefore, a well-functioning financial system increases a country's competitiveness, helps raise domestic savings and allocates resources more efficiently by reducing intermediation costs and raising overall economic growth.

An Overview of the Nepalese Financial System

In the Nepalese context, the pace of financial liberalization actually started in the mid 1980s when the government allowed the entry of commercial banks in joint venture with foreign banks. The Nepalese financial system has undergone rapid structural changes in the last three and a half decades. As on mid January 2017, there were 28 Commercial banks ("A" class), 57 development banks ("B" class), 36 finance companies ("C" class), 48 micro-finance financial institutions ("D" class) in the Nepalese financial system. The Nepal Rastra Bank (NRB) has also authorized 16 cooperatives and 25 non-government organizations to carry out

* Executive Director, Nepal Rastra Bank.

limited types of banking transactions confined among their members. Other non-deposit taking financial Institutions include 27 insurance companies (including one reinsurance company), Employee Provident Fund, Citizen Investment Trust, Deposit and Credit Guarantee Fund, Nepal stock Exchange Limited and Credit Information Centre Ltd. Because of the moratorium imposed on issuing new license over the last decade and consolidation of banks and financial institutions (BFIs) through merger and acquisition, the number of "A", "B" and "C" class banks and financial institutions has been decreasing in recent years. The number of BFIs involved in the merger and acquisition process has been increasing and until mid January 2017, 130 BFIs had been involved in this process. merger and acquisition by. Of these, the license of 88 BFIs was revoked to form 42 entities. However, licensing of "D" class micro-finance financial institutions has been continued on a selective basis.

The Need for Financial Sector Strategy or Policy

As we all know that countries with better-developed financial systems tend to enjoy a sustained period of growth. Financial sector development also requires robust financial policies and regulatory frameworks as it has heavy implications for economic development.

The concept of having a separate financial sector development strategy was realized long back. Different donor agencies and other development partners had also been raising this point. After long discussions and interactions with different stakeholders at different layers, the Government of Nepal has finally approved a five year Financial Sector Development Strategy (FSDS) covering FY 2016/17 to FY 2020/21. The FSDS was duly adopted by the Council of Ministers on 6th January 2017. It covers almost all the sectors of the Nepalese financial system - banking, insurance, capital market, non-banking financial institutions, cooperatives, and financial market infrastructure

and capacity development. The vision of the FSDS is to have an effective, sound, inclusive and stable financial sector that can contribute to broad-based economic growth. The FSDS also encompasses nine different objectives as well as the following ten guiding principles related to the financial sector of the country:

- Principle 1 - Fair competition in the financial market
- Principle 2 - Efficient financial system
- Principle 3 - Prudential regulation
- Principle 4 - State's participation with the private sector
- Principle 5 - Reliable information system
- Principle 6 - Stability of the financial system
- Principle 7 - Financial governance
- Principle 8 - Market monitoring
- Principle 9 - Competent human resources and institutional capacity
- Principle 10 - Financial inclusion

The FSDS has a provision of an Implementation Committee headed by the Governor of the NRB with representatives from different ministries, National Planning Commission and other regulatory bodies. The Committee will meet at least once in every four months and will look into policy-related issues, monitoring of implementation and solutions of problem that arise.

The Banking Sector

The Nepalese financial system is largely dominated by the banking sector. Financial sector development issue largely depends on how the banking sector performs in the economy. Investment for economic growth, financial access and inclusion, financial stability and financial governance are the four strategic pillars of the banking sector under the FSDS. Each pillar has defined strategies as mentioned in the following matrix.

<p>Pillar 1: Investment for Economic Growth</p> <p>Strategies:</p> <ul style="list-style-type: none"> • To make a provision of an appropriate framework to orient banking system towards universal banking; • To develop money and inter-bank market; To encourage banks and financial institutions to diversify investment and services; • To encourage bank investment in the areas like agriculture, energy and infrastructure. 	<p>Pillar 2: Financial access and Inclusion</p> <p>Strategies:</p> <ul style="list-style-type: none"> • To increase the availability of banks and financial institutions' services in rural and remote areas; • To formulate relevant policy for enhancing financial access and inclusion; • To improve institutional arrangements for extending financial access; • To strengthen regulation and supervision framework of micro-finance financial institutions; • To enhance public awareness through financial literacy and education; • To protect financial consumers' interest.
<p>Pillar 3: Financial Stability</p> <p>Strategies:</p> <ul style="list-style-type: none"> • To make the overall economy sound and healthy; • To improve regulatory framework for strengthening the banking system; • To make supervision framework of banks and financial institutions strong; • To ensure effective implementation of standards related to the prevention of money laundering and financing against terrorism effective; • To initiate additional measures for protecting depositors and maintaining financial stability; • To strengthen the monitoring approach of financial development by ensuring the timely identification of risks; • To develop a crisis management framework; • To build sound coordinative mechanism among regulatory bodies and other stakeholders for the implementation of FSMS and for the stability and development of financial sector. 	<p>Pillar 3: Financial Governance</p> <p>Strategies:</p> <ul style="list-style-type: none"> • To strengthen corporate governance policies and practices of the banking sector; • To enhance the level of risk management and internal control system in the financial sector; • To promote the role of market discipline for effective inspection and risk management; • To implement accounts and auditing system in align with international standards • To synchronize the financial sector legal framework.

Various time-bound action plans have been laid down in the strategy along with the agencies to take the lead role and key performance indicators. Some of the major action plans encompass reviewing existing

banking laws and licensing policies, divesting government's stake in state-owned banks and financial institutions, proper management of liquidity in the system, reviewing policy on long-term investment in agriculture, energy and infrastructure, enhancing the level of financial inclusion by reviewing existing branch expansion policy and by initiating other appropriate measures. A number of policy and operational actions have been proposed to strengthen stability and governance in the financial system.

Major Strategic and Quantitative Goals and Achievements

The FSDDS also specifies some quantitative goals to be achieved during the strategy's five year period. By the end of the fiscal year 2020/21, it is expected that the number of banks and financial institutions will decrease substantially through the merger and acquisition process. Financial sector's contribution to the GDP is expected to increase from 4.1 percent in 2015/16 to 8 percent in 2020/21. Bank deposit and credit to GDP ratios are expected to grow respectively from 89.7 percent and 73.6 to 100 percent and 80 percent over the period of five year from 2015/16 through 2020/21. Credit to the private sector will increase from the level of 75.3 to 80 percentage of the GDP whereas agricultural credit to increase from 7.08 to 10 percent of GDP. The percentage of population residing within the proximity of 30 minute distance from a BFI branch is expected to go up to 50 in 2020/21 from the level of 39 in 2010/11. Accordingly, the number of deposit and loan accounts, which stood at 16.8 million and 1.096 million respectively as on mid-July 2016, are expected to increase to 20 million and

1.5 million by the end of the fiscal year 2020/21. Similarly the interest rate spread of banks and financial institution will come down to 4.4 percent in 2020/21 from the level of 5.6 percent in 2015/16.

Conclusion

Considering the importance of financial sector development strategy/policy, it has now become a public policy issue of the global economic agenda. Many countries have initiated different approaches to strengthen functioning of the entire financial sector in their respective jurisdictions. In the Nepalese context, the central bank has been assuming the leadership in this regard. Within the stipulated timeframe of five years, the Nepalese financial sector is expected to become more robust, transparent and well-functioning. However, to achieve the set quantitative goals, an effective coordination mechanism among all the concerned stakeholders is very important. The Implementation Committee is a high-level apex body to look after policy-based directives and implementation status and sort out the problems that arise during the course of implementation. Other necessary sub-committees and functional/working groups need to be formed to specifically look after each of the sectors such as banking, insurance, capital market, non-banking financial institutions and cooperatives. With the presence of such sub-committees/functional groups/working groups, the high-level Implementation Committee will be in a position to get sector-wise feedback on a regular basis and this kind of mechanism will help strengthen the financial sector by identifying and easing cross-cutting issues.

Causes, Effects and Measurement of Inflation in Nepal

● Neelam Timsina¹

Inflation is one of the major macroeconomic indicators used to analyze overall macroeconomic situation of the country. Inflation to some extent is useful for economic growth of the country. However, high inflation can lead to various adverse economic and social consequences. Therefore, central banks of each country try to maintain price stability through their monetary policy. Some central banks in the world even have price stability as their single objective .

Inflation is a situation where price of goods and services increases and value of money declines. However, all price increases are not inflation. Inflation is a persistent rise in the general price level of goods and services in an economy over a period of time. When the price level rises, each unit of currency buys fewer goods and services. Inflation is also an erosion in the purchasing power of money. Inflation is the rate of change in prices and the price level is the cumulation of past inflation. If P_{t-1} represents the price level last year, and P_t represents today's price level, then the inflation rate over the past year can be written as follows:

$$\pi = \frac{P_t - P_{t-1}}{P_{t-1}}$$

1. Theoretical Concept of Inflation

In the **Quantity Theory of Money** of Classical economics, the economy is always at the full employment level and there is a direct and reciprocal relationship between money supply and price of goods and services. It means, increase in money supply results in the increase in price level in the same ratio. **Monetarists** including Milton Friedman opined that "Inflation is always and

everywhere a monetary phenomenon". Inflation occurs when there is too much money chasing too few goods. **Keynesian theory**, on the other hand, opined that economy is not at full employment level. Therefore, increase in money supply leads to an increase in both output and price. Though there is relation between money supply and inflation, this is not direct and reciprocal. Moreover, many economists say that inflation expectation also plays an important role in inflation.

2. Different types of Inflation

The main types of inflation are as follows:

- Demand Pull Inflation
- Supply Side Inflation
- Cost Push Inflation

2.1. Demand Pull Inflation

Demand pull inflation is a situation where the demand for current output by consumers, investors and the government exceeds available supply of output.

Symbolically,

$$AD > AS$$

Where, AD = aggregate demand

Cd = consumption demand

Id = investment demand

Gd = government demand

NXd = net export demand

AS = aggregate supply

and $AD = Cd + Id + Gd + NXd$

The excess demand of goods and services pulls up prices. Demand pull inflation occurs

* Director, Nepal Rastra Bank

mainly due to either increase in monetary income or decline in output.

2.1.1. Causes of Demand Pull Inflation: Increase in Monetary Income

In the market with full competition, price of goods and services is determined at the equilibrium level by interaction of demand for and supply of goods and services. Such rule is also equally effective in the case of aggregate demand of the whole economy. Increase in aggregate demand leads to an increase in price if the production is the same. Now question arises, what is the reason for increase in aggregate demand? When the growth of monetary income of factors of production exceeds the growth of production, aggregate demand increases. In other words, if money supply increases but output fails to increase at the same pace, it results in inflation. Therefore demand pull inflation occurs mainly due to increase in money supply. Some of the main demand side reasons are as follows:

- **Increase in foreign currency inflow through like remittances, foreign loan, grants etc:** In the case of fixed exchange rate, increase in foreign currency inflows due to increase in remittances, foreign loan, grants etc. increases liquidity in the banking sector as well as in the economy. This ultimately increases money supply, aggregate demand and inflation.
- **Increase in bank credit creation:** If commercial banks and financial institutions provide more credit or do more credit creation, monetary income of factors of production increases which leads to an increase in money supply. If increase in output is lower than increase in monetary income, it leads to a price rise.
- **Increase in deficit financing:** In the case of high government expenditures relative to revenue mobilization, the government

takes internal and external debt for deficit financing. Such internal loans (especially overdraft) and external loans in the form of government expenditures (especially recurrent) result in an increase in monetary income, aggregate demand and ultimately inflation.

- **Increase in velocity of money:** Velocity of money refers to the speed of movement of money from the hands of one person to that of another. Increase in velocity of money results in an increase in money supply and monetary income which lead to an increase in aggregate demand and inflation.
- **Depreciation of domestic currency:** Depreciation of domestic currency makes imports expensive and exports cheaper. Consequently, exports are encouraged. Macroeconomics says that exports form a component of aggregate demand. Therefore, increase in exports is said to increase aggregate demand, monetary income and thus lead to inflation.
- **Decline in tax net and tax rate:** If a government adopts a policy of reducing the rate and base of tax, it increases the disposable income of people which leads to an increase in aggregate demand and thus increases inflation.
- **Rapid economic development of trading partner:** If monetary income of the residents of foreign countries increases as a result of rapid economic development, exports of domestic country are encouraged. As a result monetary income increases which leads to increase in aggregate demand and inflation.
- **Excessive issue of currency and notes:** At the time of festival and war, government issues excessive quantity of notes, which increases monetary income of people, aggregate demand and inflation.

2.2. Supply side causes of inflation

Supply side inflation occurs generally due to a decline in production/output. Decline in production makes aggregate supply lower

than aggregate demand which creates price increase. Various supply shocks, responsible for such decline in production are briefly described below:

- **Natural disaster:** Flood, land slides, drought, heavy rainfall, climate change etc lead to a decline in agricultural production. This reduces supply of raw materials and thus industrial production. As a result, aggregate supply is lower than aggregate demand, which results in price increase.
- **Labour-management relation:** Lack of cordial relation between workers and management causes disputes, strikes and lock out in industries. This leads to a decline in industrial production and aggregate supply. It ultimately increases price.
- **Lack of new technology:** In least developed countries, due to the lack of ability to spend on research and development, new technology cannot be used. As a result, production cannot be increased at an expected pace. This leads to a decline in aggregate supply and thus an increase in inflation.
- **Government tax policy:** If government imposes new tax on industrial output, industrial activities get discouraged. Consequently, production and aggregate supply decline and price of goods and services increases.
- **Diminishing law of production:** As per the law of diminishing returns, marginal production declines as quantity of variable factors of production increased. Such low growth of production leads to a decline in aggregate supply compared to aggregate demand resulting in an increase in price.
- Similarly, uncertainty in power supply, supply of petroleum products, lack of peace and security, administrative hurdles, inconvenient and volatile government policy etc. create obstacles in smooth production and supply of goods and services as a result of which prices increase.

2.3 Cost push inflation

When price of goods and services rises as a result of increase in cost of production as opposed to monetary causes, then it is called cost push inflation. Major factors of cost push inflation are briefly described below:

- **Wages:** If wages increase as a result of pressure from labor union while production/productivity remains unchanged, then it increases the production cost of goods and services as producer reimburses the increased wages by increasing price of goods and services.
- **Profit:** Monopoly firms sometimes form syndicates and cartels to earn more profits. This involves increasing price of goods and services beyond what this price would have been in a competitive market.
- **Imported inflation:** If the price of imported raw materials, petroleum products, metals, carrier charge and even the price of imported final goods increases in foreign countries, then it automatically increases price of goods and services in the home country.
- **Depreciation of exchange rate:** Depreciation of domestic currency, especially against the currencies of the country's major trading partners, increases price of imported raw materials, petroleum products and other final products.
- **External shocks:** Various adverse shocks in the world economy such as price rise of petroleum products, worldwide recession, use of food products in energy production, foreign wars, political changes etc result in increase in price in domestic economy.
- **Over exploitation of natural resources:** Supply of natural resources, such as land, mines, jungle etc is limited. Stock of these natural resources declines gradually as a result of over exploitation. This leads to an increase in cost of these natural resources and hence inflation.
- **Tax:** If the government increases indirect

taxes, producers add the amount of indirect taxes into the price of goods and services, which ultimately leads to inflation.

Consequences of Inflation

Inflation has various types of consequences on the various types of stakeholders of the economy such as producers, consumers, debtors, creditors/lenders, labourers, government, foreign traders, savers, etc. It has severe social consequences as well. Inflation also has positive impact on some stakeholders.

- **Producer:** Inflation exerts favorable effect on producers because at the time of inflation, price of goods/services increase in the market. Aggregate demand has increased and produced goods are sold immediately. As a result, capital is not blocked. Therefore, at the time of inflation, producers earn more profit.
- **Consumer:** Consumers with limited income are affected adversely at the time of inflation. Consumer need more money to buy the same quantity (before inflation) of goods and services at the time of inflation due to the deterioration of purchasing power of money.
- **Borrowers and lenders :** At the time of inflation, value of money declines. Therefore borrowers are benefitted as they can now repay their loans with money which has a lot less value. On the contrary, lenders become losers during inflation as they receive their money back at a time when money has a lot less value.
- **Investors:** Investors are of two types. One is investor with limited income and other is investor with unlimited income. Investors with limited income (such as interest income) suffer during inflation where as investors (such as shareholders) with unlimited income (dividend) are benefitted at the time of inflation.
- **Government:** Government expenditure increases at the time of inflation. To meet

the increased expenditure requirement, government has to increase the rate and base of taxes. On the other hand, to meet the budget deficit, government has to take domestic as well as external loan. Excessive government expenditure on unproductive and consumption sector further fuels inflation.

- **Foreign trade:** At the time of inflation, exports deteriorate while imports surge. As a result, current account and BOP go to deficit.
- **Saving:** At the time of excessive inflation, people hang to spend more money on their consumption, which results in decline in saving.
- **Social consequences:** At the time of inflation, social problems such as black marketing, adulterating products, theft, human trafficking, brain drain, political unrest etc. increase in the society.

Control of Inflation

The following section discusses various measures to control inflation.

Demand - side Inflation Control

To control demand side inflation, monetary management should be efficient. For this, monitoring and forecasting of liquidity of the banking sector should be effective and reliable. Excess liquidity of the banking sector should be managed on the basis of its nature. There should be co-ordination and balance between fiscal and monetary policy. Fiscal deficit should be limited up to certain percent of GDP. For a big hydropower project, long term hydropower bond should be issued. Saving should be encouraged and consumption should be increased. For this interest rate should be increased. Prudential, rational and cautious credit policy should be adopted to control credit to unproductive sector and to encourage credit to productive sector. To absorb liquidity created by foreign inflows, besides reverse repo, out right sale, the policy other instruments such as foreign exchange swap, liquidity mop-up fund, indirect capital control, encouraging foreign

investors to take loan etc should be analyzed and studied gradually. This is true in the case of Nepal as well. As far as Nepal is concerned, there is a great expenditure requirement for reconstruction and new construction after the earthquake. This may increase inflation. However, there is also a need to contain inflation. In this situation, cautious monetary policy is the need of the hour.

Supply-side Inflation Control

Inflation control is not possible in Nepal only from the demand side. Especially Indian inflation and other supply bottlenecks are responsible for inflation in Nepal. For this, supply side and structural aspects should be improved. Role of government is crucial in this regard. Cold storage, food storage and petroleum storage with huge capacity should be established through involvement of both the private sector and co-operatives. Government should conduct regular and strict monitoring and inspection of market and strikes & lock outs should be discouraged. High dependence of country on especially one country for importing goods should be minimized by formulating and implementing necessary policies. Provision of ration card for the poor and food buffer zone should be ensured. To increase agricultural productivity, scientific land management, adequate irrigation facility,

provision of quality seeds, fertilizers, modern technology, agricultural instruments, grants should be implemented. To encourage industrial output, provision of tax exemption, investment friendly environment, industrial peace and security, provision of adequate raw materials and provision of adequate energy should be made. Domestic and foreign investment should be attracted in hydro electricity projects. Such projects in work in progress level should be completed immediately and should be connected in national transmission line. Agriculture should be commercialized and agro based economy should be gradually directed towards industrialization. There should be auto adjustment mechanism of price of petroleum products as per international prices.

Inflation in Nepal

Price stability is the main objective of the Nepal Rastra Bank (NRB). The NRB has been conducting monetary management efficiently through its annual monetary policy and strategy to maintain inflation within a certain limit. Similarly, the NRB has been providing necessary advice and suggestions to the government to manage supply side factors of inflation as and when required. The NRB also publishes projected figures of inflation to contain inflation within an appropriate limit through monetary policy statement.

**Table 1: Inflation in Nepal
National Consumer Price Index**

(2014/15 = 100) (y-o-y)

Mid- month	2013/14		2014/15		2015/16 ^p	
	Index	Percent Change	Index	Percent Change	Index	Percent Change
August	92.7	7.9	99.6	7.5	106.5	6.9
September	92.8	8.0	99.9	7.6	107.1	7.2
October	93.2	8.4	100.2	7.5	108.4	8.2
November	93.6	10.0	100.4	7.2	110.9	10.4
December	92.9	10.3	99.4	7.0	110.9	11.6
January	92.3	9.7	98.6	6.8	110.5	12.1
February	92.2	8.8	98.7	7.0	109.8	11.3
March	92.6	8.9	99.1	7.0	109.2	10.2
April	93.2	9.4	99.7	6.9	109.4	9.7
May	94.6	9.7	101.3	7.1	111.5	10.0
June	94.2	9.5	101.2	7.4	112.4	11.1
July	95.0	8.1	102.2	7.6	112.9	10.4
Average	93.3	9.1	100.0	7.2	109.9	9.9

Source: Current Macroeconomic Situation, 2073

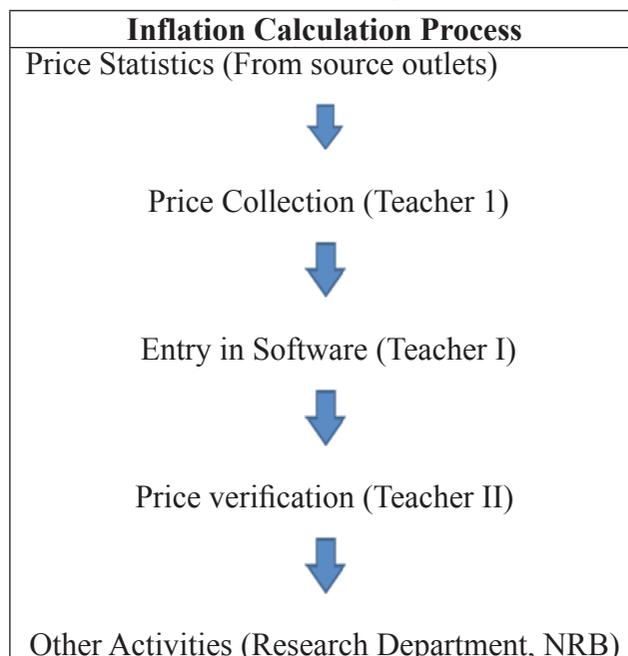
Table 1 shows the current inflation situation in Nepal. In 2013/14, consumer price inflation was 9.1 percent. Due to decline in Indian consumer price inflation, decline in petroleum price in international market and effective monetary management of the NRB, consumer price inflation eased to 7.2 percent despite destructive earthquake in 2014/15. Consumer price inflation started to increase since October 2015 after the announcement of new constitution mainly due to Terai movement, strike, border blockade and resulting supply constraints.

Measuring Inflation in Nepal

In Nepal the price collection of some essential commodities was started by Gorkhapatra from 1959 B.S. In 2011 BS Kathmandu Municipality also used to collect price of some consumable commodities and publish them in its magazine. After the establishment of the NRB in 2013 B.S. price of commodities were collected in a systematic way. In 2022 B.S. separate Price Division was set up under the Research Department and price collection from the border side was also started. The NRB started to publish an unweighted price index. A weighted price index was published after the First Household Budget Survey in 1972/73.

Nepal Rastra Bank uses CPI to calculate and publish inflation. For this the formula of Statistician Laspeyres is being used for weighted average. Till now the bank has conducted five surveys. The first was in 1972/73, the second was in 1983/84, the third survey was conducted in 1995/96, fourth was carried out in 2005/06, and fifth in 2014/15.

Box 1: Inflation calculation process

Altogether 496 goods and services have been selected by the fifth household survey from 60 market centers of the country. Prices are collected in weekly (for 68 goods and services), monthly (for 141 goods and services) and quarterly (for 287 goods and services) depending on their importance and uses. The Base Year is 2014/15 (2071/72).

Inflation calculation process has been shown in box 1. First, price quotations are taken from source shops by two selected teachers of government/community schools. They alternatively collect and make entry of price in software. Moreover, they cross verify price collection and software entry made by each other. After confirming accuracy and adequacy of price data, they send it to the Price Division of NRB's Research Department. Staff in the Price Division process these data and calculate the price index by using Laspeyres' formula.

The whole commodities are grouped in two groups as :

- o Food and Beverages (43.91 Pc weight)
- o Non-food and Services (56.09 Pc weight)

Wholesale Price Inflation (WPI)

The NRB also publishes WPI every month to explain the movement of price relating to big or bulk transactions with base year 1999/2000 (2056/57) from 20 market center. WPI involves 18 agricultural commodities, 31 domestic manufactured commodities and 22 imported commodities and altogether 71 commodities. The NRB collects wholesale price data from 20 market centres and calculates the WPI index. Now from the fiscal year 2015/16, new WPI project has been initiated to revise the commodity basket of wholesale goods in the context of changing structure of the economy.

Salary and Wage Rate Index (SWRI)

NRB publishes SWRI every month because changes in salaries and wages influence a wide range of economic activities. It is designed to measure the directional movement of salary and wage for a set of selected groups. FY 2004/05(2061/062) is taken as the base year. Salary data (26.97 pc weight) is collected from the six (6) group of organization and Wage rate (73.03 pc weight) is collected from the 11 market centers. The Salary index is prepared including the salary of the employees from various groups. Such groups are civil service, public corporation, banks and financial institutions, army and police forces, education and private organization. Wage Rate index is prepared from agricultural laborers, industrial laborers and construction laborers.

Conclusion

Inflation is one of the major macroeconomic indicators used to analyze over all macroeconomic situation of the country. Inflation is a persistent rise in the general price level of goods and services in an economy over a period of time. There are mainly three types of inflation - demand pull, supply shock and cost push inflation. Demand pull inflation is a situation where the demand for current output by consumers, investors and government exceeds the available supply of output. Supply side inflation occurs generally due to a decline in production/output. Decline in production makes aggregate supply lower than aggregate demand which creates price increase. When price of goods and services rises as a result of increase in costs of production as opposed to monetary causes, then it is called cost push inflation.

Inflation has various types of consequences on the various types of stakeholders of the economy such as producers, consumers, debtors, creditors/ lenders, labourers, government, foreign traders, savers, etc. It has severe social consequences as well though it also has positive impact on some stakeholders.

To control demand side inflation, monetary management should be efficient. Inflation control is not possible in Nepal only from the demand side. Especially Indian inflation and other supply bottlenecks are responsible for inflation in Nepal. For this, supply side and structural aspects should be improved efficiently. Role of the government is crucial in this regard.

To measure inflation, Nepal Rastra Bank computes and publishes three types of price indexes using Laspeyre's formula. They are CPI, WPI and SWRI.

Review of Retail Payment Strategies: Relevant Information for Nepal

● Nephil Matangi Maskay, Ph.D.*

I. Introduction: A national payment system (NPS) is indispensable to the smooth functioning of the financial system— i.e. respectively the interbank, money, and capital markets -with its stability contributing to enhancing confidence and facilitating economic growth and development.

Nepal, a land-locked developing country in South Asia, commenced with the formal development of the financial sector in 1937, with the establishment of Nepal Bank Limited; this was subsequently followed by establishment of Nepal Rastra Bank (NRB), the Central Bank of Nepal, in 1956 (by Act of 1955). The domestic payment system mirrors this situation of the financial sector. Recognizing the importance of having a secure, healthy and efficient payment system for contributing to sustainable economic growth and development, the NRB, has been given the responsibility of developing NPS by Nepal Rastra Bank Act 2002.¹ In this regard, the Bank has taken seriously this grave charge and undertook a stocktaking study in 2013 to assess the domestic payment system; the study report had discussed on many challenges in the domestic NPS but highlights that: (1) the use of electronic payment is less common in the Nepalese economy with it being thus aptly described as a “very cash-fixated society” (NRB, 2013) and that (ii) Large Value

Payments are done semi-manually and are thus prone to risks (namely operational, settlement, systematic etc.).² The attention of NRB was drawn to this result and this had contributed to issuance in 2014 of the Nepal Payment System Development Strategy (NPSDS; NRB, 2014). This document gives a vision of the NPS based on nine pillars.

One aspect discussed in NPSDS deals with the development of the retail payment system. As highlighted in BIS publication entitled Policy issues for central banks in retail payments (BIS, 2003, p. 1) “Retail payment systems and instruments are significant contributors to the broader effectiveness and stability of the financial system, in particular to consumer confidence and to the functioning of commerce. Moreover, efficient and safe use of money as a medium of exchange in retail transactions is an essential function of the currency and a foundation of the trust people have in it. For these reasons, the efficiency and safety of retail payments are of interest to central banks.” Acknowledging this, the role of domestic retail payments for contributing to economic growth and development, this is solely discussed as the third pillar in the overall strategy of NPSDS (NRB, 2014a, pp. 30 – 32 and reproduced in Appendix 1).

* *Executive Director (Acting), Nepal Rastra Bank*

I would acknowledge with thanks the feedback from Kedar Prasad Acharya, Ram Bahadur Manadhar, Bhubanesh Pant and Satyendra Timilsina, however any errors in the paper are mine alone.

Note: The view expressed are personal and do not reflect the views of the Nepal Rastra Bank.

- 1 In NRB (2002) Art. 4.1(c) under objectives of the Bank it is stated “To develop a secure, healthy and efficient system of payment”
- 2 However there has been recent activity such as exercising for Interbank Payment System by Nepal Clearing House Limited.

The present status of the NPS is discussed in numerous publications of the Bank, with statistics provided in the Bank's website. There are also numerous private initiatives for retail payments; however there is a huge gap in the domestic payment system development reflected in the absence of a national retail payment strategy (NRPS) to help steer its development pathway. In this regard and for bridging this gap, the objective of this paper is to (1) provide conceptual discussion on retail payments, its channels as well as instruments; (2) review and deliver comparative analysis on retail payment strategies; and (3) provide information on status and observation to initiate on developing a domestic NRPS. This paper ends with summary and a closing remark.

II. Retail Payments, Channels and Instrument – conceptual discussion:

Prior to proceeding, some important concepts related to retail payment systems are discussed. A retail payments system is defined here as a system comprising the technical infrastructure; participants; instruments; arrangements for clearing and settlement; business relationship arrangements (such as bank-customer relationships, rules, procedures, the applicable legal framework, and governance arrangements) that, put together, provide the overall environment within which retail payments are posted, authorized, processed, cleared, and settled (NRB, 2014). In this regard, the ensuing discussion deals with retail payments, their channels and their specific instruments.

First, a **retail payment** is commonly referred to as a payment of low-value; alternatively it is

often described indirectly as anything that is not a large-value payment. Large value payments are defined as payments typically of a relatively high-value that are between banks and/or participants in a financial market. However, retail payments can also be for relatively large amounts. In publication of World Bank (WB, 2012, pp. 16-17), it states that a retail payment should have at least one of the following characteristics:

- The payment is not directly related to a financial market transaction;
- The settlement is not time-critical;
- The payer, the payee or both are individuals or non-financial organizations; and
- The payer, the payee or both are not direct participants in the payment system that is processing the payment. The definition of retail payment includes person-to-person, person-to-business, business-to-person, business-to-business, person/business-to-government, and government-to-person/business payments.⁴

Secondly, **retail payment channels**, are the means by which retail payment instructions are introduced to NPS; this is generally broken down into two broad categories: (1) Physical channels – such as; cash in/out merchants, bank branches and Automated Teller Machines (ATMs) and (2) electronic channels – such as using internet banking and Point of Sale (POS) terminals and mobile specific channels (SMS and Internet); the later being those that are initiated and executed electronically (no cash changes hands).

Lastly, a **retail payment instrument** is defined here as an instrument that facilitates the transfer of funds (i.e. a payment instruction), for example

3 A standard payment matrix, portrays all possible payment combinations, and is provided in Appendix 2.

4 However the gist of remaining eleven answers in the World Bank publication (WB, 2012a) is provided as: (2) In terms of usage, innovative payment products are still much lower in comparison to traditional retail payment products. However they are important for financial inclusion in over 14 percent of the jurisdictions; (3) While non-banking entities are

a check, debit card, or credit transfer. A related term is electronic payment instrument, which is defined here as a payment instrument that uses electronic means for initiation, authorization and authentication of a payment transaction. Even though a transaction might be initiated electronically, the subsequent processes of clearing and settlement might involve a combination of manual and electronic procedures. There are five common payment instruments in use today (Sar and Porteous, ND); these are: (1) Cash; (2) Cheques or bills of exchange; (3) Electronic Credit Transfer (such as through mobile payments); (4) Electronic debits (such as direct debits); and (5) Payment Cards.

III. Review of Payment Strategies:

Given the importance of retail payment system to the domestic financial system, many countries have crafted their own independent and tailor-made strategy for developing the retail payment market. In this regard and to further study this matter, the World Bank in 2012, gathered information from all their member countries through its second Global Payment Systems Survey. Of these, 132 central banks responded with their answers being aggregated and this being released by the World Bank in their 2012 publication entitled Innovation

in Retail Payments Worldwide: A Snapshot. Collating the information from the survey, twelve major findings resulted⁵; with the first finding being highlighted and provided below:

- **“1. There is a fairly widespread adoption of electronic payments channels for initiation of payment transactions using innovative retail payment mechanisms.** In this survey, 91 central banks reported having internet banking of some form and 76 central banks reporting having mobile based access to bank accounts—mobile banking. Around 70 percent of the central banks reported the usage of ATM and POS infrastructure for innovative retail payment mechanisms as well.”

Looking over the South Asian region, individual members of SAARCFINANCE have produced some strategy for retail payments however these are done in a fragmented manner⁶. In this regard, the Reserve Bank of India (RBI) has developed a general NRPS; this was initiated from 2005, with them having a vision of the Indian NPS, being delivered with a span of three year. There were three subsequent issues in 2009, 2012 and most recently in 2016. The main points of the most recently published document (RBI, 2016) are elaborated in the box below:

playing a significant role in the provision of innovative retail payment products/mechanisms, banks remain a significant player in this field; (4) Customer funds are protected fully in around 60 percent of the cases; (5) Innovative payment products appear to have fairly well developed pricing models; (6) Merchant payments, utility bill payments and person-to-person transfers were the most common transaction types supported by the innovative payment mechanisms; (7) The majority of the innovative products/mechanisms have very limited interoperability; (8) The traditional clearing and settlement infrastructure is not generally used; (9) Security and fraud risks seem to be getting inadequate attention; (10) Central banks identified themselves as the overseers for around 60 percent of the products. However, 10 percent of the products were subject to collaborative oversight; (11) In contrast to the detailed transaction data available for traditional retail payment systems and products, the details available for innovative payment products and payment systems are limited; (12) In general, central banks are not overly optimistic about the anticipated impact of innovations in their respective jurisdictions.

5 The SAARC Payment Council, a sub-organization of SAARCFINANCE, is also taking this matter up.

Box 2: RBI's "Payment and Settlement Systems in India, Vision – 2018"

Payment and Settlement Systems in India, Vision – 2018 released by RBI in 2016 touches on:

Vision Statement: Building best of class payment and settlement systems for a 'less-cash' India through responsive regulation, robust infrastructure, effective supervision and customer centricity

Contours: (1) Coverage – by enabling wider access to a variety of electronic payment services; (2) Convenience – by enhancing user experience through ease of use and of products and processes; (3) Confidence – by promoting integrity of systems, security of operations and customer protection; (4) Convergence – by ensuring interoperability across service providers; (5) Cost – by making services cost effective for users as well as service providers

Initiatives: RBI has four strategic initiatives viz., responsive regulation, robust infrastructure, effective supervision and customer centricity. They are:

- “Firstly, RBI, in consultation with all the stakeholders, will continue its efforts to create a regulatory framework to promote twin objectives of enhanced coverage with interoperability of the payments system and convenience with security for the end-users in sync with emerging developments and innovations.
- Secondly, building a robust payments infrastructure in the country to increase the accessibility, availability, interoperability and security of the payment systems will continue to remain a key objective.
- Thirdly, Vision-2018 will focus on effectiveness of supervisory mechanisms to strengthen the resilience of the Financial Market Infrastructures (FMIs) and System Wide Important Payment Systems (SWIPS) in the country besides setting up appropriate oversight framework for new systems, and augmenting the data reporting and fraud monitoring systems.
- Finally, Vision-2018 will adopt a customer centric approach to streamline the customer grievance redressal mechanism, focus on building customer awareness and education, and initiate customer protection measures.”

Source: RBI (2016)

Organizing the above experiences including those from the above survey, the World Bank (WB, 2012b) has provided some key areas of commonalities focusing on the retail payment systems; these are grouped as (1) Consumer protection and transparency; (2) Operative standards and rules; (3) Data formats and other technical standards; (4) Authentication standards; these are elaborated below:

Standards area	Key elements
Consumer protection and transparency	Articulation of key product features and pricing terms in an easy to understand format Provision of periodic statement of accounts Simple and time-bound dispute resolution framework Articulation of product operational performance metrics like settlement time etc. with recourse available to the consumer in the event of non-adherence
Operating standards and rules.	Know your customer and other AML/CFT related requirements Settlement risk management mechanisms Operational risk management requirements
Data formats and other technical standards	Device and infrastructure standards like EMV standards for POS terminals Account numbering standards like IBAN. Data security standards – PCI DSS, SSL etc. Data formats: ISO 20022, ISO 8583 etc. Device certification requirements
Authentication standards	POS authentication standards – for (e.g.) requiring PIN based authentication for card transactions at POS, telephone transactions etc. Online remote payments – for (e.g.) 2-Factor authentication for e-commerce transactions

Source: WB, 2012a, p. 82

It is felt that those highlighted major areas of commonalities are those that can be focused on in developing a NRPS for Nepal.

IV. Developing a National Retail Payment Strategy for Nepal –status and observation

The above conveys the standards of commonalities collated from the Global Payment System Survey – this will contribute to achieving assurance in the financial system and stability in consumer confidence. However developing such a strategy is a complex process that involves multitude of stakeholders as well as procedures. BIS (2006) elaborates this for the development of the national payment system. WB (2012, p.79) does this further for national retail payment strategy and highlights six necessary milestones:

1. Stocktaking of current situation;
2. Creating appropriate internal organizational arrangements;
3. Developing an appropriate coordination framework to involve all stakeholders;
4. Developing a common vision of the desired end state;
5. Developing an implementation plan after agreement on actions that need to be taken and their priorities; and

6. Monitoring progress.

As mentioned earlier for Nepal, developing a NRPS is **essential** for ensuring payment system stability, managing risk in the nascent domestic payments market and contributing to confidence in the domestic financial system. In this regard and as discussed above, the NRB has made preliminary attempt in formulating its NRPS covering the above-mentioned areas; however this is presently a component of NPSDS (NRB, 2014a, pp. 26– 32 and as mentioned earlier reproduced in the first annex) and has not been updated since its release in 2014. It is thus felt that this can form the foundation for developing a NRPS, including many new concepts (such as introduced by the BIS (2016) in its publication entitled Fast payments – Enhancing the speed and availability of retail payments). In this regard and against the above-mentioned six milestones, the current status is presented in a matrix form below along with observations.

SN	Current Status	Observation
1	For the first milestone it is noted that stocktaking of the domestic payment system had been undergone by the NRB in 2013.	Such is presently dated and can be updated and continued, perhaps on a continuous basis by the NRB.
2	For the second milestone, the Bank has released the Payment and Settlement (PS) By-laws, 2072 and has already established a dedicated department in the Bank-NRB's Payment Systems Department.	Such can be made more effective as per the mentioned PS By-laws, 2072.
3	For the third milestone, as of yet, there is no such mechanism in operation. ⁶	A payment system related act is presently under discussion and being exercised.
4	For the fourth milestone, and as mentioned, the NRB already has a broad foundation of a NRPS existing in NPSDS (NRB, 2014).	However, it is felt that this is dated and exercise can be initiated to update this to the current state, with stakeholder participation; and targeting to release this on a continuous basis, such as with the RBI in three-year periods and also for enhancing financial education and public confidence.
5	For the fifth milestone there is presently absence of such coordinated activity	This will be facilitated by above-mentioned act.
6	For the sixth milestone it is felt that, as such, there is presently absence of such mechanism to monitor progress in this regard.	It is observed that developing monitoring metrics and identifying course correction requirements with their implementation is essential and is felt that the dedicated department in NRB can do this..
	Source: Author	

⁶ However under PS by-laws 2072 (Article 3) a Nepal PS Board exists under Chairmanship of the Governor including external members from Secretary, Finance Comptroller General's Office and Chairman, Nepal Telecommunication Authority as members with the provision of external invitees, however the first meeting is yet been held.

V. Summary and Closing Remark:

The prior has conveyed the importance of payments for contributing to confidence in the financial system⁷. After reviewing other country experience and based on WB (2012a) recommendation for developing an implementation retail payment strategy, the paper provides a short discussion in matrix form on present status, as mentioned in the above-respective section. In my view as the responsibility for developing “a secure, healthy and efficient system of payment” has been conferred to the NRB, these can contribute to forming the basis for a realistic conceptual roadmap for the Bank in developing a NRPS. However, it is noted that moving from concept to reality requires commitment and dynamism. While this has been demonstrated by the NRB with the issue of NPSDS 2014 and establishment of a dedicated department in this regard, it is remarked that given past performance it is hoped that this will continue in a sustained and realistic manner for facilitating continued payment stability and ensuring confidence in the financial system, which will contribute to accelerating domestic economic growth.

Reference

Bank for International Settlements, Committee on Payment and Market Infrastructure (2016) “Fast payments – Enhancing the speed and availability of retail payments” <http://www.bis.org/cpmi/publ/d154.pdf>

Bank for International Settlements, Committee on Payment and Settlement Systems. (2012). “Innovations in Retail Payments”. Available at: _____ . (2006) “General guidance for national payment system development” January 2006.

_____. (2003). “Policy issues for central banks in retail payments”. Available at: <http://www.bis.org/cpmi/publ/d52.pdf>

Nepal Rastra Bank. 2014. “Nepal Payments System Development Strategy”. Available at: www.nrb.org.np

_____. 2002. Nepal Rastra Bank Act. Available at: www.nrb.org.np

Reserve Bank of India. Payment and Settlement Systems in India: Vision 2018. Available at: www.rbi.org.in

_____. Payment and Settlement Systems in India: Vision 2012 - 2015. Available at: www.rbi.org.in

_____. Payment and Settlement Systems in India: Vision 2009 - 2012. Available at: www.rbi.org.in

_____. Payment and Settlement Systems in India: Vision 2005 - 2008. Available at: www.rbi.org.in

Sar, Brian Le and David Porteous (ND) “Introduction to the National Payment System”. National Payment Institute.

World Bank. (2012a) “Developing a Comprehensive National Retail Payments Strategy: Consultative Report” [http://siteresources.worldbank.org/FINANCIALSECTOR/Resources/282044-1323805522895/Developing_a_comprehensive_national_retail_payments_strategy_consultative_report\(8-8\).pdf](http://siteresources.worldbank.org/FINANCIALSECTOR/Resources/282044-1323805522895/Developing_a_comprehensive_national_retail_payments_strategy_consultative_report(8-8).pdf) (July 2012)

_____. (2012b) “Innovations in Retail Payments Worldwide: A Snapshot” [http://siteresources.worldbank.org/FINANCIALSECTOR/Resources/282044-1323805522895/Innovations_in_retail_payments_worldwide_consultative_report\(10-17\).pdf](http://siteresources.worldbank.org/FINANCIALSECTOR/Resources/282044-1323805522895/Innovations_in_retail_payments_worldwide_consultative_report(10-17).pdf)

7 This is reflected in the statement from BIS (2003, foreword) “Public confidence in the currency could be endangered if retail payment systems were inefficient, impractical for users or unsafe”

Appendix 1: Nepal Payment System Development Strategy

Paper 2014, pp. 30 – 32;

Pillar III: Retail System

Retail payment systems in Nepal are efficient, sound and interoperable and support the offer of a wide range of payments instruments and services 75. The NRB will continue to play a role in retail systems as settlement agent, operator, participant, overseer and catalyst for the change. The overall objective is to provide the Nepal economy with a broad range of safe and efficient payment services.

76. An Automated Clearing House (ACH) called Nepal Clearing House (NCH), which is part-owned by the NRB, is currently operating in Nepal for clearing truncated electronic cheque records in the Kathmandu Valley area. Future development plans for NCH include extending the electronic cheque clearing to cover the whole country, and subsequently to include a broader range of non-time-critical retail interbank electronic payment instruments such as credit transfers (Direct Credits) and Direct Debits. When fully operational, the system will process payments of businesses and individuals, salary payments, utility bills and other recurrent payments, and government payments. The system will accelerate the move towards electronic credit instruments, reduce the systemic importance of cheques, and reduce the usage of cash.

77. Financial risks in the ACH will be minimised by ensuring that large value payments are moved to the RTGS system and possibly considering the introduction of payment amount limits, requiring banks to maintain minimum balances, or introducing a collateral pool. The establishment of settlement assurance procedures, such as cost sharing arrangements or a guarantee fund, and its associated costs, will be studied in terms of the level of systemic importance of the ACH. They can also be used as an incentive mechanism to move large value payments out of the cheque clearing system.

78. Interbank card-based payment services (ATM and EFTPOS) are currently provided

by SmartChoice Technologies (SCT) and two smaller organisations. The NRB will work with SCT and other market players to encourage the development and extension of card-based services, in particular to rural and low-income segments of Nepali society. The NRB will also develop modern security and efficiency technical standards for card-based payment instruments, particularly chip cards.

79. The NRB will ensure that all current and future retail clearing systems are appropriately linked to the RTGS system, once it is operational, for settlement of net clearing balances.

80. The NRB will approve and oversee the execution of the rules and regulations for the ACH and card switches, and all future retail payment systems. In particular, the following items will be covered: i) definition and characteristics of the system(s); ii) access criteria; iii) risk management mechanisms; (iv) operational instructions including sanctions to be applied in case of non-compliance; v) responsibilities of NCH/SCT and system participants; vi) controls to be applied; vii) message structures; viii) contingency arrangements; ix) fees; x) resolution of conflicts.

81. The NRB will ensure that all ACH and card switch system rules guarantee fair and open access criteria that are balanced with potential financial and operational risk. Direct participation in the systems will be determined by the operators under the oversight of the NRB and will at a minimum be allowed for all banks in Nepal. In order to enable non-bank institutions to meet the needs of their customers efficiently, the system operators and the NRB will assess the possibility of allowing direct participation of such entities, provided: (i) they are regulated by the NRB; and (ii) they comply with the operational, security, and financial risk management requirements of the system. Another option would be to encourage the commercial banks to create specific products

that enable non-bank institutions to meet the needs of their customers in an efficient manner while relying upon the banks for clearing and settlement.

82. NCH, SCT and other current and future card operators and other clearing service providers will establish a dialogue with the major stakeholders, through the creation of effective User Groups and through the National Payments Council (NPC).

83. Other financial or non-financial entities may operate retail systems or provide retail payment services. In this regard, the NRB will play a catalyst role for the implementation of safe and efficient systems by the financial sector. All retail systems will be overseen by the NRB (see Pillar VIII) in terms of their safety and efficiency, with appropriate instruments depending on the level of risk they introduce to the financial system.

84. The NRB will ensure that when other clearing arrangements for retail payments are developed in Nepal, they will all be appropriately linked to the RTGS application for settlement.

85. The NRB will promote a high degree of interoperability of all retail circuits (e.g. ATM and EFTPOS) and high efficiency in terms of their clearing cycles.

86. The NRB will work in co-operation with stakeholders and payment service providers to develop a conducive environment for introduction of innovations in retail payments, such as mobile money and agent-based models. In this regard concerted actions will be taken under Pillar I – Legal and Regulatory Framework – and Pillar VIII – Oversight Framework. In addition the NRB will ensure that these innovative payment mechanisms are efficiently integrated into the NPS and will benefit from efficient clearing and settlement systems.

87. Pricing policies for retail circuits will be formulated in a way that takes into account the principle that costs are borne with respect to the benefits accrued, and consistently with efficiency enhancement objectives. The NRB will review the cost recovery pricing policies to make them consistent with the NPS general policy objectives, and intends that the obtained benefits will be passed to the final users.

88. Effective fraud-prevention and detection measures will be put in place for all retail payment systems in order to ensure that, as far as possible, fraud occurrences in all payment flows are acceptably low. An important objective will be to establish appropriate customer protection mechanisms for the systems.

Appendix 2: Payments

The role of the retail payment system is to facilitate small value and high volume payments between Government, Business and Individuals. The different types of payments, with their respective description, are represented in the below standard matrix of the payment grid:

Table 1: Payment Grid

		Payee		
		Government	Business	Person (Individual)
Payer	Government	G2G Budgetary allocations, funding of programs	G2B Grants, payments for goods and services	G2P Welfare programs, salaries, pensions
	Business	B2G Taxes, fees for licenses and permits.	B2B Payments for goods and services in value chains	B2P Salaries and benefits
	Person (Individual)	P2G Taxes, utilities	P2B Purchases	P2P Remittances, gifts

Source: (Sar and Porteous, ND, p.18)

Bank Lending Channel for Monetary Policy: A Survey

Prakash Kumar Shrestha, Ph.D.*

1. Introduction

Despite no role of banks in textbook IS/LM model for monetary policy transmission, financial intermediaries such as banks have been at the center of the global financial crisis that erupted in 2007 (Adrian & Shin, 2010). Banking sector is an indispensable sector of any monetary economy on account of the heterogeneity of agents in the economy – lenders and borrowers. A deep and liquid banking system promotes growth by effectively allocating capital and increases economic resilience by increasing our capacity to share and diversify risks both domestically and globally (Bernanke, 2007). The importance of banks and financial intermediaries can be seen from the downturn in real economic activity after the financial distress.

Since banks are not passive institutions as portrayed in conventional models, there have now been a lot of theoretical and empirical interests over their behavior. Banks play an important role on financial intermediation, which is the process by which banks and financial institutions generate financial claims to meet the demands of households and businesses (Meltzer, 1995). Among others, lending behavior of banks is an important channel for transmission of the monetary policy in the economy with ever expanding financial sector with the dominance of banks. It is one of the channels widely discussed under the rubric of credit channel¹. In this context, this paper has reviewed some theoretical and empirical literature on the bank lending channel of monetary policy.

The Nepalese banking system has recently drawn a lot of attention of people because of drying up of loanable fund. This shows the importance of bank lending in the economy. This paper shows the mechanism of operation of bank lending in the economy.

2. Role of Banks and Bank Lending Channel

Banks play basic but important role of financial intermediation in the economy. Market "frictions" such as imperfect information or transaction costs necessitate the existence and emergence of banking institutions as well as financial markets. "Asymmetric information" and "principal-agent theory" have provided the theoretical tools to provide the central role of financial markets including banks in the real economy (Bernanke, 2007). In fact, banks differ from ordinary firms; they transform risky, illiquid and nonmarketable assets into safe, liquid and marketable bank deposits, with the main function of screening and monitoring borrowers, then overcoming information and incentive problems (Bernanke, 2007).

Bank balance sheet variables are likely to become more important variables for studying the transmission mechanism (Adrian & Shin, 2010). In the credit channel, banks play a pivotal role in the transmission of monetary policy (Kishan & Opiela, 2000). Bank credit is special because of a number of reasons so that any reduction in the availability of bank credit inhibits consumer

* Director, Nepal Rastra Bank

1 The credit channel has traditionally been divided into two channels: the balance sheet channel and the bank lending channel. The former is closely related to the financial accelerator mechanism of Bernanke and Gertler (1989) and focus on the informational frictions at the firm level that give rise to an external finance premium for policy propagation as the interest rates changed by central bank affect the values of the assets and the cash flows of potential borrowers. In other words, this operates through creditworthiness of borrowers based on the availability of collateral.

spending and capital investment². First, banking institutions are able to generate credit more efficiently than any other institution because of specialization of economies of scale. They provide ‘money capital’ to start any business. Second, households and small and medium size firms do not have access to market based source of fund but they can resort to banks. The dominance of banks is more propound in developing countries such as Nepal which does not have developed capital market³. Bank finance is quite significant in Europe as well (Ehrmann, et al., 2001)⁴.

Bank's loan is considered an important component in bank lending channel. In fact, the bank lending channel implies transmission of influence of monetary policy on the supply of bank loans, that is quantity rather than the price of credit (Dabla-Norris & Floerkemeier, 2006), which ultimately affects aggregate demand in the economy. Minsky(1982) always emphasizes the important role of credit in creating boom and bust cycle in the economy.

3. Some Traditional Views on Bank Lending Channel

An early model in mainstream economics recognizing the role of bank loans in impacting aggregate demand was of Bernanke and Blinder (1988). They expounded the bank lending channel based on the money multiplier theory, according to which the driving force for bank lending is attributed to policy induced quantitative changes

on the liability structure of bank balance sheets by introducing the loans market in the IS-LM framework⁵.

In this model, the stance of monetary policy is implemented through change in reserves, which will then determine the amount of deposits through the reserve requirement. Then, any change in deposits would bring change in loans supply, affecting loans market. Bernanke and Blinder (1988) postulates a simple model of supply of credit by banks under the reserve requirement constraint⁶, which shows the importance of bank loans, which is not a perfect substitute with bonds in contrast to the assumption in the IS-LM model. Their model conceives that policy changes are implemented via open market operations that change the amount of bank reserves and binding reserve requirements limit the issuance of bank deposits to the availability of reserves (Disyatat, 2010)⁷. Loans are tied up with the availability of deposits⁸. In this way, by affecting banks’ loanable funds, monetary policy could influence the supply of intermediated credit (Bernanke & Blinder, 1988).

This mechanism works when banks do not have other alternatives to deposits as a funding source for loans⁹ and, loans and securities are imperfect substitutes in bank portfolios so that banks are not willing to absorb deposit losses completely by reducing securities holdings (Bernanke & Gertler, 1995)¹⁰. Because of these assumptions, central

2. Investment depends on asset price (demand price of capital), supply price of capital and the availability of finance. Provided the former two, any investment beyond internal finance depends on the availability of external finance (Minsky, 1982); banks are the important source of external finance for firms.

3. Bonds and commercial paper market continues to be small and illiquid in developing countries.

4. Nonbank lenders have become increasingly important in many credit markets, and relatively few borrowers are restricted to banks as sources of credit (Bernanke, 2007).

5. IS-LM framework only includes goods market and bond market.

6. Reserve requirement links the two sides of the balance sheet.

7. To reduce reserves, central banks sell securities in open market operations, which will increase interest rate of securities, because of which individuals lower deposits holdings.

8. However, Post Keynesians view that the banking system creates deposits as they are demanded by the private sector through lending, and the central bank’s main liquidity management task needs to ensure a sufficient supply of balances for the system as a whole. “It is the amount of deposits that the banking sector can attract that determines the level of reserves, not the other way round” (Disyatat, 2008).

9. This was true prior to 1980 in the US (Bernanke & Gertler, 1995) and still highly applicable in many developing countries.

10. Banks may have to maintain a certain portion of their asset in safe government securities with a view of avoiding liquidity crisis.

bank can shift banks' loan supply schedules simply by conducting open market operations by changing volume of deposits through reserves drain. In this case, a monetary tightening typically results in shrinking of balance sheet of banks. Another implicit assumption for this is that there should be bank dependent firms.

Bernanke & Blinder (1992) subsequently did the empirical test of this model which is a milestone in the literature on the relationship between monetary policy and the banking system. They find that bank deposits response immediately but bank loans¹¹ respond with a lag to the changes in the stance of monetary policy which is proxied by changes in the Fed funds rate. An increase in the Fed Funds rate leads to an eventual slow-down of bank lending, at a time horizon that is similar to the impact of the Fed Funds rate on unemployment. They interpret that Fed Funds rate affects the supply of bank lending directly through the portfolio constraints of the bank itself. Since loans are long-term contractual arrangements, bank lending is initially slow to adjust, and all the short-term adjustment is made by the holding of securities, instead. But the bank's loans eventually decrease¹².

The above model has further raised interest on this matter. Subsequently, other studies such as Romer and Romer (1990), Kashyap and Stein (1995), Peek & Rosengren (1996), and Stein (1995) also extend and conceptualize the traditional view that the central banks have the ability to directly manipulate the level of deposits through the money multiplier mechanism or the central bank affects banks' loan supply schedule simply by changing reserves, but relaxing the other assumptions of Bernanke & Blinder (1988).

Romer & Romer (1990) introduce alternative source of funds except deposits in the liability of the banks, in the above model. They argue that if the banks have alternative source of funds i.e. non-deposit funds e.g. certificate of deposits, monetary policy does not affect loan supply as shown in the above model, although it may change the volume of deposits of banks. Considering certificate of deposits (CD) as an alternative source of funding, balance sheet of the banks includes Reserve (R) and Loans (L) on assets side and demand deposits (D) and CD on the liabilities side. Guided by this model, in an examination of the behavior of financial variables and real outputs in a series of episodes of restrictive monetary policy following the focal episode approach, they could not find any empirical support on the effect of monetary policy on bank lending, but they found that monetary policy had an impact on the stock of transaction demand. It is on account of banks have access to alternative sources of funds.

However, Stein (1995) also examines the bank lending channel and argues that to the extent the Fed can control the aggregate level of real insured deposits available to banks, it will be able to influence supply of loans because drainage of reserves by the Fed forces banks to get non-deposit finance which is more prone to adverse selection and is relatively costlier than normal deposits. Hence, Kashyap & Stein (1995) argue that because of capital market imperfection, shocks to banks' deposit base cannot be offset by other sources of financing easily, thereby affecting their lending behavior after the fall in deposits with tightening of monetary policy¹³. They extend the Bernanke & Blinder (1988)'s model by incorporating increasing cost of non-deposit

11 Using aggregate bank data from 1959-78, bank loans only respond after six months and do not completely adjust for over two years Bernanke and Blinder (1992)

12 This was applied in commercial banking sector. Adrian and Shin (2010) point out that the credit crunch in the recent financial crisis originated in the shadow banking system and the market-based financial intermediaries. Hence, Bernanke and Blinder (1988)'s mechanism might not work in the changed financial structure.

13 An increase in cost of funds to banks shifts the supply of loans inwards, squeezing out bank- dependent borrowers and raising the external finance premium (Bernanke & Gertler, 1995).

finance such as CDs in multi- period setting to assess the working of bank lending channel¹⁴.

Kashyap & Stein (1995) empirically examine the evolution of lending volume and securities holding in response to monetary policy shocks primarily measured by change in federal fund rate of banks of different sizes categorized according to asset volume to avoid identification problem. Earlier studies of Bernanke & Blinder (1988) and Romer & Romer (1990) did not distinguish change in loan supply or loan demand. By employing quarterly data for the period of 1976 to 1992, they argue that bank lending channel tends to work because lending volume of small banks respond significantly to change in monetary policy stance with raising cost for non-deposit finance¹⁵.

All of these above models consider that reserve requirement is binding so that monetary policy affects deposits through changing reserves using open market operations. Hence, reserve requirement is viewed as an integral part of the bank lending channel. However, in case of excess reserve, the above mechanism may not work¹⁶. Adrian and Shin (2010) argue that the idea that reserve requirements bind all the time got a setback in the aftermath of the recent financial crisis of 2007 in which commercial banks in the United States held close to one trillion dollars of excess reserves on their balance sheet. Moreover, excess reserves are also a common feature in other parts of the world after the financial crisis. In addition, banks in the developing countries tend to have excess reserves most of the time (Khemraj, 2006).

4. Some Alternative Views on Bank Lending

The tradition models assume that a monetary tightening leads to a shortage of liquidity for

banks. This channel is still operative in economies that remain relatively more bank dependent. Although Romer & Romer (1990) argue that banks can always finance themselves with non-deposit sources of funds by issuing say, large denomination CDs, medium term notes or some other securities, considering that they are exempt from reserve requirement. They still believe that monetary policy can affect deposits and thereby lending through changing reserves.

In a recent paper, Disyatat (2008) criticizes the money multiplier based model of bank lending channel of monetary transmission. A failure of the Bank of Japan's quantitative easing experience during 2001-2006 to affect deposit is one of the striking examples of the inability of central bank to influence deposits, despite significant expansion in reserve balances (Disyatat, 2008). Recent experience aftermath of crisis in the US (2008-2010) also supports this view.

With the change in monetary policy implementation through changing short-term interest rate in recent years, the money multiplier ceases to be a meaningful concept (Disyatat, 2010). "There is no direct link between monetary policy and the level of reserves and hence no causal relationship from reserves to bank lending" (Disyatat, 2010, p5). He even argues that the mechanics of household portfolios does not bring the change in deposits with the change in monetary policy.

Similar to the post Keynesian views, Disyatat (2010) agrees that the changes in deposits are by-product of banking and real sector adjustments. Since banks can create deposit themselves through loan flows, the mechanism of controlling deposits through bank reserves might not work. Bank lending involves the creation of bank deposits. A bank can issue credit up to a certain multiple of its

14 Despite financial reform and innovation, the market for CDs is not deep and liquid; and small and poorly capitalized banks typically cannot issue large CDs at all (Bernanke & Gertler, 1995)

15 They surmise that this test may not be stringent enough to separate loan supply effects from demand shocks. Small banks have a larger proportion of loans to small business whose demand tends to be pro-cyclical.

16 Many advanced countries have waived the provision of reserve requirement with a view of lowering financial intermediation costs.

own capital as per the given regulatory constraints. Moreover, deposits may remain unchanged with the change in reserves due to change in money multiplier.

Bernanke (2007) has recently articulated the recasting of the bank lending channel. In this view, monetary policy can have impact on the banks' perceived financial health, as determined by leverage and asset quality, thereby bank lending in the economy. Bernanke & Gertler (1995) posit that rising interest rates lower the value of securities thereby impairing banks' capital reduces the ability of banks to attract funds, and hence, their capacity to make loans may be reduced. For this, Disyatat (2010) mentions that the impact of monetary policy is transmitted through changes in required rates of return rather than changes in the quantity of deposits. The concept of money multiplier to assess bank lending is flawed, because under a fiat money standard and liberalized financial system, the supply of loans is not constrained by deposits except through regulatory capital requirements¹⁷.

An alternative mechanism for the bank lending channel does not rely on the ability of central banks to affect the quantity of deposits in the banking system, but on the health of financial intermediaries in terms of leverage and asset quality. A greater reliance on market-based funding i.e. non-deposit funds has enhanced the importance of this channel by increasing the sensitivity of banks' funding costs to monetary policy. A well functioning interbank market overcomes any obstacles of loans and deposit creation across banks. Hence, loans drive deposits rather than the other way round.

In recent view, the bank lending channel works through the impact of monetary policy on bank's

external finance premium reflected in their balance sheet strength, similar to working of financial accelerator hypothesis. The growing role of non-deposit sources of funding have made this new view important (Disyatat, 2010, p8). The cost and availability of non-deposit funds for any given bank depends on the perceived creditworthiness of the institution, and it is reflected in the cost and availability of funds to bank-dependent borrowers¹⁸. This view, focusing on financial frictions of bank themselves, demonstrates how banks can act as absorbers as well as amplifiers of shocks depending on the state of their balance sheets. This state of bank balance sheet is influenced in one or another way by monetary policy stance.

Disyatat (2010) postulates a model to depict this current view of bank lending channel, which considers banks set the interest rate as a mark up to risk free interest rate fixed by the monetary policy, which is akin to Post Keynesian views on interest rate determination by banks. This risk free rate represents the households' opportunity cost of deposits¹⁹. His model assumes three economic agents firms, banks and households and all are risk neutral. In this recent view, banks are considered borrowers and financial markets is considered lender. Hence, the bank itself is subject to a moral hazard problem, so that there is a constraint on the minimum equity capital that the bank itself must hold at all times. When credit losses or a fall in the price of assets depletes the capital of the bank, the incentive constraint binds, entailing the withdrawal of lending by the bank (Adrian & Shin, 2010).

5. Conclusions

An examination of literature review shows that there has been renewed interest on the role of bank

17 An adequately capitalized banking system can always fulfill the demand for loans (Disyatat, 2010).

18 Loan sales and the originate-to-distribute model of bank are another form of non-deposit financing.

19 Traditional money multiplier model also implicitly assumes that a change in reserves by monetary policy results in a change in deposits because of switching deposits toward securities due to rising interest rates of later.

loan on transmitting monetary impulses to the real sector. However, there is no unanimous view on how banks' loans respond to monetary policy decision. Although an operation of money multiplier based response of bank lending to change in reserve may not be ruled out in developing countries because of underdeveloped financial market, it may not work in an advanced and highly credit economy. Working of bank lending channel may change with change in the structure of financial system as well as economy. However, dominant roles of banks cannot be ruled out in developing countries such as Nepal at least in the near future. Behaviors of banks and regulatory policies such as capital adequacy ratio, liquidity ratio (e.g. SLR), credit - deposit (plus capital in Nepal) affect the operation of bank lending channel, which requires in-depth empirical research on this area to model banks' behaviour and design appropriate and effective monetary policy.

References

- Adrian, T., & Shin, H. S. (2010). Financial Intermediaries and Monetary Economics. Federal Reserve Bank of New York Staff Report (No.398), 1-70.
- Bernanke, B. S., & Blinder, A. S. (1988, May). Credit, Money and Aggregate Demand. *American Economic Review* , 435-39.
- Bernanke, B. S., & Gertler, M. (1995). Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy. *Journal of Economic Perspectives* , 9 (4), 27-48.
- Bernanke, B. (2007). The Financial Accelerator and the Credit Channel. Speech given at The Credit Channel of Monetary Policy in the Twenty-first Century Conference .
- Bernanke, B., & Blinder, A. (1992). The Federal Fund Rate and the Channel of Monetary Transmission. *The American Economic Review* , 82 (4), 901-921.
- Dabla-Norris, e., & Floerkemeier, H. (2006). Transmission Mechanisms of Monetary Policy in Armenia: Evidence from VAR Analysis. IMF Working Paper WP/06/248 , 1-27.
- Disyatat, P. (2008, December). Monetary Policy Implementation: Misconceptions and their Consequences. BIS Working Papers, No.269 .
- Ehrmann, M., Gambacorta, L., Martinez-Page, J., Sevestre, P., & Worms, A. (2001). Financial System and The Role of Banks in Monetary Policy Transmission in the Euro Area. ECB Working Paper N0.105 .
- Kashyap, A. K., & Stein, J. C. (1995). The Impact of Monetary Policy on Bank Balance Sheets. *Carnegie- Rochester Conference Series on Public Policy* , 42, 161-195.
- Khemraj, T. (2006). Excess Liquidity, Oligopoly Banking and Monetary Policy in a Small Open Economy. PhD Dissertation . New York: New School for Social Research.
- Kishan, R. P., & Opiela, T. P. (2000). Bank Size, Bank Capital, and the Bank lending Channel. *Journal of Money, Credit and Banking* , 32 (1), 121-141.
- Meltzer, A. (1995). Monetary, Credit and (Other) Transmission Processes: A Monetarist Perspective. *Journal of Economic Perspectives* , 9 (4), 49-72.
- Minsky, H. (1982). *Can It happen again?* New York: M.E. Sharpe.
- Peek, J., & Rosengren, E. S. (1996). Bank Lending and The Transmission of Monetary Policy. *New England Economic Review* , 1-29.
- Romer, C. D., & Romer, D. H. (1990). New Evidence on the Monetary Transmission Mechanism. *Brookings Papers on Economic Activity* , 149-213.
- Stein, J. C. (1995). An Adverse Selection Model of Bank Asset and Liability Management with Implications for the Transmission of Monetary Policy. NBER Working Paper No. 5217 .

Government Budget and its Effectiveness in Nepal

● Prem Prasad Acharya*

1. Background

The government budget is the annual plan of income and expenditure of the Government to collect revenue and make expenses in different sectors. This is an essential and powerful instrument of each government for smooth functioning of the economy to achieve the developmental objectives of the nation. Every year the government prepares an annual estimate of income and expenditure known as budget. The budget guides the government to make expenses in desired sectors and curtails it from unnecessary sectors. The budget is normally divided into various broad categories which are known as budget headings. The expenditure for regular operation of the country is known as current or recurrent expenditure. The expenditure on social overhead projects is termed as capital expenditure and the budget allocated for the management of earlier debt repayment is known as financial management. The proper combination of these heading gives a clear and full fledged budget.

2. Trend of Budget

A good budget is that which bears most of the features of theoretical norms . The budget with high weightage of recurrent or current expenditure in comparison to the capital expenditure is not considered as good. Current or the recurrent expenditure comprises daily expenses of the country. This only makes the economy conducive and does not add remarkable value to the economy.

Capital expenditure comprises the social overhead projects which makes the foundation for the economic development of the country.

The trend of budget of Nepal shows that the weight of current expenditure is decreasing -it was only Rs. 243.46 billion with 71.8 percent share in 2011/12 while in 2016/17, it remarkably rose to Rs. 617.16 billion with 58.8 percentage share in total budget. Similarly, budget for capital expenditure and financial management expenditure were Rs. 51.39 billion and Rs. 44.32 billion with percentage share of 15.2 percent and 13.1 percent in 2011/12. The budget in these headings reached Rs. 311.94 billion and 119.81 billion with percentage share 29.7 and 11.4 percent respectively in 2016/17. This shows that the percentage share of current or recurrent expenditure has been decreasing compared to the percentage share of capital and financial management expenditures. This foundation reveals that the budget allocation trend is following the general norms and theoretical concept of suitable budget for the economy.

Normally a good budget is that which bears the larger weight in capital expenditure and has lesser amount of recurrent expenditure. Most of the under developed and developing countries cannot curtail recurrent expenditure and allocate more budget in capital overheads. Due to this reason developmental works are being held back in those countries. In case of Nepal, both budget allocation and utilization seem weak when it comes to developmental expenditure.

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

Table 1: Trend of composition of the national budget

Budget Figures

(Rs. Billions)

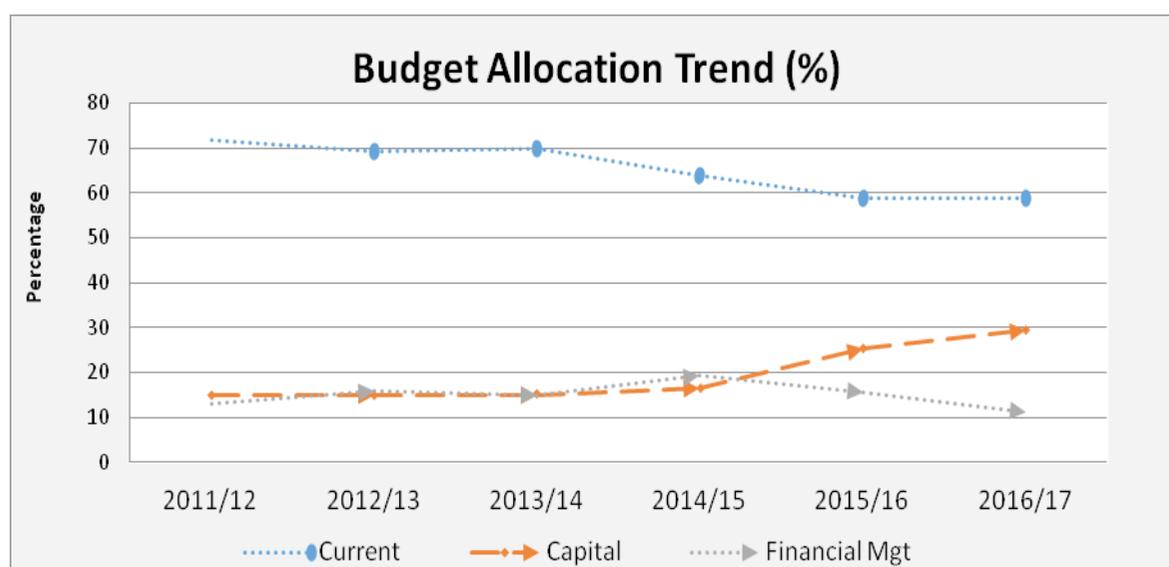
Headings	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
Current Expenditure	243.46	247.45	303.53	339.4	484.26	617.16
% Share	71.8	69.0	69.8	63.9	59.1	58.8
Capital Expenditure	51.39	54.6	66.69	88.84	208.89	311.94
% Share	15.2	15.2	15.3	16.7	25.5	29.7
Financial Management	44.32	56.59	64.83	103.3	126.31	119.81
% Share	13.1	15.8	14.9	19.4	15.4	11.4
Total	339.17	358.64	435.05	531.54	819.46	1048.92

Source : Budget Speech of GON

Table 1 indicates that the gap between recurrent and capital expenditure in has been narrowing in over time. However, the share of recurrent expenditure might still be high which places an extra burden

on the economy in the long run even though the expectation of increment in recurrent expenditure is expected in the short run.

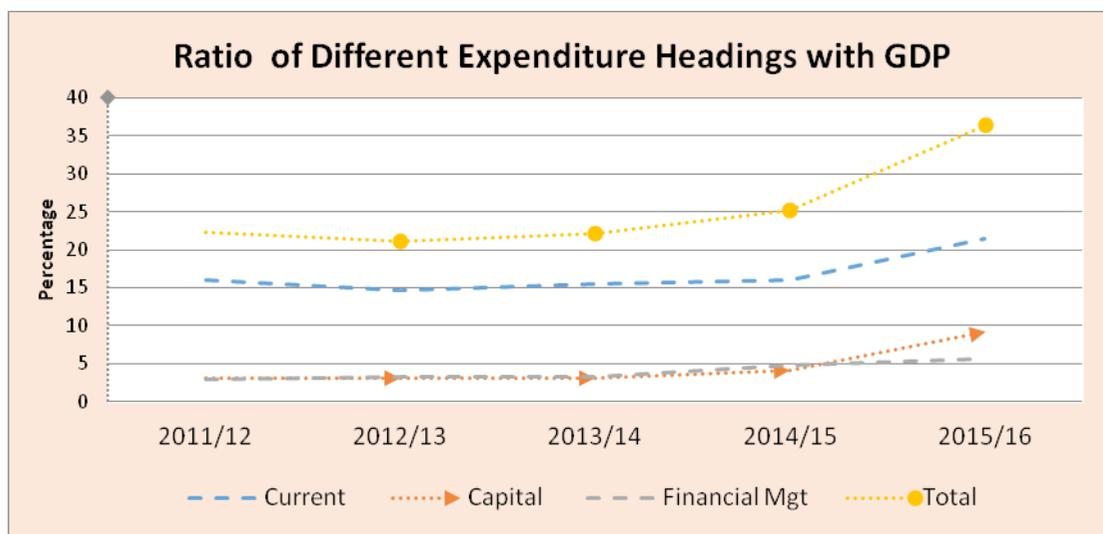
Figure 1: Trend of current, capital and financial management expenditures

A good budget management or preparation comprises proper analysis of recurrent expenditure and capital expenditure. A suitable trend that is compatible with growth targets of the economy, mostly measured by the GDP, is considered appropriate for allocation. Normally, social overhead capitals such as schools, buildings,

colleges, hospitals, roads, bridges, hydroelectric projects etc add value to the economy and work as the foundation for the economic development. The focus towards these sectors is extremely essential for the long term vision of economic upliftment of the country.

Figure 2: Ratio of different expenditure headings with respect to the GDP

The size of the economy is normally reflected by economic output. The ratio of current, capital and financial management expenditure were 15.94 percent, 3.36 percent and 2.90 percent of the GDP in FY 2011/12. The ratio of total budget to GDP was 22.21 percent in 2011/12. The share of current, capital and financial management reached 21.54 percent, 9.29 percentage and 5.62 percent of the GDP respectively in 2016/17. The ratio of total budget to GDP ratio reached to 36.44 percent in FY 2016/17. The increment of share of budget in current expenditure is less than the increment in capital expenditure. This is a good signal of the budget allocation from the prospect of economic development and future growth of the economy.

Table 2: Ratio of different expenditure headings with respect to the GDP

Ratio of Different Expenditure Headings with GDP

FY	Current	Capital	Financial Mgt	Total
2011/12	15.94	3.36	2.90	22.21
2012/13	14.60	3.22	3.34	21.16
2013/14	15.45	3.39	3.30	22.15
2014/15	16.01	4.19	4.87	25.07
2015/16	21.54	9.29	5.62	36.44

Source: CBS & MOF

3. The Pattern of Actual Expenditure

The expenditure pattern plays a major role in attaining objectives of the budget. It is important however to differentiate between planned and actual/realized expenditures. For instance, realization/actual implementation of the budget has been weak in Nepal over the past few years as indicated by Table 3 given below:

Table 3: Actual realization of the budget

Actual Realization of Budget (in Percent)

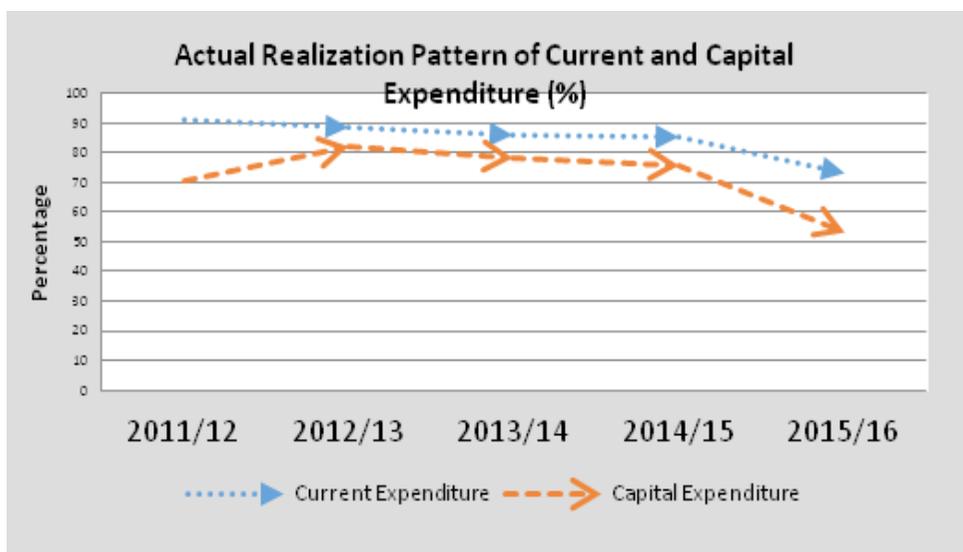
Fiscal Years	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Current Expenditure	91.32	88.66	85.88	85.08	73.62
Capital Expenditure	70.78	82.57	78.37	76.10	53.48
Financial Management	97.02	94.93	82.43	100.89	80.24
Total Budget	88.12	88.59	84.12	86.00	69.50
Revenue	101.07	102.21	100.60	95.97	101.63

Source : Budget Speech of GoN

As can be seen from this table, actual realization of planned capital expenditure has been the poorest among the three categories of budget expenditure.

The figure given below highlights the trend of actual vs. planned budget implementation over the years.

Figure 3: Actual realization pattern of current and capital expenditure

4. Government Revenue

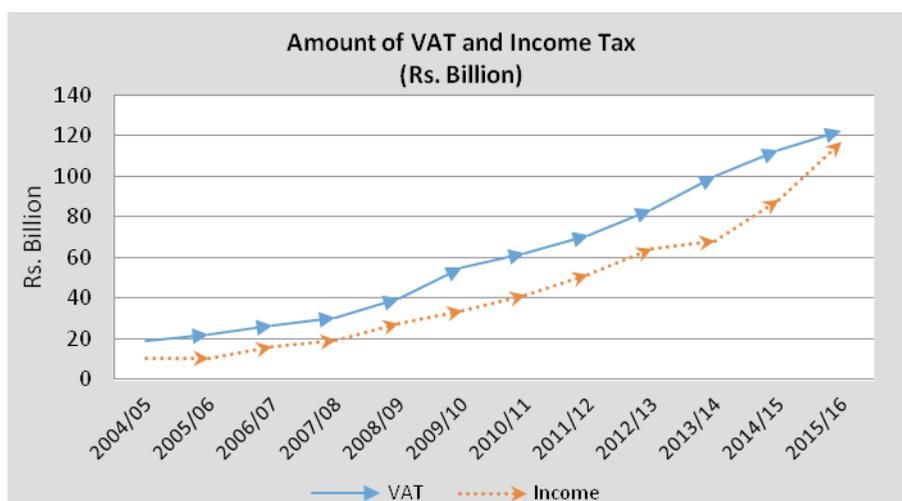
Government revenue is an important component of government budget. Tax revenue and non tax revenue are the two main sources of government revenue. Tax is a compulsory payment by the citizens of a country to the government. It includes direct and indirect taxes. If the imposed tax burden cannot be shifted to the another person, then the tax is known as a direct tax. It is progressive in nature and increases when the income or the taxable amount increases and vice versa. Examples of direct taxes are income tax,

corporate tax, wealth tax etc. Indirect taxes are those taxes whose burden can be shifted to others from the person of entity to whom it is imposed. Sale tax, value added taxes etc. are examples of indirect taxes.

The major contributors to revenue of the government are income tax and value added tax. Income tax is a direct tax whereas the value added tax is an indirect tax.

In Nepal, the amount collected through these two taxes are highlighted by Figure 4:

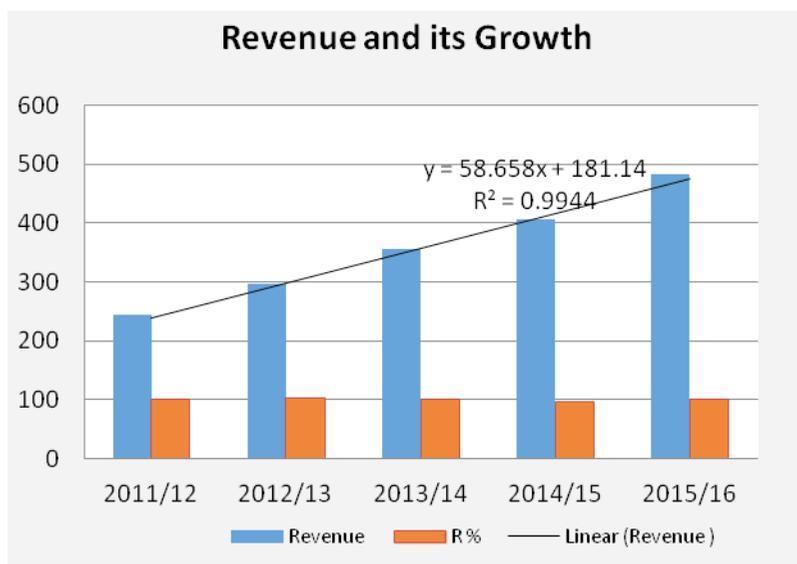
Figure 4: Trend of VAT and income tax

The percentage contribution of VAT and income tax was quite different in the FY 2004/05. However, they have been slowly coming closer in recent years so that both taxes contribute about

28% of the total revenue. This shows that the both the contributor of the government revenue are going in the same trend.

Figure 4: Revenue and its growth

Among the two major sources of government revenue, tax revenue contributes more than 80 percent while remaining portion is borne by foreign assistance and irregular receipts from different sources. Within tax revenue, indirect taxes which includes sales tax, value added tax, excise duties and other taxes contribute over 65 percent. The contribution of direct tax which includes income

tax, property and land registration tax, wealth tax is about 30-35 percent. The contribution of value added tax and custom tax was 34.9 percent and 29 percent of total revenue in 2004/05. These figures reached 29 percent and 19.6 percent in 2015/16. Similarly in terms of income tax, the contribution to tax revenue was 19.3 percent in 2004/05 while it reached 27.8 percent in 2015/16.

Table: The structure of tax revenue of the Government of Nepal

Tax Revenue Structure of Nepal (% Share)

Fiscal Year	VAT	Income	Custom	Excise	Other	Total
2004/05	34.9	19.3	29.0	11.9	4.8	100.0
2005/06	37.6	19.0	26.7	11.3	5.3	100.0
2006/07	36.7	22.1	23.5	13.1	4.6	100.0
2007/08	35.0	22.4	24.7	13.1	4.7	100.0
2008/09	33.9	23.3	22.9	13.9	6.1	100.0
2009/10	34.4	21.2	22.0	15.1	7.3	100.0
2010/11	34.8	23.3	20.2	14.9	6.9	100.0
2011/12	33.5	24.2	20.5	14.2	7.6	100.0
2012/13	32.2	24.8	22.0	14.0	7.1	100.0
2013/14	32.1	21.8	25.0	14.6	6.6	100.0
2014/15	31.6	24.9	21.0	15.0	7.6	100.0
2015/16	29.0	27.8	19.6	16.5	7.1	100.0

Source : Various Issues of Economic Survey of MoF

5. Effectiveness of Budget

The budget largely impacts the national economy. The general objectives of the budget include : economic growth, employment generation and efficient allocation of resources of the country. In addition to this, the budgets are prepared and implemented for smooth functioning of the economy and development of institutions. The proper implementation of the budget needs a strong commitment and institutional setting. In case of Nepal, these factors are lacking. Even though the formation and structure of the annual budget seems suitable for the country, its objectives can hardly be achieved. Most of the time, the government is formed by different parties which lacks adequate decision making power. Due to this reason, the effectiveness of budget implementation has been mostly weak. The result of this is reflected in the achievements of objectives such as economic growth, employment generation, resource mobilization, efficiently utilization of capital budget in timely manner and so on. The annual growth rate has hardly crossed the 5 percent limit with the average growth rate at 4.1 percent in last ten year's period. This is the main weakness of the Nepalese budgetary system. In addition to this, timely announcement and disbursement problem is also a major problem for the proper flow of the budget. Similarly, the allocated developmental budget lacks the proper realization and expenditure pattern is also tedious. This directly hampers the developmental objective of the nation. The overall effectiveness of budget should be analyzed in terms of its proper allocation, achievement of targeted objectives, influence in the economy like economic growth and employment. In these aspects, Nepal's budget seems very weak and reforms in the utilization pattern of the budget seem essential.

6. Conclusion

The budget formulation and setting of the

objectives seem to be in a trend as it is following some certain norms but the implementation aspect of the budget has been weak in most years. The main problems of Nepalese budget in the past were delays in announcement and approval by the parliament. One of the prominent problems persisting since last few years is the weakness in proper realization of capital budget as well. To overcome these problems, one of the major reforms that has been made in the new Constitution 2072 is : timely announcement and approval by the parliament. This should be strictly followed and disbursement should be reached to concerned ministries and authorities within the starting period of every fiscal year. The second thing which should be considered is that the common agenda of economic development should be set prior to formulation of the budget and big proportion of budget should be allocated for developmental projects which are of national interest. These attempts will reinforce and improve the situation of budget formulation, implementation and realization with the removal of present constraint of budget in Nepal.

References

- Budget Speech (2016). Budget Speech of Government of Nepal, Ministry of Finance (MoF) Singhadurbar Kathmandu Nepal.
- CMFS(2017). Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal, Nepal Rastra Bank, Central Bank of Nepal, Baluwatar Kathmandu Nepal.
- Economic Survey (2016). Economic Survey (2015/16), Ministry of Finance (MoF) Singhadurbar Kathmandu Nepal.
- QEB (2016). Quarterly Economic Bulletin of Nepal Rastra Bank, Central Bank of Nepal, Baluwatar Kathmandu Nepal.

Managing the Diversity in Public Organization

● Ramesh Chaulagain *

1. Background

Diversity states the situation of differences among the employees and rejects the uniqueness in doing the jobs. Managing diversity in organization is an opportunity and a challenging task for every manager. Diversity of any organization is the strength if it is well-managed otherwise it will be a threat. Similarly, diversity also opens the opportunity of increasing organizational productivity and attaining overall goal of the organization. Managing diversity in well-manner in any organization promotes the environment of equal treatment among differences. Diversity promotes not only equality but also equity in organization by distributing rational responsibilities among employees. Therefore, diversity management is an emerging issue for both public and private organizations.

In this paper, some diversity in the context of the Nepali public organizations is discussed. The public organizations in Nepali context refer to government and semi-government organizations, public enterprises and the central bank. Diversity management in public organizations is a little different from that in private organizations. For instance, they are influenced by the Constitution of Nepal and other laws because of which they prioritize people based on gender, disability, ethnicity, minority status, etc. These groups of people are protected by prevailing laws as well. Broadly, this paper captures demographic, social and other diversity in public organizations of Nepal. These diversities are discussed below.

2. Demographic diversity: Demographic diversity refers to differences among employees in terms of their age, sex, abilities & disabilities,

habits, hobbies and preferences. Demographic diversities are surface level and stereotyped diversities in public organizations that are more general.

Age: Diversity in age among employees is one of the prime factors that accounts for differences in work performance. It is a general belief that there is an inverse relationship between age, and job performance & productivity. However, the relationship between absenteeism and age is believed to be positive. Productivity during early years of an employee is believed to be relatively higher than that during his/her later years as employees are believed to be more creative, dedicated and motivated towards the job in the beginning. Therefore, in managing diversity and distributing jobs, the manager should consider age factor of employees.

Sex: Normally only two sexes, - male and female were recognized before. However, the third gender is also an emerging phenomenon in diversity in any organization. Legally, the third gender has equal rights and access to public jobs everywhere. But in practice, the third gender is yet to be considered by public organizations and there is no study to be found regarding the state of third gender in work performance. The state of problem solving, analytical skills, competitiveness, motivation and sociability may differ among genders. The female workers have less aggressiveness and dealing the conflicting situation. The constitution of Nepal 2072 has a provision for quota for women in new recruitments and promotion in public service. A similar approach is also applicable in the transfer of services. Sex of employees is one of the major concerns in terms of workforce diversity for

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank.

managers, particularly in public organizations. Hence, a manager should be conscious and skilled to manage workforce diversity to meet legal provisions and achieve organizational goals.

Abilities and disabilities: Ability and disability are broader concepts in which disability is an extraordinary state of the individual. Employees are differently abled in terms of their working skill or ability that is also affected by their disability. Generally, there are two disabilities of the people, i.e. mental and physical and sometimes both. In public services of Nepal, the constitution of Nepal 2072 has provisioned quota for the disabled. Ability-wise, the employees can be divided into intellectually able and physically able. In most of the organizations, the mental abilities are more decisive and prime factor in job performances.

Habits, hobbies and preferences: Very few writers consider differences of habits, hobbies and preferences of the individuals in diversity but these are also important. Habit is the frequency of repeating the same behavior of the employees; hobby is the mental selection of a particular behavior. Preference is the particular priority of individuals. There is a close relationship among habits, hobbies and preferences. The individuals cannot change their habits and hobbies in the short run. Therefore, the managers should consider the habits, hobbies and preferences of the employees in course of human resource management.

3. Social diversity: Social diversity contains differences among employees in terms of their education, ethnicity, religion, language and cultural background. These diversities are deep and less common than the others.

Education: Education leads to difference in thinking and behavior. Education helps to improve one's knowledge and skill level, helps in changing attitude towards jobs, career and termination, helps to change behavior and accordingly improves well-being. Therefore, educating employees improves motivation, decreases absenteeism and increases productivity.

Ethnicity, religion and language: Ethnicity, religion and language of employees are all cultural characteristics. According to the population census of 2011, there are 125 ethnic groups, 123 first speaking languages and 10 religious groups in Nepal. Ethnicity, language and religion of the people are closely related to each other. Sometimes, such features of employees create work teams which are beneficial for the organization. A good manager should not discriminate based on these cultural diversities. There is a need of a fair and justifiable treatment for employees of all the ethnic, language and religious backgrounds for greater productivity and goal achievement of the organization.

4. Other diversity: There are some other types of diversities among the employees of the organizations such as designation/hierarchy and tenure of the employees.

Designation/hierarchy: Designation and hierarchy is the career achievement of every employee in organization. Basically in public organization, the diversity among the employees, in terms of hierarchy is more valued than in the private organizations. Because of the bureaucratic structure and culture of the organization, the subordinate staffs are less participative in decision making process in such organizations. Similarly, there is a specific chain of command in such organization which goes through particular positions. In such, a good manager should try to minimize the effects of such hierarchy in decision making process and implementation.

Tenure: Tenure determines the seniority of the employees in the organization in terms of service periods, which is related to the age and service period. There is a positive impact of seniority in job performance. But from the employees' point of view, there may less motivation and attraction towards the job as their tenure increases. Increase in absenteeism, adverse effects in their health and pessimistic thoughts of the employees are some factors lowering productivity with increasing

tenure. Therefore, a good manager should reinforce, motivate and encourage such old staffs to increase the productivities and achieving the organizational goals.

5. Discrimination and diversity: When the diversity is used as the discriminations among the employees, the productivity and overall goals of the organization are adversely affected. Discrimination has multi-faceted features such as harassment, exclusion, insults, domination etc. Mostly, the discriminations are psychological, which are difficult to bind in legal course. Every employee deserves equal and equitable working environment in any working field. Similarly every employee may have some kind of talent and efficiency in some fields of job, which an organization should recognize on time. Such environment helps in minimizing discrimination. However, discrimination in sex, position, and ethnicity, education level and alike are in practice.

6. Diversity; a problem or strength: Organizations take the diversity both as a problem and/or strength. Diversity is a problem when the organization/manager is unable to distribute the jobs properly. A proper distribution of the job requires the jobs according to the knowledge, skill, ability, desire and priorities of the employees. The distribution of the job also demands a consideration of organizational goals and requirements. Similarly, diversity is a strength when all employees are motivated towards their jobs and organization. For this, a clear job allocation, proper career paths of the employees and fair compensation. is required Similarly, job evaluation, job securities and the system of 'stick and carrot' also play the role in making the diversity as strength for the organizations.

7. Rationale of diversity: From the perspective that diversity in any organization is a strength, some of the following aspects are analyzed as the benefits of diversity.

Higher creativity in decision making : diverse workforce has the potentiality of more creativity

in work performance and decisions. The possible reason behind this is: diverse employees may have diversified knowledge, skill, interest and passion of new works in new ways. A good manager requires a managerial skill to absorb such talents of the diversified employees as the organizational needs.

Better understanding and service of customers: more diverse employees can understand customers better. The language and ethnicity of the employees are helpful in identifying and addressing the diversified need of the different customers in their own ways. For e.g. Newar customers are more likely to be convinced by Newar staffs compared to others.

Increase in productivity: the diversified employees, if motivated, can serve the organization in better way by which the productivity would be increased and vice-versa. The diversified knowledge and skill of the different sector employees have the possibilities of positive contribution in production and the services.

8. Challenges of Diversity: The diversity is not always a strength but also a challenge for an organization. Mainly, challenges of the diversity emerge in public organizations, e.g. some of the employees may demand unfair degree of freedom in work, demand more leisure, claim the relaxation in work transfers, job enrichment and enlargement. Such employees may claim as their rights that they are facilitated by the organization; however, they are able and qualified to do the work. Some of them can demand the easier jobs, leisure and additional monetary benefits as a political and sex background. The manager may have a challenge in diversity manager that s/he should possible to bear a charge of partialize because the manager himself/herself is from diversity. Sometimes, there are conflicts of interest among different group of employees in promotion, remuneration, placement, transfer, training and development etc. Some of the group demand specific privilege in such management activities.

9. Conclusion

Diversity is a normal phenomenon in any organization. Whether it is a strength or a threat for an organization depends on management of the organization. Diversity management is a contemporary phenomenon in any organization of the 21st century. It is contemporary in the sense that the issue of rights, equality and equity are now considered to be connected with productivity. A good manager should consider sensitivities of diversity and specific goals of the organization. The success of a manager and/or

organization depends on diversity management. In most public organizations, gender diversity has more sensitiveness than other forms of diversity. Sometimes, sexual exploitations and assaults of female employees also surface in some organizations. Similarly, there are some cases of ethnic dominations, hierarchical discriminations in public organizations. A good manager should be conscious towards understanding diversity of organizations, their interests and priorities and thereby resolve the issues properly so that the diversity can be a strength rather than a problem.

Foreign Direct Investment in Nepal: Opportunities and Challenges

Sarita Khanal *

Meaning of Foreign Direct Investment (FDI):

Encyclopedia of Public International has defined FDI as "a transfer of fund or material from one country (called capital exporting country) to another country (called the host country) in return for a direct or indirect participation in the earning of that enterprise.¹

Foreign direct investment means a transfer of fund, material or technology from one country to another country being direct or indirect participation in the earning of that enterprise. It is the influx of capital and technology in the country by those people who are not citizen of the country to be invested when the capital and technology is used for commercial purpose. In other words, it is the investment made by foreign investors for the purpose of commercial transaction.

In other words, FDI is an investment made by a company or individual in one country in business interests in another country, in the form of either establishing business operations or acquiring business assets in the other country, such as ownership or controlling interest in a foreign company. Foreign direct investments are distinguished from portfolio investments in which an investor merely purchases equities of foreign-based companies. The key feature of foreign direct investment is that it is an investment made that establishes either effective control of, or at least substantial influence over, the decision making of a foreign business.²

Historical background of FDI

Nepal became the member of WTO in 2004. So,

Nepal has to comply with international trade rules by opening its markets to the world and reducing the custom duty rates. Nepal has launched the policies to encourage FDI, however, due to various problems like bureaucratic delays, political instability, and lack of access to sea ports, difficult land transport, scarce raw materials, inadequate power supply, non-transparent tax administration and unclear labor relations, Nepal is not able to attract FDI in a huge amount. It is all known that technological changes are the main stimulus for economic growth in the country. The technology is cheaper to bring through FDI than any other means. Nepal is not able to attract such technologies in almost all sectors. In particular case, Nepalese Banking sector stands comparatively competitive in the domestic market. Nabil Bank is the one, where first FDI was allowed in 1984. Similarly, Nepal Investment Bank, Nepal Grindlays Bank had established with FDI. Banking sector has been seen one of the innovative and successful industry in Nepal. Government owned banks (Rastriya Banijya Bank and Nepal Bank) have also compelled to upgrade the facilities due to the competitive situation. This is an example which shows how FDI upgrades the managerial and technical qualities of local firms. Technological changes are the main source of development. In this respect, attraction of FDI with new technologies is the urgent need for Nepal to revolutionize economic growth. Nepal can't remain closed with the world economy to presence its existence in the world. Without the foreign technologies, going in to world market is impossible.

* Advocate, M.B.S, LL.M (Gold Medalist, T.U.), Ph. D scholar under Faculty of Law, T.U.

1 Encyclopedia of Public International, Vol, .8, P. 246

2 www.investopedia.com/terms/f/fdi.asp

One of the major problems of industrial development is low scale supply of power and energy in the country. Nepal's water resources are one of the frequently addressed issues by each new government. However, the resources is neither optimally used by country itself nor attracted foreign capital in this sector. The political instability is the major hurdle for foreign investors to make long-term investment in Nepal. If the country could attract major investors in the energy (hydro) sector that could simultaneously encourage to attract more FDI in other sectors as well. Government of Nepal has realized the importance of FDI. Hence, Foreign Direct Investment and Technology Transfer Act, 1992 (FITTA) was brought in implementation at the policy level.

Policy framework itself is not sufficient for attracting FDI, facilitations and support for Multinational National Corporations (MNCs) are necessary to retain them to contribute in the economy. Political instability and labor dispute issues are some other major hurdles for MNCs and they are reluctant to investment in Nepal. Hence, government should address these issues to attract more FDI in the country.³

Nepal started planned programs of economic development as early as mid fifties with the launching of first five-year plan in 1956. The Tenth Plan is now being implemented since mid July 2002. The Plan seeks to achieve a higher rate of sustained economic growth of 8.1 percent per annum by enhancing the competitive capability of industry and commerce sector. To achieve this target, greater emphasis has been given to the participation of private sector and the involvement of people at community level. The Plan takes account of the need to attract foreign investment

to meet the five-year capital requirement Government of Nepal has adopted an open and liberal policy to pave the way for the accelerated economic and social development of the country. Especially in the field of industry and trade, the government policy is aimed at giving the private sector a dominant role. The private initiatives and enterprises are expected to increase efficiency and productivity. The government's role will be that of a facilitator providing infrastructure and suitable environment for investment. Although there were a few cases of foreign investment and technology transfer prior to 1981, the industrial policy and the Foreign Investment and Technology Act, 1981 paved the way for regular inflow of foreign investment and technology transfer into the country. Solidarity Ministerial meeting was held in 1982 and an Investment Promotion meeting was held in 1984 for the promotion of foreign investment and for creating awareness of the investment opportunities in the country. Subsequently, Nepal Investment Forum was organized in 1992 at Kathmandu, which was a very successful event in attracting the foreign investor.⁴

Importance of FDI

FDI is one of the factors for growing trade, investment and economic growth for the countries. The integration of global economies is enhanced by flow of FDI across the globe. MNCs are the vehicle of FDI through which they transfer capital and technologies from one geography to another. Primarily, MNCs go for the cross boarder operations where they invest in the green field which helps to improve the infrastructure of the economy.⁵

FDI plays significantly vital role for the country like Nepal whose development efforts have

3 Khanal, D.R. (2009) "Foreign Direct Investment in Nepal: A Trend Analysis", An unpublished MBA thesis submitted to Pokhara University.

4 Rijal, K.P. (2010) "Attracting FDI in Nepal" A Term Paper Presented in Graduate School of International Studies, Seoul National University.

5 Rai. R. (2012) "Foreign Direct Investment in Technological Change Issue in Nepal", Middlesex University/London.

been constrained by a number of factors. The main importance of FDI on economic growth is that FDI are embedded with the new technologies which become the pivotal driver for economic transformation of developing and under developed economies. The local firms learn new technologies from the MNC sin one hand; they try to improve the managerial and technological aspects of the operations on the other hand. In the recent years, every country has the policy to attract FDI in their domestic field.

Developing countries are in need of heavy capital investment on infrastructure but governments can't finance that much. Therefore, foreign direct investment is an alternative source of financing for faster economic growth of Nepal. Foreign Direct Investment and One Window Policy, 1992, Foreign Investment and Technology Transfer Acts, 1992, Privatization Act, 1994 and Industrial enterprises Act, 1992 are the major trade and FDI related acts in Nepal.

Legal Framework for Foreign Direct Investment in Nepal

Foreign Direct Investment is governed by various laws of the state.

The main laws directly related to FDI are listed below:

The Constitution of Nepal in the part of Directive Principles,

Policies and Obligations of the State Article 51 (d) 10 has enshrined the provision of FDI as – to encourage foreign capital and technological investment in areas of import substitution and export promotion, in consonance with national interest, and encourage and mobilize such investment in infrastructure building.

Foreign Investment and Technology Act, 1992 (FITTA):

This is the main Act which provides legal basis for foreign investment and technology transfer

to Nepal. This Act contains provisions related to the (i) area and type of foreign investment, (ii) facilities to be granted, (iii) dispute settlement and (iv)

other important aspects of foreign investment.

Draft on Foreign Investment 2073: The recent draft of

Foreign Investment Act, 2073 is a comprehensive one having sections in it. This draft has incorporated major provisions related to technology transfer, Visa Procedures and other related sections. It can be believed that after passing this draft from the legislative parliament, Nepal could be a good destination for foreign investors for making investment in different sectors of the economy.

Industrial Enterprises Act, 2016: Prior approval is required for all the FDI. As per this Act, Department of Industry will grant to all investment projects other than those which fall under the jurisdiction of the Board of Investment. This is the new and pioneer Act for the promotion of industrial activities in the country. *Board of Investment Act, 2010:* Approval for all investments projects (both national and foreign) of more than billion rupees and of some specified areas such as chemical fertilizer, petroleum refinery is granted by Board of Investment (BOI) in accordance with this Act.

The Companies Act, 2006: Foreign investment may be made in the form of equity or loan. For making equity investment in a new company, foreign investors have to incorporate a new company with the Company Registrar's Office as per the Companies Act, 2007. All companies need to be opened in accordance with the provisions of this Act.

Foreign Exchange Regulation Act, 2002 :

Foreign investment and its repatriation including dividend or interest are made in foreign currency and all foreign currency transactions are governed by the Foreign Exchange Regulation

Act. According to this Act, foreign investors are allowed to repatriate their equity investment and dividend earned from it, and principal and interest earned from loan in foreign currency following the set procedure.

Environment protection Act, 1997: This Act has provisioned for every project to undergo either Environmental Impact Assessment (EIA) or Initial Impact examination (IEE). This Act is directly related with the FDI.

Privatization Act, 1993: Privatization Act has provisioned for FDI through the privatization process.

Bank and Financial Institution Act, 2063: This Act empowers Nepal Rastra Bank to fix proportion of foreign investment in a joint venture bank incorporated in Nepal. Currently, such proportion is fixed at 80 % at the maximum.

Besides these, Nepal Airlines Act, 2019, Registration of Ship Act, 2017, Electricity Act, 2049, Water Resource Act, 2049, Education Act, 1971, Insurance Act, 2049, Telecommunications Act, 2053, Contract Act, 2000, Arbitration Act, 1999, and Income Tax Act, 2002 also have few related provisions for FDI.

Types of Investment Instruments ⁶

According to FITTA, 1992 "Foreign Investment" means following investment made by a foreign investor in any industry.

Investment in share(equity)

Reinvestment of the earnings derived from the equity investment.

Investment made in the form of loan or loan facilities.

It is therefore; clear that foreign investment in

Nepal can be made in the form of equity and also plough back of dividend and loan.

Equity investment can be made either in establishing a new industry or buying shares of existing industry. Furthermore, a new industry can be established either 100 % foreign equity or in Joint Venture (JV) with Nepali investors. So far as foreign investment in an existing industry is concerned, it can be done in two ways: either by transferring the shares of existing shareholders or by issuing new shares to a foreign partner, either from the reserved shares or by increasing the issued capital of the company. Equity investment can be in the form of cash or kind. If foreign investment is to be made in kind such as plant, machinery and equipment, it must be clearly stated in the JV agreement. ⁷

Repatriation ⁸

As per the Foreign Investment and Technology Act, 1992, a foreign investor making investment in foreign currency shall be entitled to repatriate the following amounts outside the Nepal:

- a) The amount received by the sale of the share of foreign investment as a whole or as any part thereof
- b) The amount received as profit from dividend from foreign investment
- c) The amount received as the payment of principal and interest on any foreign loan.
- d) The foreign investor or a foreign technology supplier is also entitled to repatriate the amount received under the agreement for the technology transfer in such country as set forth in the concerned agreement as approved by the Department of Industry (DOI).

Foreign national working in any industry with

6 Section 2 (b) of Foreign Investment and Technology Transfer Act, 1992

7 Chakhhun, H.S. (2013) "Legal Framework for Foreign Direct Investment in Nepal ", LL.M. Journal, Vol.3.

8 Section 5 (2) of Foreign Investment and Technology Transfer Act, 1992

prior approval of the Department of Labor and who is from a country where convertible foreign currency is in circulation, may repatriate his/her salaries, allowances, emoluments etc. in convertible foreign currency in an amount not exceeding seventy five percent of such salaries, allowances and emoluments.

To obtain the repatriation facility, the foreign investor or the technology supplier or the foreign expatriate or the concerned company must obtain recommendation from the DOI.

According to FITTA 1992, foreign investor means any foreign individual, firm, company or corporate body involved in foreign investment or technology transfer including foreign government or international agency. Who can invest in Nepal? ⁹

FDI in Nepal is widely open to all prospective foreign investors; individual or institutions Except in areas of negative list, no restriction has been provisioned by any Act or regulation to any individual or institution to invest in Nepal. FITTA 1992 allows foreigners to organize as a private limited company or a public limited company to make investment in Nepal. They can also buy share of existing company in order to invest in Nepal. In both cases, the investors should be financially credible. In this context, the investor has to produce Financial Credibility Certificate (FCC) provided by the home country bank. If the investor is a company, it has also to produce certificate of incorporation and company profile. In case of individual investor, a bio-data of investor has to be submitted to the approving authority, although no personal qualification for investors has been set by any law.

Rights, Guarantees and security of FDI

Nepal entered into the international trade regime obtained the membership of WTO in the year 2004 A.D. as the 147th member and first nation among the least developed countries ¹⁰

After being the member state of WTO, Nepal has to comply with certain commitments to WTO. Nepal has to follow the principles of WTO and amend certain existing Acts and enact new acts.

- i) Fair and equitable treatment: No discriminatory treatment in all time,
- ii) Most-favored nation treatment: transfer of funds, incorporation of a company, FDI approval etc.
- iii) National treatment: management, operation, protection, incentives etc.,
- iv) Guarantee against expropriation: no nationalization,(Industrial Enterprises Act, sec.21)
- v) Nepal is a party to Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA) that protects political risks of FDI,
- vi) An industry established under FDI in Nepal is entitled to the incentives awarded to other industries,(FITTA, sec.2(a),
- vii) Guarantee for repatriation of FDI, (sec.5(2) FITTA)
- viii) Nepal is a party to BITs/BIPPAs concluded with some countries that protects FDI of the country concerned.

Opportunities of FDI in Nepal

Nepal's FDI potential is heavily under-exploited, despite the fact that the country offers a huge

⁹ Supra Note 8 at 36

¹⁰ Swatee, (2009) " World Trade Organization: An Introduction, South Asian Watch for Trade, Economics and Environment", p 21.

potential not only for market seeking investors but also resource seeking ones. A country of nearly 28 million people, where the richest 20 percent of the population has a combined income of US\$ 7.26 billion, cannot be considered a small market by any standards. Besides, due to favorable market access opportunities it has received, particularly in the European and Indian markets, market-seeking investors should find it worthwhile to invest in Nepal. Resource-seeking investors can invest in Nepal to tap the immense hydropower potentials. Besides, those foreign investors, who are now mature enough and can take long-term risk, could make investment in other infrastructure projects such as road, rail and airport construction.¹¹

Challenges of Foreign Investment in Nepal

On the flip side, however, Nepal does not seem to offer a hospitable investment climate for foreign investors. Although there are several reasons that could deter investors from making long term investment in Nepal, three problems stand out. First, the political instability and resultant policy; and, of course, legal uncertainty means foreign investors would think twice before investing in Nepal. Second, poor infrastructure, in particular electricity and road network, which raises the cost of doing business in Nepal, works as a strong disincentive not only for foreign investors, but also for local investors, to invest in Nepal. Third, militancy of trade unions, which have become emboldened particularly in the aftermath of the declaration of Nepal as a republic, has created havoc for the overall business climate of the country. The never-ending demand of unions for increased benefits/facilities, which, according to them, should not necessarily be linked to their productivity, coupled with their cavalier attitude towards work and poor work ethics, means that foreign investors would most likely invest in other countries or locations (such as those Indian

states which are Nepal's immediate neighbors) where they can lead a comfortable life as well as earn a reasonable amount of profit.¹²

Nepal Investment Summit, 2017

The biggest investment summit in Nepal has just concluded. The investment summit was organized with the theme "Harnessing Investment Opportunities in Nepal". The aim of the 2-day mega event was to position Nepal as an attractive investment destination and to explore possibilities of foreign investment in hydropower, infrastructure, tourism, information technology, mining industry and agriculture. Overall, the summit has been successful in garnering the attention of the investors but it needs to be seen how the promises turn into reality in a very complex legal and bureaucratic framework which the foreign investors view with caution.

Nepal Investment Summit has garnered nearly USD 13.51 billion in foreign investment commitment, with China leading the pack with a whopping USD 8.3 billion commitment, while India lagging far behind with only USD 317 million. The Ministry of Industry, during the 2-day event, signed Letter of Intent (LoI) with investors for USD 13.51 billion, which is around 60 % of the Nepal's current GDP of around USD 22 billion.¹³ Due to the various factors, the implementation aspect of this commitment seems very challenging.

Conclusion

To sum up, FDI is one of the factors for growing trade, investment and economic growth for the countries. The integration of global economies is enhanced by flow of FDI across the globe. MNCs are the vehicle of FDI through which they transfer capital and technologies from one geography to another.

11 Foreign Direct Investment in Nepal : Current status, prospectus and challenges,(2012) , SWATEE Working Paper no. 01/13

12 I bid

13 www.nepalinvestmentsummit.com

Attracting foreign direct investment will be a crucial component for Nepal's economic growth. Though there are a large number of Nepalese legal provisions for attracting investment in Nepal but still it lacks major provision of investment security and the visa provisions are complex as well.

Though FDI is used as a means of technology transfer, it has not been encouraging in the context of South Asia in and Nepal in particular. Major challenges like political instability, legal, institutional and policy, infrastructure and resources related to human, financial, technological issues seem to be hindering the current attraction of foreign investment in Nepalese scenario.

The new draft of Foreign Investment seems to be investment friendly. Likewise, the recent Investment Summit has garnered the unexpected level of commitment of the foreigner investors which would be highly significant for Nepal's economic growth. If we could overcome these challenges, then Nepal would be a good destination for attracting foreign investors which would definitely lead Nepal towards economic prosperity.

References

Publications :

Chakhhun, H.S.(2013). "Legal Framework for Foreign Direct Investment in Nepal ", LL.M. Journal, Vol.3.

Foreign Direct Investment in Nepal: Current status, prospectus and challenges, Swatee, (2012),

SWATEE working Paper 01/13

Khanal, D.R.("Foreign Direct Investment in Nepal: A Trend Analysis", An unpublished MBA thesis submitted to Pokhara University.

Rijal, K.P. "Attracting FDI in Nepal" A Term Paper Presented in Graduate School of International Studies, Seoul National University.

Rai. R. "Foreign Direct Investment in Technological Change Issue in Nepal", Middlesex University/London.

Swatee, (2009) " World Trade Organization: An Introduction, South Asian Watch for Trade, Economics and Environment".

Constitutions and Acts

The Constitution of Nepal

Foreign Investment and Transfer, 2049

Foreign Investment Draft, 2073

Environment Protection Act, 1997

Privatization Act,

Bank and Financial Institution Act, 2063

Nepal Airlines Act, 2019

Contract Act, 2000

Arbitration Act, 1999.

Websites

www.investopedia.com/terms/f/fdi.asp

www.nepalinvestmentsummit.com

Workforce Diversity: Management in the 21st Century

● Dr. Shankar Prasad Acharya*

Diversity in the Workplace:

Heterogeneity in several attributes inherent to individual human capital in terms of their age, gender, race and ethnicity, religion, education, physical and mental abilities, financial status, culture and values, attitudes, beliefs, capacity of collaboration, level of understanding, level of motivation, organizational loyalties etc can be deemed as diversity in the workplace or the workforce diversity in any organization. Keeping such diversified human capital united, motivated and responsible for producing synergy towards organizational goal attainment, is really a tough task for the 21st Century's Managers mainly because the diversified workforces are normally driven by several divergences as pointed above. As any going concern grows bigger and larger in terms of size and business diversification, diversity also becomes broader and accordingly managers face more complexity in work environment. When an organization crosses national boundaries and becomes a multinational company, the diversity issue becomes an even more crucial factor in the course of efficient organizational management to help attain organizational goals.

As Bansal (2015) revealed, diversity is expanding day-by-day because of increase in number of young workers in the workforce, increase in number of women joining the workforce, increase in proportion of ethnic minorities in total workforce and increase in mobility of workforce towards an international career. Expatriates are becoming common in many organizations and

international experience has been a pre-requisite for career progression and entry in many top level managerial positions in the 21st century. Thus, the magnitude of workforce diversity is expanding significantly and workforce diversity has become not only a common phenomenon but also inevitable for any organization in this age.

'Glass Ceilings' as Hindrances in Workforce Diversity and Organizational Development:

Group identity factors such as gender and race or ethnicity would be dominant in any organization during the course of recruitment, promotion and development, retention and other human resource development (HRD) related issues which may create obstacles to achieve competitive advantage and to accomplish organizational goals in the long run. Cox and Smolinski (1994) conclude that a major obstacle to managing diversity and glass ceiling initiatives as top priorities for industry and the government is the failure to recognize that the capacity to manage diversity has major implications for the economic performance of organizations. In agreement with this view, one can see that the newly promulgated constitution of Nepal has introduced a proportional inclusion system for females and minority groups under its 'fundamental rights and duties section' (Constitution of Nepal – 2072, Part 3), especially in public service sector and parliamentary political representations owing to present domination of male groups and forward caste ethnics. For example, current practice in Nepal is that at least 33 percent of the total seats

* Executive Director, Nepal Rastra bank.

are mandatorily reserved for female candidates in public service recruitment and parliamentary candidacy.

We refer some research findings here to explore the situation of female participation in high ranked position across countries in the corporate sector. Workplace Gender Equality Agency (WGEA) data (MCA Gender Diversity Review – 2013) reveals that female chief executive officers (CEOs) in **mining reporting organizations** and in **all agency reporting organizations** comprise only 2.2 percent and 11.8 percent respectively of the total. However, this study doesn't include the reporting agencies that employ less than 100 people. In the United States, 97 percent of senior managers of Fortune 1000 Industrial and Fortune 500 companies are white and 95 to 97 percent are male, Similarly, in the Fortune 2000 industrial and service companies, only 5 percent of senior managers are women and almost all of them are white. Furthermore, African American men with professional degrees earn 21 percent less than their white counterparts holding the same academic degrees in the same job categories.

However, women and African Americans are not the only ones kept down by the glass ceiling. For instance, only 0.4 percent of managers are Hispanic, although Hispanics make up 8 percent of America's workforce (Federal Glass Ceiling Commission, 1995).

To be specific, relating to the Nepal Rastra Bank (NRB), the central bank of Nepal, no woman has been appointed as Governor or Deputy Governor of the NRB until now. There have also been very few female Executive Directors (who head a department) in the NRB. Similar scenario prevails in government bureaucracy as well. For example there have been very few female Secretaries (the apex administrative post of a ministry) in Nepal and until now, no female Secretary has been appointed as the Chief Secretary. However, Nepal's current President, Speaker of the house

and Chief Justice are all female. However, a point to note is that all these appointments were political.

By going through the facts discussed in the preceding paragraphs, we can form an opinion about the glass ceiling that prevails in several organizations, regions and countries across the globe. Thus, glass ceiling can be accepted as an obstacle in HRD where heterogeneous workforce is involved and this may lead organizations towards underperformance.

Why much Attention has been given to Diversity Management Lately?

Diversity could lead to conflicts and create diseconomies of scale if it is not properly addressed in the multicultural and multi social setup of any organization. Diversity normally would promote informal groups and multifold behavioral activities in the organization which would further create several noises and hassles for the top level management both for policy formulation as well as for day-today operation. For instance, an organization could face strikes or embargoes from collective bargaining agencies or employee unions. It is believed that majority of the conflicts arise in an organization because of workforce diversity which is closely linked with these bargaining agencies.

Despite the likely noises in organizations due to workforce diversity, it is closely related to performance and organizational vision, mission, goals, strategies, programs and desired level of targeted output (indicators) such as productivity, production and profit. If there is a mismatch or mix-up of the workforce in terms of capability, work motivation, job specialization, required skills, responsibilities and placement, the could move towards a gradual failure.

Furthermore, workforce diversity could be related to local constitutional and legal frameworks, internal policies, inclusion frameworks,

workforce strategies, overall corporate human resource, business plans and individual or collective contracts with the individual or group of employees.

Organizations should give high priority and attention to workforce diversity management to produce harmony, coordination, mutual understanding, efficiency, higher level of production and productivity and to 'lead the industry by example'.

Workforce Diversity: Challenges and Opportunities to New Managers in the 21st Century:

Workforce diversity and its proper management is a challenging job to both new and old managers in the 21st century because of modernization in technology and education, emerging new innovations, rise in cross border migration, increasing multinational businesses, addition of diverse workforce in the labor market, rising competition and other similar factors.

Kamal, and Ferdousi (2009) urge that the diversity most frequently causes problems in convergence process in organizations at times when employees need to think or act in similar ways as organization requires and it would be a great challenge to the new managers. Similarly, cultural diversity would be another challenge as it would create differences among employees in race, ethnicity, religion, origin, or other social aspects. Hence, cultural factor would be a major challenge in organizations while managing diversity. According to the facts depicted by Rijamampianina and Carmichael (2005) by the same authors Kamal, and Ferdousi (2009), there are three dimensions of workforce diversity which are as follows: (a) primary dimension – race, ethnicity, gender, age and disability (b) secondary dimensions – religion, economic status, sexual orientation, thinking style, political orientation, work experience, and education, lifestyle, culture, family status, geographic origin, nationality and language and

(c) tertiary dimensions – beliefs, assumptions, perceptions, attitudes, feelings, values and group norms which would be challenging for new managers. The derived challenges emerging from such challenging dimensions of workforce diversity would further create challenges to the managers because these may result in decreased organizational values and cultures, decreased operating income and net worth, decreased public and other stakeholder's confidence, overwhelming domination of competitors, lagging in research and innovation and virtually decreased overall organizational performance. This may further pose a question of survival of any organization in the industry.

However, within the challenges of diversity one can find lots of opportunities if the challenges are properly identified and addressed. HAYS Recruiting Experts Worldwide (2013) has indicated that workforce diversity in organizations would benefit in number of ways as (a) improved attraction and retention (b) reflective of organization's customer base (d) improved productivity (e) cultivating innovations (f) new approaches (g) improved financial performance (h) improved and transparent procurement process and tendering, and (i) meeting international standards and easy for risk management. Similarly, Bedi, Larka and Gupta (2014) have also given their views in support of opportunities of workforce diversity that diversity helps create high level of productivity, exchange of varieties of ideas and team work, learning and growth, effective communication, and diverse experience in organizations. In a greater detail, we would say that diversity fosters multicultural environment, scope of new knowledge, mutual support and harmony and new innovations and modernization in the organization which help creating the work environment in the organizations and it would covert in synergy that may transform the concerned organization as a successful and leading one. Diversity has multiple benefits to the workplace.

One of the major principles of diversity says that a company that has diverse employees has a greater understanding of the global marketplace. Diversity in organizations would be advantage to the proactive organizations or corporate houses from higher productivity and profit because of organizational cultures that promote workforce to perform to their highest ability. Customers who come from overseas may require customer service in their own language which can be catered to in a workforce diversity set-up only. In companies such as marketing and advertising, knowing what consumers across different backgrounds and cultures want can be easily addressed in such multicultural and diversified work place. Thus companies or organizations can also get immediate benefits by fostering workforce diversity.

Conclusion

Diversity can be deemed as a product or innovation of time and global development. Manifestation of such crucial factor in the management field has multifold implications for all learning organizations. Easing geographical economic and trade barriers has further reinforced the urgency and importance of workforce diversity. In many circumstances, no organizations can be imagined without diversified workforce. For an example, an advertising and marketing company which wishes to expand its business in all continents cannot work efficiently if it tries to depend on homogenous workforce. Similarly, the local companies working in countries such as USA, Australia, and Canada where residency schemes are open to foreigners, cannot always perform at their best without fostering workforce diversity. All these discussions lead us to the conclusion that the 21st Century is the age of 'thinking globally and acting locally'. When we start thinking about the global-local integration approach, the role of workforce diversity is far reaching and inevitable in all types of organizations. That is why due

consideration should be given to workforce diversity management to minimize its challenges and cultivate its opportunities for the individual and organizational excellence.

References:

- Cox Jr., T. and Smolinski, C. (1994) '*Managing Diversity and Glass Ceiling Initiatives as National Economic Imperatives*' Federal Publications, DigitalCommons@ILR, Cornell University ILR School. 31 January.
- Bansal, A. (2015). '21st Century Workforce: Challenges for Human Resource' *International Journal of Research in IT & Management*. Volume 5, Issue 6, June.
- Constitution of Nepal (2072). Constitution Drafting Committee, Constituent Assembly Secretariat. Available at <http://constitution.org.np/userfiles/Preliminary-Draft-Constitution-EN.pdf> [Accessed: 7 April 2016]
- U.S. Glass Ceiling Commission (1995). '*A Solid Investment: Making Full Use of the Nation's Human Capital*.' Federal Publications, DigitalCommons@ILR, Cornell University ILR School. 1995 November.
- Kamal, Y. and Ferdousi, M. (2009). 'Managing Diversity at Workplace: A Case Study of hp' *ASA University Review*, Vol. 3 No. 2, July–December.
- HAYS Recruiting Experts Worldwide (2013). 'The Balancing Act Creating a Diverse Workforce, Available at: https://www.hays.com.au/cs/groups/hays_common, [Accessed: 7 April 2016]
- Bedi, P., Larka, P. and Gupta, E. (2014) 'Workforce Diversity Management: Biggest Challenge or Opportunity for 21st Century Organizations' *IOSR Journal of Business and Management*. Volume 16, Issue 4. Ver. III. April.

Learning and Organizational Learning

● Shikhar Nath Khanal *

Background

Learning is simply regarded as one of the dignified spirits of human life. “Been through the phase of learning” sounds like a humble confession and a way of easy excuse to most of the mistakes and imperfections in life. Here in this paper I like to explore the fundamental idea of human learning and how it extends to the concept of organizational learning (OL). The paper is presented in some short though distinguishable segments. It shall begin with the discussion of the basic concepts of human learning and come to the idea of organizational learning in the second part. The discussion shall advance to how learning and work come to converge in deriving the idea of learning organization. Next segment shall discuss the basic idea of knowledge industry and evolution of the knowledge management (KM) thinking in management literature. Elements and model of KM has been briefly put in the next part. A perspective on the future of KM is presented next before serving some conclusive remarks that would refer to the needs in the Nepalese context.

Basic Concepts about Human Learning

Though simply referred to as a way of acquiring knowledge on something, learning as Luthans (1996) discusses is often linked to a change in the behavior of the learner. If a child holds a pencil an unusual way or a person rides a bicycle some discomfited-looking style, we simply say, he has not learned well to hold the pencil or ride a bicycle. If the same child starts holding the pencil just the way we all do, or the same person rides the bicycle comfortably with the usual posture of sitting and natural movement of body, we

say, now they have learned the things well. So a permanent change in the way of doing thing- could be playing a guitar, driving a car, cooking food or anything else mean an accomplishment of learning. If one simply says “I am learning English”, he could be meaning he is learning to speak or write in English indicating that learning means learning to speak or write though the same is not explicitly mentioned. The referred outcome most reasonably could be the attainment of an ability to speak or write English the way all do. If one could speak well for an instance and later on not so, it is just concluded that learning has not occurred well. So a sense of permanent change in behavior is sought in the process of what we commonly say learning.

From the basic ideas of learning it is now logical to trace how the process of learning occurs. In the first place, learning is the process of internalization or adopting of some skill. This is largely a mental process. This is a process of creating an impression in the mind. This could be about getting habituated of something. The most classical approach is describing learning in terms of stimulus-response mechanism. For example, a boss visits the work station every Sunday and Monday and inspects if everything is fine and tidy. With this timetable, all employees tend to report to work in time, in proper uniform and discipline, ensure cleanliness and safety rules and keep the things in order with special care on Sunday and Monday. If in some week, the boss does not visit, even then the workplace would look more orderly on the two days. With repetition of the process again and again, the employees here have built a habit, behaving extra careful and disciplined on the two days. The same could be explained as

* *Nepal Bank Limited, Head Office, Kathmandu*

a kind of learning. The employees have learned to be more careful on the two days. Though, this idea is criticized on the ground that the learners are regarded as passive objects to which any habit may be cultivated by manipulating the stimuli.

Though the idea of classical conditioning could prove relevant in case of animals, human learning is better explained as a cognitive process and one with a deeper psychological intervention. Memory and information processing enter as more humanly phenomena in learning. This idea includes the purposefulness and rationality of human behavior as the more realistic explanation of human learning. Not only the stimuli but also the perceived indications of the expectations of the learner come to matter the change in behavior. I will learn English if I feel it to have any benefit or support in the achievement of my goals. Still another idea is of social learning behavior. According to this, learning occurs through observation of behavior and consequences in others too. It is not necessary that a person learns from just what he or she faces himself or herself. We can learn from the stories of others' successes or failures, troubles and mistakes. This kind of learning also creates a thrust that the person goes to oppose the forces that cause the unfavorable consequences. So the theory of social learning widens the view of human learning from the mechanistic view as in classical conditioning.

The debate of whether learning is to mean just acquisition of knowledge (cognitive dimension) or it should include the element of shift in the behavior (behavioral dimension) is still prevalent. In order to clarify the completeness of the sense of learning Peter Senge in his book *The Fifth Discipline* brings forth an example that how sensible it would be when one says, "I have read a great book about riding a bicycle, so I have learned it". So taking in information can be said to have only a far-flung relation to real learning.

Organizational Learning

Learning ultimately originates at the individual

level. In the words of Senge (1990) organizations learn only through individuals who learn. Scott (2011) views learning in organizations as a multilevel process. An individual can acquire some knowledge or develop a sense of knowing some new idea by interacting and reflecting with others. So, organizations can be a ground for learning to take place. But at the same time the knowledge of an individual can be shared, expanded, refined and tested in the context of an organization giving rise to another level of learning that could be said group knowledge. Further, if such knowledge is captured and incorporated in the organizational strategies and protocols, the same becomes an asset of the organization and the process of such development is conceptually what is called the organizational learning.

Organizations in this competitive world today are continuously faced with the pressure to find new products, features, or benefits that could have superior value to the customers on top of what is already available. This has created a thrust to innovate and develop. So the learning capacity at the individual level and smartness of organization in developing that tacit knowledge to the explicit knowledge for application has been the most effective strategic weapon of organizations. Uriarte (2008) explains the ideas of tacit knowledge and explicit knowledge. While tacit knowledge is within the heads of people, explicit knowledge is the organizational asset that is created by capturing the same in the formal documents, strategies, plans, reports and procedures of the organization. Though, the two – tacit knowledge and explicit knowledge are not that separate and detached. Rather, they are closely linked to the operational level. Tacit knowledge is indispensable to administer the explicit knowledge laid down in the plans, reports, or strategies. On the other hand, tacit knowledge does not come to formal discussion and practice unless it is converted into explicit form. Still another dimension is that explicating the tacit knowledge of people for the exploitation

of the organization is the fundamental issue of knowledge management. This way the Knowledge Management (KM) and Organizational Learning (OL) are related.

At this point of discussion it would be appropriate to elaborate how the roots of KM and OL are intertwined. KM refers to the creation and sharing of knowledge which in fact is the obligatory component of organizational learning. But learning from a managerial viewpoint also tends to include a change in the way of doing something as a result of new knowledge. If acquisition of knowledge does not result in any change in the practices or going even further, does not contribute to the level of organizational performance, this is not meaningful at least from the perspective of management. The ultimate goal of KM as well as OL as Jones (n.d.) observes is the improvement of the organizational performance by facilitating the capture, sharing and application of knowledge for better decision making.

Though a definitive statement of organizational learning could be elusive, Argote (2011) has identified three sub-process of organizational learning as creating, retaining and transferring the knowledge. Creation takes place at the individual level, could be through direct or indirect experience or observation. Retaining the knowledge could be in the official documents, memos, reports, technical drawings, flowcharts, models etc. The knowledge thus captured can still remain as the organization's asset even after the individuals (from whom the explicit knowledge is derived) leave the organization. Through discussion and dialogues the knowledge is shared, expanded, refined and magnified. Knowledge of one is refined through the experience of the other.

Learning Organization: Convergence of Learning and Work

Having dealt with the term “organizational learning” it is convenient to link the concept to similar sounding terminology of “learning

organization”. Joseph and Ang (1996) simplify the distinction between the two terms. Organizational learning has emphasis on the process and learning organization has that on the structure. Organizational learning concentrates on the sequence of activities adopted to promote the explication of the tacit knowledge for the use of the organization. Learning organization refers to an organization that has structural arrangements to ease and expedite the phenomenon of organizational learning.

Marquardt (2002) equates learning and work on the grounds of growing convergence of work and learning. The idea of “learning and doing” is gradually replaced by the “learning while working” and “working while learning”. Work itself is the opportunity of learning. Learning is a lifelong challenge and a lifelong process. So, organizations need to promote individual and team learning that would grow to the organizational learning. Organizational learning is the ultimate element that can facilitate the way to organizational renewal and change.

Knowledge Industry

Knowledge is a resource. All economic activities simple or complex have the element of knowledge as a way of doing work better and more productive. The degree to which knowledge is incorporated can be however, different. Some require high degree of knowledge and technical expertise while others could be performed well just with simple knowledge and knowhow. This kind of difference is called the difference of knowledge intensity that has been growing day by day with the advent of technology. Farming, mining and carpentry 100 years ago used to be different from what they are today. The same fact could apply to printing, weaving or metallurgy too. Development of new equipments eased the work, new machines changed the nature of work, and new technologies changed the type and extent of labor requirement to the work. The changes necessitated new kind

of work knowledge, procedures and the rules of safety and economy in the work. With the increase in the extent and complexity of the knowledge that is required in the jobs, the quality and performance of products manufactured or services rendered depended more on the knowledge element in the work shifting from the high dependence on the material and timing. The industrial activities got more knowledge intensive raising the importance of knowledge element than others. Better knowledge, know-how, skill and workmanship evolved as the dominant source of competitive advantage. Knowledge as Houghton and Sheehan (2000) observe, evolved as the principle component of value creating, productivity and economic growth. The changed economic structure with an enhanced position of knowledge component led to the development of the new term, Knowledge Economy.

Evolution of KM Thinking and Concept

The premise of KM thinking as King (2009) observes is that organizations are also not utilizing fully the knowledge they have (within the heads of the people they have) just like human beings are not utilizing the huge portion of the potential of the brain they have. So KM is the discipline about the expanding the utilization of the knowledge in the organization for better effectiveness and organizational performance similar to the ways and efforts to unleash the potential of the brain at the individual level. So KM is actually an innovation organizations may pursue in the race of superior value creation and search for a better position in the market.

Learning and internalization of ideas originally take place at the level of individual. Nothing but the Individual learning is to form the basis of organizational learning. That is, organizations learn through individuals. What a learning organization can do is to expedite through appropriate structure and organizational values, individual learning and institutionalize it to the form of corporate

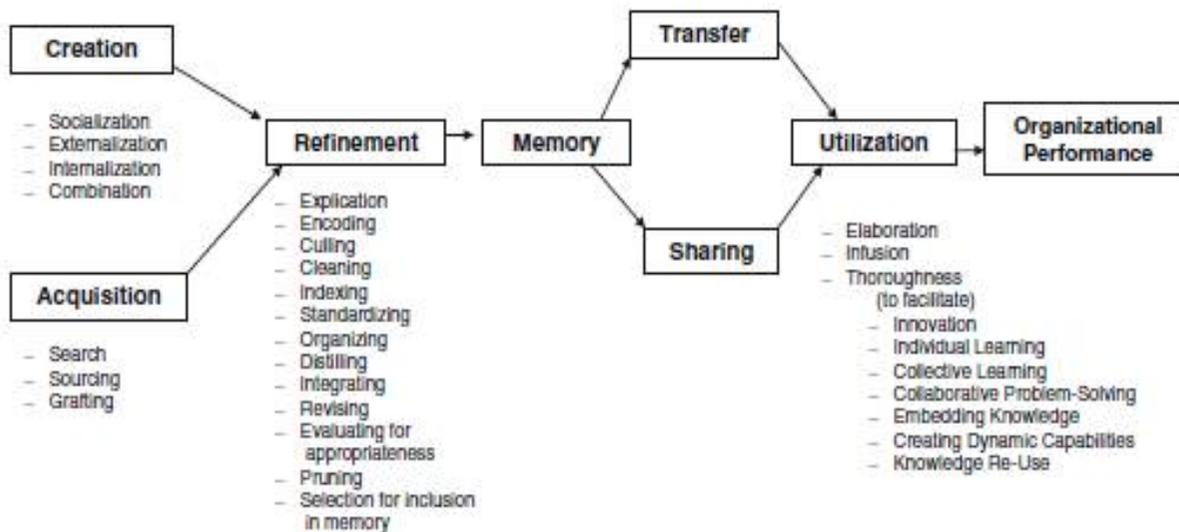
asset. In other words, KM is about leveraging or making the most from the individuals' knowledge to the benefit of the organization. As an asset knowledge has some blessed characters that its use does not deplete its volume and transfer from one holder to the other does not mean a loss. So organizational knowledge does not by any sense hamper, reduce or curtail the individual knowledge. Rather, organization's efforts of knowledge management can induce individuals to learn more, to acquire more knowledge. Failure to boost the system of organizational learning can bring in losses to the organization in the form of underutilization of the assets possessed. Through employee turnovers, when a knowledgeable person leaves the organization without getting the tacit knowledge institutionalized as corporate asset, the organization suffers a loss which could be captured in the form of study reports, reviews, memos or technical drawings. So the idea of KM is in a sense assumes a "pack rat" approach to valuable contents that need to be captured and saved so that the same could be useful someday in the future. Combining the capturing and storing perspectives Dalkier (2005) has crafted the definition of KM as:

Knowledge management is the deliberate and systematic coordination of an organization's people, technology, processes, and organizational structure in order to add value through reuse and innovation. This coordination is achieved through creating, sharing, and applying knowledge as well as through feeding the valuable lessons learned and best practices into corporate memory in order to foster continued organizational learning.

Knowledge Management: Elements and the Model

Simplifying the concept, Uriarte (2008) identifies four elements of KM as follows:

- a. Knowledge creation and capture
- b. Knowledge sharing and enrichment
- c. Information storage and retrieval and
- d. Knowledge dissemination.

Knowledge creation and capture is the ultimate element of KM which organizations can promote by encouraging the people to think out and discover new ideas, alternative approaches, easier paths, cheaper methods for the works they are in. The knowledge has to be captured in suitable form and subjected to sharing through group discussions, interaction sessions, review meetings, workshops so that they could be refined, nurtured and enriched into a better character. The challenges in this stage could arise with the human inclination that people tend to keep the new knowledge as a sacred asset of self and use the same as a superior power rather than to share.

Kin (2009) discusses the Knowledge management models as a way of having a more organized view of KM thinking. KM has been viewed in a 3 stage model of Generate-Codify/Coordinate- Transfer as well as a more elaborative model of 7-stage consisting of Create-Acquire-Identify-Adapt-Organize- Distribute-Apply.

(King, 2009)

According to the model King (2009) puts forth, knowledge may be created or acquired at the individual level and the tacit knowledge subjected to refinement with explication to organizational learning. The explicit knowledge come to the form

of official documents like memos, study reports, technical diagrams etc. then gets recorded as the corporate memory and becomes the assets of the organization. This can be shared and transferred for proper utilization to foster organizational performance that is the utmost aspiration of management.

Future and Challenges to KM

Alongside the technological development, knowledge intensity of work is ever increasing. The industrial activities are getting more knowledge based and knowledge dependent day by day. Similarly, the challenge of competition is ever increasing. So is the importance of KM. Making people better learners and capturing the knowledge of the people to the benefit of the organization is the way to achieving the competitive strength. As Bergeron (2003) visualizes, knowledge management has got so embedded in the functions that it would no longer appear as any separate part of function to be allotted to any distinct department. Every job will have an element of knowledge and a scope for knowledge management to make it better, more competitive and one that would contribute to take the organization ahead in the market. Emails are no longer the subjects of separate skills or facilities today. Handling of computers

or its applications in the management of digital data and storage are just the primary kind of skills one requires being in a job. The expansion of the access to knowledge and information is to just continue by means of the development and coverage the information technology day by day. So leading today is leading by knowledge. The challenge that is ahead is the management of knowledge that ultimately means promotion of the learning culture, character, will, or spirit at the individual level and at the same time, having a system in place that would capture the individual learning achievements into corporate memory and preserve the same as a corporate asset. One that fails in any one or both of the two aspects is bound to face failures.

Conclusion

Organizations are not equally successful despite the similar social or political context in which they operate or a comparable resource base they may deploy. Among the wide range of factors that could be the reasons behind, management of knowledge stands as a prominent one. As the businesses are getting more and more knowledge intensive, the degree to which policy framework and structural pattern of the organization facilitates the management of knowledge come to matter accordingly. So the organizational learning is to be internalized as a grand idea of building most valuable assets to the organization. Organizations today need to build an environment in which people as a continuous process would learn, mistakes would be taken as lessons, lessons so learned would be shared, questioned, cross verified and refined through interactions, and preserved in the corporate memory that could be utilized as the strategic inputs in setting forth the policy and business directions of the organization. In this kind of backdrop, Nepali organizations most reasonably have to stay back to review how “learning” they have been and how the spirit of organizational learning could be promoted. A deeper concern is to be developed on the matters

like how the habit and culture of learning is developing in the people, how conducive the existing structures have been to encourage sharing and refining of the learned ideas and how well they are being organized and captured as a form of assets of the organization. The relevance of this dimension amplifies as our businesses grow more and more knowledge intensive day by day and year by year as a most reasonably foreseeable trend of progress with time.

Reference

- Argote, L. (2011). Organizational learning research: Past, present and future. *Management Learning*. 42(4) p. 439-446
- Bergeron, B. (2003). *Essentials of Knowledge Management*. Canada: John Wiley and Sons.
- Dalkier, K. (2005). *Knowledge Management in Theory and Practice*. USA: Elsevier.
- Houghton, J. & Sheehan, P. (2000). *A Primer on the Knowledge Economy*. Center for Strategic Economic Studies. Victoria University.
- King, W. (2009). *Knowledge management and organizational learning*. Springer Science+Business Media. DOI: 10.1007/978-1-4419-0011-1_1
- Luthans, F. (1996). *Organizational Behavior, 8th ed.* Irwin/McGraw Hill
- Marquardt, M. (2002). *Building the learning organization (2nd Ed)*. USA: Davis-Black Publishing.
- Scott, B. (2011). *Organizational Learning: A Literature Review*. Queen’s University.
- Ang, S. & Joseph, D. (1996). Organizational learning and learning organizations: Trigger events, processes and structures. Ohio: Academy of Management Meetings.
- Jones. P. (n.d.). Collaborative knowledge management, social networks and organizational learning.

Banking Law in the Light of Nepalese Supreme Court Verdict

Suman Acharya*

Introduction

Nepal Rastra Bank, the central bank of Nepal, exercises administrative and quasi judicial authority to maintain price stability, financial sector stability, foreign exchange stability and effective payment system development under the Nepal Rastra Bank Act, 2058. While implementing these functions it exercises authority based on the principles of rule of law, separation of power, check and balance and natural justice. Here 'rule of law' does not mean 'rule by law.' The legal provision has to be interpreted to the extent that it can establish justice and value as mandated by national and international instruments of banking laws. While exercising the power of authority, the principle of separation of power is envisaged by this bank as all the powers are not granted to the same person to maintain check and balance which precludes authority to be arbitrary in the decision making process. No one can be the judge of his own case and opportunities of hearing to all sides are the basic issues of the natural justice which are being implemented while exercising administrative and quasi judicial authority.

Every decision of the authority is expected on the ground of justice established by the law of nature. For instance, in the case of Padam Sunder Malla vs. the Government of Nepal, the Supreme Court endorsed the concept of natural justice as no person can decide his own case or same person cannot be plaintiff and judge except in the case of contempt of court (NKP¹, 2015, Chaitra, Issue 2, p.200). The Supreme Court decision on banking issues shows that banking law refers not only to

substantial provisions but also to the procedural fairness. Many cases appear to challenge procedural fairness of the banking business and services.

Precedent system

As precedent is a basic feature of the common law system, it is as equivalent as other laws and is applicable to subsequent cases. The principles of one case can be the justification to apply in another similar case if doing so does not violate existing legislative provisions. Precedent is a judgment or decision of a court of law cited as an authority for deciding similar sets of facts (Roger Bird, Osborn's Concise Law Dictionary, p.259). Under the precedent system, earlier decisions are taken as rules while judging similar cases in the future. Salmond argues that a precedent is a judicial decision which contains in itself a principle. The underlying principle, which thus forms its authoritative elements, is often termed *ratio decedendi* (Salmond, 141). In fact, all courts of law create precedents even though their binding capacity varies.

Precedent can be classified based on the nature of creating rules, binding force of precedent and authority of precedent. Those precedents which establish a new rule are original precedents whereas a declaratory precedent is one which is merely the application of an already existing rule of law. Moreover, an authoritative precedent is one which is binding and must be followed. A persuasive precedent is one which need not be followed but it is worthy of consideration. In the

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank

¹ NKP = Nepal Kanoon Patrika, published by The Supreme Court of Nepal

case of *Munila Golcha Marwadi vs. Dhanachandra Rai*, the Supreme Court argues Nepalese legal system supports procedural law and precedents in equal footing as legislation (NKP 2030, Decision No.777). Article 126 of Constitution of Nepal, 2072 supported the precedent system as a branch of law. So the decision of the Supreme Court is on equal footing with other primary sources of law. Its decision gets binding force for subordinate courts. Thus, the verdict of the Supreme Court of Nepal on banking issues gets equal validity of primary sources of laws in Nepal.

Banking law in the light of Nepalese Supreme Court Verdict

- **Lumbini Bank Ltd. Vs. Sangita Tripathi:** In this case Supreme Court issued a 14 points rule list on the procedures of property guarantee and auction. Supreme Court argues that the guarantor does not have unlimited liability which depends on the amount agreed for it. The terms and conditions should be legibly written and guarantor should not be forced to bear more liability than agreed on the contract. There should be separate contract between guarantor and bank and principal debtor and bank to address the liability of loan and guarantee clearly. The primary duty to pay loan goes to principal. If this is not possible, the responsibility goes to the guarantor to the extent of amount agreed by guarantor. The amount submitted by guarantor to fulfill his duty should be accepted by banks and financial institutions (BFIs). The property should be valued based on market standard which should not be devaluated without any ground. The information of auction should be provided clearly. This case is order of certiorari with mandamus against the decision of the bank (Case no. 067-NF-0001, decided on 2072/09/16).
- **Sunil Jaiswal vs. Department of Money Laundering Investigation:** This case has

been filed on the issue of money laundering offence. Supreme Court of Nepal argues that only carrying the Nepali currency is not a Criminal Offence. If the person receives or earns such currencies from illicit acts or activities, only then, will it be a criminal offence. Carrying a currency for the purpose of conversion cannot be a money laundering offence as it is prescribed in section 4 (e) of Money (Asset) Laundering Prevention Act, 2008 because it cannot violate the provision of foreign exchange management law of Nepal (NKP 2070, Issue 9, Decision Number 9054).

- **Sitaram Agrawal vs. Nepal Rastra Bank et.al.:** In this certiorari case, the Supreme Court has propounded the principle that non-justiceable matters raised for discussion or popularity or intellectual exercises in the court has been rejected by the court time and again. Such issues cannot be the subject matter of public interest litigation. The provision on blacklisting has made for purity of loan, healthy financial system, and for the protection of the deposit of millions of people. The blacklisting of willful defaulters cannot violate the rights and any legal provision entitled to the person. The applicant has no relation in this case which lacks *locus standi* to file the case in this matter (NKP 2066, Issue 1, Decision Number, 8049).
- **Nur Pratap JBR vs. Nepal Rastra Bank et.al.:** In this certiorari and prohibition case, Supreme Court argued that the repeal and saving provision of section 112 of the Nepal Rasta Bank Act, 2058 has saved all acts and activities carried out in accordance with the Nepal Rastra Bank Act, 2012 has been deemed to have been carried out in accordance with this current Act. Section 29(1) (2) (3) of then Commercial Bank Act, 2031 has allowed the Nepal Rastra Bank to order and to get any documents required in the time of inspection

and supervision of given bank and the Nepal Rastra Bank can issue directives in relation with income and expenditure and financial and economic status and can control the bank. Annual General Meeting of the bank cannot curtail the rights of the Nepal Rastra Bank to issue directives and to control bank under the provision of Nepal Rastra Bank Act, 2058. Expenditure without invoice or supporting documents cannot be approved. (NKP 2064, Issue 11, Decision Number, 7899)

- **Advocate Ishwor Prasad Adhikari vs. Nepal Rastra Bank et.al.:** This was the writ against the directives of blacklisting of willful defaulters of loan. In this case the Supreme Court argues that there are two kinds of directives; first, directives with legal mandate and second, directives with administrative mandate. Administrative directives may not have legal status. Directives with legal mandate will be the part of writ jurisdiction and administrative directives without legal validity will not be the subject of it. Under the Nepal Rastra Bank Act, 2058, Chapter 9, it has the power and responsibility to make inspection and supervision. For this purpose it can issue directives. The blacklisting of willful defaulters is done to discourage them to take loan from banking institutions. So, the claim in the favor of willful defaulters cannot be the subject matters of public interest litigation. It is the action against people's sentiment. (NKP, 2064, Issue 7, Decision Number 7867)
- **Piush Bahadur Amatya vs. Nepal Rastra Bank et.al:** The blacklisting of loan defaulter cannot breach any rights and no interim order can be issued in the matter of loan recovery. If this is done, it is against public conceptions and reliance against the banking system. The court can use extraordinary power to issue order in case of breach of the principle of natural justice,

excess of powers or substantive ultra vires, errors of procedures of procedural ultra vires, errors of law, failures to perform duty and bad faith or abuse of power in the sense of using a power in a meaning other than that contemplated in the enabling statutes. Newly enacted law provides validity and continuity of previous laws. It is applicable in relation with the continuity of the act performed under Nepal Rastra Bank Act, 2012 to be deemed performed under Nepal Rastra Bank Act, 2058. Rescheduling and restructuring of loan are not rights. These are the issues of discretion of the concerned bank. Reasonable classification cannot violate equality provisions. The decision of higher court will be the precedent but the decision of coordinate jurisdiction may not be binding. While issuing interim order, the matter of irreparable loss, injury and balance of convenience shall be evaluated. It was the loan issue of Fulbari Ltd (NKP, 2064, Issue 8, Decision Number 7872).

- **Indra Shekhar Khadka vs. Nepal Rastra Bank et.al.:** In this certiorari mixed case, there is the claim of inequality between promoter shareholders and other shareholders of a bank as Section 17(1) of Banks and Financial Institution Ordinance provides that member of Board of Directors shall be appointed from among promoters. It has made promoter shareholders more responsible towards banks. So, promoter shareholder and equity shareholder cannot be treated equally. It is not an inequality to make the condition for the sale of promoters share as promoter share cannot be sold up to five years and even after five years it has to be approved by the Nepal Rastra Bank to be sold under the section 9 of Banks and Financial Institution Ordinance, 2006. Therefore, these differing provisions about sale of share and debenture and share guarantee provision do not violate the principle of equality because

of their gravity of importance. Therefore, the claim that this circular of the Nepal Rastra Bank is unconstitutional is not valid. (NKP 2063, Issue 10, Decision Number, 7770)

- **Suresh Chandra Poudel vs. Secretariat of Legislative Parliament et.al.** Once a Cheque is issued, it must be paid. If we issue a cheque and stop payment against it, credibility of the banking system will be lost. Banking business runs based on trust. If this trust is lost, the banking system will no longer exist. Except with a valid reason, a cheque must be paid. If banks are reluctant to pay a cheque, people will start to make personal non banking transactions which may lead the society backwards. The Nepal Rastra Bank has to create healthy environment for monetary and financial system and it has to prevent exploitation of the common people. For this, the central bank can issue directives and orders. Therefore, the directive on blacklisting is valid (NKP 2068, Issue 6, Decision Number, 8627).
- **Krishna Gopal Tandan vs. Nepal Rastra Bank et.al:** In this case, the Supreme Court decides that no law precludes the Nepal Rastra Bank to issue circular on the blacklisting of willful defaulters of loan. However, the issue of collateral should be well assessed by Industrial Development Corporation prior to the issuance of loan. So, this responsibility of loan and guarantee goes to concerned BFIs (NKP, 2060, Issue 11.12, Decision Number 7295).
- **Bishnu Prasad Upadhaya vs. Rastriya Banijya Bank:** The proprietor of Sharad Traders and Suppliers is Sharad Kumari Upadhaya, wife of Bishnu Prasad Upadhaya. Although the company is in the proprietorship of his wife, all the operation is carried out by Bishnu Prasad Upadhaya. Moreover, Mr. Upadhaya has given guarantee in the loan taken by this company. So, the personal property of Mr. Upadhaya can also be used to recover loan if doing so is not possible from the borrowing company (NKP, 2059, Issue 9/10, Decision Number 7138).
- **Indira Jangam vs. Nepal Rastra Bank et.al.:** This is the blacklisting issue of Supreme Fashion Pvt. Ltd and its proprietor Indira Jangam on the issue of letter of credit. The Supreme Court argues that if there is nonpayment of loan, there is the guarantee of letter of credit from which loan can be recovered. So the decision of blacklisting this person and the company hampers operation of the industry. In this case blacklisting is quashed because there is an sufficient guarantee to recover loan from the letter of credit (NKP, 2058, Issue 7/8, Decision Number 7027).
- **Rajendra Kumar Kuwar vs. Rastriya Banijya Bank:** This case is the issue of letter of credit. Receiving payment from foreign bank on behalf of exporter, providing credit based on the document of export and settling the loan from the payment received from foreign bank are the normal banking transactions. Negotiating bank receives designated commission and interest in the loan provided based on the document of export. So bank is not a direct party of import and export rather it is a facilitator. If there is any discrepancy in the letter of credit, no bank will be responsible unless there is clear negligence. As the party of letter of credit, Teximpor New York, rejected the advised documents sent by Shuvakamana Garments on the ground of discrepancies, the bank is not a party of the contract between importer and exporter in relation with LC. So bank has the relationship of debtor and creditor on the issue of loan but not a party to the LC. It is only a facilitator (NKP, 2058, Issue 3.4, Decision Number 6985).
- **Keshav Kishi vs. International Leasing**

and Finance Company Limited et.al.:

In this case Supreme Court quashed the decision of International Leasing and Finance Company Limited to accept auction of the property of Keshav Kishi on the ground of absence of participation of other party on the date of auction by reducing the value of property made in the time of loan. This act of accepting the own auction by the Finance Company is against natural justice and procedural fairness (NKP, 2058, Issue 3.4, Decision Number 6986).

- **Uma Agrawal vs. Nepal Bank Limited:** The collateral which is frozen even after the payment of loan is not justifiable on the ground that another loan is left for payment. This provision should either be allowed by any law or by contract of the party. The process of releasing frozen property after payment of loan and the process of recovering the loan from the personal property other than collateral are different matters (NKP, 2046, Issue 8, Decision Number 3917).
- **Gopal Prasad Upadhaya vs. Nepal Bank Limited:** As a manager of the bank, the ultimate responsibility of the branch goes to him. So the different statement of conviction in the time of clarification and removal from designation and any discrepancy in statement cannot be a justifiable ground to get acquittal for the harm made to the organizations. It is the issue of the punishment to the staff of Nepal Bank Limited (NKP, 2045, Issue 10, Decision Number 3600).
- **Pros Transport Company Pvt. Ltd vs. Hetauda Cement Industry Ltd.:** If there is no agreement on the issue of the quality of charcoal to be supplied to Hetauda Cement industry, there is the option of either cancelling the tender or accept it. So, without granting sufficient time for further agreement, the decision of seizer of the bank guarantee of the Transport Company is against equity,

justice and good consciences (NKP, 2044, Issue 8, Decision Number 3184).

- **Nepal Bank Limited vs. Raghunath Agrawal:** In this case Raghunath Agrawal claimed that Nepal Bank Limited does not have the right of auction of the house and estate entitled to him. However, the Supreme Court decided that the bank has the right to recover loan from the auction of property kept in hypothecation by the loanee if it is not recovered under normal process. The procedure of auction should be as prescribed in existing laws (NKP, 2044, Issue 10, Decision Number 3224).
- **Nepal Bank Ltd. vs. Ministry of Finance et.al.:** Nepal Bank Limited claimed for the tax exemption considering it as a non commercial profit making organization. The Supreme Court argues that the method of the organization should be considered to determine whether the income of organization is commercially profit making or not. As Nepal Bank Limited has accepted income from monetary and commercial service, it is commercially a profit making organization (NKP, 2043, Issue 6, Decision Number 2737).
- **Lunkaran Das Chaudhari vs. Nepal Rastra Bank et.al.:** Legal rights cannot be limited by the conditions of promissory notes and similar agreement. The shareholder's rights cannot be restricted only in the name of loan received by a person. The shareholder, who sold an entire share as a moveable property and resigned from the director and removed from the shareholder rights, cannot have any liability in any long term debt such as Bridge Gap, AOC etc. So the blacklisting of the person who already withdrew shareholding is against laws and its accepted principle (Writ No. 3486, Verdict Date 2062/10/5/4, Commercial Law related Important Precedent, 2063).

- **Binaya Regmi vs. Labour Court et.al.:** Banks and Financial Institutions Act will be applicable for employee of the banks and not the Labor Act. In this case Nabil Bank removed Puruswotam Pyakurel, a computer operator, appointed in daily wage. Labor Court decided to restore him which is against existing law because this does not fall under the jurisdiction of Labor Court. There is no *locus standi* of him to appeal in Labor Court (Writ No. 3074, Verdict Date 2059/2/21, Commercial Law related Important Precedent, 2063).

Conclusion

Banking law is the branch of civil law which regulates the conduct of BFIs. The Central bank has the responsibility of controlling and regulating

banking behavior under existing laws. During this course of action, it has to exercise administrative and quasi-judicial authority. So, substantial and procedural aspect of the central banks and other licensed BFIs are regularly examined in the court of law that develops the new concept of jurisprudence in banking behavior. With the decision of court of law, the scope of the case law will be expanded gradually to adapt new principles of banking transactions. The decision of the the Supreme Court is final and binding to subordinate courts to interpret the laws. The verdict process includes *stare decisis*, *ratio decedendi* and *obiter dicta* etc to make the decision binding in upcoming cases until the precedent is quashed by a superior court or concurrent or subsequent decision of the same court.

Retention Factors on Employees' Commitment in Nepalese Commercial Banks

● Mr. Suroj Tandan *

1. Introduction

Human resource is regarded as one of the key resources in organization (Adhikari, 2009). It is considered as the most dynamic resource. Today's organizations need to retain experience and skilled employees. So, to gain employees' commitment to the organization and increase retention, the employer needs to identify retention factors that are more influential to employees' commitment. Outstanding employees may leave an organization because they become dissatisfied, underpaid, unmotivated, the company not provide training and not give opportunity to get promotion (Coff, 1996), and while trying to retain employees within the organization they may present other challenges as well. They may demand higher wages, not comply with organization practices, and not interact well with their co-workers or comply with their supervisor directions. Thus, Munn et al. (1996) found that supervisor support and promotion was the best predictor of employees' commitment and intention to quit. The organization can achieve its goal by developing a new "work contract". The human resource strategies also demand a change in corporate culture, in which everyone must adopt the new values and principles, particularly senior managers. Hence, this article focuses on exploring or investigating the effect of retention factors (i.e., compensation, job characteristics, training & development opportunities, supervisor support, and career opportunities) on employees' commitment.

2. Conceptual Framework

Employees' Commitment

Consistently, employees' commitment is characterized by the development of personal career

goals, the attachment to, identification with, and involvement in those goals. Career commitment should transcend occupations or jobs (Hall, 1976). It is analytically-although not necessarily empirically-distinct from other types of occupational commitment. Similarly, job commitment suggests commitment to a relatively short-term set of objective task requirements. Employees' commitment which may involve a longer perspective and is related to the subjective (or internal) career envisioned by the individual (Hall, 1976). Meyer and Allen, (1991) developed their three component model and were of the conviction that commitment binds an individual to an organization and thereby reduce the likelihood of turnover. Aven, (1988) concludes that more often and more consistently committed employees are more likely to engage in the following four behaviors than are non-committed employees:

Types of Commitment

Allen & Meyer (1990) developed an early model that has received considerable attention. The three-component model they advocated was based on their observation that existing definitions of commitment at that time reflected at least three distinct themes:

Affective commitment

This form of commitment emphasizes an individual's identification and involvement in the organization (Porter, Steers, Mowday and Boulian, 1974). Employees high in affective commitment demonstrate emotional attachment, identification with and involvement in the organization. Employees reflect positive attitudes towards the job and are ready to provide extra effort for the job. Employees derive satisfaction from their work

* Section Chief, Agricultural Development Bank Limited

and their colleagues, and their work environment is supportive of that satisfaction. Some researchers (eg Allen & Meyer, 1990) suggest that this is the most important form of commitment as it has the most potential benefits for organizations. Employees who have high affective commitment are those who will go beyond the call of duty for the good of the organization.

Normative Commitment

Employees perceive the organization be on their side and the organization evokes a sense of mutual obligation in which both the organization and the employee feel a sense of responsibility to each other. This type of commitment is also frequently referred to in the literature as normative commitment. Normative commitment refers to an employees' feeling of obligation to remain with the organization (based on the employee having internalized the values and goals of the organization). The potential antecedents for normative commitment include coworker commitment (including affective and normative dimensions as well as commitment variable), organization dependability and participatory management.

Continuance commitment

Employees believe they are involved in a fair economic exchange in which they benefit from the relationship in material ways. Potential antecedents of continuance commitment include age, tenure, career satisfaction and intent to leave. Age and tenure can function as predictors of continuance commitment, primarily because of their roles as surrogate measures of investment in the organization (Meyer & Allen, 1997). Continuance commitment is the willingness to remain in an organization because of the investment that the employee has with "nontransferable" investments. Meyer and Allen, (1997) further explain that employees who share continuance commitment with their employer often make it very difficult for an employee to leave the organization.

Retention Factors

Meanwhile, from the review of these retention factors from 1995 to 2004, were used to identify the critical factors in high technology employees' retention (McNee, 1998; Dockel, 2004). Compensation, job characteristics, training and development opportunities, supervisor support, and career opportunities were identified as the top five retention factors. Companies try to keep these valuable employees with their cutting edge knowledge and skills, but the demand for high technology employees with skills has increased substantially, e.g. for ten positions only eight candidates with the required skills qualify (McNee, 1998; Murphy, 2000). Tsui et al. (1995) examined employee retention, productivity, quality and corporate financial success are characterized as that integrated sets of career commitment predictors. The assumption is that integrated sets of employee commitment focusing on produce high levels of employee effective commitment and subsequent organizational performance.

Compensation

The total amount of financial and non-financial rewards and benefits provided by an employer to an employee in contrast to the work performed as required and as part of an employment relationship is termed as compensation (Heneman and Schwab, 1985). It is true that compensation plays an important role in complex and global organizations. However, there is no such thing as a perfect compensation system and practice. Even though some companies are trying to retain it but there is no permanent system and the need for adjustment will be done according to the changes in business environment and local national culture (Partner's Report, 2002).

Training and Development Opportunities

Investment on employee training and career development is considered important factor in employee retention. Organization has the incentive to make investment in form of training & development only on those workers, from whom organization

expect to return and give output on its investment (Messmer, 2000). According to Gomez et al, (1995), training provides specialized technique and skills to employee and also helps to rectify deficiencies in employee performance, while development provide the skills and abilities to employee which will need the organization in future.

Job Characteristic

Job characteristics is objectives attributes about job, as environment, skills for jobs, safety, feedback, new information, interpersonal, compensation, autonomy and challenge. Hackman and Oldham, (1976) pointed that there are five dimensions to job characteristics, such as skill variety, task identity, task significance, job autonomy and feedback. In contrast, job autonomy and skill variety are mostly considered as having a beneficial effect on career commitment since they provide individuals with opportunities to change their career. Thus, employees want to do interesting work that challenges them and uses their skills and talents. Repetitive, narrow work experience with little individual discretion repels high technology employees (Kochanski and Ledford, 2001).

Supervisor Support

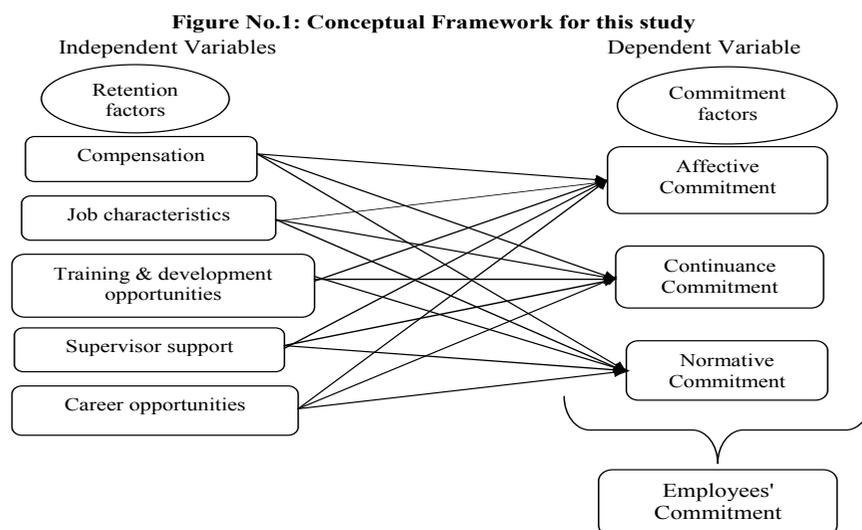
Supervisor support is defined as the degree to which employees form impressions that their superiors care about their well-being, value their contributions, and are generally supportive (Eisenberger et al, 2002). Supervisors who are deemed to be supportive have been found to be effective in managing subordinate

emotions. Managing subordinate emotions is a critical component in managing employees' commitment. Interestingly, a number of researchers have documented the association between supervisor and the protégé's level of organizational commitment (e.g. Ayree and Chay, 1994; Payne and Huffman, 2005). Spreitzer (1995) differentiated psychological empowerment form situational empowerment and defines the former as "an active orientation of the individual that reflects that individual's belief that he/she shapes his/her work role and context". Spreitzer (1995) described two consequences of psychological empowerment as "effectiveness" and "innovative behavior".

Career Opportunities

Career opportunities include the internal and external career options that employees have. Internal career opportunities could lie in the employees' current organizations, like promotions or moves to different positions. External career opportunities could mean moving to other organizations (João, 2010). Parkes and Langford (2008) describe work-life balance as the ability of employees to meet their work and family commitments as well as other non-work responsibilities and activities. Döckel (2003) argues that organizations need to accommodate employees by providing access to telecommuting, childcare centers, referral programmes and employee assistance programmes.

The empirical investigations of the conceptual model, as shown in figure 1.

(Based on Döckel and Meyer & Allen)

This model (figure 1) suggests that: compensation, job characteristics, training & development opportunities, supervisor support, and career opportunities (retention factors) are the independent variables. And affective commitment, continuance commitment and normative commitment (employees' commitment) are the dependent variable.

3. Findings

Based on the survey conducted on employees of 10 commercial banks, some findings on impact of

retention factors on employees' commitment are presented here.

Altogether 200 questionnaires were distributed. 20 questionnaires were distributed to each of ten commercial banks. 82% completed questionnaires were collected from all selected banks. Among the banks the highest responses (90%) from Nepal Investment Bank Ltd. (NIBL) and the lowest responses (75%) from Bank of Kathmandu (BOK).

Table 1: Response to Questionnaire and Representation

S. N.	Name of Banks	Total Distributed	Response from employee	% Response	Non response rate	Weight of the respondent
1	Nepal Bank Ltd.	20	16	80	20	9.76
2	Rastriya Banijya Bank	20	17	85	15	10.37
3	Himalayan Bank Ltd.	20	17	85	15	10.37
4	Nepal Investment Bank	20	18	90	10	10.98
5	Everest Bank Ltd.	20	16	80	20	9.76
6	Nepal SBI Bank Ltd.	20	16	80	20	9.76
7	Machhapuchhre Bank	20	16	80	20	9.76
8	Bank of Kathmandu Ltd.	20	15	75	25	9.15
9	Citizens Bank International	20	16	80	20	9.76
10	Kumari Bank Ltd.	20	17	85	15	10.37
Total		200	164	82	18	100

The cronbach coefficient for the entire dependent and independent variables are found more than 0.6. This indicates that all variables in this study are acceptable according to Sekaran (2006).

Correlation among Employees' Commitment and Retention factor is shown on table 2.

Table 2: Correlation between Employees' Commitment and Retention factor

Variables	Employees' Commitment	Retention Factor
Employees' Commitment	1	.436**
Retention Factors	.436**	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The correlation coefficient checked at 1 % level of significance with two tailed test in all tables, suggests that the entire retention variables have significant relationship with employees' commitment. **Regression analysis of Retention Factors on Employees' Commitment**

The regression model used to test the impact of retention factors on employees' commitment is as follows:

$$EC = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + e$$

Where,

EC = Employees' commitment	X_1 = Compensation
X_2 = Training and Development	X_3 = Job characteristic
X_4 = Supervisor support	X_5 = Career opportunities
B = Coefficient	e = Errors

This study shows that the p-value was low (less than 1% level of significant), so the model has significant and there was a goodness of fit.

According to the regression model, the prediction model is as follows:

$$\text{Employees' Commitment (EC)} = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + e$$

So, Employees' Commitment = α + Compensation β_1 + Training & Development β_2 + Job Characteristics β_3 + Supervisor Support β_4 + Career Opportunities β_5 .

The estimator, α , β_1 , β_2 , β_3 , β_4 , and β_5 define the least squares prediction. Thus, fitted regression model:

$$\text{EC} = 21.999 + 0.195 \text{ Compensation} - 0.252 \text{ Training \& Development} + 0.337 \text{ Job Characteristics} + 0.220 \text{ supervisor support} + 1.337 \text{ Career Opportunities}$$

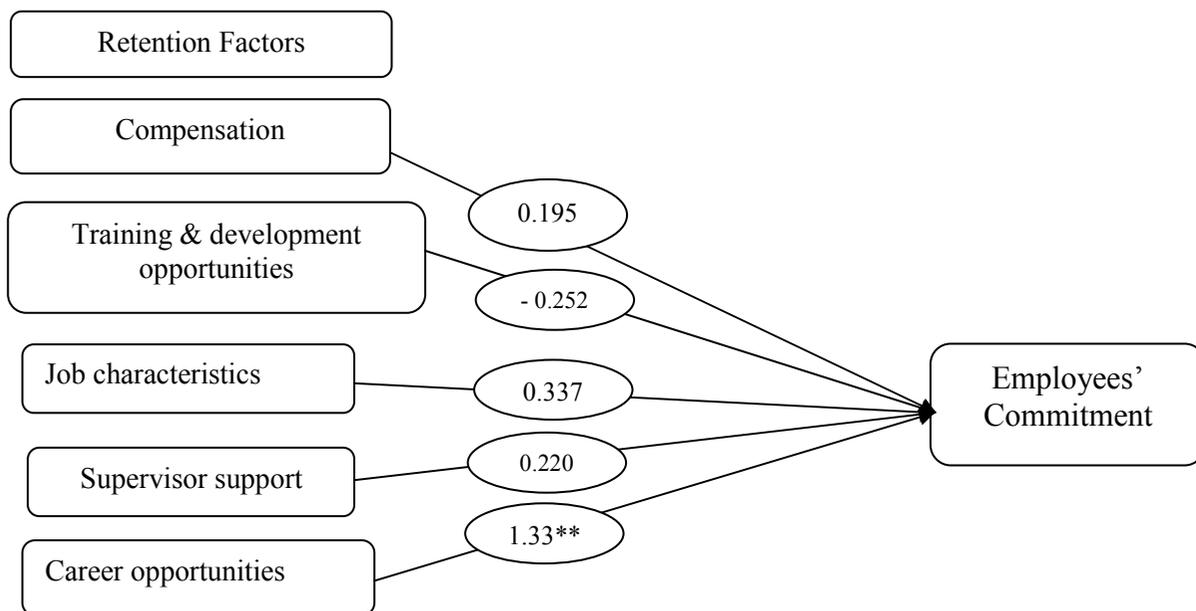
Table 3: Coefficients of regression analysis

Variables	Employees' Commitment	Affective Commitment	Continuance Commitment	Normative Commitment
Compensation	0.195	0.057	0.044	0.094
Training & Development	- 0.252	0.026	- 0.122	- 0.155
Job Characteristics	0.337	0.135	0.06	0.142
Supervisor Support	0.220	- 0.263	0.417**	- 0.033
Career Opportunities	1.337**	0.243**	0.52**	0.574**
	R ² =0.32	R ² = 0.18	R ² = 0.25	R ² = 0.24

**p ≤ 0.01; *p ≤ 0.05; N = 164

The overall fit of the various models as indicated by the R², indicates that a low percentage of the variation has been explained. On the basis of the above regression in Table 3, the final model (figure 2) can be presented as below:

Figure No.2. The final model

Note: **p ≤ 0.01; *p ≤ 0.05; N = 164

Table 4 shows the summary of hypothesis testing for this study:

Table 4: Summary of Hypothesis Testing

Hypothesis Statement	Sig. Level	Finding
H ₁ : There is relationship between compensation and employees' commitment	0.119	Rejected
H ₂ : There is relationship between job characteristic and employees' commitment	0.180	Rejected
H ₃ : There is relationship between training and development and employees' commitment	0.089	Rejected
H ₄ : There is relationship between supervisor support and employees' commitment	0.343	Rejected
H ₅ : There is relationship between career opportunities and employees' commitment	0.000	Accepted

In our context, the only factor (career opportunities) has significant ($p < 0.01$) impact on employees' commitment in Nepalese commercial banks.

Overall, it can be concluded that there is a significant positive relationship between retention factors and employees' commitment in commercial banks of Nepal. The major findings of the study summarized as follows:

- ❖ Five retention factors had been studied (i.e. compensation, training and development, job characteristics, supervisor support and career opportunities) and employees' commitment had been studied in terms of affective commitment, continuance commitment and normative commitment.
- ❖ All the constructs were higher than significance level of 0.6, which is acceptable Cronbach Alpha. Therefore; it was concluded that all the constructs used for this study were reliable.
- ❖ On the basis of descriptive statistics, the average response of employees' perceptions towards compensation training and development opportunities, job characteristics, supervisor support and career opportunities were found moderate.
- ❖ On the basis of regression analysis, the most relevant explanatory factors were career opportunities and

supervisor support had a significant influence on the development of employees' commitment in Nepalese commercial banks.

- ❖ Among the five hypotheses, H₁, H₂, H₃, H₄ and H₅, only H₅ was accepted. In Nepalese context, career opportunities had the significant influence on employees' commitment in Nepalese commercial banks.

4. Discussions and Conclusions

On the basis of this analysis, perception of employees of Nepalese commercial banks, the following conclusion has been drawn.

- * The results show perceptions of respondent of commercial banks in Nepal are found to be moderate.
- * The correlation results shows, except the supervisor support the correlation among all the affective commitment variables are found positive.
- * The correlation between the supervisor supports and other two variables normative and continuance commitment are found positive that indicates these two variables are directly influenced by the supervisor support. The finding is also supported with the Eisenberger et al. (1990), Levinson (1965), Munn et al. (1996) and Scandura (1997).
- * The result showed that, there is significant

relationship between career opportunities and affective commitment of employees' in Nepalese commercial banks. The result of this study is consistent with the findings of Döckel (2003), João (2010), Morrow (2011), Neining et al. (2010), Weng, McElroy, Morrow & Liu, (2010).

- * The result also showed that, there was significant relationship between supervisor support and career opportunities on continuance commitment. The result of this study is consistent with the findings of Silbert, (2005), Greenhaus, (1994) and Döckel (2003).
- * There is significant relationship between career opportunities and normative commitment employees' in commercial banks of Nepal. The finding is also supported with the Kramer, R. (1999) and Döckel (2003).
- * The findings revealed that career opportunities are the most important factor in employees' commitment in Nepalese commercial banks. The result of this study is consistent with the findings of João (2010), Morrow (2011), Neining et al. (2010), Weng, McElroy, Morrow & Liu, (2010), Govaerts, Kyndt, Dochy and Baert (2011) and Döckel, (2003).

Recommendations and Practical Implications

- As the workforce is becoming more diverse, a study could investigate the influence of retention factors on employees' commitment in Nepalese banking sectors.
- Since, this research focused on the perception of employees of commercial banks, future researchers are recommended that the study about the relationship between retention factors and employees' commitment should be extended to other with manufacturing and other service sector organizations of Nepal.
- Future researchers are recommended to consider experimental or longitudinal approach and other consideration in terms of subject and setting of the study to generalize the results that allow for reaching conclusions that are more concrete.

- Since, this research was based on employees' perception of 10 commercial banks' future research should attempt to achieve a larger sample to determine whether general results apply to a larger population sample size.
- The management of the commercial banks should know about the importance of employees' commitment theories and retention factors for increase the employees' performance.

References

- Adhikari, D. R. (2009). *Human Resource Management*, Kathmandu: Buddha Academic Enterprises Pvt. Ltd.
- Allen N, & Meyer J., (1990). 'The measurement and antecedents of affective, continuance, and normative commitment to the organisation', *Journal of Occupational Psychology*, Vol. 63
- Aven, F.F., (1988). *A methodological examination of the attitudinal and behavioral Components of organizational commitment*. Doctoral dissertation, University of Colorado, Boulder.
- Ayree, S., & Chay, Y.W., (1994). An examination of the impact of career-oriented mentoring on work commitment attitudes and career satisfaction among professional and managerial employees, *British Journal of Management*, 5, 2419.
- Coff, R.W. (1996). Human assets and management dilemmas: Coping with hazards on the road to resource-based theory, *Academy of Management Journal*, 22, 374- 402
- Döckel, A. (2003). The effect of retention factors on organisational commitment: An investigation of high technology employees. Unpublished thesis, University of Pretoria, Pretoria, South Africa.
- Eisenberger, R. associates, (1990). Percieved organizational support and employee diligence, commitment, and innovation. *Journal of applied psychology*, 75, 51 -59.
- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I. & Rhoades, L. (2002). Perceived

- supervisor support: Contributions to perceived organizational support and employee retention, *Journal of Applied Psychology*, 87, 565-73.
- Gomez-Mmejia, L. R., Balkin, D.B. and Cardy, R.L. (1995). *Managing human resources*. Englewood cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc.
- Govaerts, N., Kyndt, E., Dochy, F., & Baert, H. (2011). Influence of learning and working climate on the retention of talented employees. *Journal of Workplace Learning*, 23(1), 35–55.
- Greenhaus, J.H. (1994). *Career Management*. The Dryden Press, Fort Worth, Texas.
- Johns, G., Jia Lin, X. & Yongqing, F. (1992). Mediating and moderating effects in job design. *Journal of Management*, 18(4), 657-676.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. *Journal of Organizational Behavior and Human Performance*, 16, 250-279.
- Hall, D. T. (1976). *Organization commitment: Theory, research, and measurement*. Unpublished manuscript, Northwestern University.
- Heneman, H.G. III & Schwab, D. P. (1985). Pay satisfaction: Its multidimensional nature and measurement of A Knowledge Based World, 9th ed., Upper Saddle River, New Jersey.
- João, T.F. (2010). The relationship between perceived career mobility, career mobility preference, job satisfaction and organizational commitment. Unpublished master's dissertation. University of South Africa, Pretoria, South Africa.
- Kochanski, J., & Ledford, G. (2001). How to keep me – retaining technical professionals. *Research Technology Management*, 44 (3), 31-38.
- Kramer, R. (1999). 'Trust and distrust in organisations: Emerging perspectives, enduring questions', *Annual Review of Psychology*, Vol. 50, pp. 569-598
- Lawler, E. (1992). *The Ultimate Advantage: Creating the high involvement organization*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Levinson, H. (1965). Reciprocation: The relationship between man and organization, *Administrative Science Quarterly*, 9, 370-90.
- Munn, E.K., Barber, C.E., & Fritz, J. J. (1996). Factors affecting the professional wellbeing of child life specialists, *Children's Health Care*, 25, 71-91.
- Morrow, P.C. (2011). Managing organizational commitment: Insights from longitudinal research. *Journal of Vocational Behavior*, 79, 18–35. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2010.12.008>.
- McNee, B., (1998). Strategic human resources management: Addressing a critical problem for the information systems organization, *Gartner Group Strategic Analysis Report*, (September 28).
- Messmer, M. (2000). Orientation programs can be key to employee retention, *Strategic Finance*, 81.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J., (1991). A tree-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*. 1, 61-89.
- Murphy, C. (2000). The survey says: Lots of IT jobs, not enough workers. *Information Week*, 782.
- Neininger, A., Lehmann-Willenbrock, N., Kauffeld, S., & Henschel, A. (2010). Effects of team and organizational commitment: A longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 76, 567–579. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2010.01.009>
- Parkes, L.P., & Langford, P.H. (2008). Work-life balance or work-life alignment? A test of the importance of work-life balance for employee engagement and intention to stay in organisations. *Journal of Management and Organization*, 14(3), 267–284. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.5172/jmo.837.14.3.267>
- Partner's Report, (2002). '20 Ideas for Overhauling Owner Compensation Plans', *The Monthly*

- Update for CPA Firm Owners, *Accounting & Tax Periodicals*, vol. 6, no. 2, pg. 1
- Payne, S., & Huffman, A. (2005). A longitudinal examination of the influence of mentoring on organizational commitment and turnover, *Academy of Management Journal*, 48, 158-68.
- Pfeffer, J. (1994). *Competitive Advantage Through People: Unleashing the power of the work force*. Boston: *Harvard business School Press*.
- Porter, L.W., Steers, R. M., Mowday, R.T., & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of Applied Psychology*. 603-609.
- Silbert, L.T. (2005). *The effect of Tangible Rewards on Perceived Organizational Support*. Management Sciences. Retrieved from [uwspace.uwaterloo.ca/bitstream/10012/872/1/lilbert 2005.pdf](http://uwspace.uwaterloo.ca/bitstream/10012/872/1/lilbert%2005.pdf).
- Scandura, T.A. (1997). Mentoring and organizational justice: An empirical investigation, *Journal of Vocational Behavior*, 51 (1), 58-69.
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement and validation. *Academy of Management Journal*, 38, 1442– 1465.
- Tsui, A. S. Pearce, J. L., Porter, L. W., & Hite, J. P. (1995). Choice of employee organization relationship: Influence of external and internal organizational factors, in G. R. Ferris (ed.) *Research in Personnel and Human Resources Management*, Greenwich, CT: JAI Press, 117–151.
- Weng, Q., McElroy, J.C., Morrow, P.C., & Liu, R. (2010). The relationship between career growth and organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 77, 391–400. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2010.05.003>.

Budget Deficit, Debt, Investment and Economic Growth with Reference to Nepal

● Tula Raj Basyal*

1. Budget Deficit – Instrument to Correct the Trade Cycle or to Assist in the Optimal Utilization of Resources?

Budget deficit results when government expenditure exceeds government revenue. When revenue exceeds expenditure, we call it a budget surplus. When revenue and expenditure are equal, a rare event in the government account, the government is said to have a balanced budget. When the economy is in recession, it is believed that the budget deficit will stimulate the economy by propping up aggregate demand. According to the Keynesian approach, a bigger budget deficit means more stimulus for aggregate demand, which could lower unemployment and pull the economy out of recession. However, budget deficit at a time when the economy is in expansionary phase or already at full employment level will generate risk of aggravating inflation. Therefore, while analyzing from the angle of trade cycle, the appropriateness of budget surplus/deficit is contingent on phase of trade cycle that an economy is in at present. However, most of the countries in the world, irrespective of the trade cycle swing that they currently face, have always preferred deficit budget to surplus budget. This implies that these countries perceive that their economies have been experiencing recessionary tendencies or have been operating below the full employment level both of which can be corrected by means of a fiscal deficit.

Under the framework of trade cycle, inflation is

normally associated with economic expansion and reduction in unemployment, implying that high inflation and recession are not assumed to coexist. However, there are many evidences against this assumption. The syndrome of high inflation and high unemployment occurring simultaneously is sometimes referred to as stagflation. The OPEC price hike which led to double-digit inflation and higher unemployment faced by most industrial countries in the 1970s and the early 1980s is an example of stagflation. The following table produced by Mankiw (Macroeconomics, 2007, p. 274) shows how stagflation afflicted the USA in this period:

Table 1. Stagflation in the USA in the 1970s and the early 1980s

Year	Rise in Oil Price (%)	Inflation (%)	Unemployment Rate (%)
1973	11.0	6.2	4.9
1974-75	39.6	10.0	7.0
1978	9.4	7.7	6.1
1979-81	38.8	11.7	6.8

The above table makes it clear that assumptions and remedies under the framework of trade cycle do not always reflect and explain the situation that the countries actually face. Trade cycle being an analytical framework on the basis of which we can suggest measures for reviving aggregate demand to sustain the economy, measures adopted to correct the situation and the outcomes thereby

* Former Executive Director, Nepal Rastra Bank and former Senior Economic Advisor, Government of Nepal, Ministry of Finance.

obtained evidence that the situation prevailing in the economies is not always consistent with this framework. The persistence of budget deficit irrespective of the trade cycle phase faced by the economy should be understood not necessarily as a measure for correcting the trade cycle slump but as an instrument for tapping, at a greater scale, the supply-side factors so that the resources available in the economy could be optimally utilized for the sustained development of the economy. Thus, budget deficit could be explained as a fiscal instrument for contributing towards assisting in the optimal utilization of factors of production such as land, labor, capital, technology and entrepreneurship available in the economy.

However, future tax implications of the present-day deficit and debt structure could be heavy which, therefore, should not be ignored. Such liability for future generations is also associated with profound implications for inter-generational equity. It would seem iniquitous and illogical to force future generations to pay for consumption of the present generation. Financing of deficits should not in any way crowd out the private sector participation and involvement. After all, the role of the private sector in the process of sustained development of the economy is of paramount importance. If there is no enabling environment for growth of the private sector, then the consequence will be slowdown in investment, even capital flight and reduced employment and growth.

Therefore, the short run and long run implications of a budget deficit should be properly analyzed and measures for addressing unfavourable implications should be effectively implemented. The guidelines and norms of fiscal discipline, transparency and accountability should be complied to make fiscal management favourable for sustained development of the economy.

2. Budget Balance and Outstanding Debt

In 2016, most of the countries in the world, both developed and developing, incurred budget deficit, while few countries showed budget surplus. The following tables, based on the World Economic Database of the International Monetary Fund (October 2016), evidence this situation. These tables show that around 20 countries incurred budget deficit in excess of 10 percent of gross domestic product (GDP). Most of these countries are waging battles to resolve political disputes (Table 2.1). Among the SAARC countries, Nepal and Afghanistan witnessed budget surplus while remaining six countries incurred budget deficit in 2016 (Table 2.2). India's budget deficit as percent of the GDP (i.e., 6.9 percent) is the second highest ratio in the SAARC region. With respect to the ASEAN region, all other countries except Singapore have incurred budget deficit. Vietnam had the highest ratio in the ASEAN region of 6.54 percent (Table 2.3). The budget deficit ratio in countries such as Australia, Belgium, Canada, China, France, Italy, Mexico, South Africa, UK, and USA was between 2.5-4.0 percent. This ratio was 5.21 percent in Japan and 4.48 percent in Spain (Table 2.4).

Table 2. Budget Deficit as Percent of GDP (2016)

High Budget-Deficit Countries (Above 10%)

Country	Deficit/GDP (%)	Country	Deficit/GDP (%)
Libya	56.64	Venezuela	25.70
South Sudan	21.78	Mongolia	19.55
Timor-Leste	17.65	Bahrain	14.67
Iraq	14.11	Eritrea	14.00
Maldives	13.65	Oman	13.52
Saudi Arabia	13.03	Kiribati	12.89
Montenegro	12.07	Egypt	12.02
Swaziland	11.54	Trinidad & Tobago	11.33
Yemen	11.32	Vanuatu	10.63
Brazil	10.38		

SAARC Countries

Country	Deficit/GDP (%)	Country	Deficit/GDP (%)
Afghanistan	-0.14 (surplus)	Bhutan	0.67
Bangladesh	4.26	India	6.69
Maldives	13.65	Nepal	-1.51 (surplus)
Pakistan	4.36	Sri Lanka	5.43

ASEAN Countries

Country	Deficit/GDP (%)	Country	Deficit/GDP (%)
Cambodia	2.58	Indonesia	2.50
Lao PDR	3.04	Malaysia	3.36
Myanmar	4.58	Philippines	0.40
Singapore	-2.42 (surplus)	Thailand	0.37
Vietnam	6.54		

Advanced and Other Countries

Country	Deficit/GDP (%)	Country	Deficit/GDP (%)
Australia	2.89	Austria	1.58
Argentina	7.12	Belgium	2.73
Canada	2.54	China	3.00
France	3.34	Germany	-0.13 (surplus)
Italy	2.46	Japan	5.21
Mexico	3.00	Norway (surplus)	2.97
South Africa	3.89	Spain	4.48
UK	3.29	USA	4.09

Table 3 shows that there were only 16 countries in the world with positive budget balance as in 2016. Noticeable among them are two SAARC countries (Nepal and Afghanistan, as mentioned already) as well as advanced countries such as Germany, Iceland, South Korea, Luxembourg, Norway, and Singapore.

Table 3. Countries with Budget Surplus as Percent of GDP (2016)

Country	Budget Surplus/GDP (%)	Country	Budget Surplus/GDP (%)
Afghanistan	0.14	Antigua & Barbuda	3.84
Djibouti	2.12	Estonia	0.16
Germany	0.13	Grenada	0.41
Iceland	14.71	South Korea	0.84
Luxembourg	1.19	Marshall Islands	2.30
Micronesia	3.0	Nepal	1.51
Norway	2.97	Seychelles	0.61
Singapore	2.42	St. Kitts & Nevis	0.20

Source: IMF (2016)

Similarly, in 2016, government outstanding debt as percent of the GDP ranged between 6.75 percent in Afghanistan and 104.13 percent in Bhutan in the SAARC region and between 3.40 percent in Brunei Darussalam and 106.36 percent in Singapore in the ASEAN region (Tables 4.1 and 4.2). The debt/GDP ratio in other countries exceeded 100 percent in the case of Greece (183.44 percent), Japan (127.88 percent), Portugal (121.91 percent), and Italy (113.75 percent) while the ratio ranged between 80 percent and 90 percent in the UK (80.49 percent), Spain (81.36 percent), USA (82.24 percent) and France (89.20 percent) as depicted in Table 4.3.

Table 4. Government Outstanding Debt as Percent of the GDP (2016)

4.1. SAARC Countries

Country	Debt/GDP (%)	Country	Debt/GDP (%)
Afghanistan	6.75	Bhutan	104.13
Bangladesh	33.97	India	68.49
Maldives	83.02	Nepal	27.28
Pakistan	66.13	Sri Lanka	77.19

4.2. ASEAN Countries

Country	Debt/GDP (%)	Country	Debt/GDP (%)
Brunei Darussalam	3.40	Cambodia	32.97
Indonesia	27.49	Lao PDR	61.75
Malaysia	56.63	Myanmar	34.22
Philippines	33.38	Singapore	106.36
Thailand	43.63	Vietnam	62.00

4.3. Advanced and Other Countries

Country	Debt/GDP (%)	Country	Debt/GDP (%)
Australia	19.70	Austria	58.47
Argentina	51.75	Belgium	62.00
Canada	26.89	China	46.30
Finland	71.53	France	89.20
Germany	45.38	Greece	183.44
Ireland	63.80	Italy	113.75
Japan	127.88	S. Korea	38.91
Mexico	49.70	Portugal	121.91
South Africa	46.50	Spain	81.36
UK	80.49	USA	82.24

Source: IMF (2016)

3. Consequences of Budget Deficit

It would be relevant to present here some theoretical reviews concerning the role and implications of budget deficit. Samuelson (Economics, 2010) observes that deficit spending may be necessary to reduce the length and depth of recessions whereas high deficits during period of full employment carry serious consequences including reduced national saving, reduced investment and slower long-run economic growth. Budget deficit is financed by borrowing, the accumulated liability of which is termed as government or public debt. According to Samuelson, for the first two centuries after the American Revolution, the federal government of the United States generally balanced its budget; following that period, deficit rose on account of military spending and social security measures. Samuelson observes that, in the short run (where actual output is less than potential output as

against the situation of full employment in the long run), increase in budget deficit due to tax cuts or increase in government spending will tend to produce higher output and lower unemployment, perhaps generating higher inflation. So, when there are unemployed resources, higher spending and lower tax rates will increase aggregate demand, output, employment, and inflation. However, this expansionary impact is reduced by subsequent reactions of higher interest rates and “crowding out” of the private investment. Large accumulation of public debt has the danger of displacing nation’s stock of private capital (factories, equipment, houses, and corporate stocks and bonds). No doubt, such a reduction in capital stock has significant economic costs. With national saving going into government bonds rather than into housing or into companies’ stocks and bonds, interest rates rise and investments slow. With less capital, the potential output, wages, and the nation’s income are lowered. With a growing government debt, more and more capital is displaced. So, with people accumulating government debt instead of private capital, the nation’s private capital stock will be displaced by the government debt. Domestic debt is owed by the nation to its own residents which means that domestic debt is simply the debt that the people owe to themselves. Moreover, servicing external debt involves a net subtraction from the resources available for consumption in the debtor country. As taxes are raised to pay interest on the debt, inefficiencies would result which would further reduce output growth. Also, a lower government debt means that more of national wealth is put into capital rather than government bonds. According to Samuelson, the long run impact of a large government deficit and debt is slower economic growth while a higher capital stock increases the growth of output.

Mankiw (Macroeconomics, 2007) observes that a budget deficit, which represents negative public saving, reduces the supply of loanable funds available to finance investment by households

and firms. When the government reduces national saving by running a budget deficit, the interest rate rises and investment falls. Because investment is important for long-run economic growth, government budget deficits reduce the economy's growth rate. This resulting reduction in the capital stock due to rise in interest rate is part of the burden of government debt on future generations. Further, according to Mankiw (Principles of Economics, 2012), when a government runs a budget deficit and incurs government debt, it allows current taxpayers to pass the bill for some of their government spending on to future taxpayers. Inheriting such a large debt cannot help but lower the living standard of future generations. Because budget deficit represents negative public saving, national saving (sum of private and public saving) is lowered which causes real interest rates to rise and investment to fall. Reduced investment leads over time to a smaller stock of capital. He further states that a lower capital stock reduces labor productivity, real wages, and the economy's production of goods and services. Thus, when the

government increases its debt, future generations are born into an economy with lower incomes as well as higher taxes.

4. Evidences in Nepal

An attempt is made here to analyze the impact of budgetary balance on outstanding government debt, investment (more specifically, gross fixed capital formation=GFCF), economic growth, and inflation. The summary table of how interest rate behaved over the period is also presented. During the seven-year period, 2009/10-2015/16, budget deficit as percent of GDP has been below 1 percent in each of the initial three years. Then, there occurred budget surplus during the subsequent three years averaging at 1.65 percent of GDP. During 2015/16, the estimate of budget deficit is revised as 2.92 percent of GDP. The budget had estimated budget deficit in each of these seven years (Table 5). This evidences that the existing budget estimation process is too ambitious and far from realistic.

Table 5. Budget Surplus/-Deficit in Nepal (in Rs. Billion and as Percent of GDP)

Fiscal Year	Budget Surplus/-Deficit (Rs. Billion)		Nominal GDP (Rs. Billion)	Budget Surplus/-Deficit as Percent of GDP		
	Target	Actual		Target	Actual	Difference (%age points)
2009/10	-52.47 ^a	-10.57	1192.77	-4.40	-0.89	3.51
2010/11	-55.91 ^a	-13.20	1366.95	-4.09	-0.97	3.12
2011/12	-27.31	-9.67	1527.34	-1.79	-0.63	1.16
2012/13	-8.55	31.12	1695.01	-0.50	1.84	2.34
2013/14	-14.48	40.64	1964.54	-0.74	2.07	2.81
2014/15	-0.89	21.99	2120.47	-0.04	1.04	1.08
2015/16	-107.20	-65.65 ^b	2248.69	-4.77	-2.92 ^b	1.85
2016/17	-256.32		2574.47 ^c	-9.96		
Average				-2.33 (7 yr)	-0.46 (7 yr)	2.27

^a= Classification as per the 1986 edition of A Manual on Government Finance Statistics (GFSM 1986). GFSM 2001 has been in practice since fiscal year 2011/12.

^b= Revised Estimate of fiscal deficit for fiscal year 2015/16

^c= Projection of nominal GDP for fiscal year 2016/17

Source: Economic Survey and Budget Speech for Various Years, Government of Nepal, M0F; Calculations based on the Data

As indicated by Table 6 (given below), Total outstanding debt as percent of GDP declined by 6.49 percentage points, from 33.90 (external 21.49 and domestic 12.41) in mid-July 2010 to 27.49 (external 16.87 and domestic 10.63) in mid-July 2016, with reductions of external debt by 4.62 percentage points and domestic debt

by 1.78 percentage points respectively over the period. Component-wise, domestic debt as percent of total debt rose from 36.62 in mid-July 2010 to 38.55 in mid-July 2016 (i.e., a rise of 1.93 percentage points). Likewise, in the case of external debt, it decreased from 63.38 percent in mid-July 2010 to 61.45 percent in mid-July 2016.

Table 6. Government Debt (Outstanding)--Domestic, External, and Total (in Rs. Billion and as Percent of GDP)

Fiscal Year	Government Debt (Rs. Billion)			Government Debt as Percent of GDP			Percent Share of Total Government Debt		
	Dom.	External	Total	Dom.	Ext.	Total	Dom.	Ext.	Total
2009/10	148.06	256.24	404.30	12.41	21.49	33.90	36.62	63.38	100.0
2010/11	184.21	259.55	443.76	13.47	18.99	32.46	41.51	58.49	100.0
2011/12	213.99	309.29	523.28	14.01	20.25	34.26	40.89	59.11	100.0
2012/13	220.35	333.44	553.79	13.00	19.67	32.67	39.79	60.21	100.0
2013/14	206.69	346.82	553.51	10.52	17.66	28.18	37.34	62.66	100.0
2014/15	201.66	343.26	544.92	9.51	16.19	25.70	37.01	62.99	100.0
2015/16	238.95	379.31 ^a	618.26	10.63	16.87	27.49	38.65	61.35	100.0
2016/17	232.25 ^b	401.99 ^c	634.34	9.02	15.62	24.64	36.61	63.39	100.0
Average	6.64 % gr. rate	6.64 % gr. rate	6.64 % gr. rate	11.57	18.34	29.91	38.55	61.45	100.0

a=Mid-April 2016

b=Projected

c=Mid-Dec. 2016

Source: Economic Survey and Budget Speech for Various Years, Government of Nepal, MOF; Calculations based on the Data

As indicated by Table 7 (given below), GFCF as percent of GDP increased by 2.80 percentage points, from 22.21 (private 17.71 and government 4.50) in mid-July 2010 to 25.01 (private 19.11 and government 5.90) in mid-July 2016, with increase of private GFCF by 1.40 percentage points and government GFCF by 0.50 percentage points

respectively over the period. Component-wise, private GFCF as percent of total GFCF declined from 79.74 in mid-July 2010 to 76.39 in mid-July 2016 (i.e., a reduction of 3.35 percentage points). Likewise, in the case of government GFCF, it increased from 20.26 percent in mid-July 2010 to 23.61 percent in mid-July 2016.

Table 7. Gross Fixed Capital Formation, GFCF (in Rs. Billion and as Percent of GDP)

Fiscal Year	GFCF (Rs. Billion)			GFCF as Percent of GDP			Govt. and Private GFCF as Percent of Total		
	Govt.	Private	Total	Govt.	Private	Total	Govt.	Private	Total
2009/10	53.67	211.22	264.89	4.50	17.71	22.21	20.26	79.74	100.0
2010/11	63.81	228.92	292.73	4.67	16.74	21.41	21.80	78.20	100.0
2011/12	71.56	245.62	317.18	4.69	16.08	20.77	22.56	77.44	100.0
2012/13	75.39	307.58	382.97	4.45	18.14	22.59	19.69	80.31	100.0
2013/14	94.98	367.03	462.01	4.83	18.69	23.52	20.56	79.44	100.0
2014/15	110.25	478.09	588.34	5.20	22.55	27.75	18.74	81.26	100.0
2015/16	132.78	429.68	562.46	5.90	19.11	25.01	23.61	76.39	100.0
Average				4.89	18.43	23.32	21.03	78.97	

Source: Economic Survey and Budget Speech for Various Years, Government of Nepal, MOF; Calculations based on the Data

Real private GFCF declined in 2010/11, 2011/12, and 2015/16 while real government GFCF declined in 2011/12, resulting in the decline of total GFCF in 2010/11 and 2011/12. During

the seven-year period, the annual compounded growth percent of real GFCF in government and private sectors was 8.20 percent and 5.19 percent respectively (Table 8).

Table 8. Real Gross Fixed Capital Formation (in Rs. Billion at base year 2000/01 prices and as Annual Percent Change)

Fiscal Year	Change in Real GFCF (Rs. Billion) ^a			Change in Real GFCF (Percent)		
	Govt.	Private	Total	Govt.	Private	Total
2009/10	2.05	16.14	18.19	9.27	18.48	16.62
2010/11	3.42	-4.34	-0.92	14.12	-4.20	-0.72
2011/12	-0.60	-6.36	-6.96	-2.19	-6.41	-5.49
2012/13	0.43	19.23	19.66	1.58	20.74	16.42
2013/14	4.48	11.40	15.88	16.33	10.18	11.39
2014/15	2.87	27.53	30.40	9.0	22.31	19.57
2015/16	3.65	-26.46	-22.81	10.50	-17.53	-12.28
2016/17						
Av. An. Growth %				8.20	5.19	5.84

a = At constant prices of base year 2000/01

Source: Economic Survey for Various Years, Government of Nepal, MOF; Calculations based on the Data As indicated by Table 9 (given below), interest rates have had a downward tendency in general during periods of both budget surpluses as well as modest levels of budget deficits during the period. This trend is consistent with the theoretical review made earlier.

Table 9. Interest Rates (Percent)

Year & Mid-Months	SLF Rate ¹	Com. Banks' Base Rate ²	Fixed Deposits ³	1-Yr & Above	2-Yr & Above ⁴	Inter-bank Rate ⁵	Deposit Rate ⁶	Lending Rate ⁷
2010 July	11.13					6.57		
2011 July	11.52					8.22		
2012 July	8.0					0.86	6.17	12.40
Oct.	8.0					0.33	4.14	12.94
2013 Jan.	8.0	9.38				0.71	5.23	12.65
Apr.	8.0	9.58				3.78	5.08	12.05
July	8.0	9.83	8.10	8.37	9.28	0.86	5.25	12.09
Oct.	8.0	9.23				0.25	4.89	11.78
2014 Jan.	8.0	8.75				0.21	4.68	11.53
Apr.	8.0	8.38				0.19	4.30	10.92
July	8.0	8.36	6.67	6.90	7.75	0.16	4.09	10.55
Oct.	8.0	7.73				1.03	3.79	10.14
2015 Jan.	8.0	7.49				0.15	3.75	9.82
Apr.	8.0	7.68				0.64	4.07	9.64
July	8.0	7.88	6.45	6.52	7.84	1.01	3.94	9.62
Oct.	7.0	7.22				0.64	3.55	9.46
2016 Jan.	7.0	6.82				0.26	3.32	9.29
Apr.	7.0	6.32				1.59	2.94	9.06
July	7.0	6.54	5.57	5.39	6.90	0.69	3.28	8.86
Aug.	7.0	6.10	5.61	5.34	6.88	0.82	3.29	8.88
Sep.	7.0	6.23	5.65	5.50	6.86	2.56	3.27	8.77
Oct.	7.0	6.43	5.67	5.52	6.37	3.27	3.30	8.62
Nov.	7.0	6.55	5.92	5.90	6.49	3.59	3.46	8.88
Dec.	7.0	6.78	6.37	6.13	6.92	2.67	3.74	9.11
2017 Jan.	7.0	7.10				2.71	3.98	9.31

1= SLF (Standing Liquidity Facility) is the lender of the last resort facility provided by the NRB to the banks for up to five days on the collateral of treasury bills and development bonds. After mid-July 2012, the SLF rate is the same as the bank rate which has been an indicative policy rate.

2= Base rate has been compiled since January 2013.

3= Weighted average of all commercial banks' fixed deposits

4= Weighted average of all commercial banks' fixed deposits for the duration of two years and above

5= Inter-bank rate among commercial banks (generally for up to 2-3 days)

6= Commercial banks' weighted average deposit rate

7= Commercial banks' weighted average lending rate

Source: Quarterly Economic Bulletin, Volume 50, Mid-July 2016; Current Macroeconomic and Financial Situation (Various Issues); Banking and Financial Statistics (Monthly), Mid-December, 2016, NRB

As indicated by Table 10 (given below), economic growth during the eight-year period (2009/10-2016/17) averaged 4.0 percent. During this period, private sector GFCF seems to have been more instrumental in determining growth rate rather than the situation of budget balance and level of government debt. Likewise, the supply-side constraints were instrumental in determining the inflation.

Table 10. Economic Growth, Inflation, and Other Related Variables

Fiscal Year	Budget Surplus/- Deficit as Percent of GDP	Government Debt as Percent of GDP	Private GFCF as percent of GDP	Inflation (%)	Change in Real GDP	
					Amount (Rs. Billion)	Percent
2009/10	-0.89	33.90	17.71	9.5	28.42	4.8
2010/11	-0.97	32.46	16.74	9.6	21.17	3.4
2011/12	-0.63	34.26	16.08	8.2	30.59	4.8
2012/13	1.84	32.67	18.14	9.9	27.68	4.1
2013/14	2.07	28.18	18.69	9.1	41.80	6.0
2014/15	1.04	25.70	22.55	7.2	20.16	2.7
2015/16	-2.92 ^b	27.49	19.11	9.9	4.26	0.6
2016/17				7.0 ^b		5.5 ^b
Average				9.1		4.0

a=At constant prices of base year 2000/01

b= Preliminary Estimate for fiscal year 2016/17

Source: Economic Survey and Budget Speech for Various Years, Government of Nepal, MOF; Calculations based on the Data

4. Conclusion

No doubt, the budgetary framework needs to support self-sustained growth momentum of Nepal. Toward this end, the agenda of fiscal reform deserves to be one of the highest priorities of the nation. Expenditure restructuring and fiscal accountability would be the critical factors in making optimum resource allocation in the public sector. Role of the public sector in scaling maximum capacity of the private sector should be recognized and realized. Private GFCF comprises almost 80 percent of Nepal's GFCF. Therefore, this sector possesses substantial potential to enhance Nepal's economic growth rate. Though the situation of large budget deficit and consequent burden on debt financing have not been problematic for Nepal so far, environment needs to be created to foster private sector investment so that a credible and sustained development strategy is materialized. Besides enacting sound legislative environment under a credible development strategy, there should not

arise infrastructural bottlenecks in the process of augmenting private sector investment. Therefore, the challenge for the government would be discharging its roles and responsibilities quite effectively for facilitating economic development process without creating further burdens on the economy as a whole. Essentially, the government should try to establish and upgrade necessary regulatory and physical infrastructure which are needed to transform the economy through sustained growth of production and productivity. Such a strategy will also help broaden the economy's production possibility frontier by tapping and expanding the potentialities and prospects, thereby benefitting and enriching all the stakeholders of the economy. If the government prioritizes its agenda rightly and moves toward the implementation of agenda through a time-bound program earnestly, all the stakeholders of the economy will play their respective roles quite competently which will benefit the present and future generations alike.

References

Central Bureau of Statistics, *National Accounts Statistics for 2015/16*, Kathmandu, Nepal

International Monetary Fund, October 2016, *World Economic Outlook Database*, Washington, DC, USA

Mankiw, N. Gregory, 2007, *Macroeconomics, 6th edition*, Worth Publishers, New York, USA

Mankiw, N. Gregory, 2012, *Principles of Economics*, 6th edition, Cengage Learning,

India Ministry of Finance, *Budget Speech (various years)*, Kathmandu, Nepal

Ministry of Finance, *Economic Survey (various years)*, Kathmandu, Nepal

Nepal Rastra Bank, *Quarterly Economic Bulletin*, Volume 50, Mid-July 2016; Current Macroeconomic and Financial Situation (Various Issues); *Banking and Financial Statistics (Monthly)*, Mid-December, 2016

Samuelson, Paul A. and William D. Nordhaus, 2010, *Economics, 19th edition*, Tata McGraw-Hill, New York, USA

Financial Literacy, Financial Education and Financial Capability

● Yogendra Timilsina*

Financial literacy, financial education and financial capability are interrelated words, but they do not carry the same meaning. They have different meanings and strength. We can convey something with spirit only when we understand proper use of these words. Sometimes the term financial education is taken in a broad sense as synonymous with both financial literacy and financial capability, but this does not properly give one the true sense. Let us discuss the true meaning of these words separately.

What is Financial Literacy?

The word *literacy* means person's knowledge or learning of particular subject. Therefore financial literacy means learning of basic financial matters. It generally means understanding money, payment, deposit into and withdrawal from a financial institution, earnings and expenditure under given set of curricula. Financial literacy educates us to economize spending, save money and keep money safe because we need money to safeguard our family in the near future and spend money in other social and family events. One can understand the contents of money matters if he has attained knowledge of financial literacy but he cannot make self-decisions on whether to invest money on fixed assets or equity shares or put it into bank time deposit. Therefore, financial literacy is based on certain curriculum on money matters. One goes through topics on money and finance and gets knowledge on financial matters but one doesn't have knowledge about making complicated financial decisions.

Financial literacy education can be delivered to students in schools and colleges under certain curricula. Everyone needs a clear understanding

of money, banking, insurance, stock market, borrowing, investment, basic mathematics, financial laws etc. Understanding these topics does not necessarily mean that a person has the decision making power on all financial problems. Sometimes financial service providers also arrange different kinds of trainings on financial matters for their customers/group members.

Therefore, planning contents and imparting basic education on financial matters is known as financial literacy. It can start with very basic notions, such as awareness of the use and characteristics and choices of available financial products.

Financial literacy that is the outcome of this process and is defined *as a combination of financial awareness, knowledge, skills, attitude and behaviours necessary to make sound financial decisions and ultimately achieve financial well-being* (OECD/INFE, 2012). Financial literacy can be described through several stages depending on individual/household, financial, economic and social contexts. It can start with very basic notions, such as awareness of the characteristics and use of available financial products, progressing to more advanced ones, which deal with the knowledge of financial concepts and of the development of skills and attitudes for the management of personal finance in the short and long term. Ultimately, all stages of financial literacy encompass positive behavioural change for individuals and households. (*G20 Presidency and the OECD Publication*)

Financial Education

Education is learning or process of acquiring knowledge and developing the power of reasoning

* Ex-Deputy Director, Nepal Rastra Bank/Freelance Microfinance and Financial Literacy Professional

and judgment. Therefore financial education is a life long concept and emphasizes development of human abilities to understand money and make decisions about financial problems. While financial literacy focuses on understanding of the basics of the subject matter, financial education, which includes financial literacy, is more improved and covers practical skill to make decision on financial problems.

Our society has been changing constantly and is becoming more complicated. We have globally connected markets which offer varieties of product and services to the consumers. It is the consumer who has to make choice of his own interest out of various alternatives the market offers. It is the financial education which makes consumer aware of his rights to protect himself by acquiring financial education. Social values are fast changing and the modern society has an individualistic behaviour. The financial needs of the consumer also have become complicated and only with the appropriate knowledge and skill in the field of finance and understanding of financial products and services can one make a good decision. Financial education, including financial literacy, begins at the school level and continues throughout one's lifetime.

Opening an account at any formal financial service provider does not mean that the person is financially educated. It may mean that the account holder has access to formal financial services. The person needs financial literacy/education sessions to understand what is money, how to keep it safely for the future, where to borrow from, what is the rate of interest, what is his financial plan, how s/he should prioritize his needs, how s/he should keep herself/himself safe from unseen future risks and so on.

The definition of financial education developed by the OECD in 2005 and endorsed by G20 leaders in 2012 is used by majority of countries as: *“the process by which financial consumers/*

investors improve their understanding of financial products, concepts and risks and, through information, instruction and/or objective advice, develop the skills and confidence to become more aware of financial risks and opportunities, to make informed choices, to know where to go for help, and to take other effective actions to improve their financial well-being.” (OECD, 2005a).

Effective financial education can be beneficial for individuals, also for policy and for private stakeholders. Financial education can support financial inclusion policies by making consumers more aware of available financial services and more confident about using them. It is also instrumental not only in enabling consumers to compare financial products and making effective use and choice of these products but also in promoting long-term saving and sound planning for retirement as well as for wiser use of credit.

As such, financial education can contribute to the development of financial systems and markets as well as to the promotion of more transparent competition amongst financial Service providers. In most countries, financial education is also considered as the first line of defense and protection for consumers of financial service products as a complement to appropriate regulatory measures. *(G20 Presidency and the OECD Publication)*

Financial education cannot build financial capabilities in isolation nor can it guarantee behavioral change. MFO defines financial education in the following way: *Financial education equips people with knowledge and skills, and strengthens their attitude and belief in themselves, to make and exercise informed, confident and timely money management decisions.* *(Microfinance Opportunities, 2013)*

Financial Capability

Capability is one's ability to identify problem and make appropriate decision. Financial capability signifies being capable of identifying personal

financial problems and making appropriate decisions. When a person acquires financial education he becomes capable of identifying financial problems, knows the various alternative solutions to them and can influence the whole society towards being aware of the complex and dynamic financial world.

The definition of financial capability suggests that initiatives such as financial education and financial inclusion are only means to this end. The goal is *financial capability development*.

Financial capability is the combination of attitude, knowledge, skills, and self-efficacy needed to make and exercise money management decisions that best fit the circumstances of one's life, within an enabling environment that includes, but is not limited to, access to appropriate financial services. (Microfinance Opportunities, 2013)

MFO's definition states that a financially capable person is someone who:

1. Sees the value in managing money proactively (attitude);
2. Knows what is needed to make appropriate money management decisions and act on them;
3. Has the skills to turn that knowledge into practice;
4. Believes and has confidence that she or he is able to act on that desire (self-efficacy); and
5. Has access to an environment that enables them to act on that desire. (*cfi-blog.org*)

The term financial capability and financial literacy can be distinguished according to its definition whereby in order to be financially capable, a person must be more than financially literate, confident and motivated. They also must have genuine access towards quality financial products and services in order to help them make a sound decision based on their financial interest. (Zakaria and Sabri; P.3)

The UK government has adopted the following

definition: "*Financial capability is a broad concept, encompassing people's knowledge and skills to understand their own financial circumstances, along with the motivation to take action. Financially capable consumers plan ahead, find and use information, know when to seek advice and can understand and act on this advice, leading to greater participation in the financial services market*" (HM Treasury, 2007, p. 19).

The Scottish Government's '**Financial Capability Discussion Paper**' (2010) offers a definition of financial capability as follows:

- the motivation to efficiently manage finances and effect change
- day-to-day management of finances, for example, effective budgeting and use of bank account
- planning ahead for retirement, other life transitions and unexpected events, for example, by saving
- efficient selection of financial products and the ability to understand these products, for example, by comparing repayment costs before taking a loan
- knowing where and how to seek appropriate financial advice

Financial Education as a means of Financial Inclusion

The ratio of total number of accounts opened in the financial institutions to the total population of a country could be the data for their access to formal financial services, but it does not mean that all these people are financially capable.

Let us take an example. In a family of 5 people, 3 persons have saving accounts in commercial banks. They know that there are many banks and financial institutions working in the urban areas. They also know banks offer various deposit accounts and also provide loan facility to the businessmen, but they never had classes on

financial education -neither formal nor informal. They never went into details about the benefits they can derive from banking services and various interest rates and charges levied by the banks. No doubt, they are literate in other areas except money, banking and finance. One of them is a government employee. He sold a plot of land which fetches him Rs. One crore and wanted to purchase another piece of land at lower price and save some money for his household expenses. In the market, banks offered three options:1) saving account at 1.5 percent interest rate p.a., 2) saving account at 5 percent interest rate and 3) fixed deposit at 12 percent interest rate, minimum balance required Rs.1 lakh, withdrawal flexible.

Immediately after the sale of land he deposited money in his saving account fetching 1.5 percent rate of interest. He could have deposited money in another saving account which at least could fetch 5 percent rate of interest. He might have urgently required that money to buy another plot of land. Therefore, he could not make his mind to keep the money in the fixed deposit account, but by not depositing money in a saving account drawing 5 percent interest, he lost Rs.1,16,667/- (1,66,667 minus 50,000) in four months. He could not purchase the land within four months. He did not care to go to the bank and inquire about the fixed deposit account, which would offer 12 percent interest with flexible withdrawal term. If he had put the money in the term deposit he would have earned Rs.4 lacs.

The above case is mentioned here to make the argument that a person might not be financially capable. One might know something about formal financial services but might still lack efficiency in selecting a financial product and not have the ability to make good financial decisions. For example, in the case described above, opening an account in a bank was no doubt an access to financial service. However, it was only the first stage of financial inclusion. Increasing number of accounts in a bank might not necessarily

signify meaningful financial inclusion. Therefore, improvement in financial inclusion measured in this way might not contribute to the process of national economic development and sustainability. One should be equipped with sufficient financial knowledge and skill so as to become able to make choices out of various goods and services available in the market and be able to protect one's rights. Therefore, financial education should be started at the very first level, at the school level if possible, so that at later stages of their lives, people can have the ability of making best decisions and protect themselves from financial misfortune. Depending on their income they can plan their future and budget their expenses so that they build their future themselves and can contribute to sustainable national development process.

The World Bank, Financial Inclusion Overview (Last Update 2016) has the following observations:

Financial inclusion means that individuals and businesses have access to useful and affordable financial products and services that meet their needs – transactions, payments, savings, credit and insurance – delivered in a responsible and sustainable way.

Access to a transaction account is a first step toward broader financial inclusion since it allows people to store money, and send and receive payments. A transaction account can also serve as a gateway to other financial services which is why ensuring that people worldwide can have access to a transaction account is the focus of the World Bank Group's Universal Financial Access 2020 initiative.

Financial access facilitates day-to-day living, and helps families and businesses plan for everything from long-term goals to unexpected emergencies. As account holders, people are more likely to use other financial services, such as credit and insurance, to start and expand businesses, invest in education or health, manage risk, and weather

financial shocks, which can improve overall quality of their lives.

While there has been progress towards financial inclusion, significant challenges remain:

- An estimated 2 billion adults worldwide don't have a basic account.
- Globally, 59% of adults without an account cite lack of enough money as a key reason, which implies that financial services aren't yet affordable or designed to fit low income users. Other barriers to account-opening include distance from a financial service provider, lack of necessary documentation papers, lack of trust in financial service providers and religion.
- More than 200 million formal and informal micro, small and medium-sized enterprises (MSMEs) in emerging economies lack adequate financing to thrive and grow.
- MSMEs cite a lack of collateral and credit history and business informality as main reasons for not having an account.
- Some groups are more financially excluded than others: Women, rural poor, and other remote or hard-to-reach populations, as well as informal micro and small firms are most affected. For example, the gender gap in developing countries is estimated at 9 percentage points: 59% of men reported having an account in 2014, while only 50% of women did.
- Financial inclusion is becoming a priority for policymakers, regulators and development agencies globally.
- The World Bank Group considers financial inclusion a key enabler to reduce extreme poverty and boost shared prosperity, and has put forward an ambitious global goal to reach

Universal Financial Access (UFA) by 2020.

As countries have accelerated efforts toward financial inclusion, it has become apparent that they face similar hurdles which impede their progress. These include: i) Ensure financial access and services extend to hard-to-reach populations, including women and the rural poor, ii) Increase citizens' financial literacy and capability so they understand different financial services and products, iii) Make sure everyone has valid identification documents and a low-cost & accessible means for them to be authenticated, iv) Devise useful and relevant financial products tailored to consumer needs, v) Establish robust financial consumer protection frameworks

References

1. *Advancing National Strategies for Financial Education; 2013*: A Joint publication by Russia's G20 Presidency and the OECD
2. Center for Financial Inclusion Blog. (cfi-blog.org)
3. *Introduction-What is Financial Education?* (www.pfeg.org)
4. Starcek, Simon and Ales Trunk; 2013: *The Meaning and concept of Financial Education in the society of Economic changes*, (Management, Knowledge and Learning International conference, Croatia)
5. *The Importance of Financial Education; 2006*: Policy Brief (OECD)
6. *What is Financial Capability? 2013*: Microfinance Opportunities (MFO), Center for Financial Inclusion. (cfi-blog.org)
7. Zakaria, Nurul Farhana and Mohamad Fazli Sabri; 2013: *Review of Financial Capability Studies*, International Journal of Humanities and Social Science (Vol. 3 No. 9)

नयाँ वर्ष २०७८ को शुभ उपलक्ष्यमा समस्त नेपालीहरूमा
हादिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दै
बैंकको ६२ औं वार्षिकोत्सवको सुखद अवसरमा
कुशल र सक्षम वित्तीय प्रणालीको विकास,
मौद्रिक स्थिरता एवम् वित्तीय स्थायित्व कायम गरी
मुलुकले परिलक्षित गरेको दिगो एवम् उच्च आर्थिक
वृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने
प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं ।

नेपाल राष्ट्र बैंक
परिवार